ROMANENS OCH PROSABERÄTTELSENS HISTORIA I SVERIGE

INTILL 1809

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD VID LUNDS UNIVERSITET TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å AUDITORIET N:R VI LÖRDAGEN DEN 30 NOVEMBER 1907 KL. 10 F. M.

AF

FREDRIK BÖÖK
Fil. lic. Kr.

LSwed
B6716r

ROMANENS OCH PROSABERÄTTELSENS HISTORIA I SVERIGE

INTILL 1809

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD VID LUNDS UNIVERSITET TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å AUDITORIET N:R VI LÖRDAGEN DEN 30 NOVEMBER 1907 KL. 10 F. M.

AF

FREDRIK BÖÖK
Fil. lic. Kr.

276731
10.8.31

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1907

B
ГЭМ69

FÖRETAL.

Detta arbete utgör första delen af ett verk, hvars uppgift vore att följa en viss diktarts, romanens, utvecklingshistoria på svensk mark. Den hufvudsynpunkt, som här anlagts, är denna: att visa, hur mänskouppfattningen kommit till uttryck i mänskoskildringen. Om denna synpunkt icke öfverallt förmått genomtränga framställningen, så beror detta dels på bristande krafter, dels på själfva det litterära materialets otillräcklighet.

Ty få länder, och knappast något med en diktning af den svenskas omfattning och värde, ha haft en till mängd och betydelse så fattig romanlitteratur som Sverige. Häri har en af orsakerna legat till att diktartens historia förut knapphändigt behandlats, ja hvad ett af tidsskedena, det tidigare gustavianska (1772—92), angår, icke ens vidrörts.

Men i samma mån romanen blifvit en diktart, hvars tillväxt i betydelse och konstnärligt värde gifvit den en central plats i den samtida litteraturen, i samma mån har intresset för den förut ofta förbisedda diktartens historia ökats; talrika undersökningar af den europeiska romanens utveckling och öden bära vittnesbörd därom. För den svenska litteraturhistorien måste det vara af ett särskildt intresse att komma de psykologiska förutsättningar och historiska förhållanden på spåren, som hos oss försvårat en inhemsk romandiktnings uppkomst, och att ange hvilka verkningar denna lucka i vår vitterhet medfört. Till dessa frågors belysning ger föreliggande arbete några bidrag.

Enligt den ursprungliga planen skulle första delen af arbetet, som hufvudsakligen skildrar sjuttonhundratalsroma-

nens historia, ha mynnat ut i en framställning af Cederborghs romandiktning, hvilken i själfva verket utgör det afslutande krönet på sjuttonhundratalsromanen i Sverige; mycket i afhandlingen pekar också fram mot en sådan afslutning. Men för att icke ytterligare öka denna första dels omfång — hvilket betingats af bristen på förarbeten — har behandlingen af Cederborghs romandiktning sparats till en särskild, kortare, andra del, som inom den allra närmaste tiden skall utkomma.

Till min lärare, professor E. Wrangel, har jag att framföra mitt varma tack för det understöd och den välvilja, som han ägnat mitt arbete. — Till herrar tjänstemän vid Lunds Universitets Bibliotek står jag i förbindelse för beredvilligt tillmötesgående under mina studier. — Slutligen vill jag till mina vänner Herman Söderbergh och Ebbe Tuneld uttala min tacksägelse för det ingående intresse, hvarmed de följt mitt arbetes utveckling.

Fredrik Böök.

Litteratur.

Anrep, *G.* Svenska adelns ättartaflor. Stockholm 1858—64

Atterbom, *P. D. A.* Svenska siare och skalder. Tredje delen. Uppsala 1844.

Barbier, *A.—A.* Dictionnaire des ouvrages anonymes. Paris 1872—79.

Barr, *K.* Olof Broman. Vår förste romanförfattare. Samlaren 1897.

Becker, *Ph. A.* Johann Barclay (i Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte, Neue Folge, XV).

Beers, *H. A.* A history of english romanticisme in the eighteenth century. New York 1899.

Black, *W.* Goldsmith. London 1887.

Bobertag, *F.* Geschichte des Romans in Deutschland. Breslau, Berlin 1876—84.

Borelius, *H.* Gessners inflytande på svenska litteraturen. Samlaren 1901.

Brunet, *J.—C.* Manuel du libraire. Paris 1860—80.

Brunetière, *F.* Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française. Del. 3, 4. Paris 1898.

Bygdén, *L.* Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Uppsala 1898—1905.

Bygdén, *L.* och *Lewenhaupt E.* G. Benzelstiernas censorsjournal. Stockholm 1884—85.

Castrén, *G.* Frans Michael Franzén. Helsingfors 1902.

— — Stormaktstidens diktning Stockholm 1907.

Claretie, *L.* Lesage. Paris 1900.

Courthope, *W. J.* Addison. London 1889.

Cross, *W. L.* The development of the english novel. New York 1906.

Dahlgren, *F. A.* Anteckningar om Stockholms teatrar. Stockholm 1866.

Dunlop-Liebrecht. Geschichte der Prosadichtungen. Berlin 1851.
Dobson, A. Fielding. London 1889.
— — Richardson. London 1902.
Ehrenheim, F. W. Tessin och Tessiniana. Stockholm 1819.
Eichhorn, C. Vår prosadikt under frihetstiden. (I Svenska studier. Del 1. Stockholm 1869.)
Fehr, I. Studier i frihetstidens vitterhet. Uppsala 1883.
Franzén, F. M. Minne öfver grefve Gustaf Filip Creutz. (I Svenska akademiens handlingar, XVI. Stockholm 1836.)
Freund, M. Die moralischen Erzählungen Marmontels. Halle 1904.
Frunck, G. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Uppsala 1882—83.
Fürst, R. Die Vorläufer der modernen Novelle. Halle 1897.
Goedeke, K. Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung. Dresden 1884—1905.
Graesse, J. G. T. Trésor de livres rares et précieux. Dresden 1859—69.
Grimm, M. Correspondance littéraire Ed. Em Tourneax, Paris 1877—82.
Gustaf III. Skrifter i politiska och vittra ämnen. Del. 4. Stockholm 1808.
Hammarin, J. Carlstads stifts herdaminne. Carlstad 1846—49.
Hammarsköld, L. Svenska vitterheten. Andra upplagan. Stockholm 1833.
Hansen, P. Illustreret dansk litteraturhistorie. Kjöbenhavn 1902.
Heine, C. Der Roman in Deutschland von 1774—1778. Halle 1892.
Hernlund, H Förslag och åtgärder till svenska skriftspråkets reglerande. Stockholm 1883.
Höffding, H. Den nyere filosofis historie. Andra upplagan. Kjöbenhavn 1903.
Ingers, E. Satirikern Rabener och hans svenska bearbetare. Samlaren 1902.
Jusserand, J. J. Le roman anglais. Paris 1886.
Klemming, G. E. En antecknares samlingar. Stockholm 1868—73.
Koch, M. Über die Beziehungen der englischen Literatur zur deutschen im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig 1883.
Koerting, G. Boccaccios Leben und Werke. Leipzig 1880.
Koerting, H. Geschichte des französischen Romans im XVII Jahrhundert. Leipzig und Oppeln 1885—87.

Kruse, J. Hedvig Charlotta Nordenflycht. Lund 1895.
Lamm, M. Dalins Brynhilda. (I Studier tillägnade Henrik Schück, Stockholm 1905.)
Lanson, G. Histoire de la littérature française. Åttonde upplagan Paris 1903.
Le Breton, A. Le roman au dix-septième siècle. Paris 1890.
— — Le roman au dix-huitième siècle. Paris 1898.
Lenel, S. Marmontel. Paris 1902.
Levertin, O. Essayer, I. Stockholm 1907.
— — Gustaf III som dramatisk författare. Stockholm 1894.
— — Stockholmsnaturen i svensk dikt. (I Svenska landskap af *Eugen*). Stockholm 1905.
— — Svenska gestalter. Stockholm 1903.
Lilljebjörn, K. Hågkomster af fordna dagars tänkesätt, seder och bruk. Örebro 1862.
Lipsius, R. A Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Braunschweig 1883—90.
Ljunggren, G. Svenska vitterhetens häfder. Del 1—4. Lund 1873—90.
Lundstedt, B. Sveriges periodiska litteratur. Första delen. Stockholm 1895.
Malmström, B. E. Svenska vitterhetens historia. Örebro 1866—68.
Marmontel, J. F. Mémoires. Paris 1804.
Melzi, G. Dizionario di opere anonime e pseudonime. Milano 1848—59
Montgomery, G. C. G. Tessins dagbok 1757. Stockholm 1824.
Morillot, P. Le roman en France depuis 1610. Paris u. å.
Müller-Fraureuth, C. Die Ritter- und Räuberromane. Halle 1904.
Paludan, J. Om Holbergs Niels Klim. Kjöbehavn 1878.
Petit de Julleville, L. Histoire de la langue et de la littérature française. Del. 5—6. Paris 1898.
Quérard, J.-M. La France littéraire. Paris 1827—39.
Raleigh, W. The english novel. London 1899.
Rietz, J. E. Svenskt dialekt-lexikon. Lund 1867.
Rodhe, E. Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig 1876.
Sainte-Beuve, C.-A. Causeries du lundi. Paris 1857—63.
Schmidt, E. Richardson, Rousseau und Goethe. Jena 1875.
Schroeder, V. L'abbé Prévost. Paris 1898.
Schück, H. Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar. Uppsala 1896.

Schück, H. Illustrerad svensk litteraturhistoria. Första delen. Stockholm 1896.
— — Svensk literaturhistoria. Stockholm 1890.
— — Ur gamla papper. Fjärde serien. Stockholm 1899.
— — Världslitteraturens historia. Antiken. Stockholm 1900.
Skarstedt, C. W. Göteborgs stifts herdaminne. Lund 1885.
Sondén, P. A. Företal till Olof Kexéls skrifter. Stockholm 1837.
Stavenow, L. Frihetstiden. I. E. Hildebrands Sveriges historia intill tjugonde seklet. Stockholm 1903.
Stephen, L. Swift. London 1888.
Stjernström, G. Dagboksanteckningar åren 1769—71 af J. G. Oxenstierna. Uppsala 1881.
Sylwan, O. J. H. Kellgrens lärospån som kritiker. Samlaren 1896.
— — Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772. Lund 1896
Taine, H. Histoire de la littérature anglaise. Paris 1863.
Tamm, F. Valda skrifter af G. Stiernhielm. Uppsala 1903.
Tessin, C. G. Esprit à la mode. Sornettes [Stockholm] 1749.
Texte, J. Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Paris 1895.
Ticknor, G. History of spanish literature. London 1855.
Tuckerman, B. History of english prose fiction. London 1882.
v. Waldberg, M. Der empfindsame Roman in Frankreich. Första delen. Strassburg 1906.
Warburg, K. Holberg i Sverige. Göteborg 1884.
— — Lidner. Stockholm 1889.
— — Olof Dalin. Stockholm 1884.
— — Illustrerad svensk litteraturhistoria. Andra delen. 1—2. Stockholm 1897.
Vasenius, V. Historiska undersökningar rörande Sveriges första originalroman. Helsingfors 1892.
— — Mörk och Upsala domkapitel. Samlaren 1888.
Vistrand och *Seth.* Smålands nation i Uppsala. Uppsala 1896—98.
Wrangel, E. Drottning Christina och Le grand Cyrus. (I Pro Novitate.) Stockholm 1898.
— — Frihetstidens odlingshistoria. Lund 1895.
Wolff, O. L. B. Allgemeine Geschichte des Romans. Jena 1841.

Tidningar och tidskrifter.

Efterföljande tidningar och tidskrifter, som genomgåtts mer eller mindre noggrant för att vinna en bild af den utländska romanlitteraturens inträngande i Sverige, anföras i kronologisk ordning. Siffrorna inom parentes hänvisa till Lundstedts »Sveriges periodiska litteratur», I. Till mindre väsentliga titelförändringar — angifna hos Lundstedt — tages här ingen hänsyn.

Acta Literaria Sueciae 1720—29 (15).
Sedo Lärande Mercurius 1730—31 (22).
Then Svänska Argus 1732—34 (28).
Tidningar om The Lärdas Arbeten för Åhr 1742 (43).
Lärda Tidningar 1745—73 (46).
Stockholms Veckoblad 1756—58, 1774, 1776—79 (47).
Carlscronas Vekoblad 1754, 1766—82 (57).
Bref om blandade ämnen 1754 (58).
En Ärlig Svensk 1755—56 (62).
Den Svänska Mercurius 1755—65 (64).
Achates och Sostratus 1763—64 (82).
Nyköpings Vekoblad 1764—65, 1772—74 (83).
Götheborgska Nyheter 1765—1800 (86).
Götheborgske Spionen 1766—73 (92).
Svenska Magazinet 1766—67 (93).
Kongl. Bibliotekets Dagbok 1766 (95).
Kongl. Bibliotekets Tidningar om Lärda Saker 1767—68 (100)
Nytt och Gammalt 1767—69 (103).
Misch Masch 1767 (105).
Veckoblad N:o 1 1767 (106).
Den Oväldige Granskaren 1767 (107).
Veckoskriften kallad Artiga och Nöjsamma Tidsfördrif 1767 (108).

Den Svenska Argus 1767—68 (110)
Den Förnuftige Fritänkaren 1767—68 (111).
Posten 1768—69 (119)
Tidningar om Lärda Saker 1768 – 69 (123)
Hatten 1768—69 (125).
Dagligt Allehanda 1769—1808 (127).
Norrkjöpings Magazin 1769 (128).
Variétés Littéraires et Politiques 1769 (135).
Sanning och Natur 1769—70 (143).
Almänna Tidningar 1770—72 (144).
Landt-Bibliotek 1771—86 (157).
Argi Tidningar 1771 (163).
Omväxlande Nöjen 1772 (174).
Fruntimmers-Nöjen 1772 (175).
Fruntimmers-Tidningar 1772—73 (178).
Hvad Nytt? Hvad Nytt? 1772—85 (180).
Stockholms Dag-Bok 1772 (181).
Förnuft och Sanning 1772 (184).
Brefväxling emellan tvänne Fruntimmer 1772—73 (186).
Upsala Vecko-Tidningar 1772 (187).
Nya Almänna Tidningar 1773 (189).
Nyare Almänna Tidningar 1773 (190).
Tidningar utgifne i Upsala 1773—79 (191).
Academiske och Stifts Tidningar utgifne i Lund 1773 (192).
Det enfaldiga Fruntimret 1773 (193).
Samlaren 1773—78 (194)
Sanning och Rättvisa 1773 (196).
Vittert Allehanda 1773 (198).
Cötheborgs Allehanda 1774—89 (199).
Nya Lärda Tidningar 1774—75 (200).
Upsala Stads Veko Tidning 1774 (201).
Upsala Vecko-Blad 1774 (203).
Svenska Masquen 1774 (204).
Adressen 1775—76 (205).
Lunds Veckoblad (Nytt och gammalt) 1775—1808 (206).
Stockholms Lärda Tidningar 1776—80 (210).
Almänna Biblioteket 1776—78 (211).
Örebro Stads Vecko-Tidning 1777 (214).

Vitterhets Journal 1777 (215).
Vitterhets- och Gransknings Journal 1778 (219).
Jönköpings Allehanda 1778 (220).
Stockholms Posten 1778—1808 (223).
Nyköpings Vecko-Blad 1779—83 (224).
Den Svenske Spectator 1779—80 (225).
Dykaren 1779 (226).
Stockholms Courieren 1779 (227).
Sanning och Nöje 1779—80 (228).
Stockholms Magazin 1780 (229).
Upsala Ärke-Stifts Tidning 1780—85 (230).
Mina Tidsfördrif 1780—81 (232).
Den Upmärksamme 1780—81 (234).
Momi Löjen 1781 (236).
Upfostrings-Sälskapets Tidningar 1781—87 (237 a).
Hvad Behagas 1781 (240).
Dagbladet: Välsignade Tryckfriheten 1781—84 (242, 265).
Den Philosophiske Storprataren 1782—83 (249).
Medborgerliga Nöjen 1782 (251).
Förryckta Tidningar 1782 (254).
Nya Löjeliga Tidningar 1783 (256).
Granskaren 1782—83 (259).
Gefle Veckoblad 1783—1802 (266).
Afton-Bladet 1784 (269).
Svenska Parnassen 1784—86 (270).
Tidningar för Svenska Bokhandeln 1784 (271).
Den Nye Granskaren 1784 (273).
Den Nyaste Granskaren 1784 (274).
Lärda Tidningar ifrån Upsala 1785—86 (276).
Veckoblad för Svenska Ungdomen 1785—87 (277).
Götheborgs Tidningar 1787, 1793—97 (280).
Medborgaren 1788—89 (286).
Journalisten 1789—94 (291).
Historiska Bokhandelns Almänna Tidningar 1790—91 (296).
Fragmenter i Särskilte Ämnen 1791 (298 a).
Dagbladet Välsignade Tryckfriheten 1792—93 (298 b).
Tidningar från Bokhandlingen i Lund 1792—93 (302).
Verlds-Borgaren 1792 (304).

Democritus 1793 (310).
Skara Sti ts-Tidningar 1793—1805 (315).
Linköpings Bladet 1796—98 (321).
Litteratur-Tidning 1795—96 (326).
Svenska Adressen 1795—97 (329).
Läsning i blandade ämnen 1797—1801 (330 b).
Linköping Allehanda 1796—97 (334).
Jönköpings Allahanda 1797 (338).
Journal för Svensk Litteratur 1797—1801 (341).
Colportören 1798 (348).

Innehållsöfversikt.

Sid.

Inledning Afgränsning af uppgiften . . . . . 1—3

Storhetstiden . . . . . 5—41

Äldsta spår af roman och novell i Sverige, sid. 5. Bokkatalogen i 'Hercules', sid. 8. Den franska herderomanen och heroiska romanen, sid. 13. Drottning Kristina och den heroiska romanen, sid. 16. *Hjärnes* 'Stratonice', sid. 19. *Leyoncronas* fragment, sid. 24. Herderomanen och den heroiska romanens inträngande i Sverige vid storhetstidens slut, sid. 28. *Bromans* 'Stilpho Thorgilssons historia', sid. 36. *'Le Ramels Lefvernes historia'*, sid. 38.

Frihetstiden . . . . . 42—293

1. **Öfversikt.** (Sid. 42—49.)
   Sjuttonhundratalsromanens uppkomst. Le Sage, Prévost, Marivaux, Richardson, Fielding, sid. 42. Öfverblick, sid. 48.
2. **Sextonhundratalsromanen.** (Sid. 49—67.)
   Herderomanen och den heroiska romanen i Sverige, sid. 49. Barclays 'Argenis', sid. 50. Den mindre pseudohistoriska romanen, sid. 53. Den tyska heroiska romanen, sid. 54. *Wexells* 'Rolofs händelser', sid. 56. Den galanta hofberättelsen, sid. 63. 'Konung Gustaf Adolphs och fröken Ebba Brahes märkvärdiga Kärleks-Handel', s. 65.
3. **Dalin som berättare.** (Sid. 68—113.)
   Dalin som författare, sid. 68. *'Argus'* ställning till novellistiken, sid. 69. »Ledamöterna af sällskapet», sid. 72 Allegoriska berättelser, sid. 79. 'Saga om Erik hin Götske', sid. 80. 'En resa till Glysisvall', sid. 81. 'Äfventyr om Riksens Ständers upkomst', sid. 83. Realistiska genrebilder, sid. 86. 'Samtal mellan Balzar och Elsa', sid. 87. 'Petits-maitrarne i Stockholm afmålade', sid. 93. 'Dagbok', sid. 94. De fingerade brefven, sid. 96. 'Ouvrage à la Mode', sid. 97. Fésagor, sid. 99. Societets-berättelser, sid. 99. *'Sagan om Hästen'*, sid. 104. *'Trenne bref till Fru Grefvinnan'*, sid. 109. Sammanfattning, sid. 111.
4. **Dalins efterföljare.** (Sid. 113—134.)
   Zehterström, sid. 113. *Holmén*, sid. 114. *Odel*, sid. 115. *Sahlstedt*, sid. 116. Olymp-parodierande sagor, sid. 117. 'Argus' efterföljare, sid. 118. *Kryger*, sid. 119. *Berch*, sid. 119. Efterbildningar af 'Samtal mellan Balzar och Elsa', sid. 127. *Rosén*, sid. 128. 'Journal, hållen af en Köpmans Fru', sid. 131.

Sid.

5. **Mörk.** (Sid. 134—191.)
Mörks litterära ställning, sid. 134. Fénélons 'Télémaque', sid. 135. *Adalrik och Giöthilda*, sid. 139. Fénélons världsuppfattning och Mörks, sid. 140. Anspelningar på samtida förhållanden, sid. 141. Mänskoskildringen, sid. 144. Verklighetsskildringen. sid. 148. Förhållandet till 'Télémaque', sid. 150. Öfriga påverkningar, sid. 155. Estetiska förtjänster, sid. 156. Samtidens kritik, 157. *Thecla*, sid. 160. Inre förutsättningar för 'Theclas' uppkomst, sid. 161. Källor; litterära påverkningar, sid. 163. Kompositionen, sid. 168. Mänskoskildringen, sid. 169. Stilen, sid. 171. Mörks religiösa ståndpunkt; polemik, sid. 173. Skildringen af »de sista tiders lärare», sid. 178. 'Thecla' och domkapitlet, sid. 184. Samtidens kritik, sid. 188. Sammanfattning, sid. 190.

6. **Den realistiska äfventyrsromanen.** (Sid. 192—240.)
Le Sage och Prévost i Sverige, sid. 192. *Säfström*, sid. 196. 'En banqueroute-spelares berättelse', sid. 197. 'En Fri-Murares lefvernes beskrifning', sid. 205. *Rålambs* 'En svensk adelsmans äfventyr', sid. 211. Inflytande från Prévost i planläggningen, sid. 212. Mänskoskildringen. sid. 214. Beroendet af Prévost i detaljer, sid. 220. *Mylord Kermalecks lefvernesbeskrifning*, sid. 221. Samtidens kritik, sid. 231. Sammanfattning, sid. 233. Le Sage och Prévost i Sverige under gustavianska tiden, sid. 235. Robinsonaden, sid. 236. Tillägg, sid. 240.

7. **Fésagan; den fantastiska berättelsen.** (Sid. 241—270.)
Fésagor och orientaliska berättelser, sid. 241. *Tessins* 'Faunillane', sid. 246. Öfriga sagor och berättelser af Tessin, sid. 249. *Fru Nordenflychts* 'Den gröna fogelen', sid. 251. 'Fröjas räfst', sid. 254. Den fantastiska reseberättelsen, sid. 256. *Krooks* 'Tankar om jordens skapnad', sid. 260. *Bergeströms* 'Indianiske bref', sid. 262. 'Om Nahkhanahamahhem', sid. 267.

8. **Familjeromanen och den sentimentala berättelsen.** (Sid. 270—293.)
Rousseaus 'Julie', sid. 270. Marivaux, Crébillon, Richardson, Gellert, Riccoboni, Fielding m. fl. i Sverige, sid. 272. Rousseau i Sverige. sid. 280. — *Rothmans* 'Thor Friman', sid. 284. — Romanläsning vid slutet af Frihetstiden, sid. 291.

Gustavianska tiden . . . . . 294—488

1. **Öfversikt.** (Sid. 294—310.)
Bristen på en inhemsk romanlitteratur under gustavianska tiden, sid. 293. Verklighetsskildrare: Wallenberg, Bellman, fru Lenngren, sid. 298. Romanlitteraturens inflytande, sid. 302. Öfverblick, sid. 309.

2. **E. E. Ullman.** (Sid. 310—334.)
Ullman som öfversättare; madame de Gomez, sid. 310. Fortsättningen af Rålambs roman, sid. 312. 'Den svenska fröken', sid. 314, 'En svensk grefves besynnerliga händelser', sid. 319. Zaars 'En svensk acteurs egen berättelse', sid. 323. 'Den svenska actricens egen berättelse', sid. 325. 'Det olyckeliga fruntimret', sid. 329.

3. **Marmontel och Sverige.** (Sid. 334—384.)
Marmontel som författare, sid. 334. Marmontel i Sverige, sid. 341. Marmontel, Creutz och Gustaf III, sid. 342. 'Bélisaire' i Sverige, sid. 346. 'Contes moraux' och 'Incas' i Sverige, sid. 348. — Marmontels efterbildare: *Zetherström*, sid. 353, *Schmidt*, sid. 355, *Gyldenstolpe*, sid. 374.

4. **Den frivola skämtsagan och den filosofiska berättelsen.** (Sid. 384—412.)
Den orientaliska sagan; Crébillon, Voltaire m. fl., sid. 412. *Kexél*, sid. 389, 'Mina tidsfördrif', sid. 397. Polemik om frivoliteten i litteraturen, sid. 399. *Leopold*, sid. 408. Den franska filosofiska berättelsens allmänna karakter, sid. 411.

5. **Familjeromanen och den sentimentala berättelsen.** (Sid. 412—465.)
Den äldre familjeromanen; Marivaux, Richardson, sid. 412. Fielding, sid. 414. Rousseau, sid. 422. Nya strömningar; d'Arnaud, sid. 425. Franska och engelska romanförfattare, sid. 429. Goldsmith, sid. 431. Sterne, sid. 433. Miss Burney, sid. 440. 'Werther', sid. 441. — Sentimentala berättare vid sekelskiftet: *Lybecker*, sid. 452, *Granberg*, sid. 456, *Wahlström*, sid. 461.

6. **Den nya herderomanen.** (Sid. 465—471.)
Gessners herdedikt, sid. 465. Florians herderoman, sid. 467. Florian i Sverige, sid. 468. *Gyllenrams* 'Timur och Zophry', sid. 470.

7. **Den tyska familjeromanen.** (Sid. 472—484.)
Den tyska familjeromanens allmänna karaktär, sid. 472. Kotzebue, sid. 473. Lafontaine, sid. 475. J. G. Müller, sid. 477. — *'Den faderlöse'*, sid. 478. *Malmgren*, sid. 481. *Stjernstolpe*, sid. 481. *Wallmark*, sid. 483.

8. **Den förromantiska romanen.** (Sid. 484—488.)
Förromantiska strömningar, sid. 484, Walpole, Radeliff, Lewis, sid. 485. Tyska riddar-, röfvar- och spökromaner, sid. 487.

Rättelser och tillägg.

Sid. 7 rad 1 uppifrån. Den här angifna titeln på Nymans öfversättning förskrifver sig från 1690 års upplaga; i 1666 års upplaga har titeln en något afvikande lydelse, 'Then undersköne Psyche....' o. s. v.

» 11 » 21 » *Perez'* roman finnes äfven under titeln 'La Picara Montañesa....' (Barcelona 1640); ordet »picara» synes alltså vara det enda fixa i titeln och Stjernhielms förkortning är således fullt naturlig.

» 67 » 35 » Om *Gustaf III:s* ställning till den af *Sack* utgifna novellen 'Gustaf Adolphs och Ebba Brahes Kärlekshandel' vid utarbetandet af 'Gustaf Adolph och Ebba Brahe', se *Levertins* 'Gustaf III som dramatisk författare', sid. 90—98.

» 98 » 16 o. 31 » *Addison* har i 'Tatler' begagnat inventionen i fråga i en skildring af 'The Adventures of a Shilling'; därifrån förskrifver sig alltså troligen det hos *Dalin* förekommande uppslaget med sexstyfvern. Greppet att berätta djurets öden stammar däremot sannolikt från fésagan; det förekommer redan i *Gueulettes* 'Contes chinois', där mandarinen Fum-Hoam i alldeles samma djurskepnad upplefver flera äfventyr. Då 'Contes chinois' utkom 1725, lägger antagandet häraf intet hinder i vägen för Eichhorns datering af Dalins verk.

» 277 » 11 nedifrån (not 3). Den beramade öfversättningen har dock utkommit, ty en 1799 utan författarnamn utgifven roman, 'Qvinnosvagheten och den otrogne', är i själfva verket en ny, usel öfversättning af *Riccobonis* 'Lettres de mylady Juliette Catesby'.

» 348 » 8 » (not 4). I en 1766 utgifven samling noveller 'Historiskt och moraliskt tidsfördrif', ingår *Marmontels* conte 'Lausus et Lydie' under titeln 'Lausus och Lydia'. Siffran i texten (rad 3 nedifrån) bör alltså höjas från 15 till 16.

INLEDNING.

Den titel: Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige, hvarmed undersökningens uppgift karaktäriseras, har icke den klarhet, att alla närmare bestämningar äro öfverflödiga; de skola här företagas i kortast möjliga form.

Med roman och prosaberättelse förstår jag den diktart, som skildrar världen och människorna genom att i berättande form och på prosa framställa diktade händelser och öden. Den prosaiska affattningen är i själfva verket konstitutiv för diktarten; den sammanhänger, enligt hvad historien visar, på det närmaste med det psykologiska intresset.

Namnet roman tillkommer diktarten, i samma mån som den vidgar sig till en i tid och rum omfattande bild af mänskliga öden och förhållanden; som prosaberättelse — eller novell — betecknas de alster af diktarten, som endast återge ett mera isoleradt eller åtminstone begränsadt område af det mänskliga lifvet. Denna åtskillnad är helt oväsentlig och i själfva verket absolut flytande; det är den rent kvantitativa synpunkten, som därvid är utslagsgifvande. Prosaberättelsen eller novellen är enligt denna terminologi en roman i embryo; distinktionen uppehålles af praktiska skäl och utan stränghet.

Den markerade gränslinje, som ofta dragits mellan roman och novell, hvarvid dock novellen definierats på ganska afvikande och i hvarje fall mycket obestämdt sätt, bortfaller alltså helt och hållet i denna undersökning. I själfva verket kan denna gränslinje möjligen ha berättigande för vissa historiska perioder — såsom t. ex. för den italienska renässansnovellen eller för den spanska novellen vid 1500-talets slut

och 1600-talets början -- men hvad som förenar dessa verk med t. ex. 1800-talets bynoveller eller med *Richardsons* och *Fieldings* mångbandiga 1700-talsberättelser, som af den engelska kritiken enstämmigt kallas noveller, till en särskild diktart, är svårt att ange. Den moderna berättarkonstens utveckling — och empiriskt sedt är den synpunkten afgörande — ger icke stöd för någon som helst tudelning af detta slag; distinktionens helt oprincipiella natur framstår tydligt i den moderna roman- och novell-litteraturen med dess otaliga och kontinuerliga mellanformer. Visserligen har t. ex. *Brandes* försökt att i anslutning till *Heyses* noveller karaktärisera novellen som diktart, men lika litet som någonsin har därmed angifvits egenskaper, som tillkomma novellen *i motsats till* romanen. — Äfven termerna novellistik och berättarkonst användas därför i det följande utan sträng åtskillnad; med det förra afses hufvudsakligen författandet af kortare berättelser, med det senare karaktäriseras utöfvandet af diktarten i sin helhet.

Diktartens gränsområden utgöras å ena sidan af de vitterhetsalster, där verklighetsmomentet öfverväger ända därhän, att händelsernas karaktär af att vara diktade försvinner — af svenska exempel kunna anföras en reseberättelse sådan som *Wallenbergs* 'Min son på galejan' eller en obskyr självbiografisk skildring som *Zaars* 'En svensk acteurs egen berättelse om dess ungdoms händelser' —; å den andra sidan af de verk, där det subjektiva eller det abstrakta — ofta allegoriska — momentet dominerar till den grad, att diktens egenskap att i berättande form skildra verkligheten upphäfves. Som exempel på denna senare riktning kunna anföras fru *Nordenflychts* 'Vettsaga' eller de från *Dalins* 'Sagan om hästen' utgående politiskt-allegoriska sagorna under frihetstiden. — Till båda dessa gränsområden måste hänsyn tagas, i samma mån som de dithörande verken närma sig romanens uppgift och dess teknik. Wallenbergs och Dalins ofvannämnda verk kunna t. ex. icke förbigås i en skildring af den svenska berättarkonstens historia.

Man skulle utom dessa sidogränser kunna tala om en gräns *nedåt*, som skiljer romanen och novellen från den

okonstnärliga berättelsens och den rena anekdotens områden. I samma mån som det psykologiska intresset saknas i ett litterärt verk, faller det under denna gräns. Det måste dock fasthållas, att psykologien kan vara oskolad och enkel och dock vara form för ett rudimentärt psykologiskt intresse. Men det rent stoffliga intresset, som endast sysslar med *att* och *hvad*, men aldrig med *huru*, som anknyter *enbart* till nyfikenheten, till lusten att skratta eller förvånas, har intet gemensamt med det psykologiska och konstnärliga intresset. Folkböckerna under 1500- och 1600-talet, som i råaste form behandla samma stoff som t. ex. de italienska renässansnovellerna, eller *Kexels* anekdotsamling 'Mina tidsfördrif på gäldstufvan', tillhöra denna kategori.

På ännu en punkt återstå några titeln förklarande ord att säga. Det är icke blott den svenska romanens och prosaberättelsens historia utan också den utländska romanens historia i Sverige, som här skall skildras. Så nära som den svenska romanen ända fram till 1800-talet ansluter sig till de utländska förebilderna, befaras icke genom fullföljandet af denna uppgift någon splittring af undersökningen. Genom att något utförligare dröja vid symptomen till den stora europeiska romanlitteraturens inträngande i Sverige har jag sökt ytterligare utveckla undersökningens karaktär af att inom sin begränsade ram vara ett bidrag till den jämförande litteraturhistorien.

STORHETSTIDEN.

Först under storhetstiden börjar den europeiska romanlitteraturen blifva känd i Sverige. Visserligen är det bekant, att Johan III under sin fängelsetid hade en tysk öfversättning af *Boccaccios* noveller bland sina böcker[1], men detta torde ha varit något jämförelsevis ovanligt. De prosaberättelser, som föreligga i tryck från reformationstidehvarfvet, eller som kunna antagas ha utkommit i nu icke förefintliga upplagor under denna tid, ha en helt och hållet anekdotisk och okonstnärlig karaktär. 'Marcolphus'- och 'Ulspegel'-berättelserna, som båda tillhöra denna senare kategori — de äldsta nu kända trycken äro så sena som från 1630 och 1661 respektive — äro ur tidskaraktäristisk synpunkt högst intressanta, den förra dessutom mycket märklig ur stoffhistorisk, men i konstnärligt afseende höja de sig alls icke öfver den muntliga anekdotens oslipade form. Detsamma gäller om de bearbetningar af renässansnoveller, som utkommo från början af 1600-talet, och hvaraf den ursprungligen från *Decamerone* utgående men säkerligen genom andra händer förmedlade berättelsen om 'Grisilla' är den äldsta (1622).

Under storhetstiden fortgår denna öfversättningsverksamhet. *Andreas Johannis Arosiandrinus* öfversatte och utgaf 1633 en upplaga af 'Apollonii, konungens aff Tyro historia', denna vidtberömda berättelse, hvaraf spår skönjas i Vilkinasagan och som användts i det Shakespeare tillskrifna Perikles-dramat. Dess original är, såsom *Erwin Rodhe* med nya skäl bestyrkt[2], en förlorad sengrekisk kärleksroman,

[1] *Schück*, 'Svensk literaturhistoria', s. 361.

[2] Se *Rodhe*, Der griechische Roman', s. 413.

som genom en latinsk bearbetning blifvit spridd i otaliga versioner. — Shakespearska stoff möta oss likaledes i berättelsen 'Een Doctoris Dotter', och i den första af de bägge berättelser, som 1641 utkommo under titeln 'Echtenskaps Kärleeks Ähre-Crona'. — Orientaliska sagoelement ligga till grund för berättelsen om 'Fortunatus'; och den sagohistoriskt så betydelsefulla österländska samlingen 'De siu wijse Mästare', som redan under medeltiden öfversattes till svenska, utkom under storhetstiden i öfversättning från tyskan eller danskan; den tidigaste, nu förlorade upplagan är af 1642.

Schück har i sin 'Svensk literaturhistoria' (s. 363) — hvarifrån alla dessa uppgifter hämtats — med rätta häfdat, att det är ett ohistoriskt öfverflyttande af modern uppfattning på denna tid, om man betraktar dessa alster som folkböcker i den meningen, att de endast lästes af de lägre klasserna. Tvifvelsutan voro de omtyckta och uppskattade af den tidens bildade, som med häpnad och förundran läste om alla dessa underbara och fabelaktiga händelser. Men det intresse, hvarmed de togo del af dessa skrifter, var säkerligen af så saklig och robust nyfiken art, att det svårligen kan betecknas såsom i någon mån novellistiskt. De sökte i sagan icke det mänskliga, icke verkligheten, utan det öfvermänskliga, det öfververkliga och vidunderliga. I sagan om Faust, som äfven föreligger i tryck från denna tid, var för visso Faust för dem ingenting annat än trollkarlen; det typiskt mänskliga i hans figur var icke den tidens sak att intressera sig för. Det är därför dessa verk falla utanför romanens och novellens egentliga gränser.

Sökte man i dessa sagor annat än blott stoff för fantasien, något att häpna och förvånas öfver, så skedde det icke genom att tillgodogöra sig det rent mänskliga innehållet i sagornas till det yttre osannolika och orimliga händelser, utan genom att i dem inlägga en moraliserande tendens, oftast dold i en mer eller mindre spetsfundigt allegorisk förklädnad. Redan under medeltiden hade exempelpredikningarna begagnat sig af profana berättelser på detta sätt.

Ett exempel på hur dessa sagor erhöllo ett förment djupare innehåll genom allegorisk tolkning bjuder oss en 1666

utkommen öfversättning med titeln 'Kärleksguden Cupidos och den undersköna och prisvärda prinsessan Psyches historia', verkställd af *M. Nyman*, af det språkliga uttrycket att döma från tyskan. Det är den vackra grekiska folksagan om Amor och Psyche, bevarad till eftervärlden genom sin förekomst i *Apulejus*' 'Metamorphoseon', som möter oss i denna form. Platt och trivialiserad, har den föga af den grekiska sagans poesi kvar. Öfversättaren, som företagit sitt arbete bl. a. i uppsåtet "sig sielf at exercera", är medveten om att hans arbete kan förefalla många onyttigt; i det till den benägne läsaren riktade företalet heter det därför: "Och kan fuller thenna dickt til äfventyrs förekomma mångom ringa och förachtelig, hälst emedan hon synes ingen Sanning vara lijkmätig, uthan såsom en kärlig Fabel för Tijdfördrif framdragen. Men så bör man doch icke så slätt dömma om sådane de gamlas Dichter och äfventyr, uthan Auctoris Upsåth granneligare ansee och betrachta, hvilken på sådant sätt som af the Högwise Gamle skee plägar, beflitar sigh igenom sådant mörckt Taal sin höga Vijsdom för Them oförståndigom at hafva förborgat. Ty then höglärde Fulgentius[1] förmedelst sit diupsinnige Betänckiande låter see, huru såsom uthur thenna Mörckhet en nyttig och vichtig Lärdom strålar och uthlyser." Fulgentius' tolkning meddelas därpå. Af den framgår att den i sagan omtalade staden är = världen, konungen och drottningen = Gud och Materien; de trenne systrarna äro kroppen, friheten och själen. Venus, som är = lustan, fattar hat till själen och utsänder Cupido (= begärelsen), som är både god och ond, och som själen fattar behag till. Att Psyche icke får se Cupidos ansikte betyder, att själen icke får "vänja sigh förlustas och betagas af Begärelsens smickerachtiga Sötma". När hon framdrager lampan, så betyder det, att "hon uthsprider sin hitzige trängtans Flam och Låga, som uthi Bröstet fördold var. Och när hon såg honom så ganska liuflig, älskte hon honom öfver måtton och sattes i yttersta brånad och begärlighet. Och säges hon therföre medh Oljans öfvervällande hafva honom förbränt: Ty så mycket som then Man medh åtrå begärar älskas,

[1] *Fabius Planciades Fulgentius*, död 550, var en afrikansk mytolog och grammatiker af ett ganska puerilt och svulstigt slag; han tolkade alla myter på ett allegoriskt sätt.

så mycket brinner han och sielf, och bränner på sitt egit Kött en Skamfläck. Therföre när Begiärelsen blifver lijka som blottat, blifver Siälen all sin höga Härlighet beröfvat, samt många Fahrligheter underkastat, så ock af sitt Konungsliga Säte förjagat och utdrifven''. — Det antydes till slut, hvilka andra ''skiöna Lärdomar och Åthvarningar här för ährbare Qvins-Personer uthlysa och förmärckias kunna''.

Visserligen har Apulejus, som i icke ringa grad var anstucken af sin tidsålders mystiska strömningar, i den enkla folksagan inlagt en dunkel symbolisk innebörd[1], antydd genom själfva namngifningen, men i originalet finnes naturligtvis likväl ingenting af denna allegoriska betydelse, som alldeles förstör sagans mänskliga innehåll. Nymans öfversättning blef mycket populär och omtrycktes minst trenne gånger, år 1690 samt två gånger under 1700-talet[2]. Sin största spridning nådde dock berättelsen som muntligt förtald folksaga om ''jungfrun, som såg på sin käresta vid ljus'', och i denna folkliga form har den allegoriska betydelsen och äfven namnen Amor och Psyche försvunnit.

Men under 1600-talets lopp ha icke blott de i folksagans naiva form uppfattade novellistiska stoffen, utan äfven den konstnärligt medvetna romanen och novellen på allvar nått Sverige, fast helt naturligt endast till de högst bildade klasserna, för hvilka de utländska språken icke utgjorde något hinder. Trettioåriga kriget, som både öppnade portarna till Europa på vid gafvel och gaf språkkännedomen ett starkt uppsving, har utan tvifvel spelat en viktig roll för romanlitteraturens inträngande. Ett klassiskt vittnesbörd om arten och omfånget af denna litteraturkännedom ger oss ett ofta citeradt ställe ur *Stiernhielms* 'Hercules', som lyder:

> Men ther tijden tig blefve lång, och skulle sig hända,
> at en otijdig lust skulle binda tin Hug til at läsa;
> så vare tig befalt then härlige Lärare Naso
> i sijn Gilliare-konst, Amadis, Marcolfus, och andre,
> som i gemeen äro tryckte på Dansk; Melusina.

[1] *Schück*, 'Världslitteraturens historia', Antiken, s. 613.

[2] Från 1700-talet föreligger i handskrift (Nordinska samlingarna, 4:o 1173) en påbörjad öfversättning direkt från det latinska originalet.

Keyser Octavian, Finck Riddare, skön Magelona,
samt then tröst-rijke kärleeks-lärdomsfulle Diana,
Schäfer Amandus, kysk' Amaranth, Eromena, Chariclia,
Eurialus, Fiametta, Calisto, le Cento-novelle,
Uhlspegel, om han än är något grof, och plump uthi Pussar,
jämte then tijd-fördriflige Claus bör och inte föracktas.
När tu nu kommer til högre Förstånd, och vilst uti Lärdom
yppare blifu' än all' andre; så lääs, och lägg uppå hierta,
La Macaronica di Coccaj, Rabelais, La Lucerna:
Picaro Picara, samt Pippa di Pietr' Aretino,
samt den högt-stiliserad' Rhetorica delle Puttane;
jämte hvadmeer uthi *Flättiones* ymnoge Bibliothec fins.
Flättian är häruthi lärd och kan tig mästerlig öfva.[1]

Dessa af Stiernhielm till taktfasta hexametrar komprimerade bibliografiska uppgifter ha så stort värde i anseende till bristen på andra notiser om romanläsning under storhetstidens början, att det här må anses lämpligt närmare undersöka dem.

Schück har på flera ställen anfört Stiernhielms verser för att ge en bild af "en ung svensk ädlings bibliotek på 1640-talet" — 'Hercules', som trycktes första gången 1658, utarbetades under loppet af år 1647 och var färdig i januari 1648 — men denna synpunkt gäller absolut icke oinskränkt. Man får hågkomma, att Stiernhielm velat skildra 'Flättiones ymnoge Bibliothec', där den sensualistiska och äfven obscena litteraturen intar en hufvudplats, och att en svensk adlig ynglings boksamling var sammansatt på detta sätt lika sällan som hans tidsfördrif eller jaktnöjen voro enbart af det betänkliga slag, som de följande verserna i 'Hercules' skildra. Stiernhielms bokkatalog är, äfven den, en moralists svartmålning.

Betecknande är det då, att romanerna dominera i denna profkarta på onyttig, tidsfördärfvande och osedlig litteratur[2].

[1] Citatet efter *Fredr. Tamms* upplaga af Stiernhielms 'Valda skrifter', Uppsala 1903, s. 4.

[2] Jag har i det följande begagnat de rikhaltiga och värdefulla bibliografiska uppgifterna (af *Manderström?)* i kommentaren till Hansellis Stiernhielmsupplaga (Uppsala 1871), samt *Brunets, Graesses, Quérards, Barbiers* och *Melzis* bekanta bibliografiska arbeten.

Till den icke romanartade litteraturen måste räknas: *Ovidii* 'Ars amandi', *Aretinos* 'Pippa' — hvarmed säkerligen afses andra delen af hans obscena dialoger 'Ragionamenti', utkommen 1536, och troligen i förkortning kallad Pippa på samma sätt som den första faktiskt kallas Nanna — *Folengos* 'Macaroneae', *Ponas* 'La Lucerna'[1], *Pallavicinos* 'La Rettorica delle Puttane' samt 'Tragi-comedia di Calisto y Melibea', det märkliga drama, som troligen varit af största betydelse för den pikareska romanens uppkomst. Alla öfriga af Stiernhielm nämnda verk äro af romanartad karaktär. De kunna klassificeras på följande sätt. 1) *Folkböcker*, sådana som 'Marcolphus', 'Finck Riddare', 'Uhlspegel', 'Claus'. De trenne sista äro af rent tyskt ursprung; Finck Riddare är en af Münchhausens föregångare och Claus en hofnarr, hvars historia utkom första gången 1572. 2) *Riddarromaner:* 'Melusina', 'Keyser Octavian', 'Magelona', 'Amadis'. Äfven dessa ha förekommit såsom folkböcker, ofta på danska. 3) *Herderomaner:* 'Diana', 'Schäfer Amandus'. Med 'Diana' menas utan tvifvel *Montemayors* berömda verk. 'Schäfer Amandus' åsyftar en tysk herderoman eller rättare ett 'Schäferey' af en anonym Opitz-beundrare, utkommet första gången 1632[2]. Till denna kategori hör troligen också den svårbestämbara 'Kysk Amaranth'. 4) *Italienska renässansnoveller och romaner:* Med 'le Cento-novelle' åsyftas, såsom riktigt betonas hos Hanselli, med all sannolikhet 'Decamerone', som i både italienska, franska, tyska och spanska upplagor stundom har denna titel[3], och som bör ha varit långt mera känd än den äldre samlingen med samma titel. 'Fiametta' är *Boccaccios* erotiskt-sentimentala roman[4], 'Euri-

[1] Hos *Hanselli* sättes i fråga, att med 'La Lucerna' skulle afses en samling erotiska och obscena dikter, 'Poesi da fuoco di diversi autori in Lucerna' 1651, men då beteckningen af denna bok med 'La Lucerna' är osannolik och vidare därigenom skulle förutsättas en omarbetning af detta ställe efter 1648, måste detta alternativ bortfalla.

[2] Se *Bobertag*, 'Geschichte des Romans in Deutschland, II, 1, s. 105.

[3] I kommentaren till *Tamms* Stiernhielms urval uppger *J. Mortensen* den äldre samlingen 'Cento novelle antiche', men utan någon som helst motivering.

[4] Oriktigt uppgifves af *J. Mortensen* i kommentaren till *Tamms* Stiernhielms-urval, att B. däri »under namn af Panfilo skildrar sin kärlek till Fiametta». Det är tvärtom Fiametta, som fingeras vara författaren, och Panfilos figur är skäligen undanskymd.

alus' den af *Enea Silvio*, sedermera Pius II, författade passionerade latinska kärleksromanen, som föreligger i italienska och tyska öfversättningar. En senare riktning tillhör *Biondis* 'Eromena', utgifven först 1631, och möjligen känd af Stiernhielm i D'Augidiers franska öfversättning af 1633[1]. 5) *Den grekiska kärleksromanen* representeras af *Heliodoros*' 'Chariclia', som redan på 1500-talet var öfversatt till nästan alla europeiska språk. 6) *Den spanska skälmromanen* åsyftas helt säkert med de starkt elliptiska orden "Picaro Picara". Hvilka särskilda alster af den pikareska riktningen Stiernhielm afser, är svårt att bestämma. I 1658 års upplaga lyder stället "Picaro *samt* Picara"; med stöd däraf skulle man kunna antaga, att "Picaro" betecknar *Alemans* 'Vida y hechos del picaro Guzman de Alfarache' 1599 och "Picara" dominicanermunken *André Perez*' 'Libro de entretenimiento de la picara Justina' 1605. Att den senare åsyftas, är så mycket troligare, som den af *Brunet* kallas 'roman un peu libre', och alltså bör vara af den riktning, som Stiernhielm här särskildt afser. Den finnes i en tysk upplaga (1626—27) under titeln 'Justina Dietzin Picara'[2], hvilket i någon mån förklarar Stiernhielms förkortning. 7) *Rabelais* nämnes till slut också.

Redan af denna klassificering torde framgå, att det är ganska osannolikt, att *alla* dessa romaner skulle vara mera allmänt kända i Sverige bland de bildade klasserna. De fem (eller sex?) sist angifna, hvaribland Rabelais och de pikareska romanerna, antyder Stiernhielm själf vara ganska sällsynta, då han säger, att man genom att läsa dem kan "yppare blifvu' än all'andre"; han har troligen hopat dem här såsom extremerna af den raffinerade osedligheten. Folkböckerna har han väl icke betraktat som osedliga, men såsom onyttiga och råa — man må besinna, att Stiernhielm trots sin robusta läggning var den lärde konstpoeten — och riddarromanerna ha väl erhållit sin plats här såsom fantastiska, osannolika och, åtminstone hvad Amadis angår, äfven sensualistiska.

Försiktigtvis bör man alltså af denna Stiernhielms "svarta

[1] Den tyska öfversättningen — af Stubenberg, 1656, icke af Hofmannswaldau, som J. Mortensen uppgifver — är för sen för att komma i fråga.

[2] Se *Bobertag*, Geschichte des Romans, II, 1, s. 18.

lista'' icke draga några längre gående slutsatser än den, att utom de som folkböcker spridda skämthistoriorna och riddarromanerna äfven den rent litterära roman- och novellitteraturen, närmast den romanska renässansens novellistik och herderoman, började bli känd i Sverige. Troligt är väl, att Stiernhielm själf betraktat dem icke blott ur moralisk, utan också ur konstnärlig synpunkt, men hans mening är tydligen, att deras studium hos hans samtida mera berodde på ''flättja'' än på estetiska behof.

Om alltså enligt min mening de slutsatser, som förut dragits af dessa böckers förekomst i 'Hercules', varit alldeles för vidtgående, så torde å andra sidan slutsatser kunna dragas på grund af att vissa böcker *saknas* där. Framförallt är det att märka, att *d'Urfés* berömda 'Astrée' icke förekommer, lika litet som något af de talrika alstren af den franska idealistiska romanen, hvars historia den inleder: hvarken *Gombervilles* eller *Gombaulds* verk, som dock tillhöra 1620- och 1630-talet eller *Scudérys* 'Ibrahim ou l'Illustre Bassa' (1641), som i hvarje fall icke är senare än Pallavacinos 'Rettorica delle Puttane'. Likaså fattas *Barclays* 'Argenis', som utkom 1621, och som före tiden för 'Hercules' affattning upplefvat 15 latinska och 16 franska upplagor och dessutom öfversatts till flera andra språk. — Det vore naturligtvis oriktigt att anta, att dessa berömda romaner skulle varit Stiernhielm och hans samtid okända, medan så många halft obskyra verk varit dem presenta. Tvärtom, man kan af Stiernhielms tystnad draga den slutsatsen, att det var dessa romaner, som han uppskattade, som han fann alltför värdefulla för att låta figurera på inventariet öfver flättjans bibliotek. Det var utan tvifvel just de romaner, som lästes med gillande af tidens bildade och vid Kristinas litterära hof.

Däri ligger ju ingenting förvånande. Den franska idealistiska romanen var ju ett uttryck för den bildade aristokratins förfinade lifsuppfattning; den svenska adeln, som under trettio-åriga krigets soldat- och diplomatvärf kommit i beröring med all slags europeisk kultur och sträfvade att tillgodogöra sig modeströmningarna på olika områden, kan icke gärna ha undgått att göra bekantskap med moderomanerna

Hvad Stiernhielm angår, så kan den naturliga sympatien för dessa romaner med deras nobla, öfverspända, och samtidigt så blodlösa passioner just icke ha varit stor hos den robuste dalkarlen, men hans gammaldags och allvarliga sedlighet — som 'Hercules' är ett uttryck för — måste å andra sidan ha tilltalats af den stränga moraliteten i ett verk som d'Urfés 'Astrée'. *Honnête amitié*, som termen var för herderomanens kärlek, det måste för Stiernhielm ha klingat som *hederlig vänskap* och var ett begrepp, som säkerligen utmärkt definierade den äktenskapliga kärleken för honom och för den ärbara fru Dygd. Den skickligt dolda perversitet, som denna onaturligt platonska kyskhet bemantlade i den franska herderomanen, hade den redlige svenske skalden ingen aning om.

Huru det än må förhålla sig med Stiernhielms ställning till den franska pastorala och heroiska romanen, hvarom endast detta negativa vittnesbörd föreligger, säkert är att drottning Kristina och hennes svenska hof snart därefter skulle träda i mycket intima förbindelser med denna roman. Det gäller den sista länken i den idealistiska 1600-talsromanens kedja, mademoiselle *Scudéry;* innan vi sysselsätta oss härmed, måste vi kasta en hastig blick på genrens historia.

I *d'Urfés* 'Astrée' sammanflöto element från olika håll. Från de äldre herderomanerna öfvertog den hela den pastorala ramen. Det var framför allt *Montemayors* 'Diana', som förmedlade påverkningen, denna i sin ordning går tillbaka till den italienska renässansens herderomaner, *Boccaccios* 'Ameto' och *Sannazaros* 'Arcadia'. I sista hand var det den latinska och grekiska herdepoesin, Vergilius' och Theokritos', kring hvilken prosaberättelsen vuxit ut som ram. D'Urfés roman skiljer sig dock från sina föregångare genom sin rikt utbildade och invecklade handling och den därmed sammanhängande riktningen mot psykologisk analys, låt vara af ett ganska primitivt slag. — Påverkningen från *Longus'* herderoman 'Daphnis och Chloe' — som icke inverkat på renässansens herderoman — har varit af betydelse (Longus' verk öfversattes 1559 af *Amyot*), och äfven från de öfriga grekiska kärleksromanerna har d'Urfé öfvertagit åtskilligt:

intrigen är af likartad karaktär och det tekniska greppet att börja in medias res är gemensamt. Likaledes gör sig ett inflytande gällande från Amadis-romanen — i skogarna kring Lignon finnas icke blott herdar, utan äfven riddare —; genom förstärkandet af detta inflytande skulle genrens vidare utveckling bestämmas.

Redan med 'Astrée' hade romanen blifvit en form för de högst bildade klassernas erotiska idealism, deras kvinnobeundran och rikt utvecklade kärlekskonvenans. Låt vara att mycket af denna strömning var tomma fraser och att t. o. m. ett afgjordt osundt element fanns i all denna gränslösa kvinnliga kyskhet, som med vrede och fasa tillbakavisar hvarje röjd känsla, icke desto mindre betecknade den nya uppfattningen ett stort framsteg gentemot den sedernas förvildning, som under den föregående oroliga och af inbördeskrig uppfyllda perioden ägt rum. Nu som så ofta tecknar sig herdedikten mot en bakgrund af nöd och upprörd vildhet, såsom ett idealistiskt komplement. — Herderomanen blef icke blott ett uttryck för tendenserna i det ånyo sig ordnande samhället, det blef också till en viss grad en spegel för detsamma. D'Urfé återgaf i herdeförklädnaden personer och öden ur de högre klasserna; hans läsare återfunno i 'Astrée' sig själfva och de moraliska — särskildt erotiskt-moraliska — problem, hvarmed de sysslade.

'Astrées' efterföljare blefvo talrika; vi beröra endast de för utvecklingen viktiga. *Gomberville* upptog ur 'Amadis' — som i sig sammanfattar riddarromanernas stoffvärld och anda — det äfventyrliga, brokiga och underbara. Hans 'Polexandre' (1629—37) är en verklig äfventyrsroman, som spelar på de mest vidt skilda orter, i Marocko, på Kanarieöarna och i Köpenhamn. (I den första redaktionen [1629] slutar romanen med att hjälten ligger som död "sur la grande place de Coppenhaguen"). Det historiska och geografiska elementet håller genom honom sitt intåg i romanen; därmed är redan uppslaget gifvet till den heroiska, pseudohistoriska romanen. Äfven inflytandet från de grekiska kärleksromanerna är hos honom ökadt. Det som skiljer honom från den fullfärdiga heroiska romanen är framför allt förtroll-

ningarna, det öfvernaturliga, som han öfvertagit från 'Amadis', men som i den heroiska romanen skulle ersättas af det osannolika: förklädnader, quiproquon, lånade från den grekiska kärleksromanen; samt vidare bristen på illusioner, ''deguisements'', som termen lydde.

Med *La Calprenède* är den heroiska romanen fullfärdig, och med mademoiselle Scudéry nådde den höjdpunkten af blomstring och anseende. Från ännu ett håll gör sig inflytande nu märbart: från de antika historieskrifvarna, Plutarchus, Curtius, Xenophon. Den antika dräkten blir nu den enda fullt moderna; La Calprenèdes hufvudverk heta 'Cassandre' (1642—45) och 'Cléopatre' (1647), Scudérys 'Artamène ou le grand Cyrus' (1648—53) och 'Clélie' (1654—60). Det är icke nog med att de antika historieskrifvarna lämna stoffet — äfven ända in i detaljer — till romanerna; dessa framställas också med anspråk på att, trots sina hårresande orimligheter, vara faktiska och verklighetstrogna berättelser — äfventyrsromanen i Gombervilles eller 'Amadis' stil behandlas nu med ringaktning —; den heroiskt galanta romanen är *pseudohistorisk*.

Metoden att under de antika dräkterna dölja allmänt kända lefvande personer, furstar, statsmän, kungliga mätresser och preciösa damer, och att genom de diktade händelserna anspela på verkliga är dock det centrala draget hos den heroisk-galanta romanen; äfven ur denna synpunkt beteckna Scudérys romaner höjdpunkten. Genom särskilda ''nycklar'' blef alla hänsyftningars fulla innebörd klar äfven för icke fullt initierade läsare; nyckeln till 'Grand Cyrus' t. ex. var tryckt (1658), och ett exemplar däraf återfanns af *Victor Cousin*, som i ett särskildt arbete undersökt den spegelbild af 1600-talets samhälle eller rättare societet, som ''Grand Cyrus'' ger[1].

Det är alltså den preciösa societetens lif och idéer, som möta oss i Scudérys romaner, deras manliga tapperhets- och trohetsideal, deras kvinnliga skönhets- och sensibilitetsideal, hela den kärlekens dogmatik och kasuistik, som tog

[1] 'La société française au XVII siècle, d'après le »Grand Cyrus» de Mlle de Scudéry.'

sitt mest ytterliga och halft löjliga uttryck i "La carte du Tendre". Med denna mondäna och för hela Europas aristokratiska kultur centrala romanlitteratur trädde äfven drottning Kristina och de svenska hofkretsarna i förbindelse; själfva denna litteratur bär vittne därom.

Jag kan på denna punkt fatta mig helt kort, då förhållandet erhållit en allsidig och ingående utredning af *Wrangel*[1]; jag följer helt och hållet hans framställning.

Magnus Gabriel de la Gardie, som 1642—43 fullbordat sin ridderliga uppfostran i Frankrike, återkom redan 1646, tjugufyra år gammal, till Paris som ambassadör för att verka för en ännu intimare allians mellan Frankrike och Sverige, och mottogs på det tänkbart ståtligaste sätt. En af orsakerna till det uppseende han väckte var de rykten som gingo om hans ställning till den beundrade drottning Kristina; man trodde att endast de politiska hänsynen hindrade henne att taga honom till sin gemål. Huruvida han själf haft någon del i dessa ryktens uppkomst är ovisst.

I sjunde volymen af sin stora roman 'Artamène ou Le grand Cyrus', hvars hufvudperson, Cyrus, är den store Condé, har mademoiselle Scudéry behandlat den hjärtesaga, som man trodde sig spåra. Det är en hel liten roman, som hon låter utspela sig vid det korinthiska — d. v. s. svenska — hofvet, och i hvilken den oförlikneliga drottning Cleobuline (Kristina), den sköne och talangfulle Myrinthe (M. G. de la Gardie), prinsessan Philimene (Maria Euphrosyne) och prins Basilide (Karl Gustaf) utföra hufvudrollerna. Hufvudintresset knyter sig till den strid, som utkämpas i Cleobulines själ mellan kärleken och stoltheten, mellan passionen och förnuftet, och som slutar med dygdens seger hos den själsstarka drottningen. Afgörandet sker vid en stor församling (riksdagen 1649), vid hvilken Cleobuline förklarar sig aldrig skola gifta sig och utser Basilide till sin efterträdare.

Episoden om Cleobuline tilldrog sig liflig uppmärksamhet; en 1652 utkommen dikt 'Muse historique' säger också[2]:

[1] Se 'Drottning Christina och Le grand Cyrus' i 'Pro Novitate', Festskrift utgifven af Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen, Stockholm 1898,

[2] Citatet i *Wrangels* uppsats.

Le très beau roman de Cyrus . . .
c'est là que cette reine illustre
paraît avec un digne lustre
et qu'on y voit en mots exprés
ces sentiments les plus secrets
et sa vertu toute divine
sous le nom de Cléobuline.

Kristina har knappast kunnat vara helt belåten med mademoiselle Scudérys oförtäckta framställning, äfven om det på sätt och vis var en heder att vara medspelande i denna stora berättelse om nobla och dygdiga hjärtans strider. Hennes förhållande till den unge de la Gardie måste dock bli ett samtalsämne både i Sverige och i hela Europa — Scudérys läsekrets var ju oerhörd —; när grefve Magnus snart därefter förlorade hennes gunst, sammanställdes detta i en tysk broschyr med ett rykte att han själf skulle gifvit anledning till episodens författande och publicering. Enligt samma källa skulle hon hos den franska regeringen beklagat sig öfver romanens utgifvande; hos Arckenholtz framkastas den förmodan, att George de Scudéry — författarinnans broder, i någon ringa mån hennes medarbetare och på sätt och vis författarskapets officielle representant utåt — skulle uppburit en pension af de la Gardie. Sanningen af allt detta är dock obestyrkt.

Ifall drottning Kristina verkligen varit förbittrad, så torde hennes vrede något ha svalnat vid läsningen af nionde volymens andra bok i samma roman. Där ger författarinnan en glänsande skildring af det svenska hofvet och det umgängeslif mellan furstliga personer och lärda, som florerade vid detsamma: ''ce fameux Banquet des Sept Sages . . . dont on a tant parlé par tout le monde''. Skildringen afser drottning Kristinas förhållande till Descartes, Bourdelot, Huet, Chevreau m. fl. lärda och vittra fransmän, som någon tid vistades vid hennes hof; platsen för sammankomsten är Le Port de Lecheon (Leckön, grefve Magnus' stamgods) och samtalen röra sig om erotiskt-preciösa spörsmål, såsom huruvida man kan fatta tycke för samma person två särskilda gånger.

Förbindelserna mellan drottning Kristina och författarparet Scudéry voro icke blott rent litterära, utan äfven personliga. George de Scudéry tillägnade drottning Kristina sin stora epopé 'Alaric', där han besjunger de gamla göternas storhet och äfven får tillfälle att prisa deras ättlingars krigsbedrifter under trettioåriga kriget. Chevreau berättar i sina memoarer, att Kristina lofvat G. de Scudéry en guldkedja af 1,000 pistolers värde för dedikationen, men med villkor att han ur sin eloge öfver Sveriges store män skulle utesluta grefve Magnus, men den stolte och fattige poeten hade vägrat. När poemet utkom, hade till författarens otur den stora drottningen abdikerat; man får väl dock anta, att hans nit icke blifvit obelönadt. — Med mademoiselle Scudéry stod Kristina efter sin tronafsägelse i korrespondens; enligt bref från madame de Sévigné till Ménage och Huet mottog hon af Kristina värdefulla gåfvor. Af hennes bref till drottningen äro några bevarade; hon uttrycker i ett af dem sin djupa tacksamhet för de loford, som Kristina ägnat hennes skrifter. Två år före sin död skref Kristina ett vackert och själfullt bref till romanförfattarinnan — utförligt återgifvet hos Wrangel — där hon bl. a. beklagar, att denna icke vigt sin penna åt ett verk på vers eller prosa öfver den store Condé — som Kristina alltid beundrat på ett nästan svärmiskt sätt — medan denne hjälte ännu var i lifstiden[1].

Tar man i betraktande alla dessa omständigheter, så är det själfklart, att Scudérys romaner redan på drottning Kristinas tid måste ha varit kända i Sverige — redan nyfikenheten måste ha skaffat dem talrika läsare[2]. Först från storhetstidens sista år känner jag ett direkt vittnesbörd därom, nämligen af fru *Brenner*[3]. År 1699 försvarades i Uppsala under professorns i grekiska, J. Esbergs, praesidium en afhandling,

[1] Egendomligt nog har hon alltså icke ansett 'Grand Cyrus' som ett värdigt minnesmärke. Den biskop, som höll liktalet öfver Condé, kallade honom dock Cyrus i anslutning till Scudérys roman.

[2] *Zesens* dedikation af sin 'Sofonisbe' (1647) till Kristina eller *Lohensteins* inblandande af svenska förhållanden och äfven af drottning Kristinas historia i 'Arminius' (1689—90) kan däremot icke ha haft någon effekt i Sverige. Båda verken voro obskyra, det senare trots allt beröm och all poetisk reklam, som i Tyskland gjordes för detsamma.

[3] Antydt hos *Wrangel*, 'Frihetstidens odlingshistoria', s. 344.

'Mulieres philosophantes'. Respondenten, en Petrus Hedengrahn, hade bl. a. dedicerat verket till fru Brenner, och denna hade besvarat artigheten i ett latinskt bref, som är tryckt framför afhandlingen. Det heter där på ett ställe: ''*Sic & Gallia suas habet Fabras Scüderias & nonnullas alias, quarum gloria jam dudum & tibi, & universo orbi patuisse erudito, non ignoro.*'' Fru Brenner har alltså trott, att båda de skrifvande Scudéryerna varit kvinnor.

Men innan vi öfvergå till att skärskåda vittnesbörden om romanlitteraturens utbredning under storhetstidens senare år, måste vi syssla med ett par inhemska skrifter af *Urban Hiärne* och *Kristoffer Leyoncrona*.

Hiärnes 'Stratonice', som enligt anteckningen i slutet af manuskriptet nedskrefs i januari 1666 och november 1668, blef icke publicerad under författarens lifstid, helt naturligt för öfrigt, då arbetet aldrig var afsedt för offentligheten. Det trycktes i Hansellis upplaga och har sedan dess länge betraktats som vårt första egentliga romanförsök. Detta betraktelsesätt var fullt naturligt, så länge Hiärnes latinska diarium för år 1665, som finnes inbundet i samma manuskriptband, icke var tolkadt i sin helhet. Visserligen framgick redan ur de meddelanden, som Hanselli lämnade därur, att 'Stratonice' var en nyckelroman, som i själfva verket skildrade den 24-årige studentens egen förälskelse i en högadlig jungfru, men detta beröfvade ju ingalunda i och för sig själf Hiärnes ungdomsverk dess romanartade karaktär.

Ett annat synes mig förhållandet ha blifvit, sedan Schück lyckats dechiffrera Hiärnes ''ytterst svårlästa stil'' och i sina 'Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar' (sid. 97—119) publicerat det nämnda diariet. Det framgår däraf, att icke blott samtliga personerna i 'Stratonice' på det nogaste motsvaras af verkliga, utan också att hvarje detalj i ''romanen'' öfverensstämmer med hvad som faktiskt skett. Såsom Schück anmärker, står diariet ''på gränsen mellan en dagbok och ett första utkast till romanen''. Hvad som tillkommer i 'Stratonice' är endast ett mera detaljeradt, men därför icke romantiskt utmålande af de särskildt betydelsefulla situationerna och episoderna i den korta kärlekssagan, samt ett

konsekventare utskiljande af de för denna hufvudhandling oväsentliga momenten.

Frågan uppstår då, hvad som berättigar oss att beteckna 'Stratonice' som roman. Det skulle vara den förklädnad, som Hiärne gifvit sina öden genom att förlägga händelserna till Alexanders tid och till Corinthus, Pelignum och Aegeiska hafvet, i st. f. till Karl XI:s tid och till Stockholm, Wiems (nära Reval) och Ålands haf. Men denna förklädnad inskränker sig nästan uteslutande till namnen och en och annan betydelselös detalj, såsom att morgon- och aftonandakterna i Parmenios hus på några ställen kallas "offer" (ofta likväl "gudztiänst") eller att dagbokens notis: *cum Henrico bonam partem urbis* (d. v. s. Revals) *perspexi*, i 'Stratonice' får den formen, att Celadon "beså bemälte vidt berömda stadh (d. v. s. Ephesus) och besynnerligen den vidt utropade Dianae tempel". Det senare stället betecknar faktiskt höjdpunkten af fantasi och själfständig poetisk invention i berättelsen.

Icke desto mindre, kan man ju invända, har dock Hiärne faktiskt velat författa en roman, eftersom han i denna utförliga form[1] nedskrifvit sina upplefvelser och det till på köpet i en historisk förklädnad af samma slag, som den pseudohistoriska romanen använde. Häremot måste erinras, att manuskriptets tillkomst kan förklaras — lika väl som dagbokens — utan att man behöfver hos Hiärne förutsätta äregirigheten att vilja skrifva en roman. Den korta och i hela sitt förlopp så ungdomliga kärlekssagan, som trots Hiärnes tjugufyra år är den typiska pubertetsförälskelsen, har ju tydligen för Hiärne stått i det förklarade skimmer, som en dylik episod så ofta får, och han har genom nedskrifvandet velat för egen del rycka undan glömskan alla de skenbart obetydliga detaljer, som för honom hade sitt säregna affektionsvärde. Titeln lyder också: 'Een kort Berättelse och *Memorial* om Heerden Celadons och den ädle Herdinnan Stratonices kärlek'. Att han föredrog att förlägga händelserna till antikens Grekland och Mindre Asien, har också sin naturliga förklaring. Hans idkeliga, om också

[1] Arbetet omfattar 36 tätta trycksidor.

barnsliga försök att vinna den förnäma Margaretha Bielkes kärlek, medan han halft på nåder vistades i hennes frändes, Bengt Horns, hus, skulle, om det blifvit bekant, ha varit föga rekommenderande för honom. Hans bror Thomas hade ju också, enligt 'Stratonices' pålitliga framställning, uppmanat honom, att 'taga sigh till vara, efter sådant vaar Parmenios och Selenistae (d. v. s. Bengt Horns och moderns, fru Karin Bielkes) vissa onåde underkastat''. Inklädnaden var alltså troligen ett försiktighetsmått — liksom möjligen diariets latinska stilisering —; för offentligheten var arbetet, som redan nämndt, alls icke afsedt.

Det är åtminstone säkert, att Hiärne absolut icke velat imitera herderomanen; äfven om hans kärleksfulla omsorg för riktigheten och noggrannheten af hvarje för honom dyrbar detalj[1] kunde tänkas ha hindrat honom från att på något sätt romantisera händelserna, så skulle han dock i så fall ha inflätat de lyriska utgjutelser af hans känsla, som tillkommo vid samma tid. Flera sådana, en af dem direkt ställd till Stratonice, meddelas hos Hanselli; den andra i ordningen af dem skildrar hans sorgsna vandring i en dunge, en situation, som har sin noggranna motsvarighet i 'Stratonice', hvari det omtalas en dunge, där Celadon brukar klaga sin sorg. I 'Stratonice' förekommer vidare ofta, att Celadon sjunger erotiska oden och andra sånger; stundom meddelas första raden af dem, utan att full klarhet kan vinnas om huruvida Hiärne själf författat någon af dessa dikter. I hvarje fall skulle Hiärne, om han haft den ringaste afsikt att skrifva en herderoman, aldrig underlåtit att inströ dikter i den prosaiska berättelsen; både i renässansens herderoman och i d'Urfés 'Astrée' samt dennas otaliga efterbildningar är detta ju ett konstitutivt drag.

Det förefaller mig alltså, som om 'Stratonices' samband med herderomanen och med romanen öfver hufvud är ytterst lösligt. Nekas kan visserligen icke, att Hiärne möjligen velat ge sina självbiografiska anteckningar utseendet, den yttre formen af en roman, fast denna form kan förklaras utan en

[1] Äfven i 'Stratonice' meddelas data för händelserna inom parentes; dateringen öfverensstämmer, med minimala afvikelser, med diariets.

sådan afsikt, men af väsentligare art är beroendet icke. Den roman, som han i så fall skulle ha flyktigt imiterat för att ge sina bekännelser en skyddande förklädnad, är för öfrigt *icke* herderomanen, utan den senare, franska pseudo-historiska romanen. Greppet att förlägga händelsen till Grekland och Mindre Asien och införa Alexander, Parmenio och dylika kända historiska personligheter är utan motsvarighet i herderomanen, men hör däremot hemma i la Calprenèdes och Scudérys från de antika historieskrifvarna lånade stoffvärld; la Calprenèdes 'Cassandre' har tid, rum och flera af personerna gemensamma med 'Stratonice'[1]. Jag medger naturligtvis, att denna öfverensstämmelse är absolut betydelselös och endast berör den alldeles negligerade yttre inklädnaden, men för så vidt 'Stratonice' skall klassificeras *som roman*,

[1] Namnet Stratonice dyker upp i diariet för den 13:de maj. Det heter då: *Fabulam legi* de *Stratonice et Seleuco;* efter detta kallas Margaretha Bielke för Stratonice. Frågan hvilken skrift Hiärne betecknar med *fabula de Stratonice et Seleuco* är ganska invecklad. I La Calprenèdes 'Cassandre' förekomma både Stratonice och Seleucus, men denna roman kan dock icke vara afsedd, då Stratonice där är ond och ränklysten samt i det tionde bandets femte dels femte bok till allas glädje drar sig undan som prästinna i ett tempel. Någon annan roman eller novell om ämnet synes mig icke heller kunna komma i fråga. *Lionardo Aretinos* behandling af stoffet — som ansluter sig till 'Cento novelle antiche' såsom en af de fyra noveller, som tillagts för att bringa upp antalet till titelns jämna hundratal — kan väl icke gärna ha varit Hiärne tillgänglig; knappast heller *Luca Assarinos* föga bekanta 'Stratonica', som utkom i Macerata 1636 och öfversattes till franskan 1641. Alla de talrika senare bearbetningarna af stoffet äro icke tillräckligt tidiga för att kunna tas med i räkningen. Det troligaste blir väl då, att Hiärne läst någon af de antika historieskrifvare som ha berättelsen — Justinus, Josephus, Suidas, Valerius Maximus och främst *Plutarchus* i sin Demetriusbiografi. Den vackra, hos dem som historiskt faktum meddelade berättelsen klingar ju alldeles som en saga — *Rodhe* i 'Der griechische Roman', sid. 54, bestämmer den också som en sådan — och kunde därför af Hiärne ganska osökt kallas *fabula*. Stratonice, gift med konung Seleucus, älskas lidelsefullt af sin styfson Antiochus; denne tynar bort utan att någon kan förklara hans sjukdom. En klok läkare förstår dock på grund af pulsens oro i Stratonices närvaro, hvari Antiochus' sjukdom består; för att rädda sonens lif afstår Seleucus Stratonice åt honom. (Som man ser samma berättelse, som under medeltiden blef så vanlig och som ligger till grund för *Per Hallströms* sagodrama 'Grefven af Antverpen'.) — Dagboken för den *tolfte* maj skildrar vältaligt det oerhördt djupa intryck, som flickans första åsyn gjorde på Hiärne; föreställningen om den af kärlek hänsjuknande älskaren tillhörde den pastorala diktens sfär (se t. ex. *G. Castrén*, 'Stormaktstidens diktning', s. 36). Det förefaller då ganska plausibelt, att Hiärne, som den *trettonde* maj läst denna berättelse t. ex. hos Plutarchus, identifierat den unga fröken Bielke, som på honom gjort ett så öfverväldigande intryck, med den förtrollande Stratonice, men för sin egen del behållit det traditionella älskarnamnet Celadon. Den historiska miljön, som i 'Stratonice' spelar chifferskriftens roll, ger sig då af sig själf.

hör den hit, icke till herderomanerna; allt det som icke är pseudo-historisk förklädnad är ju rena verkligheten.

Man invänder kanske häremot, att det likväl kan vara berättigadt att klassificera 'Stratonice' såsom herderoman, därför att, såsom Schück ('Ill. svensk litteraturhistoria' s. 382) formulerar det, ''namnen äro hämtade från pastoraldikten och den anda, som hvilar öfver det hela, är densamma, som möter oss i samtidens herderomaner''. Detta är alldeles riktigt, men beror naturligtvis därpå, att den pastorala romanen och den pastorala lyriken ha i stort sedt gemensamma källor, gemensamma erotiska ideal och uttryckssätt. Schück påvisar, att den erotik som möter oss i 'Stratonice' närmast erinrar om *Skogekär Bärgbos* sonetter, och att den är en specifikt nordisk form af den italienska sonettfilosofiens fantasikärlek[1]. *G. Castrén* kan också i sina stilkritiska undersökningar[2] osökt inrangera 'Stratonice' bland den erotiska lyriken, och uppvisa de med hela denna riktning gemensamma föreställningar och stilistiska klichéer, som den företer.

Fasthålles detta, så är det sista återstående skälet att beteckna 'Stratonice' som herderoman försvunnet. Det finnes inga orsaker att, såsom Schück gör, förklara, att Hiärnes ungdomssvärmeri närdes ''af herderomanens sentimentalt fantastiska skildringar'' eller att 'Stratonice' är ett försök ''att självständigt behandla diktarten''. Det finnes i Hiärnes erotiska ungdomslif ingenting, som icke kan förklaras ur tidens pastoralt-erotiska lyrik, och en eljest icke bestyrkt påverkan från herderomanen behöfver därför icke antagas för detsamma; det finnes i den form, hvari han skildrat en episod ur detta lif, ingenting som hänvisar på herderomanen som litterärt mönster. Benämningen ''roman'' är för 'Stratonice' endast en kvarlefva från den tid, då dess strängt verklighetstrogna karaktär icke var så uppenbar som nu. Det för

[1] Men vid sidan af dessa litterära påverkningar gör sig f. ö. den ganska slugt beräknande, om sin framgång och reputation mycket omtänksamme ynglingens naturell gällande på ett sätt, som icke tillräckligt starkt betonats, just därför att man funnit dessa drag icke öfverensstämmande med bilden af hjälten i en herderoman. Denna realistiska och alldeles olitterära tendens hör dock äfven till figuren. Jag har inga skäl att här ingå därpå, då jag icke räknar 'Stratonice' till den diktart, som nu är i fråga.

[2] *G. Castrén*, 'Stormaktstidens diktning'. Stockholm 1907.

den geniale mannens ungdom så vackert karaktäristiska dokumentet har snarare sin plats vid behandlingen af storhetstidens lyrik än vid undersökningen af romanen[1]. Att det här så pass utförligt behandlats har alltså endast negativa orsaker.

Det enda försök att författa en svensk herderoman, som föreligger från storhetstiden, är alltså *Leyoncronas* fragment, som liksom en väsentlig del af hans produktion plägar dateras till omkring 1685. Det är endast några sidor, och det afbrytes midt i en sats; om någonsin mera skrifvits är okändt. I hvarje fall är det uppenbart, såsom Schück påpekar ('Ill. svensk litteraturhistoria', s. 383), att Leyoncrona haft för afsikt att skrifva en utförlig roman med en verklig romanintrig; allt i det lilla bevarade stycket pekar hän därpå. *Wrangels* förmodan ('Frihetstidens odlingshistoria', s. 348), att fragmentet endast skulle vara en bearbetning efter utländska mönster, har emot sig det faktum, att den utprägladt svenska landskapsskildringen spelar en så stor roll däri, samt vidare, att en viss nybörjaraktig osäkerhet ligger öfver teckningen; de språkliga osvenskheter, hvarpå fragmentet onekligen erbjuder enstaka prof, kunna nog förklaras utan ett sådant antagande.

Den embryoniska handlingen börjar in medias res — liksom alltid den franska 1600-talsromanen gör, i anslutning till den grekiska kärleksromanen — med att Melitte under strida tårar, men i välformade retoriska utropsfraser klagar sin djupa sorg på Mälarstranden vid solens nedgång. Herden Callion, som efter sin vana gått att njuta aftonen vid sjön, och som bevekts af naturens behaglighet denna stilla kväll, hör hennes röst, känner igen den och närmar sig henne, medan han själf fäller medlidsamma tårar, icke för att söka trösta henne, ty han vet att hennes sorg är omätlig, utan snarare för "att förnöja sina egna bedröfliga tankar af hennes ynkliga klagans åhörande". Han tilltalar henne likväl och

[1] Till hvilken grad 'Stratonice' missuppfattats visa t. ex. de absolut vilseledande uppgifterna i 'Valda stycken af svenska författare 1526—1732', utgifna af Ad. Noreen och E. Meyer, Sthlm 1907, sid. 247. Den kallas där 'den första svenska romanen'; det försäkras, att »den tillhör herderomanernas grupp, i Frankrike representerad af d'Urfés 'Astree' och är liksom denna art romaner en s. k. roman à clef».

yttrar, att han, som nyss återkommit från sin bortovaro, hade väntat att finna, att tiden skulle ha lindrat hennes sorg; hon svarar i en lång, konstfullt svarfvad period, att han har rätt, tiden skall göra ände på hennes sorg, men icke så som han tänker det; utan tiden skall "ända all mitt klag tillijka med mig, sedan han mig genom sorg, såsom Stål gienom rost, uppfrätet hafver". Callion drar sig nu finkänsligt undan, "kunnandes i sitt sinne aldrig tillfyllest förundra sig öfver hennes stadigheet, aldrig tillfyllest berömma hennes dygdh". Han ägnar nästan hela natten åt dessa betraktelser; om morgonen går han åter ut i naturen och öfvertänker, hur mycket fröjd och sorg han själf upplefvat på dessa orter.

Under dessa hans betraktelser har solen gått upp och står redan högt på himlen, herdarna drifva sina hjordar i bet bland ekarna och den främmande herden Sylvander, "hans så goda vän", som dagen förut kommit till orten i hans sällskap, uppsöker honom; Sylvander har trott vännen vara omkommen, då han icke sett honom, men Callion säger sig ha lämnat Sylvander ensam, för att denne så mycket mera ostördt skulle kunna njuta "ortens liuflighet". Sylvander genmäler, att ingen ljuflighet på jorden kan förnöja honom, när Callion är borta; han säger vidare "att dhet bedröfveligaste han här hade funnet, voro dhet aldrabehageligaste". Callion frågar, hvad detta då varit, men innan Sylvander hunnit svara, afbrytes fragmentet.

Det är icke lätt att bestämma den vidare händelseutvecklingen ur denna korta begynnelse. Hufvudpersonerna äro uppenbarligen Melitte, med hvars klagan berättelsen börjar, och den onämnde herde, för hvars skull hon är så djupt olycklig; hvari denna olycka består, skulle Callion sannolikt ha berättat för Sylvander, ty det på en gång bedröfliga och behagliga, som denne sett, är helt visst den vackra och gråtande Melitte. Herdinnans olycka kan man för öfrigt gissa sig till ur en af de bevarade och i Hansellis upplaga tryckta[1] dikter, som Leyoncrona tänkt införlifva i sin roman. I den 'Vijsa' som börjar: *Himmel, hvi har du för mig*, klagar nämligen herden:

[1] De af *Schück* omtalade, hos Hanselli icke tryckta, har jag icke sett.

»Nu farväl, Miletta! Jag
önskar alt till ditt behag
och dig evijgt vördar.
Evig troohet hos mig boor,
fast du mig för falskhet tror
och mig den påbördar.»

Det är alltså sannolikt, att Melitte sörjer öfver älskarens förmenta otrohet; och man kan anta, att detta svåra missförstånd till slut efter otaliga retardationer till slut skulle ha häfts. — Men äfven Callions kärlekssaga skulle naturligtvis ha behandlats, lika väl som den främmande herden Sylvanders; den senare kunde ju tänkas bli kär i Melitte, som vid första åsynen gjort ett så djupt intryck på honom, och därigenom ge henne tillfälle att bevisa sin dygd, d. v. s. sin stadiga kärlek t. o. m. till den förment otrogne älskaren. — Ännu flera kärlekspar skulle nog också förekommit, åtminstone ifall de båda sonetterna ''Bedröfvade Phillis klagan'' och ''Af Myrtillo att vijsa sin trooheet och sinnes upprichtigheet emoot sin endaste och förtrognaste Clorinne'', varit afsedda för romanen.

Det korta brottstycket uppvisar redan de flesta för herderomanen karaktäristiska elementen: natursvärmeriet, vänskapssvärmeriet, den dygdiga och stadiga kärleken, som, när den svikes, sörjer sig nästan till döds, den finkänsliga och diskreta försyntheten — herderomanen var ju också en lärobok i god ton — och de måttlösa känsloutbrotten. Huruvida d'Urfés 'Astrée' eller någon af den sydromanska renässansens herderomaner varit den direkta eller indirekta förebilden[1], är svårt att afgöra på grund af materialets knapphet. Den omständigheten, att så talrika för romanen afsedda lyriska dikter äro bevarade[2], talar för det senare alternativet, då ju t. ex. i 'Diana' eller 'Arcadia' de lyriska dikterna dominera

[1] Med Opitz' 'Schäfferey von der Nimfen Hercinie', hvarur Leyoncrona öfversatt den bland hans dikter tryckta sestinen, har fragmentet alls ingenting gemensamt.

[2] Till dessa skulle jag dock knappast med Schück vilja räkna det ståtliga 'Sorgeqvädet', hvars mörka och högtidliga ton förefaller mig verkligt personlig; den religiösa och psalmartade anklangen faller ur den pastorala ramen. Melitte önskar sig också död, men hon anropar solen och molnen, icke Gud.

långt mera än i 'Astrée'. Men då man icke ser dem inpassade i sitt sammanhang, kan ingenting med säkerhet slutas däraf. För öfrigt kan ju Leyoncrona, som redan vid unga år vistats i Paris, mycket väl ha känt och uppskattat båda de viktigaste formerna för herderomanen.

Stilistiskt företer romanfragmentet samma retoriska prakt, som Leyoncronas heroid 'Habor och Signill'. Typiskt för den spetsfundiga och concettiartade fraseologi, hvarmed den från Marini utgående skola, som Leyoncrona tillhörde, rörde sig, är det ställe, där Melitte gör en ordlek med uttrycket: göra ända på sorgen, eller den halft gåtartade motsättning, hvarmed Sylvander karakteriserar Melitte.

Men det som försonar med Leyoncronas föga uppbyggliga och dock så tidstypiska romanförsök är de verkligt vackra och i all sin brist på pregnans naturtrogna landskapsskildringarna. *Levertin* har i sin essay om 'Stockholmsnaturen i svensk dikt' gjort uppmärksam på dem. Det är verkliga mälarlandskap Leyoncrona skildrar som bakgrund för sin pastorala roman, icke något obestämdt arkadiskt landskap. Denna oväntade realism har möjligen sin historiska förklaring: d'Urfé hade i 'Astrée' skildrat sin hemtrakts skogar kring den slingrande floden Lignon, och därigenom gjort sitt älskade Forez berömdt; Leyoncrona hämtade kanske därifrån modet att skildra ekdungarna vid den vik, ''dher Mälaren hvälfver sina fagra böllior in uthi salta hafvet''. Det är en fin lyrisk stämningsslöja öfver hans landskapsbilder, och samtidigt ha de en anmärkningsvärd realism. Det är förmodligen ett ganska enastående drag af observation, när Callion på morgonen går ner i en lund af aspar och björkar och hör fåglar kvittra från nästan hvarje kvist; ''och kunde man och see, huru lätt dheras små dunade halsar rördes, när dhe sin sång uthföra skulle''.

Jag har dröjt jämförelsevis länge vid Leyoncronas redan kvantitativt så obetydliga verk; men dess unika ställning berättigar det ändock till ett visst intresse.

*

Mot slutet af storhetstiden bli symptomen på romanlitteraturens popularitet allt talrikare. En ganska afsevärd mängd otryckta öfversättningar, fullbordade eller endast påbörjade, af utländska verk intyga det intresse, hvarmed man ägnade sig åt romanläsningen. Betydelsen af dessa manuskriptöfversättningar — den skulle efter moderna mått vara högst ringa — får icke underskattas. Öfversättningarna visa icke blott att ifrågavarande verk lästes på det utländska språket, utan häntyda också direkt på en läsekrets, som icke alltid behöfver ha varit så inskränkt. Ett manuskript representerade den tiden ett värde — man finner det bl. a. af den omsorg, hvarmed äfven fragmentariska romanöfversättningar tillvaratagits —det utlånades och genomlästes flitigt; man var ännu icke så förvand med tydliga bokstilar, att man drog sig för mödan att studera en handskrift. En romanöfversättning, som ansågs ha värde, mångdubblades genom afskrifter — talrika exempel därpå skulle kunna anföras —; afskrifterna bära ofta påskrifter om att de tillhöra den eller den personens bibliotek och stundom anteckningar om att de genomlästs af någon annan[1]. I många fall uppnådde ett arbete stor spridning och omtyckthet, utan att bli befordradt till trycket.

Orsaken till att man i så vidsträckt mån betjänade sig af manuskript är uppenbar. Den svenska bokhandeln, ännu föga utvecklad, var icke i stånd att inlåta sig på så osäkra affärer som uppläggandet af romanöfversättningar måste vara; läsekretsen omfattade väl endast de högst bildade klasserna, och tidens romaner voro till på köpet oftast verk af ett sådant omfång, att äfven en nutida förläggare skulle betänka sig inför dem. Under storhetstidens sista år kommer därtill kapitalbristen och yrkenas lägervall; först under frihetstidens första år möter oss den första stora europeiska romanen i svensk öfversättning. I själfva verket intar Sverige i detta afseende en särställning; det torde icke vara ett enda euro-

[1] Ett manuskript i K. B., innehållande en öfversättning af första delen af 'Tusen och en natt', verkställd från den franska upplagan af *G. Palmfeldt*, tillägnad Ulrica Eleonora, bär drottningens egenhändiga påskrift: *Läsit.* Den är skänkt till K. B. från Gripsholms bibliotek. — En tysk heroisk-galant roman i öfversättning har anteckningen: »Ex bibliotheca Magni Rhalambij. Perlegi 1673. Samuel Kempenskölld.

peiskt land af motsvarande betydelse, som under 1600-talet icke kan uppvisa en enda tryckt roman af den för 1600-talet typiska arten och af det typiska omfånget, hvarken i original eller i öfversättning. Förklaringen är naturligtvis den, att Sverige i kulturellt afseende icke stod på en ståndpunkt, som motsvarade dess politiska maktställning.

Under sådana förhållanden är det nödvändigt att begagna äfven de endast i manuskript befintliga öfversättningarna för att ge en bild af romanens förekomst i Sverige under den senare storhetstiden[1].

Herderomanen och den heroiskt-galanta romanen ha naturligtvis varit väl kända, ehuru af de klassiska franska representanterna endast få handskrifna öfversättningar finnas; deras längd inbjöd icke till verteringsförsök. D'Urfés 'Astree' vann dock ungefär vid sekelskiftet en beundrare, som påbörjade en öfversättning och hann till första delens tredje bok. Äfven renässansens herderoman, till hvilken ålderdomligare typ *Sidneys* 'Arcadia' hör, hade ännu läsare; af det nämnda arbetet påbörjades under 1700-talets första år en öfversättning. Af de heroiskt-galanta romanerna uppnådde säkert ingen en popularitet och ett anseende sådant som Barclays 'Argenis', hvilken, såsom förut påpekadt, bör varit känd redan vid 1600-talets midt. Den öfverflyttades 1670 till svenska af *H. Appelbom* och förekommer i flera afskrifter; en annan öfversättning, af Wrangel daterad till 1715, omfattar endast tredje boken. Den åtnjöt för öfrigt en reputation som lärdt arbete, hvilken få romaner uppnådde. Man finner den 1712 citerad i en akademisk afhandling 'De sapienti ignorantia' af *Ol. Kolmodin*. Äfven under frihetstiden kom 'Argenis' att inta en dominerande plats; vi uppskjuta därför tills vidare att närmare ingå på den i flera afseenden märkliga romanen. Af franskt ursprung är också en före 1673 verkställd öfversättning af en heroisk-galant roman, 'Irenii af Cypern och Asteries många Kärleks-Händelser', då den troligen är identisk med en hos *Goedeke* ('Grundriss zur

[1] Jag stöder mig i det följande på *Schücks* uppgifter i 'Ill. svensk litteraturhistoria', sid. 378, samt på *Wrangels* i 'Frihetstidens odlingshistoria' (sid. 340—350), som äfven beröra detta skede.

Geschichte der deutschen Dichtung', s. 260) omnämnd, af Joachim Meyer öfversatt roman.

Af franska romaner möta oss eljest endast några verk, som icke tillhöra den stora heroiska romanens genre. *D'Augidiers* 'Lysanders och Calistas historia' (1615), som finnes i en öfversättning, som troligen är från tiden omkring 1670, är af en äldre typ än den franska herderomanen. D'Audigier var före d'Urfé älsklingsförfattaren i Frankrike; hans af den spanska novellen påverkade berättelse skulle i Sverige bli en omtyckt läsning långt in på frihetstiden. — *Voitures* 'Histoire d'Alcides et de Zelmire' (1656), som före 1674 öfversattes af signaturen *B. P.*, är en i preciös stil företagen imitation af *Heliodoros'* 'Aethiopica' (se *Max v. Waldberg*, 'Der empfindsame Roman' s. 437). Den tyckes ha varit mycket populär, att döma af de talrika exemplar, hvari den föreligger[1].

Ett par andra franska romaner — i jämförelse med den heroiska romanen förtjäna de endast namnet noveller — tillhöra den i Frankrike under senare delen af 1600-talet framväxande genren af historiska hofberättelser. Denna genre, hvars ställning, uppkomst, förbindelsetrådar och betydelse först nyligen belysts i Max v. Waldbergs förträffliga verk 'Der empfindsame Roman in Frankreich', uppstod som en afart af den heroiskt galanta romanen och ansluter sig till madame *La Fayettes* mästerverk 'La prinsesse de Clèves' — betecknande nog finnas inga spår af detta i Sverige under storhetstiden; ännu hade man intet sinne för denna diskreta konst med dess realistiska psykologiska analys. De hithörande verken utmärka sig för sitt ringa omfång, sin böjelse för sentimentalitet och sin i motsats till La Calprenède och Scudéry mänskliga, icke ''heroiska'' psykologi. Af betydelse var vidare, att händelserna stundom — långt ifrån alltid — spelade vid moderna hof; därmed var ett stort steg taget fram mot den moderna psykologiska och realistiska romanen.

För de nya värden, som här ganska obemärkt skapades, hade man säkerligen föga sinne i Sverige; de verk, tillhörande

[1] K. B. besitter fyra särskilda, hvaraf det ena tillhört landshöfding I. C. Bromans af allt att döma rikhaltiga bibliotek af romanmanuskript.

denna riktning, som nu öfversattes, voro utan tvifvel de som bevarat mest af den heroiskt-galanta romanens anda. *Le Nobles* 'Zulima ou l'amour pur', utkommen 1694, tyckes mycket snart ha funnit en öfversättare, *A. F.*, som redan i titeln lyckats inlägga den heroiska romanens styfhet: 'Den durchlautiga Zulima'; han uppger sig för öfrigt ha begagnat både det franska originalet och en tysk öfversättning. *De Préchacs* 'L'illustre Génoise' (1685) öfversattes 1709 af *Johan Runius*[1]; mademoiselle *de la Forces* 'Gustave Vasa, Histoire de Suède' (1697) kunde redan genom ämnet påräkna intresse, och föreligger också i flera öfversättningar. En af dem, tillhörande de Rålambska samlingarna, är verkställd från tyskan af *Adam Leijell* och bär titeln 'Den tapra och älskande Gustaf Vasa eller kiärleksvärck uti de nordiska håfven', en annan har en *A. C. B.* till upphofsman. Till alla dessa tre verk, hvaraf särskildt det senare är mycket märkligt, återkommer jag senare, då de alla utkommo på tryck under frihetstiden.

Till den pseudohistoriska och heroiskt-galanta romanens talrika och värdelösa efterapningar i Tyskland höra flera af de i manuskript föreliggande öfversättningarna. *A. Bohses* 'Prinsessin Arsinoë' (1700) öfversattes, starkt förkortad, under titeln: 'Then olycksaliga Princessan Arsinoes Curieusa Kärleks Beskrifning'; af *J. L. Rosts* romaner föreligga i samlingsband flera utdrag; en berättelse med titeln 'Dianea, en princessa från Cypern' återgår till ett original af *D. v. d. Werder* (1644), som dock i sin ordning är bearbetning[2]. Huruvida dessa senare tillhöra storhetstidens sista eller frihetstidens första år, är svårt att afgöra. — Möjligen ha äfven 'Alidasco och Felinde'[3] samt 'Menalippe och Alarico Formoso', som omnämnas af Schück ('Ill. svensk litteraturhistoria' s. 378), men äro mig obekanta, tyska original. Med sannolikhet gäller detta om *Celanders* 'Den olyckliga Barsine,

[1] En annan af Préchacs romaner 'L'illustre Parisienne' (1679) finnes i en öfversättning, som tillhört landshöfding I. C. Bromans bibliotek.

[2] Samtliga dessa uppgifter hämtade från *Wrangel*, 'Frihetstidens odlingshistoria' sid. 344—45.

[3] Utom den af *Schück* omtalade öfversättningen från Karl XI:s tid finnes i K. B. en annan af samma roman från midten af 1700-talet.

cronprintsessa af Armenien, i en angenäm roman galanta världen föreställd'. — En i Tyskland uppkommen afart af den pseudo-historiska romanen, odlad bl. a. af *Zesen* och *Grimmelshausen*, var den bibliska romanen, som endast genom stoffet och däraf betingade afvikelser skiljer sig från den heroiskt-galanta. Den senares 'Des keuschen Josephs Lebensbeschreibung' (1670) utkom 1696 i svensk öfversättning från trycket, och utgör således den första tryckta egentliga roman i Sverige. Öfversättaren var den bekante, olycklige *J. H. Schönheit*. Han hade (enl. *Klemming*, 'En antecknares samlingar') förgäfves sökt tryckningstillstånd för romanen hos Hernösands och Strängnäs' konsistorier, samt lyckades till slut erhålla sådant af Stockholms konsistorium. Icke desto mindre fann man sedermera boken mindre ortodox, och upplagan indrogs[1]. Den första upplagan är också mycket sällsynt; den vanligare, som på första titelbladet bär tryckåret 1690 och på bihangets titelblad året 1696, är enligt Klemming ett eftertryck från 1720-talet.

Det var alltså knappast under lyckliga auspicier, som romanen gjorde sitt inträde i svenska bokhandeln. Grimmelshausens 'Kyske Josef' är också allt annat än ett verk af rang. Det är icke uteslutande en brodering på det bibliska underlaget, — ehuru författaren i förordet uppgifvit, att han icke ur sina öfriga källor skulle berätta något, som strede mot bibelns uppgifter — utan en ganska fri fantasiskapelse, som förhåller sig till bibelns berättelse ungefär på samma sätt som La Calprenèdes och Scudérys romaner till de antika historieskrifvarna. Som psykologisk skildring står romanen icke högt, men är ledigt berättad och röjer stundom Grimmelshausens skämtsamma lynne. Någon jämförelse med den ojämne författarens mästerverk 'Simplicissimus' kan naturligtvis icke komma i fråga. — Schönheits öfversättning är dålig och i hög grad förtyskad.

Redan följande år, 1697, utkom en öfversättning af en annan tysk roman i tryck, *Christian Weises* 'Die drei ärgsten

[1] Schönheit omtalar själf i den försvarsskrift, som föranledde hans dömande till lifstids straffarbete på Marstrands fästning, att 500 ex. af 'Kyske Josef' konfiskerats.

Erznarren in der gantzen Welt' (1672), på svenska 'The tre yppersta ertznarrar uti hela verden'. Den faller i själfva verket nätt och jämnt inom gränserna för romanens område och undandrar sig bestämd klassificering. Weise, som skref uteslutande i moraliskt och folkupplysande syfte, ville i sina talrika skrifter bekämpa den blandning af svulst och osedlighet, som den Lohensteinska skolan propagerade i Tyskland; i denna sin roman skildrar han, hur en ung adelsman i sällskap med sin hofmästare genomreser både Tyskland och andra länder för att finna världens tre största narrar. Af verklig handling och enhetlighet i planen finnes icke ett spår; på ett platt moraliserande sätt beskrifvas narraktiga personer af olika slag, och moralen blir till slut, att den störste narren är den, som för den timliga framgångens skull gör sig förlustig af himmelen.

Detta dåliga verk i en dålig öfversättning fann likväl sin publik; år 1769 utkom t. o. m. en ny öfversättning, i hvars företal det heter, att boken förut tryckts "hos framledne Boktryckaren Burchardi", men nu ånyo öfversatts, eftersom "den öfversättningen är odugelig och alla Exemplaren längesedan utgångna".

Så torftig är den tidigaste tryckta romanlitteraturen i Sverige. Möjligen hade bättre verk varit att vänta från de svenska pressarna, sedan isen en gång var bruten, men krigsåren med sin starka spänning och sedermera olycksåren med sin nöd och penningbrist kommo emellan. Först under frihetstidens första år återupptages den del af de svenska boktryckeriernas verksamhet, som med tiden skulle bli så viktig och omfattande.

Ännu en form af roman återstår att omtala, en särskildt i Tyskland utbildad afart af herderomanen, där kallad *Schäferey*. Redan Stiernhielm visade sig i 'Hercules' känna ett sådant "schäferey" om 'Amandus'. Detta är i viss mån efterbildadt *Opitz'* 'Schäfferey von der Nimfen Hercinie' (1630). *Bobertag* ('Geschichte des Romans', II, 1, s. 104—109) anför en hel serie dylika — 'Wintertags Schäfferey von der schönen Coelinden' (1636), 'Hirt Filamon' (1642), 'Die verwüstete und verödete Schäferey' (1642) — utan

att göra anspråk på fullständighet. I *Zesens* roman 'Rosemund' (1645) är äfven inlagdt ett dylikt "Schäferey"; genren tyckes särskildt ha odlats af medlemmarna i de tyska "språksällskapen". Det utmärkande för densamma är, utom det ringa omfånget, att den pastorala dräkten endast anlägges som ett löst hölje öfver den vanliga borgerliga habiten; "schäferiet" erkännes öppet såsom endast en tillfällig form för det lyriska och erotiska svärmeriet. Opitz går en dag ut med sina vänner i naturen, skär in dikter i barken på träd, drifver flera slags pastoral poesi och sammanträffar med nymfen Hercinie, det är innehållet i hans "schäferey". Hos Zesen beskrifves utan vidare, hur Rosemund beslutar att på en därtill såsom lämplig utsedd ort bedrifva "schäferey" och till detta ändamål anlägger en lätt sommarklädning af blå atlas. Det berättande elemenet kan dock i dessa pastoraler vara starkare utveckladt, såsom i 'Amandus och Amoena' och i 'Die verwüstete und verödete Schäferey'; i allmänhet torde det, såsom Bobertag visar, ligga en verklig kärlekssaga till grund för berättelsen: förnäma personer ville ofta ha sin historia "in ein Pastoral gebracht" och prydd med inlagda pastorala dikter. — Denna genre, som är ett slags reflex af de verkliga herderomanerna, är ju fullkomligt värdelös, men tyckes i Sverige som i Tyskland ha åtnjutit stor popularitet. Den ägnade sig till form både för Opitz' gratulationsverser och dylikt kram — se hans 'Schäfferey von der Nimfen Hercinie' — och för diverse idylliska och äfven sensualistiska skildringar. *Om* Hiärnes 'Stratonice' varit något annat än en självbiografisk, fullständigt saklig och oromantiserad skildring, om den i idealiserad form och i herdedräkt skildrat hans erotiska ungdomssvärmeri med inlagda pastorala dikter, då skulle det ha varit väl icke en egentlig herderoman, men ett "schäferey".

'Amandus och Amoena' finnes enligt Wrangel i en öfversättning, daterad 1712 och med titeln 'Nyligt anrättat Herderij eller Älskares skådeplats'; öfversättaren har väl varit en *H. B.* ("*H*erdens *B*ekanta".) Ett annat exempel på dessa "herderijers" sega popularitet är den i en handskrift från 1704 föreliggande 'Then olyckelige Sylvani och Doris Histo-

ria', som uppenbarligen är ett sådant från tyskan öfversatt ''schäferey''; ännu 1740 utgafs detta ''för thes behagelighet'' i en öfversättning af *A. Lallerstedt*. Innehållet är, att Sylvanus och Doris mötas i en elysisk lund, rista vers i träden, skrifva bref till hvarandra och till slut njuta de obeskrifligaste herdestunder. Emellertid blir Sylvanus kallad till hofvet, Doris tror honom vara otrogen — han hindras i själfva verket genom ett annat fruntimmer vid hofvet att skrifva till henne — och sänder ett förebrående bref till honom. Medan Sylvanus är sysselsatt med att kärleksfullt besvara detta, kommer tidningen om hennes död; han går i kloster, där han efter tretton år aflider.

Det sensualistiska elementet i detta ''schäferey'' är mycket starkt. Redan Doris' skönhet utmålas på ett sådant sätt, att Lallerstedt i den tryckta öfversättningen måst tillgripa antydande streckningar — man tycker sig skönja en påverkan från den Lohensteinska skolan — och skildringen af deras herdestunder är trots streckningarna direkt obscen. Herdens cyniska djärfhet att så snart han funnit sin kärlek besvarad pocka på ''lisa och frukten af sin affection'' i både ord och handling, och herdinnans nästan skamlösa benägenhet att lämna gården midt i natten, endast iklädd ''en röd nattrock'' för att i lunden råka sin älskare, står i den mest barocka motsats till herderomanens hela anda, och är dessutom i en fullkomligt löjlig kontrast till de öfverdrifvet sippa och blygsamma skrifvelser, som de älskande strax förut utbytt, enligt den från herderomanen lånade traditionen[1].

*

Det återstår ännu att omnämna tvenne svenska romanförsök i manuskript, som med någon sannolikhet kunna dateras till storhetstidens sista år.

[1] Det är ur denna brefväxling *Schück* ('Ill. Svensk litteraturhistoria', sid. 376) aftryckt utdrag som prof på herderomanens kyska och idealistiska anda. Till att belysa den äkta herderomanens uttryckssätt lämpar sig dock icke denna oorganiska affallsprodukt, som här behandlats så utförligt bl. a. för att beifra denna inadvertens i ett af den svenska litteraturhistoriens standardverk.

Det första är *Olof Bromans* 'Stilpo Thorgilssons historia', som af *Knut Barr* utförligt refererats och med citat belysts i 'Samlaren' (1897). Den ganska utförliga handskriften (den omfattar hundra kvartsidor) fanns bland Bromans efterlämnade papper och förskrifver sig enligt Barr från tiden 1705—10. Något skäl att frånkänna Broman auktorskapet till det bisarra arbetet förefinnes icke, tvärtom synas mig åtskilliga drag i berättelsen öfverensstämma med Bromans personlighet och öfriga författarskap. Jag skall här inskränka mig till att med några ord belysa berättelsens litterära ställning — något som försummats i Barrs eljest omsorgsfulla undersökning —; någon egentlig betydelse har denna excentriska produkt af den originelle prosten icke, manuskriptet har troligen hvilat väl förvaradt i hans gömmor.

Det är tvenne litterära källor, hvarur Broman öst: den gamla isländska sagan och den heroiskt-galanta romanen. Den förra var ju vid denna tid flitigt studerad; Schück har i sin 'Ill. svensk litteraturhistoria' s. 383 påpekat en vid denna tid företagen omdiktning af Karl XII:s historia (intill belägringen af Thorn) till en isländsk saga med titeln 'Den yfwerborne Herculis saga'. Broman, som ju var arkeologiskt intresserad, har ur de gamla sagorna tillgodogjort sig åtskilligt. Stilpho, som bor vid Draksund i Norge, drar ut på långfärder för att vinna ära vid främmande hof och återvänder allt emellanåt till sin hemtrakt för att strax lämna den igen, alldeles som en viking; när han utför en hjältemodig bedrift, heter det en gång: ''Om denne handelen sjunger en Lioda-smider'', hvarpå följer ett försök att efterbilda de isländska kvädena. En och annan gång lyckas Broman t. o. m. tillnärmelsevis träffa sagans teknik och dess stämning, såsom då Stilpho i nionde kapitlet återkommer från det af hans otrogna hustru ställda försåtet i sin stupade tjänares kläder och af henne i mörkningen på gården icke igenkännes. Men dylika lyckade enskildheter äro högst sällsynta i den smaklösa och förunderligt omogna berättelsen.

Påverkningen från den heroiskt-galanta romanen är föga mindre framträdande. Den inströdda erotiska lyriken på

mer eller mindre konstfulla versmått[1], de prudentliga och galanta, men i sin styfhet löjliga epistlar, som Stilpho utbyter med de jungfrur han älskar, utmaningarna och duellerna med sitt tycke af turneringar — trots de pistoler som användas — och i hvilka den skönas hand stundom är segerpriset, allt detta hänvisar på denna källa. Man tycker sig t. o. m. skönja ett förvirradt och missförstådt eko af de preciösa diskussionerna om kärlekens natur och väsen och af hela kärlekskasuistiken, när det i tredje kapitlet heter, att Stilpho kom till ett hof, där de närvarande "begynte Disputera och munhuggas om underliga kärlekens stora kraft och sällsamma wärckan", och där Stilpho beskylldes för otrohet mot den falska Gunilla, som han uppsagt tro och lofven. — Det behöfver naturligtvis icke påpekas, att den heroiskt-galanta romanens *anda* icke därför hvilar öfver den norrländske prästmannens ungdomsverk. Visserligen är historien en enda kedja af erotiska upplefvelser och äfventyr, men det är en mot kvinnokönets kättjefulla och fåfänga natur högst förgrymmad stämning, som talar däri; ja man skulle till och med kunna beteckna verket som en paskill mot kvinnorna, uppburen af en ganska personligt färgad förbittring. Den synnerligen realistiska uppfattning, som öfverallt slår mot en, har icke heller något med den heroisk-galanta romanens idealism att göra, lika litet som det äkta norrländska skrock om lappskott o. d., som inmänges.

Hur pass direkt påverkningen från den heroiskt-galanta romanen varit, är svårt att afgöra; den kan ju ha förmedlats genom flera händer. I hvarje fall är det närmast de för denna roman och den gamla riddarromanen gemensamma elementen, som Broman lyckats tillägna sig. Möjligen skulle det kunna tänkas vara denna senare i folkböcker spridda litteratur, som utöfvat inflytandet; dock låta näppeligen alla de här ofvan påpekade elementen förklara sig på det sättet. Själfva den satiriska och bittert förebrående tendensen är som redan nämndt alldeles olitterär och starkt personlig; det

[1] De satiriska dikter, som Broman låter Stilpho författa och som bland omgifningen väcka så stor harm, äro däremot ett från de isländska sagorna lånadt drag.

är för detta den i kärlek djupt besviknes patos som Broman sökt ett famlande och i sin stillöshet underligt uttryck. Enstaka naiva drag skulle vara värda att påpeka — men låtom oss draga en slöja öfver den gode prostens ungdomliga kärlekslif med deras motgångar, hvilka han sedermera som lycklig familjefader och nitisk arbetare i skolans och kyrkans tjänst hade haft rikt tillfälle att glömma, om icke manuskriptet 'Stilpho Torgilssons historia', ensamt bland alla hans talrika lärda verk, vittnat därom på sitt otympliga språk.

Det andra romanförsöket från denna tid är ett sextio kvartsidor omfattande manuskript med titeln *Le Ramels Lefvernes historia* (Nordiska samlingen 4:o 1173), hvilket likaledes tyckes förskrifva sig från 1700-talets första decennier. Såsom ett af de få bevisen på den rent realistiska berättarkonstens inträngande i Sverige kan detta försök förtjäna någon uppmärksamhet.

Fabeln är af enklaste slag. Med namnet Le Ramel betecknas enligt hvad manuskriptet själf upplyser, en son till landshöfdingen i Falun Jacob Nääf, och tiden för händelsen skall alltså vara midten af 1600-talet, hvilket icke hindrar att det talas om ett kloster i Västerås, där en ung flicka får öfva sig i det stränga klosterlifvet. Le Ramel förälskar sig först i en assessorsdotter i Falun och förlofvar sig med henne, men får snart därefter tillfälle att i Stockholm förvissa sig om hennes brist på dygd. Han är tillräckligt ädelmodig att draga omsorg om frukten af sin otrogna fästmös förbindelse, en flicka vid namn Libussa, som han inlöser i Västerås' kloster. Han beger sig därpå utomlands och upplefver nya äfventyr, hvarvid han städse på nytt erfar kvinnornas otrohet och list. I andra kapitlet berättas hur han i Dundee föres bakom ljuset af en skotsk änka, men till slut gör sig fri ur hennes nät. Tredje kapitlet innehåller en engelsk präst berättelse om skabrösa äfventyr, som hans drängar upplefvat, och fjärde och femte kapitlen syssla lika episodiskt med hvad som händt Le Ramels gode vän Zancho i London. I det sjätte kapitlet berättas några af Le Ramels egna erfarenheter och omnämnas hans långa resor; i det sjunde och sista återkommer han till Stockholm och gifter sig med Libussa, som

under hans frånvaro vuxit upp till en vacker, men något inskränkt ungmö. Han väntar, att han hos henne, tack vare hennes enfald, skall finna kvinnlig dygd, men han misstar sig, och hans äktenskapliga lycka grumlas. Slutorden ange moralen af berättelsen: ''Alltså hade vår goda Le Ramel många kärestar, men ingen rätt hustru.''

Romanen är ganska illa skrifven i ett otympligt språk med mödosamt hopfogade meningar. Något skäl att betvifla att den är original synes mig icke föreligga; i språkligt afseende finnes ingenting, som karaktäriserar den som öfversättning. Att den däremot till sitt innehåll är föga originell, är uppenbart; det är samma novellistiska idéer och uppslag i 'Le Ramels Lefvernes Historia' som i hela den realistiskt-skabrösa berättelsevärlden, samma stoff som möter oss i 'Decamerone' och i de italienska och spanska renässansnovellerna af hithörande slag, och som ligga till grund redan för medeltidens fabliaux. Det är samma anda af misstroget och illusionslöst kvinnoförakt.

En ingående undersökning af detta verk, som genom sin råa cynism och sin brist på alla högre litterära tendenser är synnerligen motbjudande, skulle föga löna mödan. *Wrangel* har ('Frihetstidens odlingshistoria' s. 349) redan påpekat, att begynnelsen af Le Ramels historia — brytningen med fästmön på grund af hennes otrohet o. s. v. — öfverensstämmer med en af *Scarrons* noveller i spansk stil, som finnes öfversatt på svenska i ett manuskript från 1700-talets förra hälft under titeln 'Don Pedro och Seraphine'. Åtskilligt kunde tilläggas; så är t. ex. prästens berättelse i tredje kapitlet, hvars poäng är en förväxling af liggplatser på grund af en vaggas bortflyttning, samma historia som *La Fontaines* 'Le berceau' och den nionde dagens sjätte berättelse i 'Decamerone'. I 'Le Ramels Lefvernes Historia' har den dock en form, som pekar på den affattning berättelsen har i *Jean de Boves* fabliau 'De Gombert et des deux Clercs' — hvilken bl. a. legat till grund för *Chaucers* formulering i 'The Reve's Tale' i 'Canterbury Tales' — då den liksom i denna spelar i en kvarn hos en oärlig mjölnare, medan La Fontaine och Boccaccio låta händelsen äga rum i ett värdshus, hvaraf flera olikheter

härflyta. — Slutet i 'Le Ramels Lefvernes Historia' med berättelsen om den otroligt enfaldiga och oskyldiga hustrun, som i mannens frånvaro faller offer för förföraren just på grund af dessa sina egenskaper, tillhör samma typ som La Fontaines 'Le faiseur d'oreilles'; talrika pendanter skulle kunna uppletas.

Af intresse skulle endast vara att veta, om någon speciell romanform, och i så fall hvilken, föresväfvat den okände författaren till detta verk. Den pikareska romanen, hvartill Schück anser den ansluta sig ('Ill. svensk litteraturhistoria', s. 384), tyckes den mig icke hafva några egentliga beröringspunkter med. Det utmärkande för denna genre är, så att säga, grodperspektivet, d. v. s. att hufvudpersonen är en äfventyrare, oftast en betjänt eller en man af de lägsta samhällsklasserna, som drifver världen kring med de mest olika sysselsättningar, hvarvid interiörer från tjänstfolkets, tiggarnas, bedragarnas, yrkesspelarnas och röfvarnas värld återgifvas, eller högre samhällslagers lif skildras från denna lägre aspekt. Något element af detta slag finnes knappast i 'Le Ramels Lefvernes Historia'; ''hjälten'' är en man af börd och förmögenhet, som upplefver eller låter sig berättas en mängd erotiska äfventyr. Snarare skulle man kunna tänka på *Sorels* 'Francion', som utom element af de pikareska romanerna närstående slag äfven innehåller de vanliga fabliaustoffen i romanform. 'Francion' var dock troligen liksom hela den franska realistiska, äfven i sitt hemland föga uppmärksammade 1600-talsromanen ganska litet känd i Sverige; anmärkningsvärdt är likväl, att en bokauktionskatalog från 1716 upptar 'Francion'.

I hvarje fall visar 'Le Ramels Lefvernes Historia', att denna realistiska, erotiskt-skabrösa berättelseart med anor från fabliauerna och 'Decamerone' minst af allt passade för svenska förhållanden. Allt det drastiskt uttrycksfulla i den psykologiska skildringen försvinner i den omogna och okonstnärliga formen, det trots obsceniteten behagfulla och behärskade i framställningen förvandlas till rättfram och burdus råhet. Det var endast i en sådan förgrofvad form, som denna

tid hos oss kunde tillgodogöra sig 'Decamerones' brokiga och muntra stoff, som tvifvelsutan både som muntlig berättelse och — enligt hvad troligen 'Le Ramels Lefvernes Historia' visar — äfven i litterära former letade sig väg upp till Sverige.

FRIHETSTIDEN.

1. Öfversikt.

Under frihetstiden börjar på allvar den europeiska romanlitteraturens inträngande i Sverige, bevittnadt af talrika öfversättningar och efterbildningar. Först under denna period börja romanerna tränga ned till den stora publiken; de äro icke längre som förut en speciell form för de högst bildades lifsnjutning, utan liksom i våra dagar en faktor af betydelse i den andliga atmosfären, på en gång en förströelsekälla och i viss mån ett populärt bildningsmedel af icke ringa inflytande. Det säkraste intyget på denna romanens nya ställning utgöra de talrika klagomålen öfver romanernas inflytande, moralisternas bevis för deras skadlighet och romanälskarnas mer eller mindre vältaliga svaromål och motbevis. Under hela 1700-talet tyckes romanens popularitet och betydelse ha varit i ständig tillväxt; från århundradets sista fjärdedel möta oss de talrikaste diskussionsinläggen i pressen, som helt naturligt är forum för denna tvist.

Denna förändring i romanens ställning sammanhänger naturligtvis på det intimaste med den förändring till sitt väsen, som romanen under 1700-talet undergår. Denna utveckling — som för öfrigt ännu är mycket otillräckligt belyst och om hvilken det icke existerar någon sammanfattande och öfversiktlig undersökning — är allt annat än rätlinjig och låter icke exakt formulera sig i en oinskränkt giltig sats. Romanens ytterligt sammansatta, utvecklingsmöjliga och de mest disparata element förenande form samt dess utpräglade kosmopolitism, som snabbt förmedlar de mest mångsidiga påverk-

ningar och inflytanden i fråga om stoff och teknik, gör att dess historia hör till det mera svårutredda.

I stort sedt torde dock romanens utveckling under 1700-talets början kunna karaktäriseras som en utveckling till realism. Sextonhundratalsromanen — ordet är icke blott en tidsbestämning utan ett ovanligt fast och enhetligt begrepp — var till hela sin läggning en idealistisk och aristokratisk konstform, som i Frankrike fick sitt för hela Europa giltiga skick. Den var ett af de starkaste uttrycken för de idealbildande krafterna i människonaturen. Vare sig den hade herderomanens eller den heroiska romanens form, så tecknade den i en ideal värld — ideal därför att dygden, tapperheten och skönheten där alltid voro säkra på sin slutliga seger — upphöjda manliga och kvinnliga gestalter, som förkroppsligade de högsta dygder som tiden kände: svärmiskt trofast kärlek, manligt hjältemod, kvinnlig kyskhet och skönhet. Andra motiv kände den icke, den kunde växla kosymer, men under herdedräkter, hofuniformer, antika rustningar och österländska guldstickade kläder var väsendet detsamma, stereotypt och oföränderligt trots det verkliga lifvets brokiga och rika mångfald. Den idealistiska 1600-talsromanen var till slut en alldeles död form, den hade stirrat så länge på sina ideal, att den saknade sinne för den verkliga människonaturen med dess brister och storhet. De halft omedvetna ansatser till något sannare och bättre, som rörde sig i de kortare, i föregående kapitel omnämnda hofberättelserna, hade ingen jämförlig betydelse, lika litet som den lågkomiska, småborgerliga sedeskildringen, som förde en mera obemärkt existens i Frankrike.

Men i och med 1700-talets början vänder sig bladet. Sjuttonhundratalsromanen är icke en utveckling af sextonhundratalsromanen, den bryter traditionen från sin närmaste förtid och tar upp nya spår — frånsedt alla bisakliga inflytanden, som här icke är platsen att ingå på. *Le Sage* ('Diable boiteux' 1707, 'Gil Blas' 1715—35) tar mot impulser från den spanska pikareska romanen och han anlägger i sina hufvudverk t. o. m. en spansk mask, men under denna förklädnad skapar han den satiriska, sedeskildrande samhällsromanen — ty det är Frankrike och Paris som hans skildring

gäller. Ett bryskare omslag kan knappast tänkas. Den franska romanen, som med naivt godtrogen idealism skildrat människorna som underverk af dygd och fullkomlighet, som i sina ''deguisements'' i kritiklös beundran framställt samhällslifvets kända personligheter som halfgudar och gudinnor — den efterträdes af en bitter och cynisk roman, som i 'Diable Boiteux' lyfter taken af husen för att visa det glänsande samhällets lyten och laster, mänskornas egoism, dumhet och nedrighet. Och med hvilken genial skarpblick för mänskonaturens svagheter! Sjuttonhundratalsromanen kände också till ''deguisements'', men de voro af annan art och lönades stundom med käppslängar och arrangerade öfverfall i stället för med de hedersgåfvor och pensioner, hvarmed de heroiska romanernas författare fingo sina prydliga, men troligen mindre träffande porträttutkast kvitterade. — Motsättningen är till sin natur densamma, som den mellan riddarromanerna och 'Don Quijote' — i själfva verket den djupa grundmotsatsen i romanens historia. Å ena sidan den roman som skapar ideella värden och njuter dem naivt, å andra sidan den roman, som med satir eller ironi, med hån eller förbittring undersöker dessa ideals förhållande till verkligheten. Illusionen med sin fantasifröjd och desillusionen med sin beska kvickhet — det är de två motsatser, mellan hvilka pendeln rör sig i takt med de stora tidsströmningarna. Riddarromanerna voro kvarlefvande alster af medeltidens starka idealbildning; 'Don Quijote' är den siste riddaren och skämtets klockor ringa honom till grafven.

I Le Sages kvicka och desillusionerade verk ligger 1700-talets samhällskritiska roman redan förebildad — författarens personliga godmodighet och brist på patos har därvidlag intet att betyda. *Montesqieus* 'Lettres persanes' (1719) och *Voltaires* romaner ('Zadig' 1747, 'Candide' 1758) äro led i denna rörelse. Från Prévost utgår en annan linje, som har den största betydelse för sjuttonhundratalsromanen.

Det nya och betydelsefulla hos *Prévost* ('Manon Lescaut' 1735) är hans skildring af kärleken. I hans romaner dröja kvar talrika element från den heroiska romanens äfventyrsvärld, otroliga äfventyr, enleveringar, irrfärder öfver land och

haf, sjödrabbningar med korsarer. Men allt träder dock hos honom tillbaka för hans skildring af kärleken, den verkliga, lefvande lidelsen. I sextonhundratalsromanen var kärleken dygdiga och nobla själars eteriska känslor, i grund och botten ganska svala, en flödande källa till lycka, självbelåtenhet och sublima tirader. Romanhjältarna och -hjältinnorna njuta själfva af sin kärleks renhet och upphöjdhet, vare sig den är besvarad eller obesvarad. Den är grundval för all mänsklig storhet, sammanfattningen af alla dygder. Hos Prévost är kärleken den oförklarliga passionen med sin vällust och sin smärta, en stormvind, som bryter viljorna och länkar mänskoöden tyranniskt. Den hvilar icke på aktning, den leder icke till dygd; Des Grieux — i Prévosts mästerverk 'Manon Lescaut' — älskar den syndiga Manon med en lidelse utan gräns, han blir bedragare och tjuf för hennes skull och följer henne i samhällets smutsigaste djup. Hur långt från den heroiska romanens galanta och ömma kärlek! Melankolien öfver Prévosts verk är den svikna och i världen hemlösa känslans vemod. Rousseau beundrade honom och öfver Rousseau leder linjen från Prévost till Werther och adertonhundratalets erotiska vemod.

Marivaux — som i Sverige knappast uppnådde något större inflytande — införde i romanen den minutiösa psykologiska observationen. ('Marianne' 1731—41, 'Paysan parvenu' 1735—36.) Hos honom har för första gången själsskildringen oinskränkt tagit suprematien öfver händelseskildringen; i hans romaner med deras rent borgerliga miljö sker ingenting märkligt och beskrifningen fördjupar sig dock i hvarje detalj. Men det var en engelsk romanförfattare förbehållet att självständigt genomföra denna utvidgning af romanens ämnessfär och göra det på ett sätt, som fångade hela Europas intresse och gjorde honom till en för romanens historia central figur.

I England grundade i århundradets början Steele och Addison den moraliska tidskriften ('Tatler' 1709, 'Spectator' 1711). Det var icke blott en journalistik, som satiriskt och samhällskritiskt sysselsatte sig med alla omgifningens missförhållanden och problem, det var under Addisons hand en

novellistik, som med det engelska lynnets hela verklighetskärhet och psykologiska klarblick tecknade gestalter och händelser ur det böljande vimlet på Londons redan storstadsmässiga gator.

Richardson, hvars litterära synkrets troligen icke nådde utanför England, skref i 'Pamela' (1740) en tjänstflickas historia, i 'Clarissa Harlove' (1748) en borgerlig tragedi ur verkligheten och påbörjade i 'Charles Grandinson' (1754) en mönsterbild af en engelsk gentleman. Hans oerhörda betydelse ligger framför allt i stoffvalet och i den med tidsförhållandena kongeniala stämning, som talar ur hans verk. Den måttlösa beundran som Europas största författare ägnade honom, ställande honom vid Homeros' sida och högre, är för oss nästan oförklarlig, ty Richardson är ingen stor psykolog och en medelmåttig berättare. 'Pamelas' psykologi kan i öfverdrifvenhet och osanning endast jämföras med 1600-talets historiska roman; det är endast i 'Clarissa' man finner exempel på mera markanta själsliga skildringar. Men när Richardson i 'Pamela' skildrar kvinnlig dygd af lika fullkomlig och öfverjordisk glans som någonsin Scudéry eller La Calprenède, så skildrar han dock denna dygd i en helt annan värld, utsatt för helt andra faror, kämpande helt andra strider. Den fattiga tjänstflickan, som i en lång och förtviflad kamp värjer sin dygd mot sin förälskade och samvetslöse husbondes list och våld — det är ändå oändligt långt från den galanta heroiska romanen. Det finns i 'Clarissa Harlove' en gripande dödsscen, som skoningslöst skildrar dödskampens fulhet och fasa och som tilldrar sig på en bordell, med de halfklädda, uppskrämda glädjeflickorna i ring kring dödsbädden . . . Den symboliserar förträffligt moralistens djärfva grepp ned i det verkliga lifvets skräckdjup, och man kan förstå att en diktning, som icke ryggade för detta steg, dock var något nytt och märkligt. Härtill kom den minutiösa detaljskildringen af hvarje persons yttre, af den yttre omgifningen, af motiven till hvarje handling och af de olika faserna i hvarje händelse. För moderna läsare sakna just dessa detaljskildringar allt karaktäristiskt, de ha för oss ingen relief, bli alldagliga och stämningslösa — Richardson var

ingen stor artist — men för samtiden voro de i sin noggrannhet och fullständighet högst märkliga.

Och så till slut: andan i Richardsons verk motsvarade just behofvet. Svärmeriet för dygd och sedlighet, de helt borgerliga sympatierna för småfolk och för de ringare existenserna, den känslosamma stämning, som hvilade öfver hans böcker, allt slog an hos en tid, som inom konsten kännetecknas af Chardins taflor ur hemmets värld och som framdref en hel larmoyant riktning. Inflytandet från Richardson, som redan yttrar sig hos Rousseau, är en af de viktigaste faktorerna i den flodvåg af sentimentalitet, som under århundradets senare del går öfver Europa.

I Richardsons spår följer en annan romandiktare, som dock aldrig nådde samma popularitet som den förre — *Fielding*, sjuttonhundratalets störste romanförfattare och en af dess allra störste diktare. Skolad i den moraliska tidskriften och i dramatiskt författarskap, benådad med en humor och en kvickhet, som sällan se sin like, påverkad af Cervantes' satiriska mästerverk, skrifver han sin första roman 'Joseph Andrews' (1742) som en persifflage mot Richardson, halft som en parodi på 'Pamela'. Men liksom 'Don Quijote' är så oändligt mycket mera än ett dråpslag mot riddarromanerna, så är äfven 'Joseph Andrews' mera än en litterär satir. Fielding, som hos Richardson harmades öfver den kortsynte moralistens trångbröstade rättshafveri, som fann Pamelas klokt beräknade och småsluga dygd motbjudande, som högre skattade hjärtats godhet än handlingarnas korrekthet, skapade i 'Joseph Andrews' och 'Tom Jones' (1749) bilder af verkliga och lefvande människor som en gensaga mot Richardsons abstrakta dygdeideal. Med sin djupa humor, sin sunda, skarpa och friska blick på lifvet och dess problem förmådde han skapa mänskor af hans egen rättsinniga och generösa läggning. Hans romaner med sina rika porträttgallerier och sin fria och naturliga mänsklighet tillhöra det mest vederkvickande i 1700-talets litteratur.

*

I ofvanstående har den nya romanlitteratur skisserats, som under frihetstiden gör sitt intåg i Sverige. Det är endast hufvudpunkterna, som berörts, och alla strömningar af mindre betydelse ha tillsvidare förbigåtts, bl. a. den från *Fénélons* 'Télémaque' — som står midt emellan 1600- och 1700-talet både till tiden och till arten — utgående riktningen, som i Sverige skulle bli af vikt.

Innan jag öfvergår till att skildra romanens historia under frihetstiden, vill jag förutskicka några ord till lättare öfversikt.

I Sverige kvarlefver 1600-talsromanen på ett segare sätt än i andra europeiska länder. I Tyskland utdör den heroiska äfventyrsromanen senare än annorstädes, men redan efter 1700-talets första decennier kan den dock betraktas som fullt undanträngd. I Sverige däremot skrifves ännu 1755 en inhemsk imitation och det är lätt att visa, att den ännu vid 1700-talets slut är läst och uppskattad, låt vara icke i litterära kretsar.

Jag har därföre i ett särskildt kapitel följt denna romans historia ända in under det gustavianska tidehvarfvet; det är en underströmning, som lämpligast behandlas i ett sammanhang. *(Sextonhundratalsromanen.)*

Därefter följer undersökningen af de företeelser, som i Sverige motsvara den novellistik, som utvecklade sig ur den engelska moraltidskriften. Det är hos oss *Dalin*, som omplantar denna rörelse; i hans 'Argus' och i hans öfriga verk finnas ansatser till en novellistik, hvilka här skola belysas. Under det att all annan berättarverksamhet under skedet slafviskt imiterar utländska mönster, är detta den enda, som i anda och ämnesval har svensk karaktär, som öser direkt ur den omgifvande verkligheten. *(Dalin som berättare.)* Någon verklig roman framväxte dock icke ur denna grodd, men enstaka, af Dalin utbildade former lefde dock kvar under nästan hela århundradet *(Dalins efterföljare)*.

Till Fénélon ansluter sig *Mörk* i sitt första verk så nära som möjligt; hans ställning som Sveriges förste romanförfattare i egentlig mening berättigar honom till en särskild undersökning *(Mörk)*.

Vid århundradets midt gör sig inflytandet från den realistiska romanen gällande. Det är hos Prévost framför allt de äfventyrliga elementen man tillgodogör sig; skillnaden mellan denna roman och den gamla heroiska är stundom endast den förras större realism. *(Den realistiska äfventyrsromanen.)*

I ett särskildt kapitel skola mera isolerade företeelser, hufvudsakligen från frihetstidens senare år, behandlas. *Fesagan, den fantastiska berättelsen.)*

Till slut skall uppmärksamhet ägnas åt den mot frihetstidens slut inträngande familjeromanen och den sentimentala romanen och novellen, som under det gustavianska tidehvarfvet skulle nå sin största popularitet hos oss. *(Familjeromanen och den sentimentala berättelsen.)*

Det må till slut betonas, att gränslinjens dragande vid 1770-talets början endast betingas af den allmänna periodindelningen i vår litteraturhistoria.

2. Sextonhundratalsromanen.

För den egentliga herderomanen torde resonansen icke ha varit särdeles stor under frihetstiden. Någon öfversättning existerar icke[1] och de öfriga spåren af dess popularitet äro icke talrika. Visserligen innehöll det De la Gardieska arkivet på Sjö ännu på 1780-talet Montemayors 'Diana' i en fransk öfversättning, och i assessorn C. L. v. Schantz' 1738 bortauktionerade bibliotek — för öfrigt det första som enligt de i K. B. förvarade bokauktionskatalogerna hade en särskild afdelning för ''romaner'' — fanns Sidneys 'Arcadia' liksom i ett bibliotek från 1743, men af så enstaka vittnesbörd kunna inga slutsatser dragas. Den enda, som i större mån trotsat glömskan, är d'Urfés 'Astrée', den första länken i den franska sextonhundratalsromanens kedja. Den förekommer ännu ganska ofta i bokauktionskataloger från 1700-talets förra hälft, den omnämnes ett par gånger af Dalin — Dalin lånar därifrån

[1] 'Sylvani och Doris kärlekshistoria' (1740), som kan ha funnit läsare af särskilda orsaker, tillhör ju knappast genren.

namnen till sin 'Roman' från åren 1751—53 — och bokhandlarnas annonser i 'Stockholmsposten' och 'Dagligt Allehanda' — denna förträffliga kunskapskälla för bedömandet af allmänhetens romanläsning[1] — upptaga den ofta ännu under 70- och 80-talen.

Den franska heroiska romanen är icke heller alldeles försummad. Gomberville och La Calprenède hade ännu på 1770-talet läsare, och Scudéry hade af naturliga skäl knappast någonsin saknat sådana. Verk af henne förekomma ofta i biblioteken, Dalin nämner på ett ställe (se 'Vitterhetsarbeten', del 6, sid. 42) hennes roman 'Grand Cyrus', i hvilken drottning Kristinas kärlekssaga var inväfd. Men hennes anseende var dock säkerligen icke stort; *Tessin* anför, i sina bekanta bref till Gustaf III som prins, såsom exempel på elak smak i vitterhet, att man hellre läser 'Clélie' än 'Don Quijote'. ('En gammal mans bref' Stockholm 1756, del I, sid. 300.) Kännedomen om hennes verk var mot århundradets slut ock ganska bristfällig, om man får döma af en i 'Dagligt Allehanda', 1781, nr 7 införd liten artikel om henne, där det försäkras att hon utgett mera än åttio romaner, ''hvilka alla ännu med nöje läsas, efter ingen af dem innehåller kärlekshändelser eller dylika fåfängligheter, utan idel moraliska och flere vackra reflexioner''.

Den enda af de äldre heroiska romanerna, som under frihetstiden behöll sin fulla lifskraft, öfversattes och lästes, var Barclays 1621 på latin utkomna 'Argenis', som redan under det förra skedet var väl känd. Tillika med Fénélons 'Télémaque' är den under 1700-talets början den stora, allmänt erkända och uppskattade uppfostringsromanen, som äfven af romanens fiender dömes som en god och för ungdomens upptuktelse nyttig bok. Den ingår i tidens boksamlingar oftare än någon annan bok, både på latin och andra språk; i de flesta på K. B. förvarade bokauktionskataloger

[1] I dessa tidningar annonserade bokhandlarna företrädesvis sina bokvaror, framför allt de utländska romanerna, ofta t. o. m. i form af en numrerad, styckevis införd katalog. Då bokhandlarna denna tid hade sina sortiment i fast räkning, måste de tydligtvis rätta inköpen efter sin kännedom om publikens smak, och från ett verks större eller mindre vanlighet på dessa af de konkurrerande bokhandlarna införda boklistorna kan alltså slutas till dess större eller mindre omtyckhet.

från 1700-talets första halfdel förekommer den, och utgör stundom bibliotekets enda roman[1]. *Andreas Rydelius* har i sina 'Nödiga förnuftsöfningar' (1718– 22) ett ofta citeradt ställe om romanläsning där det heter[2]: ''The nye Romanerne doga alldeles intet för ungdomen: Undantagande Barclaji Argenis, som både til konsten och nyttan är oförliknelig. Dock synes mig at then Gubben, som dichtade Thelemaque, råkade på thet alldrabästa settet at skrifva Romaner, i thet han föresatte sig at inöfva en Yngling i the retta Kärleks-Sakerna, som höra til dygdenes Schola, och med en makalös konst sit upsåt fullbordade.'' Det är alltså endast 'Télémaque', som Rydelius sätter öfver 'Argenis'[3].

Arbetets stora omfång är orsaken till att det likväl först så sent som 1740 blef öfversatt[4]. Redan 1741 följde en ny öfversättning, som dock i språkligt afseende är den förra underlägsen[5]. — Ända fram under det gustavianska tide-

[1] Dalins självfalda skämtnamn Nicopompus har troligen sin härkomst ur 'Argenis', där det betecknar författarens *alter ego* i romanen.

[2] Citeradt efter 1737 års uppl., del I, sid. 22.

[3] På samma ställe i det encyklopediska arbetet förekomma några ord om romanens ställning inom vitterheten, som kunna förtjäna anföras, då de äro det tidigaste blygsamma bidraget till romanens estetik hos oss. Sedan Rydelius definierat vältaligheten eller retoriken som konsten »at tala och skrifva bevekeligen», och *ars poetica* som en del af vältaligheten, heter det: »Eljes finnas ock andra Tale-Konster, som fuller icke altid bruka vers-bunden ord; men dock uti dichtandet tämeligen kunna liknas med *arte poetica*, såsom *ars Comico-Tragica*, konsten at dichta upbyggelige Comoedier och Tragoedier, och *ars Fingendi fabulas Romanenses*, konsten att dichta Romaner, som bägge hafva uti dichtandet en stor widlyftighet med sig.» För öfrigt hänvisar R. bl. a. till *Huets* förträffliga afhandling om romanens ursprung. — I andra delen, där R. ger anvisningar för studenter, som ha lust att bli poeter, afråder han från att syssla med tragedi-, komedi- och romanförfattarskap (samt från fabeldiktning, stenstils- och emblemdiktning), ty, säger han, »theras öfning är alt för hög och svår för en begynnare och fordrar et myket diupt förstånd. Nog är, at en ung Student them någorlunda kenner.»

[4] Censorn *Rosenadler* talar dock redan 1733 om att tvenne olika öfversättningar af 'Argenis' inlämnats till honom; han anmärker att »icke lätteligen någon annan verldslig bok begirigare lärer läsas af ungdomen än denna.» (Se *H. Hernlund*, 'Svenska skriftspråkets reglerande' sid. 100.) Möjligen var någon af dessa identisk med någon af de senare tryckta.

[5] 1740 års öfversättning, tryckt hos L. L. Grefing, är verkställd af sekreteraren i stora sjötullen *Jonas Malmborg*, som den 5 dec. 1739 erhöll kungligt privilegium på sin öfversättning. Den är tillägnad drottning Ulrica Eleononora i en dikt på alexandriner. Öfversättaren meddelar i företalet, som, äfven det, afslutas med alexandriner, att han vet att många lärda män redan långt förut lagt hand vid en svensk öfversättning. Arbetet, i typografiskt afseende högst vårdadt, är försedt med biografi och porträtt af författa-

hvarfvet omnämnes 'Argenis' med samma respekt, och på 1770-talet är den ännu en stående bokhandelsartikel.

I själfva verket är 'Argenis' också en betydande och högst förtjänstfull roman. Den romantiska äfventyrsutvecklingen är behandlad med stor skicklighet, och allt hvad den heroiska romanen hade att bjuda af fältslag, förklädnader och tapperhetsprof, af spänning och öfverraskning, ger den i glänsande form; sinnrika verser saknas ej heller. Men den galanta andan saknas däremot — och däraf dess popularitet äfven bland allvarliga lärda —, de erotiska intressena äro icke det centrum, kring hvilket allt vänder sig, utan statsintressena, de politiska synpunkterna träda i förgrunden. Författaren var ju en i politikens och diplomatiens alla irrgångar tränad man, en skolad och högt bildad förfäktare af den strängt monarkiska åskådningen inom sin tids stats- och rättslära, och det är dithörande problem han diskuterar i sin på Sicilien i uråldrig tid spelande statsroman. *Ph. A. Becker* har i en utförlig afhandling öfver Barclay visat ('Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte', Neue Folge, XV), att det är just de politiska problem, som sysselsatte Jakob I af England — monarkens beskattningsrätt, undersåtarnas förmenta upprorsrätt, dissenters ställning o. s. v. — som behandlas i 'Argenis'. Jakob I hade ju Barclay stått synnerligen nära som tjänare och förtrogen, och Barclays fader, W. Barclay, karakteriseras som statsteoretiker af Locke med orden "the great assertor of the power and sacredness of kings". Det är onekligen egendomligt, att denna roman, hvari den oinskränkta monarkiens talan föres, är en af frihetstidens mest lästa och skattade böcker.

ren, karta öfver romanens skådeplats samt en utförlig nyckel till romanen, tydligen öfversatt. — 1741 års upplaga, förlagd »med Sal. Joh. L. Horrns Enkias egen bekostnad, af Carl Johansson Röpke», är öfversatt af *J. Ehrenström*. Enligt ett af Helena Horrn undertecknadt företal hade hennes aflidne man för tre år sedan börjat att »låta uttolka denna vackra Boken på Svenska»; genom Horrns frånfälle hade utgifvandet dock fördröjts. — Enligt Benzelstjernas Censorsjournal är Ehrenströms öfversättning till honom inlämnad 1739, 4 maj, Malmborgs 1739, 22 maj. — I *Celsius*' Tidningar om The Lärdas Arbeten' (1742, dec.) recenseras den »oförlikneliga boken» i Malmborgs öfversättning, som högt prisas. Att han följt originalet och icke öfversättningar intygas. 1741 års öfversättning insinueras vara byggd på Malmborgs.

I Sverige uppfattades 'Argenis' liksom i alla andra länder som en nyckelroman, och i Malmborgs öfversättning bifogas en 36 sidor lång uttolkning, enligt hvilken berättelsen endast är en skildring af händelserna i Frankrike efter Henrik III:s död. Den allegoriska metod, som användes för att visa detta, tillåter ungefär hvilka slutsatser som helst, och alla försöken att inlägga en konsekvent undermening i romanens händelser — det finnes flera uttolkningar än denna — äro säkerligen alldeles förfelade[1]. Mot dylika misstolkningar hade författaren aldrig haft tillfälle att värja sig, då arbetet utkom först efter hans död.

'Argenis' ställning som föregångare till Fénélons 'Télémaque' är ganska märklig. Under det att denna senare med sin af antik smak präglade enkelhet faller utanför sextonhundratalsromanens ram och därför icke skall behandlas i detta sammanhang, tillhör 'Argenis' dock afgjordt den heroiska romanen genom sin brokiga och från riddarromanernas stoffvärld nedstammande miljö. Det politiska och moraliserande elementet döljes af Barclay skickligt bakom de omväxlande händelserna, hvilket kanske förklarar frihetstidens sympatiska uppskattning; diskussioner och resonemang afbryta aldrig skildringen på ett störande sätt, utan anknytas fullt episkt och naturligt till de föreliggande situationerna, samt uttänjas aldrig öfver höfvan. I detta afseende står den oändligt konstfulla 'Argenis' t. o. m. framför 'Télémaque'. Äfven karaktärsskildringens klarhet och realism — trots de romantiska händelserna — är högst anmärkningsvärd.

Med 'Argenis' ställning till Mörks första roman skall jag längre fram sysselsätta mig.

Men om 'Argenis' är den enda af de så att säga *klassiska* heroiska romanerna, som öfversättes, så äro däremot de heroiska romanernas utlöpare så mycket talrikare företrädda. Dit höra först och främst de kortare franska pseudo-historiska romanerna[1], som, med mindre apparat och större känslighet

[1] Betonas af *Becker* och enligt honom af *Léon Boucher*, 'De Johannis Barclaii Argenide', Paris 1874, hvilket senare arbete jag ej känner.

[1] Som belysande exempel kan anföras, att *Rocheguilhens* 'Zingis' omfattar 200 sid. i 12:o, 'Argenis', som är en af de *kortaste* heroiska romanerna, nära 1,000 sidor i 4:o.

för moderna — äfven sentimentala — strömningar, dock frambesvärja hela den heroiskt-galanta världen med turneringar, stora fältslag, tapperhetsrön, siratliga kärleksbiljetter o. d. Mademoiselle *De La Rocheguilhen* — hvars märkliga roman om Tamerlan är föremål för en analys i Waldbergs 'Der empfindsame Roman', sid. 170—72 — företrädes 1735 af ett arbete med titeln 'Then durchlautige Zingis af Tartariet'[1], hvilket lika väl som romanen om Tamerlan torde uppvisa spår af den racinska tragediens makt. En ny upplaga utkom 1763, och af pressen vill det synas, som om en tredje upplaga utkommit på 1780-talet[2]. Italienaren *Marinis* 'Calloander och Leonilda', som utkom 1738 i öfversättning af *C. G. Roman* eller möjligen, såsom Benzelstjernas censorsjournal uppger, borgmästaren i Säter *Olof Schwan*, har också varit en af de allra populäraste romanerna under 1700-talet; nya upplagor utgåfvos 1769 och 1785. Ännu på 1770-talet lästes den flitigt i Värmland, enligt hvad *Knut Lilljebjörn* berättar i sina 'Hågkomster', och i 'Drottningens Juvelsmycke' låter *Almqvist* Carl Henrik uttrycka sin förtjusning öfver denna från ett lånbibliotek hämtade skatt. — Sagans drake, som dräpes af prinsessans befriare, inblandar i den heroiska världen i 'Calloander och Leonilda' äfven folkligt naiva föreställningselement[3], och dess popularitet kan därigenom i någon mån förklaras. — Rent galanta äro däremot 'Den arabiske printsen Dyris märkvärdiga händelser' (1751, ny uppl. 1783) och 'Den tartariske keijsarens Themirs eller Tamerlans lefvernesbeskrifning' (1754) — den senare är *icke* af Rocheguilhen — hvilka båda ha för mig okända författare.

Från de i en asiatisk miljö spelande heroiskt-galanta

[1] Öfversättaren, *J. Lagerberg*, reserverar sig i företalet mot teckningen af passionens allmakt: »En förnuftig Läsare ser väl, att icke just alt, som här förekommer, är värdt at efterfölja.»

[2] I 'Nytt och gammalt', 1785, n:r 20 annonseras »Zingis af Tartariet lefvernes beskrifning, Hieltebedrifter och synnerliga öde» — en från de förra upplagorna afvikande titel. *Bygdén* känner endast två upplagor.

[3] Icke desto mindre påstår öfversättaren, att i boken icke finnas några »ogrundade dichter»; dess förtjänst är, enligt honom, att den ger »en förträffelig anledning, at såsom en galant homme föra sig up i verlden». Fortsättningen af 'Calloander och Leonilda', 'Prins Spinador Musulman', utkom 1739 och upplades sedermera samtidigt med hufvudverket.

romanerna af detta senare slag utgick i Tyskland en särskild riktning, hvars förnämsta och mest kända produkt är 'Den asiatiska Banise', som i omfång och invecklad konstfullhet nästan kan jämföras med de stora franska heroiska romanerna. Första delen, af *H. A. v. Ziegler*, utgafs 1689; andra delen, af *J. G. Hamann*, utkom först 1721. Hvad som skiljer den från den heroiska romanen är att det groft äfventyrliga, bloddrypande där tagit öfverhanden öfver det ädelt heroiska och galanta, att erotiken under intryck af den Lohensteinska skolan ofta skildras på ett sensualistiskt sätt, något som är oförenligt med den äkta heroiska romanens anda, liksom hela stilens blandning af svulst och vulgaritet står i kontrast mot den franska romanens trots allt nobla värdighet. Dess anseende var också aldrig så stort hos oss som den förras. Censorn *Rosenadler* yttrar sig 1733 (se *Hernlund*, 'Svenska skriftspråkets reglerande', s. 100) mycket ringaktande om 'Banise'[1]; de öfversättningar, som till honom inlämnats af denna och andra "onödiga romaner", tyckas också ha undertryckts. År 1741 utkom första delen i öfversättning af *Alexander Roswall*[2], och 1747 följde den andra, öfversatt af Mörks

[1] I förbigående kan nämnas, att den reminiscens från 'Banises' begynnelseord, som *Atterbom* trodde sig spåra i Dalins 'Brynhilda', akt 3, scen 7, (se 'Siare och skalder', del 3, sid. 446), är ganska dubiös; öfverensstämmelsen synes mig för obetydlig för att tillåta slutsatser.

[2] *Roswall*, som 1741 var präst i Småland (se *Vistrand* och *Seth*, 'Smålands nation i Uppsala', sid. 201), förklarar i företalet, att han för 14 år sedan företagit öfversättningen »en viss Person til nöje och tidsfördrif», utan att tänka på publicering. Sedan kom manuskriptet i många förnäma personers händer, och på deras begäran har det nu befordrats i dagsljuset. Han betonar arbetets moraliska karaktär, anser att ungdomen däraf kan lära »vackra Maner och Behageligheter uti Samtal» samt försäkrar, att han bortrensat »sådana Ord och Utlåtelser, som kunna för ährbara Öron vara obehagelige och osmakelige». — Hvilka de förnäma personer varit, som med nöje tagit del af hans verk, framgår af dedikationen till kaptenskan och friherrinnan Brita Catharina Mörner, kaptenskan Anna Margaretha Gyllencartou, kaptenskan Anna Elisabeth Granatenhielm; utan tvifvel har han under sin studietid varit informator i deras hus. — Roswalls öfversättning måste betecknas som god och vårdad. — Företalet till andra delen är undertecknadt af förläggaren, Lars Salvius — första delen var förlagd af Horrn, Salvii »Antecessor matrimonii» — och han säger sig till öfversättare hafva valt »dem som äro af det allmäna förut berömde för goda kännare i Språket», hvarmed hänsyftas på Mörks och Törngrens ungdomsbedrift 'Adalrik och Giöthilda'. Salvius har äfven själf granskat den, för att få den »på en ren och behagelig svenska», som det heter i den säkerligen af honom själf inspirerade recensionen i hans 'Lärda tidningar', 1747, n:r 48. *Banise* försäkras där tillhöra de romaner, som äro så »varsamt och oskyldigt skrifne,

medarbetare, *Anders Törngren*. De tillsammans nära 1,200 sidor omfattande volymerna kunde ännu 1783 uppläggas i ny upplaga; också nämnes 'Banise' af Lilljebjörn bland de i hans ungdom lästa böckerna. — Till samma riktning hörde Grimmelshausens 1763 öfversatta 'Den durchleutigsta prinsens Proximi och hans oförlikneliga Lympide kärlekshändelsers beskrifning', hvars original är af år 1672. Den lilla skriften, som endast är ett utdrag af Grimmelshausens roman, erhöll ett kyligt omnämnande i Salvii 'Lärda tidningar' (1763, n:r 48). En annan af Grimmelshausens konstromaner, den redan under storhetstiden tryckta 'Kyske Joseph', utkom 1767 i ny öfversättning af *Magnus Orrelius*[1].

Den heroiska, i asiatisk miljö spelande romangenren erhöll i Sverige icke blott öfversättare, utan också en självständig bearbetare, nämligen *Sven Didrik Wexell*, född 1732 (i Karlskrona?) och död i Stockholm 1775 som ''coopvaerdikapten''. Wexell, hvas öfriga litterära bagage endast utgöres af 'Skaldeqvad för Riksens höglofliga Ständer år 1755', har visserligen icke lyckats göra sin 1755 utgifna 'Rolofs händelser, Gastuvs sons, Prinsen utaf Goa'[2] till något mästerverk, men det torde likväl kunna göra anspråk på någon uppmärksamhet.

Någon innehållsredogörelse för 'Rolofs händelser' kan här icke komma i fråga; en högst fragmentarisk sådan har redan lämnats af *Eichhorn* ('Vår prosadikt under frihetstiden', 'Svenska studier' s. 99—100) och ett referat, som något så när följde händelseutvecklingen, skulle svälla ut till flera sidor. Ty i fråga om invecklad intrig, oväntade och svårförklarliga händelser och plötsliga omkastningar kan Wexells roman ta upp jämförelsen med 'Banise', som alltigenom varit

att dygden mera deruti lyser än i någon torr och benig moral». Som pendanter nämnas 'Télémaque', 'La Clélie', samt, mera träffande, 'Aramena och Octavia' (af *Anton Ulrich*) och 'Arminius' (af *Lohenstein*). De senare, 'Banise' närstående romanerna, tyckas ha varit föga kända i Sverige.

[1] Öfversättaren har här uteslutit alla mera anstötliga detaljer i Josefs historia, bortskurit Grimmelshausens små skämtsamma anmärkningar, späckat texten med teologiska noter och bifogat en traktat 'Om okyskhetens skadlighet', som bevisar en ansenlig dogmatisk lärdom.

[2] Stockholm, tryckt hos Direct. och Kungl. Boktr. i Stor Furstendömet Finland Jacob Merckell, 1755, 14 + 400 sid. 8:o.

hans troget följda förebild. Liksom i 'Banise' är Indien händelsernas skådeplats, och det af Ziegler förhärligade riket Pegu förekommer äfven här. De indiska namnen på städer och riken har författaren tydligen öfvertagit från en karta[1]; någon lärd och historisk och geografisk litteratur af det slag, hvarmed Ziegler skyltar i företalet till 'Banise', har han icke begagnat. Händelserna presenteras till största delen genom muntliga berättelser, dels af en prästinna Marania, dels af Rolof själf, men detta kan dock icke, som Eichhorn menar, läggas författaren till last såsom ett fel, då det var ett i hela den heroiska romanen vanligt grepp. Väldiga krig, blodiga bataljer, hvilkas strategi skildras med ingående sakkunskap, tallösa torneringar och envigen, hvari Rolof alltid utför underverk af tapperhet, obotliga förälskelser och ogenomskådliga och ödesdigra förklädnader fylla de fyrahundra sidorna med ett virrvarr af mord och kärlek, som på naiva läsare bör ha gjort ett oemotståndligt och imponerande intryck. Öfver hufvud kan man säga, att Wexells förtjänster i fråga om intrigen och romanens öfriga yttre teknik icke äro alldeles föraktliga; han efterbildar Ziegler med minst lika stor framgång som Mörk Fénélon. Men den inre halten och framförallt stilen är ju hos Mörk en annan. — Liksom 'Banise' börjar 'Rolofs händelser' med hjältens förtviflade veklagan i ett språk, hvars svulst är den schlesiska retorikens: ''Olyckeliga tima! som väckte mit hierta, första gången, utur des nöjes menlösa dvala. Förhateliga stad! som varit en sorgesammelplats för mina öden. Hårda! Ja trefalt hårda beslut! som tvingat mig, at älska den Skönaste och tillika obevekeligaste ibland dödeliga. Olideliga plåga! Smärtfulla kärlek! Hvi dödar du ej, då du dock gör mig lifvet förskräckeligare, än sielfva döden?'' I denna stil fortgår det en hel sida. Liksom denna begynnelse in medias res, som Wexell lärt af Ziegler, i själfva verket går tillbaka till herderomanen, ja till den grekiska kärleksromanen, så återvända hos Wexell flera af romanteknikens urgamla konstgrepp. Så t. ex. får man på sid. 110 bevittna den som sköldmö kämpande Castas död i stridsvimlet för att

[1] Därom skvallrar en not på sid. 156, där han helt naivt förklarar att Golconda är ett rike »något åt *höger* (!) öfver Cuncan».

på sid. 151 återfinna henne lefvande, beredvilligt förklarande misstaget genom en otrolig berättelse om illusoriska förklädnader — ett drag, som har sin noggranna motsvarighet hos La Calprenède. Till de rent romantiska elementen hör det sid. 242—249 skildrade mystiska templet med dess orakel. Wexell har här tillgodogjort sig ett ganska lyckligt uppslag, hvartill motsvarighet säkerligen skulle kunna uppsökas i de heroiska romanerna: Rolof förälskar sig vid detta underbara tempelbesök i en kvinna, som uppenbarar sig för honom i en syn, utan att han tydligt kan skönja hennes ansikte; sedan han länge förgäfves sökt den okända, visar det sig till slut, att hon är identisk med prinsessan Leonora, hans leksyster, vid hvars sida han vuxit upp, utan att ana sina känslor.

Eljest äro drag af psykologisk halt mycket sällsynta och karaktärsteckningen så godt som ingen. Hjältarna äro tappra, några af dem ädla och högsinta, andra brutala och hämndgiriga, prinsessorna äro sköna och de åldriga konungarna visa och rättsinniga — det är allt, någon individualisering kommer icke i fråga, och situationerna äro trots sin yttre märkvärdighet i psykologiskt afseende föga expressiva. Furstinnan af Sila, som älskat trenne gånger och alla gångerna däraf skördat sorger och lidanden, och som därför hatar och fördömer kärleken, tillhör det originellaste i boken. Hon predikar sin bittra lära för Leonora, som också tillbakastöter den förälskade Rolof och utbrister: ''Jag känner hos mig en fasa för det nöget, som andra kalla älska . . . Ty hvad är väl kärleken, äfven då, när han synes lyckelig? Månne intet ett bekymmers haf? Ett blomster, som yfves i de präktigaste färgor: men döljer tagg under hvart blad? Ja väl! en ros, som sprider en behagelig lukt, så länge hon blommar: men förvissnar; om hon ej vatnas med tårar'' (sid. 354). Tyvärr förmår författaren icke lösa den knut han själf slagit, utan måste låta en gudomlig uppenbarelse ingripa för att böja Leonoras hjärta till kärlek. — Det finnes hos Wexell äfven en svag ansats till teckning af en mera komisk karaktär, nämligen Rolofs vapenbroder Dulos. Men författarens skämtsamma ådra är tunn; Dulos kännetecknas hufvudsakligen genom ett bryskt och respektlöst språk och uppträdande,

samt genom att han tvenne särskilda gånger införes sysselsatt med att stilla sin omätliga törst, hvarvid ''han ouphörligen drack Fiendens skål''. — Äfven dessa ansatser peka tillbaka på 'Banise', där komiska figurer — f. ö. af föga muntrare slag — förekomma, under det att i de franska heroiska romanerna ingenting stör det högtidliga allvaret[1].

Hvad Wexell däremot öfvertagit från annat håll än 'Banise' är det didaktiska element, som han på ett ganska klumpigt sätt inlägger i sitt verk. Här röja sig uppenbart påverkningarna från Mörk, där de allmänna resonnemangen liksom hos Fénélon spela en stor roll. Wexell icke blott inströr hederligt moraliserande betraktelser — något som var romanen af 'Banises' typ främmande — utan låter till och med den vise konung Inös uppbygga Rolof med ett föredrag öfver regeringskonsten, konungens maktvidd och ämbetsmännens löner m. m., som fyller hela femtio sidor (sid. 179—230). Wexell visar sig i sina välmenta, politiska reflexioner vara en trogen anhängare af merkantilismen, djupt behjärta nödvändigheten af direkta handelsförbindelser med de varuproducerande länderna, varmt ifra för den inhemska industriens beskyddande mot den vaknande omilda kritiken samt efter bästa förmåga begagna de erfarenheter om handelns och sjöfartens kraf han tvifvelsutan själf gjort som sjöman, men man måste tyvärr beklaga, att hans visdom är malplacerad och hos honom är långt lösligare samarbetad med händelserna än hos Mörk. Hans religiöst-filosofiska resonnemang — exempelvis sid. 170—71 — öfverträffa vida hans politiska i oredighet och innehållslöshet.

Stilistiskt står Wexell just icke högt; hans osäkerhet är stor och den odrägligt öfverflödande kommateringen gör hans språk tungläst. Den mängd af svåra germanismer som hans stil erbjuder sammanhänger möjligen med hans yrke, som kanske förorsakat längre utrikesvistelser. Talanglös har han säkert icke varit; han imiterar den galanta och antitetiska konversationsstilen ganska bra, och försöker sig både med vers och stenstil — romanen är dedicerad till kvinnokönet

[1] Ett undantag är dock *Astrée*, där herden Hylas' ironiska och skeptiska kvickhet bildar en välgörande kontrast mot det pastorala svärmeriet.

i sex långa strofer —; han försöker på tal om en persisk prins efterbilda den persiska vältalighetens blomsterstil, hvars element han inhämtat i en af *Holbergs* 'Epistler'. (Se sid. 35.) Ett starkt intryck har Mörks bildspråk gjort på honom, och han bemödar sig att härma de klassiska, detaljrikt utförda liknelser, som Mörks solida bildning hämtat från Virgilius. Så heter det t. ex. på sidan 96: ''Som ett ungt Leijon, hvilket en diärf Tiger retat ur sin kula, rusar åstad, at upsöka den, som oroat sig: Det söker, men finner ej sin fiende, och dess fåfänga möda ökar dess vrede. Det råkar Tigrens följe, som, måste umgälla dennes förseelse. Dessa blifva ett offer, för sin modige fiende. Och det tappra diuret, hvars styrka gör des mod dubbelt förfärligt, förnyar sit anfall, vid hvar seger. Så förfärlig var äfven Acbar, för den Chinesiske Hären.'' O. s. v. Mörks ofta korta, nästan styckade meningar kämpa äfven eljest i Wexells stil en tragisk kamp med de tyska förebildernas ståtliga satsperioder.

Litterär bildning har författaren icke alldeles saknat; han citerar noggrant i företalet Leibniz' erkännande ord om ''den täcka Barclai Arginis'', han uttalar sin stora vördnad för Mörk, och polemiserar mot Gjörwells yttrande i 'Bref om blandade ämnen', att efter 'Adalrik och Giöthilda' det vore omöjligt att i Sverige vinna allmänhetens bifall med en roman. Äfven Holberg tyckes han som förut nämndt ha känt.

Warburg har i 'Ill. svensk litteraturhistoria' (II, 1, sid. 79) uttalat det förmodandet, att 'Rolofs händelser' möjligen skulle kunna vara ett uppkok af några utländska berättelser, och till stöd därför skulle kunna anföras de af mig förut omnämnda germanismerna[1]. Men dessa låta förklara sig äfven om icke ställena äro öfversatta, särskildt i betraktande af Wexells yrke[2]; och hela berättelsen har dock en enhetligt

[1] Sid. 55 förekommer »urlofvar» ungefär i betydelse af »urlauben», sid. 135 »värfva» i betydelsen begära, anhålla, sid. 55 det tyskt bildade adjektivet »medlidan-upväckande». »Mangel» i betydelsen brist (sid. 180) torde däremot icke vara alldeles osvenskt.

[2] Ett ställe (sid. 66), där det ifras för utländingars befordrande och användande i sysslor och yrken, »utan de inföddas Afvund», skulle kunna framkalla gissningen att Wexell varit af utländsk, alltså närmast tysk härstamning.

oskolad karaktär, som tyder på självständighet, ehuru naturligtvis enstaka lån, som jag icke förmått uppvisa, mycket sannolikt ägt rum. Dessutom motsäges detta antagande direkt af Wexells egen förklaring, som dock bör ha något vitsord, i ett meddelande, som han lät införa i 'Carlscronas Veckoblad' och som utgör ett af de få dokumenten för kännedomen om hans person[1].

Redan i n:r 42 för år 1754 finnes ett advertissement, att i Stockholm "en nog artig romane" skall utkomma under titeln 'Rolofs och Leonoras Underliga Kaerlek', och att de Karlskronabor, som så önska, kunna låta anteckna sig "i Adresse Contoiret". I n:r 49 inflöt därpå ett utförligt, i nio punkter uppställdt meddelande från auktor, där det först heter: "1:mo. Denna Boken är ingen öfversättning; utan blir ett af de få Inländska Försök uti detta ämnet." De öfriga punkterna visa, att ingen penningvinst åsyftas — prenumerationssumman är "i det närmaste uträknad efter Uplagsomkostningarne" —, att han själf behållit förlaget på det att ej bokhandlarna må begära ett oskäligt pris — hans eget var 5 daler kopp:mt — att han endast i Karlskrona begärt prenumeration, eftersom han "har den hedren at vara Carlscronae Bo", att damerna, som han dedicerat arbetet, böra visa det sitt intresse o. s. v. Den åttonde punkten lyder: "Begäres, at man ej i förtid, af Autorens ålder[2] eller tiläfventyrs förmodade mindre styrka i skrifvande, vil döma om des Verck: utan vänta, tildes man af sielfva Verket har skäl att yttra sig öfver, huru vida han gordt sig förtiänt af hvad han begärat." — Prenumerationssedlar kunde, enligt hvad sista punkten upplyser, erhållas hos "Tull- och Accis-Skrifvaren Hallberg, studenten Jöns Christopher Murbeck samt i Adresse-Contoiret."

'Rolofs händelser' är alltså endast ett ungdomsförsök af en man, som senare ägnat sig åt näringarna, och som sådant visst icke talanglöst.

Något uppseende gjorde det icke, ehuru Eichhorns upp-

[1] Förut har ingenting annat varit kändt om honom än den af Eichhorn funna och publicerade dödsnotisen i 'Stockholms Veckoblad'.

[2] Wexell måste enligt dödsnotisens uppgift ha varit 22 år gammal år 1754. Warburg uppger hans födelseår till 1722, hvilket är omöjligt.

gift, att det ej ens uppmärksammades, är öfverdrifvet. I Salvii 'Lärda tidningar', där sällan andra förlagsartiklar än hans egna berömdes, erhöll det en recension på tre sidor, som dock endast består af ett referat samt till slut meddelandet, att i boken förekommo "rätt vackra afhandlingar" öfver diverse ämnen, som uppräknas; och ännu på 1770-talet finner man det utbjudet till salu i 'Dagligt Allehanda'.

Men den popularitet, som 'Rolofs händelser' eventuellt vann, fanns väl i andra kretsar än de litterära, hvilka, när Wexells bok utkom, redan hade börjat vända sig mot andra litterära ideal än de väldiga, i blodströmmar vadande, men naivt och trofast förälskade slagskämpar, som den ungdomlige blekingske författaren och sjömannen svärmat för. Till och med 'Banise', hans stora förebild, lyste snart därefter med bleknad glans, ja, den tyckes ha betraktats som en läsning för gamla gummor. I 'Fruntimmers-Tidningar' för år 1772 (n:r 12) talas det om en gammal sladdermamsell, som "tror hela sin Reputation i våda, om hon skulle blifva buden på en Masquerade"; hon kan icke fördraga andra romaner än 'Asiatiske Banise'. Och i 'Stockholmspostens' n:r 30 för år 1781 — det är ett af de spektakelnummer, där man tycker sig skönja Kellgrens satiriska lynne — annonseras på skämt om en auktion efter en änkefriherrinna Rosenkind, bland hvars föråldrade mobilier märkes "ett kosteligt bibliotek", innehållande 'Calloander och Leonilda', 'Asiatiska Banise', 'Melusinas ynkeliga historia'. Det är två heroiska romaner och en riddarroman, en af deras stamfäder, det är romantiken, en rätt tom sådan visserligen, som upplysningen drifvit på dörren. Redan den följande generationen hade ett helt annat öfverseende äfven med denna naiva romantik: Almqvist låter sin Carl Henrik njuta af 'Calloander och Leonilda' troligen därför att den var en kär bekant från hans barndom, och *Atterbom* vittnar på ett ställe i 'Siare och skalder' (III, s. 530) att både 'Banise' och särskildt 'Calloander' gifvit hans barndomsinbillning näring. Och riddarromanerna i folkbokens form, dem läste de med samma intresse som *Tieck*, hvilken ur dem hämtade stoff till sina fantasiskapelser.

Det återstår ännu att beröra en gren af sextonhundratalsromanen, som, utgående från den heroiskt-galanta romanen, samtidigt är en reaktion mot densamma och en förbindelselänk med sjuttonhundratalsromanen — den förut omtalade hofberättelsen med historisk eller modern miljö. Såsom *Brunetière* visat i en essay öfver Le Sage ('Etudes critiques', III, s. 65—69), är det denna föga uppmärksammade litteratur, — madame La Fayettes verk äro de enda som nått berömmelse — hvilken förbereder den realistiska roman, som under 1700-talets första decennier skulle skjuta upp. I själfva verket öfvergår den på många punkter till en verklig realistisk roman, och gränslinjen kan stundom vara svår att draga. Hvad som dock i de flesta fall karaktäriserar den som sextonhundratalsroman är dess egenskap att vara ''roman d'amour, métaphysique et galant'', såsom Brunetière formulerar det. — Den upptog i sig element från den spanska novellen, en utvecklingsform af den realistiska renässansnovellen, hvilken redan påverkat d'Augidiers 'Lysandre et Caliste'[1].

Af madame de La Fayette, riktningens mest glänsande representant, finnas så vidt jag känner inga egentliga spår under frihetstiden, först på 1770-talet förekomma hennes böcker på bokhandlarnas listor. Då det äfventyrliga i hennes verk spelade den minsta rollen, kan denna omständighet lätt förklaras. — Runius' förut omtalade öfversättning från *Préchac*, 'Den durchleutiga genuesiskan' utkom däremot redan 1725 i en vacker upplaga från J. L. Horrns tryckeri. I företalet betonas, att detta ''sköna äfventyr'' är *nytt*, d. v. s. spelar i modern tid, och att den genuesiska republikens politik där skildras — händelsen tilldrar sig, af meddelade politiska fakta att döma, år 1683 —; det tyckes äfven framgå, att ett annat verk af Préchac, kalladt ''Stora Vizirn'' och handlande om Wiens belägring af turkarna, åtnjutit stor omtyckthet. — Erotiken och hela andan i berättelsen, som omfattar 72 sidor in 4:o, är dock af samma art som i de heroiska romanerna, den samtida miljön till trots. — Runius' öfversättning

[1] Redan öfversatt i manuskript under storhetstiden, är den under frihetstiden vanlig i bokauktionskatalogerna, trycktes 1739 i öfversättning under titeln 'Lysanders och Calistae Äfventyrer', samt förekommer i fransk upplaga ännu på 1770-talet ofta i 'Dagligt Allehandas' bokannonser.

är omsorgsfull; när han tycker sig icke kunna riktigt återge ett ord eller en fras, citerar han originalets uttryck i en not. — Den 1732 af *Anders Nicander* öfversatta 'Histoire secrète l: Historiska hemligheter angående drottning Elisabeth och grefven af Essex' (ny uppl. 1742) har en fullständigt kvasihistorisk hållning, men är icke desto mindre alltigenom en galant roman. Äfventyrsromanen närmar sig den 1742 utgifna, enligt titelbladet af en engelsk författarinna *Penelope Aubin* skrifna 'En sann historia om Margrefvinnan Beaumont', som bl. a. intresserat svensk publik på grund att berättelsens hjälte uppges ha varit i Karl XII:s tjänst och tillfångatagits efter Pultava. — 1743 utkom i öfversättning af *C. G. Roman*[1], *Lenobles* 'Zulima', redan omtalad såsom öfversatt i manuskript under storhetstiden; den kallas 'Den förträffelige prinsens af Westphalen Eberhard och den oförlikneliga prinsessans Leonoras kärleks- och olyckshändelser'. Den blef mycket spridd, 1766 utkom andra och ännu 1787 tredje upplagan[2]. Öfversättaren kallar i företalet romanen en ''Historisk berättelse'' och i en recension i 'Lärda tidningar' benämnes den ''en nögsam och sannfärdig händelse''. Alstren af denna genre skilde sig alltså tydligt från de äldre romanerna genom sina anspråk på historisk trovärdighet. — Samma år (1743) utkom en galant novell från Ludvig den XIV:s tid under titeln 'De bedrägeliga otvifvelacktigheter'. — Större märkvärdighet har grefvinnan *d'Aulnoys* 'Hypoliti Grefvens af Duglas Historia' (originalet af år 1690), som 1746 utkom i öfversättning af en madem. *Bång*. Handlingen spelar i England under Henrik den VIII:e och hans efterträdare, och företer de flesta af den heroiska romanens rekvisit — bland annat de så vanliga korsar-äfventyren —, men utmärkes af en stark sentimentalitet. Hypolitus berättar i romanen den bekanta sagan om lycksalighetens ö (sid. 185—205 i den svenska öfversättningen), märklig såsom det första mönstret

[1] Denne flitige romanöfversättare var enligt hvad som framgår ur Salvii 'Lärda tidningar' 1746, n:r 32, »Director Cantus et Mucises» vid gymnasiet i Västerås.

[2] Af *Lenoble* öfversattes 1788 en liten roman från Neros tid, kallad 'Epicaris'. I 'Götheborgs Allehanda' betonar en recension (1788, n:r 6), att detta »historiska stycke» har sina uppgifter ur »första källor».

för de sedan så vanliga fesagorna och särskildt af betydelse därför, att d'Aulnoys mycket väl berättade version legat till grund för Atterboms sagospel. — 'Grefvinnan af Salisbury' af *d'Argences* (originalet af år 1682), som öfversattes 1749, tillhör samma kategori. — Till de sentimentalt färgade alstren af detta slag hör *de Villars* 'Prinsessan Anna af Bretagne', hvars första upplaga utkom 1764 och den andra 1788 i öfversättning af *Abraham Sahlstedt*. Originalet, som utkom 1671, anses af *Waldberg* som en föregångare till La Fayettes mästerverk 'Princesse de Clèves'. — Ett af de allra märkligaste verken inom hela riktningen, mademoiselle *de la Forces* 'Gustave Vasa, Histoire de Suède (1697), som, troligen på grund af sitt ämne, öfversatts redan under storhetstiden, utkom däremot i tryck först 1775 under titeln 'Gustaf Vasa eller Konung Gustaf I :s kärlekshändelser' (3 :e uppl. 1786). Denna galanta roman utmärker sig icke blott genom sin kraftiga och haltfulla karaktärsteckning och sin stämningsfullt-romantiska naturskildring, utan äfven genom den oförskräckthet, hvarmed författarinnan upptar utprägladt realistiska element. Dyvekes historia förekommer i 'Gustaf Vasa' såsom en utmärkt skildrad episod (i den svenska öfversättningen sid. 67—90) med titeln 'Colombinas historia'.

Den enda svenska motsvarighet som vi äga till dessa galanta hofberättelser skildrar en romantisk episod ur en svensk konungs historia. Det är den 1768 utgifna *Konung Gustaf Adolphs och fröken Ebba Brahes märckvärdiga Kärleks-Handel*. Den lilla novellen, som endast omfattar 60 sidor, utgafs ungefär samtidigt i två upplagor 1768[1], men är betydligt äldre. I företalet till den af *Gottfried Sack* utgifna editionen kallas den ''en Saga, som i Sverige länge varit

[1] Den först af Sack utgifna upplagan var tydligen en för sin tid oförsynt bokhandelsspekulation. Genom långa lärda noter samt tvenne tillägg af föga intresse lyckades Sack uttänja omfånget till 120 sidor; för denna bok begärde han det då oblygt höga priset af 18 daler kopparmynt. Boktryckaren J. G. Lange utgaf därför en ny upplaga af berättelsen, »sådan som den i Manuscript finnes, uti min och fleres hand» utan Sacks noter och tillägg, till ett pris af 3 daler kopparmynt för bundet och 2 för häftadt exemplar, men i enklare utstyrsel. I sitt företal ironiserar Lange ganska verksamt »Herr Öfver-Directeuren Gottfried Sack»; men hans egen upplaga måste tyvärr rubriceras som eftertryck, då han, långt ifrån att använda något eget manuskript, följer Sacks edition t. o. m. i fråga om uppenbara tryckfel.

bekant, och i Manuscript gådt händer emellan''. Redan 1753 hade Sack försökt publicera densamma, men tryckningen måste afbrytas, eftersom kanslikollegiet fann att ''den var litet uppbyggelig, föga sannfärdig, på osmaklig och gammal svenska'', och dessutom anstötlig för konungens namn och misshaglig för tvenne ansedda svenska familjer (Brahe och De la Gardie)[1]. Eichhorn antar att berättelsen författats omkring år 1730.

Novellen visar sig i alla afseenden vara en konstberättelse, äfven om den, utom på historiska fakta, bygger på en folklig tradition. De siratliga anföranden, hvarmed personerna tilltala hvarandra, de konstfullt stiliserade biljetter, som de älskande utbyta — och som ha föga gemensamt med Gustaf Adolfs och Ebba Brahes verkliga, trohjärtade korrespondens — och flera liknande drag visa tydligt, att den heroisktgalanta romanen, säkerligen i den form, hvarmed vi senast sysslat, utgjort förebilden. Dock ha naturligtvis de allmänt bekanta historiska fakta på ett högst olämpligt sätt lagt betsel på den okände författarens fantasi, och däraf kommer det vacklande och halffärdiga i berättelsen. Så t. ex. skildras på sid. 17—23 (i Sacks edition) Gustaf Adolfs första krigsbedrift och mandomsprof på ett alldeles fantastiskt sätt, som öfverensstämmer med den heroiska romanens anda: han deltar i kriget som högste befälhafvare, afskeppar sig till Öland, som är i danskarnas våld, håller en lång och vältalig oration för sina soldater, angriper och slår fienden i ett slag, där denne förlorar 900 man, och afsänder en kurir med segerbudskapet, affattadt som en öm biljett till Ebba Brahe. Författaren har af Kristianopels öfverrumpling och Ölands ockupering spunnit ut dessa ståtliga scener, men dock icke vågat släppa sin inbillning lös, i hvilket fall han säkerligen skulle kunnat åstadkomma något än mera heroiskt storstiladt än denna öländska drabbning.

Samma halfhet röjer sig äfven i karaktärsteckningen, där författaren icke vågar skildra figurerna med den konsekvens, som situationerna fordra. Som skäl för änkedrott-

[1] Uppgiften och citatet hämtade från *Warburg*, 'Ill. svensk litteraturhistoria', II, 1, sid. 80.

ningens hårda och grymma handlingssätt uppges endast (sid. 63), att ''hon aldrig kunde tåla, at Ebba skulle komma på Thronen och blifva Henne jemnlik''. Så som författaren berättar händelserna hade drottningens elakhet måst betonas långt starkare. I själfva upplösningen af berättelsen, vid Gustaf Adolfs ankomst till Ebba Brahes bröllop, tyckes äfven en aftrubbning ha ägt rum af den folkliga traditionen — åtminstone sådan den ännu i dag fortlefver på flera ställen — hvilken har sin förklaring i respekten för den store konungens minne.

'Gustaf Adolfs och Ebba Brahes Kärleks-Handel' är alltså icke något framstående verk; dess förtjänst ligger i den klara och åskådliga framställningen. Någon egentlig berättarkonst kan det dock icke bli tal om; på ett enda ställe (sid. 46) har författaren försökt ge stilen någon liflighet genom att låta drottningens yttrande afbrytas af grefve Jakob De la Gardie midt i ett ord, men denna ansats är klumpigt utförd.

Sack hade i sitt företal själf kallat boken ''denna lilla Svenska roman'' och väntat erkännande för densamma af hvarje ''Historie- och Roman-älskare, som af detta Äfventyr söker vid lediga stunder sina sinnens förnöjelse'', men icke desto mindre behandlas arbetet i 'Lärda tidningar', där det recenseras i n:r 48, år 1768, snarare som ett historiskt arbete. ''Detta är en utan laggrannhet och ordentlighet författad Saga eller Roman,'' heter det till en början; och sedan det visats att ''sagan strider emot sannolikhet och tideräkningen på många ställen,'' förklaras den i sin helhet ''löjlig och otrolig''.

Att en historisk novell borde bedömas ur andra synpunkter än dess historiska och kronologiska riktighet, hade man alltså icke sinne för. Allmänheten visade sig i hvarje fall behjärta Gustaf Adolfs kärlekssaga i den form den okände författaren gifvit den, ty utom en dansk öfversättning äro minst tvenne senare svenska upplagor[1] från 1700-talet kända.

[1] Stockholm 1781 och 1787.

3. Dalin som berättare.

Af frihetstidens författare är Dalin den ende, hvars verksamhet har en omfattning och mångsidighet, som kan jämföras med de stora utländska författarnas under 1700-talet. Liksom de är han en *maitre écrivain*, hvars talang har bearbetat vidtskilda fält inom vitterheten och vetenskapen. Han är i frihetstidens början den store förmedlaren af europeisk kultur, en kanal, genom hvilken den engelska moraliserande journalistiken, den fransk-klassiska dramatiken, den historiska kritiken strömmade in öfver Sverige, han är vägvisaren, som hämtat sin kunskap hos Addison och Swift, Racine och Montesquieu. Hans verk har, trots den kvantitativt öfvervägande roll en ofta ganska tom sällskapsdiktning spelar i detsamma, ett verkligt kontinentalt snitt; det är verkligen ett *oeuvre*. Man kan knappast säga det i samma mening om någon annan af frihetstidens författare; ja, under hela 1700-talet endast om Leopold. *Levertin* har i sin uppsats om fru Nordenflycht (i 'Svenska Gestalter') mycket träffande betonat, att hennes andliga fysionomi är modernare än Dalins. Hennes religiösa ståndpunkt är mera avancerad, hennes synpunkter äro allt igenom upplysningens, och bredvid henne är Dalin en öfvergångsgestalt, som ännu har vissa drag gemensamma med storhetstiden. Men fru Nordenflychts författarskap har dock en begränsning, som gör att hon i långt mindre grad än Dalin är representativ som 1700-talsförfattare — låt vara att denna begränsning direkt sammanhänger med hennes kön. Hon är lyriker, enbart eller åtminstone hufvudsakligen; det finnes af hennes hand intet prosaverk af rang, och hennes produktion har inga beröringspunkter med vetenskapen och historien, om man frånser de rent dilettantiska. Typen för 1700-talets store författare — det mest renodlade exemplaret blir väl dock Voltaire — är en helt annan: där förenas poeten och vetenskapsmannen, lyrikern — man må dock besinna, hvad tiden räknade för lyrik — dramatikern och historikern. Genom sin universalitet är Dalin, den vittra prosastilens grundläggare, lika afgjordt 1700-talslitteraturens

portalfigur i Sverige, som Leopold är den store sammanfattaren af denna kultur, dess siste förkämpe och till slut en härskare utan rike.

För romanens och prosaberättelsens utveckling kan Dalin så mycket mindre ha varit utan betydelse, som 1700-talet med sin riktning mot empirisk mänskoskildring och realism är af en så fullständigt genomgripande betydelse för konstartens utbildning. I själfva verket finnas hos honom, trots det att han endast helt flyktigt och nästan oafsiktligt berört området, betydelsefulla ansatser, ur hvilka under gynnsamma förhållanden en svensk sjuttonhundratalsnovellistik mycket väl skulle kunnat tänkas ha utvecklat sig. Helt utan efterföljare har Dalin dock, enligt hvad som skall visas, icke varit, och det torde vara möjligt att påvisa den tråd, som från Dalin leder till *Cederborgh*, sjuttonhundratalsromanens ende och senfödde verkligt representative företrädare i Sverige.

*

Dalins ungdomsbragd var 'Argus'. I anslutning till den engelska moraliska tidskriften, som grundlagts af Steele och Addison, skapade han en svensk tidskrift, som med satirens och löjets vapen angrep sin tids och sitt folks svagheter, som med varm patriotism och ungdomlig ifver predikade omvändelse och bättring. Hans stora förtjänst var den, att han icke, som sin närmaste föregångare, inskränkte sig till att imitera de stora utländska mönstren, utan förmådde ge sin 'Argus' svensk färg och svensk ton. Visserligen begagnade han i vidsträckt mån utländska förebilder, framför allt 'Spectator', men i allmänhet på ett så självständigt sätt, med en så skarp och vaken blick för det karaktäristiska i den omgifning han såg kring sig, att han oftast i den lånade ramen förmådde ge ett originellt, personligt tillägnadt och personligt bearbetadt innehåll. Dalins 'Argus' ger oss verkligen svenskt samhällslif, svenska seder. Låt vara att skildringen i de flesta fall — undantag finnas — är alltför abstrakt för att man skulle kunna tala om lokalkolorit i modern mening; icke desto mindre är det otvetydigt Stockholm och icke London,

som möter oss i den unge e. o. kanslistens veckoark. Häri ligger nyckeln till 'Argus' epokgörande betydelse, till dess framgång och till dess betydelse för den svenska novellistiken.

Dalins och 'Argus' förebild, 'Spectator', särskildt sådan den utbildades under Addisons hand, har i själfva verket en afgörande betydelse för den engelska romanens utveckling och därigenom för hela den europeiska romanen. *Taine* har i sin engelska literaturhistoria (del III, sid. 278) visat, hur de s. k. essayisternas — 'Tatlers', 'Spectators', 'Guardians' författare — arbetade i alldeles samma riktning som romanförfattarna, med samma uppgifter och samma medel. De beskrifva sederna, måla karaktärer, uppdiktade och likväl verkliga, alldeles som romanförfattarna; det moraliserande draget är icke något särmärke för dem, därom kan man öfvertyga sig genom en blick på 'Pamelas' långa och tendentiösa titel. Richardson står för den moderna litteraturhistorien icke som grundläggaren, utan som utvecklaren af den engelska romanen, hvars rötter gå tillbaka till Addison och Steele. Det kan ligga någon öfverdrift i ett yttrande som *Tuckermans* ('History of English Prose Fiction', sid. 181), att man förgäfves i Fieldings romaner skall söka en mera fulländad karaktärsteckning än Addisons skildring af Sir Roger de Coverley i 'Spectator'. Men otvifvelaktigt är, att det jättesteg, som romanen med Richardson och Fielding[1] gör mot hvad som nu förstås med detta namn, endast möjliggjorts genom essayisterna. Man kan genom en jämförelse med Swift och Defoe, båda i stort sedt oberörda af denna strömning, konstatera, hur oändligt mycket denna riktning mot ett noggrant och af psykologiskt intresse uppburet studium af hvardagsmänskor och hvardagslif betydt för romanens framtida lifsduglighet. Trots Swifts geni och trots Defoes sällsynt lyckliga grepp i 'Robinson Crusoe' ha deras oerhördt populära och ofta imiterade verk blifvit beundransvärda kuriositeter; den stora strömfåran går en annan väg.

För så vidt Dalin lyckats med sin 'Argus' skapa en

[1] Det kan förtjäna anmärkas, att Fielding, innan han författade romaner, skref en af 'Tatlers' och 'Spectators' mera framgångsrika efterföljare, 'The Champion'.

svensk motsvarighet till 'Spectator', borde hans verk för Sverige ha en liknande betydelse.

Det lider dock intet tvifvel, att 'Argus' erbjuder oändligt mycket mindre novellistiskt stoff, oerhördt mycket svagare ansatser till mänskoskildring och karaktärsteckning än 'Spectator'. Orsakerna härtill äro af många slag. För det första får man ju under äldre tid, när man från de europeiska litteraturerna vänder sig till den svenska, alltid reducera måtten betydligt: vår så mycket yngre och ännu långt ifrån rotfasta kultur erbjuder ojämförligt mindre förhållanden, torftigare växt och knappare skördar. Många af de litterära verk, hvarmed vår litteraturhistoria sysslar, skulle tvifvelsutan, om de tillhörde någon af de stora europeiska litteraturerna, bli mycket summariskt behandlade; och det gäller naturligtvis icke blott om det novellistiska elementet i 'Argus', utan om 'Argus' i sin helhet, att de engelska förebilderna stå långt högre i rikedom och i konstnärlighet.

Men äfven om tillbörlig hänsyn tages härtill, kvarstår som faktum, att det berättande elementet i 'Argus' är proportionsvis minst utveckladt. Det behöfver väl knappast sägas, att detta sammanhänger med ett drag i svenska lynne, som är väl bekant och ofta påpekadt, nämligen vår öfvervägande lyriska läggning, som gör att ett självständigt drama och en självständig romandiktning först myckt sent utvecklats hos oss. Till hvilken grad detta drag är verkligt konstitutivt, må här lämnas åsido; men man får icke glömma, att den lugnt iakttagande psykologiska böjelsen, det sakliga intresset för det mänskliga själslifvets mekanik är en ganska sen kulturprodukt, och att därför icke alltför långt gående slutsatser få dragas från vår fattigdom på nationell dramatik och nationell berättarkonst. — I hvarje fall är det uppenbart, att möjligheterna och resonansen för en mänskoskildring i modern mening voro helt annorlunda i Dalins Stockholm än i det London, som redan vid 1700-talets början var en storstad med flera af den moderna storstadskulturens lynnesdrag fullt utvecklade.

Till allt detta kommer en personlig omständighet, som icke bör förbises. Addison och Steele voro, när 'Spectator' utgafs, båda medelålders män med en hvar på sitt sätt rik

och omfattande erfarenhet. Steele hade bakom sig en ganska omväxlande bana — han hade bl. a. varit militär — och Addison var en förfaren och äfven mycket berest man. Dalin var år 1732, när 'Argus' började utkomma, en ung man på 24 år. Prästson liksom Addison, hade han efter studieåren vid universitetet i Lund kommit till Stockholm som informator i Rålambska familjen och senare inskrifvit sig som kanslist i riksarkivet och kanslikollegiet. Hans ungdom hade utan tvifvel en mera praktisk och utåtriktad, mindre litterär och lärd prägel än de flesta af våra stora författares, men icke desto mindre måste hans världserfarenhet vara ojämförligt mycket inskränktare än t. ex. Addisons och Steeles, hans praktiska mänskokännedom ytligare och mera begränsad. Hans umgänge i den adliga Avazu och Wallasis-orden hade tvifvelsutan gifvit honom en viss inblick i de förnäma unge männens lif, men af all mänskokännedom var denna utan tvifvel den som den adelsbeundrande och adelsbeskyddade Dalin minst kunde begagna och satiriskt bearbeta i sin 'Argus' — dock skulle möjligen något af hans erfarenhet kunna kommit till användning i skildringen af petit-maitren, fast denne i stort sedt har en närmast borgerlig karaktär. — I hvarje fall är det uppenbart, att hans personliga resurser för en karaktärs- och sedeskildrande berättarkonst måste vara jämförelsevis begränsade. Hans litterära källor af mera allmänt moraliserande och abstrakt karaktärstecknande kynne flöto däremot rikligt, och dem begagnade han helt visst med klart och säkert omdöme.

Allt detta är omständigheter, som bidragit att försvåra det berättande och mänskoskildrande elementets utveckling i 'Argus'. Och dock finnas därstädes beaktansvärda och betydelsefulla novellistiska uppslag.

Icke så mycket i skildringen af ''ledamöterna af sällskapet''. 'Spectator' presenterar i sitt andra nummer[1] de ordinarie medlemmarna i klubben, och dessa ypperliga sidor, där sex engelska gentlemän tecknas med skarp och klar individualisering och med lefvande, trovärdiga smådrag, utgöra grundvalen för en novellistisk utveckling, som man kan

[1] Författadt af Steele. Se *Courthope*, 'Addison', sid. 176.

följa genom tidskriftens mer än 600 nummer. Dalin försökte i andra numret af 'Argus' att i omedelbar anslutning till 'Spectator' teckna fem personer, af hvilkas tankar och diskurser tidskriften skulle utgöra ett referat, och som han utan tvifvel ville låta bilda en novellistisk ram kring det ofta abstrakta innehållet — något som den förströelsehungriga publiken utan tvifvel skulle ha senterat[1]. Man kan icke säga att detta försök slagit väl ut.

Den förnämsta medlemmen af sällskapet är ''Hofbussen'', herr *Ehrenmenüet*. Han är en välväxt och vacker man, med ''liflig hy, stora blå ögon, skön näsa och blodröda läppar''. Hans kläder kunna ej beskrifvas, ty de äro olika för hvar dag. Som en hofman anstår, är han världsvan och erfaren, känner de mäktiga herrarnas svaghet och styrka, intrigens hemligheter och regeringskonstens innebörd. Kvinnokönet och dess ''våldsamma passioner'' är han förtrogen med, och ''kan således väl omgås med dem utan att råka i fahra''.

Det finnes i denna skildring knappast ett enda individuellt drag. Hans yttre är ett abstrakt nordiskt skönhetsideal, och hans karaktär är den ideale hofmannens. Det är intet tvifvel om att teckningen af Ehrenmenüet återgår till Will Honeycomb i 'Spectator', såsom Warburg påpekar[2]. Honeycombs stora intresse är kvinnorna. ''He is very ready at that sort of discourse with which men usually entertain women.'' Liksom Ehrenmenüet är han synnerligen välklädd. ''He has

[1] *Sylwan* anser ('Svenska Pressens historia', sid. 145) att dessa »ledamöter af sällskapet» snarare erinra om Hamburg-tidskriften 'Der Patriot' och dess olika författare än om Spectator-klubbens medlemmar. Emellertid äro Dalins figurer faktiskt tecknade efter det engelska mönstret, hvarom enstaka lånade drag vittna. Det kan icke sägas, att de presenteras som tidskriftens författare. Visserligen benämnas de i nr 2 af Dalin »mina förnämsta auctorer», men ordet auctor har en vidsträcktare innebörd än författare. I början af samma nummer säges endast, att de på sammanträdena »meddela hvarannan sina tankar, som sedan upteknas och til trycket befordras», naturligtvis af författaren, som alldeles som i 'Spectator' tänkes vara medlem af klubben. Det är knappast riktigt att, som Sylwan gör, identifiera dessa fem personer, som Dalin kallar auctorer, med det sällskap, som i Argus' första nummer förklaras vara tidskriftens utgifvare. Det senare var ärnadt att uppfattas som de faktiskt existerande författarna, de förra som diktade språkrör för det skrifvande sällskapets åsikter.

[2] 'Olof Dalin', sid. 131. Warburg nämner äfven Sir Roger de Coverley som förebild, men, som det tyckes mig, med orätt.

all his life dressed very well'', heter det; men Steele tillägger ett par ord, som ge ett konkret och lefvande uttryck för denna egenskap, ett par ord af det slag, som man förgäfves söker i Dalins skildringar: ''and remembers habits as others do men.'' Liksom Ehrenmüet är han utomordentligt väl initierad i allt hvad som hör till hofvet, men troligen på ett något flärdfullare sätt: han är i stånd att upplysa, från hvilken af de franska konungarnas mäträsser damernas nya mod att krusa håret härstammar.

Af Honeycomb har Dalin alltså lånat flera drag till sin teckning, men han har, som Warburg träffande anmärker, velat skildra ett ideal, ägnadt och befogadt att moralisera sina mindre fullkomliga kolleger, och han har därvid bortretoucherat alla de individuella drag, som ge Honeycomb på en gång mänsklig ofullkomlighet och mänskligt lif. Addison och Steele hade den utomordentliga gåfvan att skildra sina personer med personliga svagheter och fel utan att beröfva dem deras egenskap att vara gentlemän — Sir Roger de Coverley är ju en verkligt humoristisk personlighet — under det att Dalin för att understryka deras befogenhet som sedernas väktare och värnare upphöjer dem ända därhän, att de sakna fast mark under fötterna.

Den andra af 'Argus' upphofsmän är en f. d. soldat, som heter *Hiertskott*[1]. Han är from och tapper, ''spak som ett Lam och grym som ett Leijon''. Han har nu tagit afsked och lefver på sin gård. Han är anspråkslös och föraktar ''de oförsöktas näsvishet och falska Bravourer''. — 'Spectators' motsvarande figur är kapten Sentry, äfven han en man ''of great courage, but invincible modesty''. Af Spectator-klubbens medlemmar är han kanske den minst individualiserade, men det är anmärkningsvärdt, att han dock är mindre fullkomlig än Hiertskott. Det betonas nämligen, att hans militära bana, trots hans mod och förtjänster, blef mindre lysande på grund af hans öfverdrifna blygsamhet, som hindrade honom att göra sig personligen gällande hos sina förmän. Det är därför

[1] Namnen Hiertskott och Hiernbrott äro väl lånade *närmast* från Runius' »Rimdantz». Se Warburg, 'Olof Dalin', sid. 130.

han dragit sig tillbaka till sin gård liksom Hiertskott, som förefaller ha föga skäl därtill.

Hiernbrott är lärd. Han är ovårdsamt klädd, har peruken på sned, men mycken "vitterhet" i det magra hufvudet. Han kan se ut som en pedant, men är det ej; tvärtom är han en man med vidsträckta och praktiskt användbara kunskaper. Han är bondson; fadern, som hade "några Silfkappar, Kopparkettlor och plåtar liggiandes", ville ha honom till präst. Vid akademien blef han lärd, hölls för "et Himmels-tekn" och trodde sig därför skola få lika stor framgång i kronans tjänst. Men där befanns hans lärdom "inpracticabel", man log åt "at han talade så mycket i vädret". I förtreten slog han sig på nya studier, med det högtidliga löftet att aldrig lära sig något onyttigt mer. Nu är han af den åsikten, att de svåraste saker, som de lärda göra obegripliga, böra kunna begripas af "sielfva qvinno-könet". I teologien anser han, att teori och praxis höra hop.

I Spectator-klubben finnes ingen direkt motsvarighet till Hiernbrott. Den som kommer honom närmast är juristen, som alls icke har någon beröringspunkt med Dalins advokat, Gyllenbalance. Men denne jurist är en så originell och komplicerad personlighet, att man mer än väl förstår att Dalin icke kunde använda honom i sitt naiva och skematiska mänskogalleri. Han är en domare, som känner dramats lagar bättre än sitt lands, som är en utsökt teaterkritiker och en fin och grundlig forskare i allt hvad som angår antiken, dess teater, litteratur, seder och bruk. Han skjuter visserligen undan sina juridiska göromål för dessa sina intressens skull, men han är därför icke någon opraktisk eller i världen oerfaren natur. Hans djupa kännedom af den antika litteraturen "makes him a very delicate observer of what occurs to him in the present world".

Man må märka, på ett hur oändligt högt trappsteg af bildning och kultur denne jurist och hans skildrare står. Det skulle vara en för Sverige revolutionerande tanke, att djupa studier kunde göra sin man till mänskokännare och klok och skarp iakttagare. Barbarismen, bristen på kultur i vår odling bestod just i de lärda studiernas ohumanistiska

beskaffenhet, som gjorde de lärda till torra, opraktiska pedanter, lärdomsbjässar utan intresse för lifvet och med ett ofta ohöljdt förakt för teaterns och scenens visdom.

Det är uppenbart, att Dalins Hiernbrott trots sin olikhet med den engelske juristen har sin beröringspunkt med honom just däri, att Dalin vid teckningen af hans figur likaledes berört förhållandet mellan lärdom och lif. Den engelska figuren, som saknade rötter och existensberättigande i Sverige, har han icke alls kunnat använda, men i dess ställe har han skapat den mest individualiserade och liffullaste af sina mänskor. I teckningen af honom har han tvifvelsutan nedlagt sin nyvunna lifserfarenhet om lärdomen och verklighetsuppgifterna, såsom Warburg också anmärker i sin Dalin-biografi (sid. 132). Själf hade han kommit från universitetet och studierna till ämbetsgöromålen i kronans tjänst, alldeles som Hiernbrott, och snart nog funnit oanvändbarheten och värdelösheten i många af de kunskaper, som han med möda förvärfvat och kanske med stolthet behärskade. Den onyttiga och uppblåsta lärdomshögfärden blef hans fiende för lifvet, både sådan han fann den hos teologer och hos antikvariska forskare; den klarhet och lättfattlighet, som Hiernbrott påyrkar, var ju allt framgent hans eget kraf.

Men fastän Hiernbrott alltså är den fylligast och bäst tecknade af Dalins figurer, därför att han ensam rymmer personlig erfarenhet, så är skildringen likväl alltför abstrakt för att på någon punkt kunna sägas höja sig till rang af novellistisk konst. Konkreta detaljer saknas, om man undantar uppgiften om hans faders dyrgripar, med hvilka hans uppfostran betalades — ett realistiskt drag, som man skulle önska vara mindre enastående. En viss nyans i ljusmålningen ligger däri, att Hiernbrott, trots sin nuvarande förträfflighet, tidigare haft svaga sidor, som ge hans personlighet någon relief.

En nyans af samma slag har Dalin försökt inlägga i målningen af advokaten *Gyllenbalance*, till hvilken ingen direkt förebild finnes i 'Spectator'. Han hade efter fullbordade juridiska studier blifvit en af landets mest eftersökta advokater. Huru ''halt sak och skarpsynt domare'' han än hade, vann han oftast sin process, ty han var ''mäktig til at sättia hvad

färg han ville på en sak'', och alltid i stånd att ''chikanera'' motparten och att draga ut på tiden, ''tils han fick utspöka nya konster, understödde med vicktige skiäl utur Principalens pung''. Men sådan är han icke längre. Nu hatar han sitt förra handtverk, ångrar sina ''Räfstrek'', är en ''tillflyckt för nödlidande och en upriktig rådgifvare för de enfaldiga'' och öfver hufvud ''en stilla och Gudfruchtig man''. Advokat är han icke längre.

Liksom Hiernbrott har Gyllenbalance alltså genomgått en personlig utveckling till det bättre, som Dalin skildrar, fast på ett ytterst knapphändigt och äfven okonstnärligt sätt. Man får icke alls någon föreställning om de förhållanden, som orsakat ett sådant omslag hos den listige advokaten; skildringen höjer sig alltså icke öfver det rent anekdotiska, frånsedt att hela berättelsen får en mycket osannolik prägel.

Den siste i sällskapet är köpmannen *Patriot*, en ''förståndig, redelig och välmenande'' man. Han har rest i sin ungdom, och hans insikter i hvad som hör till handel och manufakturer äro grundliga. Hans motsvarighet i Spectatorklubben, Sir Andrew Freeport, karaktäriseras på ett liknande, fast konkretare sätt och med anförande af hans ekonomiska och personliga hufvudmaximer.

Allt i allt förete sålunda de fem personer, som Dalin föreställde för allmänheten i 'Argus' andra nummer, endast allmänna och bleka drag, vid hvars återgifvande det knappast kan bli tal om någon konstnärlighet. En särställning skulle på sin höjd kunna tillerkänas Hiernbrott. Under det att 'Spectators' figurer under tidskriftens fortgång erhålla en allt mera konkret gestaltning, och genom sina öden och äfventyr skänka verket en viss enhetlighet och novellistisk spänning — ett uttryck som dock ej får tas alltför bokstafligt —, så förmår Dalin icke lägga något ytterligare till den första karaktäristiken af sina personer, han förmår knappast ens använda dem, och det är endast konsekvent, när han först låter dem resa bort och sedan tar definitivt farväl af dem.

I fjärde numret försöker Dalin använda sina figurer genom att på förslag af Patriot låta dem hvar för sig till konungaparet afsända en nyårsönskan, stiliserad efter hvar

och ens förutsättningar, men resultatet är föga märkligt. Patriot talar om sjöfart, handel och fredliga idrotter, Ehrenmenüet undfägnar med en svassande stenstil, Hiertskott uppehåller sig vid krigsmakten och krigsmöjligheten, Hiernbrott firar de kungliga i ett slags sjufotade alexandriner och slutar med att önska den nyttiga lärdomens trifsel och Gyllenbalance lyckönskar i en så formalistiskt omständlig inlaga, att den vid tryckningen måst förkortas, i hvilken han i ett af lagstilen påverkadt språk uppehåller sig vid nödvändigheten af laglydnad och oväldighet. — I allt detta ligga dock endast för yrkena, icke för personerna karaktäriserande drag.

Lika förgäfves skall man t. ex. i det samtal, som i femte numret föres mellan Ehrenmenüet och Hiernbrott om ungdomens tidiga mognad, efterspåra några individuella drag. Ända till det 28:e numret förekomma åtminstone några af dem i så godt som hvarje ark, utan att de bli tydligare och bestämdare för läsarens ögon. Man får reda på att Patriot gör en resa till bergslagen, och att han en vårdag spatserar till Djurgården i sällskap med Ehrenmenüet och Hiernbrott, man hör Ehrenmenüet anställa betraktelser öfver kvinnliga dårskaper, Hiertskott omtala att han varit med både vid Pultava och i Bender, men ingenstädes finner man något målande drag. Till det bästa hör Patriots skildring (i tolfte arket) af den torftighet, som rådde under hans barndom i det förmögna Stockholmska köpmanshem, där han vuxit upp. Öfver hufvud är det lättare att finna dylika uttrycksfulla sakskildringar än mänskoskildrande drag.

Det kan då knappast kännas annat än som en lättnad, när Dalin i 28:e arket omtalar, att hans "auctorer" rest bort till hälsobrunnar för sommaren, till Medevi, Viksberg, Loka och hvad mera tidens sommarkurorter kunde heta. Den ende, som under sin bortovaro låter höra af sig, är Hiernbrott, som i ett bref i n:r 33 lämnar en intressant beskrifning på brunnslifvet. I n:r 40 omtalas, att samtliga auctorer återkommit till Stockholm, men icke desto mindre låta de icke tala om sig förr än i årets sista ark, där författaren meddelar, att de nu anse honom utlärd och ha för afsikt att skilja sig från honom och släppa honom "handlöst". I 1734 års årgång

förekomma de också icke; öfverallt talar Argus direkt till läsaren.

I själfva verket torde Dalin ha insett, att det för en lefvande och konsekvent skildring af fem olika personer fordrades större krafter, än hvad som stodo till hans förfogande. Det lände 'Argus' afgjordt till fördel, såsom Warburg framhäft, att han för den andra årgången befriat sig från den nedtyngande apparat, som han ej förmådde handhafva. I fortsättningen gör sig allt mera gällande en realistisk mänskoskildring af anspråkslösare mått, men trots uppgifternas blygsamhet af en helt annan sanning och must.

I den första årgången använder Dalin mest allegoriska berättelser, när han för sina läsare vill afskildra och angripa en dårskap och framställa sina rådslag och förmaningar. Han skildrar, för att taga ett exempel på måfå, i n:r 15, hur han uppvaknar i en stor sal, där en otalig mängd mänskor fördrifva tiden med drickande, spelande, sofvande o. s. v. Af en epikureisk filosof bland sina vänner får han reda på att han befinner sig hos fru Lättja. Allt är osnyggt och oordentligt; dörren till fruns sängkammare står öppen; han ser henne ligga sysslolös på en präktig säng, ''frodig til anseendet som en ros''. Alla närvarande gingo fram att kyssa hennes hand, men Argus vägrade. Fru Lättjas mesaktige man, *Kroppen*, låg under sängen; så snart han ville vakna och resa sig upp, sysselsatte hon honom med ett stycke socker eller en barnlek, för att han skulle hålla sig stilla. Fruns döttrar, den ena vacker och dum, den andra ful och illa klädd, hette *Invärtes* och *Utvärtes Uselhet* o. s. v.

I en skildring af detta slag — den är ganska typisk — finnes uppenbarligen ytterst litet af realism och mänskoskildring. Den är ett alster af den allegoriserande riktning, som blomstrade under renässansen och af hvilken inga friska och lifsdugliga skott voro att vänta.

Då Dalin efter hand befriade sig från detta blodlösa maner, så skedde det på två olika sätt, dels genom att utbilda en lifligare och händelserikare berättelse af sagoartad karaktär, hos hvilken realistiska element kunde ingå i själfva inklädnaden, dels genom att återge de verkliga förhållandena

direkt, hvilket särskildt blef fallet med hans samhällssatiriska skildringar af dårskaper och fel.

Hvad berättelserna angår, så hade de från början ingått i programmet, enligt hvad som framgår ur 'Argus' första ark, där det heter, att sedoläror skola framställas på det sätt, som de gamla begagnade sig af, genom ''roliga Dikter, liufliga Samtahl eller *nöjsama Historier*''. Men det är egentligen först i andra delen, som denna metod kommer till användning.

I n:r 22 därstädes berättas en 'Saga om Erik hin Götske', ''angående fåfängan af vår inbillade magt, högmål och angelägenheter'', såsom moralen anges af register-titeln. Det är en imitation af Gullivers resa till Brobdignag i Swifts odödliga verk. Erik hin Götske reser i Alperna och bortföres plötsligt af en sky till ett land, där både mänskor och ting ha en i förhållande till honom jättelik storlek. Hans äfventyr där beskrifvas i rätt trogen anslutning till Swift. Dalin låter honom t. ex. skärskådas genom mikroskop alldeles som Gulliver; han vändes med en synål alldeles som hos Swift Gullivers börs undersökes och vändes med en nålspets. Alldeles som Gulliver iakttar Erik hin Götske, att den mest finhyade skönhets hud är skroflig och ojämn för hans blick. Öfver hufvud finnes endast få drag i Dalins berättelse som äro självständiga inventioner. En sådan är dock idén att låta Erik hin Götske följa med sanden ur en sandbössa ned på ett beskrifvet pappersark, som för honom ter sig som en krithvit slättmark, korsad af talrika svarta stillastående bäckar. Det är att märka, att Dalin öfverdrifvit proportionen mellan jättarnas och mänskans storlek oerhördt; hans skildring mister därigenom mycket af den Swiftska sagans åskådlighet. — En anmärkning, som också torde sakna motsvarighet hos Swift, är den, att Erik hin Götske kan falla från svindlande höga afstånd utan att krossas, därför att luften är tyngre och gör större motstånd.

I sin helhet saknar 'Sagan om Erik hin Götske' den realistiska färg, som originalet har. Redan det att hjälten föres till jättarnas land och dädan genom ett oförklarligt underverk — hos Swift äger detta rum på ett skenbart naturligt sätt — ger hela berättelsen en overklig karaktär. Vidare

intresserar sig Dalin mindre för att ge åskådliga skildringar af jättarnas lif — hvilka skildringar hos Swift bli fullt realistiska och satiriska teckningar af mänskliga förhållanden, seder och dårskaper — än för att i en mera abstrakt form inskärpa de moraliska lärdomar om mänskans ringhet och betydelselöshet, hvartill jämförelsen ger anledning. Hälften af sagan utgöres af jättarnas satiriska reflexioner öfver det högmod, den fåfänga, intriglystnad, som till äfventyrs kunde finnas i ett samhälle af dylika pysslingar, hvilkas vanmakt och litenhet så starkt kontrasterade mot dera stora later. Allt detta motsvaras hos Swift endast af de få och mycket verkningsfullare ord, som jättarnas konung fäller till sin premiärminister, då Gulliver berättar honom om sitt hemland. Det är dessa ord som Dalin utvattnat till flera sidor. Den stora, sammanhängande och gallsprängda skildring af Englands politiska förhållanden, som Swift senare lägger i Gullivers mun, när han af konungen uppfordras att redogöra för sitt fäderneslands samhällsskick, har Dalin icke begagnat sig af eller imiterat.

Warburg, som ('Olof Dalin', sid. 147) påpekat denna sagas egenskap af imitation efter 'Gullivers resor', anser äfven att den i andra delens 34:e nummer förekommande *En resa till Glysisvall* återgår till ett ställe hos Swift, nämligen guvernörens i Glubbdubdrib frambesvärjande af stora historiska personligheter i och för Gullivers underhållande. Emellertid torde denna parallell knappast vara riktig.

Dalin omtalar, att hans *Tanka* gjort en resa till Glysisvall och han berättar själf sitt äfventyr. Charon förde henne öfver floden, medan skuggorna i båten trätte om rangen och några som icke ville betala för öfverfarten, bland dem en mutkolf och en girigbuk, försökte simma öfver till andra stranden. Sedan hon blifvit satt öfver, passerade hon den mörka afgrunden, där alla slags lastbara mänskor och äfven ateister vistades. I det ljufliga Glysisvall lefde de sälla mänskorna; här träffade hon en mängd af Sveriges framfarna hjältar, statsmän och konungar. Israel Birgerson till Finstad frågar henne, hur det står till med lagen i Sverige; hon beskrifver hur stor den vuxit sig, men gubben anmärker, att

på hans tid hade man sträfvat göra den liten och tydlig. Laurentius Petri frågar, om de katolska vidskepelserna ännu stå i kurs, men hon försäkrar honom, att man firar icke ens söndagarna, långt mindre de många helgonens dagar. Gustaf Vasa gör sig underrättad om handelns ställning. Gustaf Adolf och Oxenstierna samtala med henne och den förre hälsar hennes landsmän, att de böra "se för sig et långt stycke tid". Trettioåriga krigets hjältar gå i hans följe, liksom Karl X och Karl XI äro omgifna af sina män. Till slut såg hon "en stor hjälte", hvars åsyn rörde henne så, att hon icke lade märke till hans följe. Han frågade henne med majestätisk uppsyn och klar röst, hur det nu stode till i Sverige. Hon kunde af blyghet endast med knapp nöd berätta för honom "om vår Frihet, om vår fred, om vår Frederic". — När hon lämnar Glysisvall, är hon ensam på Charons färja: många komma dit, men ingen vänder åter.

Något sammanhang mellan denna berättelse och den af Warburg angifna episoden hos Swift finnes knappast. Guvernören i Glubbdubdrib endast frambesvärjer de dödas andar, som uppenbara sig i guvernörens palats och i hans park; det är således icke fråga om något besök i underjorden. Swifts egentliga afsikt med stället är att förhåna historieskrifningen och den historiska rättvisan, som han i egenskap af konsekvent pessimist inte tror det ringaste på. — Dalins berättelse återgår däremot till Fénélons skildring af Télémaques besök i underjorden i åttonde delen. Han medger det ju själf, när han inleder berättelsen med förklaringen: "Om den vittre Fenelon fört Ulyssis Son i lefvandes lifvet till andra verlden och tillbaka igen, så må ju jag ha samma frihet med min Tanka?" Fénélons skildring i sin ordning är som bekant en imitation af Virgilius' i Eneidens sjätte bok.

Imitationen af Fénélon sträcker sig äfven till detaljer. Liksom Fénélon låter Dalin t. ex. de sälla mänskorna vara omgifna af klara skyar, ehuru han icke beskrifver fenomenet så ingående som den förre. Den hufvudsakliga skillnaden är, att Fénélon låter Télémaque se äfven icke grekiska aflidna, medan Dalin begränsar paradiset till ett rent nationellt. Vidare

är Dalins skildring af de aflidna hjältarnas och konungarnas yttranden och uppträdande satirisk och stundom skämtsam, under det Fénélons berättelse är djupt allvarlig och patetisk. Men denna förändring af stämningen sammanhänger ju med att Dalin skref för en satirisk tidskrift. — För öfrigt har Dalins efterbildning ett visst intresse som förebud till Mörks konsekventa efterbildning af samma episod i 'Adalriks och Giöthildas äfventyr', elfte och tolfte boken.

Dalins berättelse kan sägas tillhöra hans bättre ting i denna genre i 'Argus'. Flera själfständiga och träffande drag märkas, såsom t. ex. skildringen af mutkolfven bland de dödas skuggor, hvars enda egendom nu var "en lapp utan namn, på hvilken var et löfte om 500 Ducater (at lyfta när den saken hade gådt för sig)". De historiska personligheterna äro skildrade med en svag ansats till den naiva och lekfulla grace, som gör 'Sagan om hästen' till ett mästerverk.

Vida märkligare är ändock det *Äfventyr om Riksens Ständers upkomst*, som utgör den andra årgångens tjugusjätte ark. Här har Dalins fantasi frigjort sig på ett helt annat sätt, och har en friskhet och fyndighet, som endast kan jämföras med 'Sagan om hästen'. I själfva verket är detta äfventyr, som Eichhorn och Warburg visat, en direkt förstudie till den senare. Ämnet är, om man så vill, det samma: Sveriges historia under de förflutna tiderna. Men under det att Dalin i 'Sagan om hästen' gifvit en praktisk exemplifiering af den åskådning, som Geijer långt senare pregnant formulerade i slagordet: Sveriges historia är dess konungars, så har han i detta äfventyr velat teckna Sveriges inre historia särskildt ur maktfördelningens synpunkt. Den har en mindre heroisk och mera politisk karaktär; sagan om hästen har något af ryttarbragdernas gloria kring sig, under det att äfventyret om riksens ständers uppkomst är berättelsen om en bondeträta.

Fabeln är den, att tvillingarna Hialmar och Valmar — adeln och bondeklassen — äga hemmanet Kämpenäs tillsamman. Då de icke kunna samsas, blir Hilmer — konungamakten — deras förmyndare och är i fars ställe för dem. När gårdens skötsel blir mera kräfvande, tar Hilmer till

sin hjälp en vis man, kallad Minnur — rådet —; och för att skaffa lifsförnödenheter utomgårds ifrån upptages Birger, borgarståndets representant. Men fosterbröderna behöfva hållas till rättvisa och samvetsgrannhet, och till den ändan inkommer Theodorus — prästeståndet — som i början misshandlas, men efter hand blir allt mäktigare och inflytelserikare och till slut en odräglig despot. Kämpenäs råkar i förfall och kommer i händerna på en af granngårdarnas ägare, som far grymt fram. Hilmer ligger dödligt sjuk; först sedan Hialmar och Valmar rest sig och jagat bort inkräktaren, kommer han till krafter igen och bringar gården ånyo på fötter. Theodorus bringas med hårda medel att ta förnuft; frid och sämja återvänder och Hilmer näpser grannarna och tar utmarker och lyckor från dem. Hialmar, som härvid visar sin käckhet, beskänkes af Hilmer med ängsstycken och åkerbitar under de andra brödernas knorr; till slut ångrar sig Hilmer själf, kallar bröderna samman, frågar dem om icke alla gårdens ägor äro hans, och när de jaka, slår han Minnur i ansiktet med handskarna och tar från Hialmar både hvad han gifvit honom och mera därtill, ''så at mannen måste äta ost och bröd och dricka vatn til middagsmåltid''. Hilmer blef alldeles för öfverdådig, och alla lefde till slut i ''sveda och fattigdom''. Hilmer stupade af hästen i Norrsvidjan, och bars hem som döder. Nu förklaras bröderna, när Hilmer kvicknar till, för fullmyndiga; Hilmer skall bli deras fader och hufvud, och Minnur hans rådgifvare; hvar tredje vecka skola de samlas i Hilmers kammare ''at öfverlägga med honom om tilståndet ut- och inomgårds''. — Äfventyret afslutas med en ''Fosterbrödernes betraktelse'' öfver deras nuvarande lycka.

Det torde knappast vara tvifvel om att detta äfventyr är en fullt originell skapelse, äfven om idén kan sägas vara en utbildning af en allegorisk genre, som odlades i 'Spectator' och annorstädes[1]. Den episka fläkt, som genomgår Dalins äfventyr, finner man icke i de vanliga spetsfundiga allego-

[1] 'Spectators' tredje nummer skildrar »The Public Credits» belägenhet och öden; Dalin efterbildade skildringen i n:r 17, första årgången. Se Warburg, 'Olof Dalin', sid. 145.

rierna. Det är icke nog med att han förstår ge hvarje politisk händelse och hvarje historiskt förlopp en konkret och slående inklädnad; själfva denna inklädnad äger ofta en helt realistisk och osymbolisk åskådlighet, som röjer den skarpe iakttagare och liffulle berättare som Dalin var. Hur ypperlig är icke en skildring som denna, alldeles frånsedt dess historiska innebörd:

"Man följde ingen annan Lag, än näfrätten. Gården låg på et näs och det var svårt komma efter dem: Gossarne brydde sig intet stort om annan näring, än at gie någon granne et mundslag och taga säcken från honom. Men detta kunde väl gå an: Värre var, at de sins emellan förliktes som hund och katt: Än strök Valmar til Brodren, at han tumlade under bordet, än fick han en släng, at han kiftade efter andan: Alt öfver Mit och Dit, ofta största lappri i verlden. En träta om smörhålan i gröt-fatet kunde tidt slutas med blod och hårtåfsar öfver hela golfvet."[1]

Flera dylika drag af omedelbar realism skulle kunna anföras. Om Hilmer som förmyndare heter det: "med lek och bannor, stryk och gåfvor blef han god Buss med dem och glädien stod i taket." När Theodorus, som förmätet tagit väldet öfver bröderna och låter kalla sig Theodoridorus (liksom i Celadonvisan Celadon blir Celadondrion), af Hilmer får besked om att hans regemente är slut, beskrifves hans förbittring på följande sätt: "Då stod fraggan ur munnen på den yrande: Han slog i bordet, at krus och talrikar dansade i golfvet och ögonen vändes ut in. Hilmer tog honom i kragen och satte honom i bänken; men då begynte han först besinna, at mannen i siukdomen ej rådde sig siälf."

Man kan verkligen säga, att Dalin i detta äfventyr skildrar bönder och bondseder, friska och styfva sinnen, vildt och kärft lynne. Man erinras stundom rent af om de isländska sagornas brutala och knappa, allt igenom mästerliga berättarkonst — utan att det torde vara möjligt att afgöra, om likheten beror på ämnets besläktade natur eller på verklig påverkan, hvilket senare icke är uteslutet. Anmärkningsvärdt är, hur äfven språket i detta äfventyr får en koncis enkelhet,

[1] Citeradt efter 2:dra uppl., II, sid. 203—204.

en must och färg, som sticka af äfven från den andra Argus-årgångens på det hela friskt och saftigt behandlade språk. När Valmar knotar mot bröderna, säger han: "Jag är ingen frillunge: Om I ej veten skiäl, skal jag binda Ert hufvud mellan Edra ben." Om Hilmer säges, att han "daskade styft på dem bägge", om Birger: "Han är redan brödstark, han flinkar af ost och ingen lurar honom på hvad til visthuset hörer." Synonymerna till piska eller slå ha hos honom det folkliga uttryckssättets outtömligt varierade mångfald, och han kan t. o. m. använda ett så vulgärt och gement uttryck, som att "det kliade i kak-staden" på Valmar, som spänner upp ögonen när det talas om matfrågor.

Det visar sig alltså, att Dalin äfven på denna väg, genom utbildande af den häfdvunna allegorien, förmår nå fram till den direkt iakttagna verkligheten[1]. Men samtidigt odlar han som förut nämndt i 'Argus' en genre, som alldeles direkt afspeglar verkligheten, och som likaledes delvis står i ett visst beroende af 'Spectator'.

Redan i första årgången kan han, när han angriper en dårskap eller ett fel, ge en åtminstone rudimentär verklighetsskildring. Man finner t. ex. i det 34:e arket en predikan mot tadelsjukan, som innehåller ganska träffande skildringar af olika sladdersällskap och utförliga prof på deras konversation. Man finner i dem och på flera andra ställen utslag af den unge författarens förbittrade hat mot all slags kortsynt dumhet och intellektuell ovederhäftighet. Om något skulle kunna sägas vara ett genomgående drag, ett enhetligt patos i 'Argus', så är det detta hat mot illogiken i alla dess former — i själfva verket ett typiskt 1700-talsdrag och en för alla kulturpioniärer liksom för alla så intellektuella naturer som Dalin gemensam lynnesegenskap. I andra årgångens 9:e ark möter oss samma patos och i 15:e arket får det form af en i regler uppställd, bittert ironisk 'Lögn-Logica'. — Jag har vidrört det här, därför att denna indignation för Dalin äfven har betydelse som konstnärligt motiv. För att afslöja denna logiska sammanhangslöshet, återger han samtal och resonemang så

[1] Dock icke t. ex. i en allegori sådan som det i del 2, ark 31 meddelade 'Sagubrottet', där det didaktiska elementet alldeles öfverväger.

naturtroget som möjligt och låter den illvilja och dumhet, som lyser ur dem, stå på schavotten. Ännu i samtalet mellan Balzar och Elsa, hans realistiska mästerverk, spårar man samma satir mot det egenkära och oförnuftiga pladdret, fast där nästan adlad till humor.

I andra årgången bli dessa genretaflor och ögonblicksbilder allt vanligare. De lyckas för Dalin ojämförligt bättre än de regelrätta porträtten i den af La Bruyère odlade genren, hvilka han sällan förmår ge verklig karaktär och individuell sanning. De aderton fruntimmersporträtt, som utgöra denna årgångs fjortonde ark, äro föga remarkabla, ehuru de sannolikt nog äro tecknade efter verkliga personer, åtminstone till en del, och i hvarje fall den med "darrande pensel" målade bilden af drottning Ulrica. I stort sedt öfverträffa de dock den skildring af 'Argus' fem auctorer, som inledde tidskriften. De femton prästporträtten i n:r 30 stå icke mycket högre; i ett af dem, det som föreställer Bufo, ser man de första ansatserna till den glänsande satiren 'Trenne Bref till Fru Grefvinnan — — —' ('Vitterhetsarbeten', del 4, sid. 433), som af allt hvad Dalin skrifvit mest närmar sig novellen, och hvartill vi senare skola återkomma. — Långt bättre utfalla de mera i förbigående skisserade porträtten: Styrbiörns fyra söner, som omtalas i slutet på 13:e arket, äro exempel därpå. I samma mån Dalins komiska och ironiska ådra får flöda, bli resultaten bättre: intet af hans allvarliga porträtt kan mäta sig med den i n:r 18 skildrade Pamphilius, hvars merkantila segerkarriär och snöpliga nederlag skildras i ett par sidor, som ha en utmärkt och liffull novellistisk karaktär. I 'Argus' finnes icke mycket med så utpräglad karaktär af okonstlad verklighetsberättelse, med så klar, om än summarisk, belysning af personer och sakförhållanden.

Men det utan jämförelse mest konstnärliga i 'Argus' och något af det bästa Dalin skrifvit är den andra årgångens tionde ark, enligt registret riktadt mot "Tienstefolks Dårskaper". Det innehåller ett *Samtal mellan lakejen Balzar, frustu-pigan Elsa och hustru Brita,* som i realism och komisk kraft är enastående. Warburg, som på ett par ställen

i sin Dalin-biografi gör uppmärksam på detta samtal, karaktäriserar det som en liten komedi, hvilket är naturligt på grund af den nästan ända till slutet rent dramatiska formen.

Emellertid kan man med en viss rätt äfven beteckna det som ett novellistiskt fragment, då något dramatiskt knappast finnes i det utom dialogiseringen, och då slutet meddelas i berättande form. Nomenklaturen är f. ö. utan betydelse; hufvudsaken är att Dalin i detta stycke gifvit en sedeskildring af så sprudlande lif och med så hänsynslös naturtrohet som hvarken förr eller senare. Djärfheten i företaget ursäktar han själf i några inledande ord. Han är ledsen på politiken och går att höra på Balzar och Elsa. Publiken får benäget ursäkta, att han för dagen lämnar dess ''sällskap och tungemål''; det är besvärligt att alltid ''väga sina ord på guldvikt''. Visserligen bär det honom en smula mot att syssla med det sällskap han nu skall skildra, men ombyte förnöjer och den alltför kräsmagade får anse detta nummer förloradt.

Innehållet i samtalet är, att Elsa med outtömligt forsande svada berättar för Balzar, att hon icke vill stanna en dag längre på det usla ställe, där hon nu har plats. Balzar försöker då och då afbryta henne för att meddela, att äfven han tänker flytta till påsk, men det är omöjligt för honom att göra sig hörd. Hon försäkrar, att hon går här som en ''bond-bumsa'', och det fastän hon icke är af ''gemen familia'': hennes far var skomakare-ålderman i Östhammar. Hennes hemvanor stå enligt hennes bedyranden i den bjärtaste kontrast mot hvad hon får foga sig efter i detta hus, där hon inte en gång får ätbar mat. Hennes olika talanger i matlagning och Marsöls-söm skola bittert saknas, när hon nu flyttar. Inte ens för hundra daler ville hon stanna. — På denna punkt afbrytes hon af hustru Brita, som är kokerska i huset. Hennes talförhet öfverträffar ännu Elsas, och i ett förbittradt och långt yttrande, som Elsa försöker afbryta först med inställsam vänlighet, men till slut med skällsord och svordomar, läser hon lagen för henne. Hennes lättja, snålhet, lögnaktighet, tjufaktighet, fåfänga och svaghet för manfolk erhåller en synnerligen drastisk och hänsynslös skildring, och Brita förtiger icke, att hon trots sina böner är

nesligen uppsagd. Till slut går Brita utan att ha låtit sin motståndare komma till tals. Elsa befinner sig nu i ett så utmattadt tillstånd, att Balzar verkligen lyckas få tala ut och skildra sina egna vedermödor samt ta parti för Elsa. Balzar, som kan läsa skrifvet, ombedes af Elsa att läsa ett bref, som hon fått i uppdrag att bära till Argus, men som hon lätt öppnar, då det bara är försegladt med en sexstyfver. Balzar läser brefvet högt, om än med svårighet; det innehåller en bön från fröken i huset till Argus, att han skall bli mindre seriös och i stället hjälpa henne att uppmuntra en ''artig gåsse'', som uppvaktar henne, men är så blyg och respektfull, att han icke förstår hennes ''ouvertyrer''. Hur Argus skall skrifva för att uppmuntra honom, får man icke reda på, ty herrskapet kommer hem, och det gäller att i största hast försegla brefvet. Emellertid ligger ett annat papper på bordet, och i brådskan lägga de in orätt skrifvelse. Argus meddelar nämligen ett bref, som han till sin förvåning mottagit och nu aftrycker. Det är tydligen ett bref, som frun i huset mottagit från sin syster i landsorten, och som innehåller en mängd kommissioner. Dess märklighet består hufvudsakligen i dess flytande och föga logiska stilisering samt i de lättsinniga ekonomiska tankegångar, som däri framskymta. Enligt försäkran kan det återfås hos Schneider, 'Argus' boktryckare.

Det är i själfva verket icke mycket kvar af det moraliserande elementet i denna ypperliga interiör ur tjänstefolkets värld. Visserligen är satiren mot de uppträdande personerna mycket hvass, men den har en alltigenom konstnärlig och föga tendentiös prägel. Karaktärsteckningen har i all sin flyktigt hänkastade tvånglöshet en afrundning och fyllighet, som är beundransvärd. Den slarfviga, grannlåtsgalna och sangviniska Elsa är både som individ briljant träffad och en utmärkt typ för det grunda och opålitliga världsbarnet, njutningslystet, ombytligt och med alla sina fel icke motbjudande. Balzar, lakejen, är en säfligare och rätt inskränkt natur, drumlig, småknepig och dolsk; de intellektuella svårigheter, hvarmed han arbetar, afspegla sig utmärkt i hans hackiga anförande, som bjärt kontrasterar mot de båda fruntimrens

glänsande svada. Hustru Brita är lika säkert uppfattad: en plikttrogen, ordentlig, argsint och trätlysten äldre kvinna, begåfvad med ganska mycken skarpsynthet och ett visst mått af rättsinne, som mest tar sig uttryck i ovett af en fantasifull och koncis prägling. — Utom dessa hufvudfigurer teckna sig i de båda meddelade brefven två andra personer, om än fragmentariskt och alldeles utan den rikedom på detaljer och smådrag, som ge lif åt de trenne tjänstehjonens målningar, nämligen först den unga dottern i huset, en företagsam fröken, som grufvar sig öfver sin kavaljers alltför vördnadsfulla och timida manerer. Hon har ett ''oförlikneligt tycke'' för honom, ty han har ''hy som en ros, lif som en vidia, ben som de voro svarfvade'', och han är dessutom förmögen. Vidare får man en liten inblick i de skäligen slösaktiga principer, som regera hos en på landet boende syster till frun i huset, och som t. o. m. läsaren förutser skola leda till ekonomisk ruin.

Om Dalin redan i 'Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' med dess afgjordt allmogeartade språk visade sig vara en stilkonstnär af hög rang, så är denna tjänstefolksinteriör ett nytt och alldeles glänsande bevis på hans stilistiska smidighet. Den trohet, hvarmed han återgifver talspråket, det simpla och oförblommerade talspråket, i alla dess skiftningar, är alldeles förbluffande. Han icke blott efterbildar dess syntaktiska friheter och skenbara illogik, han närmar sig dess rent fonetiska afvikelser och återger ända till de språkligt obegripliga svordomarna. (''Gusinna Gusslån'', ''Vasskoknös'' förekomma t. ex.) Det är mer än realism, det är naturalism: Holberg t. ex., som i fråga om återgifvande af talspråkets syntax går lika långt, blir, så vidt jag kan döma, långt efter i fonetisk samvetsgrannhet. Som ett prof skall anföras stycken af hustru Britas strafftal, när hon afbryter Elsas sanningslösa bravader och jeremiader inför Balzar[1]:

''Här står den långa åsnan och sqvallrar med slokar och stiäl bort Guds dag och låter ligga all gierningen: Huru blef det med stärkningen? Än stolarna du skulle damma?

[1] Citeradt efter 2:dra uppl. I, sid. 77—79.

Än golfvet du skulle skura? Alt är ogiordt och här stå vi Madame. Du lär väl ha stått och lugit en stund som i går när du hade den andre Slyngelen här inne, den du stal bränvinet åt. Du menar, jag vetet intet. Jo, jag satt i kammaren och hörde hvart ord: Skröt — — —"

Elsa, som förutser obehagliga afslöjanden, försöker lugna henne och säger afvärjande: "Kära Hustru Brita, hvart — — —". Men Brita är icke den som låter hejda eller beveka sig:

"... Jämrade du dig icke för dina trasiga kläder och lilla lön? Hvem har du att skylla, utan dig sielf? Om en sådan Mamsell som du sparde ihop sina fyrkar och köpte det som nyttigt voro, så kunde hon vara hederlig nog: Du köper dig granna skor och du har inga strumpor. Du tigger dig af drängarna i hop til en kofta och du har intet lintyg. Du skall ha en dyr halsduk och myssa och hin vet alt, men elände och jämmer regera i dina hvardags-kläder. Värre Lathynda tog aldrig kiortel på sig; I fjohl var du Köks-piga: Då svor du öfver din sköna hy, som du skulle bränna för elden, och skrek hur liten konst det var at göra gagn för den, som får sitta i kammaren... När du nu skal sitta stilla, så svär du öfver ditt fängelse och missunnar andra, at löpa up och utför trapporne... Knapt kan du stoppa en strumpa i nödfall. När ingen är inne, så går den jämntiocka Tokan för Fruns spegel och håller båda händerna i sidan och vänder sig åt alla sidor. Må man icke le när man ser en tocken grotter ko vilja vara vacker? Där hade hon i går smort liustalg öfver hela halsen och bröstet, at jag aldrig tror hennes Far såg så ut midt i smörjan, på det hon skulle bli lenhullad, och jag menar, om du flådde dig hel och hållen, så voro du ändå densamma fogel-skrämman sen som förr. Och snål är du som sex: I söndags sad du, at du aldrig åt ost och i måndags stal du Lasses ost och bröd, det du ändå aldrig har trång til, för vi få mat Guds gåfvor; men tiuf-arten hänger i dig."

Som alla kolerici har Brita retat upp sig själf, och här når hon kulmen. Elsa, som nu inser, att goda ord äro

fruktlösa, försöker värja sig, ehuru med den besegrades kraftlöshet: ''Så skamlös så — — vet tois — — otäcka —''

Men Brita fortsätter: ''Du lär väl nu som i går ha skrytt hur Herrskapet vil ha dig qvar och hvad spratt du giör dem, när du gier dig bort; men mins du väl, hur flat du blef, när du blef upsagd och hur du ville tigga dig in igen och hur du ville heta Jungfru i sedlen och — — — jag mins inte alt.''

''Nå förbanna mig — — —'' utbrister Elsa; men det är förgäfves; Brita formulerar segerviss slutrepliken: ''Käbla nu intet mer emot, Mamsell, utan ha dig til sysslan i flygande.''

Man måste medge, att hvarje detalj, hvarje fras här är utarbetad med en njutning, en formglädje, som för denna tid är oerhördt sällsynt och som ger det hela en artistisk slipning. Interiören i sin helhet är ett af dessa lyckliga, ja geniala grepp, som hos en författare låta ana helt andra möjligheter än dem, som han medvetet odlat och utvecklat. Hvilken skarp och humoristisk iakttagare af de lägre folkklassernas lif och vandel visar sig icke Dalin vara i denna enstaka, som af en slump nedskrifna studie, hvilken alltigenom hvilar på observation och autopsi. Hur djupt måste man icke beklaga, att en sådan skildring, af denna ursprunglighet och friskhet, icke var litterär, icke konstnärlig, knappast ens anständig enligt tidens föreställningar — såsom ju Dalins urskuldande inledning visar. Det förefaller som om i denna skildring — och äfven i det allmogeskildrande stilelementet i 'Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' — frigjorde sig något af den enkla och med de lägre folkklassernas lif förtrogne prästsonen, något af den Mutterwitz, den breda och drastiska syn, som man förgäfves söker i den elegante och på förnämt håll protegerade författarens med vittra anspråk och efter godkända mönster författade verk.

Anmärkningsvärdt är t. ex., hur föga af den mänskokunskap och den komiska ådra, hvilka skönjas i 'Samtalet mellan Balzar och Elsa', återfinnas i Dalins komedi 'Den afundsjuke'. Där har han sträfvat att skrifva en karaktärskomedi med Holberg och Molière till förebild; men hur skematiska och ensidiga te sig icke mänskorna i denna

komedi i jämförelse med de genom så anspråkslösa medel plastiskt och konsekvent tecknade figurerna i samtalet! Och hur litet komisk kraft har icke drängen Nisse, komediens "lustige Person", i jämförelse med hvilken som helst af samtalets tre hufvudpersoner! Han förefaller vara en ren efterbildning af commedia del'artetypen eller marionetteaterns pajas; hans komik består i de traditionella narrmaneren och har föga lefvande och individuella drag. Förhållandet utgör ett intressant exempel på hur äfven de goda litterära mönstren kunna förlama den egna iakttagelse- och skaparkraften. Man skulle kunna uppställa den frågan, om icke Dalin äfven för denna tjänstefolksinteriör haft förebilder. De förhållanden, som ofvan vidrörts, tyckas mig tala däremot. I hvarje fall är det uppenbart, att hans fantasi arbetat alldeles fritt och på det personligt bekantas och erfarnas grund. Den språkliga behandlingen, med sin omisskännliga äkthet i uttrycken och sin Stockholmsfärg — det talas om att "tjäna på söder" — innehåller ju för öfrigt allt det väsentligt konstnärliga i en skildring af detta slag, där själfva den nakna händelsestommen har föga betydelse; och detta konstnärligt utformade språk måste ju hos Dalin vara självständigt och utan beroende af eventuella utländska förebilder.

På ännu ett ställe i 'Argus' har Dalin sträfvat att återge samtalsspråket, fast inom ett helt annat socialt lager, med något af samma naturtrohet som i tjänstefolksinteriören. Stället förekommer betecknande nog strax efter det förra, i den andra årgångens 13:e ark[1]. Det gäller här petitmaitrarna, till hvilka Dalin hade ett särskildt godt öga och som i 'Argus' förekomma oftare än någon annan samhällstyp. Arket betitlas i registret: *Petits-maitrarne i Stockholm afmålade*, och inledes med ett samtal mellan Argus och en del sysslolösa ynglingar på ett kaffehus. De unga kavaljerernas konversation, som uteslutande rör sig om rus, kärleksäfventyyr af ett enkelt slag samt kläder och skor, och som rikligt späckas med franska glosor, återgifves mycket

[1] Att Dalin till en viss grad tänkt skildringen som en motbild till tjänstefolksinteriören, framgår, om man så vill, ur ett ställe där han säger: »Det är ofta intet förnämare eller roligare at vara bland våra Petits-Maitrer, än hos Balzar och Elsa.»

omsorgsfullt. Emellertid är det didaktiska elementet här mycket mera framträdande än i tjänstefolksinteriören, och detta är väl orsaken till att mänskoskildringen alls icke kommer till sin rätt. Trots dialogens liflighet differentiera sig sprätthökarna alls icke från hvarandra: Libertin, Frisure, Scandale, Käppknapp o. s. v. erhålla icke någon egentlig individualisering utöfver den mycket summariska, som ligger i namnen. Någon handling utvecklar sig icke heller, då Argus så godt som genast börjar moralisera dem och förehålla dem deras kompletta oduglighet till de värf, som de säga sig skola ägna sig åt.

Men det finnes ännu andra former för 'Argus' direkta verklighetsskildring än dessa i förbigående uppsnappade och noggrant återgifna samtal. Petit-maitrens dagliga lif skildrar Dalin i ett af 'Argus' senare nummer — det 41:a — i form af en *Dagbok*. Idén är direkt tagen ur 'Spectator'[1], där Addison i n:r 317 låter Andrew Freeport meddela en veckas anteckningar ur en dagbok, som förts af en för ett par dagar sedan afliden herre[2]. Ur denna har Dalin lånat åtskilliga drag, utan att det likväl kan sägas, att han ofritt imiterat densamma. Då just denna genre genom Dalin erhöll en viss betydelse i Sverige, är det på sin plats att utreda förhållandet till 'Spectator'.

Den dagbok, som Addison där författat, har till uppgift att exemplifiera den fullständiga sysslolöshet och det konsekventa dagdrifveri, hvartill så mången lätting gör sig skyldig, och denna uppgift löses på ett fullt öfvertygande sätt. Man följer timme för timme, dag för dag ett absolut innehållslöst lif, och man kan vid veckans slut med matematisk visshet bevisa, att personen i fråga icke gjort den allra minsta nytta. Men det mänskoskildrande elementet i denna dagbok är ytterst obetydligt utveckladt; man märker att det icke ingått i planen. Personen i fråga är en räntetagare, men om hans

[1] Påpekadt af Warburg, 'Olof Dalin', sid. 146.

[2] Under 1600-talet hade »The Diaries» kommit på modet i England med Georg Fox och Samuel Pepys. (Fürst, 'Die Vorläufer der modernen Novelle', sid. 19.) Troligen är Addisons skämt tänkt som parodisk efterbildning däraf. Genren utbildades; *Kexel* har i 'Mina tidsfördrif', första stycket, n:r 9, öfversatt 'En fattig Comministers Dag-Journal, hållen i England'; n:r 11 är 'En engelsmans Annotationer i sin Almanacka'.

personliga läggning, ålder och lynne får man intet besked, lika litet som några sakförhållanden få lof att komma med i dagboken. Det hela är ganska skematiskt, om än enstaka lustiga drag finnas.

Af denna stomme har Dalin skapat ett helt annorlunda fylligt och roande verk. Han lånade af den engelska förebilden alla drag som voro af något värde, men tillade en rikedom på lefvande och träffsäkra drag, som gåfvo bilden en helt annan konkret åskådlighet. Hans dagbok är också till det kvantitativa ansenligare, mycket mera än dubbelt så omfångsrik. Det är icke längre nu en abstrakt person utan ålder, utan en ung sprätthök af det redan förut skildrade slaget. Stockholmska lokaliteter få sin plats i skildringen, och de bekanta konversations- och promenadtimmarna på Riddarhustorget spela sin roll. Det finnes mycken humor i dessa korta dagboksnotiser. Petit-maitren, som liksom den engelska förebilden är en väldig kannstöpare, har på onsdagsmorgonen ägnat sin tid åt två viktiga spörsmål: huruvida han icke skall lämna små mustascher nästa gång han rakar sig och huruvida general Polentz, som han hoppas mycket på, skall lyckas återställa ordningen i Polen. Kl. 5 på e. m. träffar han sin gode vän och medpolitiker Bouteille, och det heter nu: "consulerade Bror Bouteille om mina moustacher. Dito om General Polentz. Moustacherne fordra vidare öfverläggning; men General Polentz måste för all ting våga en bataille vid Warschau. kl. 8 las jag Argus[1]. B. Bouteille vet nu helt säkert hvem Auctoren är. kl. half 10 til sängs. kl. 10 steg jag up igen och gick til Bror Bouteille, efter jag glömt säja honom, det ej vara rådeligt, at General Polentz vågar bataillen för hastigt. kl. 11 gick hem och lade mig igen. Drömde, at mina moustacher voro så långa, at Argus brukade dem som tömmar, at köra mig framför sig. Det skal aldrig ske."[2]

I 'Spectator' finnes intet motsvarigt till den graciösa och lekfulla kvickhet och den komiska fantasi, hvarmed ofvanstående är skrifvet. Dalin har tydligen känt, att genren

[1] 'Argus' utkom som bekant om onsdagseftermiddagarna.

[2] Citeradt efter 2:dra uppl. Del 2, sid. 338.

lyckades för honom; han har icke blott utsträckt dagboken en dag längre än förebilden, utan också påbörjat en pendant, en ung frökens lika intressanta 'Memorialbok'. — I denna genre fick Dalin, som vi framdeles skola se, lyckliga efterföljare.

Ännu en form öfvertog Dalin från 'Spectator', som ägnade sig att upptaga novellistiskt stoff: *brefvet*. I 'Argus' publiceras liksom i 'Spectator' till utgifvaren — i 'Spectator' oftast till någon af klubbmedlemmarna — ankomna skrifvelser, hvilka esomoftast ha ett berättande innehåll och stundom utmärkt spegla afsändarens karaktär och egenskaper. I 'Samtalet mellan Balzar och Elsa', förekommo ett par dylika; redan i första årgångens 43:e nummer påträffas ett bref, undertecknadt ''Lisa Husbonde'', som är en hel liten novell. I en stil, hvars mängd af gallicismer kännetecknar afsändarinnans mondäna bildning, berättar hon sitt äktenskaps historia: hur hon lyckats öfvertyga sin man om att hon icke blott dugde att smeka, utan hade esprit och jugement, hur hon uppfostrat honom till lydnad och botat honom för hans ''phlegme'', och hur hon tagit hand äfven om barnens uppfostran och beskyddat dem mot faderns pedanteri och stränghet. Det hela har ett utprägladt moraliserande syfte, men innehåller dock beaktansvärda lifsskildrande drag. — Denna riktning utbildades vidare. I andra årgångens 36:e ark finnes en samling hvar för sig synnerligen karaktäristiska: Timidulus' öfverdrifvet skuggrädda bref om lappristing, J. Gapers oförsiktiga och lösmynta, som han afskickat oförsegladt o. s. v. Det mest roande och samtidigt mest för sin afsändarinna betecknande är det sista, från Maja Aprilväder till hennes man. Det är skrifvet med små mellanrum — hvilka i trycket betecknas med ombytta stilsorter — och speglar den lilla fruns hastigt skiftande stämningar på ett utomordentligt lustigt sätt. I samma ögonblick som hon bedyrar, att pigan, ''den stygga Koen Lisbetta'', håller på att förarga henne till döds, försäkrar hon, att hon har det mycket nöjsamt med syster Florinda och inte vet af en enda ledsam stund; men hon dör af längtan efter Mickelsmässan, då mannen skall komma tillbaka; till dess äro hennes ögon

''tårekällor''; Lisbetta behåller hon i alla fall ett år till, ''det är likväl en beskiedelig, snäll och lydig Menniskia'' etc. — Detta slags troget naturen efterbildade skrifvelser skola vi återfinna både i Dalins senare produktion och för öfrigt i tidningslitteraturen, med så väl kända som okända författare. Till hvilken grad de kunna närma sig novellformen skall belysas längre fram.

Sammanfattas nu undersökningen af de novellistiska elementen i 'Argus', så visar det sig först och främst, att Dalins försök att med 'Spectator' och andra engelska tidskrifter som mönster skapa en novellistisk ram kring 'Argus' innehåll, nästan fullständigt misslyckades. Orsakerna därtill ha ofvan berörts; verkningarna däraf ha uppenbart varit af afgörande betydelse. Från 'Argus' skildringar af svenskt samhällslif skulle en realistisk sjuttonhundratalsroman i Sverige kunna ha utgått, om Dalin förmått ge sina mänsko- och samhällsskildringar något af romanens objektivitet och psykologiska afrundning.

Men undersökningen har också visat, att det i flyktigare och anspråkslösare former finnes värdefulla ansatser till en realistisk berättar- och skildrarkonst. I själfva den allegoriska berättelsen förmådde Dalin ge verklighetsskildring, och i hvardagssamtalen, i fingerade dagböcker och bref röja sig öfverallt hans skarpa iakttagelsegåfva, hans komiska inbillningskraft och hans berättartalang. I hans öfriga produktion, till hvilken jag nu öfvergår, återfinnas samma egenskaper.

*

Redan före 'Argus' skall enligt Eichhorn ('Svenska studier' I, sid. 109) den skämtsaga var författad, som bär titeln '*Ouvrage à la Mode*, eller historia om en låppa och en sexstyfver'. Detta arbete, som först trycktes, troligen utan författarens vetskap, i Karlskrona 1739 och som ingår i 'Vitterhetsarbeten', del 4, sid. 12—25, uppgifves af Eichhorn vara skrifvet ''strax efter 1730'', och lär under 1730-talet ha cirkulerat i afskrifter (Warburg, 'Olof Dalin', sid. 56).

Inventionen är den, att i en kammartjänares ficka en

loppa och en sexstyfver sammanträffa och berätta hvarandra sina öden. Loppans berättelse är helt och hållet hufvudsaken; sexstyfverns är mycket summarisk och omfattar föga mer än en sida. Loppan skildrar däremot utförligt sina äfventyr; hur hon uppfödts hos en amma, och sedan haft sin boning hos en dräng, en hund, en fin fröken, dennas piga, en mäktig och förnäm herre och till slut hos en kammartjänare, i hvars ficka hon råkat sexstyfvern.

Man skönjer redan i denna berättelse åtskilligt af 'Argus', ifall den verkligen är äldre än tidskriften. Satiren mot pigan och mot borgarflickan, som båda i sin klädedräkt bryta mot öfverflödsförordningen, hvarom loppan får fritt tillfälle att förvissa sig, och angreppen på lycksökeriet och samvetslösheten i det politiska lifvet peka redan hän på den blifvande riksmoralisten i 'Argus'. Det är kanske icke utan exempel, att de engelska essayisterna begagnat sig af en liknande fabel — om något ur hand i hand vandrande föremål — för att satirisera gängse missförhållanden[1]. Emellertid är 'Ouvrage à la Mode' icke skrifven i den realistiska och kraftiga stil som Dalins bästa ting, den har en elegantare och abstraktare hållning, och försåvidt motsäger ingenting Warburgs förmodan, att den tillhör de saker, som Dalin enligt Lilliestråles uppgift sammanskref för att roa sina högadliga beskyddare, Rålamb och Ribbing. Någon mänskoskildring af rang, vare sig yttre eller inre, kan man knappast finna däri. — Däremot har skämtsagan, utan att direkt vara skabrös, ett par ställen, som förefalla att vara afsedda att utmyntas af en mindre sober fantasi. Denna tendens och särskildt det mycket försiktiga och tvetydiga sätt, hvarpå den kommer till synes, för osökt tanken till den franska *conte licencieux*. Greppet att berätta ett djurs eller ett föremåls historia för att därigenom få tillfälle till mer eller mindre intima skildringar är mycket vanligt i hela denna litteraturriktning — jag erinrar blott om Crébillons 'Sopha', som dock är så sen som från 1745 —, och från fesagorna och de orientaliska sagorna hade

[1] Jag åsyftar ungefär den genre, som Johnstone utbildade till romanform i sin 'Chrysal, or the adventures of a guinea' och som P. A. Heiberg efterbildade i 'Rigsdalers-sedlens Hændelser'.

man öfvertagit förvandlingsmotivet — någon af berättelsens hufvudpersoner förvandlas till en katt, en knähund, en burfågel och upplefver i detta tillstånd högst underbara ting. Det skulle kanske icke vara omöjligt att i denna oerhördt rika, fast nu obskyra och hart oläsbara litteratur, uppleta en skildring af en till en dylik insekt förvandlad olycklig älskares öden, hvarifrån Dalin skulle kunna ha hämtat sitt uppslag. En förutsättning för detta antagande är dock, att Eichhorns datering icke är exakt — han uppger som så ofta icke något skäl för sitt påstående — ty det verk af Crébillon 'Tanzai et Neadarné', äfven kalladt 'L'Ecumoire', hvarifrån hela riktningen utgår, är från år 1734. Afgjorda beröringspunkter med conte licencieux har ett i Vitterhetsarbeten, del 5, sid. 344—347 tryckt 'Fragment af Pythagoras, eller någon hans Lärjunge, öfversatt i China'. Det där begagnade själavandringsmotivet förekom ofta i den skabrösa conten; Dalin gör dock i sitt ganska obetydliga 'Fragment' ett mycket harmlöst bruk af detsamma.

En annan i Frankrike utbildad och på denna tid i Sverige mycket populär genre, ur hvilken f. ö. den frivola conten utbildats, var fesagan; under den tid Dalin var informator för den unge kronprinsen har han i hufvudsakligt undervisande syfte skrifvit några dylika fesagor, som ingå i hans 'Vitterhetsarbeten', del 3, sid. 319—345. Liksom i de fabler, som han till samma ändamål författade, går allt ut på att motarbeta lärjungens fel och hos honom inplanta dygder, och det konstnärliga värdet är därför icke stort. Den bästa af dem är 'Sagan om Dyrbar', där åtminstone begynnelsen har en frisk och naiv folksagokaraktär och där den kända fesagan om den understuckne och den rätte furstesonen infogats. Historiskt intressant är i den sista af dessa sagor, 'Kärleks nytta,' den, såsom Warburg påpekar, otvifvelaktigt efter kronprinsen tecknade bilden af en kvick och vacker, men slarfvig och snarstucken liten prins.

En berättelseart af mera svårbestämdt slag är den, hvarpå vi finna några prof i 'Vitterhetsarbetens' femte del ('Roman', sid. 179—188, 'Saga', sid. 311—316, 'Fragment, angående sidsta Kriget imellan Philosophien och kärleken', sid. 328—

333, samt 'Fragment af en obekant', sid. 374—380). Liksom fesagorna, med hvilka de äro samtidiga — de skrefvos enligt Eichhorn 1751—53 — äro de frukter af Dalins förbindelser med hofvet och dess sällskapslif. Det är under denna tid, då han var prinsens lärare, som han skrifver de beryktade och för honom själf ödesdigra kalottpredikningarna till uppbyggelse och gamman för Lovisa Ulrikas fördomsfria hof, det är nu han celebrerar födelse- och namnsdagar, promenader och brunnskurer med sina harmlösa och ibland tokroliga verser; ända till logogryfer och charader flyta ur hans redobogna penna. Atterbom har gifvit en förtjusande poetisk tolkning af detta glada och ganska sorglösa hoflif med dess landtfester och pastorala utflykter. Dalin var, enligt hvad det tyckes, särskildt de unga fröknarnas beundrande och beundrade maître de plaisirs, hvars högt uppskattade kvickhet alltid stod färdig till tjänstgöring. Af dessa sina unga väninnor har han gifvit en serie porträtt i 'Förlorade Utkast til Målningar af några Förnäma Fruntimmer i Svenska Historien' (Del 5, sid. 172). Under de ålderdomligt klingande namnen Sigrid Storråda, Sanct Brita och Liten Kerstin dölja sig hofvets unga skönheter, med hvilkas intressen och personliga förhållanden han måste varit ganska väl bekant. Till deras nöje och öfver de händelser, som fyllde dessa unga damers hufvuden och hjärtan, författade Dalin de små berättelser, hvarom här är fråga. Det är endast leksaker, men sinnrika och graciösa leksaker.

Den första af dem bär den ståtliga titeln *'Roman'*. Författaren skildrar, hur han i en präktig trädgård med skuggrika alléer, statyer och springvatten fått se en nymf sitta, försänkt i sorgsna tankar öfver ett bref, som hon mottagit. Ofvanför Astraea — så är nymfens namn — ser han Venus i en klar sky; hon bannar Cupido och befaller honom att göra Astraea glad igen. Cupido lyder och ställer sig in hos nymfen; hon uppläser för honom det bedröfliga brefvet, som är från Celadon och hvari han tillbakavisar hennes kärlek. Cupido tröstar henne lätt nog, genom att i en lång berättelse, som han med flit uttänjer för att njuta af hennes kval, redogöra för den intrig, som Endymion och Diana satt

i verket för att åtskilja Celadon och Astraea, på hvilka de äro afundsjuka. De ha nämligen låtit Celadons bref till ''den rödhåriga Madusa'' komma i Astraeas händer, och däremot öfverlämnat det ampra bref, hvari Astraea undanber sig Buffus' efterhängsenhet, till den nu olycklige Celadon. Astraea skyndar bort att uppsöka Celadon; denne ankommer strax därefter till platsen och nu spelar Cupido samma komedi med honom. Snart återkommer Astraea vid Venus' hand och de älskande försonas; de anropa Venus om beskydd mot Buffus' och Madusas förföljelser. Hon säger sig vara maktlös, men, tillägger hon, ''i det palats, I sen här för Edra ögon, bor en Gudinna, som altid beskyddar menlösheten . . . hon hjelper Er bättre än jag''. Venus lofvar vidare, att Buffus och Madusa till straff skola bli gifta med hvarandra; de älskande invända, att de äro kusiner, men gudinnan försäkrar, att det skall gå för sig med kungens tillåtelse. Moralen förklaras på slutet vara den, ''at man altid bör skrifva Utanskriften på sina Bref, och aldrig vara för otolig eller lätt-trogen i sin kärlek''.

Hvem skönjer icke genast bakom den från d'Urfés berömda och beundrade 'Astrée' lånade herdeförklädnaden den lilla kärleksintrig, hvarpå berättelsen anspelar? Ett kärlekspar i de förnäma kretsar, där Dalin umgicks, har sett sin lycka grumlad af ömsesidiga misstankar, af svartsjuka och kanske förväxlingar, och dess försoningsfest i en sluten cirkel har så af Dalin celebrerats med det lilla skämtet. Drottningens välsignande händer ha hvilat öfver det unga paret, och glädjen förhöjts af meddelandet att de afskydda Buffus och Madusa funnit hvarandra för lifvet, ett drag i berättelsen, som uppenbarligen haft sin motsvarighet i verkligheten. Härmed är ju icke sagdt, att de något äfventyrliga brefförirringarna äfven verkligen ägt rum, ehuru af slutorden att döma ett bref utan adress nog spelat sin roll äfven i den verkliga kärleksintrigen.

Öfver hela berättelsen hvilar en utsökt rococo-stämning, och träffande psykologiska smådrag saknas icke. Små anspelningar på kända tidsförhållanden förekomma; de insmugglade Norrköpingsvarorna beröras t. ex., och man får besked

om att vissa af hofvets skönheter pläga stiga upp kl. inemot tolf. Skildringen af Olympen är hållen i en skämtsam och en smula burlesk stil — den svenska Parnassen började redan tidigt uppfatta Olympen på ett burleskt och vanvördigt sätt, allt från Lucidors "Astrilds skallgång" till fru Lenngren i "Kärleken och dårskapen" och Heidenstam i "Barndomsvännerna". Stilen har här och där en viss lyrisk färg, och man får, hvad som är sällsynt hos Dalin, se en skymt af landskapet. Det heter t. ex.: "I Skönheter, som de ljufliga sommar-nätter, då en fager Måne täflar med de tysta skuggor, gån ut at vandra!"

Sedan dessa berättelsers art exemplifierats med denna s. k. "Roman", kan jag fatta mig kortare om de öfriga. *'Sagan'* är en synnerligen munter och väl berättad historia om en täck herdinna Amaryllis, som är känslolös för herdar, men älskar sitt lilla lamm Lasse öfver allt i världen. Lasse röfvas bort, men den manhaftige Celadon räddar det ur röfvarnas händer och återskänker det till Amaryllis. "Vet du hvad, Celadon," säger hon i glädjen, "jag håller likså mycket af dig som af Lasse." Vid dessa ord svimmar Celadon af förtjusning — samt af hunger, ty han har spanat efter Lasse en hel dag utan mat. Bestört och orolig återkallar herdinnan Celadon till lifvet med Eau d'Anges; och när hon ej har något till hands att ge honom att äta, så slaktar Amaryllis sin lilla Lasse . . . Denna näpna pastoral syftar, enligt hvad antydningar i slutet ge vid handen, på samme lagman och baron E. W., öfver hvars resa till Gottland den i Vitterhetsarbetena närmast föregående dikten är skrifven. Den sinnrika och lustiga fabeln har från den gängse pastorala dikten öfvertagit motivet med den grymma herdinnan, som i sin ungdom och oskuld älskar sitt lamm och eljest intet på jorden. Själfva händelseutvecklingen tyckes mig ha uppstått genom en kontamination med den berömda berättelsen om den efesiska matronan, som går tillbaka till Petronius och Apulejus och bl. a. behandlats af La Fontaine[1].

[1] *Kexél* berättar (Skrifter, utgifna af P. A. Sondén I, s. 157) en på samma motiv byggd skabrös anekdot, »Salig Simons enka». — La Fontaines conte öfversattes af *Triewald*.

'Fragment, angående sidsta Kriget imellan Philosophien och Kärleken' är en fantastisk skildring af en batalj, som utkämpas mellan all världens visa och dammiga filosofer på ena sidan och en armé af sköna unga flickor på den andra. Det kvicka och med en hos Dalin oefterhärmlig grace utförda skämtet har tydligen en spefullt självbiografisk karaktär.

Med 'Fragment af en obekant' har Dalin förevigat en af de revolutioner inom den kvinnliga hårklädselns värld, som han förunnats att upplefva, i en mytologisk berättelse, hvars fina ironi är underhållande och synnerligen betecknande för sin författares sällskapsskämt. Olympen råkar i uppror på grund af Venus' förbittring öfver att damerna i Sverige vågat anlägga hårflätor i nacken, henne oåtspord. Alla ta parti, för och mot; till slut berättar Mercurius, att det är Cupido, som förorsakat detta nya mod: ''Jag kom nu på stunden från Ulriksdal. Där satt han vid en Frökens Toilette och på hennes axel, at knyta hennes fläta emot hennes vilja.'' Cupido förhöres, och förklarar skrattande, att han genom dessa ''Nackflätor'' har ett godt handtag i de motsträfviga, som eljest trotsa hans välde.

Denna berättelse är som man ser en elegant text till de samtida gravyrer, som föreställa de små kärleksgudomligheterna i full betjänande verksamhet vid den sköna spegel och nattygsbord. Rococofantasin var deliciös i denna riktning, och Dalins lilla conte tillhör det smakfullaste och behagfullaste i genren. Den är en hos oss tidig exponent för detta slags mytologiskt utstofferade toalettinteriörer, som Bellman med förkärlek tecknade som ram kring Ulla och som äfven Kellgren begagnade i sin ypperliga dikt öfver det förlorade skärpet (''Til en flicka etc''). Det är att märka, att Dalins conte är från tiden närmast efter 1750, och att precis samma genre ännu odlas t. ex. af Goethe i prosastyckena i boken 'Annette', hvilka för öfrigt närma sig Dalins conte i ton och grace på ett ganska slående sätt. Det är sällan man finner en ny sträng fulltonigt anslagen i Sverige så tidigt, att den ljuder samman med de öfriga europeiska litteraturernas — till Sverige kommo eljest alla nya toner som ett försenadt

och mattadt eko —; och den Dalinska berättelsens avancerade tidsenlighet är därför icke dess minsta märkvärdighet.

Men ingen af dessa berättelser i en conte-artad genre kan tillnärmelsevis jämföras i konstnärligt värde med *'Sagan om hästen'* (1740), Dalins utan tvifvel märkligaste prosaberättelse och tillika med 'Argus' hans berömdaste verk. Af Dalins hela produktion är denna saga i dag det enda allmänt lästa; för frihetstiden gjorde den helt enkelt epok och blef ursprung till en hel litteratur.

Man har velat sätta 'Sagan om hästen' i beroende af Swifts 'Tale of a Tub', men den fortsätter, som Warburg anmärker (Olof Dalin, sid. 284), endast en genre, som redan var fullt utbildad i 'Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' i 'Argus'. Hela den art af allegorisk berättelse, som, enligt hvad förut vidrörts, odlades i England af essayisterna och af andra, står naturligtvis i intim förbindelse med den af Dalin utbildade historiskt-allegoriska sagan, och Swifts 'Tale of a Tub' är ju en gifven jämförelsepunkt. Däremot förefaller mig likheten mellan detta Swifts geniala ungdomsverk och Dalins sagor icke så stor, att man behöfver antaga en direkt påverkan. 'Sagan om hästen' är ett jämförelsevis självständigt och i hvarje fall ett af de friskaste och starkaste skotten på denna stam.

Ännu mera afgordt kanske än i ''Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' har Dalin i denna saga utbildat det bondeskildrande elementet. Redan den första sidan, som omtalar hur ''en ärlig man från Svedjenäs'' känner igen den flåsande och tröttridne grållen, är ju en verklig bondelifsskildring. Hästskojaren blir arg, när den redlige gubben frågar honom, hvarför han sprängridit kreaturet och ''flängt förbi rätta ombytet'', och han svarar: ''Det är mitt ök, jag rår ju göra med mitt hors hvad jag vil? Jag köptet på en Kyrke-marknad öfver tjugo mil härifrån — — —'' Men nu har han försagt sig, ty gubben känner hagen i närheten, där hästen är van att gå i vall och där han betade ännu dagen förut: ''Hå, hå, äst du af det slags folket?'' Hästskojaren sitter upp och vill spränga bort, men gubben får honom i benet och slänger honom i backen. Under förbannelser springer han sin väg;

grållen tog gubben hem för att laga om honom och skaffa honom hans rätte ägare tillbaka.

Det är ju helt enkelt ett landsvägsuppträde, en händelse, som icke behöfde höra till sällsyntheterna efter de stora marknadsdagarna under dessa tider, då bonden själf fick hålla ögat på bedragare och skurkar. Hur naturligt och enkelt är icke hela scenen framställd, alldeles som om Dalin åsett den med egna ögon på en halländsk landsväg, när han var barn. Där finnes faktiskt ingenting, som tvingar en att tänka på Gustaf Vasa och den danske inkräktaren. Denna sida lefver med eget konstnärligt lif, oberoende af den allegoriska betydelsen. Det finnes flera dylika ställen i sagan. Själfva skildringen af hästens skötsel och uppfostran äger saklighet och en realistisk utförlighet. "Hilmer arbetade up munnen på Grollen med en lindrig trents; han trafvade ut honom, så at han höll jämn ordning med sina fötter och hade bogarna lediga; Grollen gick då i helt och kort galop, til höger och vänster, i slapp, i traf och i all slags gång." Hvilket genialt drag var det icke, när Dalin som symbol för Sveriges rike valde hästen: hästen, som alla älskade och hvars vanor och tarf alla voro förtrogna med, hästen, som var kamrat i mödorna och arbetet, vid plogen och vid foran, hästen, som stridt och blödt med de svenska soldaterna, som följt dem till Narva och Pultava under den stora tiden, då allt var en äfventyrsridt, en öfverdådig ryttarbravad! Med hvilken kärlek och sakkunskap skall icke soldaten ha läst om denne Grålle, som lyfte hufvudet högt när han hörde luren och som icke skyggade, icke ens ryckte med hufvudet, om man än lossade kanonskott bredvid örat på honom! Och hur krympte icke den ärlige bondens hjärta, när han hörde om en vacker häst, som sporrades till blods och halft förstördes af skojare, och hur gladdes han icke, när den ärlige gubben gaf honom hull och krafter igen och vande honom af från att skygga och stegra sig! Dalins Grålle var som de svenska remonterna: den var till glädje och förtrogen vänskap för både bönder och knektar.

Man måste beundra hur osökt Dalin ur denna allmogevärld förmått finna symboler för de historiska förlopp, som

han ville återge. Striden mellan Karl IX och Sigismund berättas på följande sätt: Styrbjörn såg, att lille Sigge redan var "god buss med Valacken (= Polen), men han unnade honom icke Grållen; den ville han ha själf. När Sigge första gången skall rida Grållen, smugglar han en sporre under sadeln. Hästen blir vild och tar sats på sats, Sigge gråter och vill af; han vill nu rida på Valacken igen, men Styrbjörn råder honom att visa sig karlavulen och försöka än en gång. När Sigge stigit upp, ger Styrbjörn Grållen en piskslänga och hästen kastar ryttaren i marken. Styrbjörn tar mot Grållen under bannor, men ler i mjugg. — Detta är historiskt icke en af de lyckligaste transponeringarna: den förbittrade maktstriden får en ganska gemytlig och humoristisk prägel. Men hur ypperligt träffad är icke den klokt beräknade och stillsamma bondelist, som Styrbjörn använder!

Minnena från hembygden och dess seder och bruk ha stått Dalins inbillning till buds, när han skref 'Sagan om hästen', det skönjes på många ställen. Som mogen man var Dalin hofpoet och stadsbo, och de pastorala utflykterna och herrgårdsbesöken gåfvo knappt någon inblick i allmogens lif, efter hvad man åtminstone kan gissa. Liksom förut anmärkts på tal om 'Samtalet mellan Balzar och Elsa', tycker man sig äfven här se ansatser till en konst med friskare rötter i svenskt lif och lynne än hans öfriga produktion. I 'Sagan om hästen' talas det om julstugan, som Brage ville rida till Holger på Ön och besöka, och det fast det hvarken bar eller brast, det berättas om kappridter och prof på armstyrka; ja, själfva det från hedenhös nedärfda skrocket är med: skator hängas öfver hästens krubba, för att skydda mot "krank" — ett mystiskt, spökaktigt trolleri, som kan bringa olycka i gården, och mot hvilket man i Nerike skyddar sig genom att spotta tre gånger[1] — och med marflätorna har den vidskeplige åtskilligt att beställa. Det är Johan den tredjes papism och liturgi, som få denna folkliga omklädnad. Själfva språket har äfven i denna saga allmogens glosförråd, och får en kärnsvensk och koncist uttrycksfull prägel. Där finnes knappast ett utländskt ord i hela sagan, men det öfverflödar

[1] Se *Rietz*, 'Svenskt dialektlexikon'.

af dessa gamla goda och folkliga uttryck, hvars märgfullhet är beundransvärd. Sagostilen är hos Dalin icke hufvudsakligen vunnen genom arkaismer — fast äfven sådana förekomma: kämpa-god o. d. — utan genom att ösa ur det talade, lefvande språkets och den folkliga och naiva berättarkonstens rika skatter. Det är intressant att se, hur Dalin äfven språkligt återgår till sina barndomsintryck: af den mängd dialektord, som han använder i 'Sagan om hästen' — och äfven i 'Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' — äro de flesta sådana som ingå i allmogespråket öfver hufvud, men det finnes däribland en särskild grupp, som endast tillhör de trakter, där Dalin vuxit upp som barn och därifrån hans släkt stammade: med andra ord Halland, Västergötland och Småland[1].

Men det är att märka, att språket trots sin provinsiella färg tillhör en högre stilart än språket i 'Äfventyret om Riksens ständers upkomst'. Detta beror på ämnets heroiska natur. Det är ett äfventyrslystet och ärekärt drag öfver hela berättelsen, som är utomordentligt lyckligt sammanstämdt med allmogetonen. Det är stolt och nackstyft folk, de flesta af Grållens ägare; mycket göres för nyttans skull, men mycket också för ärans. Det hvilar ett slags bondeheroism öfver hela sagan, ett patos af det slag, som alltid återfinnes i de verkliga bondeskildringarna — man kan t. ex. tänka på *Immermans* 'Oberhof' eller *Selma Lagerlöfs* berättelse om Ingemarsätten i 'Jerusalem' — och som Dalin med fin konst användt som symbol för den svenska patriotism och ärelystnad, med hvilken den i själfva verket är släkt.

Ty man får icke heller glömma, att under bondekläderna lyste konungapurpurn igenom. Den makt, hvarmed sagan grep sinnena, berodde icke blott på den med realiteter och lif mättade formen, utan på de stolta minnen af segrar, strider och nederlag, som den manade fram. Hur gripande måste

[1] *Hors* (häst) tillhör Götaland öfver hufvud liksom *skräpp* (skryt); *luna* (nyck) de tidigare danska provinserna, Västergötland och Småland; *mystra* (= hvissla åt hästar) bl. a. Småland och Västergötland; *kifta* (= flåsa efter andan) likaså; *kringel* (= krets) Västergötland och Småland; o. s. v. Se *Rietz*, 'Svenskt dialektlexikon'. En dialektolog skulle troligen utan att känna Dalins hemtrakt kunna någorlunda bestämma den efter språket i dessa sagor.

icke det sublima ställe ha verkat, där det talas om Karl den tolftes död! Härkuller var uppe i stengrytet i bittraste kölden för att slita en ägotvist med Holger på Ön. "Men en afton såg han Hilmer komma til sig i en klar sky med gladt ansikte, som bad honom nu hvila sig efter sin möda: Ditt lopp är fullbordadt, sade han, och din ära odödelig: kom nu och smaka med mig de renare nöjen. Detta vardt sagdt och gjordt, och Grollen miste sin Herre. Stackars kreatur, han höll så af sin Härkuller, at när han först saknade honom, det är otroligt, så darrade han som et aspelöf." — Det är efter de gamla nordiska hjältesagorna Dalin bildat denna i all sin enkelhet grandiosa skildring; så plägade hjältarna se gudarna i skyn, när deras dag var all, och den sista striden väntade dem. När sagan skrefs, stod kriget med Ryssland för dörren. Äfven om Dalin icke, som Atterbom uppgifver, hörde till de stridslystna, så besinnade han såsom varm patriot nödvändigheten af att glömma partimotsatserna och hålla samman i nödens och farans stund; det är också den maning, som klingar fram ur sagans slutord. Att "roa barnen för en spiseld om vinter-qvällen" angaf han själf som dess syfte, med den lekfulla anspråkslöshet, hvarunder han så väl förmådde dölja sitt allvar.

*

Men utom dessa mer eller mindre utprägladt sagoartade berättelser finnes det som sagdt hos Dalin äfven flyktiga utkast till en realistisk novellistik. I den utomordentligt kvicka satiren 'Visdoms-prof, eller herr Arngrim Berserks förträffeliga tankar öfver et fynd i jorden' (1739) förekommer en lustig berättelse om huru det tillgick vid den underbara antikvitetens finnande. Den är skrifven med Dalins hela åskådlighet och liffullhet, men är ju alltigenom bagatellartad.

Rätt nära ansluter sig till 'Argus' den lilla brefnovell, som meddelas i 'Vitterhetsarbeten', del 4, sid. 433—440. Den är ett utslag af Dalins ganska bittra prästhat, som till slut skulle kulminera i kalottpredikningarna. Är den lilla satiren, som det förefaller, skrifven först ett långt stycke fram på 1740-talet, så må det sägas, att Dalin gått med idén

mycket länge. Ty redan i 'Argus', andra delen, 30:e arket, finnes en skiss till densamma. Där porträtteras Bufo, en tjock, oduglig och i sin vandel föga meriterad prästman, som nu uppstämmer ömkliga klagovisor för att vinna befordran. Ur hans sista supplik meddelas ett par fraser, som rätt mycket likna de som förekomma i brefsatiren, och 'Argus' hotar att publicera skrifvelsen, som meddelats honom af "sockne-herren", på det att Bufos "värdighet ej rutnar i okunnigheten". Det är detta hot Dalin senare satt i verket.

Från de i 'Argus' publicerade satiriska brefven skilja sig dessa *'Trenne bref til Fru Grefvinnan — — —'* framför allt därigenom, att de alla behandlade samma tilldragelse, som utspelar sig efter hand och ger dem en novellistisk enhet. I det första brefvet sökes en ledig sacellani af en vidrigt krypande prästman, som t. o. m. erbjuder sig gifta sig med hvem som helst af Hennes Hög-Grefveliga nådes kammarjungfrur, och som äfven är villig deponera en lämplig summa och ge inspektoren på herrgården en present. I det andra klagar en pietistiskt anlagd präst, Mose Lambsenius, — namnet är bildadt efter "Mose och Lambsens visor", som var titeln på pietisternas sångbok — öfver denne världslige och oomvände prästs ovärdiga metoder att försäkra sig om komministersysslan; Lambsenius har anmält honom för konsistorium och föreslår i stället till platsen sin systerson Thomas Skenhelius, "som äfven kan förnöja Nådiga Herrskapet med Musique på allehanda Instrumenter, sjungandes thervid Sions Sånger med ljuflig röst. Et litet förseglad papper skal han ock vid ankomsten hafva med sig, hvilket Eders Nåde icke täcktes i verldslig måtto uttyda, utan som en Christelig ärkänsla; thy them renom är all ting rent." — I det sista brefvet meddelar den förste sökanden, som fått löfte om platsen, att han nu tyvärr icke kan mottaga densamma, eftersom hans "ringa Supplication" gifvit klaffarenom rum; därtill kommer att han har goda utsikter att få ett pastorat genom att konservera en ärbar och kärlekskrank änka. Visserligen ha hans chanser kostat honom en stut och en rödhjälmig kviga, och kanske tarfvas det ännu hundra plåtar, men han tröstar sig med att dessa pengar "si Diis

placet, snart kunna betalas af thenna lilla Fåra-Hjord, om jag ovärdig blifver thess Herde.''

En så grym och skoningslöst hvass satir som denna är enastående hos Dalin. Att den uppbars af verklig personlig förbittring och uppriktig indignation synes mig uppenbart. Det är till och med troligt, att Dalin haft verkliga modeller; om det första brefvets svassande och löjliga utanskrift meddelas det i en not: ''Sådan gick den med posten.'' Möjligen kan landshöfdingskan, grefvinnan Beata Falkenberg, till hvilken brefven fingeras ställda, ha gifvit honom uppslaget genom att ha förevisat ett bref af liknande innehåll och art, hvilkets utanskrift han bl. a. för pikanteriets skull kopierat.

Den urskuldande not, hvaraf satiren ledsagas i Dalins 'Vitterhetsarbeten' visar tillräckligt, att samtiden uppfattat den såsom ägande en ganska vidsträckt räckvidd. I denna förklaras nämligen, att auktor fullkomligt saknat original till sina målningar, och att det hela ginge ut på att härma löjliga skrifsätt och vore ''en blott tanke-lek''.

För oss tyckes det ganska uppenbart, att Dalin i denna ''tankelek'' tagit på kornet två särskilda prästtyper, hvilka han alltid ägnat ett uppriktigt hat. Den ena är den vidrigt cyniske och endast på snöd vinning betänkte prästproletären, krypande och inställsam mot sina öfverordnade och kallblodigt beräknande, hur pass nära fåren skola tåla att bli klippta. Den andra är den intrigante och egenrättfärdige pietisten, som i fariseisk ifver far ut mot den förres krokvägar, men som icke desto mindre själf befinnes villig att vandra på ungefär lika smutsiga, fast något lönligare stigar. Den humoristiska effekten förstärkes lyckligt genom den anslående bilden af samma typ i ett yngre och mera odeladt löjeväckande exemplar, den spelande och med gäll röst sjungande Thomas Skenhelius . . . Och det är att märka, att Dalin icke blott gifvit oss dessa typer i ögonblicklig aktion, när striden gäller ett brödstycke, utan att han också med ett par snabba drag skisserat den ene och mera världslige prästmannens utvecklingshistoria, visserligen satiriskt, men med sådan sanning, att man gripes af ett visst medlidande för honom. Hans fader var Sacellanus, och modern är be-

kant för att brygga det bästa ölet i stiftet. (Det är inte utan, att man misstänker att denna skicklighet är en inkomstkälla för komministertjället!) På gymnasiet har han kommit sig fram som korsångare och han skryter med att han på femtonde året fick den bästa socknegången i länet. I Uppsala har han tvenne gånger ''tänkt disputera''; ''men torftigheten hafver mig therifrån excluderat''. Predikningar har han sex à åtta att växla om med, ''alla dragna verbotim utur the bästa Auctoribus Homileticis, såsom Creidius, Fornelius, Skrikhalsius och flere''. Sannerligen, han är icke alltför sympatiskt tecknad, men man tycker sig likväl hos Dalin skönja ett öfverseende och humoristiskt medvetande om att det inte är den lättaste sak i världen för en fattig komministerson — förtrampad, tiggande sitt lefvebröd som djäkne, sedd öfver axeln vid universitetet, klent utrustad på hufvudets vägnar, men med stark röst och goda lungor — att ta sig fram med rak rygg och öppet visir. Han är dock en produkt af sina omgifvande förhållanden, och Dalin är icke okunnig därom; de välfunna drag, hvarmed Dalin tecknar de objektiva förutsättningarna för den stackars prästens eländighet, höra till det novellistiskt mest fullfärdiga i hans produktion.

Ur det enkla, parodiska brefvet, som är vanligt i 'Argus', hade Dalin i denna satir utvecklat en realistisk och samhällsskildrande brefnovell. Det blir dock hos honom en enstaka ansats, som vinner efterföljd först i *Cederborghs* mästerliga 'Jaques Pancrace'.

*

Det torde af ofvanstående framgå, att Dalin mera än t. ex. *Sylvan* medger i de eljest utmärkt karaktäriserande sidorna i 'Svenska pressens historia' (sid. 144—148) förmått genombryta den abstrakta mänskouppfattning, som i stort sedt behärskar 'Argus'. I scenerna ur tjänstefolkets lif, i de bondeskildrande elementen af de historiskt-allegoriska sagorna och i någon enstaka satir tecknar han verkliga, konkreta mänskor. De äro typiska, liksom hela samtidens mänskoskildring, som höll sig till de stora allmänna dragen och icke likt en senare tids berättarkonst fördjupar sig i de

impressionistiskt återgifna, ofta individualiserande, men ofta också oväsentliga smådragen och detaljerna. Men att äfven den som typ skildrade figuren kan ha personlig sanning och eget konstnärligt lif, därom vittna otvetydigt t. ex. flera af den engelska romandiktningens mest oförgängliga skapelser under 1700-talet, framför allt de Fieldingska figurerna.

En djup psykolog kan, såsom Sylvan anmärker, Dalin icke kallas, men i de bästa af sina novellistiska utkast framstår han som en klar och skarpsynt mänskokännare. Själfva hans berättarkonst bär äktsvenska drag. Det är typiskt för svenskt lynne, att de omsorgsfullt och samvetsgrant planerade porträtten — sådana som de af 'Argus' auctorer m. fl. — aldrig hos Dalin bli annat än bleka och liflösa ting. Det afsiktliga, det konstruktiva, det genomtänkta, det som absolut ingenting har af improvisationens charme och ögonblicksstämningens bouquet, det ligger icke för oss, åtminstone icke under våra äldre skeden. Den engelska och franska, väl planerade och konsekvent utförda sjuttonhundratalsromanen kommo vi också aldrig att kunna uppvisa någon motsvarighet till. — Men hur betecknande är det icke, att i det nyckfullt och nästan tanklöst nedkastade, i en enstaka dialog, som författaren själf ber om ursäkt för, i några brefparodier, kanske sammanskrifna en regnig eftermiddag, till nöje och förströelse för det förnäma sällskapet, där kommer mänskokännaren och mänskoskildraren fram, och där finner man, i denna trånga ram, arbetande med så små medel, den verklige konstnären och språkmästaren! I själfva 'Sagan om hästen' kommer allmogeskildringen med som af en slump, som en sinnrik lek, och det är dock den som ger hela allegorien konstnärlig halt.

Man behöfver blott erinra om Bellmans brokiga mänskovärld, karaktäriserad i genial inspiration med enstaka, snabba och nyckfulla, men slående drag, eller om Cederborghs naiva oafsiktlighet för att tydligt visa, hur bottensvensk denna egenskap är hos Dalin. Det parodiska, som så ofta hör samman med det improvisatoriska, är likaså gemensamt för dem. Besinnar man allt detta, skall det stå klart, att Dalins oordnadt

kringströdda och fragmentariska novellistik är den rätta, den i sina förtjänster och brister symboliska ouvertyren till den svenska berättarkonstens öden.

4. Dalins efterföljare.

I omedelbar anslutning till Dalins novellistik — om man får använda ett ord, som icke är fullt exakt — växer under frihetstiden upp en hel litteratur, som till största delen är af mycket ringa värde, icke minst på grund af dess egenskap att vara osjälfständig och opersonlig imitation. Denna litteratur af mer eller mindre direkta efterbildningar skall här med brytande af den kronologiska följden behandlas i ett sammanhang; framdeles skall det visa sig, att äfven betydelsefullare och mera personligt tillgodogjorda impulser utgått från Dalin.

Den omfångsrikaste delen af denna litteratur utgöres af de talrika politiska och historiska sagor, som med olika framgång söka utnyttja den stora popularitet, hvilken 'Sagan om hästen' vunnit. Oförbehållsammast och klumpigast sker det genom de direkta fortsättningarna af Dalins mästerverk, som sågo dagen.

'Grollens sednare öden, eller fortsättning af Sagan om hästen', som utkom år 1765 och hade *Johan Niclas Zetherström* till författare, låter t. o. m. Dalin själf berätta Sveriges öden under de mer än trettio år som gått. Under en vandring på Djurgården träffar författaren långt inne i skogen den kloke och vidtfrejdade man, som med sina visor och sagor roat och undervisat både höga och låga, både unga och gamla, och han förmår honom att fortsätta den bästa af alla sina sagor. — Zetherström försöker omsorgsfullt efterbilda Dalins berättargrepp och ända till hans stils provinsialismer, men utan någon som helst fantasi. Hans stoff är ju också mycket fattigt: de inbördes striderna samt det jämmerliga ryska fälttåget 1741—42. Det som mest frapperar i hans saga är den fruktansvärda cynism, hvarmed kejsarinnan Elisabeth i Ryssland — "Holmgårds Frun" — skildras som Sveriges räd-

darinna och skyddsängel. Slutet af sagan utgöres af hennes förmaningstal till Grållens ägare, hvari hon ger noggranna och bestämda föreskrifter om hästens skötsel och vård och med full myndighet utser dess blifvande ägare — Adolf Fredrik.

Men en ännu bjärtare illustration till frihetstidens politiska förfall ger oss den betydligt utförligare skrift af *Bengt Holmén*, som kallas 'Ytterligare fortsättning af Sagan om hästen, eller Grollens senaste öden til närvarande tid'. (Stockholm 1765.) Zetherström hade icke gått längre än till tronföljarvalet 1743, Holmén fortsätter berättelsen fram till riksdagen 1765. Själfva inklädnaden är hos Holmén mycket vårdslösare än hos Zetherström, och mot slutet öfvergår sagan till en nästan alldeles obeslöjad politisk partiskrift. Det är mössornas missnöje och förbittring som sjuder i Holméns saga. Kriget med Preussen skildras såsom "en onödig flackresa", som stalldrängarna företagit sig "olofvandes, tvärt emot Byordningens tydeliga föreskrift", och det omtalas hånfullt och triumferande, att Grållen förstod detta och gjorde sin sak så dåligt han någonsin kunde! Hufvudparten af sagan sysslar uteslutande med de viktiga ekonomiska frågorna — i form af resonnemang om Grållens rätta utfodring — och det är naturligt, att framställningen däraf icke kan få någon flykt. När sagan utkom, pågick riksdagen 1765, vid hvilken mössorna hade öfvervikten och med förbittrad hänsynslöshet gingo till räfst med hattpartiets lättsinniga och egennyttiga finanspolitik. Sekretessen, som förut omgifvit de ekonomiska ärendena, upphäfdes, och för första gången blottades skoningslöst det ekonomiska eländet[1]. Den förbittring, som dessa afslöjanden framkallade, uppfyller äfven Holméns verk. Gubben, d. v. s. Dalin, förklarar det vara nödvändigt, ja nästan nödvändigare än något annat, att alla försnillningar "oväldugt och noga undersökas, til pricka återbäras och rättas samt utan mannamon alfvarsamt afstraffas hos alla vederbörande både högre och lägre af Betjeningen eller ho det vara må". Till slut betonar gubben nödvändigheten af att anställa ny betjäning bland de många hittills brödlösa, som trots "dygd, kundskap och förfarenhet" hittills varit utan plats.

[1] Se L. Stavenov, 'Frihetstiden', i Hildebrands 'Sveriges historia', sid. 308.

Det är icke längre som hos Dalin den patriotiska ifvern, som inspirerar, utan i första rummet partilidelsen och den politiska hämndlystnaden; den magra och underhaltiga konstnärliga formen förmår alls icke bemantla skriftens egentliga karaktär.

Icke som fortsättning, men som parallell till 'Sagan om hästen' skref *Anders Odel* 'Sagan om grötfatet', som enligt titeln berättades i Stora Landslogen af Frimurarorden den 12 april 1753 och som finnes tryckt i flera upplagor[1]. I en mera polerad och långt saftlösare stil än Dalins berättas Sveriges historia under formen af striderna om ett grötfat i ett bondehem. Dalins berättarkonst är efterbildad i alla detaljer med en viss skicklighet och icke utan fantasi. 'Sagan om grötfatet' tillhör, trots sin absoluta osjälfständighet, de läsbarare alstren af riktningen och har också tryckts som folkläsning så sent som 1835. — Långt sämre är Odels icke blott till titeln vidlyftiga 'Sagan om Lagen och Friheten, Hjalmar och Folket'. (Stockholm 1766.) Allegorien är här torr och spetsfundig och erinrar mera om allegoriska bibelförklaringar än om Dalins liffulla verk. Lagen friar till Naturens dotter Frihet, Lagens fader sänder Nåd att viga paret och Välsignelsen att kläda bruden — i denna stil rör sig berättelsen. Efter hand öfvergår Odel till en rent historisk framställning af Sveriges öden, som naturligtvis måste bli ganska utförlig; hans ''lilla Saga'', som han nämner den i företalet, sväller också till mer än 70 täta kvartsidor.

Det vore öfverflödigt att genomgå alla de politiska sagorna af denna typ; deras litterära värde är så godt som inget. Man finner i Eichhorns uppsats 'Vår prosadikt under frihetstiden'[2] en bibliografisk öfversikt, som är ganska fullständig. En af de omfångsrikaste och minst obetydliga, som Eichhorn icke har känt, är den 1767 från Uppsala utgifna 'Stundom Herre, stundom värre'[3]. Den anonyme förfat-

[1] Se Eichhorn, 'Svenska studier', I, sid. 112.

[2] 'Svenska studier', I, sid. 91—126.

[3] Stundom Herre, stundom värre; eller Berättelse om en rask yngling, men krasslig man, uti ett bref till en gammal god vän, som efter långvarigt vistande på främmande orter nyligen kommit tillbaka i Fäderneslandet. Uppsala, tryckt hos Johan Edman 1767, 8:o 23 sid.

taren framställer i allegorisk form Sveriges öden under det nya statsskicket efter Karl XII:s död; hans sympatier gå närmast till mössorna, men han bemödar sig om opartiskhet och manar till slut till endräkt.

En ställning för sig intar den mångskrifvande *Abraham Sahlstedts* under loppet af år 1758 publicerade 'Sagan om tuppen' med dess olika fortsättningar, hvilken åtnjöt en viss grad af popularitet. Det är nämligen själfva det allmogeskildrande elementet hos Dalin, som Sahlstedt utbildar i komisk riktning, men utan att i densamma inlägga någon underförstådd allegorisk betydelse — åtminstone icke någon som numera är ens tillnärmelsevis begriplig. Skildringen af bondgummans oförtrutna omsorger om ägget och af tuppkycklingens äfventyr under sin uppväxttid är icke utan en viss om också tung och omständlig humor, och har en ganska markerad realism, äfven i språkligt afseende. Samtalet mellan bondgummorna Bolla och Nicka är en direkt efterbildning af Dalins 'Samtal mellan Balzar och Elsa' — en genre, som sedermera skulle odlas flitigt — och låter gummorna afbryta hvarandra med sina personliga meddelanden utan att intressera sig för hvarandras, alldeles som Balzar och Elsa hos Dalin. Bondgubbens trygga och ordspråksrika humor är icke illa tecknad, och enstaka drag ha en viss frisk naivitet. Men genren är amfibieartad, och författaren har icke vetat hvad han ville. Ingen allegorisk betydelse ger sagan något slags enhet eller sammanhang; å andra sidan har författaren icke vågat taga steget fullt ut och skrifva en verklig, osymbolisk och lågkomisk bondelifsskildring, fast det onekligen är just detta som intresserat honom och legat för honom. Genom satiriska anspelningar på olika dårskaper och förvändheter och genom krystade ordlekar och kvickheter försöker han därför ge sitt lilla verk tendens och värde, men med ganska olyckligt resultat. Efter hand tillgriper han utvägen att inblanda parodierande, logiskt-filologiska afhandlingar, t. ex. om tuppen — bildade efter Dalins berömda afhandlingar om kalfdans o. d. —, skämtsamma dedikationer och äfven typografiskt trogna imitationer af de lärda dissertationernas citatrika och sammanrafsade skrifsätt. Det är framför allt Rabe-

ners blodlösa och omständligt innehållstomma satiriska maner, hvilket i Sverige både beundrades och efterbildades vid denna tid[1], som Sahlstedt här försökt tillägna sig. I fortsättningarna ('Tuppen om Sagan' o. s. v.) tar denna riktning alldeles öfverhanden, och därmed går den novellistiska karaktären fullständigt förlorad.

Sahlstedts brokiga och heterogena verk — hvars olika titlar fullständigt uppräknas af Eichhorn — är intressant därför, att det visar, hur nära det var att ur Dalins politiskt-allegoriska saga, en direkt folklifsskildrande berättelse hade utvecklat sig. Hade Sahlstedts erudition och benägenhet för lärd satir varit mindre utvecklade och hans konstnärliga naivitet större, skulle man kunna tänka sig en själfständig svensk byberättelse grundlagd 80 år före Almquists mästerverk. Ingen som läser de första arken af 'Sagan om tuppen' skall undgå att frapperas af denna möjlighet.

*

En särställning intaga några sagor, som för sitt politiska innehåll lånat inklädnaden icke från 'Sagan om hästen' eller en därmed besläktad ämnessfär, utan från de i svensk dikt vanliga, oftast parodiska skildringarna af Olympen, hvilka hos Dalin utbildades i 'Roman' och 'Fragment af en obekant'. I en 'Saga om Mercurius och Vulcanus' (1761) utvecklade borgmästaren i Göteborg, *Daniel Pettersson*, sina åsikter om bergsrörelsens och järnutskeppningens skadliga inverkan på handeln, och i en 'Saga om Mercurius och Vulcanus. Senare delen' (1761) bekämpade Sinclairsvisans diktare, den flitige sagoförfattaren *Anders Odel*, dessa åsikter och häfdade bergshandteringens välsignelse. Mercurius' och Vulcanus' resonnemang för att öfvertyga Minerva om sina ekonomiska teoriers riktighet fylla dessa sidor. Odel lät t. o. m. sin ''saga'' åtföljas af en tabellarisk öfversikt öfver järnprisets och växelkursens förändringar 1740—1760 i London, Amsterdam och

[1] Se *E. Ingers:* 'Satirikern Rabener och hans svenska bearbetare'. Samlaren 1902. Sahlstedts Rabener-imitation har dock ej där uppmärksammats.

Hamburg. Man kan tänka sig att det novellistiska elementet här är skäligen undanträngdt. Detsamma gäller Odels 'Hjalmars dröm och resa till Valhall', där ramen är fantastisk.

Så är däremot icke fallet i *Esaias Zach:son Plantins* verkligt kvicka och liffulla 'Saga om gudinnan Eris, samt den uppväckta trätan, emellan de tvenne hufvud-bonader, bel-esprit och doux-sommeil' (1771). De kvinnliga hufvudbonader, hvars träta tvedräktsgudinnan gläder sig åt, äro ju ganska genomskinliga symboler för de stora partier, som lånat namn från hufvudbonader af mera manligt snitt. Plantin, som 1771 var en pensionerad och redan 60-årig ämbetsman, ger i sin saga uttryck för den leda, som partistriderna vid frihetstidens slut ingifvit alla bättre sinnade, och som beredde marken för Gustaf III:s statskupp.

Anmärkningsvärd är den humoristiska fantasi, hvarmed författaren målar Olympen och dess orostillstånd, samt den skarpa och träffande satir, hvarmed han skildrar den ovärdiga misstro och bitterhet, hvarmed bel-espriterna och doux-sommeilerna förfölja och förhåna hvarandra. Scenerna från denna splitets tid ha äfven i den allegoriska formen en ganska realistisk färg; sagan i sin helhet är underhållande och tillhör riktningens bästa produkter.

Samma Olymp-parodierande genre möter oss i *Bengt Wetterstens* 'Hela mythologien, uti en guda-ballet föreställd', som dock är oallegorisk[1].

*

Efter denna öfversikt af sagolitteraturen vilja vi vända oss till försöken att utbilda de novellistiska elementen i 'Argus'.

I allmänhet visade de många och mest talanglösa efterhärmarna af 'Argus' föga sinne för verklighetsskildring; det abstrakta resonnerandet och moraliserandet blef för dem hufvudsaken och var gifvetvis i väsentlig mån orsaken till att de aldrig nådde Dalins popularitet. Det var först under

[1] Den har enligt Eichhorn, 'Svenska studier', I, sid. 115, utländska förebilder.

frihetstidens sista år och under den gustavianska tiden, som hans uppslag tillvaratogos och utvecklades.

Petit-maitrens dagbok, som Dalin med 'Spectator' som förebild gjort till en liten humoristisk novell, upptog *J. F. Kryger* i sin solida och ansedda veckoskrift 'Den förnuftige fritänkaren' (1768). Den fyller nästan hela n:r 5 (sid. 42—46) och är betydligt utförligare än Dalins, hvaraf den utgör en trogen imitation. Petit-maitrens lif har föga förändrats under de år som gått sedan 'Argus' dagar, det kan man konstatera i dessa helt säkert mycket autentiska skildringar. Promenaderna på Riddarhustorget inta samma dominerande plats; men suparna inmundigas nu på apoteken i st. f. på Dalins tid endast på krogarna[1]. Märkas bör också, att Krygers petit-maitre icke sysslar så mycket med politiska kannstöperier som Dalins; i stället är han mera litterär, han läser icke blott tidningar som den förre, utan det heter: ''Hela resten af denna dagen var jag hema, tiden blef mig oändeligen lång. Spelte litet på claver; läste et par timar uti l'Emilie (sic!) de Rousseau (quel divin Auteur!).'' Man märker på sedernas förmildring att gustavianska tidehvarfvet står för dörren. — Krygers 'Dagbok' saknar dock alldeles Dalins grace och lekfullt målande förmåga; något självständigt drag finner man knappast i den.

Den talangfullaste förvaltaren af Dalins traditioner är tvifvelsutan *Anders Berch*, som 1768—69 utgaf tidningen 'Posten' tvenne gånger i veckan, och som i början af 1770 afled vid unga år. Det är *Sylvans* förtjänst att i sin 'Svenska pressens historia' (sid. 438—443) ha tillerkänt Berch den rangplats, som med rätta tillkommer honom. 'Posten' är utan tvifvel efter 'Argus' det bäst skrifna och intressantaste alstret af vår svenska press under frihetstiden; utan att på ett ofritt sätt röra sig i samma journalistiska former som Dalin har Berch i flera afseenden upptagit hans mantel.

Namnet 'Posten' skulle antyda, att tidningen befordrade till trycket alla bref och skrifvelser, som dit insändes. Innehållet utgöres af en omväxlande samling bref, där alla tänk-

[1] Enligt Berchs 'Posten', s. 116, hade Stockholms samtliga apotekare kontributionssedel för krog och taxerades alla för bränvinsförsäljning.

bara samhälleliga förhållanden beröras. Berchs egen signatur var Candidus, men det är uppenbart, att han skrifvit en stor del af de med andra signaturer betecknade brefven — framför allt de af novellistiskt innehåll, som ju äro alldeles fingerade. Denna samling af diktade och möjligen enstaka verkliga bref — de senare motsvarande våra insändare — ger en ovanligt fyllig och allsidig bild af Stockholm under frihetstidens sista år, ja utgör utan tvifvel ett kulturhistoriskt dokument af värde.

Det novellistiska elementet, som i själfva verket är oskiljaktigt från denna tids journalistik, som till ideal hade hvad vi skulle kalla kåseri, kommer i 'Posten' fram på flera sätt. Berch begagnade sig först och främst af de former, som Dalin skapat i 'Argus' och annorstädes; äfven där var ju brefformen flitigt använd.

Tjänstefolkssatiren t. ex. går igen i ett par bref, som Berch meddelar i n:r 8 och 22 af 'Posten'. Jan Trogens lilla biljett till "Munsjör Zakris" förråder, att boddrängarna förstå roa sig "som Karar" i herrskapets frånvaro, och att hvarken arrack eller citron får fattas i deras bålar. Lilla Greta, som varit med om nöjet, klagar i det senare brefvet öfver de vedermödor hon fått utstå, och stämmer möte med Jan under aftonsången i Kungsholmens kyrka. — Satiren mot petit-maitrarna saknas naturligtvis icke heller. De lättingar, som presentera sig i en brefväxling i n:r 11 och 14 under namnen von Tippen och Au Meme, äro dock icke alldeles ofarliga, utan afslöja sig som yrkesspelare med en viss benägenhet att korrigera lyckan, som termen lydde. Brefven ge en ganska skarp belysning af deras handel och vandel. I n:r 22 möter oss en oförargligare typ, Aristoteles von Brandtwein, som i ett bref till Herr Morgonsup gör sin bacchanaliska trosbekännelse. Bror Kalfdants, som i n:r 46 (för den 24 december) tillskrifver bror Julskjuts om den planerade julresan och dess behagligheter, är af en mera jovial natur; hans bekymmer är, att "man hör knapt spel på krogarna nu mera; sådane tider har man." — De fåfänga och njutningslystna fruntimren gisslas ofta; i n:r 6 finnes en stilistiskt skickligt imiterad epistel från fru Agnes

Nipperkär till Madame Lättfot, där hon ber madamen komma med nipperna, medan mannen är borta; ''om Ni råkar min Man hos mig, så visa icke de förbudna varorne och säj at spetsarne kosta endast 9 mark alnen: resten skall jag sedan godtgöra Er''. Hennes öfriga affärer med madamen äro ganska invecklade; de röra sig dels om en robe, som skall säljas för att skaffa pengar, dels om ett hemlighetsfullt bref, som skall aflämnas till en onämnd person. — I ett bref i n:r 11 utgjuter fru Lucinde Contredance sina bekymmer för sin väninna Chloris. Hon måste bo ''på det ohyggeliga landet'', där hon blir solbränd, så att hon kommer att skämmas för sin teint på teatern till hösten; hon törstar efter nyheter och vill särskildt veta, om Lisette är förlofvad med Lysander, Lisette, hvars gorge är ''ingen ting mindre än vacker'', och som trots sin passabla växt är alldeles för liten . . . Hon slutar: ''Säj Lindor at hans Verser äro just qvicka. — Bed honom skrifva. Jag har medömkan med honom stackars Gåsse: Jag tror han älskar mig.'' — I n:r 88 bönfaller fru Arabella doktor Camphert att hos hennes man ange lämpliga motiver för en brunns-resa, ty den pliktförgätne påstår sig icke ha råd. Efter åtskilliga pikanta meddelanden hotar frun till slut att aldrig skrifva till sin goda vän doktorn, om han ''intet skaffar bort de förgiftiga fräknarne''. — Landtflickan Lucretia, som vistas i Stockholm för att fullkomna sin uppfostran, berättar i ett bref till sin mor (n:r 55) om stadslifvets fria seder. Särskildt förvånar hon sig öfver att ''Cavaillerer få vara tilstädes då Fruntimmer kläda sig'' och att damerna finna denna ''visite-timma'' ''roligast och angelägnast''. ''En Officerare, en Sickter, och en Präst som skal undervisa de yngre af oss i Cathechesen, voro i går vid vår toilette. Hvart och et Fruntimmers händer, armar och ben jemfördes och berömdes. Man talte med yttersta frihet om det som kallas *Bröst* på landet, men *Gorge* i staden. Både Fruntimmer och Herrar tala i detta ämnet, och man hör ständigt nämnas en hvit, en stor, en liten Gorge, med flera anmärkningar som jag ej kan skrifva. Herr Magistern var artig och projecterade, at Cavaillererne skulle binda strumpebanden på hvar sit Fruntimmer, då han tillika

var så god och påminte mig, at vackra ben skämmas, om strumpebandet knytes under knät.'' Det är ingen under att Lucretias moder i sitt svar (n:r 63) undervisar sin dotter om skillnaden mellan de fruntimmer, bland hvilka en karl väljer sin hustru, och dem som han väljer mätress bland. — I n:r 76 skrifver den 18-årige Morsgris ett bref till sin mamma, där han ber om pengar för att betala ett slädparti med flickor och vin, som han gjort till en krog i Stockholms närhet i sällskap med sina kamrater. Hans informator har hotat skrifva till pappa och tala om saken, och han ber därför mamma snappa upp brefvet.

Som man ser är det ett verkligt mänskogalleri, låt vara icke af fullfärdiga porträtt, men af krokier eller flyktigt utförda gouacher i tidens stil. Trots skillnaden i stämning och maner är det Dalins anda, som hvilar öfver det hela. Moralen är icke lika påtaglig, tonen är friare, liksom de seder som skildras; det är redan Bellmans och Gustaf III:s glada Stockholm, som man skymtar i 'Postens' ark. Stadens gatulif och offentliga förhållanden berör Berch ofta — i sitt afsked till allmänheten räknar han sig särskildt tillgodo det intresse han ägnat polisen och ordningen i Stockholm — och allt emellanåt ger han oss en stadsvy af intresse. En lustig detalj lämnar han oss t. ex. i n:r 10: nattetid luktar det på Stockholms gator brändt kaffe från hvarje hus — det är det stränga kaffeförbudets tid —; ''ibland osar det som vådeld, men sådant är allenast, genom de å glöd lagda Ylle lappar, som med sin rök förtaga Caffe-lukten, under bränningen endast at förvilla väderkornet etc.''

Att det är Dalin, som är Berchs närmaste förebild, framgår af hans benägenhet att upptaga den förres olika genrer[1]. Utom det som vidrörts här ofvan må särskildt påpekas följande. De fonetiskt troget återgifna brefven möta oss bl. a. i n:r 15 — den tyskfödde skorstensfejarens bref —, n:r 28 — Barbro Torndöns klagoskrift om pigor — och n:r 46 — Lysippas bref om sina julklappar. Från Dalins 'Brefväxling

[1] Att *Rabeners* inflytande skulle vara skönjbart hos Berch, såsom *Ingers* häfdar (Samlaren 1802), är däremot alldeles omöjligt att konstatera. Det kan möjligen gälla J. F. Krygers i 'Posten' införda artiklar.

mellan Ragvald Pik och herr Silfverspasserklinga' har Berch hämtat uppslaget till brefväxlingen mellan Gustaf Vasas ståndrabant Gammal och herr Gyllensprätt (n:r 33 och 34); samma idé ligger till grund för Abbedissan Barbatas bref till Mademoisellerne Ungdom i n:r 36. — Dalins prästsatir — sådan den möter oss t. ex. i 'Trenne bref til Fru Grefvinnan — —' är efterbildad i n:r 4 i hustrun Elsa Lydigs bref till sin man, Pastor Ölstadius. Hemmanet Kämpenäs — orten för 'Äfventyret om Riksens Ständers upkomst' — möter oss i n:r 81 och 87 i Athilda Svänskas och Sven hin Gambles bref, och den politiskt allegoriska sagan i det efter 'Sagan om hästen' utbildade maneret går igen i ''Fabeln'' i n:r 139.

Mera intresse än dessa Dalinimitationer ha de ställen, där Berch går längre i novellistisk riktning än sin föregångare[1].

Särskildt äro att märka de talrika små galanta biljetter och epistlar, som förekomma inströdda öfverallt i 'Postens' årgångar. Något slags satir eller tendens finnes icke i dem, de står där helt enkelt som stilprof, och äro ganska oöfverlagda produkter af en afgjordt novellistisk fantasi. I n:r 22 finnes en liten passionerad biljett från Philemon till Zephis; i n:r 96 skildrar Constans för sin härskarinna Themire, som vistas på landet, hur trist Stockholm är vid denna årstid — numrets datum är 23 juni — och förnyar sin kärleksbekännelse; i n:r 117 uppmanar Lubin sin Annette — namnen äro tagna från Marmontels berömda och äfven dramatiserade conte — att nedskrifva sina reflexioner i memoarform, och i 'Postens' näst sista nummer (n:r 143) förekommer ett långt bref från Thirsis till Chloe, där han skildrar Stockholms assembléer och picniquer, dess nöjen och lustbarheter. I detta senare liksom på flera andra ställen framlyser det svärmeri för landsbygden och det förakt för sällskapslifvets flärd, som man vid denna tid höll på att tillägna sig ur Rousseaus verk.

Märkliga äro vidare de små karaktärsstudier och interiörer, som Berch stundom tecknar. I n:r 24 berättar den

[1] De flesta af dessa ställen äro påpekade af Sylwan, 'Svenska pressens historia', sid. 440.

vackra och koketta Doris för sin väninna Climene, hur hon afslöjat en tartuffe, som den sedesamma väninnan aldrig förmått genomskåda. Hon har mottagit den arme prästmannen liggande på en soffa i en raffinerad deshabillé, som hon med utstuderad sakkunskap beskrifver för väninnan, samt läsande Crébillon. Hon har uppeldat honom med all tänkbar skicklighet, för att sedan låta honom stå där, flat och förvirrad, när hennes man kommer in. Skildringen är icke särskildt konstnärlig, men Doris' karaktär är tecknad med en skarpsinnigare psykologi än man skulle vänta. Hon bekänner kallblodigt, att nöjet för henne består i att rycka masken från hycklarna och höra deras verkliga tankar i dessa ämnen, när passionerna gör dem öppenhjärtiga. "Ibland gör jag mig rätt hård: jag talar om min skyldighet, om min man, om — — — då komma bevisen, då förklaras de orden: skyldighet, dygd, anständighet, då får jag se, hur öfverlagd och systematisk plan en del har at snärja och förleda oss. Jag ler åt försöket, och tror mig vinna mera än *Climene* i konsten, at känna människor." Man får medgifva, att denna kokett, som i sin förbittring föredrar cynismen framför frasen, är en öfverraskande modern och allt annat än schablonmässig typ.

Af högre konstnärlig halt är själfva skildringen i ett till Candidus riktadt bref (i n:r 42), där den från landsorten nyanlände ynglingen Innocentius redogör för sina första upplefvelser i Stockholm. Hans mod öfvergaf honom genast, hur ofta han än genomläste sina akademiska betyg öfver sitt snille, sina kunskaper och sin bepröfvade skicklighet. På första kaffehus, där han beställde tevatten, blef han kallad "den lärde Herren" af uppaserskan och försmädad af de pudrade unga herrarna där. Han begaf sig på visit i ett hus, dit han blifvit adresserad af sin far. Värden försäkrar kallsinnigt, att det fägnar honom och visar honom till frun. Denna småler och frågar honom, hvad han tycker om Stockholm. "Strax efter inkom et främmande ungt fruntimmer, som, sedan hon hastigt nigit, kastat sig i soffan, och försäkrat at hon mådde illa, sade, då hon vände ögonen til mig: Åh! der är vist en Herre ifrån Academien — — aldeles lik min Bror när han kom derifrån." Frun rekommenderar honom

till Juliettes omsorg och anser att han ännu kan hjälpas, fast han så länge förslösat sin tid. Hon frågar hur gammal han är; nitton år, svarar han rodnande. Juliette frågar plötsligt intresserad: ''Har Ni nånsin varit kär? — — nej min Fröken — — hvad för et oskyldigt nej! Ni är den första Cavailler som jag tror på sina ord.'' Juliette försäkrar sig skola ta sig an honom, ty, säger hon, ''jag vil lära känna Mankönet af grunden'', och här anser hon sig ha den oförfalskade naturen. Hennes första regel är att han icke skall vara blyg — när han bockande drar sig tillbaka, har han fallit kull och Juliette har leende räckt honom den ''vackraste hand i verlden'' — och hon uppmanar honom att komma på visit hos henne morgonen därpå, men med villkor att han inte rodnar . . . Den stackars Innocentius har icke kunnat glömma det ögonkast hon gaf honom när hon gick, och nu är han olycklig och vet ingen råd: skall han gå eller ej, är det farligt, vill hon honom något ondt, såsom hans mor förklarat att fruntimren i stora världen vilja, eller är han kär? I sin villrådighet ber han nu Candidus om råd.

Ynglingens naivitet och Juliettes muntra koketteri äro ypperligt tecknade i denna lilla scen. Af särskildt intresse är det att sammanställa detta bref med ett annat i n:r 55, där en annan herre skildrar sina erfarenheter vid upptagandet i ''Skinck-orden''. Den parodiska beskrifningen på de ceremonier han genomgått erinrar slående om Uno von Thrazenbergs reception i Sviagriserorden hos Cederborgh; grishufvuden spela en viss roll i båda fallen, och satiren är alldeles densamma. Sammanställer man dessa båda ställen, hvad har man, om icke uppslaget till 'Uno von Thrazenberg'! Den unge, från landet nyss anlände mannens menlösa förvåning och förvirring öfver Stockholmslifvets olika faser + satiren mot ordensväsendet — som dock på Berchs tid ännu icke hade något med spelklubbarna att göra — det är ju upprännings till Cederborghs förstlingsroman. Ingenting kan bättre belysa de naturliga förutsättningarna för den realistiska romanens uppkomst i Sverige än denna öfverensstämmelse.

Åtskilligt skulle vara att tillägga — t. ex. om skildringen af den akademiska ungdomens lif i n:r 100 —, men det an-

förda får vara tillräckligt. Det torde redan tydligt framgå, att Berchs 'Posten' ger en rundbild af Stockholms lif, som både genom fullständighet och detaljrikedom är kulturhistoriskt intressant och genom sina ofta konkret tecknade scener närmar sig novellistiken i afsevärd grad. Anmärkas bör dock, att de flesta af dessa konkreta och realistiska skildringar finnas i 1768 års årgång; under år 1769 ta de mera grundliga politiska artiklarna, i hvilka J. F. Kryger hade ett finger, hufvudparten af utrymmet. Riksdagen i Norrköping 1769 pågick ju under denna tid och tog intresset i anspråk.

Berchs vittra läggning är uppenbar, och hans litterära bildning förefaller att vara gedigen. Holberg synes vara hans lifförfattare; i spörsmål af moralisk art användas stundom citat ur Holbergs 'Epistler' auktoritativt. 'Nils Klims underjordiska resa' citeras äfven (t. ex. sid. 110) och hans komedier prisas, särskildt 'Den politiske Kandstöber'. Äfven Molière och Voltaire nämnas ofta, och ur Wielands 'Agathon' göres citat. Sina vittra sympatier bekänner han i ett med ''Philander'' undertecknadt bref till ''Bibliophilus'' i n:r 23[1]. Han undersöker där orsakerna till att så få goda skrifter utkomma i Sverige, och han nämner såsom beundransvärda författare Montesquieu, Marmontel, Diderot, d'Alembert, Voltaire och Helvetius. Det förekommer där ett ställe, som är af afgjordt självbiografisk karaktär, och som här må meddelas i all sin bitterhet. Författaren klagar öfver att författarskapet icke alls lönar sig i Sverige; det heter: ''Låt oss supponera en qvick Yngling som vill arbeta för Prässen. Han väljer et ämne. Han vänder och tänker igenom det på alla sidor. Sedan han blifvit Mästare af touren, kastar han sina tankar på papperet. Han skrifver, stryker ut, låter sit arbete hvila, tager det åter, genomgår noga hvar rad, låter sina kunniga vänner genomse det, och får det änteligen färdigt. Det består af några ark som kostat honom flera veckors möda: Han bär det med en modeste tilförsigt til en Bokhandlare, som med myndighet tar det emot, ber honom komma igen om några dagar, klandrar ord, meningar och ställning, och ändteligen som en *grace* bjuder högst 15 eller 18 Dal.

[1] Alla inre kriterier hänvisa på Berch som författare.

Kopp:mt för hvart tryckt ark. Han rodnar: Han känner sitt arbetes värde, och vet hvad han derföre förtjent; men nöden tvingar honom at taga emot denna ringa penningen, som aldeles icke förslår at betala den skuld för uppehälle, kläder och husrum, han imedlertid nödgats göra. Skadan gjör honom klok: han blir Sextern Skrifvare åt en Advocat, eller vid en liten Rätt — — —''

Man tvingas att i denna lefvande skildring se ett självporträtt. Med verklig medkänsla föreställer man sig, att en så ypperlig talang som Berch måst arbeta under så hårda villkor. Skildringen slår utmärkt in: att han hade skulder och dåliga affärer, intygas af hans fiender[1], och att han nedlade så mycket arbete på det stilistiska utarbetandet, förvånar ingen som känner hans utmärkta och smidiga stil. Hotet att bli sexternskrifvare fick han dock icke sätta i verket; tvenne veckor efter sitt afsked till allmänheten i 'Posten' dog han.

Berch fick dock redan under sin lifstid rika loford, mest från sina partikamrater[2]; och när t. ex. *A. Schönberg* uttalar, att 'Posten' innehölle stycken, som Dalin och Marmontel icke behöfde skämmas för, så visar han sinne för de olika sidorna af Berchs författarskap. Dalin, det var framför allt den moraliserande journalisten, men Marmontel var den populäre berättaren af sede- och samhällsskildrande conter, och Berchs ansatser i denna riktning voro icke föraktliga.

*

Af 'Argus' innehåll finnes ingenting, som uppnått tillnärmelsevis samma popularitet som det förut utförligt behandlade 'Samtalet mellan Balzar och Elsa'. Detta ark har i form af skillingtryck blifvit en verklig folkläsning. Den saftiga realismen i denna skildring ur tjänstefolkets värld tyckes betecknande nog ha uppskattats allt mer och mer mot 1700-talets slut och ända fram på 1800-talet, ett bevis, om man så vill, på hur mycket Dalin i denna enstaka bagatell var före sin tid. Denna slutsats ligger åtminstone nära till hands att

[1] Se Sylwan, 'Svenska pressens historia', sid. 438.

[2] Se Sylwan a. a. sid. 443. I politiken var B. hatt.

draga ur de upplagor af 'Samtalet', som äro mig bekanta; det må dock anmärkas, att kännedomen om dessa mycket obskyra och endast undantagsvis bevarade, men därför icke mindre lästa skillingtryck är högst ofullständig. Från Uppsala utgafs 1794 ett nytryck, samma år ingick samtalet i 'Weckoblad för Gefleborgs Län' för den 25 januari. År 1800 upplades det i Hernösand af en faktor Nils Brandt, och en kartong i Kungl. Biblioteket i Stockholm innehåller 6 särskilda nytryck från 1800-talet[1]. Naturligtvis ha åtskilliga upplagor utkommit äfven före 1794, ehuru af allt att döma färre.

'Samtalet mellan Balzar och Elsa' blef icke blott tryckt och läst[2] utan äfven efterbildadt. Tyvärr har ingen af dessa efterbildare förmått utveckla genren vidare till en verklig folklifsskildring, utan med mer eller mindre framgång följt Dalin så tätt i spåren, att all självständighet undertryckts. Det torde dock vara mödan värdt att något sysselsätta sig med denna litteratur.

Det är, så vidt jag kan se, mest under den gustavianska tiden och hufvudsakligen i tidningarna, som denna vitterhetsgren blomstrat. Då en formlig undersökning knappast skulle löna sig, skall jag inskränka mig till att behandla några alster, som förekomma i Göteborgs tidningar på 1770-talet.

I 'Göteborgska Spionen' för år 1770, n:r 4, är intaget ett 'Samtal imellan två drängar, Pär och Ola'. Den lilla dialogen är skrifven på veritabelt landsmål, och en stor del af nöjet vid dess läsning har utan tvifvel berott på njutningen

[1] Detta senare meddelande har benäget lämnats mig af licentiat M. Lamm.

[2] Dessa nytryck torde alltid, i likhet med Hernösandsupplagan af 1800, ha undergått en viss modernisering. Det kan ha sitt intresse att kasta en blick på denna. Redan titeln är förändrad. Elsas karaktär har fått den tidsenliga formen kammarpiga i st. f. frustupiga. Vidare äro hennes ganska kraftiga svordomar mildrade (»kneflarna» i st. f. »djeflarna», »regera mig» i st. f. »förbanna mig») — ett ojäfaktigt bevis på sedernas hyfsning. Penningvärdets fallande har förorsakat, att priset på de i det sista brefvet nämnda solfjädrarna stegrats från 12 till 25 plåtar. Vidare har allting som syftar på Argus strukits (öfverskriften på frökens bref är »Min Herre» i st. f. »Min Herr Argus») och i öfverensstämmelse därmed afslutningen omstiliserats. Upplösningen med brefförväxlingen blir därigenom skäligen meningslös; men för den publik, som dessa skillingtryck haft, har den lilla intrigen uppenbart spelat den minsta rollen, hufvudsaken har varit tankarnas och de språkliga uttryckens enastående naturrohet.

att igenkänna talspråkets jargon och dess provinsialismer — alldeles som i våra moderna landsmålsberättelser, som den står förbluffande nära. Drängarna samtala om sina herrskaper under rätt grofva kvickheter och öfvergå sedan till de utrikespolitiska förhållandena, hvarom de röja en något ofullständig uppfattning; till slut beklagar sig Ola öfver att han måste köra Kungsgatan upp, då skolpojkarna komma att kasta snöbollar på honom[1].

Ett år senare (1771, n:r 4) innehåller samma tidning ett liknande samtal, denna gång mellan Stina och Brita, hvilket f. ö. presenteras som pendant till det först nämnda. Stina omtalar sina sorger och sina fröjder, sin på själfva julafton uppslagna förlofning och den roliga julstuga hon varit med på nyårsafton hos mjölkbonden, och där hon fått en ny vän i drängen Ola. Brita afbryter henne med ett vemodigt: ''Du äst så värsli Stina. Alri blir stu stadi.'' Stina lämnar nya prof på sin världslighet genom att i slutet af dialogen jämra sig öfver sin fru, som löper till fattighusen i det sämsta väder, och kommer hem med smutsig kjortel. ''Stackars hu, som slider så ondt för så lidet.''

Det råder knappast något tvifvel, att författaren till dessa samtal är lektor *Johan Rosén*, den flitige publicisten, som medarbetade äfven i Öhrwalls tidning. Åtminstone är det ganska tydligt Rosén som utpekas i en förbittrad artikel i 'Götheborgska Nyheter' 1771, n:r 5, undertecknad *O--m*. I denna hätska och oförskämda paskill förklaras det, att författaren som präst ej bort aftrycka en ''oförståndig Britas och en lätfärdig Stinas blinda omdömen'' om fattighus-gången, som minst af allt förtjänar offentligt åtlöje. Den dag skall komma, menar O--m, då författaren önskar dessa ''olyckeliga pennedrag'' bort ur 'Spionen', och hellre ville med rent samvete sänkas i hafvets djup än ha ''hulpet fram sådan förargelig drafvel i et trykt vecko-blad''. — Det är att märka, att Rosén bekämpat Herrnhutismen[2], och att fattighus-

[1] Tydligen ett vanligt bruk vid Göteborgs skola. Biskop Lamberg utsattes för samma okynne; skolpojkarna låtsade sig tro, att han var en bonde. Se *Warburg*, 'Lidner', sid. 54.

[2] Se *Skarstedt*, 'Göteborgs stifts herdaminne', sid. 167.

besöken speciellt omhuldades af denna riktning, som den anonyme O--m utan tvifvel tillhörde.

Roséns svaromål i ('Spionen' n:r 6) är intressant, därför att han däri själf karaktäriserar den genre han försökt odla. Det heter: "Jag märker, Herr O--m, at I behöfver underrättelse; tillåt mig altså, til en början, gifva Er följande: Det lilla samtalet imellan Stina och Brita är Comiskt. Personerna i dylika stycken tagas gärna af ringare folk, som iklädas dårskaper; för att göra dessa ögonskenliga, och följagteligen så mycket förakteligare. Hade I förstått detta; torde, utan tvifvel, Spionen sluppit den dumma kritiken, med hvilken I början Edra anmärkningar. — Stina och Brita drifva ej något vist ämne, hvilket likväl I, under paroxysmen påstår. Om de varet så methodiska, hade de, efter alla reglor, förloradt af sin caractere, och aldrig kommet på min lilla Theater. De tala, äfven som I, om ingen ting och allehanda, om saker som ej angå dem, och just därför utvalde jag dessa fjollor, för att så mycket bättre få, i egna kläder, visa dårskapen." — Till slut insinuerar Rosén åtskilligt om bristerna i den kristendom, som man lär i "de så kallade andeliga umgängen"[1].

Det framgår af denna fragmentariska teori för genren, att den visserligen hade en allmänt moraliserande tendens — fast det är svårt att förstå hvari den skall ligga, om icke i

[1] Polemiken var naturligtvis icke slut härmed. I n:r 6 af 'Götheborgska Nyheter' förklarar O--m, att »den lilla undflygten, at I skulle skrifvit comiskt, m. m. låter man stå i sit värde». Ingen auktor, minst en präst, ägde att inblanda hvad till religionen hörer i satiriska eller komiska skrifter, hvilket styrkes med Rabeners auktoritet. Den förbittrade religionsifraren slutar sitt svar med följande pikanta skildring af den svenska pressens banbrytare i Göteborg: »Den som dagen igenom kring- och utlöper syslolös från hus till hus, at i lätsinniga sälskaper söka up appetits-supar, caffe, panaceer och uddevaller; den är ju intet ledamot af de Eder förtretande andelige omgängen? Farväl! I skal nu, utan vidare svar eller anmärkning från mig, fritt få spela comedier med Edra pigor.» — Härpå svarar R. i 'Spionen' n:r 7, raljant och ganska lyckadt. — I 'Götheborgska Nyheter' utspann sig en lång polemik, i hvilken dock Rosén icke direkt deltog. Det framgår af denna, att herr O--m, som nu är den till landsflykt dömde herrnhutaren Rutströms lärjunge, för få år sedan fördömt samme Rutström i ett sällskap, »där både pounsch, panaceer och uddevaller vankade til öfverflöd». Det synes vidare, att denna herrnhutiska, af Rutström påverkade riktning höll ett slags gudstjänster på fattighusen, och det är dessa som Rosén i samtalet anses (och väl med rätta) ha snärtat. Se 'Götheborgska Nyheter', 1771, n:r 6, 7, 8, 9 och 10.

att vilja ersätta den nyckfulla samtalslogiken med den korrekta skollogiken —, men att dess värde låg i, att dessa samtal voro alldeles ometodiska, med det verkliga talets planlöshet sysslade med "ingen ting och allehanda", en konstnärlig tendens af värde under 1700-talet med dess logiska stilideal.

I 'Götheborgska Nyheter', där O--m yttrade sig så föraktligt om Roséns pigkomedier, hade strax förut (1771, n:r 3) stått ett "Samtal imellan tvänne Pigor, Sigrid och Börta", och i 'Hvad Nytt? Hvad Nytt?', som år 1772 grundades af Rosén, inflöto 1776 tvenne dylika samtal. Deras författare är okänd (Rosén hade redan 1773 aflidit). Det första, som förekommer i n:r 37—38, heter 'Samtal emellan Madame Eli och Madame Karin' och ger en interiör från ett enklare borgarhem, där de båda gummorna skvallra vid ett tebord med våfflor och saffransbröd. Det andra för titeln: 'Samtal emellan Jungfru Britta och Jungfru Ellika, då de råkats på Sillegate-bron efter Aftonsången'. Det är två bedagade pigor som utbyta de iakttagelser, som de gjort under gudstjänsten.

I alla dessa bagateller är naturligtvis intet högre värde, och de närma sig icke förebilden hvarken i språklig kraft eller i mänskoskildrande förmåga, men de ge dock realistiska och detaljrika skildringar ur de lägre klassernas, framför allt tjänstefolkets lif, utarbetade med trohet och formglädje.

Men det var icke blott 'Samtalet mellan Balzar och Elsa', som på detta sätt propagerade sig; detsamma gäller, om ock i ringare mån, om 'Petit-maitrens dagbok'. I Krygers tidskrift 'Den Förnuftige Fritänkaren' förekom en trogen efterbildning, men äfven i den öfriga pressen äro dylika, och långt friare, icke ovanliga. Jag skall inskränka mig till att endast anföra en sådan, kallad *Journal, hållen af en Köpmans Fru*, såsom den i sitt slag mest fulländade. Den citeras här efter ett aftryck i 'Weckoblad för Gefleborgs län' 1797, 30 dec[1] (n:r 24—25).

Det är, i dagboksform, en satirisk, men i tonen absolut objektiv skildring af en lättsinnig, frivol och lättjefull fru.

[1] Den har dock af mig påträffats annorstädes i pressen och tidigare; tyvärr lämna mina anteckningar mig uti okunnighet om hvar.

Julaftonen med dess vedermödor och fröjder skildrar den lilla frun på följande sätt:

"Den 24 December. Hela natten ingen sömn. Något feber. Bekymmer om Julklapparne. Alteration. Droppar. Favorit en loppa i örat — ringde, fick Thee. Favorit miste loppan ungefär tre kvart på 2. Jag föll sen i litet slummer tills klockan 9. Pigan kom med Caffee; sade at alla askar, lådor och atrapper stodo färdiga, at lägga in Julklappar uti, och försegla. Steg opp, höll ej lång Toilette. Lät säga at jag var borta hela förmiddagen, undantagandes för Sikteren som fick slippa in, och hjelpte mig med utanskrifter på Julklapparna[1].

Eftermiddagen klädde jag mig i min rosenröda Tafts-Negligée; alt ting föll sig, Coëffuren blef mig aldeles i lag, och jag var helt nöjd med min figure. Ifrån klockan 4 till 8 hade jag et odrägligt arbete med at rangera granlåten på mitt bord, som var för 30 personer. Böd med flit många för uträkning på Julklappar. Deserten kostade 50 plåtar. Min man grälade om elak hushållning. Bagatell. Stina fick en örfil för det hon slog sönder en postlins-tallrik; skrefs opp på lön. Klockan 8 började åkande och gående ankomma. Kl. half 10 var alt färdigt, och man satte sig til bords. Alla fikte at hinna til deseren, men jag mäst. Fick liksom en hetta i ansigtet, när dörren öpnades och atrapperna rullade omkring. Alla nyfikna at bryta opp. Jag fick det mästa, til stor Creve Coeur för vissa närvarande Fruar. I en Smörask fick jag min prägtiga brillantsring. Den sken som sjustjernan. Fru M — — — begärte et glas vatten, och skyllde på at skinkan var rörig. Jag fick liksom en liten darrning invärtes, när jag öpnade korgen där mitt nya Caffé-Silfver låg. Det var aldrakäraste täckt. Alt hvad jag för öfrigt bekom, var mig til nöjes, utom några små skälmstycken, som var at bry mig med eller snarare min Man, som jag lossade ej förstå mig på. Han var hela afton vid elakt humeur, klagade

[1] Sikter Tripp har nämnts förut i dagboken; dagen före hade han varit med henne hos sockerbagaren på julmarknaden och gifvit henne konfekt med deviser. En devis hade hon skrattat »bålt» åt; den lydde:

»Hvad vällust då man purra kən
en gammal knarrig svartsjuk man.»

öfver tröga incasseringar och förbannade Concurser. Sällskapet åtskildes. Min man kom in till mig, gjorde mig allehanda förtretliga frågor; blef ond, gick ut och smällde igen dörren efter sig. Karlarne äro alltid obilliga."

Det behöfver väl knappast påpekas, att denna "journal" i all sin anspråkslöshet är ett litet mästerverk. Redan Dalin förmådde i ungefär samma ram tränga in ett rikt mått af psykologisk skildring, men så långt som här är gått mäktade han aldrig gå. Man får nära nog vända sig till modern berättarteknik för att finna något som motsvarar den fysiologiska skildringen af ett själstillstånd, då det heter, att hon *fick liksom en hetta i ansiktet* af den förväntansfulla spänningen, eller att hon *fick liksom en liten darrning invärtes*, när oron och den glada förhoppningen blanda sig. Och hur utmärkt äro icke förhållandena och stämningen karaktäriserad i detta stockholmska köpmanshem, där de svåra tiderna och den stigande växelkursen obehagligt kontrasterade mot den tanklösa och egoistiska unga fruns slösaktighet! En väl beräknad effekt är det, att den äkta mannen först dyker upp allra sist och endast nämnes helt en passant, för att ge anledning till en likgiltig och småklok reflexion om karlarnas obillighet.

Själfva den typ, som journalen skildrar, är mästerligt träffad. Den okände författaren var för visso ingen dålig kvinnokännare. Det är den naivt njutningslystna unga kvinnan han velat skildra, hon som lefver i sinnevärlden med den friska, af all reflexion oförstörda glupskhet som kan utmärka hennes kön, animalisk och hänsynslöst själfvisk, fast till hälften omedveten därom. Märk det ypperliga draget, att alla personer nämnas med den största likgiltighet, hvarken mannen eller ens sekter Tripp undantagna — den förre utan egentlig förtrytelse, den senare utan tillgifvenhet — under det att tingen, sakerna äro de verkliga realiteterna, som absorbera allt hennes intresse och sysselsätta hennes dag! Mot dem blir språket ömt och smeksamt, och de ljufva orden komma på tungan: "det var aldrakäraste täckt" heter det om det tunga och glänsande silfret; fantasien kommer i

rörelse: ''den sken som sjustjernan'', säger hon om den glänsande briljantringen.

Utan tvifvel, i detta lilla utkast röjer sig en psykolog och en konstnär. Hur gärna skulle man icke sett denna hand i en bredare och friare form skildra hvardagslif, seder och typer från Gustaf III:s Stockholm! Nu får man nöja sig med att i tidningarna leta fingerade bref från fruar till väninnor med klagomål öfver männens oseder och pigornas försumlighet o. d.; de ge icke mycket, men i en sådan sak som den här behandlade dock något att taga vara på.

Intressant, och belysande för den fasta konstnärliga formens betydelse och värde, är det, att det var Dalin som i århundradets början skapade de former, hvari en liten skymt af sekelslutets hvardagstillvaro dock skulle bevaras.

5. Mörk.

Namnet vår förste romanförfattare, som af gammalt tillagts *Mörk*, är fullt ut berättigadt. Mörk är den förste som offentliggjort en svensk roman; de tidigare otryckta verken kunna icke ens jämföras med Mörks sammanlagdt *fem* ståtliga volymer, hvarvid det amfibieartade ''tankespelet'' 'Eugenia' lämnas ur räkningen. Man kan till och med säga, att författaren till 'Adalrik och Giöthilda' och ''Thecla' är 1700-talets ende verklige romanförfattare hos oss, om man därmed vill betona, att Mörk ensam gjort romandiktandet till en lifsuppgift, att hans romaner icke betyda ett mer eller mindre episodiskt sträfvande, utan utgöra hans lifsverk och grundvalen till hans vittra berömmelse.

Mörks litterära anseende, stort under hans lifstid, har sedermera alltjämt förblifvit ansenligt. Få svenska författare ha af den litteraturhistoriska kritiken behandlats med sådan mildhet som den han rönt. Romantikens litteraturhistoria ställde sig af flera skäl ytterst välvillig; *Atterbom* har i 'Siare och skalder' (del 3, sid. 517—43) ägnat honom några af sina älskvärdaste sidor, vackert karaktäriserande, men i flera afseenden alldeles vilseledande. Den sympati, hvarmed Atter-

bom tecknade Mörk, och som dref honom att hopfantisera ett helt martyrskap för hans räkning, härflöt till stor del ur den barndomsförtjusning, hvarmed han vid sju års ålder omfattat 'Adalrik och Giöthilda'. Från en annan och vidsträcktare synpunkt än denna för Atterbom karaktäristiska, högst personliga, har *Valfrid Vasenius* kommit till en nästan ännu mera entusiastisk uppskattning af 'Adalrik och Giöthilda. Vasenius' 'Historiska undersökningar rörande Sveriges äldsta originalroman' (1892) tillhör de grundligaste och skarpsinnigaste monografier, som kommit något svenskt diktverk till del, och först genom dessa undersökningar har en riktig bild af Mörks intentioner nåtts. Men icke desto mindre har Vasenius, förledd af sina sympatier för den moraliska medborgaranda och de folkfrihetsideal, som hans analys påvisat hos studieföremålet, öfverdrifvit det estetiska värdet af 'Adalrik och Giöthilda' på ett betänkligt sätt. När han utan tvekan ställer Mörks imitation öfver Fénélons original i vittra förtjänster, ligger däri ett afgjordt underskattande af diktverkens estetiskt formella sida; Mörks oförnekeliga ''Gesinnungstüchtigkeit'' bör dock icke få öfverskyla hans konstnärliga omogenhet och otymplighet, som bjärt sticker af mot Fénélons trots sin liflöshet formfulländade och smakfulla verk. Vasenius yttrande, att ''Adalrik och Giöthilda är utan allt tvifvel frihetstidens viktigaste litterära dokument'', torde därför tarfva en afsevärd inskränkning. Den följande framställningen skall, såsom jag hoppas, närmare belysa detta och skall visa, att en säkrare grundval finnes för en hög uppskattning af Mörks förtjänster.

*

Så intimt som det beroende är, hvari 'Adalrik och Giöthilda' står till 'Télémaque', måste vi, innan vi sysselsätta oss med det förra verket, kasta en blick på det senare.

Fénélon skref sin roman i direkt pedagogiskt syfte såsom ett led i den undervisning han meddelade den unge hertigen af Bourgogne, Ludvig den XIV:s sonson. För offentligheten var den möjligen aldrig afsedd, men sedan den mot Fénélons

vilja utkommit i Holland 1699 och förorsakat sin författares djupa onåd, omarbetades den och utgafs i en autentisk upplaga 1717.

'Télémaque' är först och främst en pedagogisk roman. Odyssevs' son uppfostras af Mentor till att älska dygden och fly lasten. Den sinnliga kärlekens farliga välde bekämpas hos den unge furstesonen — hvarvid Mentor t. o. m. tillgriper ett så rationellt medel som att knuffa honom i sjön — och den höfviska och ståndsmässiga kärleken förhärligas. Fåfängan och praktlystnaden, bristen på självbehärskning och grymheten — alla mänskliga fel och svagheter beifras af Mentor.

Men 'Télémaque' är vidare en politisk roman, ty Fénélons lärjunge är född till härskarekallet. Politiska diskurser och visdomsrön uppta en väsentlig del af romanens innehåll. Krigslystnaden, maktbegäret och alla andra en regents fel belysas i 'Télémaque' både genom konkreta exempel och allmänna reflexioner, och direkta praktiska rådslag för den blifvande monarken saknas icke. Den allmänna förutsättningen för Fénélons politiska idéer är den absoluta monarkien; trots all den omvårdnad och ömhet för folket som han bemödar sig inskärpa hos sin discipel, står det hela tiden klart för honom, att härskarens oinskränkta lagstiftnings- och beskattningsrätt är orubblig. — Direkta politiska hänsyftningar saknas ej heller i Fénélons verk — det var för dessa allusioners skull som han blef beröfvad titlar och inkomster —; samtiden ansåg sig igenkänna talrika porträtt i 'Télémaque'. Att Ludvig den XIV :s egna drag spåras i bilderna af Sesostris och Idoménée, är otvifvelaktigt; från Fénélons oförbehållsamma kritik af det franska regeringssystemet utgår 1700-talets reaktion mot absolutismen[1].

Men ramen för alla dessa moraliska och politiska lärdomar är, såsom *Le Breton* träffande kallar det, en mytologisk roman, en fortsättning på Iliaden och Odyssén, en pastich, präglad af den ingående och kärleksfulla kunskap om antiken, som utmärkte Fénélon. Där är verklig klassisk färg öfver

[1] I 1723 års svenska öfversättning ha enligt företalet uteslutits de noter i den holländska upplagan, hvari Mentors klander lämpades på Ludvig; det försäkras, att Fénélon i motsats till Barclay icke afsett att skildra något visst rike.

många af scenerna i 'Télémaque', där är stundom en doft af eklogernas poesi öfver skildringarna. Många sidor låta läsa sig som prosapoem; och det är ur dessa detaljers afrundade skönhet, som boken till största delen hämtar sitt värde. Det psykologiska innehållet är ganska tunt, om man nämligen frånser de abstrakta reflexionernas fina världsklokhet och lefnadsvisdom.

Under det att Barclays 'Argenis', som ju är 'Télémaques' närmaste föregångare, ännu faller inom ramen för den heroiskt-galanta romanen med sina brokiga och romantiska äfventyr, så är däremot Fénélons roman en relativt självständig skapelse, med sin klassiskt enkla och lugna händelseutveckling och sin markeradt pedagogiska tendens. Från 'Télémaque' utgår 1700-talets politiska och pedagogiska roman i Frankrike — *Terrassons* 'Sethos', *Barthélémys* 'Anacharsis', *Marmontels* 'Bélisaire' — och få böcker ha väl nått ett inflytande och en popularitet som denna Fénélons roman.

Till Sverige nådde den ovanligt snabbt och vann ett inflytande som är enastående. Vi ha redan sett hur *Rydelius* så tidigt som omkring 1720 — alltså få år efter det den autentiska franska upplagan utkommit — ger den de amplaste vitsord. 1721 utkom en af *D. Granatenflycht* verkställd öfversättning[1], som dock icke måtte ha ansetts tillfredsställande, eftersom redan 1723 en ny sådan inlöstes och förlades af riddarhuset[2]. Denna var verkställd af en kapten *Daniel Ehrenadler*, som den 11 april 1722 erhållit kungligt privilegium därpå, eftersom "samma Arbete förnimmes vara mycket Vackert, och således värdt at komma i Dagsliuset"; den är högtidligen dedicerad till inga mindre än konung Fredrik och rikets ständer.[3] Censorn Rosenadler, som eljest

[1] Öfversättningen är språkligt klen och talrika missförstånd förekomma. Man frestas stundom antaga att en tysk grundtext användts; i hvarje fall är det tyska språkinflytandet starkt. (T. ex. på sid. 269 förekommer »nachlässighet», sid. 289 »gevinst» o. s. v.)

[2] Se *Wrangel*, 'Frihetstidens odlingshistoria' s. 347.

[3] Öfversättningen är i motsats till 1721 års verkställd efter en autentisk upplaga. I företalet betonar öfversättaren romanens erkända värde och märkliga moraliska nytta. Han håller sig till godo, att han sträfvat skrifva tydlig och ren svenska och att undvika »främmande ord, som nu här-likt och hopetaals uti vårt ädla, rena och rijka Svenska Språåk infall giordt». Ord sådana som *chef, capitaine, ministre, soldat* o. s. v. har han icke velat

var kritisk mot romaner, ger arbetet lifligt beröm.[1] Att förteckna alla vittnesbörden om 'Télémaques' länge bestående popularitet, skulle bli för vidlyftigt. I 'Allmänna tidningar' för år 1772, n:r 132, får glädjen öfver Gustaf III:s kröning luft i ett citat ur 'Télémaque'. Från och med år 1752 har den utkommit i talrika franska upplagor i Sverige och i väsentlig mån lagts till grund för det franska språkstudiet. Uppfostringssällskapets af *Gjörwell* författade kungörelse i 'Dagligt Allehanda' (1780, n:r 232), som meddelar ett slags studieplan, försäkrar att "den vanliga, den sig med skäl ännu bibehållande romanen Avantures de Télémaque par Fénélon, med fullkomlig nytta i anseende till språket och lärdomen kan läsas". *Tegnér* lärde på sin tid franska ur 'Télémaque', och som skolbok har den allmänt användts långt in på 1800-talet.[2]

'Télémaques' litterära inflytande har säkerligen också varit betydande. Att Dalin därifrån hämtade uppslaget till sin 'Resa till Glysisvall', har redan nämnts och äfven i 'Svenska friheten' torde, såsom Vasenius visat, element ha upptagits ur 'Télémaque'; *J. Kruse* har i sitt verk om fru Nordenflycht visat, att påverkningar från detta håll äro skönjbara på flera punkter af hennes verk. (Se 'H. C. Nordenflycht', sid. 22—23, 149—50, 227.) Men i *Mörk* vann Fénélon en konsekvent efterföljare i stor stil.

bruka i denna gamla »kämpasaga», som handlar om »ofgamla bedrifter». – Emellertid är, trots öfversättarens ordrika och medvetna företal och trots censors beröm, öfversättningen dålig och endast obetydligt drägligare än Granatenflychts. Hans rudbeckianskt färgade ifver för språkets renhet från låneord belyses af dedikationerna, där han talar om sin »undersåtelige Zele och vördnad», och om den »submission», hvarmed han ägnar ständerna sitt verk.

[1] Hans »approbation» lyder: »Thetta Värck, som intet mindre är rosamt, än nyttigt, och intet mindre förlustar, än upbygger, anseendes at thet en så härlig Sedolära, och then sanskyllige Regementz-Konsten innehåller, förtienar så mycket häldre at til Trycket befordras, som Öfversättiaren en berömlig flijt vid versionen anlagt.»

[2] Af *Fénélon* öfversattes äfven ett par kortare berättelser. Hans antika och idylliska 'Sophronisme ou les aventures d'Aristonous' utkom 1749 i öfversättning från engelskan, af *O. D**** under titeln 'Aristonoi Händelser'; den ingick vidare, likaledes öfversatt från engelskan, af *J. A. C.*, i en 1777 utgifven samling 'Fyra sedolärande historier', och utkom 1791, öfversatt från franskan af *E. S.*, med titel 'Aristonoüs Leverne'. — Två berättelser i orientalisk stil, 'Den trogna rådsherren' och 'Den omättelige girige, men förbättrade Camel-Drifvaren', utkommo respektive 1762 och 1779.

Hans under åren 1742—44[1] tillsammans med *Anders Törngren*[2] utgifna 'Adalrik och Giöthilda' ansluter sig på det allra närmaste till denna samtidens mest lästa och beundrade roman[3]. Adalrik är liksom Télémaque en konungason, som under talrika faror och irrfärder utbildas till regent. Liksom Télémaque afslår han en krona som erbjudes honom för hans förtjänsters skull, och liksom Télémaque får han pröfva fångenskapen och ett nödtvunget herdelif. De moraliska och politiska lärdomar, som under allt detta meddelas honom, äro hos Mörk som hos Fénélon bokens egentliga patos.

Den väsentliga skiljaktigheten ligger däri, att Mörk förlagt handlingen i sin roman till den fornnordiska sago- och hjältevärlden. Entusiasmen för den nordiska fornåldern, som uppdrifvits af den rudbeckska skolan, sträcker sig som en efterhand sinande underström genom hela 1700-talet för att ånyo slå ut i full låga vid 1800-talets början. Vid tiden för Mörks debut hade *Björners* 'Nordiska kämpadater' (1737) nyss utkommit, och denna digra foliant, hvarur en gång Tegnér och Atterbom skulle hämta sin barndomskunskap om

[1] Warburg uppger ('Ill. svensk litteraturhistoria' II, 1, s. 74) 1745 som utgifningsår för andra delen, men detta årtal gäller endast det som supplement utgifna registret.

[2] *Warburgs* framhållande af Törngrens medförfattarskap ('Samlaren' 1883) är ovedersägligt berättigadt; att hans medarbetarskap dock i stort sedt varit underordnadt, synes mig obetingadt framgå af Mörks ordalag i registret till 'Adalrik och Giöthilda' och i företalet till 'Thecla'. — Möjligheten för ännu ett medarbetarskap mellan Törngren och Mörk synes mig antaglig, nämligen vid öfversättandet af andra delen af 'Asiatiska Banise'. Visserligen nämner censorn *Benzelstjerna* i sin journal som öfversättare »Hr Törngren, author til Adalrik och Giöthilda», men *Salvius* skrifver i sitt utförliga och, som det tyckes, noggranna företal till 'Banises' andra del: »Åtminstone har jag ej underlåtit at här vid betjena mig af dem, som äro af det allmäna förut berömde för goda kännare i Språket.» Pluralen utpekar otvetydigt Mörk som medarbetare i den vidlyftiga öfversättningen; Wilckes uppgift i minnestalet blir då förklarlig. Däremot torde *Hammarskölds* uppgift om att vid öfversättningen slutet tilldiktats icke förtjäna afseende; visserligen har icke något exemplar af Hamanns original stått mig till buds för jämförelse, men det är absolut osannolikt, att Salvius i företalet icke skulle ha betonat denna merit hos sin förlagsartikel. Hammarskölds påstående kan vara en missuppfattning af Wilckes yttrande, att Banises andra del »röjer Hans penna».

[3] Samtiden var på det klara därmed; visserligen nämner Wilcke äfven 'Argenis', men i den tyska öfversättningen af år 1750 säges: »Man siehet gar leicht, dass es eine glückliche Nachahmung der bekannten Begebenheiten des Telemachs ist.» *Hammarskölds* hypotes om påverkning från den Lohensteinska skolans romandiktning, som upptagits af andra, är oriktig.

hjältesagorna, var säkerligen icke okänd för honom. Påverkningen från de isländska sagorna är den andra stora hufvudfaktorn för 'Adalrik och Giöthildas' uppkomst. En stor del af de mera brokigt äfventyrliga, ja romantiska elementen i boken härstamma från denna sagovärld. Handlingen, romanintrigen, är i 'Adalrik och Giöthilda' utbildad på ett mycket yppigare och rikare sätt än i 'Télémaque' — det är att märka, att kärleken i denna senare spelar en högst bisaklig roll; det pedagogiska elementet utgör grundstommen för händelserna — och därvidlag har tvifvelsutan, utom sagorna, ett annat inflytande varit af betydelse, nämligen det från 'Argenis'. Liksom i Barclays berömda verk knyter sig i 'Adalrik och Giöthilda' hufvudintresset kring striden om en prinsessas hand, och en ung furstesons besvarade, men af otaliga hinder besvärade kärlek framgår i båda till slut som segrare. Som formellt vittnesbörd om att 'Argenis' varit bekant för Mörk kan anföras öfverensstämmelsen mellan de båda romanernas begynnelseord, påpekad af Vasenius ('Historiska undersökningar' sid. 14). Dock har inflytandet från 'Argenis' varit högst oväsentligt i jämförelse med det allt afgörande från 'Télémaque'.

Något referat af 'Adalrik och Giöthilda' är icke behöfligt, då, utom den af Mörk själf i registret meddelade innehållsöfversikten, Vasenius' arbete innehåller en framställning af romanens handling ('Historiska undersökningar', sid. 27—33).

Inom ramen af en berättelse om ett fornnordiskt kärlekspars öden ger Mörk, såsom Vasenius ingående har visat, sina åsikter om de flesta moraliska och politiska problem, som sysselsatte hans samtid; och dessa åsikter äro ingalunda hämtade från Fénélon, utan sannskyldiga uttryck för den svenska frihetstidens uppfattning och anda. Under det att monarken hos Fénélon är Guds ställföreträdare, och hans makt alltså gentemot undersåtarna apriorisk, härflyter hos Mörk all politisk makt ur folket. Medan hos Fénélon den för en katolsk präst naturliga kosmopolitismen på flera ställen skymtar igenom, är hos Mörk fosterlandskärleken den drifvande kraften och källan till all dygd. Fénélon visar sig i

mycket vara anhängare af en nyktert realpolitisk uppfattning: han härleder undersåtarnas laglydnad ur den fördel de själfva hafva af samhällsordningens upprätthållande, han betonar nödvändigheten för en regent att begagna sig äfven af dåliga verktyg. Mörk är gentemot honom en moralist af idealistisk läggning: den oegennyttiga dygden är för honom den sammanhållande kraften i samhället och kompromisser med orättvisan eller osanningen godkänner han icke i någon form.

Äfven beträffande den individuella moralen ter sig Mörks världsbild annorlunda än Fénélons. Kärleken är hos Fénélon, där den icke är fördärflig och syndig passion, en helt konventionell sak: Antiopes hand bortskänkes af fadern, utan att någon frågar efter hennes vilja. Hos Mörk öfverlämnar Domar valet helt och hållet åt Giöthilda; och med denna större frihet följer ock ett naturligare och af konvenansen obundnare umgänge mellan de älskande. Det mänskliga ideal, som Mörk uppställer, sammansmälter klokheten, tapperheten och det oegennyttiga medborgarsinnet till en stoisk enhet, som han betecknar med ordet *själflikhet*, och som är den dygdiga mänskans fasta riktning mot det goda, oberoende af alla lyckans omkastningar, af passioner och sinnesrörelser. Denna själflikhet är i första rummet regentens plikt; den innebär visserligen en nästan gudomlig fullkomlighet, men Mörk tror på fullkomligheten, och han menar verkligen, att mänskan genom dygden kan bli lik de odödliga. — En idealism som denna är Fénélon främmande; medvetandet om den mänskliga dygdens bräcklighet öfverger honom aldrig. Äfven den rättsinnige monarken är beroende af sin omgifning, sina tjänare, af lynne, vanor och lidelser, och en absolut garanti för rättvisans bestånd finnes icke. — Hos Mörk öfverväger alltså den oböjliga moralismen, hos Fénélon gör sig den praktiskt erfarne politikern mera gällande.

Men i 'Adalrik och Giöthilda' inskränker sig Mörk icke till att i mera abstrakt form ge uttryck för sina politiska och moraliska åsikter, han yttrar sig äfven om på hans tid aktuella frågor och porträtterar samtida allmänt kända personer, såsom Vasenius på ett öfvertygande sätt uppvisat. I själfva verket föreligger ett objektivt bevis på att samtiden tillämpade argu-

mentationer ur den fornnordiska romanen på samtida förhållanden. *Benzelstjerna* har nämligen i sin censorsjournal för 30 juni 1743 antecknat, att han låtit författarna ändra några ställen i sjätte boken, ''hvarmed ögonskienl. påsyfftas vår Ost Indiske handel''[1]; Vasenius gör med rätta gällande, att denna anteckning är ''ett ojäfvigt vittnesbörd om att Mörk verkligen med de läror han förkunnade afsåg förhållandena i sitt fosterland''. Ännu ett sådant vittnesbörd, mera förtäckt, men ovederläggligt, skulle kunna anföras från Dalin. Vasenius har häfdat, att berättelsen om Faeton, hvarmed nionde boken börjar, sannolikt afser Charles Emil Lewenhaupt och det olyckliga finska kriget 1741—43. Att sagan verkligen innehåller en anspelning på en samtida person — och alltså otvifvelaktigt Lewenhaupt — framgår af en skämtsam 'Resebeskrifning', tryckt i Dalins 'Vitterhetsarbeten', del 4, sid. 344—56. Det heter där: ''Kyrkoherdens vagn var af det slaget, som kallas *Phaëton*, efter en viss vettvilling, som tumlade i det djupa, när han ville köra större Hästar, än han förmådde styra. Det skedde i den diktfulla tiden, så at ingen må tro, at jag dermed menar någon i våra dagar.'' — Dalins skämt är författadt i augusti år 1744; i slutet af år 1743 hade nionde boken af 'Adalrik och Giöthilda' utkommit.

Anspelningar af detta slag äro talrika i Mörks roman; åtskilliga torde nu icke längre vara begripliga. Vasenius har påvisat, att konung Domalder och Grimalder, en af diarna på Fyrisvall, båda tecknats med drag, som hänsyfta på konung Fredrik och hans lastbara privatlif, att skildringen af Gyda är myntad på Hedvig Taube, att de skalder, som Adalrik möter i dödsriket, äro porträtt af prästen Tollstadius, hvars sanningsägeri Mörk beundrade, och af Dalin, hvars smicker särskildt för fröken Taube han föraktade. Den kloke herden Gudbrand, som en gång varit mäktig och inflytelse-

[1] Att strykningarna icke behagat Mörk, som ifrade mot den lyxskapande ostindiska handeln, visar den snärt han ger censor i början af sjunde boken. Om Gudbrand, som föredragit de förgripliga åsikterna, heter det där: »Gudbrand hade väl kunnat säja mera, och kan hända förete orörliga Grundvahlar til sitt tal, men han ville hälldre tystna. Det var ett ömt ämne, som en tid retat deras sinnen, och ännu intet utan fahra kunde handteras. Han såg på deras ansickten, som honom hörde, at hans ord voro hos några såsom rifvande Törnen, och de brunno af en onödig ifver. Hans försicktighet befalte honom då at tiga, och ei mera röra de sår, som voro så öma.»

rik, är en idealiserad bild af Arvid Horn. — Äfven utländska förhållanden beröras. Ridgudaland skildras på ett sätt, som för tanken till England; Mörk polemiserar härvid mot de engelska filosofernas fritänkeri, särskildt mot deras deterministiska läror. Vindernas land lånar de flesta dragen från Frankrike.

Vasenius' tveksamma försök att återfinna en allegorisk betydelse i romanens hela handling — hvarvid Giöthildas hand skulle beteckna arfsföljden i Sverige och hennes trenne friare de uppträdande pretendenterna — synes mig däremot utsiktslöst. En dylik undermening lyckades man visserligen inkonstruera i 'Argenis', men såsom redan nämnts har en sådan näppeligen ingått i Barclays intentioner; och detsamma gäller säkerligen för Mörk. Det är i själfva verket ett långt steg från att ur den kringvarande verkligheten hämta dragen till de diktade personer och händelser, som man skildrar, till att bygga hela händelseutvecklingen som en spetsfundig allegori öfver ett historiskt förlopp. Det förra är lika naturligt och osökt som det senare konstladt. En diktares fantasi är ju endast skenbart skapande: hans inbillningsprodukt består i sista hand af de verklighetselement, som han iakttagit, i en ny kombination. Vare sig han afser det eller ej, kommer hans diktverk med nödvändighet att innehålla erfarenhetsfragment eller till och med hela erfarenhetskomplex ur verkligheten. Det kan därför sättas i fråga, om *alla* de öfverensstämmelser med faktiska förhållanden, som förekomma i 'Adalrik och Giöthilda', äro medvetna anspelningar; mycket troligt är att vid skildringen af de talrika personerna och händelserna i romanen halft omedvetna reminiscenser inställde sig från författarens — eller författarnas — ganska begränsade föreställningsvärld. Ty fantasien är, såsom senare skall visas, mycket svag i 'Adalrik och Giöthilda' och söker öfverallt stödjepunkter, i verkligheten och i litterära förebilder.

I det föregående har romanens allmänna karaktär och dess idéinnehåll framställts i stark förkortning och i hufvudsaklig anslutning till Vasenius' banbrytande undersökningar. En närmare estetisk undersökning skall belysa 'Adalriks och

Giöthildas' litterära värde och dess förhållande till förebilden, som af Vasenius behandlats på ett ensidigt sätt.

Att mänskoskildringen i 'Adalrik och Giöthilda' är abstrakt, att karaktärsteckningen snarare äger rum genom beskrifningar än genom berättelser, att liffulla och karaktäristiska detaljer så godt som alldeles saknas, det kan icke läggas Mörk särskildt till last, då förhållandet är detsamma hos förebilden liksom hos nästan alla romaner af äldre typ än den realistiska sjuttonhundratalsromanen. Men det är dock att märka, att personerna i 'Télémaque', utan att vara i modern mening individualiserade, dock ha en klarhet i konturer och åskådlighet, som sammanhänga med sin författares antika skolning, och som man förgäfves söker i Mörks roman.

Betänkligare är däremot, att psykologien i 'Adalrik och Giöthilda' är högst godtycklig och öfverallt förråder brist på verklig mänskokännedom. Otaliga scener och händelser, som skildras, äro af den beskaffenhet, att de måste betecknas som osanna och onaturliga. Hialte, som skildras som "en stor och makalös Konung", och om hvilken det heter, att han "regerade med Nåd och Rättviso" och hade "en stor och ädel själ" (se del 1, sid. 200), får plötsligt reda på att den yngling, som han tagit i sin vård, är Adalrik, d. v. s. en son af hans ungdomsälskade Disa med hans rival Hialmar. Denna upptäckt beskrifves ha de fruktansvärdaste verkningar på honom. "Ögonen brunno af vrede, och håren tycktes resa sig på hans hufvud. Det förgift, som utbredt sig hos honom, giorde at ansichtet skiftade färg, och hela kroppen darrade. Blodet kokade uti hans ådror, och ifren hindrade honom at tala" (del 1, sid. 106). Men ännu orimligare än denna måttlösa vrede är det samtal Hialte för med sig själf om huruvida han skall mörda Adalrik eller ej: "Det vore grymt at mörda en så oskyldig! Men min sorg kan ei stillas: Min vrede kan ei försonas utan genom Hialmars Blod, som rinner varmt hos Sonen. Det må rinna" etc. Dylika exempel på tom konstruktion skulle kunna anföras i mängd.

Betecknande för Mörks psykologiska uppfattning äro de plötsliga och oförmedlade omslag, som han låter inträda i sina personers sinnelag. Ingiald, den svekfulle och lastbare

konungen i Sällånger, som under kriget mot Adalrik visat sin vanliga trolöshet, angripes i striden af Adalrik, men då han känner sin svaghet kastar han sig på knä och tigger sitt lif med följande ord: "Jag är Ingiald, det är, jag är värd at dö. Hela Norden, hvars ro jag har brydt, är min Fiende . . . Spegla i mina gråa Hår en olycklig ålderdom, som faller genom sina laster, och öfvergifven af Gudarna" (del 1, sid. 208). — Ett ögonblick har varit honom nog för att ge honom en ny, enhetligt moralisk uppfattning af världen och sin egen ondska. — Under sådana förhållanden öfverraskar det mindre, att invånarna på Ridgudaland, som döda sin oduglige konung Sturle, knappast ha hunnit fullborda mordet, förr än de fått en alldeles annan syn på saken: "De fördömde sig sielfva, med sina nidslagna åtbyrder, och sade: Sturle är nu död, men vår blygd lefver. Ingen ålder lär utplåna minnet af vårt fehl, och hämden lär ei försuma sig, at straffa oss" etc. (del 1, sid. 267). Ja, konungamördarna ge i omedelbar fortsättning en hel teori om folkets begränsade rätt till självförsvar, och ange själfva, hur långt deras befogenhet sträckt sig. — På ett lika naivt sätt öfvergår Regner, romanens svartaste bof, till entusiastiskt dygdesvärmeri vid åsynen af en okänd ynglings förtjänster (del 1, sid. 400).

Med en så omogen psykologi är det helt naturligt, att själfva fabeln ofta är alldeles otrolig. Konung Thielvars vrede mot sin dotter Thora, grundad på en lös misstanke, hvarom han icke gör sig underrättad, är alldeles osannolik, och lika meningslöst är Thoras uppträdande, när hon bedyrar sin oskuld *in abstracto*, i stället för att helt enkelt omtala sanningen, hvarifrån intet hindrar henne (del 2, sid. 121—123). Hela berättelsen om Thoras landsflykt tillsammans med en flock af landets kvinnor är en ytterst klen invention, och de handgripligaste absurditeter måste tillgripas för att få fabeln till stånd. Thora och hennes kvinnor, som skola hemligt fly ur landet som vikingar, skaffa sig skepp, köpa kläder och vapen, öfva sig i vapnens bruk och lära sig att segla, utan att dessa deras förehafvanden upptäckas af någon (del 2, sid. 122). På ett annat ställe möter Adalrik sin Giöthilda, då hon är förklädd till yngling och fången; hennes ansikte

är visserligen förställdt af sorg, men har dock en ''högre glans af skiönhet''. Därvid passerar det otroliga, att Adalrik betraktar detta sköna ansikte utan att igenkänna det (del 1, sid. 344). Det skulle bli för vidlyftigt att anföra flera exempel på inventionens bristfällighet. Och dock har Mörk till sitt förfogande ett universalmedel, som kan tillfredsställande förklara det osannolikaste, och som han flitigt använder, nämligen gudarnas direkta ingripande. Huru Vasenius kunnat finna gudarnas ingripande särskildt utmärkande för 'Télémaque', men mera sällsynt hos Mörk ('Historiska undersökningar', sid. 158—161), och därpå byggt ett motsatsförhållande mellan ''godtycket'' och ''den lagbundna friheten'', är nästan oförklarligt. *Deus ex machina* spelar nämligen en högst viktig roll i 'Adalrik och Giöthilda'. Redan Adalriks skeppsbrott (del 1, sid. 15—16) är Thyrs verk, och utan att tillnärmelsevis göra anspråk på fullständighet kan man ange följande exempel på gudomligt ingripande i första delen ensamt: sid. 82 (gudarna skydda Haralds flykt), sid. 118 (vikingarnas skepp gå till botten ''i stillaste lugn och lugnaste sjö''), sid. 140 (gudarna frälsa Hialte och Adalrik från Ulfvers spjut), sid. 161 (gudarna framkalla ett starkt oväder), sid. 164 (jorden stöter den brottsliges lik från sig), sid. 417 (gudarna skydda Adalriks lif), sid. 419 (Adalriks sår läkes som af ''en osynlig hand''). — Mörks uppfattning af detta problem om gudomens förhållande till mänskorna är också djupt oklar — något som Vasenius förgäfves söker bemantla, sid. 161 — och han bekänner sig på flera ställen till en verklig religiös fatalism (se t. ex. del 1, sid. 252, där ödets bud förklaras oryggligt). Han lär också (del 1, sid. 297), att mänskorna böra öfverlämna sig åt gudarnas omsorg, utan att betänka, att konsekvenserna häraf vore ödesdigra åtminstone för romanintrigen med dess handlande och kämpande mänskor.

Det är endast sällan, man i 'Adalrik och Giöthilda' finner en väl planerad och motiverad berättelse; mycket möjligt är, att det delade författarskapet har sin andel i denna brist. Anmärkningsvärdt är, att den senare delen är bättre än den första och företer flera ljuspunkter. Man frestas verkligen

sammanställa detta med den omkastade ordningen mellan författarnamnen under andra delens dedikation, och med det faktum, att den af Mörk ensamt författade 'Thecla' i detta afseende står ojämförligt högre. Mycket af ojämnheterna och smaklösheterna skulle då kunna skrifvas om icke direkt på Törngrens personliga konto, så i hvarje fall på medarbetarskapets.

Hur det härmed må förhålla sig, säkert är, att t. ex. Frejdisas berättelse (del 2, sid. 301—28) öfverträffar allt hvad som förekommit i första delen af 'Adalrik och Giöthilda'. Den är icke blott omväxlande och väl sammanhängande — enstaka drag ha däremot, som framdeles skall visas, lånats från olika håll — utan har också flera naturliga och mänskliga detaljer. Skildringen af Frejdisas vistelse på ön hos herden och herdinnan, hvilka förut hyst hennes försvunne broder Adalrik i sin koja, är verkligt vacker och rörande (sid. 319—23). Herden utpekar för henne de ställen, där Adalrik varit vid det eller det tillfället, visar henne trädstammar, där han skurit sitt namn, som hon omfamnar; hon lefver på ön i ensamhet och vemodig undergifvenhet under sitt öde. Hennes sinnesstämning målas i följande vackra ord: ''Och när jag såg träden, som öfver vintren stått nakna, åter prydas med Löf och med Blommor, påminte jag mig dem, som af Lyckan förfölgde och förtryckte voro. Ofta tänckte jag hos mig sjelf: en vinter är väl lång och besvärlig, men den går dock en gång til ändo. En gång smälter des Is och des Sniö för Solenes liufliga strålar, och Slätterna målas med tusende färgor. Eländet är väl långsamt och tungt, men det tör ock löpa til sitt slut. De, som nu sucka och sörja, töra en gång med fägnad se sin sällhets Våhr blomstra i nöjen'' (sid. 320). Äfven de följande skildringarna i andra delen stå på en högre nivå än det öfriga; femtonde boken är t. ex. i stort sedt välskrifven.

Sammanfattar man resultatet af det ofvanstående, kan det alltså sägas, att 'Adalrik och Giöthilda' i fråga om planläggning, händelseutveckling och mänskoskildring icke står högt. Det godtyckliga, psykologiskt omotiverade spelar en framträdande roll däri, och följdriktighet saknas ofta. En

något mognare psykologi möter oss först i enstaka partier af andra delen.

Hvad som ytterligare försvagar och förstör intrycket af 'Adalrik och Giöthilda' är detaljernas brist på verklighetsinnehåll och exakthet. Därigenom mista skildringarna all åskådlighet, all lefvande färg, all förmåga att intressera och rycka med. Ofta förekomma dessutom påtagliga försyndelser mot naturtrohet och rimlighet, som stadfästa den karaktär af overkligt fantasteri, af dimmig och litterär skrifbordsprodukt, som utmärker romanen i sin helhet. Det är endast sällan man skönjer något själfständigt sedt eller uppfattadt i alla bokens skildringar. Hur blodlös, overklig och i sin smaklöshet motbjudande är icke redan en af de första episoderna, den hvari Hilldur berättar om Gudleker vid Allogis' graf! (sid. 10—11). Allogis har på ett mycket osannolikt sätt dödats af ett ormbett; hennes trogne make Gudleker väter hennes graf med sina tårar. "En dag var Gudleker allena och ärnade med sin herdastaf sönderslå några maskar, som kröpo fram undan stenen. Men dervid tyckte han sig höra denna röst: Hierrans Gudleker, var intet så grym emot din Allogis, den du tillförene älskat. Dessa maskar äro växte ur hennes skiöte. Undra intet. Lyft up stenen, som betäcker hennes kropp. Se och tro dina egna ögon. Han giorde det och såg huru förgängelsen angripit hans förbleknade Herdinna. Det var af henne intet mera öfrigt än en nakot hufvudskalla och några multnade ben. En näfva mull och ett knippe maskar." Denna osmakliga fantasi utan ringaste verklighetsfärg är på en gång barbarisk och pueril. Hvem skulle tro, att Hilldur — den unga kvinna, som vistats vid Gudlekers och Allogis' hus, och som berättar det ofvan citerade för Adalrik — omedelbart därpå för Adalrik till samma graf, hvari nu det trogna paret förenadt hvilar, och med utgångspunkt från den motbjudande berättelsen fortsätter: "Se, du obekanta yngling, ehu du också är. Här hvila Gudleker och Allogis. Hos dem sitter jag som oftast förnögd, och talar med dem om min tilstundande hvilo. I dem speglar jag mitt tilkommande öde. Ty hvad de äro, det skal också jag varda. Huru roligt hvila deras kroppar! Huru stilla ligga deras

ben!'' Detta är ju direkt löjligt i sin inkonsekvens, ty hvad Hilldur förut berättat manar alls icke till betraktelse öfver grafvens ro. — En roman, där dylika episoder förekomma, är ändå ett långt stycke efter Fénélons läckra och artistiska 'Télémaque'.

Bristen på realism gör sig också gällande i berättelsen om Adalriks obotliga sår, som han fått af svärdet Risanöth, hvars spets är doppadt i Styggie-Flod. Detta motiv införes planlöst, begagnas ofullständigt och afföres omotiveradt. På sid. 312 (del 1) berättas om Adalriks eländiga tillstånd på ett sätt, att man uppfattade honom som döende, men på sid. 416 är han, utan att någon som helst förklaring gifves, vid långt bättre vigör, och det talas endast om svedan, som han söker bota med örter, och på sid. 419 blir han med ens frisk genom gudarnas ingripande.

Det skulle föra för långt att anföra alla dylika osanna detaljer; ett urval skall dock göras bland dem, som i estetiskt afseende verka mest störande. Den vackra och verkligen realistiskt målande skildringen af vårlandskapet på sid. 30 (del 1) störes däraf, att strax förut de rika åkrarna med lutande ax och trädgårdarna med frukter bland löfven omtalats. Det är icke befordrande för den åskådliga bilden af Ymeslands trägna landtbefolkning, när det heter, att ''Solen om Sommaren sticker dem med sina strålar på Bröstet och giör deras Ansichten bleka''; ett olyckligt och i sin absoluta orimlighet förvånande drag, som envist återvänder. (Del 1, sid. 152 äro biärmarna icke rädda för ''at Solen blekte deras Ansichten, när de arbetade på Ängarna''; del 1, sid. 270 säges om en herde: ''Solen hade ännu intet så blekt hans bröst och Ansichte''). Mot Adalrik planlägges ett giftmord (del 2, sid. 440), som strandar därpå, att mördarna slå drycken i ett glas, ''och glaset, som ei kunde tåla det starcka förgiftet, gick sönder''. Af mera psykologisk art är misstaget, när Adalrik sitter utanför Giöthildas dörr (del 1, sid 37), med ett ansikte hvars ''fria och muntra upsicht'' röjde ett rent samvete, men samtidigt ''vanmächtig för det blod, som honom aflupit''.

Det anförda må vara nog. Det betänkliga i detta är, att

orimligheterna och osannolikheterna i 'Adalrik och Giöthilda' icke äro af det slag, som härflyta ur en alltför liflig och ostyrig fantasi — sådana finnas stundom hos andra författare — utan att de bero just af bristen på inbillning, på föreställningsgåfva, på förmågan af konkret syn. Just därför att författarens fantasi icke trollar fram bilden af det han vill skildra för hans inre öga, mister hans skildring åskådlighet och sanning. Detta för 'Adalrik och Giöthilda' konstitutiva drag — bristen på självständig och skapande fantasi — har säkerligen varit af betydelse för uppkomsten af de politiska anspelningar, som Vasenius uppvisat. Just därför att inbillningskraften och kombinationsgåfvan saknats, har den osmälta och obearbetade verkligheten i stor utsträckning funnit väg in i romanen.

Fantasilösheten gör också författaren i hög grad beroende af litterära mönster, och därmed äro vi inne på Mörks ställning till sina förebilder. Att han i rik mån anlitat sådana medger han själf, då det i företalet till första delen heter: ''Hon (d. v. s. afunden) torde gläntsa deråt, at vi uppå andras Renar plåckat ett eller annat Blomster det vi flätat i vår Krants. Ja, vi bekänne, det är så. Ofta giör man en annans skrift, den man trägit vänder, til sin egen. Så aldeles, at ock andras tanckar flyta ofta in uti Pennan såsom sina egna.'' Vasenius har i sina 'Historiska undersökningar' påpekat en mängd efterbildningar efter 'Télémaque', dock långt ifrån alla. Med hans framställning — hvari jämförelsen oftast utfaller till Mörks förmån — kan jag dock icke vara enig.

Att en författare efterbildat ett tidigare diktverk är ju icke i sig själf fällande; han kan behandla det lånade motivet med så självständig fantasi, att det under hans hand blir nytt, blir hans verkliga tillhörighet — en sats, som särskildt *Goethe* drifvit både teoretiskt och praktiskt, och som förträffligt exemplifieras af Dalins förut behandlade lån från 'Spectator'. Men af denna art synas mig Mörks lån från Fénélon endast sällan vara. Tvärtom, de låta ofta karaktärisera sig som osjälfständiga, i dålig mening litterära imitationer. De ha stundom öfverflyttats från det ena papperet till det andra, utan att på vägen ha passerat en lefvande inbillning.

Skildringen af Télémaques herdelif (sid. 31 i 1721 års upplaga[1]) ligger till grund för Mörks framställning af Adalriks herdelif (sid. 270 och 323, del 1) samt äfven för berättelsen om Asmund och Giörhilda (del 2, sid. 294). — Fénélons utmärkt berättade episod om huru styrmannen Achamas, bedragen af en synvilla, styr skeppet till Salenta i stället för till Ithaka (sid. 159—162), efterbildar Mörk i Thorbiörns missöde (del 1, sid. 428—29).[2] — Scenen när Theophanes spår Télémaque (sid. 200) är imiterad hos Mörk i del 1, sid. 442—43, där Heimdaller siar om Adalriks framtid. — Télémaques brottning med Hippias (sid. 317) går igen i Adalriks brottning med Rhomund (del 1, sid. 240). — Fénélons skildring af Acherontia (sid. 352) motsvaras af Mörks i del 2, sid. 152—153, liksom hela besöket i underjorden hos Mörk är efterbildadt Fénélon och Virgilius. — Försöket att förgifta Télémaque och upptäckten af de brottsliga, hvarvid en ring spelar hufvudrollen (sid. 390—93), har Mörk tillämpat på Adalrik (del 2, sid. 440—44).

På alla dessa ställen, som långt ifrån ge en uttömmande bild af Mörks beroende af Fénélon, synes mig Mörk spela en ganska osjälfständig roll. Det torde vara svårt att i hans skildringar uppleta något fritt uppfunnet drag af värde. Heimdallers spådom i yrseltillstånd föregås hos Mörk af ett långt

[1] Till denna upplaga skall i det följande hänvisas.

[2] Då detta ställe hör till dem, som Vasenius tyckes hålla Mörk till godo ('Historiska undersökningar', sid. 159), kan det vara lämpligt att ingå närmare därpå. Vasenius finner hos Fénélon klandervärdt, att detta Neptunus' ingripande förorsakar färden till Salenta och därmed två tredjedelar af boken, och hos Mörk berömligt, att det endast motiverar en underordnad episod. Denna distinktion synes mig värdelös: när gudarnas ingripande i princip erkännes, kan det vara skäligen likgiltigt, om däraf följa små eller stora verkningar; ja, det senare är t. o. m. värdigare och ur religiös synpunkt mera tillfredsställande. Hos Mörk bestämmas eljest äfven betydelsefulla peripetier — sådana som Adalriks skeppsbrott i romanens början — genom gudomligt ingrepp. — En viktigare synpunkt än denna abstrakta är det konstnärliga utformandet af episoden. Det visar sig då, att de bästa dragen hos Mörk äro direkt lånade — såsom de aflägsna bergens förvillande likhet med små molm vid horisonten —; att han onödigtvis utom synvillan inför ett slags spökeri, bestående i att Thyr sätter sig hos styrmannen i Atles skepnad för att förvilla honom med samtal — ett afgjordt försvagande moment —; och att han icke har någon motsvarighet till Télémaques och Achamas' samtal, hvarunder den ene ser framför sig Ithaka, den andre en okänd strand — den konstnärligt vackraste detaljen i Fénélons berättelse. — Vasenius' argumentation är genomgående ensidigt teoretisk.

moraliserande föredrag (del 1, sid. 434—442), som alldeles saknar motsvarighet hos Fénélon, men detta tillägg är en afgjord försämring, då gubbens förvirrade och gåtfulla yrselutrop föga passa samman med hans föregående omständliga och docerande ton. Mystiken, som hos Fénélon är stark, har tid att försvinna under ett anförande på åtta sidor. — Fénélon skildrar mycket stämningsfullt det hemskt ödsliga, svartnade landskapet kring nedgången till underjorden; Mörk efterbildar tämligen noggrant denna skildring, men tillägger en detalj: ''der gingo små Dvärgar i bet med sina hjordar allena'', som skall öka rysligheten, men som tvärt om alldeles bryter den fasansfulla stämningen af ensamhet genom att införa lefvande väsen på taflan. — Af detta slag synes mig oftast Mörks självständiga tillägg vara; det vore i själfva verket mycket begärdt att hos den unge informatorn förutsätta det säkra artistiska omdömet hos en Fénélon.

Vasenius har särskildt häfdat ('Historiska undersökningar' sid. 115—17) att Mörks skildring af afgrundsandarna (del 2, sid. 155—56), hvilken är efterbildad Fénélons skildring af lasterna kring Plutos tron (sid. 358), skulle öfverträffa förebilden, därför att ''medborgarsinnet beherskat hans fantasi'' och gjort bilden beundransvärdt ''liffull och åskådlig''; och Warburg har ('Ill. svensk litteraturhistoria', sid. 77) också särskildt framhållit denna episod. Emellertid förefaller det mig, som om äfven detta ställe vore ett exempel på Fénélons säkrare estetiska smak. Nekas skall visserligen icke, att Mörks skildring har en större realism. ''Den magna afunden gick med infallna ögon, och slet sina egna leder. Tvedräckt hade flätat sitt hår med Ormar, och ett svart förgift flöt öfver dess ansichte. Hat och Vrede gingo såsom tvenne grymma Lejon tilhopa, och sårade hvarandra . . . Lögnen sög förgift af de renaste blommor, och giorde sår med sin tunga'' o. s. v. Men det måste bestridas, att detta slags realism är af godo, ty faktiskt äro alla dessa allegorier estetiskt oföreställbara, icke åskådliga, d. v. s. de göra, om man tvingar sig att föreställa dem, ett estetiskt pinsamt, ja barbariskt intryck. Hur oändligt mycket smakfullare är icke då Fénélons skildring af lasterna kring Plutos tron! Vasenius klandrar den därför

att lasterna ingenting utföra, endast äro hofmän kring härskarens tron. Det är just detta som är förtjänsten. De utgöra en dekoration: döden med sin lia vid tronens fötter, svarta sorger, spöken och gastar, onda drömmar, laster, som icke skildras och som man därför föreställer sig som allegoriska gestalter med emblem — det är en hel hofstat och det är de allegoriska figurer, som tillhöra tidens illustrationsstil, dess dekorationsteknik i tablåer och transparanger. De ha en helt luftig overklighet, ty det hela är tänkt som en tablå, och alla figurerna kallas till slut bilder, föreställningar, *images*. Mörks massiva och motbjudande realism vinner icke på jämförelsen.

Det är vid jämförelsen mellan Mörk och Fénélon väl att märka, att den senare i estetiskt afseende gynnas oerhördt af själfva det material, hvari han arbetar, nämligen den klassiska föreställningsvärldens klart utbildade, konturskarpa och formrika föreställningsvärld. Den fornnordiska världen är i jämförelse med denna en ossiansk dimvärld; den ägnar sig lättare för lyrisk behandling än för behandling i romanformen, som kräfver åskådlighet och exakthet. Åtminstone gäller detta den fornnordiska världen i den ovissa belysning, hvari den framstod för Mörk och hans samtid. Den fornnordiska koloriten i 'Adalrik och Giöthilda' består, noga sedt, endast i personnamnen och de geografiska bestämningarna samt i enstaka sedvänjor och bruk: drakskepp, sköldmör och några dylika lösryckta detaljer. Eljest är i stort sedt skildringen utan egentlig färg, och när sådan finnes är den liksom i 'Télémaque' antik. Styggieflod (Styx), Fasold (Faëton) äro inga nordiska begrepp; och Glyssisvallar är ingenting annat än Elysium, Loke i båten är Charon och de fördömdas hemvist är Tartaren. Den antika mytologien och världsbilden, välkänd från Fénélon och från de gamla författarna, strider öfverallt med den nordiska, hvarom Mörk hade en så ofullständig kunskap. Att detta ofördelaktigt inverkar på skildringen är uppenbart. Ett enda exempel skall klart belysa det. Fénélon skildrar (sid. 85) Télémaques segerrika deltagande i kampspelen om Kretas konungakrona, och denna episod har Mörk efterbildat i Asmunds kamp om

Ridgudalands tron (del 2, sid. 415—23). Fénélon låter trenne olika antika täflingslekar äga rum: brottning, knytnäfskamp och kappkörning, och Télémaque segrar i alla. Mörk låter Asmund likaledes först täfla i brottning och följer i berättelsen troget Fénélon. Men knytnäfskampen däremot tyckes han ha insett vara okänd som fornnordisk idrott, och han har fallit på den tvifvelaktiga idén att ersätta den med en strid, där tunga stridsklubbor användas som vapen. Med den för 'Adalrik och Giöthilda' utmärkande bristen på verklighetssinne förbiser han alldeles, att man icke kan slå hvarandra till jorden med dylika klubbor, såsom han låter sina kämpar göra, utan att helt enkelt slå ihjäl hvarandra. Men hvad värre är: med slafvisk fantasilöshet kopierar han Fénélons berättelse, enligt hvilken Télémaque får en stöt i magen, så att han spottar blod och känner det svartna för ögonen, men, uppmuntrad af Mentor, repar sig och till slut fäller sin motståndare — en berättelse, som, enligt hvad referat af engelska boxningar kunna visa, icke innebär något omöjligt. Men Mörks berättelse däremot! Asmund får ett kraftigt slag af sin motståndares klubba på bröstet, så att "en hel ström med Blod gick af hans mun" och det svartnar för ögonen. Men Angantyr uppmuntrar honom och han repar sig . . . Efter denna täfling inskjuter Mörk en pilskjutning, som i detta sammanhang kan öfverhoppas. Fénélons med gedigen klassisk lärdom skildrade kappkörning — motståndaren försöker stänga Télémaque vägen, men kör mot *meta* och störtar — ersätter Mörk med en mera nordisk kappsegling, hvarvid ett skär får spela samma roll som vändpelaren hos Fénélon, naturligtvis utan egentlig sannolikhet.

Denna osjälfständighet, hvarmed Mörk transponerar den antika miljön till fornnordisk, är ganska typisk för 'Adalrik och Giöthilda', och därmed är den estetiska grundsvagheten i Mörks verk angifven — en svaghet som Vasenius alldeles negligerat vid sina paralleller mellan Fénélon och Mörk.

Det är på grund af fantasiens kraftlöshet som Mörk tvingats ansluta sig så nära till Fénélon. Han lånar icke blott fabeln ur 'Télémaque', utan hämtar därifrån talrika bilder och stilistiska prydnader. Soldaternas i täta led burna pikar

liknar Mörk vid sädesax (del 2, sid. 365); bilden återfinnes i 'Télémaque' (sid. 216). Den vackra bilden om bäckarna, som ringla sig som om de ej ville öfverge orten (del 2, sid. 188), återfinnes hos Fénélon[1] (sid. 7).

Men äfven på andra håll söker Mörk i detta sitt ungdomsverk stödjepunkter. *M. Lamm* har i en uppsats om 'Dalins Brynhilda' påvisat de spår som Mörks språk bär af den dalinska tragediens stilistiska prägling. Inflytandet från Dalin har sträckt sig längre än till det språkliga. Berättelsen om herden Armoder (del 2, sid. 129—135) är ingenting annat än Dalins populära 'Herdaqväde' (''En Celadon gaf fröjderop''). Enda skillnaden är att Armoder stjäler den förmenta skatten i stället för att hitta den; på alldeles samma sätt som Celadon invaggar han sig i storhetsdrömmar och föraktar sitt förra fattiga herdelif; och liksom hos Dalin finner han, när han undersöker skatten, endast ''några små guldstycken'', som motsvara Dalins fyrkar.[2]

Af de klassiska auktorerna har Virgilius, såsom Vasenius visat ('Historiska undersökningar', sid. 15—16), påverkat Mörk på flera punkter. Idén att låta Adalrik i en framtidssyn se Sveriges blifvande konungar går tillbaka till Eneas' vision af Roms framtid. Mörks liknelser äro bildade alldeles i Virgilius' utförliga och parallelliserande stil, och själfva satsfogningen är latinsk. Äge, som kör på vattnet i en vagn dragen af sjöhästar (del 1, sid. 15), motsvarar Neptunus i Eneidens första bok. — Men äfven andra författare har Mörk känt. Skildringen af ''de Arils tider, som fordom varit i Jotunhem'' (del 1, sid. 132), är efterbildad Ovidius' skildring af *aurea aetas*, och teckningen af Gudlekers och Allogis' herdekoja (del 1, sid. 98) för tanken till Filemon och Baucis.

Andra källor, som man kan spåra i 'Adalrik och Giöthilda', äro t. ex. i Frejdisas berättelse (del 2, sid. 314) den historiska anekdoten om Gustaf Vasas flykt i Dalarne

[1] Betecknande nog är den hos Mörk missförstådd. Fénélon låter bäckarna kröka sig, så att de komma till samma ställe för andra gången — något som naturligtvis ej får fattas bokstafligt —; Mörk säger, att de »föllo ofta tillbaka uti sig sielfva», hvilket är orimligt.

[2] Dalins 'Herdaqväde' anses ha en politiskt alluderande innebörd; så kan knappast vara fallet med Armoder-episoden hos Mörk.

och hans gömställe i ett hölass. Betecknande är, att Mörk icke gjort den oigenkännlig genom den allra minsta omformning: Frejdisa ligger gömd i höet, de af den onda kungen utsända spejarna genomstinga det med sina spjut, såra den gömda, och varskos af blodet. — På ett annat ställe af samma berättelse (del 2, sid. 305) upptagas ganska oförtäckt motiv ur den gamla sagan om Genoveva och hinden.

Hvad som trots all osjälfständighet och svaghet dock ger 'Adalrik och Giöthilda' värde och en viss glans, är själfva stilen, och i dennas förtjänster torde nog ligga hufvudorsaken till romanens stora framgång på sin tid. Språket är nämligen af de unga författarna behandladt med ovanlig skicklighet. Visserligen kan det icke talas om någon verklig lefvande fantasi i den språkliga utformningen, men i gengäld har den en renhet och en klang, som än i dag äro förvånande. Bilderna ha en prakt och stråt, som visserligen i de flesta fall är lånad från goda latinska författare, men som icke desto mindre gör sin verkan. Tyvärr förminskas denna verkan i längden genom den tröttande stereotypi, hvarmed samma bilder gång på gång återkomma. Bilden af den vredgade björnen sträcker sig genom hela boken och föga mindre vanligt är det med väldigt brak fallande trädet, som väl är ett lån från Virgilius.

Hvad som så till slut fördelaktigt utmärker 'Adalrik och Giöthilda' är landskapsskildringens färg och must, som på flera ställen är ovedersäglig. Vårlandskapet vid Mälarens utlopp (del 1, sid. 30) är verkligen sedt och återgifvet med frisk uppfattning och tillhör det bästa vi äga af naturskildring i vår äldre diktning. Förtjänsten hos landskapsskildringarna är i allmänhet icke exaktheten och realismen — dessa egenskaper äro, som visadt, outvecklade i hela boken — utan en stämningsstyrka, som stundom kan bli nästan suggestiv. Man kan omöjligt neka uttrycksfullheten i följande skildring af Norden: "Det är vist, bratta Klippor och spitsiga Klyftor, hvilka betäckas af Skogar, som gömma sina Skatar bland Skyarna, giöra utsichten af somliga orter haskelig. Tiocka Skogar, hvarest Träden äro lika gamla med Verlden och stå med sina lumoga Qvistar snärde kring hvarandra, giömma

i sina Snären de villaste Diur. Der mumlar en Biörn. Der gnislar ett Vild-Svin. Der springer en Lo. — — — Nordan-Vädret födes der bland Klyftorna och rakar på Slättarne med fulla krafter, dem ingen lång resa uttröttadt. — — — Vintren bäddar de låga Herda-Kojor i diupa Sniö-Fanor och insveper Siöarna uti tiocka Is-Täcken. Der springa Hiordarna på Isen. Herdarna vada uti Sniön och blåsa uti Näfven. En som blifvit upämnad vid Välsklands Kräseligheter, lär ei vilja bygga sin Kåfva på Riffels Fiällar och sittja på Kolmordens högder" (del 1, sid. 45).

Ett utmärkt ställe är också (del 1, sid. 134) skildringen af bergsbruket, där man tycker sig känna värmen af frihetstidens fosterländskt-industriella patos: "Hackorna targade i Bergen. Malmen vindades ur Klyftorna. Ugnarne lyste, och Hamrarne dånade. Några blåste up Elden i Härdarne. Andra kokade Malmen och afsöndrade Slagget. Andra vände det glödande Järnet med sina Tänger, och andra med dryga och vissa slag lyftade sina tunga Släggor, at gifva det skapnad." Redan förut (del 1, sid. 46) har början af denna skildring förekommit i snarlik form. Det är anmärkningsvärdt, att i 'Adalrik och Giöthilda' ofta de bästa detaljerna upprepas, tills de bli klichéer. I den föregående skildringen af det nordiska landskapet förekommer t. ex. det ståtliga uttrycket, att träden äro lika gamla som världen; alldeles samma fras möter oss i del 1, sid. 30 och sid. 158.

*

I föregående analys af 'Adalrik och Giöthilda' har kritiken öfvervägt på ett sätt, som skulle vara oberättigadt, om icke Vasenius' ytterst förtjänstfulla, men öfverdrifvet beundrande monografi behöft ett komplement. Det kan dock icke sägas, att Vasenius' framställning öfvertygat senare forskare; *Warburg* ställer sig ('Ill. svensk litteraturhistoria' sid. 75—77) ganska reserverad. En ingående och motiverad värdesättning har därför synts mig af nöden. Hvad som ännu icke förmått göra sig gällande, är det faktum, att 'Adalrik och Giöthilda' måste betraktas som ett omoget och

osjälfständigt ungdomsverk vid sidan af 'Thecla', som är frukten af Mörks mannaålder och som i konstnärligt afseende står ojämförligt högre. Detta har antydts redan af *Malmström*, men har icke tillräckligt uppmärksammats, och ännu behandlas 'Adalrik och Giöthilda' som Mörks hufvudverk.

Af samtiden erhöll 'Adalrik och Giöthilda' det lifligaste erkännande. Redan censorn *Benzelstierna* lofordar dess stilistiska förtjänster i sin approbation, där han betecknande nog försvarar romanen mot nyttighetsifrarna. Af offentlig kritik kom 'Adalrik och Giöthilda' endast till del en recension öfver första boken i *Olof Celsius'* 'Tidningar om The Lärdas Arbeten' (1742, november). Denna recension är berömmande, men icke odeladt; det heter bl. a.: ''Skulle the (d. v. s. författarna) uti thet följande behaga något mera variera Moralerna och händelserna, samt söka at undfly en eller annan utlåtelse, hvilken synes något tvungen och utsökt, så blefvo värket, som redan är behageligit, ännu fulkomligare.'' Det anmärkes osannolikheten af att granarna och ekarna i konungens park vid Fyriså voro ''uti åtskilliga liknelser med konst skurne'', såsom det heter sid. 30. Att detta icke passar i den fornnordiska stilen är onekligt; däremot är granskarens klander af stilen på det hela småaktig, och det citat han anför som en ''inbunden och sökt utlåtelse'' är icke klandervärdt. Man måste ge författarna rätt i deras replik i företalet till andra boken,[1] att recensionskotymen eljest var långt mindre sträng; den Celsiuska granskningen kan nog, om man tar hänsyn till tidens ömtålighet mot all slags vitter kritik, betecknas såsom något öfversittaraktig.

Trots denna icke alldels välvilliga kritik vann 'Adalrik och Giöthilda' snabbt både popularitet och stort anseende. Dess ställning i det allmänna medvetandet torde rent af kunna

[1] Stället lyder: »De ögon, som vaka öfver de Svenska Pennor, och upteckna de Arbeten som i Liuset framgifvas, hafva denna gången sitt nöje at söka fehl hos oss, då de bemöda sig at upleta de dyrbarheter som hos andra finnas.

Hvad de anmärkt är ringa. och hvad vi deremot anföra kunde, vore för vidlyftigt. Det enda märcke vi likväl dervid, at de, såväl som vi, äro Menniskior.» — Ännu i slutorden framför sextonde boken återkomma författarna till den domare, »som i sitt blinda nit rusat ei mindre mot oss än emot andra.»

jämföras med 'Argus' hedersplats, åtminstone om man får tro ett yttrande af Gjörwell i 'Bref och blandade ämnen' (1754), sid. 11. Gjörwell uppställer till besvarande frågan: "Hvarför finnes ingen Fénélon mera, som kan skrifva en bok, som antingen likar eller öfverträffar hans Telemaque?", och han uppger som orsak "at alt är redan skrifvit i det ämnet, som nästan skrifvas kan med smak och nöje." I fortsättningen heter det: "Sverige kan med heder berömma sig af sin Argus, sin Adalrik och Giöthilda. Alla de som sedan budit til, at vara dessas efterföljare, hafva väl haft sina förtjenster och sina älskare, men aldrig vunnit så det Almännas tycke och låford, som de första, hvilka liksom gjort första skjörden, och med den samma inbärgat hela detta lustiga fältets behageliga frugter." — Hvad 'Adalrik och Giöthilda' angår, så hade den i själfva verket inga efterföljare vunnit — om man icke som sådan vill betrakta 'Thecla' — och skulle under den närmaste tiden inga vinna, då ju Wexells 'Rolofs händelser' i allt väsentligt tillhör en äldre riktning. Först under den gustavianska tiden skulle af *Gyldenstolpe* ett försök göras att upptaga 'Adalrik och Giöthildas' traditioner i 'Harald Ulfsons händelser'. Men i denna gör sig redan inflytandet märkbart från Fénélons franska efterföljare.

En annan af tidens litterära smakdomare, *Abraham Sahlstedt*, ägnar i sitt 1756—58 utgifna arbete 'Om tankar i vitterhetsarbeten' åtskillig uppmärksamhet åt Mörks första roman. På sitt vanliga granskande och jämförande maner behandlar han en mängd ställen ur densamma, ofta med starka loford; ja, 'Adalrik och Giöthilda' tillhör samman med Freses och Rudéens dikter de vittra produkter, med hvilka Sahlstedt oftast sysslar.

'Adalrik och Giöthildas' popularitet varade seklet ut. 1786 kunde en ny upplaga utgifvas.[1] Men i spridning öfverträffades den likväl af Mörks andra stora roman 'Thecla', till hvilken vi nu öfvergå.

*

[1] Den förebådas genom annons i »Dagligt Allehanda» redan år 1784, den 18 dec.

'Adalrik och Giöthilda' var knappast afslutad, förrän Mörk redan gripit an verket med 'Thecla'. I företalet till det ''Innehåll och Register'', som Mörk utgaf 1745 till 'Adalrik och Giöthilda', heter det: ''Det ämnet, som jag i min kallelse ältar, unnar mig väl intet många stunder lediga[1]; dock vil jag samla de fåå til din och min upbyggelse. Du har här speglat dig i de samvets plickter, til hvilka en naturlig Lag oss förbinder: på lika sätt bör du snart nog få se dem föreställas, som ett högre lius oss förehåller. Den första skuggan är dragen til de Dygder, som egenteligen pryda Christna och arbetet väntar tiden til sin fullbordan.''

Men fullbordandet af detta arbete stod icke för dörren — det skulle uppta Mörks krafter under hans mannaår. Visserligen inlämnades första delen däraf till censorn redan den 2 januari 1746 (Benzelstiernas 'Censorsjournal', sid. 276), men först år 1749 utkom denna del. Dröjsmålet tyckes delvis ha berott på förläggaren, ty enligt censorsjournalen inlämnades manuskriptet af Nyström, 'Adalrik och Giöthildas' förläggare, under det att Salvius senare blef den som upplade verket. — Andra delen censurerades af Uppsala domkapitel i juni 1751 och utkom 1752; den tredje, sista och omfångsrikaste delen censurerades i december 1755 och utkom först 1758.

Under denna långa tid hade dock Mörk medhunnit åtskilliga andra litterära arbeten. Hans vers och hans predikningar och tal — hvaraf 'En hjeltes beskrifning' 1755 prisbelönades af Vitterhetsakademien — intressera oss i detta sammanhang mindre, ehuru de säkerligen befäste hans vittra berömmelse hos samtiden.[2] Mera uppmärksamhet förtjänar hans 1754 anonymt utgifna 'Åtskilliga målningar på människliga sinnen'.[3] Visserligen äro dessa karaktärsskildringar

[1] Mörk hade 1744 utnämnts till kyrkoherde i Bro och Lossa.

[2] Om 'Svenska Enigheten' heter det 1747 i Salvii 'Lärda tidningar', nr 52: »Det synnerliga låford, som denne vittre auctorn förut vunnit genom den bekanta boken: *Adalrik och Götilda*, gör, att vi nu ej behöfva mycket berömma 'Svenska Enigheten'; emedan Han alltid är sig lik. — År 1751 berömmes på samma ställe en predikan 'Uppväckelse til bönen' (nr 91). Likaså prisas 1756 (nr 22) 'En hjeltes beskrifning', som trycktes i Vitterhetsakademiens handlingar.

[3] Anonymiteten var nog föga sträng. I 'Lärda tidningar' 1754 (nr 66) heter det: »Ehuru han (-auctor) åstundar att vara obekant; så är det dock svårt att säja, om icke gåfvorna lätteligen torde röja honom, och den skrif-

i Theophrastus och La Bruyères stil helt abstrakta, och de ha nog närmast litterära källor, hvilka Mörk själf namnger i företalet — utom Theophrastus och La Bruyère nämnas Bellegarde, Quarles och Lemvig — men de visa dock hän på ett mera utveckladt psykologiskt intresse än det som möter oss i 'Adalrik och Giöthilda'. Denna mognare och mera skolade psykologiska uppfattning skola vi återfinna i 'Thecla'.

'Theclas' patos är ett helt annat än 'Adalrik och Giöthildas', såsom redan antydes af bebådandet i den senare romanens register. Verksamheten som själasörjare hade säkerligen bidragit att utveckla Mörks naturliga religiösa läggning. Redan i sin ungdomsroman visar han sig som predikare, som moralist af renaste vatten, men den fornnordiska kostymen förhindrade dock ett alltför starkt betonande af det religiösa elementet: det är endast den naturliga sedelagen, som han här bemödar sig att inskärpa. Spetsen af hans framställning är riktad mot den inträngande lyxen, mot vekligheten och sedefördärfvet; denna patriotiskt-moraliska hänförelse gör romanen till en politisk. Det är den unge idealistens hat mot all lättsinnighet och världslighet, som i 'Adalrik och Giöthilda' manar fram hjältebilderna ur det förflutna, ett hat, som på ett ställe i registret får ett nog kategoriskt uttryck, när det som definition på *belefvenhet* läses: ''ett allmänt förderf under ett liufligt namn.'' — I 'Thecla' är detta katonska patos utveckladt till ett rent religiöst, helt säkert i öfverensstämmelse med Mörks personliga utveckling. För den trossvaga, klenmodiga, oeniga, förvärldsligade församlingen manar han fram gestalter och öden från den kristna kyrkans ungdom, från förföljelsernas och lidandets, men också från den allt öfvervinnande trosglödens, den allt uppoffrande hänförelsens tid. Greppet tillbaka till den gammalkristna legenden är därför icke förorsakadt af något yttre inflytande, och förgäfves skall man för underverkens skull söka något mystiskt eller katolicerande element däri, såsom *Malmström*

art, hvarmed han tillförene gjort sig älskad, mer än sannolikt utmärka, hvilken han är..» Det anmärkes i fortsättningen, att »vår auctor har ej förlorat något, hvarken genom en annalkande ålder eller en sysslofull lefnadsart.»

är benägen. Nej, detta grepp är moralistens frambesvärjande af en ''hågkomst af de framfarna dagar, som oss eldar och oss anklagar'', och det är i själfva verket alldeles analogt med 'Adalrik och Giöthildas' förläggande till den götiska forntiden.

Ur denna inre synpunkt vinner Mörks lifsverk enhetlighet och konsekvens, och hans ämnesval blir helt naturligt och begripligt. Försöken att genom yttre inflytelser förklara 'Theclas' uppkomst visa sig däremot högst otillfredsställande. Atterboms löst framkastade förmodan, att *Pontoppidans* 'Menoza' ''föranledt'' eller ''befrämjat'' 'Theclas' författande ('Siare och skalder, del 3, sid. 532), är alldeles oriktig. 'Menoza' är en teologisk reseroman i en genre, som synes mig närmast återgå till Montesquieus 'Lettres persanes' och de s. k. ''spion''-romanerna (fabeln i dem är, att en främling, en turk, en kines, en indian bereser Europa och i satirisk eller moraliserande form nedskrifver sina intryck); i titeln ansluter den sig dessutom till Barthélémys 'Anacharsis', som tillhör ännu en annan riktning; med 'Thecla' har den i hvarje fall icke det ringaste att göra. Icke heller ha *René de Cériziers* helgon- och martyrberättelser, som af Warburg nämnas i detta sammanhang ('Ill. svensk litteraturhistoria', II, 1, sid. 78), några beröringspunkter med Mörks roman. Hans korta berättelser, som tillsammans med vida omfångsrikare religiösa uppsatser om förtalet o. d. utgöra en volym med titeln 'Les trois estats de l'innocence', äro ingenting annat än utförliga exempelpredikningar; icke ens en aflägsen likhet med 'Thecla' spåras hos dem, utom den rent abstrakta, att äfven de berätta helgonlegender.

I själfva verket kan man icke, såvidt jag förmår se, uppvisa någon direkt förebild till 'Thecla', och för den som öfverblickar romanens historia i Sverige är redan detta ett godt kriterium på dess litterära värde. Utgår man från den synpunkt, som här ofvan framställts och som enhetligt förenar de båda skenbart disparata arbetena, torde de olika elementen i 'Thecla' låta förklara sig på ett fullt naturligt sätt, och verket framstår som ett självständigt skott på den idealistiska romanens stam. Vid sidan af 'Thecla' med dess

personligt skapade form ter sig 'Adalrik och Giöthilda' nästan som en kompilation.

Utgångspunkten är alltså, att Mörk för den samtida församlingen i dess förnedring ville måla en tafla af sant och djupt religiöst lif, på samma sätt som han för det självviska och korrumperade samhället ville teckna en bild af kraft och medborgaranda i 'Adalrik och Giöthilda'. Ingen epok af församlingens historia kunde tänkas lämpa sig bättre härtill än den första kristna tiden, hvars yttre orostillstånd, men inre hälsa gaf den rätta kontrasten till den samtida församlingens yttre säkerhet, men inre upplösning — ty så uppfattade Mörk sin samtid med den stränge sedeifrarens pessimism. Som berättelseform för dessa skildringar erbjöd sig historien om *Thecla*, ett af de första trosvittnena, hvars öden tidigt utsmyckats med legendens rörande och sublima drag. I hvilken form Mörk lärt känna Theclas historia, som ursprungligen föreligger i en latinsk affattning med titeln *Acta Pauli et Theclae*, är omöjligt att afgöra och har ingen betydelse, då han behandlat sitt stoff ytterst fritt och från legenden endast hämtat uppslaget och några få data. Mörk har själf i företalet *expressis verbis* angifvit, hvilka de fakta äro som han framdragit ''ur Ålderdomens möglade gömmor, och ur glömskones mörka natt''; de äro: att Theclas födelseort var Lycaonien, att hon omvändts af Paulus, att hon var samtida med Nero, att hon bundits vid bålet, kastats för vilddjuren och för ormar, allt utan att skadas, och att hon till slut aflidit i Seleucia.[1] Mörk har bokstafligen rätt, när han i fortsättningen påpekar sin hufvudandel i uppfinningen med följande ord: ''Detta är snart alt hvad jag hos de gamla

[1] Egentligen har Mörk lämnat nästan alla de för legenden mest karaktäristiska elementen obegagnade. Hennes omvändelsehistoria, då hon orörlig hänger vid Pauli läppar i tre dygn, hennes brytning med sin förlofvade, hennes slitande mellan tjurar, dopet midt på arenan, botgörarlifvet i hålan — alla dessa drag i legenden äro utan motsvarighet hos Mörk (Jämför *Lipsius:* 'Die apokryphen Apostelgeschichten' II, 1, sid. 437—43.) Theclas offrande på bålet, som enligt legenden inföll omedelbart efter hennes omvändelse och före hennes dop, förlägger Mörk till en senare period och ett helt annat sammanhang. Paulus införes alls icke som predikande för de oomvända, utan Thecla besöker sin forne lärare under hans fängelsetid i Rom. (En version af legenden låter henne verkligen begifva sig till Rom för att uppsöka Paulus, men hon finner honom redan afrättad. Se *Lipsius* arbete, sid. 432.)

funnit. Jag gjorde dem orätt, om jag sade, det ingen ting härvid vore deras, och jag torde påbörda dem många svagheter, om jag nekade, at det mästa vore mit. Af deras knoppar har jag plockat det frö, med hvilket jag besått ett större fältdt, och af deras händer har jag tagit de första trådar, dem jag sammanfattat til en väf, at föreställa de åtskilda bilder, som vid åskådandet lära falla dig uti ögonen. Der kan vår sömnoga tid til sin varning spegla sin sömn och sin otro, och det uti en Hjeltinna, som ej utan arbete och strid fulbordar sit lopp." Man finner i detta lätt den stolthet, hvarmed författaren betraktar sitt självständiga verk, sitt *större fält*. Vi skola nu närmare se till, hur Mörk vidare utvecklade sitt uppslag.

Aposteln Paulus, som förekommer i legenden, gaf Mörk tillfälle att anknyta till Nya testamentet. Paulus införes i tredje delen samtalande med sina trogna i fängelset före sin martyrdöd, och genom Pauli mun ger Mörk en utförlig och dyster skildring af den kristna församlingens tillstånd på sin egen tid. Han låter nämligen Paulus profetera om framtiden i anslutning till sitt andra bref till Timoteus, där aposteln i tredje kapitlet skildrar de yttersta dagarnas ogudaktighet och synd. Den väldiga predikan Mörk låter Paulus hålla i fängelset är nämligen i stort sedt endast en parafras öfver detta kapitel. Sidorna 218—220 äro t. ex. ingenting annat än tredje kapitlets andra till femte vers i det muntliga föredragets bredare och ordrikare form. — Denna skildring i 'Thecla' är i fråga om innehåll och idéer hela verkets tyngdpunkt, den innehåller Mörks personliga uppfattning af både församlingen och prästerskapet och hela hans religiösa patos. Äfven rent kvantitativt intar den en dominerande plats; den upptar i tredje delen sidorna 215—42, och efter ett afbrott åter sidorna 260—71.

Men 'Thecla' är icke uteslutande en religiös roman; hufvudpersonerna äro, utom Thecla, Nero och Sabina, "eljest Poppaea kallad, Neros andra drottning". Mörk kombinerar nämligen Neros historia med Theclas. Han låter Nero befinna sig på en resa i Mindre Asien och upptändas af en oren kärlek för Thecla. Sabina gripes af vild svartsjuka, gör

Thecla misstänkt för mordförsök mot Nero och låter henne dömas till bålet. Thecla förblir oskadad af lågorna och hennes oskuld upptäckes; hon föres med stå̊t och heder till Neros palats, där hon frestas genom anbudet af hans kärlek och tron. Sabina lyckas dock ånyo göra Thecla och de kristna misstänkta för förrädiska stämplingar, men mellan henne och Nero utbryter en förbittrad kamp, som gäller Thecla och den romerska kejsarmakten, då Sabina nämligen inser, att Nero ämnar döda henne och göra Thecla till kejsarinna. Sabina flyr till Seleucia, medförande Thecla, som hon pinar och dömer att slitas sönder af vilddjur. Äfven nu räddas Thecla genom den högstes beskydd och Sabina börjar komma på andra tankar om Thecla, som ju i själfva verket hatar Nero; ja, mellan de båda kvinnorna uppstår vänskap. Emellertid utbryter i Mindre Asien fullt inbördes krig mellan Sabina och Nero; den senare belägrar Seleucia för att få Sabina och Thecla i sina händer. Men belägringen upphäfves genom den af det romerska rådet utskickade Vespasianus, som i spetsen för en krigshär stillar kriget och skickar Nero och Sabina hvar för sig till Rom under bevakning. Thecla medföljer Sabina för att råka de fängslade apostlarna Petrus och Paulus före deras död. I Rom mördas Sabina på anstiftan af Nero; tyrannen i sin ordning dömes till döden af senaten, flyr och bär hand på sig själf. Efter Pauli och Petri död uppstår i Rom en ny förföljelse, hvarvid Thecla för sista gången dömes till döden genom inspärrning i en osund och af ormar uppfylld håla, där hon dock efter fyra dagar återfinnes oskadd. Hon får nu återvända till Seleucia, där hon lefver i frid till sin död.[1]

Det är alltså en hel pseudohistorisk roman från den romerska kejsartiden, som Mörk, med anknytningspunkt endast i samtidigheten, diktat som ram kring martyrhistorien,

[1] Vid referatet — f. ö. oexakt — af 'Thecla' i 'Ill. svensk litteraturhistoria' (sid. 78) negligeras alldeles de romerska elementen, som dock både kvantitativt och konstnärligt inta en likvärdig plats vid sidan af de kristna, under det att från Atterbom upptages en mindre lycklig detalj (nämligen att Thecla ärfver tvenne förmögna romare), som i originalet fyller tillsammans 13 rader. Bilden af romanen blir härigenom ofullständig och vilseledande. — Theclas fridsamma slut är ett från legenden bibehållet drag. Enligt denna dör hon nämligen vid 90 års ålder i Seleucia.

och som genom sin liffullhet och omväxling bryter den enformighet, som ett rent religiöst ämne skulle framkallat. Frågar man nu efter Mörks källor och förebilder till detta moment i 'Thecla', så visar sig ånyo hans relativa självständighet. Någon likhet med den pseudohistoriska romanen under 1600-talet eller dess afkomlingar kan näppeligen påvisas i dessa konkreta, raskt och åskådligt berättade scener, som i helt korta, med paragraftecken öfverskrifna kapitel rullas upp för våra ögon. Kompositionens klarhet och enkelhet springer genast i ögonen — den utförliga, öfver 900 sidor långa, af talrika episoder och figurer vimlande romanen har ju kunnat refereras här ofvan på några rader —; det är att märka att det endast är i de delar, som syssla med de kristna förhållandena, där långa samtal och betraktelser inskjutas.

Denna klarhet och åskådlighet synes mig peka tillbaka till Fénélon, hvars antikt påverkade komposition Mörk i själfva verket icke lyckades efterbilda i 'Adalrik och Giöthilda', men som han vid mognare år och vid behandlingen af ett mera klassiskt stoff synes mig ha tillägnat sig på ett personligt och självständigt sätt. Men liksom man i 'Adalrik och Giöthilda' kunde skönja inflytande från de klassiska poeterna direkt, så spårar man i 'Thecla' påverkningar från de latinska historieskrifvarna. I själfva verket kan ju ingen naturligare, närmare till hands liggande förebild tänkas för skildringen af krig, fältslag, belägringar, förräderier och ränkspel på klassiskt-romersk mark än de latinska auktorer, Cæsar, Livius, Tacitus, som redan gossen blifvit förtrogen med på skolbänken och som lätt nog kunde finna en väg till den mogne mannens fantasilif. Mörks klassiska bildning, vitsordad redan i hans gymnasiebetyg, torde för öfrigt ha varit aktningsvärd.

Som exempel på denna påverkan af den klassiska historieskrifningen kan anföras skildringen af Cestius' utfall från det belägrade Seleucia (del 3, sid. 36—44). Denna sakliga och lugna berättelse om stridens växlingar, som bero på olika, svårberäkneliga förhållanden, har ett afgjordt klassiskt tycke. Det är icke längre 'Adalrik och Giöthildas'

bombasm och öfverdrifter, och heroismen är icke af lika naiv art: Cestius får trots allt mod och all tapperhet vika för den oduglige och fege Nero på grund af ogynnsamma omständigheter, och striden blir oafgjord. Af liknande art är berättelsen om stormningen på sid. 116—18. Mörk synes ha efterbildat den nyktra objektivitet, som hos de latinska auktorerna berodde på verklig insikt i krigets väsen och lagar. — Direkt liviansk är på sid. 37 framställningen af Cestius' plan med utfallet, som tar den typiska formen af en i Cestius' mun lagd oratio obliqua. Detta för Livius särskildt utmärkande framställningsmedel, som ju faktiskt af honom begagnas på ett rent konstnärligt sätt, användes flitigt särskildt i 'Theclas' tredje del. Vespasianus' bref till Nero (sid. 163—64) refereras sålunda i genomförd oratio obliqua, och likaså Sabinas brefväxling med senaten (sid. 252—54). Offerprästernas argumentation mot Paulus och de kristna (sid. 272—74) har samma form och därtill den trygga och understuckna ironi, hvarmed Livius stundom refererar ovederhäftiga eller osannfärdiga resonemang. I lika hög grad typisk är Sabinas öfverläggning med sig själf (sid. 142—44), där skäl och motskäl framföras i välformade indirekta perioder, alldeles på samma sätt som Livius med en ur vetenskapligt-historisk synpunkt något för vidtgående intuition afläser de inre öfverläggningar, som hos hans hjältar föregå de viktiga besluten. Anmärkas kan att ett i sin helhet meddeladt bref (del 3, sid. 102) har latinskt stiliserad öfverskrift.

Helt säkert har denna välgörande inverkan från den latinska historieskrifningen äfven sträckt sig till den klara och konsekventa karaktärsteckningen, som i 'Thecla' är så frappant, när man kommer till den från läsningen af 'Adalrik och Giöthilda'.

I ofvanstående tror jag mig ha uppvisat de element, som flyta samman i 'Thecla'. Påverkningen från de klassiska historieskrifvarna är i sig själf ingenting öfverraskande; den är tvärtom en faktor att räkna med vid analysen af den franska pseudo-historiska romanen. La Calprenède t. ex. ansluter sig ofta nära till Justinus och Curtius (se t. ex. *Koerting*, Geschichte des französischen Romans, I, sid. 285

—87). Men det visar sig alltså, att Mörk denna gång står i ett helt annorlunda fritt och obundet förhållande till sina förebilder, och 'Theclas' estetiska värde är därför också ett helt annat än 'Adalrik och Giöthildas'.

Först och främst är, såsom redan nämndt, kompositionen klar och öfverskådlig, händelseutvecklingen genomskinlig, omsorgsfullt motiverad och ut från de gifna förutsättningarna sannolik. I allt röjer sig den tekniska mognaden hos en öfvad skribent. Romanen börjar, liksom alltid den äldre konstromanen, *in medias res*, men icke såsom i 'Adalrik och Giöthilda' i ett så invecklad läge, att det behöfs flera hundra sidor för att föra läsaren fullt au niveau med situationen. Berättelsen uppehåller sig omväxlande vid de kristnas inbördes lif — Theclas samtal med sin mor, sin broder och sina trosförvanter, församlingens läge, skildring af de kristnas hemliga gudstjänst o. s. v. — och vid de politiska och krigiska förvecklingarna i det romerska riket, i hvilka Theclas öde är inflätadt. När berättelsen rör sig på det förra området, förekomma onekligen moraliska och religiösa betraktelser och samtal i väl stor utsträckning, och en hel del af dessa äro ointressanta och verka enbart som longörer; särskildt märkas i andra delen Theclas trosbekännelse inför Sabina (sid. 59—60, 62—69, 70—81), Theclas och Atilius' samtal i fängelset, hvarunder den senare omvändes (sid. 133—162), Theclas religionshistoriska föredrag, hållet inför hennes fiender (sid. 188—97) och Eusebii doppredikan (sid. 245—55). Men ofta ha dessa betraktelser ett visst intresse, såsom t. ex. Theclas trosbekännelse (del 1, sid. 136—146), som i själfva verket är Mörks egen, eller Paulus' förut berörda tal i fängelset. Dessutom söker Mörk ofta med en viss teknisk skicklighet bereda omväxling genom att införa en ny person, som omtalar yttre händelser af vikt och intresse, hvarefter det religiösa samtalet fortsättes. (Jmfr t. ex. Tullius' berättelse om Sabinas mord, del 3, sid. 242—60, som afbryter Paulus' tal.)

Har alltså 'Thecla' redan i det yttre en säkerhet, som ställer den öfver 'Adalrik och Giöthilda', så beror detta i mycket på de klara och välkända förhållanden, som Mörk

skildrar. Visserligen kan det icke bli tal om någon djupare tidstrohet, men de kunskaper, som Mörk ägde om det romerska riket i det första århundradet, voro dock åskådliga och fasta och ge skildringen en bestämd tidsfärg. De kristna församlingarnas tillstånd, förföljelserna, vilddjursstriderna på amfiteatrarna — allt detta kände han från nya testamentet och kyrkohistorien. Det romerska rikets belägenhet, provinsupproren, krigen med partherna, romersk strategi, seder och bruk — om allt detta var han underrättad genom den klassiska litteraturen och genom historien, ja, han förmår t. o. m. ge en utförlig öfversikt af Roms historia, dess storhet och dess förfall (del 3, sid. 124—134). Därför kunde han motivera och skildra händelserna på ett exakt och naturligt sätt, äfven om han icke förmår undvika anakronismer sådana som att han låter senaten behandla kejsar Nero med en myndighet ungefär som ett svenskt riksdagsutskotts mot Adolf Fredrik.

Men det är icke blott den yttre händelseutvecklingen utan äfven den psykologiska skildringen, som i 'Thecla' är ovanligt lyckad. Det är härvid att märka, att själfva ämnet i detta afseende var gynnsamt. I hufvudpersonens lif gällde det att skildra de religiösa erfarenheterna; och för en varm kristen, och därtill en präst, som Mörk torde väl intet område af själslifvet i samma grad som detta ha varit föremål för verkligt psykologiskt studium. Själfva dogmerna äro ju intet annat än formler för den psykologiska erfarenheten, och själfva själasörjarens kall förutsätter och fordrar i sin utöfning en inblick i själslifvet. Verkligt psykologiskt intresse uppodlas på detta särskilda område tidigare än på något annat. — Det kan då icke förvåna, att skildringen af Theclas strider har ingående och fina drag. Legenden känner endast en hänryckt, smärtlös och fullkomligt orubblig ståndaktighet; Mörk har fördjupat berättelsen genom att låta Thecla verkligen *upplefva* frestelsen: lockas, vackla, förfäras, kämpa mot begäret och efter förödmjukelser och lidanden få sin ro och sin kraft tillbaka. Hela denna berättelse (del 1, sid. 186—214) om hur Thecla, uttröttad af spänningen och nyss räddad från bålet, smekes till säkerhet och sömn af prakten och

den vekliga lyxen i Neros slott, och om moderns förtviflan och religiösa kamp för att rädda dottern från synden, är ypperlig; det är en studie till frestelsens psykologi, som har verkligt djup. Lika utmärkt är skildringen af hennes samvetskval och slutliga samvetsfrid (del 1, sid. 217—32).

I dessa skildringar af extatisk religiositet når Mörk utan tvifvel sin höjdpunkt som diktare och mänskoskildrare. Lugnt och innerligt berättar han där om det religiösa lifvets lidanden och saligheter; den sång, hvari han låter Thecla ge uttryck åt sin smärta, "under tårar", men dock med "en hemlig fägnad", är verkligt vacker; den ger själfva grundstämningen i 'Thecla':

"Såsom Hinden, den man jagar,
ropar efter källans flod,
och när Solens glöd försvagar
med sin brand des varma blod,
hon då i den skuggan rastar,
der hon ljuflig svalka tar;
så min skrämda själ sig hastar
til den brunn, som glädje har.

Öpna dig Du lifsens källa,
öpna dig med all Din tröst,
at de rika floder hälla
på et så försmäktadt bröst:
själen snärd i dödsens plågor
törstar efter lifsens Gud;
läska då med nådens vågor
tungan på Din arma Brud."

Thecla är hos Mörk symbolen för själen, som flyr världens synd och tomhet för att sluta sig i Guds famn. Det gnostiska drag af asketism, af världsförakt, som, enligt hvad *Lipsius* visar, ursprungligen präglade legenden, har Mörk mildrat till en mera harmonisk och protestantisk uppfattning. Legendens Thecla, som för Kristi skull bryter med sin trolofvade, kunde han icke använda; det är därför han i stället infört Nero, hvars brottsliga och orena kärlek Thecla med ett helt annat berättigande tillbakavisar. Undren har han

likaledes inskränkt till antal och betydelse; de behärska långt ifrån 'Thecla' och de spela hos honom likaledes rollen af symboler på Guds omvårdnad om sina trogna. Någon katoliserande tendens kan det alls icke bli tal om; sin uppfattning af underverk och underverks möjlighet framlägger han sid. 174—176 i första delen, och den öfverensstämmer, så vidt jag förmår se, med den äldre protestantiska ortodoxien, sådan den består än i dag.

Men det är icke blott Theclas bild, som Mörk tecknar med klarhet och sanning i sin roman. De öfriga kristna äro visserligen ganska blekt karaktäriserade, men af de profana personerna äro flera utmärkt skildrade, framför allt Nero och Sabina. Nero är den fege tyrannen och vällustingen; hans motståndlsöshet mot alla begär, hans hållningslösa och lätt påverkbara ombytlighet, hans djuriska grymhet framhäfvas genom konkreta och träffande drag. Den historiska uppfattningen af Nero, utbildad redan under antiken, har ju härvidlag stått Mörk till buds, något nyskapadt kan icke sägas ligga i denna figur. Till och med hans komediantskap har Mörk betonat. När Nero sörjer Thecla, som han tror vara död, anordnar han en sorgeprocession, i hvilken han deltager: "hans gång var tung, hans hufvud lutande — —. Hans bröst gick i djupa suckar." De omgifvande smickra honom med att han liknar Agamemnon, som begråter Ifigenia. "Ju mera de smickrade honom, ju mera mödade han sig, at i alla åtbyrder likna denna gamla Hjelten" (del 1, sid. 169—70). — Sabina är den intriganta, maktlystna, fåfänga världsmänskan, hämndlysten och hatfull mot sina fiender. Hon försonar sig med Thecla, när hon märker, att denna envist tillbakavisar Neros anbud; hon känner till och med en "rörelse af nåden" under umgänget med Thecla, men hon förmår icke afstå från världens njutningar, från makten, framför allt icke från sin hämnd, och hon dör i sin synd. — Samtliga de talrika uppträdande romarna: den tappre Cestius, den krypande uppkomlingen Chrysogenes, den ärelystne Marcellus, äro alla klart och konsekvent tecknade, om också utan djupa eller slående drag.

Hvad det rent stilistiska angår, så har språket mindre

fart och eld än i 'Adalrik och Giöthilda', men större lugn och jämnhet. Oexaktheterna, oriktigheterna, både i fråga om språkuttrycket och bilderna, äro försvunna; allt är korrektare, men kanske också mindre omedelbart. Perioderna äro längre och mera välformade, men ha dock en för sin tid anmärkningsvärd enkelhet. De antika bilderna från 'Adalrik och Giöthilda' förekomma ännu, men i en mindre utförlig och lugnare form och icke som förr uppdelade i korta satser. Ännu kan språket få den för Mörk säregna färgrikedomen och glöden, som stundom kan bli verkligt praktfull. Vackrare prosa än den, hvarpå Mörk i företalet urskuldar, att han i romanens form behandlat de religiösa tingen, äger icke hela tidsperioden: "Någon torde tänka, at Trones helgade Smycken skulle råka i förakt, då de blifvit fattade i en sådan mantel, som lustan ofta brukat at bedåra oförsiktiga ögon med. En Hjelte-Saga är ofta en skål, i hvilken lustan frambjuder et skadeligt gift, och den brukas nu här såsom et gyldene Käril, at frambära någon saft af lifsens Källa. Dock ho vet icke, at det blomster, som suges af ormar, kan ock mätta et bi, och af en stjelka kan både et skadeligit gift och en söt honung beredas. Ur en skål, der den ena med bleka läppar druckit döden, kan en annan dricka lifvet, alt såsom den hand, i hvilken hon hålles, blandar safterna." Detta utomordentliga ställe, med sin bildparallellism och sin med ädelstenar och tempelkärl arbetande inbillning, exemplifierar förträfligt ett inflytande, som hos Mörk gör sig gällande i hans högstämda ögonblick, nämligen från bibeln, från den hebreiska poesien. Att Mörk uppfattade flera gammaltestamentliga skrifters poetiska innehåll, visa de öfverraskande ord, som följa i företalet: "En hedning sjunger för sin skurgud, och David i sin andakt sjunger för sin och hela verldenes Skapare. I dikter uppenbarar Adonis för sin Venus sin orena glöd, och i en ljuflig dikt prisar Salomo den heliga kärlek, som är mellan lifsens Förste och Själen. Judith och Tobias, som äro ej annat, än sinrika dikter, och dock utan förargelse brukas i vår Församling, tala til mit försvar." — Höga visans stil möter oss i en bild som denna (del 1, sid. 56): "Såsom en dufva, hvilken med mödo slupit utur nätet,

der hon fastnat, skyndar til sit bo: och såsom et får, det Herden slitit utur ulfvens käftar, löper at göma sig uti sin krubba; Altså ock desse tvenne qvinnor." — Nästan alla i 'Thecla' inlagda dikter äro parafraser af Davids psalmer. — Såsom fantasifull skildring kan framhållas Theclas bestigande af bålet (del 1, sid. 176): "Men hon hade i hetaste glöd funnit en himmelsk svalka — — — och de sväfvande lågor hade stått omkring henne såsom murar. Det rum, uppå hvilket hon satt, hade varit såsom et hvalf af kristall, hvilket Solen med sina gyldene strålar målat." — Likaledes är fantasien rik i beskrifningen af Neros praktfulla gemak (del 1, sid. 186—87); och berättelsen om Theclas sjöresa från Seleucia till Rom (del 3, sid. 148—160) ger idylliska landskapsbilder. Men ställen af dylik förtjänst funnos redan i 'Adalrik och Giöthilda'; i 'Thecla' möta oss äfven bilder och uttryck af en hvardaglighet, som förut icke förekommit hos Mörk. Thecla liknar sig på ett ställe (del 3, sid. 12) vid barnen; "när någon nöd dem trycker, så gå de til sin fader och hvila sitt hufvud i hans sköte; ty de veta ingen kärare tilflykt. Det gör också jag." Talspråket finner, särskildt i 'Theclas' sista del, väg in i skildringen mera än förr. Man kan där påträfa en så vulgär fras för att beteckna ett fruktlöst sökande som på sid. 192: "Det var som det var." Mörks ursprungligen högpatetiska stil hade mot slutet undergått en afsevärd förenkling.

Liksom man i Mörks politiska roman 'Adalrik och Giöthilda' finner författarens politiska åsikter uttalade, så finner man i 'Thecla' hans religiösa, och liksom man i det förra verket spårar hänsyftningar på samtida förhållanden och personer inom det politiska lifvet, så spårar man i det senare skildringar af det religiösa lifvets företeelser och märkesmän.

Mörks religiösa trosbekännelse är i vältalig och värdig form positivt företrädd i Theclas tal till sina domare (del 1, sid. 136—46). Det är den lutherska ortodoxiens dogmer Mörk här utvecklar på sitt klangfulla och bildrika språk. Men trots sin ortodoxi har denna trosbekännelse att uppvisa moderna drag, — d. v. s. för sin tid moderna drag — hvar-

igenom Mörk närmar sig tidens friare strömningar. Han betonar den inre gudstjänsten såsom oafhängig af all yttre auktoritet och man tycker sig skönja en mystisk innerlighet i ord som dessa (sid. 137): "Det är min Gud, för den jag knäfaller. Mit hjerta är det rätta templet, uti hvilket jag vördar honom såsom närvarande. Min själ är det altare, hvarest jag tänder för honom mit rökverk, och jag är sjelf det offer, som jag för honom dageligen frambär." Och liksom Mörk här synes närma sig tidens frikyrkliga rörelser, så förefaller han att ha tagit intryck af rationalismens naturliga religion, när det heter (sid. 138): "Den Gud, som jag tillbeder, har uti sina skapade verk, lämnat om sig tusende vittnesbörd, af hvilka vi kunna känna honom. Solen uti sit hastiga språng förkunnar hans ära, och fästet, som tindrar med så många stjernor, är en märkvärdig skrift derom. Ingen mark, som vinglar i mullen, är så liten, och intet blomster, det vi trampa med våra fötter, är så ringa at det icke fast utan tunga och mål, talar för oss om hans oändeliga magt. Men at hjelpa vår svaga syn; at ännu närmare föra oss på vägen til sig, har han lemnat oss et kraftigare vittnesbörd om sig, uti det ord, som han til oss talat." Utan tvifvel, här lämnas plats för en icke uppenbarad religion, som utgår från naturen och förnuftet och som kan bestå oberoende af bibeln och uppenbarelsen. Men den uppenbarade religionen är dock den högre; och det heter i fortsättningen: "Det ord, som äger väl intet af en människlig vältalighet och konst; men dock under all sin enfaldighet döljer en Gudomelig kraft, at röra våra hjertan och öfvertyga våra samveten. Et ord, som väl blifvit motsagt af hela verlden men dock i sin kraft segrar öfver hela verldenes otro."

Om Mörk alltså ur de nya rörelserna upptagit hvad som syntes honom godt och förenligt med den lutherska läran i dess renhet, så följer däraf icke att han är villig göra dem ens de ringaste eftergifter i fråga om deras afvikelser från samma lära, utan, som det heter (del 2, sid. 262), "i Trones saker, och i de stycker, som röra denna ögnastenen, är ingen vilfarelse ringa. Hvart steg ifrån vägen är en afväg: så snart vi vända oss från det rätta ljuset, stå vi i fara at

blifva af andra sken förförde." I det tal, som Tullius — Theclas broder — i detta sammanhang håller om församlingarnas tillstånd, har Mörk också i själfva verket tagit afstånd från de samtida separatistiska sträfvandena, af hvilka för öfrigt hans egen församling oroats i hög grad. Hvad han tänkte om den rationalistiska neologiens försök att göra dogmerna förnuftsenliga, framgår af följande ställe (sid. 262): "Det upblåsta förnuftet ledsnar, at stå i Trones lydno, och vil gerna vara en domare i de stycker, hvilka likväl gå öfver dess begrep, rätt så mycket, som himmelen går öfver jorden. Det vil finna sig bättre, än sjelfva visheten, och understår sig at jämka och ändra den väg, som salighetenes *Gud* sjelf utstakat, och deraf födes et olyckligit foster, som är vilfarelse i Trona." — När Tullius i fortsättningen (sid. 264) talar om Simon Magus, "den förstfödde ibland Lögnenes barn", och utbrister: "med hvad drömar har den icke upblandat den himmelska läran, och af Trones sanningar gjort ömkliga dikter, hvarigenom vår bekännelse ännu til et större åtlöje och förakt utställes för den otrogna verlden", så kommer man att tänka på *Dippels* astrologiska och alkemistiska fantasier, eller rent af på *Svedenborg*, som vid tiden för denna andra dels författande började förkunna sina läror. Den mera ytterligt gående Wolffska skolans förnekelse af Kristi gudom angripes, när det (sid. 265) heter om Ebion, att han sökt att "försmäda Lifsens Förste, och at med sin tunga lika som störta Honom nid af sit eviga Guddoms säte. Han föreställer Honom, såsom en människa allena, hvilken genom icke annat, än en större högd af helighet och rättfärdighet, vore ifrån oss skild: likasom skulle en människas styrka vara tilräckelig, at bära hela verldenes synder."

Mot den rena förnekelsen, som vid denna tid började inträngа äfven i Sverige, där hofvet för första gången bildade ett centrum för avancerad 1700-talskultur, ifrar Mörk helt naturligt på flera ställen. Att det var med löjets vapen, som kampen mot religionen började föras, röjer sig öfverallt i 'Thecla'. När Nero vill öfvertyga Thecla om orimligheten af Kristi uppståndelse, utbrister hon: "Ach! du skadeliga Otro, huru trög är du at tro din egen salighet, och dit blinda

förnuft vil gäcka himmelens outgrundliga vishet — — — Förnuftet må le deråt: det är armt och blindt; men i trona begriper jag nog denna hemlighet" (del 1, sid. 64—65). Rättfärdiggörelsen kallas på ett annat ställe (del 2, sid. 142) "et löje för verlden"; och Tullius profeterar (del 2, sid. 268): "Den tid kommer väl, då det torde blifva bland de sjelfkloka hållet för en qvickhet, at kunna bespotta de heligaste stycken af Trona."

Vid tiden för den andra delens författande hade väl ännu icke hånet mot religionen och religionens tjänare gjort sig i högre grad märkbart i Sverige; Dalins kalottpredikningar hade varit föremål för öfverläggningar inom sekreta utskottet 1751 och 1752, men saken hade nedtystats. När tredje delen af 'Thecla' skrefs, var däremot frågan om dessa kalottpredikningar åter aktuell; rannsakningen mot Dalin pågick och domen fälldes ett år förr än 'Theclas' sista del gick från trycket. Vi finna också i Paulus' stora profetia om församlingens tillstånd i de sista dagarna Mörks åsikt om denna fråga. Ja, det torde kunna sättas i fråga, om icke Dalin direkt åsyftas, när Mörk låter Paulus säga (sid. 223): "Det var fordom en Democritus, som ville öfvertyga verlden om sin inbillade vishet därigenom, at han log åt alt det, som förekom hans ögon, och hvad andre höllo i något värde. Det komma väl inom församlingen flera sådana, som skola le åt trones hemligheter, förakta dess grundvalar, och med fräcka läppar bespotta dess ömaste verk och göromål. De skola med förakt tala om detta ordet, som dock är en Guds kraft til salighet, och förringa dess värde uti de enfaldigas tankar." Visserligen lämpar sig denna beskrifning snarare på den voltaireanska religionspolemiken, som vid denna tid började förvåna och upprora Europa, och hvars eko Mörk mycket väl kunde förnummit här i Sverige, men Dalins kalottpredikningar uppfattades säkerligen af tidens fromma som utslag af en radikal förnekelse. Det må alltså lämnas därhän, huruvida Mörk med Democritus ville särskildt utmärka Voltaire eller Dalin; af registrets ofta upplysande anmärkningar kan intet slutas; det heter där endast: "*Democritus* log fordom

åt alt hvad honom förekom, et namn, som tjänar väl åt den, som föresatt sig at göra et åtlöje af alt heligt.''

Att Mörk däremot i fortsättningen åsyftar Dalins prästsatir, som utom kalottpredikningarna ju tog andra och litterärt värdefullare former, är alldeles otvetydigt. Sedan det betonats, att prästerna icke kunna vara utan fel, heter det (sid. 234): ''Ser bespottaren hos dem några svagheter, ty de äro människor, och deras anda har arbete nog at späka det yra köttet med dess begärelser, då utropar han sin vundna seger, då gör han af det minsta sandkorn det största bärg, af det minsta dun det tyngsta bly, och afmålar deras svagheter med svartaste färgor, och gör däraf de förskräckeligaste synder.'' Bespottarens taktik är särskildt att framställa prästerna som ''legda Herdar, som söka endast at lefva väl af hjordens must och märg'', som ''sådane, som endast söka sin egen vinning''. ''Han arbetar at göra deras personer förhateliga, och sedan deras lära misstänkt och obehagelig.'' Och bespottaren är farligare än den öppna fienden. ''Svärdet dödar väl; men den giftiga tungan gör ännu ömare mord och mera svidande sår'' (sid. 235).

Det är att märka, att Mörk hela tiden på dessa sidor talar i singularis, om *en* bespottare; på sid. 236 öfvergår han till pluralen och allmännare betraktelser om religionsförakt. Vidare, att han använder termen *afmåla med svartaste färger*, hvilket uttryck närmar sig Mörks terminologi för sedeskildrande författarskap.[1] Just de egenskaper, som han framställer som bespottarens angreppspunkter, voro föremålen för Dalins satir. — Redan i 'Adalrik och Giöthilda' förekommer, såsom Vasenius visat, klander af Dalins uppträdande gentemot hofvet; 'Thecla' visar, att Mörk delat sina ståndsbröders förbittring mot skalden.

Mörks skildring af den samtida församlingen erbjuder åtskilligt af intresse, som här måste förbigås. Hufvudintrycket är för Mörk, att ''tron är sällsynt, kärleken förkolnad, och vägen til himmelen öfvergifven, om ej förgäten'' (sid. 221).

[1] »Åtskilliga målningar etc.»; »jag lofvar dig ej någon sådan målning etc.» (företalet till 'Thecla'); »första skuggan är dragen till de dygder etc.» (företalet till 'Adalrik och Giöthildas' register.)

Den inträngande erotiska lättfärdighet, som upplysningstiden öfverallt förde med sig, tecknar han i följande bittra ord: ”Otukts branden lyser i deras hyddor, och det går så långt, at Guds egen ordning föraktas, kättjan blifver et tidsfördrif, lättfärdighet en berömelse, och ägta sängar ibland dem som oftast befläckade.” De ouppväcktes moraliska låt-gå-system brännmärker han (sid. 226—27); fritänkarnas gudlösheter afslöjas (sid. 236—38). Men om Mörk alltså icke skonar den kristna församlingens svagheter, så har han kritik äfven för församlingens ledare, sina ståndsbröder, och ger dem deras part af ansvaret.

Denna del af Paulus' fängelsepredikan (del 3, sid. 260—71) afviker dock på ett ganska märkligt sätt från den föregående delen, hvarifrån den skiljes genom Tullius' förut omtalade berättelse om Sabinas mord. Paulus hade i denna föregående del skildrat församlingens tillstånd under ”de sista tider”, och därmed kan helt naturligt icke afses någon tidigare period än Mörks samtid; skildringen lämpades också uppenbart på den svenska kyrkans tillstånd; på hela den öfriga kristenheten, såsom t. ex. den katolska, finnas inga hänsyftningar. Men efter afbrottet — som alltså tyckes ha en mer än estetisk betydelse — förefaller Paulus' skildring af församlingens lärare att afse — medeltiden, och den europeiska medeltiden! Sid. 266 talas det om, att dessa lärares makt skall blifva sådan, att ”sjelfva thronen skal på slutet hotas af deras högmod, och Konungar väckte ur sin dvala, ändteligen se en ny thron vid sidan af sin egen, och det i sit egit rike — — — Och detta samma Rom, som nu ser oss så ringa och så förfölgda, skal med förundran se sina Kejsare kyssa fötterna på sin Biskop”. Och på sid. 268 anspelas på katolsk ritual och medeltidsbruk: ”De skola fördubla arbetet vid altaret, at derigenom fördubla gåfvorna som frambäras — — — Syndernas förlåtelse skal på många ställen säljas på öpna torget.”

Skall man då tro Mörk om den naiva inkonsekvensen, att skildra samtidens församling, men medeltidens prästerskap? Härpå kan man tryggt svara *nej*. Innehållsöfversikten uppger att Paulus i § 104 ”begynner at vilja visa skilnaden

mellan de första och senare lärare''. På den intressanta punkt, där han afslutat skildringen af de första lärarnas förträfflighet, afbryter han. När han återupptar ämnet, heter det i innehållsöfversikten: ''Paulus fortsätter sedan sit förra ämne om de sista tiders lärare i allmänhet.'' I slutet af sin svartmålning säger han själf de betydelsefulla orden (sid. 270): ''Jag har beklagat de sista tiders farlighet, och när jag betraktar deras tillstånd, tyckes jag se öfver et fält, upfylt med så många ämnen til tårar, at jag ej kan eller vil dem alla upräkna. Jag harmas, at se så många fläckar och fel uti et ämbete, genom hvilket verlden borde frälsas, och Himmelens ära utvidgas på jorden.'' Slår man upp ''Paulus'' i registret, heter det där, att han gör en ''afmålning öfver de sista verldenes tider och då varande Lärare''. Och vänder man sig till själfva afmålningen i fråga, visar det sig, att ofvan anförda, på medeltiden syftande detaljer äro ganska löst inlagda och att skildringen i sin helhet saknar de för denna tid typiska dragen.

Rätta förhållandet torde vara, att Mörks skildring af de sista tidernas lärare var af en sådan bitterhet och stränghet, att han fann det rådligast att bemantla den och ge den en tvetydig syftning på det sätt, som ofvan skildrats; ja, han har t. o. m. stundom hopblandat medeltida och moderna allusioner till en härfva, som är svår att utreda. Att han icke varit främmande för tanken att han dock skulle bli förstådd af dem hans angrepp gällde, synes mig framgå af en passus i begynnelsen på Paulus' tal: ''Det är nog, at många bland dem skola igenkänna sig sielfva i den ömkeliga målning, som jag gifvit öfver de sista tider, och några vara bland dess plågor och skamfläckar.''[1]

Må vi då se till, hur Mörk genom Paulus' mun skildrar sina ämbetsbröder. Först och främst ha de icke valt sitt kall för kallets egen skull, utan ''de löpa därtil såsom til et näringssätt'', ''de söka sig allenast en säker födokrok''. Han

[1] Det bör anmärkas, att Pauli andra bref till Timoteus, tredje kapitlet, som är så att säga texten till predikningen, *icke* innehåller något om den sista tidens lärare. I kap. 4 förekommer ett enstaka ställe: »ty en tid skall komma, då de icke skola fördraga den hälsosamma läran utan skola efter sina egna lustar samla åt sig hopar af lärare, emedan det kliar i öronen» (vers 3). Detta är allt. Hela uppslaget är alltså Mörks eget.

tillägger urskuldande: "Jag talar ej om alla, dock om många." De fördöma synden, men de öfva den själfva. "Många skola kunna lämna sig til eftersyn för sina åhörare, men med det förbehåll, at alt det, de göra, bör undflys såsom en förargelse, och alt det, som de försuma, bör eftersträfvas såsom en dygd" (sid. 262). Dessa dåliga präster äro af fyra särskilda slag, som Mörk låter aposteln karaktärisera hvar för sig.

Det första slaget är de okunniga. "Deras omsorg är, at göda sina kroppar, men ej at göra några framsteg i lärdomen och salighetenes kunskap". Okunnigheten gör deras lärdom och undervisning kraftlös. "Sådane vore skickeligare at tjäna vid plogen, än i församlingen, och gjorde mera nytto, om de skötte fårahjorden, än då de åtaga sig att skjöta själar" (sid. 263).

Därnäst komma de ärelystna. "De begynna med det at tränga hvarandra inbördes, och den ene skal anse den andra med förakt, och när han kan, trampa honom under fötterna. Den är ibland dem en seger-herre, som med en präktig staf i handen, eller med et korss, som för honom bäres, får gå värdig kring gatorna, och se hela hopar falla för sig til jorden. Desse skola såsom högmodige förstar förakta de andra såsom trälar, och väl veta at tillaga et det svåraste ok för deras skuldror. De skola ej glöma at förskansa sin höghet, och det skal blifva deras nöje, at tilbedjas" (sid. 265). De lägre stående "upäggas at bruka samma konster, som de förre, och med skrymtan, falskhet, bedrägeri, och ofta med penningar, öpna sig vägen til samma höghet". I fortsättningen på denna karaktäristik af de ärelystna inmänga sig efterhand detaljer — delvis förut anförda — som syfta på medeltiden. Man måste hågkomma, att området var det tänkbarast ömtåliga, och den yttersta försiktighet af nöden. De högt uppsatte — det var bl. a. Mörks förmän, Uppsala domkapitel, som vägrade att befordra den fattige, barnrike kyrkoherden i en besvärlig och föga gifvande församling,[1] trots alla hans lärda och vittra förtjänster. Om de ärelystna präster, som ännu icke nått högt på trappan heter det, att de krypa

[1] Se härom *V. Vasenius*, 'Mörk och Upsala domkapitel', 'Samlaren' 1888.

för öfverhetens fötter: ''där tigga de sin befordran, och där stämpla de ofta oskyldigas fördärf, at genom deras undergång skynda sin upkomst.''

Den tredje kategorien utgöres af de vinningslystna, som ''söka endast at skinna sin hjord''. ''Gåfvor blifva ej förskutne vid deras domstolar, och rättvisan är just icke altid säkrast imellan deras händer. De sälja ofta andans ämbete, och hålla en öpen marknad med de tjänster, som behöfvas til församlingenes skötsel. Der ses ej altid efter flit, trohet och skickelighet, utan deras hjärtan äro sådana fästningar, som öppnas med gyllene nycklar'' (sid. 267). De beskyllningar, som här utslungas, äro af en art, att man ej gärna vill tro att de afse Mörks samtid. Det är ju också tänkbart, att just dessa drag hänsyfta på den katolska simonismen och inlagts af Mörk just för att bemantla och betäcka angreppet på de orättvisa befordringarna. Ty i fortsättningen säges, att de som ''häfvas upp'' ofta äro sådana, ''hos hvilka både hjärna och hjärta fattas: sådane, hos hvilka förstånd, ärlighet och samvete saknas. *Det är et tyranni, under hvilket mången trogen, och i sin trohet uttröttad Guds tjänare, måste sucka, och icke allenast se sig mattas, och störta under de tyngsta bördor, utan ännu mera beklaga all den skada, som af en sådan oordning flyter*'' (sid. 267). Med dessa af mig kursiverade uttryck böra jämföras Mörks yttranden i sina den 13 september 1756 afgifna anmärkningar öfver domkapitlets förklaring angående förslaget till Håtuna och Tibble kyrkoherdeförklaring (se Vasenius, 'Mörk och Upsala domkapitel', (sid. 133—136). Han talar där om dem, ''som stå under tyngsta Arbetsbördan'' och därför böra befordras; om att icke blott tjänstetidens längd, utan ock dess mödosamhet bör beräknas[1]: ''at lämna dem lika länge ohulpne, som stå under största tyngden, vore at låta dem aldeles försmäkta''; och försäkrar till slut, att han ''under sparsammaste hushållning ser sina villkor årligen försvagas''. — Öfverensstämmelsen synes mig ganska tydlig.

Den sista kategorien är de världsliga och fåfängliga.

[1] Mörks pastorat ansågs höra till de svårskötta på grund af de separatistiska rörelserna där.

Deras hus äro "invigda åt flättja och fåfänga", deras bord "är ej dukadt åt nödtorften, utan åt vällusten". "De som vilja med en smickrande tunga göra sin lycka, kunna hos dem gå i schola."

Man kan förvåna sig öfver det vågspel, som det innebar, att ge en skildring af den svenska kyrkan så afskräckande som ofvanstående, och därför tvifla på detta vågspels möjlighet. Det må då erinras, att denna tolkning af Paulus' tal om de sista tiders lärare är den enda, som ger episoden förnuftig innebörd: att låta Paulus skildra medeltiden som de yttersta dagarna är ju direkt absurdt — för att icke tala om inkonsekvensen, som förut påpekats — och någon rimlig anledning för Mörk att på tio sidor polemisera mot medeltidens katolicism kan dessutom näppeligen uppletas. Hela tilltaget att skenbart rikta stötarna mot en fingerad fiende för att därigenom så mycket säkrare träffa den verkliga är helt och hållet i Mörks stil, sådan vi känna den från 'Adalrik och Giöthilda'; det är en ny form för den allusionsprincip, som är nyckeln till hans första roman, såsom Vasenius visat, och som han själf uttrycker, när han säger om skalderna och Faëton-myten, att "de beskrifva då en sak, den ingen trodde vara skedd i verlden, och de talade likväl om intet annat än det, som mitt ibland dem skedt var." Skillnaden är här endast, att förklädnaden icke är mytens fantastiska utan en historisk.

Hvad Mörks personliga disposition för ett sådant angrepp på kyrkan angår, så är den den bästa tänkbara. Hans långvariga och sega strid med Uppsala domkapitel för sin aldrig genomdrifna befordran hade stämt honom högst bitter. Hans af Vasenius publicerade skriftstycken visa oss allt annat än bilden af den fridsamme och tillbakadragne idylliker, som Atterbom synes ha trott på. Tvärtom, han är en egensinnig och icke så litet självsäker natur, som anser sig förtjäna befordras framför äldre, ur tjänstesynpunkt högre meriterade prästmän, ty, såsom domkapitlet formulerar det (Vasenius, 'Mörk och Upsala domkapitel', sid. 130), han har "vid flera Lärda Samfund vunnit loford och praemier, samt således skildt sig ifrån det allmänna". Han deducerar sin befordrings-

rätt framför gamla komministrar ur kyrkolagen, där det heter att kyrkoherdarna äro kapellanernas förmän, "dem de äro heder och lydno skyldige". När domkapitlet insinuerar att han icke ställt sig själf till efterrättelse "den morale kyrkoherden Mörk, androm til efterrättelse skrifvit, och af trycket låtit utgå", svarar han (anförda arbete, sid. 136), att det är skillnad "mellan det, hvad en Christen och Lärare är skyldig at med tålamod lida när himmelens ära derigenom vinnes och hvad iag såsom en undersåtare i riket, när frågan är de jure, kan vara efter lag skyldig eller ei at låta [tåla?] af medborgare". Sin franka trosbekännelse formulerar han i spetsen för klagoskriften så här: "Et godt samvete gör et frimodigt hierta och sanningen tål så litet at genom hårdheter bindas, som det, att genom färgor öfverhöljas." — Domkapitlet behandlar honom i sina ampra skrifvelser som en bråkmakare och en kverulant.

I hvilken mån den stränge moralisten skall rubriceras som bråkmakare eller som frimodig sanningsägare, det beror i sista hand på halten af hans klagomål och den inre sanningen i hans teckning af sina samtida ämbetsbröder. Öfverdrifterna i den senare teckningen äro ju uppenbara — dock, hvilken sedeskildrare och dygdeifrare öfverdrifver ej? — men märklig är den öfverensstämmelse, som Mörks uppfattning företer med — Dalins, hans bistert behandlade fiendes. Dalin framhäfver i sin prästsatir samma drag — om man nu bortser från Mörks speciella synpunkter på de kyrkliga befordringarna —; okunnigheten, vinningslystnaden, hyckleriet och benägenheten för krypvägar, alla dessa drag återfinnas i konstnärlig form i Dalins 'Trenne bref till Fru Grefvinnan — — —' hos Mose Lambsenius och hans ämbetsbröder. Mörk borde ha kunnat uppfatta Dalins intentioner med mera sympati, om icke det i hans ögon oförlåtliga gäckeriet med heliga ting stött honom bort. — Och vid periodens slut skola vi återfinna i stort sedt samma klagomål på prästerskapet i nästan lika förbittrad form hos prosten *Hans Bergeström* i hans 'Indianiske bref'. På detta område ger romanens historia under frihetstiden verkligen en bild af en viss samhällsklass — låt vara en ensidig och karrike-

rande bild — fast den hos Mörk och Bergeström icke, som hos Dalin, kan sägas ha fått konstnärlig form.

Huru det än må förhålla sig med berättigandet af Mörks skildring af prästerskapet i 'Thecla', en fråga som här icke är tillfälle att ingå på, säkert är att denna skildring varit en djupt personlig och djupt känd och att den varit af ingripande betydelse för hans lif. Ty det är väl uppenbart, att den ''rätta nyckeln'', om hvars finnande Vasenius talar ('Mörk och Upsala domkapitel', sid. 151), som skall göra mycket förklarligt, ''hvilket man eljest såsom oväsentligt förbigår'', ligger i 'Theclas' tredje del, hvilken liksom hela romanen tidigare förbigåtts som ''oväsentlig'', på samma sätt som så ofta studiet af diktverken själfva försummas för arkivala undersökningar. Att ytterligare något uppslag kan finnas beträffande orsakerna till domkapitlets ringa uppskattande af Mörks litterära förtjänster, vill jag icke bestrida, men äfven utan ett sådant kan förloppet nu rekonstrueras, åtminstone i sina hufvuddrag, på ett sätt som förklarar föreliggande fakta.

Mörk fann sig, delvis på grund af sina litterära förtjänster[1], berättigad till befordran från sitt ansträngande och föga gifvande pastorat, men domkapitlet ansåg att anciennitet och tjänsteår hade företräde som befordringsgrunder och Mörk förbigicks. Förbittrad häröfver, och möjligen redan förut genomträngd af harm öfver det svenska prästerskapets tillstånd, gaf Mörk sin vrede luft i en väl förtäckt, men dock begriplig form, där han hvarken skonar ämbetsbröder eller förmän. Att detta hans tilltag står i samband med det långa dröjsmålet med tredje delens utgifvande, är högst sannolikt; den censurerades i dec. 1755, men utkom först 1758[2]. Två alternativ gifvas därvid. *Antingen* har 'Theclas' tredje del förelegat i samma skick som den trycktes, när den i dec. 1755 censurerades af Uppsala domkapitel, *eller* också har

[1] Dalin skulle enligt riksdagsbeslut befordras som belöning för 'Argus'. Enligt Gjörvells förut citerade vittnesbörd var 'Adalrik och Giöthildas' popularitet en liknande. Mörks pretention kan alltså icke betraktas som orimlig.

[2] Man kan invända, att lika lång tid förflöt mellan första delens censurering och tryckning, men här torde ombytet af förläggare ha inverkat försenande. Andra delen däremot censurerades 1751 och utkom 1752.

Mörk efter censureringen inarbetat skildringen af församlingens lärare. I förra fallet skulle domkapitlets afvoghet mot Mörk ha sin naturliga förklaring[1]; men detta alternativ är dock mindre sannolikt. Det är nämligen otroligt, att Mörk redan 1755 skulle ha gått till ett så ytterligt steg; hans enda befordringsmotgång var då, att han negligerats vid sin 1752 inlämnade ansökan om transport. Det senare alternativet kan därför afgjordt antagas som det naturligaste. Förloppet blir då detta. År 1756 sökte Mörk Håtuna och Tibble pastorat, förbigicks, klagade och lyckades hos Kungl. Maj:t i januari 1757 erhålla ett utslag, enligt hvilket konsistorium ''borde hafva honom i åtanka'', bl. a. därför att han ''för särdeles skickelighet och lärdom är allmänt bekant, therom ock hans genom trycket utgifne böcker nogsamt vittna''. Att detta är ett häfdande af hans *vittra* förtjänster bör icke förbises — såsom Vasenius tyckes göra — ty tidens terminologi tillät absolut säkert att rubricera författandet af historiska romaner som utslag af ''skickelighet och lärdom''. Stödd på denna rekommendation sökte Mörk ofördröjligen Odensala pastorat (maj 1757). Domkapitlet vidhåller emellertid sin uppfattning af tjänsteårens företräde som befordringsgrund — i detta afseende var Mörk de medsökande underlägsen —; Mörk klagar i en synnerligen amper skrifvelse, domkapitlet förklarar sig på ett strängt tillrättavisande sätt, och i september 1757 afgöres målet i rådet till domkapitlets förmån. Under hela denna tid har den 1755 censurerade delen af 'Thecla' icke tryckts — man kan tänka sig, att det sätt, hvarpå Mörk engagerats af befordringstvisterna, beröfvat honom tiden att sysselsätta sig därmed och dessutom har möjligen '*Eugenia*' omarbetats under denna tid —, men sedan Mörk till sin grämelse sett sin sak förlorad, har han gripit till sitt manuskript, och i den nu i Paulus' mun inlagda skildringen af de yttersta dagars lärare gifvit sin slutreplik i sin befordringsfråga. I denna skildring återkommer på tal om befordringarna samma tankegång som mött oss i hans klagoskrifter,

[1] Den lofordande approbationen betyder härvid föga, den måste finnas framför tredje delen liksom framför de öfriga, redan för att icke väcka uppseende.

enligt hvad förut visats. Mörk hade sett sina vittra förtjänster förbigångna med förakt, ja domkapitlet hade ironiskt anspelat på hans 'Thecla'[1]; hvad är naturligare, än att han just i sina negligerade vittra skrifter tar hämnd för den orätt som vederfarits honom och djärft afslöjar sina tänkesätt om det som passerat honom. De förut citerade märkliga ord, hvarmed Paulus inleder sin skildring, röja den tillfredsställelse, hvarmed Mörk beräknar effekten af sitt verk: ''Det är nog, at många bland dem skola igenkänna sig sjelfva i den ömkeliga målning, som jag gifvit öfver de sista tider, och några vara bland dess plågor och skamfläckar.''

Att förloppet varit detta, kan möjligen bestyrkas med ett rent yttre kriterium, nämligen med Oelrichs den tredje delen åsatta *Imprimatur*. Ty 'Thecla' hade af Benzelstierna öfverlämnats till censurering af Uppsala konsistorium, enligt hvad första bladet i första delen visar. Något tryckningstillstånd ger han icke själf. Andra delen censureras uteslutande af den teologiska fakulteten genom dess dekanus. Men på den tredje delen möter oss för första gången censorns eget imprimatur tillika med fakultetens 3 år gamla approbation. Detta kan förklaras så, att Mörk för de efter den teologiska censuren vidtagna ändringarna och tilläggen behöfde ett imprimatur — så mycket mera, som en sådan oskyldighetsförklaring verkligen kunde bli af nöden — och för detta ändamål vändt sig till Oelreich, som möjligen icke fäst någon vikt vid de gjorda tilläggen.[2]

Effekten af 'Theclas' tredje del kunde icke bli annat än för Mörk afgörande. Ty det är uppenbart, att Mörks resignation i fråga om befordran är en nödtvungen följd af det steg han tagit. Han, som åren 1756 och 1757 sökt tvenne beställningar, som i januari 1757 erhållit rekommendation af

[1] Att 'Thecla' särskildt afses, när domkapitlet, såsom förut citeradt, insinuerar att Mörk icke följer den moral, han själf predikat i tryck, är uppenbart; Thecla framställes ju som ett mönster af tålamod och undergifvenhet, och Mörk distingerar i sitt förut anförda svar mellan det som man lider med tålamod för himmelens ära och den juridiska orätt man lider som medborgare. *Vasenius* tyckes icke ha fullt uppfattat denna hänsyftning.

[2] För antagandet af en utvidgande omarbetning skulle kunna anföras ännu ett skäl: den tredje delens längd. Del 1 och 2 innehålla respektive 206 och 306 sidor; del 3 däremot 448 sidor med tätare tryck och innehållsöfversikten opaginerad.

Kungl. Maj:t till någon ledig plats, han afstår från och med år 1758 till sin död 1763 från att söka befordran, han uppger sin så ifrigt försvarade rätt och nöjer sig med fattigdomen och det ansträngande arbetet i Bro och Lossa. Denna plötsliga förändring, som Vasenius icke en gång söker förklara, har sin naturliga orsak i hans medvetande om att vägen numera var ohjälpligt stängd för honom.

Ty att domkapitlet i Uppsala icke skulle ha senterat Paulus' skildring af medeltidens katolska prästerskap, behöfver man icke befara. Därom vittnar domkapitlets uppträdande efter Mörks död. Ty, såsom Vasenius visat ('Mörk och Upsala domkapitel' sid. 153—54), när Mörks änka 1764 sökte extra nådår — hon hade utom sin fattigdom ett annat skäl att åberopa: prästgården hade härjats af en vådeld, som förstört det mesta af hennes egendom —, så stödde de trenne första förberedande myndigheterna, domhafvanden, patronus och landshöfdingen, sina tillstyrkanden bl. a. på Mörks stora personliga förtjänster, och de tvenne senare anföra särskildt hans litterära arbeten såsom meriter. Men domkapitlet tillstyrker saken uteslutande med en påpekning af änkans och de sex barnens fattigdom; om Mörk eller om hans vittra förtjänster nämnes icke ett ord. Vasenius anser detta så mycket underligare, som domkapitlet varit ''mest kompetent att derom yttra sig''. Så som nu visats, ligger det i detta domkapitlets förhållande ingenting öfverraskande.

Atterboms åsikt, att domkapitlets ovilja mot Mörk berodde på missnöje öfver Mörks romanförfattarskap, hvilken af Vasenius vederlägges, torde alltså ändå till slut ha en sanningskärna, äfven om Mörks motgångar icke tett sig i det idealistiska skimmer af martyrium, hvari Atterbom såg det. Man kan i stället sammanfattande karaktärisera förloppet sålunda, att Mörk, troende sig orättvist bedömd, ja förföljd, gaf sin harm luft i angrepp af en så allvarlig och kränkande art, att han under sin lifstid var afskuren från hvarje tanke på befordran och ännu efter sin död var en person, som hans närmaste förmän helst med tystnad förbigingo.[1]

[1] Med denna framställning förlikar sig osökt *Wilckes* yttrande i minnestalet öfver Mörk (sid. 28). Han betonar där, att Mörk erhållit Kungl.

Men ute i landet var och förblef han en omtyckt och högt uppskattad författare. Det må dock ihågkommas, att säkerligen få bland hans läsare rätt uppfattade den omtalade skildringen i 'Thecla'; hvarken patronus eller landshöfdingen hade ju, såsom af ofvanstående framgår, förstått den. I Salvii 'Lärda tidningar' erhöll första delen en utförlig och berömmande recension (1749, n:r 99). Andra delen recenseras år 1752 (n:r 73). Denna dels longörer erhålla ett lätt klander, författaren "synes stundom dröja något länge" vid några ämnen. Att hänsyftningarna på samtida förhållanden uppfattades af recensenten — som väl är Salvius själf eller någon närstående — framgår tydligt. Om Eusebii doppredikan säges det: "Eusebius visar i hvad vördnad de dyra nådemedlen borde hållas, som nu handteras med förakt af de mästa"[1]; och i fortsättningen heter det: "De tankar Tullius gör sig öfver församlingens tillstånd, röra vår i säkerhet insöfda tid och dess farliga fritänkare." — Mycket berömmande är afslutningen: "I öfrigt har denna auctorens pänna redan beredt honom ett rum ibland de lyckligaste i vår tid. Hans styrka att utföra sina föresatta ämnen: hans behageliga skrifvesätt: hans artiga ställningar och kraftiga moraler behöfva här intet beröm." — Anmärkningsvärdt är efter detta den knapphet, hvarmed tredje delens moraliska innehåll behandlas (1758, n:r 25). Det säges därom endast, att den ger anledning till "nöjsamma och uppbyggeliga tankar". Men Paulus' predikan, som ju motsvarar Eusebii doppredikan och Tullius' tal i andra delen, framhäfves alls icke, såsom skedde med dessa i recensionen af andra delen. Man bedrager sig näppeligen, om man häri ser ett bevis på att Salvius var medveten om att detta ämne var högst ömtåligt. — Äfven i Gjörwells 'Svänska Mercurius' (1758, aprilhäftet) inflöt en recension af 'Theclas' tredje del. Det betonas där, att denna del "af det allmänna med nog otålighet blifvit väntadt".

Maj:ts förord till befordran, men han förbigår den vidare utvecklingen af saken ganska skyggt och inskränker sig till att säga: »Andre må döma om orsakerna til sådan vidrighet.» Han kände väl troligen sammanhanget, och ansåg säkerligen, af den sympati att döma, hvarmed han skildrar Mörk, dennes uppträdande för ursäktligt.

[1] Det kan förtjäna anmärkas, att i Mörks församling funnos personer, som vägrade att döpa sina barn, hvilket gaf anledning till mycket besvär.

Skildringen af Neros karaktär citeras, och de speciella religiösa lärdomar, som kunna hämtas ur boken, markeras. Till slut uttalar Gjörwell en förhoppning att författaren snart skall fullborda sina 'Målningar öfver mänskliga sinnen', hvaraf 1754 första delen utgifvits.

'Theclas' spridning och popularitet har tvifvelsutan öfverträffat 'Adalrik och Giöthildas', hvartill dess dubbla egenskap af roman och andaktsläsning säkerligen bidrog. På slutet af 1750-talet omtrycktes de båda första delarna, 1771 den sista; 1772 utkom en ny upplaga af alla tre delarna och likaså 1776.[1] En sådan framgång kan eljest ingen svensk roman uppvisa före Cederborghs 'Uno von Thrazenberg'. Låt vara, att 'Thecla' till slut uppfattats som religiös läsning af ett ur litterär synpunkt ganska föråldradt snitt — därom vittnar ett uttalande i Gjörwells 'Fruntimmers-Tidningar' 1772 (n:r 12) —, den har dock haft sin trofasta publik, som förbrukat den ena upplagan efter den andra.

Om ännu ett verk af Mörk återstår några ord att säga, det 1757 utgifna 'Tanke-Spel kalladt Eugenia eller den Förvillade Välmening'. Detta ''tankespel'' förskrifver sig från de yngre åren, enligt hvad företalet upplyser, ehuru den äldre redaktionen är ''omstöpt och fullbordad i de åren, som göra hand och tankar tyngre''. Hvari denna omstöpning bestått är lätt att se: ungdomsverket bestod i ett drama på alexandriner, och Mörk har förvandlat detta till en berättelse genom att mellan de uppträdandes repliker inskjuta scenanvisningarna, omsatta i förtäljande form, samt åtskilliga moraliska anmärkningar. Denna underliga blandning af vers och prosa — hvarvid versen dock öfverväger — låter knappast rubricera sig under någon bestämd kategori; närmast hör den dock till dramatiken[2], och vi skola därför i detta sammanhang icke sysselsätta oss närmare med densamma. Mörk anger själf i företalet, att det är halft mot hans vilja och genom annan persons ingripande, som ''tankespelet'' kommit att se dagsljuset. Man misstar sig kanske icke, om man antar, att

[1] Uppgifterna från *Eichhorn*, 'Svenska studier,' I, sid. 97.

[2] *Gjörwell* kallar den till exempel utan tvekan »denna theatraliska piècen» ('Svänska Mercurius', 1757, nov.)

äfven Mörks knappa ekonomiska förhållanden spelat in som orsak till 'Eugenias' publicering.

*

Undersökningen af Mörks romaner har blifvit nog utförlig, då äfven det i sig själf icke litterära problemet om hans i 'Thecla' inlagda skildring af det svenska prästerskapet och denna skildrings förhållande till hans personliga öden här upptagits till behandling. Men behandlingen af denna fråga har i sin ordning kastat en ny belysning öfver Mörks lynne och karaktär och därmed äfven öfver hans vittra produkter. Den starka och stridbara ton, som går genom både 'Adalrik och Giöthilda' och 'Thecla', gör sig förnimbar på ett helt annat sätt. Redan som ännu ung man, var Mörk den djärfve och oförvägne domaren af sin samtids handlingar och mänskor. Den hårda domen öfver konung Fredrik och fröken Taube, angreppet på Dalin, loforden åt den oförskräckte sanningsägaren Tollstadius, brännmärkningen af Kalsenius, försvaret för Charles Emil Lewenhaupt — alla dessa utslag af myndig och självmedveten rättfärdighetsifver stå för oss i en klarare dager. Redan i 'Adalrik och Giöthilda' var Mörk lika väl som Dalin i 'Argus' den unge och stränge riksmoralisten, och Gjörwells sammanställning är därför fullt befogad. Men hur fjärran står icke Dalins lekande och graciösa spiritualitet, hans snabba och lätta skämtlynne från Mörks dystra och patetiska, i sin tyngd och högtidlighet imponerande stil. Där Dalin med leende min sticker med knappnålar, där ger Mörk med sammanbitna läppar väldiga dråpslag. Det är lärorikt att jämföra Dalins 'Celadonvisa' med Mörks imitation af densamma i Armoder-episoden i 'Adalrik och Giöthilda'. Hur fullständigt har icke Mörk lyckats beröfva motivet all den skälmskhet, den lekfullhet, hvarmed Dalin präglar det! Ingenting kan vara Mörk mera främmande än humorn; i hans par tusen sidor söker man förgäfves en rad, där den skrifvande har rört munnen till ett leende. Att Mörk vid sidan af Dalin blir den mindre konstnären, behöfver icke understrykas. Den som alldeles saknar humor är ingen stor

mänskokännare och följaktligen ingen stor mänskoskildrare. Mörks psykologiska svaghet, ligger den icke redan i det benhårda oförstående, det skoningslösa rättshafveri, hvarmed han ger sin förbittring mot sina förmän och ämbetsbröder luft i 'Thecla'? Utan tvifvel, moralisten hos Mörk, det obevekliga fasthållandet af hvad han en gång fattat som rätt, har gjort honom blind för alla andra synpunkter än hans egna och har drifvit honom till måttlösa öfverdrifter. Hans förbittring får också ingen konstnärlig form, den blir en i sin listiga förklädnad oåtkomlig pamflett. Hur annorlunda, hur friare och lyckligare hos Dalin, där indignationen skapar lefvande typer, kvicka detaljer, slående drag af humor och malice! Sätter man 'Trenne bref till Fru Grefvinnan — — —' vid sidan af Paulus' predikan om prästerna, så har man ett slående exempel på konstnärens och den ensidige moralistens bearbetning af samma stoff.

Mörks figur är trots sin kärfhet icke utan en djup tragik. Hans starka, men helt säkert oresonliga rättfärdighetsbegär dref honom till ett angrepp, som för alltid dömde honom till fattigdom och resignation. Kanske har under denna tystnad äfven den tanken knackat på hans dörr, att han handlat i öfverilning och i kärlekslöst öfvermod. Den tanken bör ha varit svår att bära för en djupt religiös natur som han, och man tycker sig se ett vittnesbörd om den tyngd, som legat öfver hans sista tid, i den omständigheten, att hans vittra författarskap under dessa fem år alldeles afstannar.

Det bör då icke förgätas, att denne stränge och oböjlige protestantiske prästman skrifvit några af sitt tidehvarfs vackraste sidor på en prosa, som har hans lynnes hela högtidlighet och hans temperaments starka klang. Den som format ett par af sidorna i 'Theclas' företal'[1] är åtminstone en stor språkkonstnär, om ingenting annat. I skildringen af Theclas frestelser och kval gaf han en i sin lugna enkelhet klassisk form för religiösa upplefvelser, som säkerligen genombäfvat honom själf. Och 'Thecla' är i sin helhet sjuttonhundratalets bästa svenska roman, den mognaste och självständigaste.

[1] Jämför citaten sid. 172.

6. Den realistiska äfventyrsromanen.

Den franska realistiska sjuttonhundratalsromanen, som i början af seklet har sina främsta representanter i *Prévost* och *Le Sage*, innehåller inom sin ganska lösa och tänjbara ram mycket disparata element. För eftervärlden framstår denna roman i första rummet som en psykologisk roman. Le Sage är framförallt grundläggaren af den satiriska, samhälls- och sedeskildrande romanen; Prévost är den passionerade kärleksromanens förste store representant. Men för samtiden stodo dessa författare i ett annat ljus: den sökte och fann hos dem ofta andra egenskaper än dem eftervärlden beundrar. Man måste hågkomma, att samtiden gjorde bekantskap med dem icke blott i de enstaka verk, där deras intentioner nått som högst, och som nu äro de enda som läsas, utan också i de talrika, halft förgätna verk, där deras bästa egenskaper fördunklas genom inflytanden och sträfvanden af lägre rang. Le Sage var sålunda icke blott 'Gil Blas' och 'Diable boiteux's karaktärsskildrande författare, han var äfven bearbetaren af rapsodiska och löst sammanhängande pikareska romaner såsom 'Guzman d'Alfarache' och 'Estenaville Gonzales', där det anekdotiska ännu icke adlats till konst af ett verkligt psykologiskt intresse, han var författaren till en spännande och naivt äfventyrlig sjöröfvarroman som 'Beauchêne' och till planlösa anekdotsamlingar som 'Valise trovée'. — Prévost var icke blott 'Manon Lescauts' i sin konstlöshet raffineradt artistiske författare, han var också talrika okonstnärliga, halft historiska, halft romanartade ''memoarers'' författare och 'Pour et Contres' anekdotsamlare. Och äfven i dessa författares bästa verk, de som nu blifvit klassiska, ingå element, som, om man lade hufvudvikten på dem, skulle rubricera arbetena i lägre kategorier. De spanska historier, som inläggas som episoder i Le Sages mästerverk, äro äfventyrsberättelser, raskt förtäljda, men med en föråldrad, skematisk och oslipad psykologi och därför utan egentligt litterärt värde. I Prévosts 'Mémoires et aventures d'un homme de qualité', hvari

'Manon Lescaut' utgör slutbandet, vimlar det af osmakliga anekdoter, pseudohistoriska fälttågsskildringar, turkiska seraljäfventyr, äfventyrliga sjöresor och dylika element ur den äldre romanens stoffvärld; midt i detta aggregat finner man så scener och episoder af hela den finhet och charme, som Prévost är mäktig, berättelser om lidelsefull och olycklig kärlek, om obotlig och måttlös sorg. Och själfva 'Manon Lescaut', där denne svärmiske erotikers största egenskaper som mänskokännare och mänskoskildrare ha kristalliserat sig, hur kan den icke ha tagit sig ut för en läsare, som icke hade sinne för den storhet, som passionens styrka ger åt Des Grieux midt i hans förnedring, som icke hade känsla för den dystra stämning af fatalistisk underkastelse, som hvilar öfver hela berättelsen! Manon kunde för honom bli ett liderligt och egennyttigt stycke, hennes grace och trollmakt simpla förförelsekonster, den olycklige Des Grieux en falskspelare och bedragare. Som vi skola se, ha Prévosts romaner verkligen uppfattats på ett liknande sätt i Sverige.

Ur denna synpunkt är det berättigadt att beteckna Le Sages och Prévosts romaner, i den form de uppfattas, öfversättas och efterbildas under den svenska frihetstiden, såsom realistiska äfventyrsromaner, ehuru denna karaktärisering förbiser väsentliga sidor af deras verk och på grund af vissa moments öfverensstämmelse sammanför arbeten af så väsentligt olika art som 'Diable boiteux' å ena sidan och 'Mémoires d'un homme de qualité' å den andra.

Det är under frihetstidens senare decennier, som dessa verk inträngа i Sverige. Det tidigaste vittnesbördet är väl C. G. Tessins 'Esprit à la Mode', en af honom 1749 upprättad bokförteckning, som upptar arbeten ur hans bibliotek, och som tyckes ha varit afsedt som en litterär rådgifvare — möjligen vid begagnandet af hans egen välförsedda boksamling.[1] Man finner däri både Le Sage och Prévost företrädda

[1] Detta synes framgå af titeln, som, förkortad lyder: »Esprit à la Mode, ou Catalogue des livres qui en donnent... dedié à Six Dames de la Cour qui ont le ridicule d'être sages & occupées. A Sornettes M. D. CC.XLIX». Bokens verkliga tryckort är enligt Klemming Stockholm. Endast ett exemplar i K. B. är kändt. — Titel och företal äro hållna i skämtsam stil, men själfva den systematiska bokförteckningen är ett noggrant och omsorgsfullt arbete.

på ett så absolut fullständigt sätt, att man vid jämförelsen med de öfriga luckorna i katalogen utan tvekan kan beteckna dem som de dominerande, troligen högst uppskattade romanförfattarna. Af Le Sage förtecknas sålunda 'Diable boiteux' med flera af dess efterhärmningar, 'Gil Blas', 'Bachelier de Salamanque', 'Valise trouvée' samt hans bearbetningar af 'La vie de Guzman d'Alfarache' och 'Estenaville Gonzalèz'. Af Prévost finnas alla romanartade verk som utkommit före 1749 med undantag af en resebeskrifning, 'Le Philosophe anglais' samt 'Mémoires d'un honnête homme', som är så sen som från 1745, alltså: 'Memoires d'un homme de qualité' jämte en af dess af annan hand författade fortsättningar, samt talrika efterbildningar, 'Le Doyen de Killerine', 'Histoire d'une Grecque moderne', 'Histoire de Marguerite d'Anjou', 'Memoires pour servir à l'histoire de Malte', 'Campagnes philosophiques', 'Histoire de Guillaume le Conquérant', samt Prévosts öfversättning af 'Pamela'.

I den fint bildade Tessins kretsar torde utan tvifvel både Le Sage och Prévost kunnat påräkna ett mera allsidigt förstående, men vända vi oss till den bredare svenska publiken, visar sig förhållandet annorlunda.

Af Le Sage öfversättas just de i 'Diable boiteux' inskjutna spanska berättelserna. Den längsta af dem, 'La force de l'amitié', en typisk äfventyrlig renässansnovell utan djupare psykologi — den är f. ö. till sin första del identisk med en af Bandellos noveller, den sista i tredje boken — utkom 1752 i svensk öfversättning med den vidunderliga titeln 'Vänskaps-Starckhet, bepröfvad emellan tvenne Spanska Cavallierer, Don Fadrique de Mendoza och Don Juan de Zorate, samt theras Kärleks-Handel och åtskilliga öden med Donna Theodora de Cienfuentes, och hvad emellan thesse och Don Alvaro Porce ther vid förefallit'. I denna öfversättning, som är ganska dålig, ha Le Sages hänsyftningar på Asmodé och Cléophas, berättaren och åhöraren, aflägsnats. Samma år utkom en annan, men något kortare episod ur 'Diable boiteux', i öfversättning af A. Sahlstedt och med titeln 'Grefven af Belflor och mademoiselle Leonora de Cespedes Kärleks-

handel.[1] Däremot utkom ingen öfversättning vare sig af 'Gil Blas' — som ju kanske var alltför omfångsrik — eller af 'Diable boiteux' i sin helhet. Först vid periodens slut möter oss ett försök att öfverflytta denna senare roman oafkortad, hvilket dock afstannade sedan 48 sidor tryckts, motsvarande något mera än tre kapitel i originalet. Titeln är 'Le diable boiteux, eller Den halta djäfvuln'. (Stockholm, Andreas Holmerus 1772.)

Af Prévost utkom 1757 en volym med titeln 'Margrefvens af G*** eller en förnäm ståndspersons äfventyr', som utgör en öfversättning af de två första tomerna i 'Mémoires et aventures d'un homme de qualité' (1728). Dessa första tomer, skrifna under Prévosts klostervistelse, tillhöra hans svagare verk: skildringen af grefvens deltagande i det österrikiska fälttåget mot turkarna är en vanlig torr äfventyrsberättelse, grefve Rosamberts långa historia om sitt lefnadslopp är högst ointressant, och flera inlagda anekdoter tillhöra den lägre komiken och intyga Prévosts osäkerhet i detta hans förstlingsarbete. Men icke desto mindre finnes äfven här utmärkta skildringar af den oöfvervinneliga passionen, och berättelsen om grefvens turkiska fångenskap och kärlek till sin ägares dotter är mycket vacker. Prévosts benägenhet för det hemska och skräckfulla och för skildringen af den mest dödliga melankoli gör sig redan här gällande. Berömd är berättelsen om grefvens sorg vid hans turkiska hustrus död — i slutet af andra delen —, om hur han inreder ett rum helt i svart, med stängda fönster och endast upplyst af lampor och ljus, i hvilket han tillbringar sin dag i den yttersta förtviflan, betraktande sin hustrus balsamerade hjärta. Hos Prévost rör sig redan sentimentaliteten, som skulle behärska sekelslutets romanlitteratur i hela Europa.

Prévosts verk blef föremål för en utförlig recension i Salvii 'Lärda tidningar' (1758, n:r 2—3), där den kallas "en artig och nöjsam lefvernes beskrifning, hvilken bok så mycket mera lärer hafva vunnit ett allmänt förtroende och bifall, som de händelser, hvilka där så underligen äro blan-

[1] 1786 utkom en annan öfversättning, 'Grefve de Belflors och fröken Leonora de Cespedes kärlekshändelser', af en n--g--k--.

dade, skola ingen ting vara mindre än diktade".[1] Därmed pekas i själfva verket på ett af de mest afgörande dragen i den prévostska romanen: dess fordran att bli uppfattad som verklighet, hvilken författaren oftast framhäfver genom att redogöra för det sätt, hvarpå han kommit i besittning af manuskriptet till den intima självbekännelse, som han publicerar. Memoarformen är djupt betydelsefull: sextonhundratalsromanen var en konstroman, utan anspråk på att vara verklighet, *möjligen* med anspråk på att vara romantiserad historia, alltid med anspråk på att vara en vitter produkt, en frukt af lärdom och snille. Sjuttonhundratalsromanen vill däremot vara rama verkligheten, ofta en konstlös bekännelse af den, som upplefvat hvad han skildrar; den låter författaren försvinna för att ge verkligheten tillfälle att tala sitt eget gripande språk. Richardson å sin sida eftersträfvar alldeles samma illusion genom brefformen, som Prévost och Marivaux genom självbekännelsens form. På dessa båda tekniska grundformer hvilar i själfva verket sjuttonhundratalsromanens imposanta byggnad i väsentlig mån — det är bland de största endast Fielding som försmår dem — och dessa båda former äro i grund och botten skapade af samma behof — illusionsbehofvet.

Ett annat af Prévosts arbeten öfversattes i sin helhet, nämligen 'Memoires d'un honnête homme' (1745), hans sista egentliga roman. Men detta skedde i form af en bearbetning, verkställd af *Anders Säfström* och därmed äro vi inne på behandlingen af denna, af Prévost påverkade skribent.

Säfström har på grund af Eichhorns ovanligt kritiklösa framställning ('Svenska studier' 1, sid. 102—105) kommit att inta en plats i vår litteraturhistoria som originalförfattare, hvilken han absolut icke gjort sig förtjänt utaf (jfr Warburg 'Ill. svensk litteraturhistoria' II, 1, sid. 80). Han framstår nämligen i denna som författare till en utförlig roman — på fyra hundra oktavsidor — och som självständig fortsättare

[1] Mindre gynnsam ställde sig däremot *Gjörwell* ('Svänska Mercurius', 1757, oktober). Om Gellerts 'Den svenska grefvinnan' säger han, att dess författare är »älskare af Religion och goda seder», och tillägger, att han icke kan försäkra detsamma om 'Margrefvens af G*** äfventyr'.

af en annan, af Prévost påbörjad, sedan af *Mauvillon* afslutad roman. Då därtill kommer att Säfströms roman skulle vara den första svenska realistiska romanen, så synas hans vittra förtjänster ganska aktningsvärda.

Emellertid förhåller det sig så, att Säfströms originalroman, den 1753—54 utgifna *'En banqueroute-spelares berättelse, om en sin goda väns besynnerliga öden och lefverne'*, för hvarje någorlunda omsorgsfull läsare afslöjar sig som en slarfvigt och planlöst hoparbetad samling öfversättningar af utländska original, romanfragment och noveller, hvilka stundom i en eller annan efter ''planen'' anpassad detalj röja spåren af Säfströms hand, men eljest afsticka både från hvarandra och från de fåtaliga sidor, som Säfström själf författat, på ett så tydligt sätt, att hvarje tvifvelsmål försvinner. Visserligen är det ogörligt att identifiera de utländska — franska eller tyska — original, som Säfström begagnat; därtill är roman- och novellitteraturen från denna tid för omätlig och för obskyr, i synnerhet som Säfström, hvilken tydligen efter bästa förmåga sökt maskera sin arbetsmetod, tyckes afsiktligt ha beskattat mera okända och afsides liggande verk. Men likväl kan arten och beskaffenheten af källorna nästan undantagslöst bestämmas med hjälp af inre kriterier. En detaljundersökning skall närmare visa detta, och sedermera äfven, att Säfströms roll som fortsättare af Prévosts verk är lika tvetydig.

Liksom så ofta Prévost inleder Säfström sin bok med ett företal, där han berättar, hur alla de verkliga händelser, som han skall skildra, kommit till hans vetskap. Det är en god vän till honom, en svensk köpman, nu boende i utlandet, som ''vid ett tillfälle mig i förtroende omständeligen berättat'' sina öden. ''At göra historien mera smakelig, har jag infört honom själf som talande'', tillägger han.

Början af berättelsen skildrar på ett mycket konstlöst, men starkt realistiskt språk, där talspråksfraser och äfven simpla uttryck vimla, berättarens ungdom. Som pojke spelar han kort med kusken, gör spratt och skämmes bort af sina föräldrar. Han kommer till akademien samman med en informator, som lär honom odygd, han försöker att uppvakta

en ung dam, som tar mot hans presenter, men ger sin gunst åt en magister, hvilken förlöjligar sin rival genom att locka honom att gnida in ansiktet med svart färg. I hela denna kärleksaffär spelar han den duperades roll. När han blir äldre, blir han köpman och tillbringar sin tid hufvudsakligen med hasardspel på kaffehus. En kväll, då han spelat bort mera pengar än han har, råkar han illa ut för några officerare, som han icke kan betala; han flyr, förföljes, kryper in i en tom vagn för att gömma sig, och somnar till slut där. På morgonen vaknar han i sin vagn, men denna är inlåst i ett vagnshus. När folk kommer dit, blir han arresterad som misstänkt för stölder, som förut begåtts i huset, men han lyckas bevisa sin oskuld. Emellertid råkar han, genom sina utsväfningar och genom lån af ockrare, på obestånd, fadern får reda ut hans affärer, och själf skickas han till Amsterdam för att där lära köpmansyrket. ''Nu först begynnes mitt rätta lefnadslopp; mina förut hafda äfventyr äro barnlek emot de tillkomande.''

Ofvanstående har refererats utförligt för att ge en föreställning om arten och omfånget af Säfströms uppfinningsgåfva, ty denna begynnelse är otvifvelaktigt hans egen och är det enda i berättelsen som spelar i Sverige. Utmärkande för Säfströms egna berättelser är den absoluta bristen på fantasi; han förmår instufva anekdoter om upptåg och löjliga småäfventyr af det slag, som bruka muntligt berättas, men han förmår icke uttänka ens den enklaste intrig, och alla mera betydande händelser omtalas i allra största korthet. Af motivering och psykologisk skildring finnes knappast ett spår. Det säkraste kännetecknet på hans egna skapelser är dock språket, som i dessa tillhör en mycket låg stilart. I de öfversatta styckena däremot är ordvalet helt abstrakt och stilarten högre; de franska och tyska konstruktionerna och orden göra sig ofta märkbara tvärs igenom omklädnaden. Rent tekniskt sedt röja sig Säfströms lån därigenom, att han ofta icke förmår inpassa sin egen hufvudperson, som han kallar Stappelman, i händelserna, utan måste nöja sig med att låta Stappelman träffa en person, som berättar sin historia för honom; på detta sätt består hans berättelse väsent-

ligen af talrika kortare historier utan egentligt sammanhang. Ett liknande kompositionssätt finner man visserligen både hos Le Sage och Prévost, men dock icke i en sådan utsträckning, att själfva hufvudhandlingen försvinner.

Det hittills refererade har fyllt de tre första arken — berättelsen utgafs två gånger i veckan i ark om 8 sidor — men i slutet af det tredje börjar en historia, som Stappelman på ett högst otroligt sätt skall ha blifvit vittne till genom ett fönster i Amsterdam. Stappelman hör nämligen en person läsa upp sin egen historia, som han nyss slutat nedskrifva, och åser sedan genom fönstret utvecklingen af denne mans öden. Hela arrangemanget är endast ett svepskäl för att fylla fjärde arket med en äktenskapshistoria, där personerna visserligen ha tyska namn — scenen är ju Amsterdam — men som är öfversatt från franskan. Både det språkliga — makarna tilltala t. ex. hvarandra med "Ni" — och innehållet hänvisa nämligen på en fransk källa. Emellertid är arket icke fullt, när denna historia slutar, och Säfström tillägger därför ur egen fatabur en helt vanlig anekdot, som ej har ringaste samband med Stappelmans öden.

I ark 5 är något mer än en sida Säfströms tillhörighet: den handlar om hur Stappelman gör bekantskap med ett sämre fruntimmer — det är hufvudsakligen i uttänkandet af dylika äfventyr Säfström visar någon uppfinningsgåfva —; medan de båda vänta på att maten skall bli färdig på det värdshus där de befinna sig, berättar fruntimret den frökens historia, hos hvilken hon är kammarjungfru. Denna historia är en fransk intrignovell med förklädnadsmotiv, med en så pass invecklad och konstfull handling, att Säfströms fantasi och psykologiska resurser aldrig skulle kunnat producera något sådant. Den upptar ark 5, 6 och 7, endast afbruten af ett maskeradäfventyr af lågkomisk art, som berättas på de två första sidorna af ark 6. Sista sidan af ark 7 innehåller så ett nytt äfventyr af Säfströms uppfinning, ett spratt, som tvenne flickor spela honom på ett illa kändt ställe i Amsterdam.

Ark 8 är likaledes Säfströms eget, genast röjdt af arten. Utgången af hans spelhusäfventyr skildras, och hans oemotståndliga passion för den föga hedervärda Mademoiselle

Carnaval omtalas. Vidare förtäljes en historia om ett skälmstycke, hvarför Stappelman blifvit utsatt i Holland, och till slut berättas i största korthet att hans fader köper honom in som kompanjon med en köpman vid namn Rossbeef i London.

I ark 9 berättas det, hur Stappelman, strax innan han flyttat öfver till London, gör bekantskap med en änkefru, som han blir förälskad i, friar till och får ja af — hvilket allt, enligt den för Säfström själf karaktäristiska berättarmetoden, undanstökas på en sida. Men sedan Stappelman fått sina föräldrars bifall, skall fru Tanner ha sin mors, och de resa att söka upp henne i Paris, där hon vistas på okändt ställe. Det visar sig nu, att fru Tanner alldeles förlorat spåret efter henne, och de äfventyr, genom hvilka hon till slut finner henne, uppfylla ark 9 och 10 — det är en sentimental fransk familjenovell som Säfström öfversatt.

Ark 11 är åter i någon mån Säfströms eget. Stappelman begår ett fegt mordförsök af svartsjuka och flyr till Lissabon. Där upplefver han ett äfventyr, som slutar med att han faller i händerna på röfvare. Hela denna berättelse, som upptar slutet på ark 11 och nästan hela ark 12, är lånad ur någon äfventyrsroman i den pikareska smaken; vissa språkliga detaljer tyda på ett tyskt original.

Ark 13, som helt och hållet är af Säfström, beskrifver hur Stappelman, sedan han återkommit till Paris, blir gift med fru Tanner och öfverflyttar till London. Mademoiselle Carnaval låter han snart komma efter, och lefver nu i sus och dus med henne. En gång upptäcker dock hans fru hans otrohet, och han får lofva bättring. Icke desto mindre börjar han strax därefter närma sig sin frus kammarjungfru, men därvid blir han narrad på samma fatala sätt, som La Fontaine skildrat i sin bekanta conte 'Les Quiproquos'. Detta ark är typiskt för Säfströms eget författarskap: ett par löst hopfogade skabrösa anekdoter, den ena lånad ur känd källa, och nedskrifna med en hvardaglighet i uttryck och stil ungefär som vid en muntlig berättelse.

Emellertid tyckes stoffet nu ha trutit Säfström i hög grad — det föregående arket var ju också egen invention — och han har därför fyllt ark 14 och början af ark 15 med

en beskrifning på Stappelmans reception i frimurarorden. Denna beskrifning, som för samtiden troligen varit ganska pikant, har han tydligen hämtat ur någon af de på 1700-talet vanliga afslöjande skrifter, i hvilka frimurarordens af nyfikenheten starkt åtrådda hemligheter uppenbarades.

I ark 15 börjas så en historia, som hans frus kammarjungfru berättade för honom om sina föräldrar, och som är en tysk novell om en målare, som blir kär i sin modell.[1] Den upptar likaledes ark 16.

Ark 17 börjar med några allmänna reflexioner om lifvets gång och berättar sedan ett snöpligt äfventyr, som hände Stappelman i London, när han var stadd på olofliga kärleksvägar. Själfva äfventyret är en vanlig anekdot af det slag, som tillhör fabliauns och renässansnovellens motivkrets. Denna för Stappelman blamerande händelse griper hans fru till den grad, att hon aflider.

Ark 18 har Säfström likaledes måst fylla på egen hand. Han meddelar därför några reflexioner om kärlekens natur och ett par drag ur hans lif med Mademoiselle Carneval.

Ark 19 berättar en skämtsam historia, som han hör omtalas, och som är öfversättning, troligen från franskan, och fortsätter med berättelsen om hans sammanträffande med en tiggare, som spår honom stora olyckor.

Ark 20 har Säfström själf till upphofsman och bjuder alltså endast några anekdoter utan spår till sammanhang.

I ark 21 berättas en episod ur Stappelmans lif, som visar sig vara en trogen bearbetning af La Fontaines conte 'Le Cocu battu et content'; därefter måste han återigen tillgripa frimurarereceptionen, som äfven fyller ark 22.

Ark 23 och 24 innehålla spelhusäfventyr — öfversatta — och några reflexioner om spel.

Ark 25, 26, 27, 28 skildra, hur Stappelman pressas till tysk soldat, och hvilka äfventyr han som sådan utstår i

[1] Originalet till denna Säfströms öfversättning är det enda som jag anträffat, nämligen i svensk öfversättning under titeln 'Belöning för otidig svartsjuka', Stockholm 1787, ny upplaga 1795. En jämförelse visar genast att denna berättelse icke är aftryck af Säfström, utan annan öfversättning af samma original. — Säfströms öfversättning är trogen, han endast tillägger några orimliga detaljer, som sätta historien i samband med kammarjungfrun, som hos honom fingeras berätta den.

München. Här har Säfström med något större självständighet bearbetat någon utländsk källa.

I ark 29 påbörjar så en soldat vid Stappelmans kompani berättelsen om sitt lifs öden. Denna utförliga historia upptar arken 29—37 och är en spännande och liffull roman — eller rättare ett romanfragment — i pikaresk stil. Berättaren har varit röfvare, soldat, flibustier — Le Sage hade gjort flibustier-romanerna populära — och Robinson på en öde ö. Ur innehållets synpunkt torde denna från okänd författare öfversatta episod vara det bästa i Säfströms kompilation.

Ark 38 innehåller först ett par sidor af Säfström, som omtala, att Stappelman, nu fri från soldattjänsten, genom en gammal herre, hos hvilken hans väninna Mademoiselle Carnaval är mätress, erhåller en betjäntplats hos en grefve. Därpå vidtager en skildring af hans och hans herres spanska reseäfventyr, som är öfversatt från en fransk roman ungefär i Le Sages stil, och hvari den urgamla franska nationalsatiren mot spanska förhållanden och spanskt lynne gör sig gällande på ett synnerligen kvickt sätt. Denna satir afbrytes i slutet af ark 39 af några förmaningar, som grefven ger Stappelman angående valet af lefnadsyrke, och som tydligen äro af Säfströms egen tillverkning.

Ark 40 innehåller till en början en satirisk skildring af dedikationsmanien, för hvilken grefven blir utsatt; hos Le Sage finnas pendanter till denna skildring, och det är troligt, att Säfström hämtat den liksom de spanska reseäfventyren ur en satirisk roman i Le Sages stil med utprägladt litterär hållning. I slutet af detta ark berättar grefven för sina bekanta en af sina släktingars historia. Denna, som äfven upptar arken 41, 42 och början af ark 43, är hämtad ur en verklig fransk biografi öfver en abbé, ansluter sig till historiska fakta och är alls icke romantiserad. (I ark 41 har Säfström försökt däri inarbeta några högst abstrusa reflexioner, bl. a. öfver epitafier, som enligt en not tillsändts honom af en läsare med anhållan att få dem införda — ett för Säfströms författarskap typiskt drag.[1])

[1] Äfven förut har Säfström brefväxlat med sina läsare angående framställda önskningar (se t. ex. ark 8.)

I ark 43 fortsättes, sedan abbéns biografi slutats, med en annan historia berättad af en vän till grefven. Det är en italiensk galant intrignovell, öfversatt från franskan; den upptar äfven första hälften af ark 44.

I ark 44 tar åter Säfström själf vid, och berättar, hur Stappelman i Spanien börjar kärlekshandel med en señora Rosa, säkerligen i anslutning till någon förebild. I ark 45 omtalas, att Stappelmans husbonde lofvar att fria för honom hos flickans föräldrar och sedan ånyo etablera honom som köpman, men därmed är Säfströms fantasi uttömd, och han måste, med en mycket långsökt motivering, aftrycka "personalier öfver ett dygdigt fruntimmer" för att fylla arket.

Ark 46 fortsätter berättelsen om Stappelmans frieri — en berättelse så tarflig, att den tycks vara Säfströms egen uppfinning —, men när berättelsestoff tryter, tillgriper Säfström en karaktärsskildrande vänkatalog, hvars pedanteri och smaklöshet pekar tillbaka på ett tyskt original — så mycket obestridligare, som Luthers bordsamtal citeras.

I ark 47 fortsättes vänkatalogen och berättas om Stappelmans lyckliga gifte med den spanska señoran. Därmed slutar romanen, och Säfström drar i slutordet de moraliska reflexionernas extrakt ur sitt verk.

Denna analys har måst göras så pass utförlig för att i detalj påvisa halten af Säfströms arbete, som dock intagit en låt vara blygsam plats i den svenska litteraturhistorien. Som original kan denna brokiga hoprafsning icke betraktas. De sidor som Säfström själf skrifvit äro, som visats, icke många, och för dem har han hufvudsakligen begagnat gamla anekdoter, som han väl hämtat både ur muntliga och litterära källor.[1] Det är egentligen endast på ett enda område, han visat en självständig uppfinningsförmåga af enklaste slag, nämligen i fråga om att beskrifva Stappelmans utsväfningar. Han har utom sin absolut karaktärs- och hållningslöse hjälte, som villigt uppgår i hvilken figur som helst i de original, ur hvilka Säfström lånar, endast skapat en figur, nämligen

[1] Att den i ark 21 inlagda anekdoten verkligen återgår till La Fontaine, synes framgå af att där till slut förekomma orden: »feck stryk, och var ändå nöjd», hvilka hänvisa på titeln till La Fontaines conte: Le cocu battu et content.

Mademoiselle Carnaval, som han skildrar som ''et stort, grott qvinfolck med hvitlätt ansigte, röda hår och många fräknar''. Till denna jämförelsevis uttömmande yttre karaktäristik svarar tyvärr icke ågon lika fullständig inre; man tycker sig dock skönja, att hon är mera välvillig och hjälpsam än egentligen trogen.

Frågar man sig, hvilken kategori af romaner Säfström närmast velat imitera, så är nog det närmaste svaret Prévosts. Kompositionen företer hos denne ofta en mängd osamhöriga episoder, som hos Säfström kunnat ta formen af hans öfversättningsexkurser. Själfva skildringen af utsväfningar, spelhusäfventyr o. d. är icke ovanlig hos honom; bordellscener finner man t. ex. i 'Mémoires d'un honnête homme' och spelaräfventyr i flera tomer af 'Mémoires d'un homme de qualité', äfven i 'Manon Lescaut', där med Manons broder den lägre världen införes i berättelsen. Planlöst inkastade anekdoter, ofta af precis samma tarfliga slag, som hos Säfström, äro icke sällsynta; i slutet af första tomen af 'Mémoires d'un homme de qualité' skildras en motbjudande dryckesduell uteslutande som en fristående, löjlig episod, berättad för sitt eget värdes skull. Stappelmans olyckliga duell och flykt i ark 11 — ett af de ställen, där Säfström är mera självständig — är ett äfventyr af det slag, som äfven skulle kunna hända en af Prévosts hjältar, om man endast frånser den feghet, hvarmed Stappelman angriper sin fiende innan han hunnit sätta sig i försvarstillstånd. Ty denna gemenhet skulle en af Prévosts personer aldrig kunna begå; och häri ligger grundskillnaden. Hos Säfström är allting förråadt, förgrofvadt. Stappelman är icke blott lättsinnig och svag, utan en fördärfvad slyngel, som aldrig känt något af de oemotståndliga passioner och de djupa känslor, som nobilisera Prévosts hela motivvärld och hans mänskor. Tonen i Säfströms ''roman'' ger oss, som förut antydt, en föreställning om hur Prévost skall ha tett sig för ofinkänsliga läsare.

Ja, tar man i betraktande denna Säfströms vulgarisering af Prévostska motiv, så tycker man sig rent af i Stappelmans kärleksförhållande till Mademoiselle Carnaval skönja en reminiscens af Prévosts stora och oförklarliga lidelser, som

födas i en blink och kedja tvenne mänskor samman för lifvet. Och hvilken förebild kunde då för Säfström ligga närmare till hands än 'Manon Lescaut'? För honom var väl Des Grieux's kärlek till Manon en liderlig böjelse alldeles som den han skildrade hos Stappelman. När Säfström i begynnelsen på ark 6 skrifver: "Mademoiselle Carnaval använde all flit, at ånyo fånga mig i sina nät; hon hade ej heller mycken möda därmed; jag blef så intagen af henne, at jag knapt tror det geck til på naturligt sätt," så är kanske detta ett svagt eko af den *amour-passion*, hvars martyrium Prévost förevigat. Den ljufva, blomlika Manon och den rödhåriga Mademoiselle Carnaval, i båda dessa figurer har en författare velat skildra den rent sensualistiska, för reflexionen oåtkomliga passionens makt. Kontrasten är lärorik; den möter oss ofta vid jämförelsen mellan romansk och germansk kultur, den är med i Bellmans erotiskt-pastorala värld och dess förhållande till den galanta och pastorala kulturen i Frankrike. Men hos Säfström kommer därtill den konstnärliga vanmakten.

Den framgång Säfströms kompilation vann var troligen icke ringa.[1] 1782 finner man den som följetong i "Carlscronas Weckoblad", från och med n:r 32; och år 1783 utkom en ny upplaga.

Redan innan "En banqueroute-spelares berättelse" afslutats[2], började Säfströms andra arbete utkomma: *'En Fri-Murares lefvernes beskrifning, utgifven af et fruntimmer'* (1754). Utstyrseln är här synnerligen vårdad; liksom sin föregångare utkom den arktals. Troligen har det icke heller

[1] I en 1755 utgifven versifierad skrift 'Tankar om Vecko-Skrifter' läsas följande rader:

»Sen sågs i en annan kringflygande Skrift
en Banqueroute Spelares lycka,
som svärmat och visat sin största bedrift
at stackars Crediten förtrycka.»

Utgifvandet omnämnes äfven i Salvii 'Lärda tidningar' 1754, n:r 31. I Bergii 'Småsaker til nöje och tidsfördrif' (1757), sid. 148, ingå verser 'Til mina Hus-Gudar', som skildra en bokväns sysslande med sin bokhylla, på hvilken äfven 'Banqueroutierens ark' figurera.

[2] Detta framgår af omnämnandet i Salvii 'Lärda tidningar' 1754, n:r 31. Ännu i april fortgår utgifvandet af det första arbetet och strax efter nyår har det senare börjat.

varit Säfströms afsikt att ange detta verk som öfversättning. I andra arket — där själfva historien börjar — infogar han en liten passus om sin hjältes svenska härstamning (sid. 6), och i de följande arken inlägger han åtskilliga berättelser af egen uppfinning eller åtminstone lånade från helt andra källor. Eftersom han dock i stort sedt helt och hållet följt Prévosts och Mauvillons verk, har han på slutet bekänt rätta förhållandet (sid. 556—57); han uppger dock att hans edition är ''mäst fyratio ark vidlyftigare, än den Fransyska''. Eichhorn uppger ('Svenska studier' I, sid. 104), att slutet från sidan 431 skall vara författadt af Säfström själf och stöder detta på Säfströms nu citerade yttranden utan att dock ange, hur sid. 431—562 skola kunna räknas som fyrtio ark. Då något exemplar af Mauvillons fortsättning af Prévosts 'Mémoires d'un honnête homme' icke stått mig till buds, är jag liksom beträffande 'Banqueroute-spelarens berättelse' hänvisad till inre kriterier för afgörandet af Säfströms förhållande till Mauvillons verk.

Prévosts 'Mémoires d'un honnête homme' ligger till grund för sid. 1—165 hos Säfström; öfversättningen är dock allt igenom förkortande på ett sätt, som ofta låter det värdefullaste i originalet gå förloradt. Sid. 165—203, som ha en enhetlig, men i sin torrhet från Prévosts stil afvikande karaktär, äro uppenbarligen öfversatta från Mauvillon. Sid. 203—08 äro däremot en dålig bearbetning af en episod i Prévosts verk, som förut öfverhoppats[1]. Sid. 209—11 utgöres af allmänna reflexioner, som säkerligen ha Säfström själf till upphofsman. Sid. 211—231 har Säfström fyllt med beskrifning på en ''loge'' i frimurarorden, hvari han meddelar ett långt och lärdt tal, som logens president håller. Hela denna afdelning förskrifver sig tydligen från samma källa, hvilken Säfström så flitigt användt redan för frimureri-beskrifningen i 'Banqueroute-spelarens berättelse'. Att det från början ingått i planen för hans verk att göra dylika pikanta afslöjanden visar ju titeln och dedikationen till frimurarlogen i Stockholm; redan på sid. 91 hade han i Prévosts text inlagt ett stycke,

[1] I 'Oeuvres choisies de Prévost', tom 33, Paris 1816, återfinnes denna episod sid. 123—30.

där det meddelas att hjälten blir frimurare. Sid. 231—289, som återigen ha en enhetlig karaktär, äro åter från Mauvillon. Med slutet af denna afdelning är den invecklade och gåtfulla intrigen i Prévosts plötsligt afbrutna verk förd till lyckligt slut; hjälten, som hos Prévost smäktade i en fängelsehåla och där författade sitt lifs händelser, har blifvit fri och förenats med den dygdiga madame de B . . . Här slutar följaktligen Mauvillons andra tom; det återstående har samma brokiga och planlösa karaktär som 'Banqueroute-spelarens berättelse' och är säkerligen Säfströms tillägg. Härmed stämmer också Säfströms egen förut citerade uppgift, att hans edition är "mäst fyratio ark vidlyftigare". Det återstående utgör nämligen 35 ark, frimurarbeskrifningen och ett inskjutet ställe sid. 8—18, — till hvilket Säfström anknyter i sin fortsättning — tillsamman nära 4; lägges därtill en och annan inskjuten sida med moraliska reflexioner, så visar det sig att Säfström hållit ganska god räkning öfver sina författarbedrifter.

Emellertid vore det att öfverskatta Säfström, om man trodde, att sid. 290—562 vore hans eget verk på något annat sätt än 'Banqueroute-spelarens berättelse'. Han har endast vändt sig till andra, mindre kända verk än Prévosts; men det är nu hufvudsakligen sentimentala noveller och familjeromaner, som han begagnat för detta verk, som ligger på ett högre plan än hans förra. Något större skicklighet i anpassandet af sina lån och något rikare egen uppfinning måste dock i detta arbete tillerkännas honom. Karaktärsteckningens fordringar åsidosättas likväl på det fruktansvärdaste, och Prévosts finaste och ädlaste gestalt — af Säfström kallad La Cosse —, en pendant till den uppoffrande Tiberge i 'Manon Lescaut', förvandlas under Säfströms hand till den gemenaste och brutalaste skurk och mördare — hvilket så ger honom anledning att anställa snusförnuftiga reflexioner öfver mänskors falskhet och hyckleri! Och detta är helt enkelt förorsakadt af att Säfström icke kunde anknyta den hemska brottmålshistoria, som han öfversatt på sid. 503—28, till sin berättelse på annat sätt än genom att identifiera brottets anstiftare med La Cosse.

I Säfströms tillägg urskiljer man, utom denna brottmålshistoria — som f. ö. synes vara en relation af en verklig händelse snarare än en novell — ett långt brottstycke ur en familjeroman, sid. 305—73, tvenne sentimentala och moraliserande noveller, ungefär i *d'Arnauds* stil, den ena sid. 414—31, den andra 443—67, en bisarr historia af mera skämtsam art sid. 481—92, fortsatt 546—54, samt en novell på det vanliga motivet om de förlorade, men återfunna barnen sid. 537—45. Det öfriga utfyller Säfström ofta med öfversatta franska visor och med moraliska reflexioner (t. ex. sid. 434—42); en frimurarreception beskrifves återigen sid. 494—503.

Det som gaf Säfströms 'En Fri-Murares lefvernes beskrifning' värde var naturligtvis helt och hållet öfversättningen från Prévost. Visserligen har mycket gått förloradt genom dålig öfversättning och förkortningar, men åtskilligt förmår likväl göra sig gällande. I allmänhet har Säfström strukit och förkortat skildringarna från sällskapslifvet i Paris — dessa skildringar, där en fogligare och mildare rousseauansk kritik af societeten gör sig hörd —; den fina ironien i dessa delar af Prévosts verk har icke varit Säfström begriplig. Beskrifningen på det sällskap, där hufvudpersonen blir upptagen, och där han finner både hufvudets och hjärtats egenskaper företrädda (anförda Prévost-upplaga, tom 33, sid. 97—102), har t. ex. uteslutits; den har icke förekommit Säfström tillräckligt intressant. Öfver hufvud har Säfström visst icke gjort sina förkortningar för koncishetens skull — hans sträfvan var tvärtom att göra arkantalet och därmed afkastningen så stort som möjligt — utan därför att han fruktade att de psykologiska analyserna skulle bli för långrandiga för hans publik. Däremot inströr han själf gudfruktigt moraliserande betraktelser i det första arket, för att göra hela anrättningen mera förtroendeingifvande. En hos Prévost förekommande, ur svensk borgerlig synpunkt högst anstötlig skildring af en orgie, som hufvudpersonen tvingas deltaga i, har Säfström högst väsentligt mildrat och förkortat, uppenbarligen för att icke skrämma bort sin publik.

Men själfva berättelsen om hjältens ankomst till Paris

och hans inträde i societeten, om hans naiva och illa lönade hjälpsamhet mot en förvillad ung flicka och, framför allt, om hans rena och svärmiska kärlek till den ädla madame de B . . ., allt detta framstår äfven hos Säfström på ett gripande sätt. Likväl störa hans språkliga vulgaritet och hans öfversättningsfel — Prévosts *honnête*, som i detta verk nästan har betydelsen af ädel, rättänkande, af sedefördärfvet icke anstucken, öfversättes konsekvent med *hurtig* — och stundom vanställer han de mest rörande ställena med egna tillägg. Madame de B . . . skrifver hos Prévost ett bref till hjälten, däri hon förebrår honom att icke ha besökt henne och hennes man; verkliga orsaken till hans uteblifvande är, att han med all makt söker bekämpa sin passion, som han anser brottslig. Detta bref framkallar hos Prévosts hjälte de stridigaste känslor; han pinas af tanken på hennes köld, som icke anar något af hans lidelse. "Toutes ces idées m'attendrissant jusqu'aux larmes, je ne fus capable de résister au mouvement qui m'entraîna chez M. de B . . .", heter det hos Prévost[1]. Men detta vackra ställe har icke fallit Säfström i smaken, och han har känt ett behof af att urskulda Prévosts fina kärleksanalys hos publiken, som troligen hade en enklare uppfattning af hithörande ting: han stryker därför det citerade och insätter i stället följande kärnfulla reflexion: "Förlåt, min Läsare, at jag oroar dina öron med så mycket kärleksprat; men jag kan ej kortare gå förbi den öma omständigheten i mina lefnads-öden. Min kiärlek hade dygd til sin fasta grund; och när den har et så heligt ursprung, så är den et dyrt himla-nöje, hvars sötma en nedrig Siäl ej kan kiänna" (sid. 116). — När monsieur de B . . ., som märkt sin frus och den unge mannens gryende kärlek — han är själf gammal och nästan döende — till slut i en gripande scen välsignar den kärlek, som han icke har hjärta att fördöma eller vredgas öfver, heter det hos Prévost: "j'atteste le ciel que, dans la confiance que j'ai à votre honnêteté et à la vertu de ma femme, je ne condamne point votre amour." Han begär endast deras vänskap den korta tiden, tills hans

[1] Se förut citerade Prévostupplaga, tom 33, sid. 178.

död skall möjliggöra deras förening. Hos Säfström är det icke lätt att behålla det sublima intrycket, när hofrådet, som monsieur de B . . . hos honom kallas, talar om det ''förtroende jag har til Ert ärbara sinne och min Gummas dygd''.

Men trots alla dessa den svenska bearbetningens skröpligheter gör sig Prévosts berättarkonst dock gällande i den Säfströmska kompilationen. Att det till väsentlig del var denna, som skaffade verket spridning och popularitet, kan knappast betviflas. I 'Stockholms Veckoblad' för år 1756 (n:r 52) annonseras ''En fri-murares lefvernes beskrifning'' med det tillägget, att den består af ''Memoires d'un honnête homme på svänska''. — Att boken på sin tid varit mycket uppmärksammad, bestyrkes af talrika omnämnanden. Titeln afsåg att väcka förhoppningar om afslöjanden från frimureriets värld, men dessa förhoppningar synas icke ha blifvit fullt tillfredsställda, att döma af den vers, som ägnas boken i den förut nämnda broschyren ''Tankar om Veckoskrifter''.[1] Gjörwell ger verket ett hugg i förbigående i sina 'Bref om blandade ämnen', sid 132[2]. Men om dess popularitet vittnar den nya upplaga, som år 1783 kunde utges af den digra boken. Och det är troligen i denna form den kom att falla i händerna på Cederborgh, för hvilken den, såsom framdeles skall visas, kom att ha en viss betydelse. På så sätt blef Säfströms oförtrutna verksamhet som plagiator och kompilator — den afbröts snart af en nödtvungen utomlandsresa, hvarifrån han icke fick tillfälle att återvända — likväl af vikt för den svenska romanens historia: han förmedlar ett inflytande från Prévost till Cederborgh, och till och med hans

[1] »Frimurarns beskrifning, gaf ock sina sken
så vackra som andra Romaner;
ej tror jag dess Orden lär lidit nån mehn
til sina förborgade planer:
ty intet här rögdes; dock mången just blef
af ämnet nyfiken at köpa,
och fant sen, at märket i synnerhet dref
en Yngling i äfventyr löpa.»

[2] Han säger om de »naturalistiska» historieskrifvarna — Voltaire, Raynal, m. fl. —, att »de söka endast att kläda Historien i en falsk och glittrande vältalighet, så at om jag läser Raynals Anecdotes de l'Europe eller Frimurarens Lefvernebeskrifning, så kommer det mig mäst på et ut.»

beskrifningar af receptioner i frimurarorden skulle finna sin motsvarighet hos denne senare.

*

Men Prévost fann under frihetstiden äfven en värdigare lärjunge än Säfström, nämligen *Hans Gustaf Rålamb*, Dalins discipel och vän. I motsats till Säfström var denne en fint bildad man, som bl. a. 1739 i Dalins sällskap företagit en utländsk resa; det är icke otänkbart att han redan då stiftat bekantskap med den Prévostska romanen eller någon af samma riktning. Hans 1759 utgifna roman *'En svensk adelsmans äfventyr, i utrikes orter'* är bildad efter mönstret af Prévosts romaner, som han visar sig ha uppfattat på ett helt annorlunda moget och finkänsligt sätt än Säfström.

Företalet till andra upplagan (1780) af Rålambs roman upplyser oss om hans verks tillkomsthistoria och om hans små anspråk med detsamma. Det heter: ''Någon skiljaktighet år 1758 uti et Sälskap om det Svenska Språkets mer eller mindre behag och lämpelighet i Kärleks-Händelsers beskrifning, är ursprunget til detta lilla Verket. Änskönt mindre kunnog och ärfaren i Svenska Språket, vågade jag påstå görligheten at skrifva något i det Ämnet, som i anseende til Språket ej skulle blifva osmakeligt. Någon fördom och, kärlek til mit Modersmål, torde kanske hos mig bidragit, at stå vid mina tankar. Man upmanade mig at försöka skrifva något Original, och ingalunda hålla mig til öfversättning. Jag började en Sommar vid lediga stunder, och innan Hösten var *Första Delen* färdig, hvilken jag visade för några af mina vänner, hvilka funno honom förtjäna at tryckas, som ock skedde året efter, hos Directeuren Salvius.''

Denna 1759 utgifna del blef länge utan fortsättning. Men 1780 företog sig *Erik Erland Ullman* — den gustavianska tidens mest produktive romanförfattare, till hvilken vi senare skola återkomma — att författa och utgifva en andra del till Rålambs roman, och hur detta verkade på denna senare, skildrar företalet till 1780 års upplaga, som utom den nya delen omfattar en ny upplaga af den första. Det heter däri:

"Det gladde mig at se Allmänheten läsa den med begärlighet, och åstunda *Andra Delen:* det brakte mig ock at börja densamma, men angelägnare göremål giorde, at det gick långsamt, så at den icke blef färdig förr än i förleden Höstas, då jag i allmänna Papperen fant den Andra Delen intimerat til utgifvande. Jag drögde derföre låta trycka denna Sednare i den tanken, at til äfventyrs Auctor torde följt samma Plan som jag til Historiens fullföljande och slut, då det vore onödigt at fördubbla den *Andra Delen:* Men som vi råkat aldeles olika, så underkastar jag Läsarens Omdöme, hvilken af bägge desse *sednare Delar* passar bäst til den *Första,* och önskar, at jag i denne Sednare må för hela verket hos det Allmänna finna samma lyckliga benägenhet, som för den *Första.*"

Rålambs verk skall här behandlas i ett sammanhang, så mycket mera som äfven den andra delens affattande troligen delvis faller inom perioden. Man kan nämligen anta, att andra delens slutliga färdigskrifvande hösten 1779 bestod i en definitiv redigering af ett tidigare utkast, hvartill Rålamb eggades af Ullmans fortsättning. I sammanhang med Ullmans öfriga romaner skall jag senare behandla den andra del, som han författat.

Att Prévost varit Rålambs mönster vid författandet af detta verk, framgår redan af företalet: kärlekshändelsers beskrifning, det var just kärnan i Prévosts romaner. Titeln motsvarar Prévosts 'Memoires et aventures'. Jag-formen och det tekniska greppet att låta den först publicerade volymen sluta midt i det mest äfventyrliga och ovissa läge äro likaledes öfvertagna från Prévost; 'Memoires d'un honnête homme' slutar just när hjälten, dödssjuk och likgiltig för allt, tillåtit vigseln förrättas mellan sig och den intriganta unga kvinna, som förföljt honom med sina oberättigade anspråk på äktenskap. Däremot är det en afvikelse från Prévost, att Rålamb förlägger tiden för handlingen till senare hälften af 1600-talet. Orsaken härtill torde ha varit svårigheten att på ett sannolikt sätt låta intrigen utspela sig i det samtida Sverige med den skarpa belysning, som i ett så litet samhälle faller öfver alla förhållanden. Det är samma svårighet, som för-

orsakar, att de flesta händelserna äga rum i utlandet, där fantasien hade friare fält. I själfva verket är Cederborgh den förste, som vågar skrifva en realistisk roman uteslutande med inhemskt stoff.

Liksom i flera af Prévosts verk är det alltså en ståndspersons kärleksupplefvelser och hans växlande öden i krig och fred som berättas. Det skall här icke lämnas något innehållsreferat, då ett sådant återfinnes i Eichhorns 'Svenska studier', I, sid. 105—06. Det är för analysens skull tillräckligt att veta, att Adolph, den svenske adelsmannen, under tyska kriget dödar sin obillige öfverste i duell, dömes till sju års landsflykt, träder i venetiansk tjänst, utstår talrika äfventyr, bl. a. råkar i turkisk fångenskap, efter hand når de högsta förtroendeposter i Venedig, gifter sig med den sköna och dygdiga Donna Marca, som han länge hopplöst älskat, till sin stora sorg mister henne genom döden, efter landsflyktårens slut återkommer till Sverige och ändtligen förenas i nytt äktenskap med en befryndad svensk adelsfröken. I denna berättelse, som icke har strängare sammanhang än Prévosts, äro liksom ofta hos denne fristående episoder inlagda i form af att andra personer berätta sina lefnadslopp. Den första episoden är Pater Angelos historia (sid. 73—104[1]), den andra Mylord Kermalecks lefvernesbeskrifning (sid. 134—154), som är ett högeligen intressant dokument.

Planen i Rålambs verk är oklanderlig och händelseutvecklingen väl motiverad; i detta afseende tål 'En svensk adelsmans äfventyr' att jämföras med de flesta af Prévosts verk. En viss enformighet i de romantiska tilldragelserna råder visserligen: Adolph befrias på sid. 218 ur polsk fångenskap på alldeles samma sätt som pater Angelo på sid. 82, och när Adolph räddar fröken Margretha från att bortröfvas med våld på sid. 205, så är detta endast ett upprepande af första delens slutscen, sid. 108, i hvilken han befriar Donna Marca från ett liknande öde. För att ge händelserna mera omväxling är det som Rålamb inför episoderna; det heter på sid. 133, innan Mylord Kermalecks berättelse börjar, att "diversiteten af personer och ämnen gör och verkar nöje".

[1] Citaten efter 1780 års upplaga.

Samma uppgift ha i själfva verket de inlagda berättelserna hos Prévost. En svaghet hos Rålamb är, att han på ett och annat ställe låter spänningen i det närmaste dö bort genom bristen på en genomgående intrig, så att egentligen föga mera än den kronologiska följden sammanhåller berättelsen; en sådan död punkt inträder t. ex. på sid. 124, innan Mylord Kermalecks figur införes.

Mänskoskildringen är mindre lyckad; det är endast *en* originell och lefvande karaktär, som möter oss i boken, nämligen Mylord Kermalecks, hvilken vi senare skola särskildt behandla. Eljest äro personerna klart och konsekvent tecknade, men utan egentlig konkretion. Adolph är en tapper och rättsinnig, men häftig och lidelsefull natur; det är ungefär typen för en svensk adelsman med sina ridderliga förtjänster och fel. Ett enda mindre konventionellt drag möter oss hos honom, eller rättare sagdt reflekteras från författaren på honom: det är det lefvande intresset för ekonomiska angelägenheter. Hans förmögenhets skötsel och tillväxt relateras på ett ingående, exakt och i sin omsorg kärleksfullt sätt; hans stora löneförmåner i venetiansk tjänst belysas noggrant och bland hans sista handlingar är inköpet af mecklenburgska jordagods, hvarigenom han lyckas placera en förmögenhet af 2 millioner tyska gyllen på ett sätt, som förskaffar honom fem procent årligen på denna summa (se sid. 240; för öfrigt t. ex. sid. 66, 70, 103, 197). Man bedrager sig säkerligen icke, om man gissar att Hans Gustaf Rålamb var en med ekonomiska intressen väl utrustad natur.

De öfriga figurerna erbjuda just ingenting af intresse i fråga om karaktärsteckning — jag frånser fortfarande Mylord Kermaleck —, hvarken riksrådet, Adolphs storsinnade vän och faderlige välgörare, eller Donna Marca, den förtrollande och ädla, i sitt äktenskap olyckliga spanjorskan, eller Mustapha, Adolphs turkiske vän. Men om också själfva personerna i och för sig äro tecknade utan frapperande och åskådliga drag, så hindrar det icke, att den psykologiska skildringen erbjuder mycket af intresse, både tidstypiska uttryck för själsliga, särskildt erotiska ideal och äfven vackra och sanna detaljer.

Ty den idealism, som präglar berättelsen om Adolphs lif, har mottagit afgörande intryck från Prévosts romaner, från den uppfattning af den erotiska passionen som oemotståndlig, lifvet helt behärskande makt hvarför hans verk äro uttryck. Den långt uppdrifna sensibiliteten, den gränslösa förmågan att lida och njuta under kärlekens välde, sentimentaliteten, ja den svärmiska melankolien, alla dessa drag har 'En svensk adelsmans äfventyr' tillgodogjort sig ur de Prévostska romanerna på ett sätt, som berättigar verket till en märklig plats i den svenska litteraturhistorien. De egenskaper hos Prévost, som förebåda Rousseau och sentimentalitetens tidsepok, visar sig Rålamb ha fint sinne för.

Kärleken födes hos Rålamb vid första ögonkastet. Adolph träffar på maskeradbalen i Venedig Donna Marca. "Jag kände en hemlig oro hela natten och följande dagen, och längtade til aftonen, at råka min obekanta Espagnolette. Ändteligen kom den efterlängtade stunden, och hennes åsyn gaf mig nytt hjerta" (sid. 20). Därmed var Adolphs öde besegladt; i alla faror och äfventyr, i själfva fångenskapen är tanken på Donna Marca hans lycka och källan till en evig oro. På samma sätt väckes kärleken hos den italienske ädlingen Alexander, sedermera kallad pater Angelo. Han var från barndomen bestämd för det andliga ståndet; tjugutvåårig, är han ännu en oerfaren yngling: "böcker och läsning var all min passion". Men en eftermiddag tvingas han af sin syster att sällskapa med hennes leksystrar; han kommer in i hennes rum. "Donna Eugenia satte sig brede vid mig, frågade om det vore mitt alfvar, at gifva mig til Kyrko-Staten? En värja och en Plume, Herr Alexander, fortfor hon, tyckes bättre anstå Er Phisionomie, än Munkedrägten. Jag ansåg henne i detsamma, och fant det vackraste jag någonsin sedt" (sid. 75). Därmed är Alexanders lif förvandladt; när han icke kan få föräldrarnas samtycke till giftermålet med henne, rymmer han med henne och redan under flykten bli de man och hustru; de lefva af att sälja hennes diamanter; äfventyrens rad börjar, som för honom i fängelse och till slut Eugenia i döden. Det är Manon Lescauts och Des Grieux'

historia, som här går igen[1]; det skulle vara uppenbart äfven om icke Eugenias dödsscen, till hvilken vi senare återkomma, vore en direkt efterbildning af Manons.

Sådan är kärlekens uppkomst; dess irrationella natur betonar pater Angelo sid. 72, där det heter: ''Kärleken lider inga föreställningar, och förnuft och eftertanka qväfves mäst ut af dess välde.'' Otåligheten öfver att ej få träffa den älskade gör älskaren oförnuftig och misstänksam; Adolph utfar i förebråelser mot Donna Marcas bror, för att i nästa ögonblick falla honom i famnen och be honom ''ursäkta et hjerta, hvilket liksom blefvo utom sig sielf vid minsta tecken at förlora Grefvinnans''. Älskarens ömtålighet och känslighet är förfinad till en grad, som nästan kan kallas sjuklig. När Adolph lämnar sin gemål i Venedig för att afresa till Konstantinopel som ambassadör, äger afskedet rum på följande sätt: ''Då hon mot morgonen somnade, föll jag på knä vid dess Säng, gjorde en kort, men innerlig bön til den Högsta om Des nådiga beskärm öfver henne och barnet, kyste sakteligen des hand, at hon ej vaknade, smög mig tyst ur kammaren, kastade hastigt på mig kläderne, skyndade mig til Skeppet, lyfte ankar och hissade segel.'' Donna Marcas bror är ombord på skeppet för att säga honom farväl; de omfamna hvarandra, ''och våre tårar tolkade tyngden vi kände i våra hjertan vid denna skilsmässan; jag bad honom skynda til Grefvinnan, at vara tilstädes vid hennes vaknande''. — På samma sätt tar Adolph icke farväl af sina turkiska väner i Konstantinopel, när han skall lämna denna stad, utan reser om natten och skickar dem senare ett bref, där han säger, att han kände sig ''för svag och ömsint på annat sätt skiljas vid dem'' (sid. 203). — När han efter sin makas död får mottaga det sista brefvet från henne, svimmar han af rörelse. När han vaknar upp, frågar hans vän, ''om jag erindrade mig, at Grefvinnans ande nu kanske med oro och bekymmer såg mitt tilstånd, och det farliga perspektive den såg för sin Sons framtid, om jag ej sacktade och

[1] I första tomen af 'Mémoires d'un homme de qualité' förekommer en berättelse om hufvudpersonens fader, som likaledes berör sig med Rålambs; äfven där fly de älskande för att hindra den unga flickans giftermål med en annan person.

stillade min sorg: jag brast i tårar, hvilket likasom lisade mitt klämda hjerta'' (sid. 200). Det är sålunda icke att förundra sig öfver, att hans yttre kommer att bära spår af de lidanden han genomgått. Hans utseende blir mjältsjukt: ''min natur hade liksom vant sig, utan at jag visste däraf, at städse til Physionomie och åtbörder uttrycka min invärtes sorg'' (sid. 211).

Att det är Prévosts känsliga hjältar som varit det litterära mönstret för Adolph lider intet tvifvel, så mycket mera som det starkaste utbrott af kärlekssorg, som skildras i Rålambs verk, anknyter sig direkt till Prévost. Alexander har lefvat samman med sin Eugenia och en uppoffrande pater i en grotta på en öde ö, där de utstått umbäranden, alldeles som Manon och Des Grieux i den amerikanska öknen, och Eugenias krafter brytas till slut, alldeles som Manons. Hon dör. Alexander svimmar vid hennes lik, men väckes till lif af patern. Hans elände var obeskrifligt. Han slöt den döda kroppen i sina armar och kastade sig till jorden. Till slut gräfver han med händerna och med brädstumpar från ett vrak en graf till Eugenia. ''När jag ej mer orkade gräfva, lade jag mig brede vid min döda Eugenia. Jag omfamnade henne, talte vid henne, som hon varit lefvandes och förebrådde henne at hon skildts vid mig, med flere dårskaper et förvirradt och af sorgen förtvifladt hjerta kan åstadkomma.'' Till slut är grafven färdig. ''Jag lade då mässa och mer af hennes och min säng, vi öfver et år i kulan brukat, nederst i gropen och bäddade där en säng det bästa jag kunde, lade mig sedan sjelf därstädes at pröfva lägan.'' Liket insveper han i sin munkkåpa, så att han själf är nästan naken; men därpå svimmar han ånyo, och patern måste fylla igen grafven. ''Imedlertid kom jag mig före, släpade mig krypande til grafven och med mina utmattade händer sökte at gräfva mig närmare neder i gropen til min döda Eugenia.'' Härifrån hindras han af patern. I stället bäddar han en ''säng med mässa, just öfver Eugenias graf, hvarifrån jag gick det minsta jag kunde'' (sid. 91—95).

Som man ser är detta en icke oskicklig efterbildning af ett af de mest gripande ställena i 'Manon Lescaut'. Det

är att märka att Rålamb här gifvit en utförlig och detaljrik skildring — hans berättelse har eljest, liksom f. ö. ofta Prévosts romaner, ett väl snabbt tempo — som är genomträngd af verkligt djup känsla, och att han tillagt åtskilliga själfständiga drag, hvilket lätt framgår af en jämförelse med förebilden[1].

Men om alltså kärleken hos Rålamb har en starkt idealistisk färg, så skiljer den sig likväl himmelsvidt från sextonhundratalsromanens spiritualistiska och blodlösa svärmeri; den är ett barn af det djärfva och verklighetskära 1700-talet. Liksom Prévost betonar Rålamb kärlekens natursida med en styrka, som är ganska enastående i den svenska litteraturen före denna tid. Och samtidigt äro hans hithörande skildringar alltigenom värdiga och genom sin friskhet tilltalande. Att det är fransk kultur och framför allt den franska litteraturens behandling af det erotiska lifvet, som gifvit Rålamb en sådan friare syn, är uppenbart; i själfva verket torde bokens egentliga patos ligga på detta område, ty det var ju meningsskiljaktigheten om möjligheten af "Kärleks-Händelsers beskrifning" på svenska, som gaf Rålamb uppslaget till hans arbete.

När Donna Marca efter en lång pröfvotid beslutar sig för att räcka Adolph sin hand, och han med glad öfverraskning plötsligt ser sig ha vunnit det mål, för hvilket han så länge stridt, så skildras de älskandes lycka med en så het färg som någonsin hos Prévost. Hennes ja-ord försätter honom i ett tillstånd, som han förklarar sig knappt kunna beskrifva, men han är öfvertygad, "at hvar och en, som rätt älskat, endast känner och vet, hvad ljuflighet desse känslor

[1] Ett utdrag af motsvarande ställe i 'Manon Lescaut' torde vara på sin plats. »Je demeurai plus de vingt-quatre heures la bouche attachée sur le visage et sur les mains de ma chère Manon .... Je formai la résolution de l'enterrer, et d'attendre la mort sur sa fosse ... Il ne m'était pas difficile d'ouvrir la terre dans le lieu, où je me trouvais; c'était une campagne couverte de sable. Je rompis mon épée pour m'en servir à creuser, mais j'en tirai moins de secours que de mes mains. J'ouvris une large fosse; j'y plaçai l'idole de mon coeur, après avoir pris soin de l'envelopper de tous mes habits pour empêcher le sable de la toucher. Jenela mis dans cet état qu'après l'avoir embrasseé mille fois avec toute l'ardeur du plus parfait amour. Je m'assis encore près d'elle; je la considérai longtemps; je ne pouvais me résoudre à fermer sa fosse .... Je me couchai ensuite sur la fosse, le visage tourné vers le sable; et fermant les yeux avec le dessein de ne les ouvrir jamais, j'invoquai le secours du ciel, et j'attendis la mort avec impatience.»

med sig föra, då Själens faculteter liksom öfverhöljas af vällust, at den näppeligen får ande-rum" (sid. 172). Den följande skildringen af deras förmälning är gifven med en åskådlighet och konkretion, som äfven sträcker sig till detaljerna; man känner omedelbart, att författarens fantasi och känsla är helt med och berättelsens gång blir också behagligt lugn. Det finnes t. o. m. skälmskhet och grace i denna för svenska förhållanden ovanligt fria skildring af de älskandes sällhet, och samtidigt gör sig den gammaldags religiositeten gällande på ett vackert sätt: "Hon föll mig därvid i famnen och i den situationen stodo vi några minuter utan at kunna tala; ändteligen kommo vi til sansning och sände våra korta, men uppriktigaste tacksäjelser til det stora Väsendet, hvilket efter så många underliga prof och omständigheter sammanfogat tvänne Människor, hvilka Försynen likasom skapat at göra hvarannan här i timmeligheten lycksaliga" (sid. 175). Det känslotillstånd Rålamb här skildrar har något af den korta bordsbönens sammansmältande stämning af tacksamhet mot den högste och frisk aptit på hans goda gåfvor; och den är rätt typisk för tonen i Rålambs roman. Man återfinner den i berättelsen om eldsvådan (sid. 233—34), då Adolph räddat den unga fröken Margaretha, "hvars kropps lemmars fullkomligheter voro ej af Snörlif, Rober, kläder och handskar öfvertäckte", medan Adolphs vördnadsvärda moder prisar himmelen, "som gifvit dig tilfälle visa din erkänsla emot Barnet, fast du aldrig fick görat mot Fadren". Det är denna fröken Margaretha, som blir Adolphs andra hustru.

Det råder öfver hufvud hos Rålamb gammal hederlig svensk uppfattning, typisk för den högre adeln, som genom beröringen med den franska litteraturen fått ett välgörande inslag af förfining och känslosamhet. Flera af bokens scener få sin charme just häraf. När Donna Marca i sin broders närvaro bekänner sin kärlek för den svårt sårade Adolph, heter det (sid. 59): "Nu återstår allenast mig at säga, det jag är en bland de olyckligaste i verlden. Jag har en man, som är värd alt mitt förakt; men än värre, jag har et hjerta, som ej låter tvinga sig, hvarken af skyldighet eller ära, utan förråder mig sjelf, och gör mig, kanske, på slutet föraktelig.

Härvid föll hon sin bror, med tårar i ögonen, för fötterna, bad honom bli des dygds och äras försvarare, och sade til mig, at om jag älskade henne, borde jag sjelf hjelpa henne utrota och förqväfva en passion, som vore henne så oanständig, och aldrig kunde annat, än förringa henne i mitt sinne. Hon bad sin bror ytterligare, at strax vilja låta föra henne i klostret, och därmed sprang hon hastigt med tårar ur rummet'' (sid. 59). Prévost eller någon annan fransk författare skulle ha låtit henne yttra sig vida vältaligare, men just i sin rättframma och hederliga enkelhet ha hennes ord nu något särskildt rörande.

Dylika förträfliga enskildheter äro icke sällsynta i 'En svensk adelsmans äfventyr'. En träffande psykologisk detalj är det, när Adolph under sjöresan till Konstantinopel täres af oro för sin gemål, som han lämnat sjuklig i Venedig, men af en underordnad tjänsteman göres uppmärksam på, att hans ministerhotell i Konstantinopel icke är inredt som bostad för en familj. Han begär genast ritningarna, och från detta ögonblick lindras hans oro: han sysslar med brinnande ifver med de förbättringar och ändringar, som han skall utföra före sin gemåls ankomst dit, han längtar till Konstantinopel för att kunna sätta sina planer i verket till hennes bekvämlighet. — Till det bästa i boken hör också berättelsen om hur fröken Margarethas blyga kärlek till Adolph vaknar och om de uttryck den får.

Innan jag öfvergår till den både ur psykologisk och tidskaraktäristisk synpunkt intressantaste delen af 'En svensk adelsmans äfventyr', Mylord Kermalecks lefvernesbeskrifning, skall jag med några ord beröra Rålambs afhängighet af Prévost. Den är, som väl redan framgått, af ganska djupgående natur. Ur Prévosts romaner är stoffvärlden hämtad, och både äfventyrsandan och den erotiska uppfattningen har från dem mottagit bestämmande inflytanden. Att enstaka scener direkt efterbildats har det redan gifvits exempel på och åtskilligt skulle kunna tilläggas. När Mustapha vill straffa Selima för hennes förmenta otrohet, spärrar han in henne i ett alldeles svart rum och med den dödade rivalens hjärta inför sina ögon (se sid. 34). Idén är oförändrad öfvertagen

från ett förut omtaladt ställe i 'Mémoires d'un homme de qualité'. Detta Prévosts arbete tyckes Rålamb ha känt synnerligen väl, ty både den nära vänskap, som han skildrar mellan Adolph och Mustapha, och enleveringen af en af sultanens gemåler äro motiv, som han synes från detsamma ha öfverfört i sin roman. — 'En svensk adelsmans äfventyr' inledes med en berättelse om en ung ädlings kärlek till en professorsdotter i Uppsala, som genom sin dystra karaktär afgjordt erinrar om Prévosts lugubra fantasier. Hos Rålamb spela aningar en väsentlig roll: de rufva som olycksmoln öfver det närvarandes lycka och förespå den oundvikliga sorg och olycka som står för dörren. Donna Marca ryser för att ingå äktenskapet med Adolph i denna känsla af lyckans ostadighet, och Adolph känner en hemsk aning om att han icke skall återse Donna Marca, när han afrest till Konstantinopel. I ännu starkare form återfinner man samma drag hos Prévost. I 'Mémoires d'un homme de qualité' plågas hjälten af en oförklarlag fruktan kvällen före hans syster Julies död, som inleder hans olycksöden, och när han i Rom sammanträffar med en trollkarl, som roar honom med sina konster, drömmer han om olyckor som hota honom. Det är också denne man, som till slut skall döda honom i inkvisitionens fängelsehålor[1]. — Öfver Rålambs roman sväfvar stundom något af den melankoli, som Rousseau afsåg, när han talade om "le sombre coloris" i Prévosts verk. Men den mildras dock af gammaldags gudsfruktan, och ödet blir hos Rålamb till slut försynen, som pröfvar mänskorna, men icke öfver deras förmåga. Den trots allt personliga tonen i Rålambs roman sammanhänger just med brytningen mellan hans fäderneärfda åskådning och de nya litterära idealen, hvilken förut belysts.

Men huru starkt det intryck var, som Rålamb dock tagit af den franska sjuttonhundratalskulturen, visar framför allt 'Mylord Kermalecks lefvernesbeskrifning'. I skildringen af denna figur och i den berättelse som lägges i hans mun har den svenske författaren nedlagt sina intryck af upplys-

[1] Om fatalismen hos Prévost se Le Bretons fina undersökningar i 'Le roman au XVIII:e siècle', sid. 141—146.

ningstidens "naturalism", såsom termen lydde med en betydligt vidsträcktare innebörd än hvad ordet naturalism nu har. Betecknande nog är det en engelsman, som Rålamb gjort till språkrör för dessa åskådningar; i seklets förra hälft var England ännu det i fråga om djärf spekulation och allsköns fritänkeri längst avancerade landet; Frankrike spelade ännu i stort sedt endast den receptives roll och Voltaires beroende af engesk filosofi torde vara obestridligt, Brunetières patriotiska argumentation till trots. — Redan vid 1700-talets midt hade dessutom engelsmännen ett stadgadt rykte för excentricitet, för hänsynslöst tillfredsställande af den personliga nycken; begreppet spleen, den blaserades och öfverkultiverades trötthet och törst efter nya sensationer, var redan då kändt i litteraturen. Kermaleck är hos Rålamb en sådan excentrisk engelsman, förkroppsligande den skeptiska tidsriktningen så mycket klarare på grund af den hänsynslösa cynism, hvarmed han förverkligar sina idéer; i själfva verket är han angripen af spleen, fast af en mild och smärtfri varietet af sjukdomen. Och det engelska frihetsbegäret är hos honom drifvet till sin spets.

Adolph gör Mylord Kermalecks bekantskap vid karnevalen i Venedig, hvari denne trots sin ansenliga ålder lifligt tar del. Adolph, hvars kärlek till Donna Marca är halft hopplös, vill icke delta i lustbarheterna, trots Kermalecks uppmaningar: "Hvarföre äro vi framsatte hit i verlden, om vi icke efter görligheten skulle nytja desse nöjen, och hvem tackar oss, om vi dem försumma, eller hvem lider, om vi dem lämna, mer än vi sjelfve" (sid. 125). När Kermaleck upptäcker, att det är kärleken till Donna Marca som gör Adolph nedstämd, försöker han omvända honom till en mera materialistisk kärlekslära. I framtiden kommer han att ångra, "at han ej smakat nöjet medan han kunnat". "Men jag undrar ej därpå: Min Herre måste säkert vara kär, och det som värre är, af den slags kärlek man nämner eller kallar af den Sublimare, som förnämligast af ej annat består, än en stor inbillnings gåfva, orolighet, åtrå och bekymmer." Man tror dessa känslor "härflyta från hjertat och det man kallar Sympathie", men hvad är då sympati? "Et ord, som ingen

än kunnat uttyda; men som man artigt upphittat, at bemärka hvad man ej begriper, och som likväl slutar vid et och samma ändamål, nemligen åtnjutandet af det man älskar, och åtrån efter det materiella: ty så vida vi äro lekamlige, blir hjertat, som är så med, aldrig fulleligen förnögdt, änskönt man ägde folianter af kärleks verser och bref, förr än det sluteligen fått sänka sig uti det materiella." Naturen har bestämt kärleken till vårt nöje, ej till vår plåga, och den kärlek, som har oro och svartsjuka i sitt följe, är därför "för en sund-tänkt människa obegripelig". Att vänta på maten ger mera plåga än nöje; "stämmer det icke mer öfverens med naturen, at jag straxt får äta då jag är hungrig?" "Venus själf, som tilskrifves ursprunget, från hvilken alla kärleks nöjen upprinna, aldrig afmålas eller berättas hon vara sorglig, bedröfvad eller ängslig och suckande af qval; utan tvärt om, genier af lust och nöjen följa dess fjät, och hon söker liksom vilja flyga ifrån et til et annat och nya nöjen." "Jag vet, at de, som tro sig så läckra i kärlekssaker, kalla den slags kärlek, jag försvarar, för grof och lik de oskäliga djurens; men det nekar jag intet, och bör derföre ej blygas, efter naturen så skapat våra kroppar, at vi i den saken hafva lika sensationer med dem, ja lifligare känslor, än de, i anseende til vårt ymnogare pund af begrepp och bildningskraft." — Sin vishet sammanfattar Kermaleck till slut så: "Med et ord, all slags kärlek har *et* ändamål, som är verkställandet af sina uti inbillningen fattade begär och således, min käre Herr Öfverste, råder jag Er, om I vill blifva lyckelig och rätt smaka lifvets nöjen, at aldrig fördjupa er i någon kärleks-handel, som förorsakar oro, svartsiuka och bekymmer" (sid. 127).

Kermaleck är alltså ett slags abbé Galiani. Adolph, som dagligen umgås med honom, finner hos honom "mycken lärdom, et städadt hufvud, och hvad man i verlden kallar en galant homme, med den däråt följande Religion à la mode". Han hatade allt tvång, "han älskade lifvet, men darrade ej för döden, hvilken han likväl icke önskade, emedan han sade sig veta hvad han nu ägde, och icke vore kunnog, eller viss nog, hvad honom efter döden kunde hända". Sitt

lif hade han mättat på det tvångfriaste sätt — man erinras om Rabelais' *fais ce que voudras*. Han har ett hus i staden, där han endast har manlig betjäning, och ett landthus, beläget i en stor trädgård och "alldeles öfverskyldt af en hög och löfrik skog"; i detta uppvaktas han endast af unga vackra kvinnor, klädda i smakfulla dräkter och med blommor i håret. Han ledsnar nämligen vid allt, och måste därför kunna omväxla med dessa uppehållsorter, "ty at altid se samma ansigten, façoner och manerer tynger sinnet, i det stället, at ombytet uplifvar imaginationen och liksom qvicknar våra sinnen". I hans hus få hans gäster nyttja alla hans rum, hans böcker och gevär, efter egen smak; ja t. o. m. hans kvinnliga betjäning står till deras disposition, för så vidt de kunna vinna någons tycke, ty hos honom har äfven tjänstfolket sin fulla frihet. När de förrättat sina bestämda sysslor, äro de lediga, och när de bli trettio år, afskedas de med en hederlig belöning. När Mylord Kermaleck blir sömnig, går han från sina gäster och lägger sig sofva, och han unnar alla mänskor i sin omgifning samma frihet. Förtrycket är hans dödsfiende; när han en gång hade en kanariefågel, som "tuktade de andra Hanarne och dref dem ifrån sina makar", så släppte han den ur buren med orden: "Denne är en tyrann i sit slägte och bör ej bli längre i detta frihetens näste, där fruktan och tvång ständigt äro landsflyktige" (sid. 130).

Kermalecks skepticism är af det mest radikala slag. Hans lefnadshistoria visar, att han pröfvat allt, och af allt fått en besk smak i munnen. Hans erfarenhet af religionen är den, att hans mor, som var reformert, rymde från Frankrike till England med honom för att undgå att han skulle bli uppfostrad som katolik. "Våre Gods sequestrerades, och jag miste min egendom för Religionens skull och blef derföre en martyr vid 2 års ålder, då jag icke ens kunde nämna Religionen, mindre visste hvad den ville betyda: imedlertid trodde min Mor sig gjordt ganska väl, och hade liksom en liten andelig högfärd öfver, det hon upoffrat min egendom för at behålla mig qvar vid Reformerta läran" (sid. 134). Ironien är Voltaires, och det är utan tvifvel "Candides" och "L'inge-

nus'' skildringar af de religiösa tvisternas betydelse för den mänskliga sammanlefnaden, som inspirerat denna episod hos Rålamb.

Kärleken har för Kermaleck egentligen ingen tjuskraft. Som ung hade han flera mätresser samtidigt, men ledsnade plötsligt och öfvergaf alla på en gång. Han försökte då hasardspelet som förströelse, ty ''den Romanesque och hjerte-öma kärleken var för besvärlig, och den naturelle hade jag ledsnat vid, så at jag, til at fördrifva mina dagar, ej hade annan ressource än spel''. Men när han till slut fann, att det förorsakade förargelse att tappa och oro att vinna, tröttnade han äfven därpå. Landthushållning, hoflif, köpmansverksamhet, allt har han försökt, lyckats med allt, vunnit förmögenheter, men snart upptäckt alltings afvigsidor. Ingenting kan imponera på honom. Han har äfven mött den kvinnliga dygden på sin väg, men icke ens den höll profvet. En ung fattig adelsdam, som var till sällskap hos hans mor, var modestien själf och ingaf alla män aktning; han beslöt att gifta sig med henne: ''efter jag all ting pröfvat, borde jag ock pröfva detta.'' Han fann sin kärlek besvarad. ''Jag ville då sluta Romanen och vinna det ändamål, dit all kärlek syftar, men tänkte likväl, at ej binda mig ännu så länge vid en vigsel, tils vi någon tid fått pröfva hvarannan: men det var fåfängt: hon betygade med suckar och tårar, at hon det åstundade så väl som jag, men at hon, som en Flicka, den intet annat arf ägde, än et dygdigt upförande, som kunde bringa henne fram i verlden, borde ej upoffra sig; och at jag utom giftermål vore både för eftertänksam och förnuftig at vilja störta den i olycka och fördärf, som jag så ofta sjelf tilstått älska framför alt annat: det förra ansåg hon både sig och mig ovärdigt och det sednare nästan ogörligit i anseende til skilnaden af våra omständigheter. Detta rörde mig och uphitsade så min kärlek, at, för at vinna mitt ändamål, beslöt jag med alfvare gifta mig.''

Denna Rålambs sammanställning är verkligt spirituell: den epikureiske materialisten möter Pamela! Ty att det är Richardsons glorifierade bild af den kvinnliga dygden i dess fulländning, som Rålamb haft till modell för den fattiga

adelsfrökens figur, är ganska uppenbart. Tankegången är tillspetsad: skall Kermalecks radikala tvifvel på mänsklig fullkomlighet icke sträcka vapen inför detta tidens stora ideal? Ack nej, Kermaleck tror icke på den Richardsonska moralens makt öfver hjärtan, han tror icke på Pamelas oegennytta, han ser all den kvinnliga slughet, all den kalla beräkning, som hennes oöfvervinneliga kyskhet var ett skal kring — och i denna stränga kritik af Pamela är den moderne läsaren alltför benägen att ge den världsvise engelske lorden rätt. — Kermaleck hade icke varit gift fjorton dagar, förr än han "märkte någon kallsinnighet och indifference hos min hustru, hvilken roade sig mer ibland en hop ungdom, som dageligen besökte mig ifrån Edinburg, än i mitt sällskap, i det stället hon före vårt Giftermål aldrig brydde sig om eller sökte annat umgänge, än mitt" (sid. 142). Hon visar sig vara kokett, hon har ett "hastigt men envist sinne, qvickt, men yrt och oredigt begrepp"; Kermaleck förtviflar till slut, då han finner, att hennes afsikt endast varit att genom hans dårskap komma i välstånd; han lämnar henne ensam med ett rikligt underhåll; inför världen äro de som vänner, men i hemlighet förakta de hvarandra. När han varit borta i två år — han är nu diplomat — dör hon utan att någon får veta dödsorsaken, som lorden omsorgsfullt döljer: hon dog nämligen i barnsäng.

Den som liksom Kermaleck fått tillfälle att genomskåda en Pamelas dygd, han kan helt naturligt icke bli annat än kvinnohatare. Hvad han tänker om kvinnointelligensen, framgick redan af hans skildring af hustruns begåfning, och när han finner Adolph i sällskap med sin kvinnliga betjäning (sid. 131), fäller han de för hans uppfattning typiska orden: "Har någon af dem enskilt kunnat roa Er, ty samfält risquerar man sin öron-hinna." Han ifrar mot tidens uppfattning, att mannens ära berodde på hustruns uppförande; ty, "är väl någon ting orimligare, än at en förnuftig mans ära skal bero på et så bräckeligit och litet tänkande kräks upförande, som et qvinfolk?" Ja, hans harm eldar honom till uttalanden om den allmänna meningens partiskhet för kvinnan, som direkt sammanfalla med reflexio-

ner af en så modern typ som August Strindbergs. "En hustru," heter det sid. 145, "som har en Man, hvilken har många Maitresser, lider derföre intet til sin heder, utan beklagas; i det stället mannen utskrattas och påpekas, om hustrun har en enda amant, fast hustrun ofta sjelf igenom sina obehageligheter och Capricer tvingar mannen at söka främmande nöjen: hvarest ligger då jämnvikten i detta ämnet bägge könen imellan?"[1]

Lika litet som Kermaleck tror på kärleken, tror han på vänskapen: "Hvad man kallar vänskap eller vänner är et imaginärt ord, som . . . kan fattas i hjernan, men sällan eller aldrig verkställes och vises i gärningen" (sid. 149).

Och dock har han en gång råkat en mänska, för hvilken han kände mera, än hvad han själf ens vill medgifva, och t. o. m. en kvinna. Berättelsen om hans giftermål med mylady Chesterfield (sid. 150—53) är utmärkt: en kärlek utan sentimentalitet och utan illusioner. Hon har lika bittra erfarenheter af sitt föregående äktenskap som han, och det första närmandet mellan dem består i att de tillsammans ridiculisera äktenskapet och sina bekantas kärleksförhållanden; hon är vacker och behaglig, men kvick, kapriciös och illa liden för sin skarpa tunga. Han vågar icke fria till henne, ty han vet, att hon kommer att skratta ut honom; och deras ömsesidiga kärleksförsäkringar äro nog bisarra. Hon utbrister: "Hvem vet väl icke, at Mylord Kermaleck har sina stora capricer, mycket egna nycker och ledsnar vid alt, än mer vid en hustru." "Och Mylady Chesterfield, svarade jag, är malicieuse, medisante och litet, efter anständigheten, coquette, så at af det Paret skulle icke väntas godhjertade ungar." De gifta sig med villkor att skiljas för en tid, så snart ledsnaden hotar att taga öfverhanden. Men i detta korta äktenskap är Kermaleck för första gången lycklig, och när hans hustru dör i sin första barnsäng, är hans sorg omättlig. På sonen, som han först hatar därför att han kostat modern lifvet, kastar han efter hand all sin ömhet; sonen studerar i Oxford vid tiden för Kermalecks sam-

[1] Jämför 'Giftas', andra delen, företalet: »En i äktenskap bedragen äkta man är löjlig, en bedragen hustru är tragisk. Det borde vara tvärtom.»

manträffande med Adolph, och efter studiernas slut skall fadern själf fullborda hans uppfostran i Paris. Under tiden lefver lorden själf i Italien, "hvars Climat passar sig bäst med min frusna och sjukliga natur. Mitt lefnadssätt känner mine Herrar; jag vil ingen genera, och pretenderar endast det samma af andra: mången kan tro mig underlig och sällsam; det bryr mig alsintet hvad folket tänker, blott jag får fullgöra mina begär efter görligheten så länge jag lefver" (sid. 154).

Med dessa ord slutar Mylord Kermaleck sin historia, som analyserats utförligt här, därför att den verkligen är en psykologisk studie af rang. Man kan icke underlåta att förvåna sig öfver de konkreta och slående drag, hvarmed denne gamle cyniske lifskonstnär skildras af Rålamb. Den pessimism och det mänskoförakt, som Kermaleck ger uttryck för, har en brutalitet, som på den svenska samtiden bör ha gjort ett hårresande intryck. Voltaires djärfva hån af allt som förekom mänskorna heligt kan knappast ha skorrat mera i öronen än t. ex. det svar som lord Kermaleck ger sin farbror, när denne uppmanar honom att gifta sig, på det att arfvet skall stanna inom släkten (sid. 150): "Hvad rör det oss, hvilken får eller nyttjar vår ägendom, sedan vi ligga rutnade i våra grafvar, och kunna däraf hvarken hafva glädje eller sorg? bör väl en förnuftig Människa utsätta sig til et så halsbrytande arbete och sätta sin sällhet på vågspel, blott för at framskaffa et litet kräk, med hvars upfostran vi skola hafva besvär och på slutet torde ändock misslyckas; hvilken, så snart den börjar tänka, torde på köpet önska oss ur verlden för at desto tidigare få nyttja ensam den ägendom han redan anser för sin, och tror oss usurpera." Detta angrepp på samhällslifvets grundpelare afslutas med den starka frasen: "Hvad gör det mig efter min död, om en Jaqvues Rosbif eller en Kermaleck gjöder sig af mina qvarlefvor." Cynismen mildras knappast af det aftrubbande tillägg Rålamb låter honom göra, att försynen ordnar allt detta våra omsorger förutan.

Man förvånar sig då icke öfver, att en not tillagts vid slutet af Kermalecks historia, troligen af förläggaren, i hvil-

ken det upplyses: ''Mannens Moral och Christendom är icke et tjenligit Mönster, men liknar många Originaler. De origtiga satserne vederläggas vackert längre ned.'' Af denna vederläggning finner man dock inga andra spår, än att Adolph på sid. 161 försäkrar: ''jag öfvertygades, at Kermalecks kärleksprincipier voro dåraktiga, och at hjertats och Själens välluster vida öfvergå kroppens, och at den, som ej haft dessa känslor, aldrig smakar kärlekens rätta nöjen.''

I själfva verket är det uppenbart, att Rålamb djupt ogillar Kermalecks åsikter — det har ju redan visats af hvilka element hans egen lifsuppfattning synes sammansatt —, men oförnekligt är att han skildrar hela figuren utan moralistens fördömande, ja till och med med ett obestridligt intresse för den märkliga typen som sådan. Både Adolph och Donna Marca umgås med honom med stort nöje, och Adolph säger t. ex. (sid. 132): ''Kermalecks umgänge utmärkte en man af härkomst och mycken erfarenhet, och jag förnötte min dag til sent på natten med största behag i dess sällskap.'' Icke blott som sällskapsmänska har han förtjänster; äfven hans karaktär har vackra sidor, som Adolph, Rålambs alter ego, villigt erkänner: ''Kermalecks lefnad kunde liknas vid en kedja, hvars länker utgjordes af fel, dygder, dårskaper och ädelheter'' (sid. 128). Redan den tolerans, som ligger i ett dylikt erkännande, var för sin tid något ganska anmärkningsvärdt.

Frågar man sig efter källorna till en karaktärsskildring sådan som Mylord Kermalecks, så erbjuder sig ju först och främst de litterära. För uppkomsten af Rålambs roman i sin helhet spela ju onekligen de rent litterära påverkningarna hufvudrollen, och förhållandet är delvis detsamma med denna episod i densamma. I Prévosts 'Mémoires d'un honnête homme' finner man gamla libertiner skildrade med en lugn opartiskhet, som är besläktad med Rålambs, och den, som förmådde öfverblicka den franska realistiska sjuttonhundratalsromanen i hela dess utsträckning, skulle troligen kunna uppvisa tänkbara förebilder. Och att tidens öfriga njutningsfilosofi i dess olika litterära former samt Voltaires oför-

skräckta och hädiska tvifvel inverkat på teckningen, har redan antydts.

Men å andra sidan har hela skildringen en konkretion och liffullhet, som hänvisar på andra än litterära förebilder. Det slår en genast, att Kermalecks historia å ena sidan samt berättelsen om Adolphs kärlekslycka och om hans ekonomiska manipulationer å den andra ha en åskådlighet och detaljrikedom, som afgjordt skiljer dem från den öfriga skildringen. Liksom man i dessa senare element spårar uttryck för personliga intressen och personliga upplefvelser, vill man därför gärna i teckningen af Kermalecks figur se en konstnärlig form för personliga intryck. Ingenting är heller lättare, ty med den europeiska kulturen hade Rålamb haft tillfälle att träda i personlig beröring på den resa han 1739 företagit samman med Dalin till Paris. Den senare skildrade i bref hem det intryck som världslifvet gjorde på honom, och man vet, att de resande genom Tessin, då svensk minister i Paris, vunno inträde i den franska hufvudstadens fina societet. Det är då helt naturligt att tänka sig, att Rålamb i denna episod i sin roman koncentrerat sina intryck af den skeptiska och njutningslystna filosofi, som bör ha gjort en öfverväldigande verkan på den unge svenske ädlingen. Att han haft en bestämd modell i tankarna är ju icke nödvändigt; han kan ha skapat Mylord Kermalecks figur i erinringen af lefnadsvisa och frivola gamla herrar, som roat sig med att blända den unge oerfarne mannen från ett barbariskt land i norr med sina paradoxer, på samma sätt som den engelske lorden förvånar och intager den svärmiske Adolph. Och han har till sin häpnad sett, att dessa män med de bittraste ord på tungan om kärleken och vänskapen, ohöljdt predikande den krassaste egoism, varit vänliga och goda mänskor, hvars laster och fel icke voro större än många andras, som förde vackrare läror till torgs. Man bör komma håg, att några af sjuttonhundratalets mest motbjudande immoralister voro personligen oförvitliga män. Ur kunskapen härom kan det öfverseende, ja nästan sympati, förklaras, hvarmed Rålamb skildrar Mylord Kermaleck. Just denna tolerans tyder på det personligt upplefda, ty en rent litterär påverkan skulle

väl knappast kunna i och för sig ge en svensk adelsman en så fri och självständig syn på representanten för läror, som han själf fördömer som högst betänkliga.

Att Rålamb var berörd af upplysningstidens anda visar tydligt ett annat ställe i 'En svensk adelsmans äfventyr'. Mellan Adolph och Donna Marca uppstår frågan, om deras olika religioner böra utgöra något hinder för deras giftermål, och denna fråga förnekas på ett ganska märkligt sätt. Adolph utbrister (sid. 162): "Vi hata alt samvetstvång, . . . vi våge aldrig tilvita eller fördöma någon, född i en olika Religion med oss: det vore at förebrå den Högsta, som skapat och låtit henne upväxa i et annat land än i Sverige." Donna Marca instämmer häri: "Om alla tänkte så väl, skulle många disputer och mycken förföljelse och blodsutgjutelser sparas: af lika skäl tror jag vi böre spara domar om hedningarne . . . När vi tillika besinna, at vår Christendom ej utgör tredje delen af Människor, som kräla på detta Jordklotet, är förmätit och hårdt af oss at tänka, det den stora Guden skapat två tredjedelar af Människo-slägtet til evigt fördärf: nej detta kan jag aldrig komma mig at tro . . .; våra Munkar må gräla så mycket de behaga." Den förkunnelse af toleransen, som här möter oss, förefaller att ha lånat åtskilligt från Voltaire, som med förkärlek betonade kristendomens ringa utbredning och den obegripliga grymheten i att Gud skulle döma så många hedningar till fördärfvet.

Just den allmänna fördragsamhet, som präglar Rålambs verk, förskaffade det hos den svenska allmänheten, som i detta afseende var mindre avancerad, ett blandadt mottagande. Första delen erhöll visserligen starka loford i Salvii 'Lärda tidningar'[1], men behandlas af Gjörwell synnerligen snäft:

[1] Det heter där (1759, n:r 90): »Fastän denna Pièce föreställer ett sammanhang af så rörande och underliga händelser, att de nödvändigt böra läsas i sjelfva arbetet, för att ej förlora något af sina behageligheter; vilje vi dock genom följande kårta utdrag gifva våra läsare en någorlunda idé om dess innehåll.

Vår hjälte införes såsom själf berättande sina öden. Han utvisar öfverallt en Caracter, som är kär och intagande: en blanning af gärningar, som upväcker aktning och medlidande: ett godt förstånd och ett ömt hjärta hafva här ömsom företrädet.» Härpå följer en innehållsredogörelse. — Af berömmets formulering — eljest i Salvii tidskrift nog stereotyp — tyckes framgå, att berättelsens sentimentalt-erotiska stämning uppfattats.

han inskränker sig ('Svänska Mercurius', 1759, november) till att ironiskt anmärka, att romanen, som han anser vara öfversatt, förmodligen är "nyttig i sitt slag". (Han omnämner den nämligen efter ett astronomiskt arbete, hvars nyttighet han framhållit.)

När andra delen utkom 1780, gjorde sig betänkligheterna gällande — det var i denna del som Mylord Kermalecks historia och samtalet mellan Adolph och Donna Marca om religiös fördragsamhet förekommo. En i 'Stockholmsposten' 1780, n:r 173, införd artikel, undertecknad "Upmärksam" jämför Rålambs andra del med den af Ullman författade fortsättningen, och menar, att "hvar opartisk kan lätteligen finna at den, som för några månader sedan blef tryckt hos Hesselberg, liknar den 1:sta delen, så väl til personer och ämnens sammanhang som skrifarten, långt mer än den så kallade 2:dra del, som nyligen af Langiska tryckeriet utkommit, hvilken i Inrikes Tidningar säges vara af samma hand". Denna djärfva åsikt bestyrkes sedan med åtskilliga skäl. I företalet säges, att verket icke är en sannfärdig historia, utan skrifven för "att visa svenska språkets behag och lämpelighet i kärlekshändelsers beskrifning". Man väntar sig väl då, efter 20 år, ett mästerstycke, "hälst utom den första delen så många vackra mönster af Svenska Romaner vid samma tid utkommo och varit at tilgå" — "Upmärksam" anger tyvärr icke hvilka dessa äro —, men man häpnar, när man finner tvenne ark "upfylde med beskrifning af en personage, som i 1:sta delen icke ens är nämnd, hvars målning icke annat medförer än skadelige uttryck af en pag. 127 så kallad Religion à la mode, som tror, statuerar och verkeligen utöfvar alt hvad som bäst passar sig med dess vällustiga passioner och liderliga libertinage". Författaren vill ej genom att citera det värsta bryta mot tryckfrihetsförordningen, men några "lindrigare uttryck" anför han likväl. — "Upmärksam" ondgör sig vidare öfver att det i en not å pag. 154 gifna löftet att vederlägga Kermalecks satser icke blifvit infriadt, och frågar, hvarför man skall "dichta och i tryck utgifva så oriktiga sattser i moral och christendom, som skola behöfva vederläggas". "Det för-

nedrar Svenska Adelsmannen icke litet, at tvärt emot sit ärbara och christeliga tänkesätt i första delen, här yttra sig *med största behag förnöta dag och natt i en Libertins sällskap.*'' Än värre är, att han i samtalet med den katolska grefvinnan ''statuerar sådane paradoxer, som gör dem alla jämte hedningarna lika goda''. Gent emot detta erinrar ''Upmärksam'' om Romarebrefvet I, 19, 21.

Detta angrepp torde utan tvifvel vara inspireradt från ett håll, som stod Ullman eller hans förläggare nära; dess värde som uttryck för opinionen förminskas icke däraf, ty vare sig den angripande kände den hos Lange utgifna delens autentiskhet eller ej, skulle han näppeligen ha vågat sätta den i fråga på ett så djärft sätt, om hans starka klander saknat allmännare resonans.

Emellertid besvarades kritiken i n:r 175 med ''Påminnelser'', som synas ha Rålamb själf till författare. Han förklarar där, att de hos Lange förvarade originalkoncepten bevisa, att båda de hos honom utgifna delarna ha samma auktor. Angreppets verkliga orsak låge i förtreten öfver att den oriktiga andra delen nu icke såldes lika bra som förut. ''Rätta auctoren til begge delarna har ej nog egenkärlek at tro sit arbete fullkomligt, hälst det blef skrifvit för egen ro, utan afsikt på någon vinst af förläggaren, och dess företal, som i anmärkningen klandras, talar saning, då han säger det vara en dicht, och i detsamma på intet vis tänkt stöta den förra upplagan af en främmande auctor.'' Till slut hänskjuter han till allmänheten att afgöra, om ''en Aspius'' — en figur i Ullmans verk — har ''grannlagare tänkesätt och anständigare gjöromål'' än Mylord Kermaleck. — På hufvudfrågan ingår svaromålet försiktigtvis ej[1].

*

Rålambs 'En svensk adelsmans äfventyr' har förut icke erhållit någon behandling i den svenska litteraturhistorien —

[1] I Lüdekes »Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv» (1780—83, sid. 244) omnämnes Rålambs roman, som om det gällde att ta den i försvar mot detta angrepp; det heter nämligen, att äfventyren skildras »auf eine sittliche Weise».

Eichhorns knapphändiga framställning i hans väsentligen bibliografiska uppsats 'Vår prosadikt under frihetstiden' och Warburgs därifrån lånade uppgifter i 'Ill. svensk litteraturhistoria' (II, 1, sid. 80) kunna knappast räknas —, och jag har därför ägnat romanen en ingående undersökning. I själfva verket förtjänar den också vida större uppmärksamhet än som kommit den till del; allra minst har den förtjänat den smälek som vederfarits den, att nära nog jämställas med Säfströms erbarmliga machverk[1]. Rålambs roman är icke blott en skicklig och finkänslig efterbildning af Prévosts romaner, den har också partier, som den personliga upplefvelsen synes ha gett en varm färg, stämning och psykologiskt lif. Därtill kommer, att den ger ett starkt och fulltonigt uttryck för flera af sjuttonhundratalets stora strömningar: i sin första del framför allt för den gryende sentimentaliteten, i den andra delen särskildt för den frivola och sensualistiska skepticism, hvars välde först Rousseaus snille förmådde bryta, samt för den religiösa toleransens ideal. Men kring detta innehåll, hvari tidens olika oroselement röra sig, sluter dock en gammaldags, af religiös sedlighet och nyktert verklighetssinne präglad lifsuppfattning sin fasta ram.

Det som i hög grad inskränker det estetiska värdet af Rålambs roman är det hårda och glanslösa språket, som alldeles saknar färg och fart, ja litterär skolning öfver hufvud. Den af Eichhorn prisade språkriktigheten är äfven ofta mycket antastbar. Rålambs i företalet gjorda medgifvande, att han i svenska språket var "mindre kunnog och ärfaren", har sin obestridliga riktighet. En större stilistisk lätthet, en rikare språklig fantasi och mera smidighet skulle ha gjort hans roman förtjänt af en förgrundsplats i sjuttonhundratalets svenska litteraturhistoria. Men äfven i sin nuvarande form kan ett verk, som bland annat rymmer en så märklig karaktärsstudie som Mylord Kermalecks, göra anspråk på intresse.

[1] Disproportionen i det intresse, som Eichhorn låter de båda författarna komma till del, har hos Warburg ytterligare uppdrifvits. Hos honom ställes Rålamb nästan i skuggan vid sidan af den utförligare behandlade Säfström — som i själfva verket icke ens förtjänar att inrangeras som svensk romanförfattare.

Rålamb visar sig i denna som en god mänskokännare, och därmed äfven i litteraturen som en värdig lärjunge till Dalin.

*

Inflytandet från den franska realistiska äfventyrsromanen fick alltså under frihetstiden sitt mest betydande uttryck i Rålambs roman[1], som icke blott återspeglar de äfventyrliga elementen i densamma, utan äfven de karaktärsskildrande och de sentimentala. Då Le Sages och Prévosts verk under hela sjuttonhundratalet bibehålla sin popularitet i Sverige, så är det naturligtvis särskildt dessa senare element, som tilltalat en senare läsekrets, som på allvar vändt sig från äfventyrsromanen till familjeromanen och den psykologiska romanen. Vi skola här, med öfvergifvande af den strängt kronologiska ordningsföljden, kasta en blick på dessa romaners öden under den gustavianska tiden.

Le Sages båda hufvudverk 'Diable boiteux' och 'Gil Blas', möta oss under århundradets trenne sista decennier som några af de allra vanligaste bland bokhandelsartiklarna, både i Stockholms och Göteborgs tidningar. Nästan lika ofta förekomma 'Bachelier de Salamanque' och Le Sages bearbetning af 'Guzman d'Alfarache'; hans öfriga verk däremot ser man aldrig omnämnda. — Ehuru dessa Le Sages romaner i stor utsträckning lästs på franska, utkom under perioden endast en öfversättning[2], nämligen år 1798 'Halte Fan'. Samtidigt med att denna i Göteborg tryckta öfver-

[1] Från Prévosts romaner ha titeln och uppslaget lånats till ett på franska författadt svenskt memoarverk, grefve C. G. Barcks 'Avantures d'un Franc-Maçon qui s'est retiré du monde. À Cologne 1752'. (Verkliga tryckorten enligt Klemming Stockholm.) Denna skrift på 100 små sidor, som endast är tryckt i tre exemplar och som är dedicerad till grefvinnorna Ulrica Eleonora och Agneta Margareta Strömfelt, berättar om Barcks upptåg som page i Stockholm, om hans äfventyr som officer i hessisk tjänst — hvarunder han tyckes ha uppträdt som en brutal förföljare af judar och hundar — om hans bysättning i Paris, hans uppträdande som gatumusikant i Amsterdam, och till slut om hans bedrifter i Stockholm. Betecknande nog är den på smutsbladet tryckta titeln 'Le Polisson qui s'est retiré des rues'. Det är uppenbarligen de i Prévosts romaner inlagda anekdoterna, som föresväfvat Barck som litterärt mönster för hans självbiografiska författarskap, som samtidigt naturligtvis bör fattas såsom skämtsamt parodiskt.

[2] Den 1786 utgifna, förut öfversatta, episoden ur 'Diable boiteux' har redan omnämnts.

sättning utkom, annonserades i 'Dagligt Allehanda' om en annan, som dock inställdes (se 'Dagligt Allehanda', 1798, n:r 241[1]).

Af Prévost utkom ingen roman i öfversättning under den gustavianska tiden[2]. Tre af hans arbeten tillhörde dock tidens populäraste franska romanläsning, nämligen 'Mémoires d'un homme de qualité', 'Le doyen de Killerine' och 'Le philosophe anglais ou Histoire de M. Cleveland'. Ännu under 1790-talets sista år omnämnas de ständigt i 'Stockholmsposten' och 'Dagligt Allehandas' annonser, för att i början af 1800-talet vika för den allt öfversvämmande tyska romanlitteraturen. — Om Prévosts person förekomma äfven uppgifter i den svenska pressen. 'Stockholmsposten' meddelar (1795, n:r 255) den kända anekdoten om att han för sina vänner skulle ha bekänt, att han dödat sin far i vredesmod öfver dennes brutalitet. Historien troddes länge äfven i Frankrike, det är först den nyare kritiken, som definitivt bragt den ur världen. — I 'Stockholmsposten' för år 1808 (n:r 290) förekomer en ganska utförlig framställning af Prévost som mänska och författare, i hvilken betonas, att 'Manon Lescaut' är hans mästerverk, en sanning, som visst icke genast förmådde göra sig gällande ens i Frankrike.

*

Vi hafva i föreståend skildring af den realistiska äfventyrsromanens inträngande i Sverige uteslutande sysslat med franska representanter för denna riktning. Men det fanns

[1] Denna år 1798 utgifna öfversättning försäkras i efterskriften vara verkställd från spanskan, och öfversättaren anför stundom t. ex. (sid. 89) i en not sitt spanska originals fraser. Emellertid visar en undersökning, att det är Le Sages tidigaste upplaga af 1707 — 1726 års definitiva upplaga är väsentligt omarbetad — som legat till grund för tolkningen. Öfversättningen, enligt efterskriften verkställd af en student, är dedicerad till docenten i österländska språk Jonas Pilgård och prydes af ett motto från Kellgren.

[2] Däremot utgaf Gjörwell 1778 under titeln 'Fransyska Rese-Beskrifvaren' en bearbetning af *de la Portes* 'Le Voyageur Français', hvilken i sin ordning är ett sammandrag af Prévosts 'Histoire générale de voyages', ett stort sammelverk af resebeskrifningar, som Prévost utarbetade, drifven mera af ekonomiska än af litterära motiv. Se härom *Lundstedt*, 'Sveriges periodiska litteratur', 1, sid 92.

äfven en speciellt engelsk form af den realistiska äfventyrsromanen, nämligen *Defoes* romaner, hvaribland 'Robinson Crusoe' (1719) i alla afseenden intar den främsta platsen. Den hör till de mest lästa och flitigast efterbildade af alla världens romaner, och likväl har den icke någon central betydelse för romanens utvecklingshistoria, hvarför vi också i öfversikten af sjuttonhundratalsromanens uppkomst kunnat lämna den ur räkningen tills vidare. Orsaken härtill torde ligga i verkets skarpt begränsade och utpräglade egenart, som omöjliggjorde en verkligt fruktbar utveckling af motivet, medan den underlättade uppkomsten af otaliga imitationer och variationer, alla underlägsna förebilden. Robinsonaden är i själfva verket en liten kontinent för sig, ur vägen för de stora stråkvägarna i romanens historia, alldeles som Robinsons egen ö.

Defoes förhållande till den spanska skälmromanen är af ungefär samma art som Le Sages. Han upptar talrika element ur denna roman, men han ger dem en enhetlighet, en psykologisk sanning och en mänsklighet som förebilderna alldeles sakna. 'Robinson Crusoe' är just berättelsen om en äfventyrares uppfostran till en hederlig och arbetsam medborgare; genom upptagandet af detta motiv är romanen förd upp till en helt annan nivå än den pikareska romanens. I tekniskt afseende arbetar Defoe med ett af sjuttonhundratalsromanens viktigaste hjälpmedel, memoarformen, dagboksformen, ett af de starkaste uttrycken för illusionsbehofvet, såsom redan påvisadt[1]. En åskådlighet, en exakthet som Defoes i skildringen af Robinsons kamp för tillvaron på den öde ön är epokgörande. Bokens enastående charme ligger i den konstnärliga kraft, hvarmed den ställer händelserna för våra ögon och tvingar oss att tro på dem.

På svenska utkom Robinson Crusoe år 1738 i en mycket förkortad upplaga (på 60 sidor) under titeln 'Ett kort uttog af then engelska Robinson Crusoes underliga och sällsamma lefvernes beskrifning af honom sielf sammanfattad och nu

[1] Defoe förmådde ge den rena fiktionen en autobiografisk realism så stark, att enstaka af hans verk — t. ex. 'Memoirs of a Cavalier' — länge gällt som verkliga biografier. Se härom *W. L. Cross* 'The Development of the english Novel', sid. 27—30.

på schvenska öfversatt''[1]. 1752 utkom en utförligare upplaga (på 120 sidor) med titeln 'Den engelska Robinson Crusoes underliga och sällsamma resor och lefvernes beskrifning, af honom sielf sammanfattade och nu på svenska öfversatte, samt med kopparstycken utzirade'. En andra upplaga häraf utgafs 1772. — I Gjörwells 'Veckoblad för svenska ungdomen' för år 1785 infördes en oerhördt misslyckad bearbetning af J. H. Campe, som för titeln 'Robinson den yngre, sedolärande roman'. Det är i själfva verket ingenting annat än Defoes mästerverk, men vanställdt till oigenkännlighet, uppdeladt i ''aftnar'' — en fader berättar för sina barn —, ständigt afbrutet af frågor, förklaringar, geografiska upplysningar och förhör, moraliserande föredrag o. d. — Om alltså ingen svensk upplaga gaf originalet oförkortadt och oförvanskadt, så lästes det däremot i utländska upplagor, franska och tyska, och under de tvenne sista decennierna af århundradet äfven i engelska.

Af de talrika robinsonaderna nådde flera till Sverige. 1740 utkom en tysk anonym auktors (G. F. v. M.) omfångsrika verk i öfversättning under titeln 'Gustav Landcronas, en svensk adelsmans märkvärdiga lefverne och fahrliga resa'. Öfversättaren var en *Eric Humbla*[2]. Orsaken till att detta verk öfversattes ligger redan i titeln. Romanen skildrar den svenske adelsmannens äfventyr i europeiska och icke europeiska länder; hans vistelse på en obebodd ö spelar dock icke någon alltför central roll i densamma, och det obetydliga verket har väl så många beröringspunkter med den pikareska romanen som med Defoes 'Robinson'. — Ännu på 1770-talet finner man detta arbete utbjudet till salu i 'Dagligt Allehanda'.

En tysk robinsonad af långt större värde var äfvenledes känd i Sverige, nämligen *J. G. Schnabels* 'Wunderliche Fata einiger Seefahrer', det berömda verk, som Tieck 1827 fram-

[1] *Benzelstierna* uppger i sin censorsjournal (1738, 10 okt.), att den är »utur Tyskan öfversatt af Reüterström». — *I. Fehr* uppger ('Studier i frihetstidens vitterhet', sid. 95), att denna öfversättning utkommit 1739; jag har dock anslutit mig till Bygdéns uppgift ('Svenskt anonym- och pseudonymlexikon', spalt 848).

[2] En annan öfversättning finnes i manuskrift i K. B.

drog ur glömskan, som Oehlenschläger lade till grund för sin 'Ön i Sydhafvet' och som Hettner fint karaktäriserat. Redan 1754 började i 'Carlscronas Veckoblad' (n:r 27) en förkortad öfversättning därur, under titeln 'Några Siömäns, men i synnerhet Alberti Julii underliga Fata, beskrefne af Hans Broder Sohne-Sohns Sohn Eberhard Julius', och öfversättningsverket fortsattes 1759 i 'Carlscronas Tidningar'[1]. Införandet motiveras (1754, n:r 27) på följande moraliska sätt: ''Ej utan nytta och nöije pläga de Historier genomläsas, som innehålla förunderliga äfventyr''; de tolka nämligen Guds välbehag med de fromma och ''deras stränga hemsökelse, som i lastens fräcka utöfning söka förnöijelse''. — I bokform utkom en öfversättning i urval och förkortning i två vidlyftiga delar 1765 med titeln ''Några sjöfarandes besynnerliga öden och händelser'[2], och delar däraf ingingo som ett slags följetong i 'Götheborgska Nyheter' 1765—66. — En obskyr tysk robinsonad synes också vara originalet till den 1779 utgifna 'En ny Robinson, eller en igenom skepps-brott rik vorden ängelsman'.

Någon robinsonad af svenskt ursprung finnes icke under 1700-talet, om man icke vill räkna med en episod i Rålambs 'En svensk adelsmans äfventyr i utrikes orter', första delen. I pater Angelos berättelse om sina lefnadsöden — i hvilken den förut behandlade efterbildningen af Manon Lescauts död förekommer — berättas det, att de båda älskande tillsamman med en pater lida skeppsbrott och kastas i land på en obebodd ö. De lefva nu där, till en början af lifsmedel, som flutit i land från vraket, men sedan af sina händers arbete, liksom Robinson. De finna en källa på ön, de inreda en grotta till bostad, de fläta snaror och fånga ätliga fåglar, de skrämmas af vilda djur — med andra ord, de lefva Robinsons lif ett helt år, till dess Eugenia dör, och ett fartyg besöker ön,

[1] Under mellantiden utkom icke tidningen. Se Lundstedt, 'Sveriges periodiska litteratur'. Denna tidning har, liksom öfver hufvud Karlskrona vid denna tid, en viss litterär prägel.

[2] Den 1789 utgifna *tredje* delen är däremot icke hämtad från Schnabels verk. Sid. 1—42 är *Gomez*' 'Jean af Calais', och sid. 49—94, om 'Grefvinnan af Ponthieu', är likaledes af franskt ursprung. Återstoden däremot synes hämtad från tysk källa.

som bortför den förtviflade Alexander och den fromme patern.

Denna korta skildring, som i Rålambs roman omfattar sidorna 86—88, är den enda reflex, som Defoes utomordentliga verk kastat på 1700-talets svenska romanlitteratur. Äfven här är det Rålamb, som visar sin känslighet för samtida europeiska strömningar, och inom några sidor förenar intryck från Defoe och Prévost, från den engelska och från den franska realistiska romanen.

Tillägg.

En realistisk äfventyrsroman från frihetstidens sista år skulle vi äga i »Den uti Smedjegårdshäktet nu fängslade, ryktbare bedragaren och tjufven *Jakob Guntlacks Lefvernesbeskrifning* af Honom sjelf författad» (Stockholm. Kungl. Tryck. 1770, 132 sid.), ifall *Sylvans* framställning, som tyckes gå ut på att framställa verket som ett genom Momma anordnadt falsifikat, vore riktig ('Svenska pressens historia', sid 430). Emellertid är nog den större delen af levernesbeskrifningen (sid. 1—104) fullt autentisk, man kan närmast antaga att den nedskrifvits efter G:s diktamen. Sin sanning röjer den genom oefterhärmliga detaljer och äfven genom språket, där t. ex. en enstaka fennicism som »kännspak» (sid. 77) vittnar om G:s vistelse i Finland. Det enda diktade i berättelsen tyckes vara, att stöldernas omfång och värdet af det stulna betydligt reduceras, såsom framgår af en jämförelse med rättegångshandlingarna. — F. ö. är berättelsen allt annat än ointressant, och verkar stundom gripande genom den obevekliga konsekvens, hvarmed hvarje utväg till en hederlig bärgning stänges för den olycklige brottslingen. Tillstånden i fängelserna måste ha varit ohyggliga. Ett ställe (på sid. 88) kan icke annat än göra intryck: »Gud är mitt vittne, at jag många gånger, sedan jag utur sådant häckte utsluppit, gärna velat tjäna hos någon, han måtte varit hvem han velat, eller aldrig så ringa, allenast jag hade njutit friheten, och skulle nöjt mig åt den minsta Lön och Mat som någonsin et Tjänste-Hjon här i Staden eller på andra Orter kunnat få.» Sylvans omdöme, att verket »genom en lämplig blandning af moraliskt-sentimentala betraktelser och skabrösa berättelser var alldeles ypperligt egnadt att slå an på den stora publiken», är verkligen orättvist mot den stackars uslingen, som i »Dagligt Allehanda» (1770, n:r 293) uttryckligen förnekat författarskapet till de senare publicerade 'Kärlekshändelserna', hvilka uppta sid 104—132. I den af honom själf författade delen finnes absolut ingenting skabröst; moraliskt-sentimentala betraktelser förekomma nästan endast vid berättelsens slut, och dylika religiösa reflektioner äro väl utmärkande för alla lifdömda. Hela berättelsen är hållen i en osentimental ton, hvars saklighet och detaljöfverflöd just utesluter tanken på falsifikat — förfalskaren skulle eljest ha varit en mycket fantasifull skribent. Kärlekshändelserna torde däremot vara ett rent ocker på sensationslystnaden, ehuru de säkerligen återgå till berättelser af Guntlack; stilen är här vidlyftigare och pratsammare. Äfven de kunna icke karaktäriseras som ohöfviska. Skildringarna från Stockholms jungfruhus och krogar, som Guntlack sett i sin egenskap af kusk för de unga herrarna, äro ganska intressanta. Det är, skildrad af en samtida, Bellmans glada värld — från baksidan.

7. Fesagan; den fantastiska berättelsen.

Vid sidan af den starka realistiska strömning, som i stort sedt behärskar 1700-talets prosaberättelse, göra sig ända från seklets början riktningar gällande af en fantastisk, exotisk och sagoartad karaktär. En stor del af de till dessa riktningar hörande verken befinna sig på periferien af diktarten, huru vidt olika de än sinsemellan äro. Ty vare sig det är den naiva inbillningsfröjden vid det öfvernaturliga, det sagolika, eller den teoretiska lusten att i diktens form inkläda doktriner af moralisk eller politisk art, som tar sig uttryck i dessa verk — i båda fallen införas element, som i väsentlig mån inskränka diktartens konstitutiva karaktär: verklighetsskildringen. I detta negativa drag ligger något för fesagan, den orientaliska berättelsen och den allegoriska (och filosofiska) sagan gemensamt; och redan ur denna synpunkt är det naturligt att sammanföra dessa conteartade riktningar. Men äfven mera positiva öfverensstämmelser finnas. Den filosofiska conten förlänar oftast den diktade inklädnaden en utprägladt fantastisk form; det är endast så den kan röra sig med hela den frihet, som de teoretiska hänsynen kräfva: verklighetens tyngre massor låta endast motsträfvigt bruka sig som led i bevisföringen eller som byggstenar i den allegoriska konstruktionen. Och å andra sidan: det ligger så nära till hands att i sagans ursprungligen naivt afsiktslösa gestalter och händelser inlägga en undermening, en ironisk eller allegorisk innebörd, som ger inbillningens fria lek en rikare halt. Öfvergångsformerna och de ömsesidiga inverkningarna äro i själfva verket talrika.

Redan under 1600-talets sista år (1697) publicerade *Perrault* sina 'Contes de la mère l'oye', dessa fesagor, som han hämtade, icke ur litterära källor, men ur folkets mun. Vid sjuttonhundratalets början hade dessa stoff funnit litterära bearbetare, mest kvinnliga: mademoiselle L'heritier, grefvinnorna Murat, d'Aulnoy och flera andra.

Snart förenade sig härmed inflytanden från ett annat håll, från Orienten. Den indiskt-persiska sagosamlingen

'Tusen och en dag' hade 1675 öfversatts till franska, och *Gallands* 1704—08 utgifna öfversättning af 'Tusen och en natt' väckte ett intresse för Orientens sagovärld, som till en början täflade med det för fesagorna, men snart sammansmälte därmed. *Gueulette* sträfvade i sina 'Mille et un quart d'heure' (1715) att förena de orientaliska stoffen och fesagorna i en högre enhet, och hans samling, som kallade sig 'contes tartares', vann en oerhörd popularitet. I en annan af sina sagosamlingar, betecknad såsom 'Contes mogols', diktade han fantastiska sjö- och reseäfventyr; för öfrigt belysa hans verk förträffligt den orientaliska contens beröringspunkter med 'le conte licencieux' och 'le conte philosophique'. Ur Gueulettes 'Soirées Bretonnes' hämtade nämligen Voltaire en del af stoffet till 'Zadig', och hans 'Contes chinois' (1725), där själavandringsmotivet införes genom berättelsen om mandarinen Fum-Hoams själs äfventyr, ger direkt uppslag till Crébillons 'Le Sopha' (1745), liksom 'Tanzai och Neadarné' (1734) parodierar fesagan. Och från dessa Crébillons verk utgår hela den licensiösa riktningen, som redan hos Crébillon förfallit till ren pornografi. — I *Hamiltons* 'Contes de féerie' (1730) vänder sig redan fesagan satiriskt mot sig själf. *Caylus* inför i sina 'Féeries nouvelles' (1741) och sina 'Nouveaux contes orientaux' (1743—45) religiösa och moraliserande element, och därmed är den pedagogiska och allegoriska sagan med stoff från feernas värld och från Orienten inaugurerad. I denna försvagade form kvarlefver riktningen under nästan hela århundradet, ikläder sig antik dräkt, ja hvilken tidskostym som helst, och kan endast genom enstaka fantastiska motivförvandlingar, förtrollningar o. d. skiljas från de otaliga conte-artade berättelserna af olika slag.

Till Sverige nådde denna stämning tidigt och i stor utsträckning.[1] Den indiska fabelsamlingen 'Livre des lumières ou la conduite des rois, composé par le sage Pitpay', utgifven 1644 af David Sahid från Ispahan[2], tillhör visserligen

[1] Hithörande litteratur behandlas här i ett sammanhang, äfven om den kronologiskt tillhör en tidigare eller en senare period.

[2] Se *Fürst,* 'Die Vorläufer der modernen Novelle', sid. 39.

knappast strömningen — i de korta fablerna öfverväger alldeles det moraliserande elementet —, men som ett förebud till den stora invasionen af orientaliskt stoff har den dock en viss betydelse. Redan 1663 öfversattes denna samling af *Harald Appelbom* och öfverlämnades till Karl XI[1], och 1712 skänktes på samma sätt ett urval därur, i öfversättning af *Olof Leijonstedt*, till den nye holsteinske hertigen. Under 1700-talet trycktes ett mycket omfattande urval af dessa fabler i svensk öfversättning (1745 och 1762)[2].

Vända vi oss till de rena fesagorna, så lider det intet tvifvel, att Perraults sagor redan tidigt voro lästa i original. I Tessins 'Esprit à la mode' finnas både Perraults sagor och den rika skattkammare för all slags hithörande diktning, som kallades 'Cabinet des Fées'. Flera af Perraults sagor utkommo hos oss i öfversättning såsom skillingtryck[3]; i själfva verket afviker ju ofta Perraults affattning föga från den af bröderna Grimm fixerade eller i svensk folkmun vanliga. En af m:me *d'Aulnoys* fesagor ingick som episod i 'Hypoliti, grefvens af Duglas' historia' (1746). I *L'heritiers* 'Saga, innehållande prinsessan Finettas äfventyr' (öfversatt 1760 af Petrus Prael[4]), är feernas ingripande reduceradt

[1] En afskrift häraf från år 1718 förvaras i Nordinska samlingarna i Uppsala.

[2] Den första delen utkom 1745 under titeln 'Den vise indianens Pilpays sagor eller höge och nedrige personers förhållande, efter Fransöska öfversättningen, som år 1698 utkommit, försvenskade med en undersökning om bokens uphof och värde, samt några mörka rums förklaring'. Det litteraturhistoriskt-bibliografiska företalet på 32 sidor har liksom öfversättningen till upphofsman rikshistoriografen *Jakob Wilde*, enligt hvad som framgår af upplysningar i andra delen. Denna andra del utkom 1762 under titeln 'Fortsättning af den visa Indianen Pilpays Sedo-Sagor, eller Konungaspegel, ifrån turkiskan och persiskan försvenskad af *Peter Rubens*, Kongl. Secr. och Transl.' Denna öfversättning är tillägnad hofkanslern Edvard Carleson, som beskyddat och understödt öfversättarens i tjugo år bedrifna orientaliska studier. Öfversättaren säger sig ha begagnat ett dyrbart, i Orienten inköpt manuskrift i Carlesons ägo, affattadt på turkiska »med inblandade arabiska och persiska ord» och verser och sentenser på dessa språk. — Enligt *Wrangel*, 'Frihetstidens odlingshistoria', sid. 340, utfördes år 1719 af en *I. O. H.* en öfversättning, som förvaras i Växiö bibliotek.

[3] Under den gemensamma titeln 'Afton-Tidsfördrif i pig-kammaren' trycktes 1781 'Sagan om Blåskägg', 'Sagan om Ask-f—s eller den lilla Glastoffeln', 'Saga om den sköna Prinsessan i sofvande skogen' och 'Sagan om prinsessan Fortuné', på J. C. Holmbergs förlag i Stockholm. Säkerligen ha dessa skillingtryck både föregångare och efterföljare.

[4] *Apelblad* uppger att Prael författat denna saga för Sophia Albertinas undervisning i svenska, men han har dock endast varit öfversättare.

till ett minimum, och äfven den 1776 öfversatta 'En rolig saga eller Historia om prins Furibon och en furstes son Leander' tillhör icke genrens mest typiska representanter[1].

Af de orientaliska sagosamlingarna märkes först och främst Gallands öfversättning af 'Tusen och en natt'. Första delen af denna öfversattes i manuskript af *G. Palmfeldt* under titeln 'De pärsiske sagors första del' och tillägnades Ulrica Eleonora, som egenhändigt antecknat att hon genomläst volymen. — 'Tusen och en dag' fann i kanslirådet *C. F. af Eckleff* en flitig öfversättare; en i K. B. förvarad volym 'Tusende och en dag eller printsessans af Caschmire händelser. Persiska sagor, öfversatta af C. F. E-ff. Första delen' på 528 sidor i folio, är alltigenom skrifven med hans hand[2]. Ett verk i samma stil som Gueulettes 'Mille et un quart d'heure' och med öfversättningar därur utkom 1781—1793 i nio delar (på sammanlagdt öfver 500 sidor) under titeln 'Tusende och en aftonstund eller samling af utvalde Chinesiske och andre Orientaliske sagor'[3]. — Ur 'Tusen och en dag' är originalet hämtadt till 'Et hurtigt persianiskt fruntimmer', öfversatt 1757 af *O. J. Gjöding* och likaledes till 'Dygdens seger eller Repsymas händelser', 1778[4]. — En liten samling arabiska berättelser och anekdoter trycktes 1775 under titeln 'Österländske sedosamlingar' i öfversättning af *Georg Gezelius;* en andra upplaga häraf utkom 1789.

Omfånget af de orientaliska sagosamlingarnas popularitet är naturligtvis icke uttömdt med dessa öfversättningar, ty äfven franska och tyska upplagor lästes flitigt. I Eric Gyllengrips 1737 bortauktionerade bibliotek finner man t. ex. både 'Tusen och en natt' och Gueulettes sammelverk 'Mille

[1] I K. B. förvaras i manuskript en öfversättning från franskan af en 'Historia om prints Cheri och Princessan Belle Etoile', från medlet af 1700-talet. Den har tillhört de Rålambska samlingarna.

[2] Af hans hand är äfven ett manuskript med titeln 'Et helt dygn. Barbariske sagor. Ifrån indianske språket öfversatta af H. H. åhr 1752', som förvaras i K. B.

[3] Utgifvandet annonseras i 'Stockholmsposten' 1781, n:r 167, där det bl. a. heter: »Den begärlighet Tusende och en natt samt andra uti samma smak skrefna böcker vunnit, har föranlåtit utgifvaren att samla detta arbete, som kommer att bestå af alla under dylika Titlar utkomne sagor.»

[4] Till samma stoffvärld hör en 1782 utkommen öfversättning 'En eftertänkelig och märkvärdig historia om Parizade etc.'

et un quart d'heure' i tysk dräkt; och i Tessins 'Esprit à la mode' finner man både Gallands och Gueulettes verk på franska lika väl som Hamiltons 'Contes de féerie' och talrika fesagor. Och samtliga dessa sagosamlingar annonseras till salu på franska ända fram på 1780- och 1790-talen.

Af mera litterära berättelser, som mottagit påverkningar från de orientaliska sagorna och fesagorna märkes *Rabeners* verkligt kvicka och graciösa 'Saga om den första april' (1759), där feer, trollkarlar och förvandlingar begagnas i en orientalisk miljö och med god satirisk effekt.[1] — 'Amurath och Selima', som utkom 1765 i öfversättning af *Göran Rothman*, tillhör likaledes en moraliserande kategori[2]. — *Frances Sheridans* 'Nourjahad, orientalisk historia' (1772) upptager ett af de öfvernaturliga motiven ur 'Tusen och en natt', men ger det till slut en rationalistisk förklaring. Såsom ett exempel på upplysningstidens benägenhet att kompromissa med den fantastik, hvarifrån den icke kunde afstå, är verket ganska intressant.[3] — På samma sätt är ''Våghalsen eller den olycklige slösaren och lyckelige Aventurieren' (1782) en moraliserande omdiktning af berättelsen om Sindbads resor i 'Tusen och en natt'. — I mad. *de Gomez'* berättelse om Jean från Calais, som var mycket populär, upptages ur de persiska sagorna motivet med den ingripande goda anden, perin, som egentligen är själen efter en afliden, och behandlas på ett verkningsfullt sätt i en historiskt-romantisk miljö. Denna novell ingår i ''Fyra sedolärande historier'' (1777), öfversattes 1786 af *E. E. Ullman* (enl. Hammarin, 'Carlstads stifts herdaminne', 3, sid. 148) under titeln 'Ädelmod och belöning, eller Jean de Calais Lefvernes Beskrifning etc.' och inflöt dessutom, som nämnts, i den 1789 utgifna tredje delen af 'Några sjöfarandes besynnerliga öden

[1] Denna öfversättning från Rabener (Sthlm, Hörberg och Hesselberg) innehåller dessutom under titeln 'Sju gånger sju spådomar' en samling af R:s satiriska karaktärsporträtt. Den har icke varit känd för *Ingers* ('Satirikern Rabener och hans svenska bearbetare', Samlaren 1902).

[2] Apelblads uppgift, att Voltaire är författaren är oriktig. Den omtrycktes 1793 och 1798. En recension af densamma ingår i Salvii 'Lärda tidningar' 1768, n:r 14.

[3] 'Nourjahad' blef omtyckt. Den annonseras i 'Dagligt Allehanda', 1773, n:r 209, som »en utvald roman» och omtrycktes ännu 1818.

och händelser'. Ännu på 1780- och 1790-talet annonseras 'Histoire de Jean de Calais' ofta till salu i 'Stockholmsposten'.

Såsom redan nämnts, står hela den riktning, som nu behandlats, i nära samband med den licensiösa conten och med den filosofiska conten. Crébillon och Voltaire, dessa båda arters förnämsta representanter, blefvo förvisso redan under frihetstiden kända i Sverige. Men först under den gustavianska tiden förmå dessa rörelser framkalla en verklig resonnans i Sverige; jag skall därför uppskjuta omnämnandet af de första symptomen på deras inträngande till den utförligare behandlingen af hithörande utländska och inhemska författare under denna period.

*

De svenska verk, som uppstått under inflytande af denna fantastiska strömning, äro icke talrika; de tillhöra alla fesagans kategori. Dalins fesagor, i hvilka alla det pedagogiska elementet var starkt utveckladt — helt naturligt, då de skrifvits i direkt uppfostrande syfte — ha redan behandlats i samband med undersökningen af Dalin som berättare.

Den märkligaste fesaga, som skrifvits i Sverige, är författad af en svensk statsman, och på franska. Det är *Tessins* 'Faunillane ou L'infante jaune', skrifven 1738 och utgifven 1741. Om tillkomsten af denna saga berättar Tessin själf (*G. Frunck* 'Skrifter af K. G. Tessin', sid 82): ''Une de mes resources les plus efficaces contre les occupations accablantes et souvent très désagréables de la Diète en 1738, etoit de m'amuser le soir a ecrire des gogues et des badineries de Societé, telles que la Comedie sans Intrigue ou les Deux grossesses et le petit Conte, intitulé Faunillane ou l'Infante jaune, ainsi nommé derivatiment de Fånö, Terre appartenante a mon Beaufrere, le Comte Wrede Sparre, et relativement a l'Heroine M:lle Ulrique Sparre (: depuis Mad:me la Comtesse Adlerfeldt:) . . . J'emportois cette bagatelle, parmi quelques papiers de rebut, lors de ma Mission en France, où (:je ne sai par quel hazard:) elle vint a etre vue

par Monsr le Comte Caylus, qui en fit la lecture chez moi une aprèsmidi, en presence de Messieurs de Marivaux et Boucher. Ce dernier s'offrit a me fournir des desseins pour orner et embellir cette niaiserie. J'acceptois son offre, et pour lui en marquer mon gré, je les fis graver et Lui fis present des Planches, après en avoir fait tirer des épreuves pour Trois Exemplaires in 4to . . . Prault le fils, Libraire, s'etoit engagé sur sa parole d'honneur, de n'en garder aucun pour Lui. Il en a mal agi, s'étant avise d'en faire furtivement une Edition in 12°, que je fis retirer, aussitôt qu'elle vint a ma connaissance, par Mr Berch, alors Secretaire des Commissions du Roi a Paris . . .''

''Faunillanes'' roll i den franska litteraturen är icke utspelad därmed, ty, såsom Tessin själf anmärker i fortsättningen: ''Voilà au vrai la naissance et la marche de cette bagatelle, qui du depuis a donné lieu a l'ingénieux Conte d'Acajou et de Zirphile par le Sr Duclos.'' Härmed förhåller det sig så, att *Duclos* skrifvit en ny text till Bouchers illustrationer, utan att begagna motiven i Tessins saga i annan mån än hvad de förefintliga illustrationerna tvingade honom till[1].

Tessins verk tillhör alltså snarare den franska litteraturen än den svenska. I Sverige har det endast förekommit i ett par exemplar, i Frankrike var däremot den i duodes utgifna upplagan ganska vanlig[2]. Och utan tvifvel har den

[1] Hela detta förhållande har missuppfattats af *Fürst* i hans förtjänstfulla arbete 'Die Vorläufer der modernen Novelle' (sid. 67). Fürst har utifrån det faktum, att illustrationerna i Tessins och Duclos' saga äro desamma, och att däraf vissa likheter dem emellan betingats, konstruerat Duclos' verk som en parodi på Tessins; hvarvid parodisten som ett grymt skämt skulle begagnat samma illustrationsklichéer som originalet. Han vill härmed särskildt belysa den licensiösa contens uppkomst ur fésagan, hvarvid han dock synes mig öfverdrifva det skabrösa i Duclos' verk. — Fürsts uppfattning vederlägges af Tessins egen uppgift, och dessutom af en därmed öfverensstämmande samtida anteckning i ett exemplar af Tessins conte i Bibliothèque Nationale, såsom benäget meddelats mig af M. Camille Polack. Duclos' verk kan naturligtvis förklaras som ett spirituellt skämt — motsvarande en bouts-rimés — utan något som helst parodiskt syfte, men möjligen i afsikt att draga mera nytta af Bouchers illustrationer.

[2] Tessins uppfattning att största delen af denna upplaga indragits torde vara öfverdrifven, ty den betraktas ännu icke i dag som någon särskild sällsynthet i Frankrike, enligt hvad mig upplysts af M. Polack.

därifrån öfversatts till tyskan[1]. I den svenska litteraturhistorien förtjänar den kanske ändå en plats om icke annat så för sin märklige upphofsmans skull.

Tessin publicerade sitt verk helt och hållet som en skämtsam kuriositet; därom vittnar redan den angifna tryckorten Badinopolis. Själfva conten omfattar endast 28 sidor; den inledes med ett förord, ställdt till madame la comtesse S*****, och undertecknadt "Le Geant Borgne" (en elak enögd jätte förekomer i sagan). Tessin betonar i detta det vågade i sitt företag, och kallar verket "un Conte hazardé dans la Langue du monde la plus epurée", och han försäkrar själf: "Je sai que mon style est très éloigné de la justesse, de l'ingénuité et du concis qu'exigent les Ouvrages de cette nature."

Icke desto mindre är franskan i 'Faunillane' icke blott spirituell och smidig, utan alltigenom perfekt; det finnes knappast ett par ställen som röja utländingen ens för den som särskildt söker bevis därpå.[2] Om redan stilens säkerhet och elegans inger respekt för en svensk statsman, som på lediga stunder förströr sig med att författa litterär fransk prosa, så minskas icke respekten, om man tar själfva hans verk i betraktande.

Ty Tessins saga om prinsessan Percebource, som vandrar i idéernas allé och plockar vinbär och till sin häpnad ser "La Reine aux Echarpes d'or" springa fram ur ett bär; som i olika frukter i trädgården finner olika delar af prinsessan "Pensive, Dissimulée et Curieuse", hvilken förtrollats af en stygg jätte, som hon gett örfilar; och som blir förmäld med denna förtrollade prinsessa, sedan han uppfyllt villkoren för hennes befrielse; och om prinsens och prinsessans äktenskap och deras dotter Faunillanes öden — denna Tessins fesaga är ett graciöst och kvickt verk, som kan täfla med många af sina franska förebilder. Skildringen af idéernas allé är verkligt vacker, och berättelsen om Perce-

[1] *Fürst* omnämner nämligen (Die Vorläufer der modernen Novelle, sid. 31), att i ett tyskt sammelverk, 'Abendstunden', som från år 1760 utkom i Breslau, bl. a. ingår en fesaga af 'Comte de Tessin', och denna uppgift kan omöjligen angå annat än »Faunillane».

[2] Omdömet förskrifver sig från M. Polack.

bources och Pensives äktenskapliga samtal är en liten psykologisk studie, utförd med lekfull elegans. Det enda som är mindre njutbart är de sista sidorna, där anspelningarna på privata förhållanden taga vid och göra det hela tämligen obegripligt för den icke invigde. Tessin säger också själf i företalet till grefvinnan S*****, att sagan icke har något värde för en större publik, "puisqu'il s'agit de secrets, qui ne sont connus qu'à celles qui ont l'honneur de votre confiance". — Hvem som åsyftas med prinsessan Colombe Blanche, som bor på "la fameuse Isle des Bois" (d. v. s. Stockholm) i närheten af en barbarisk byggnad, som tydligen skall vara Riddarholmskyrkan, är svårt att gissa; likaså hvem den otreflige Le prince des coudes är, som vill gifta sig med Faunillane, men hindras af feernas makt. Själfva slutpoängen är också något gåtfull: den prins skall få Faunillanes hand, som kan återskaffa de skatter prinsen Percebource förlorat på sina resor — strax i början berättades det, att han återkommit från sina resor — "augmenté de mérite et diminué d'argent" — och all världens prinsar ge sig därför ut att söka. De söka öfverallt, "les uns à l'Opéra de Paris, les autres dans le Palais Marchand, les autres dans les Jeus publics, les autres chez les Traiteurs, les autres chez les Amis emprunteurs, les autres chez mille Belles". Men de som icke alls kände prinsen Percebource, de sökte i jorden efter hans skatter, ty de trodde att han kanske gräft ned dem.

Man är nästan frestad att i den oekonomiske prinsen Percebource se Tessin själf, som just icke var känd för att gräfva ner sina pengar, men någon tillfredsställande lösning kommer ändå icke till stånd. Man får nöja sig med att konstatera de beslöjade anspelningarna i detta badinage, där ordlekskvickheten och ett fint, ofta ett litet stänk frivolt skämt frodas efter de bästa franska mönster.

"Faunillane" är ingalunda den enda fesaga, som Tessin författat, fastän det är den enda, som under hans lifstid publicerats. Dess märkvärdighet framför de öfriga är, att den så att säga ingått i världslitteraturen; i konstnärligt afseende är den kanhända icke öfverlägsen flera andra otryckta Tessinska sagor. G. Frunck refererar ('Skrifter af K. G.

Tessin', sid. 81) en 1745 författad, allegorisk fesaga med titeln 'Amourdin', och ett par andra skämtsamma, af personligt anspelande art, omnämnas hos honom. Sagostil har likaledes den i Fruncks urval (sid. 91—96) tryckta, 1763 författade *'L'Origine d'un nos Proverbes'*, ehuru feerna endast nämnas skämtsamt och vantroget (''Les Fées! croiés Vous a ces sottises là''). Denna conte är alldeles ypperligt berättad, och har poänger af burleskt komisk effekt, som lanceras med den franska berättarkonstens mest smakfulla skicklighet. Själfva innehållet är sådant, att den på svenska skulle bli mer än lofligt grof.

Tessin ägde verkligen en stor talang som berättare, och icke blott som skicklig imitator af franskt conte-maner, utan som saftig och fantasifull förtäljare af inhemskt stoff på ren svenska. I sin dagbok för år 1757 den 18 december (*Montgomery*, 'C. G. Tessins dagbok', sid. 280) har han nedskrifvit ''en af våra små svenska sagor, som väl förtjenar att gömmas''. Det är en berättelse om en pojke, som skriker på sin far och försäkrar att där stå hundra vargar på gälet, men efter hand som han hårdare ansättes och blir lofvad stryk, successivt förminskar antalet, tills han snyftande och hickande medger, att det kanhända var prästens gråa hund. Den form Tessin ger denna anekdot är så liffull och språkligt drastisk, att den verkligen kan betecknas som ett litet mästerverk. År 1762 har Tessin till och med underkastat sin saga en utvidgande omarbetning; den ingår som sådan i Fruncks urval (sid. 87) under titeln 'Ett Hundrade Vargar', och har nu en långt större detaljrikedom och språkligt en än originellare prägling. Det är en utmärkt berättarton redan i anslaget: ''I fullt språng, svettig, snafvande och andtruten, kom Olle in uti sin Faders stuga. ''Söte Far'', ropade han med halfbrutna ord, ''Söte Far, kom ut! Hundrade vargar stå omkring vår täppa.'' — — — ''Liug i Blåkulla, Poike!'' svarade den beskiedlige Fadren, som tälgde på en Fimmerstång och hatade lögn. ''Nå, nå, kiäre Far, Sextio voro där visst,'' åtrade Olle. — — — ''Hut!'' sade Matz, ''när sågst tu, Bytinge, Sextio vargar? Hur' ser vargen ut?'' ''Vargen!'' — — — sade Olle, som skubbade sin arm,

''vargen går ju i grå valmars jacka, är stor som Mors hvita qviga, ögon som Eldkulor, tänder långa som yxeskaft, breda och hvassa som de största huggjern, lurfvig och lång råmpa. Jo men, jag har sedt honom afmålad hos Klåckar's. Tiugu stodo ut med mig, de andre tiöto nedan för ledet.''

När man läser denna friska berättelse, kan man med skäl fråga, om Tessin icke kunnat finna ett värdigare öfningsfält för sin berättartalang genom att gripa till stoff af denna art än genom att efterbilda den franska conten, för att nu icke tala om de massor af allegoriska, liflösa och moraliserande fabler, som han författat.

*

Att fru *Nordenflycht* — den mest lyriskt-subjektiva af frihetstidens författare — i ganska stor utsträckning sysslat med mer eller mindre novellistiskt författarskap, framgår af ett ställe i hennes 1745 nedskrifna självbiografi, där hon bland de arbeten hon har under händer nämner ''lefvernesbeskrifningar'' och ''Romaner'' (se *J. Kruse*, 'H. C. Nordenflycht', sid. 178). Kruses hypotes, att dessa verk förstörts vid den eldsvåda, som drabbade hennes egendom 1751, är ganska sannolik; i hvarje fall äro de nu försvunna, och det lönar sig föga att gissa, af hvilken art de voro. Därvidlag äro möjligheterna vidsträckta, särskildt i betraktande af den stora skaldinnans märkliga kritiklöshet, som kom henne att vara en ganska varm beundrare t. o. m. af mademoiselle Scudérys romaner (se Kruses 'H. C. Nordenflycht', sid. 143 och 200).

Hvad som återstår af fru Nordenflychts novellistik är endast en fesaga och en halft mytologisk berättelse, 'Fröjas räfst'; de skola här behandlas i ett sammanhang.

Fesagan förekommer i andra volymen af 'Våra försök' (sid. 147—168) under titeln 'Den gröna fogelen'. Af fru Nordenflycht kallas den dessutom 'Vettsaga', där ''vett'' är ett försök till öfversättning af ''fe''. (Vätter skall nämligen vara ett gammalt, i Skåne ännu brukligt ord för fe, upplyser författarinnan i en not.)

Fru Nordenflychts verk är dock ingen äkta fesaga, utan ger ett prof på fesagans förut omtalade affinitet med den allegoriska berättelsen. Den unge prins, som står under feernas beskydd, heter *Lättböjd*, och han är son af drottning *Klarsynt*, härskarinnan "uti det stora riket *Böjelse*, som ligger emellan *Hjertat* och *Förnuftet*", i hennes äktenskap med *Vänskapen*. Man ser redan af detta — såsom påpekats af Eichhorn och Kruse —, att inflytandet från mademoiselle Scudéry och hennes 'Carte du Tendre' med dess geografiska psykologi gör sig gällande.

Själfva fesagan ansluter sig, såsom Kruse visat ('H. C. Nordenflycht', sid. 205), till motiv, som förekomma i madame d'Aulnoys 'L'Oiseau bleu' och 'L'Isle de la Félicité', dessa sagor, som genom att ge stoffet till Atterboms båda mästerverk skulle bli af största betydelse för svensk diktning. Till Kruses analys, som endast berör motivens härkomst, har jag något väsentligt att tillägga, nämligen en undersökning af den allegoriska sagans innebörd, hvarom han icke yttrar sig.

Denna innebörd synes mig vara ett tema, som är mycket centralt för fru Nordenflycht, nämligen betonandet af den strängt monogama kärlekens höghet och lycka. Prinsen *Lättböjd* var född att regera i landet *Böjelse*, men han hade också anspråk på ett härligare rike, nämligen det svåråtkomliga *Lycksalighet i kärlek*, där drottning *Förnöjelse* härskar. För att vinna hennes hand äro villkoren icke blott att ha fått ögon och hjärta af *Klarsynt*, utan också att icke tala "*Böjelsens* språk" till någon annan än prinsessan. Men häremot syndar *Lättböjd*, då han tilltalar en ros, och han förvandlas till en grön fågel, som rolöst flyger kring och talar "*Böjelsens* språk" till allt hvad han ser. Skildringen af Lättböjds svärmerier för likt och olikt är ett *satiriskt* parti i fru Nordenflychts "Vettsaga". Ett får, en orrhöna uppvaktar han med sina tirader; han slites mellan så ovärdiga föremål som en mässingstråd och ett bokblad och han fastnar på ett stycke lim[1], där han får stanna "till dess en grof arm fattade limmstycket med sådan kraft, att lilla fogelen föll

[1] F. ö. en reminiscens från d'Aulnoys 'L'Oiseau bleu'.

af''. Att detta är en ironisk skildring af den lägre erotikens förvillelser torde vara otvetydigt, ehuru det icke förut uppmärksammats. Hvad limmet angår, så skall jag icke närmare ingå på dess allegoriska betydelse, men nog förefaller den brutala handen att vara något slags sinnebild på ordningsmaktens representanter. *Lättböjds* förnedring når sin höjdpunkt, då han i de mest rörande ord tilltalar en rödkritad gärdsgårdsstör, ty till slut ''kommo alla som gingo den vägen och bröto spillror af stören så at gröna fogelen blef nödsakad at lemna honom'', och då han ''pratade nog länge och mycket'' för ''en gammal och nog brukad kappa''. — Som man ser är det nog så drastiska exempel fru Nordenflycht ger på den föraktliga lägre erotikens förirringar; hon har dock gifvit dem en så pass tät allegorisk inklädnad, att de tyckas ha blifvit oförstådda. — Emellertid sörjer *Klarsynt* öfver sin sons olycka, och utsänder tjänarinnan *Omtänckt* för att rädda honom. Om han i sin fågelskepnad kan bringas in i drottning *Förnöjelses* slott, så skall han nämligen återfå sin mänskogestalt; ''skulle han sedan vara så lyckelig at få se henne sielf så väl at han kunde känna henne från alla andra, så skulle han aldrig mer kunna tala Böjelsens språk till någon annan''. ''Detta var nu det endaste medlet till hans frälsning'', heter det. Symboliken är tydlig: ifall han förmår känna den rena och sanna kärleken, så kan han ännu räddas från de lägre drifternas välde. *Omtänckt* löser sitt uppdrag genom att sjunga den vackra sången om landet ''Lycksalighet i kärlek'', som tjusar fågeln, så att han följer på hennes axel till *Förnöjelses* slott. I denna sång förekommer en strof, som innehåller sagans patos:

»Bland flygtig ro, och flättjans lust och lekar
vid Bachi bord och Fröjas tidsfördrif
hon [d. v. s. *Förnöjelsen*] äfven ock sin ädla skatt förnekar,
hon tynar där och har slätt intet lif.
Den hennes gunst och sällskap rätt vill få
i stillhet henne söka må »

I *Förnöjelsens* slott återfår *Lättböjd* sin gestalt, och där beskådar han taflor, som föreställa trogna kärlekspar; *Om-*

tänckt går att i Rättvisans tempel inhämta gudarnas beslut om hans öde, och denna dom utfaller så, att han får vistas i landet Lycksalighet i kärlek, ''ja ock stundom se Prinsessan Förnöjelse själf; men ett oundvikeligt öde pålägger honom för sine begångna fehl en viss art af förtrollning, så at han i all sin tid, menniska om natten, och fogel om dagen vara måste''. Moralen är med andra ord: Lättböjd, d. v. s. den mottaglige och påverkbare ynglingen, som af naturen var bestämd till den stora kärlekslyckans innehafvare, förspillde, lättsinnig och utan självbehärskning, sin rätt; och när han till slut bringades att inse sin olycka, så kunde förtrollningen icke brytas helt; hans lycka är half, och den salighet, som han var född att äga, får han endast se.

Det är alltså, som man ser, ett allvarligt erotiskt-moraliskt problem som fru Nordenflycht i fesagans dräkt behandlar med den starka och omutliga idealism, som utmärker hennes uppfattning af kärlekslifvet. Det är den stora, allena saliggörande passionens rätt hon förfäktar gentemot de flyktiga drifterna, och hon använder äfven satirens vapen i denna sin kamp.

Visar sig alltså ''Den gröna fogelen'' vara ett för fru Nordenflychts idelif och personliga lynne karaktäristiskt alster, så kan man däremot icke säga, att det tillhör hennes konstnärligt betydande verk. Den sagoform som hon använder får icke under hennes hand något eget lif, utan är död allegori; det psykologiska innehållet, som påvisats i den ofvan gifna analysen, är, rent teoretiskt sedt, icke obetydligt, men har icke fått verklig konstnärlig form. Själfva den satiriska skildringen af Lättböjds flyktiga kärlekslif är misslyckad och smaklös och saknar slående drag; därigenom går sagans egentliga innebörd i väsentlig mån förlorad, gör sig icke konstnärligt gällande, ja, tyckes t. o. m. ha undgått den litteraturkritiska analysen.

Fru Nordenflychts andra prosaberättelse, den i andra delen af 'Vitterhets Arbeten' (1762) meddelade 'Fröjas räfst' (sid. 242—278), har i Kruses grundliga arbete erhållit en så omsorgsfull och uttömmande framställning (sid. 256—58, 297—99), att jag icke har något väsentligt att tillägga. Såsom

där visats, har fru Nordenflycht hämtat den yttre formen för sin dikt från Montesquieus 'Le temple de Gnide', som hon öfversatt i 'Vitterhets Arbetens' första del under titeln 'Fröjas Tempel'. Hon har dock transponerat de antika elementen till fornnordiska på ett sätt, som är alldeles analogt med Mörks transponering af miljön i 'Télémaque'. Med rätta ser Kruse häri en direkt påverkan från Mörk. Denna påverkan sträcker sig till och med enligt min mening ännu längre. Själfva stilen företer en sträfvan efter pompös storhet och samtidigt en viss korthuggen knapphet, som pekar tillbaka på Mörk. Den som känner den Mörkska prosans säregna rytm skall icke misstaga sig på det inflytande från honom, som präglar t. ex. de satser, hvarmed 'Fröjas räfst' inledes: ''Fröja hade nyss afhördt kärlekens klagan då hon uptänd af vrede öfvergaf både Paphos och Gnido. Hon steg bäfvande i sin vagn och anlände til en half-ö, där natten i behaglighet täflar med dagen. Där hafvet upstiger at blanda sin sälta, med friska och rinnande böljor.'' Likaså när det om denna halfös invånare heter: ''Deras dyrkan var enfaldig, deras offer voro rene. Altaren lågade af en eld som var outsläckelig och varade altid lika med dens lif som offrade.''

Och denna stilistiska påverkning från Mörk, som behärskar hvarje sida i fru Nordenflychts berättelse, sträcker sig äfven till naturskildringarna. Den målning som hon ger af det lyckliga kärleksparet Adils och Hildurs landtliga tillflyktsort är säkerligen, såsom Kruse framhållit, en verklig bild af naturen kring hennes eget hem *Lugnet*, men den konstnärliga form, hvari hon uttryckt detta landskaps drag, är uppenbart inspirerad ur Mörks naturskildringar i 'Adalrik och Giöthilda', särskildt det stora vårlandskapet i första boken. Ett enda citat ur 'Fröjas räfst' skall bestyrka detta: ''På bägge sidor om denna sårlande bäck finnas höga Almar som hota målnen. Ekar som synas rotade i Jordens grundvalar. De brokuga Rönnar som skryta af sin högröda frukt. Här utvidgar den löfrika Hasselen sina smidiga grenar och utbjuder sin skatt. Än uppskjuter en Lönn med yfviga blan och ytterst stå de bäfvande Aspar, rädde om dessa åt nöjet helgade parker.'' — Fru Nordenflychts landskapsskildring

har fått en konkretition, som öfverträffar Mörks, och som väl sammanhänger med att hon tecknade sin egen älskade ådal och icke ett fantasilandskap, men den stilistiska utformningen ansluter sig till Mörk såsom förebild.

Innehållet i 'Fröjas räfst' berör sig i själfva verket nära med det i 'Den gröna fogelen'. Fru Nordenflycht låter kärleksgudinnan gå till rätta med Nordens invånare, som, behärskade af lägre drifter, af lösaktighet, egennytta och fåfänga, försumma den stora och heliga kärlekens offertjänst. Äfven här talar hon den djupa passionens sak gentemot en samtid, som icke längre kan älska på det enda sätt som är värdigt kärlekens upphöjda väsen; äfven här framstår hon som en inspirerad tolk för känslans aristokrati och dess esoteriska lära. I berättelsen om Adil och Hildur, de rätta älskande, ger hon en idealiserad teckning af sitt förhållande till Fischerström, en rörande bild af sin svärmiska kärlek till den yngre mannen — en kärlek, som är blandad med den vissnande kvinnans ''räddhåga'' och hemliga oro. Denna berättelse med sin idylliskt harmoniska afslutning, där man ser olycksmolnen drifva förbi och känner ett beklämdt hjärta andas ut i en paus af hopp och tillförsikt, står i en gripande kontrast till den tragiska utgång hennes kärlekslif erhöll. Fru Nordenflycht fick dyrt betala sitt medlemskap i den stora passionens aristokrati.

'Fröjas räfst' tillhör fru Nordenflychts mest mänskligt gripande verk, och med sitt praktfulla och värdiga språk, sina täcka naturskildringar och sin af djup och sann känsla burna slutepisod är det äfven ur konstnärlig synpunkt betydande. Det är dock snarare en prosadikt än en verklig berättelse; det är en subjektivt-lyrisk mänskoskildring snarare än en objektivt gestaltande.

*

Fesagan och den orientaliska berättelsen utgöra den ena hufvudformen för den fria fantasien inom sjuttonhundratalsromanen; den andra är den fantastiska reseberättelsen. Liksom det fanns ett stort samlingsverk af fesagor, 'Cabinet des

Fées', så fanns det ett jätteverk i 36 band, 'Voyages imaginaires', som upptog en del af de astronomiska och geografiska resefantasier af gammal och af samtida datum, hvilka då voro en så omtyckt läsning. Denna genres affinitet med den allegoriska och filosofiska berättelsen är af alldeles analog art med fesagans.

Redan i antiken fick denna berättelseart en på eftervärlden inflytelserik företrädare i *Lukianos*, som i 'En sannfärdig historia' skrifver den första fabulösa geografiska romanen med ansatser äfven till en astronomisk reseroman. För denna senare riktning gaf han mönstret i 'Menippos' resa till himlen'. *Ariosto*, som i 'Orlando furioso' låter Astolfo resa till månen på profeten Elias' vagn, ger redan sin berättelse en allegorisk prägel. Den astronomiska genren utbildas vidare af talrika efterföljare, bland hvilka märkas *Francis Godwin* (i 'The man in the moon') och *Cyrano de Bergerac* (i 'Histoire comique des états et des empires de la Lune' och 'Histoire comique des états et empires du Soleil').

Under 1700-talet skapar *Swift* den fantastiska reseberättelsens mest klassiska verk, 'Gullivers travels' (1726—27). Swift upptar element från de flesta af sina föregångare, från Lukianos och Cyrano de Bergerac; men det som i yttre afseende ger hans verk dess egendomliga prägel är den utomordentligt exakta och detaljrika realism, hvarmed han beskrifver de otroligaste ting — ett drag, som hos Swift utbildats under påverkan af hans fiende Defoe[1]. Från alla sina föregångare skiljer sig vidare Swift genom framhäfvandet af den politiska och moraliska tendensen[2]. Medan satiren hos Lukianos och Cyrano de Bergerac hufvudsakligen vänder sig mot filosofer och mot vissa riktningar inom den metafysiska spekulationen, så skildrar Swift med förbittrad ironi och djup cynism engelska och äfven allmänt europeiska samhällsförhållanden och politiska personligheter. — Hos Swift finnas äfven ansatser till utopiska skildringar — beskrifningen af Brobdingnag och af Houyhnhnms —, som till-

[1] Se L. Stephen, 'Swift', sid. 171.

[2] Se Paludan, 'Holbergs Niels Klim', sid. 133.

höra den riktning som Plato gaf upphof till genom 'Staten' och som Morus odlade i 'Utopia'.

Swifts efterföljare voro utomordentligt talrika. En af de betydligaste var *Holberg*. I 'Niels Klims underjordiske rejse' (1741) upptar han talrika motiv från 'Gullivers travels'; i skildringen af ideallandet Potu visar han sig påverkad af utopisterna, och ger en omfattande bild af sina religiösa och politiska åsikter.

Voltaire gaf i 'Micromégas' (1752) en astronomisk reseroman, som hämtat själfva uppslaget från Fontenelle, men som i utförandet är starkt påverkad af den Swiftska komiken i skildringen af Lilliput och Brobdingnag. Äfven Lukianos har Voltaire begagnat. I 'Micromégas' är satiren riktad mot religionen och den gamla spekulativa filosofien, medan den nya naturvetenskapen förhärligas.

Till Sverige nådde denna strömning i ganska stor utsträckning. 1744 utkom förra delen af 'Gullivers travels' under titeln 'Capitain Lemuel Gullivers resor' i öfversättning af *O. B. Reenhorn* och 1772 utkommo båda delarna i andra upplagan[1]. I Salvii 'Lärda tidningar' för år 1745 (n:r 7) recenseras boken på det mest berömmande sätt. Det heter: ''Eho som känner den berömde Doctor Swifts förnöjsamma och sinrika penna, lärer med särdeles välbehag anse, det hans skrifter efter hand öfversättas på Svänska, lika som de tilförene uti åtskillige andra tungomål blifvit uttolckade. Hvad Herr Commissarien Reenhorn förtjent af det allmänna med denna sin början häraf, finna alla. Uti denna resebeskrifning ser man den finaste och smakeligaste satir öfver hela Människoslägtet som läsas kan, hvilken ock utan tvifvel i vårt rike skall vinna samma bifall, som den förut af alla andra nationer sig förtjent.'' Och när 1772 års upplaga utkom, upprepades loforden[2]. — Utom i denna öfversättning torde

[1] När den senare delen utkommit i första upplaga är mig obekant; den inlämnades till censor den 23 mars 1745 (Jämför Benzelstiernas Censorsjournal, sid. 265) Swifts politiska anstötlighet belyses af Benzelstiernas anmärkningar (se sid. 5, 242, 246—47, 265).

[2] I 'Lärda tidningar' 1773, n:r 55, läses: »En förnyad upplaga af framledne Borgmästarens Herr Olof Bid. Renhorns öfversättning af den lärde och namnkunnige Doctor Swifts lärorika och satyriska beskrifning öfver Gullivers resor». »Resebeskrifningen kan anses som en Roman, hvilken är

Swifts hufvudverk ha lästs både på franska och engelska; man finner det ofta annonseradt till salu på båda dessa språk i ''Dagligt Allehanda'' under 1770- och 1780-talen. Öfver hufvud tillhörde Swift de i Sverige mest kända författarna. Enstaka utdrag ur hans verk trycktes stundom som flygskrifter[1], och i 'Götheborgska Nyheter' 1775 (n:r 27) finner man t. ex. en ganska utförlig biografi 'Om Satyrskrifvaren Jonathan Swift' med en liten bibliografi.

'Niels Klim' vann liksom alla Holbergs arbeten snabb och vidsträckt spridning i Sverige. Salvius utbjuder redan 1745 ('Lärda tidningar', n:r 35) denna roman till salu samman med en mängd danska arbeten, hvaribland nästan alla Holbergs. Redan 1746 utkom en af *C. G. Roman* verkställd öfversättning 'Nicolai Klimii Resa uti den Underjordiska Verlden'[2]. I 'Lärda tidningar' 1746 (n:r 49) recenserades arbetet utförligt[3].

Voltaires 'Micromégas' öfversattes 1762 af *M. J. Sommelius* under en lång titel, som refererar hela innehållet, och hvars början lyder 'Herr de Voltaires Micromegas eller Lill-Masse'. Öfversättningen recenserades i 'Lärda tidningar', 1762, n:r 97[4].

*

både oskyldig och rolig; men är därjämte sinnrik och nyttig, till uppmuntring för dygd och varning för lasten.» — I *Lüdekes* mera kritiska 'Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv' (1772, sid. 197) klandras öfversättaren, därför att han icke följt originalet noggrant, utan strukit hvad han funnit opassande och gjort moraliska tillägg.

[1] »En petit-maitre» (1758). »Cacko-Galliniernas Caracter och afmålning» (1770), som uppger sig vara af Swift, är däremot af *S. Brunt.* (Se Paludan, »Holbergs Niels Klim», s. 153). Jämför Benzelstiernas Censorsjournal sid. 5, om en undertryckt skrift af Swift.

[2] Om Salvii medöfversättarskap se Warburg, 'Holberg i Sverige', sid. 57.

[3] Utdrag ur recensionen i Warburgs 'Holberg i Sverige', sid. 58.

[4] Litterärt så godt som värdelösa voro de talrika skildringarna af imaginära länder, där en särskild egenskap eller dårskap härskade. *Paul Tallemants* hithörande 'Voyage de l'Isle d'Amour' (1663) utkom 1754 i två versioner: 'Kärlekens ö, genomrest och beskrefven' (öfversatt af *E. Beijersten*) samt 'Ombytliga nöjen framtedde uti ett bref' (öfversättningen, som är mycket sämre, är af *C. F. Berger*, och upplades ånyo 1784). Båda öfversättningarna recenserades fördelaktigt i 'Lärda tidningar', 1754 (n:r 67 och 73). — En rent utopisk skildring af absolut okonstnärlig art är *Philipp. Balth. v. Schütz'* 1744 öfversatta 'Den lycksaligaste ö i hela världen, eller Nöjsamhetenes land', (originalet af år 1728). Öfversättningen, som enligt

Redan under storhetstiden har vår litteratur att uppvisa ett verk, som tillhör denna riktning, nämligen *Olaus Verelius'* latinska 'Peregrinatio Cosmopolitana'. Med den fantastiska reseskildringen förenar sig här — enligt Schücks framställning (Ill. svensk litteraturhistoria, sid. 385) — en sedeskildrande porträttmålning af samma slag som La Bruyère sedermera utbildade.

Swifts förste efterföljare i Sverige var, som redan nämnts, Dalin. 'Erik hin Götskes resa' upptar motivet från Gullivers resa till Brobdingnag, men med en öfverdrifning af proportionerna, som gör den lilla berättelsen till ett slags föregångare till Voltaires 'Micromégas'.

Till äldre mönster än både Swift och Holberg[1] ansluter sig *Johan Krooks* anonymt utgifna 'Tanckar om jordens skapnad, eller Fonton Freemassons äfventyr, till högvälborne herr grefven *** och nu med anmärkningar till trycket befordrat af Antichon'.[2] Det är en astronomisk reseroman, som berättar, hur författaren på ett luftskepp höjer sig upp i rymden för att få en öfverblick öfver jordens form. Nyfikenheten lockar honom att begifva sig till månen, där han sammanträffar med detta klots vänliga och förnuftiga invånare. Han påträffar ett stort glasberg, bestående af flaskor, i hvilka förvaras jordinvånarnas förlorade förstånd. Den flaska, som innehåller hans eget, dricker han ur och återvänder sedan till jorden utan att ha fått besked "om jordens skapnad", men väl underrättad "om rätta distantien emellan förnuft och dårskap".

Denna berättelse är framställd i ett maner, som tillhör det odrägligaste man öfver hufvud kan tänka sig: de vidlyftigaste, innehållslösaste utvikningar och inskjutningar, ett oöfverskådligt vimmel af grekiska, latinska och franska citat från de mest vidt skilda författare. Det berättande elementet

förordet verkställts af C. G. Roman och en hans bror, utkom 1767 i ny upplaga. Den recenserades berömmande i 'Lärda tidningar' 1745, nr 29. Till dess ställning till Bergeströms 'Indianiske Bref' återkommer jag i det följande.

[1] Krooks verk är samtidigt med 'Niels Klim', och redan därför bortfaller frågan om påverkning från detta håll. Jämför Warburg, 'Holberg i Sverige', sid. 59.

[2] Stockholm, L. L. Grefving 1741, 80 sid. 4:o.

är reduceradt till ett minimum; reflexioner och digressioner tränga sig öfverallt i förgrunden. Författarens beläsenhet är i och för sig imponerande: han citerar nästan alla föregångare på den astronomiska reseromanens område — Swift nämner han däremot icke — samt en mängd vittra och vetenskapliga arbeten. Fontenelle och Huyghens, Fénélon, mademoiselle Scudéry och Barclay, af alla finner man något citat, mer eller mindre meningslöst användt.

Frågar man efter Krooks direkta mönster, så är denna fråga så godt som omöjlig att besvara, då själfva det berättande elementet är så ytterst obetydligt och kan ha hämtats ungefär från hvilken som helst af de författare till månromaner, som han synes känna: Père Daniel, Godwin — af Krook kallad Gonzales efter hufvudpersonen i hans roman — Kircher, Cyrano de Bergerac. Den enda mera originella detaljen, glasflaskorna med jordinvånarnas tappade förnuft, är, såsom Krook själf anger, lånad från Ariostos 'Orlando furioso', där Astolfo kommer till en dal, hvarest alla på jorden förlorade föremål uppbevaras. Cyrano de Bergeracs månroman torde dock möjligen, såsom Eichhorn uppgifver ('Svenska studier', I, sid. 120), ha varit den närmaste förebilden. Reflexionerna om de lärdas benägenhet att ta okända mänskoraser för apor och om den jordiska klädedräktens löjlighet i måninnevånarnas ögon (sid. 26) tyckes kunna återgå till Cyranos äfventyr i månen, då han af de lärde bestämmes som aphona och sammanparas med en förut till månen anländ spanjor, som anses vara en aphane; i detta sammanhang omnämnes nämligen den spanska dräkten som det mest komiska, som uttänkas kunde. Liksom Cyrano af en ung mån-dam omfattas med synnerlig godhet — ett drag som Swift begagnat i Gullivers resa till Brobdingnag — så blir hjälten i Krooks berättelse föremål för en ung dams ömhet, som han i anslutning till 'Télémaque' kallar Eucharis[1].

[1] *Paludan* betviflar ('Holbergs Niels Klim', sid 331) påverkningen från Cyrano de Bergerac, men i något oklara ordalag. Tvifvelsutan har detta inflytande öfverskattats af Eichhorn, men att t. ex. ofvan anförda detaljer återgå till Cyrano torde vara troligt i anseende till Krooks i hela skriften dokumenterade brist på egen fantasi och lust att låna af andra författare.

Men i stort sedt äro de verkliga berättande momenten så sparsamma i 'Tanckar om jordens skapnad', att man på dem knappast kan bygga någon egentlig undersökning. Skriften i sin helhet tillhör de afgjordt misslyckade.

Vida betydligare äro de fantastiska reseskildringar, som flöto ur *Hans Bergeströms* penna: 'Indianiske Bref' (1770) och 'Om Nahkhanahamahken' (1771). Det är framför allt Swift, som inspirerat dessa verk af den i engelska och franska litteraturen väl bevandrade prästmannen, som vid denna tid bl. a. var lektor i engelska litteraturen vid amiralitetsskolan i Karlskrona. I den år 1763 tillsamman med en C. F. Broomé utgifna tidskriften 'Achates och Sostratus' hade Bergeström försökt sig i de engelska moralisternas genre, och hans talrika vittra arbeten visa en beundrare och efterbildare af Montesquieu, Thomson, Voltaire, Pope, Boileau och Molière. I ett pedagogiskt arbete af år 1766[1] — omtryckt ännu 1856 — försökte han att i detalj bemöta Rousseaus uppfostringslära. Öfver hufvud gör Bergeström, som vid sin 1784 inträffade död var teologie doktor och prost i Helsingborg, intryck af att ha varit en ovanligt mångsidigt intresserad och verksam man, med en afgjord begåfning, om också icke en konstnärlig talang.

Hans *'Indianiske Bref'*[2], är egentligen äfven den en moralisk tidskrift; den utkom arkvis i 24 ark under senare hälften af år 1770[3]. Men han har klädt sina politiska och moraliska betraktelser i ett slags romanform, låt vara af en föga fantasifull invention.

Handlingen är den, att den resande, som nu i bref till en vän skildrar sina äfventyr, blifvit vinddrifven och kommit

[1] 'Försök till den rätta christeliga uppfostrans kännedom och verkställighet'.

[2] 'Indianiske Bref. Eller utförl. beskrifning öfver tvänne obekanta rikens moraliska, politiska och oeconomiska beskaffenhet. Carlscrona, 1770'; 400 sid. 8:o

[3] I 'Carlscronas Veckoblad', 1770, n:r 18 (5:te maj), läses: »Indianiske Bref, är et värk, hvaraf första arket, vil Gud, d. 27 i nästa månad kommer at här af trycket utgifvas. Arbetet innehåller en resandes beskrifning om tvänne främmande ock hittils obekanta land, det ena under dess fall och förderf, ock det andra under dess uprättande; hvarvid många besynnerliga händelser förekomma, och hvilka länders Politiska, Moraliska och Oeconomiska beskaffenhet afskildras.»

till ett land vid namn Philippinien, ''belägit Nordvest ifrån Grönland, vid pass under 75 graden''. I detta land äro invånarna ''hälften mänskor, ock hälften oskäliga djur''. ''Deras öfra del ända til midjan liknade människjo-slägtet, men den nedra delen var lik fänaden. Några hade ben, fötter och svants, som hästar, några som vargar, med mera'' (sid. 4). De få nämligen skapnad af de djur, som de likna genom sina moraliska lyten — den listige och falske får räfsvans t. ex. — och dessa missbildningar tilltaga eller försvinna allt efter deras uppförande och vandel. Philippiniens usla och fördärfvade politiska och moraliska tillstånd skildras nu utförligt i brefven, och som kontrast berättar författaren äfven om landet Petraea, som han likaledes besökt, och som är ett sannskyldigt idealsamhälle, hvars författning och institutioner detaljeras med all önskvärd noggrannhet.

Sådan är den novellistiska ramen kring Bergeströms politiska och religiösa *credo*, hvilket han framlägger i dessa 'Indianiske Bref'. Att däri finna en påverkan från Montesquieus' 'Lettres Persanes', såsom Eichhorn gör ('Svenska studier', I, sid. 121) och Warburg efter honom upprepar ('Ill. svensk litteraturhistoria', II, 1, sid. 81), är endast möjligt, om man alls ingenting känner om åtminstone *ett* af dessa verk. Likheten inskränker sig nämligen uteslutande till titeln.[1] — Däremot är påverkningen från Swift uppenbar. Redan den noggranna uppgiften om Philippiniens latitud är ett från Swift lånadt drag, liksom tidsbestämningens exakthet, när boken inledes med: ''Det var den 20 Juni 1701, som vi vid Pensilvaniens strand skildes från hvarannan.'' Denna realism förmår Bergeström dock alls icke hålla vid makt, utan ett synerligen abstrakt maner tar småningom öfverhanden. Skildringen af de båda rikena har sin motsvarighet i Swifts Lilleput och Brobdingnag och ännu mera i Holbergs

[1] Montesquieus spirituella roman skildrar som bekant en förnäm persers europeiska resa, ger satiriska verklighetsskildringar särskildt af franskt samhällslif och af paris-societeten och samtidigt pikanta haremsinteriörer genom bref från den persiske resenärens vänner, hustrur och eunucker. — Den absoluta oöfverensstämmelsen mellan detta verk och Bergeströms 'Indianiske Bref', påpekades redan 1878 i Paludans 'Holbergs Niels Klim', sid. 332, men utan verkan, hvarför ett mera energiskt framhäfvande synes på sin plats.

Potu och Martinia[1]. Något af Swifts anda ligger öfver den af oerhörd förbittring uppburna skildringen af domstolarna och prästerna i Philippinien — det är här förhållandena i Sverige under frihetstidens sista år, hvaremot Bergeström riktar sina angrepp. Skildringen af det utopiska Petraea är besläktad med Schütz' förut omtalade 'Den lycksaligaste ö i hela verlden', som just vid tiden för 'Indianiske Brefs' författande utkommit i en ny upplaga (1767). I Schütz' bok berättas nämligen om en nyupptäckt ö, hvars författning och samhälleliga tillstånd beskrifves på ett liknande, ingående sätt, och äfven hos Schütz gör sig en starkt religiös och i hög grad trångbröstad tendens märkbar.[2]

Äfven i den moraliserande delen af 'Indianiske Bref', hvilken alls icke har någon karaktär af fantastisk reseroman, finnas novellistiska ansatser af samma slag som i den moraliska veckoskriften. Dessa ansatser äro i början ganska svaga (sid. 82—85: författarens försök att uppföra sig som en man af värld; sid. 89—90: författaren anklagas för att ha publicerat en satirisk skrift), men utveckla sig rätt snart till verkliga noveller, oftast i starkt satirisk ton. Det sjunde brefvet (sid. 97—112) är en uppfostringsnovell, som behandlar de förvända pedagogiska principerna vid barnens undervisning, och sid. 121—25 innehålla en ironisk berättelse om de onyttiga universitetsstudiernas inverkan på en ung man. 'Acrisii historia', som skildrar en girig köpmans öden, upptar sid. 226—40 och en slösares historia berättas sid. 258—262. I dessa små noveller tycker man sig se en inverkan från Marmontels 'contes moraux', som stundom uppta ett bestämdt karaktärslyte eller ett pedagogiskt problem till novellistisk behandling, och som vid denna tid voro utomordentligt populära. Redan namnen på de uppträdande personerna äro af samma typ som hos Marmontel (Dorimon, Leander, Polyartes o. s. v.). Bergeströms försök af detta slag äro dock föga märkliga och röja uteslutande moraliserande

[1] Påpekadt af Paludan, Holbergs 'Niels Klim', sid. 332.

[2] Som en detaljlikhet kan anmärkas, att Schütz låter mänskorna på den okända ön tala hebreiska, och Bergeström Philippiniens invånare latin.

syften, inga psykologiska intressen. Kärleken är omsorgsfullt utestängd från Bergeströms stoffvärld.[1]

Hvad tendensen i Bergeströms bok med dess blandning af svartmålningar och utopiska skildringar angår, så är den utprägladt och stridbart religiös. I hans Petraea råder ett oerhördt och olidligt tvång på den enskilde individen — liksom i de flesta utopier allt från Platos 'Staten' — och särskildt på det religiösa området drömmer Bergeström om ett sannskyldigt tvångs- och skräckregemente. Prästerna få aldrig synas bland allmänheten annat än i ämbetsförrättningar och få öfver hufvud icke ha ens de oskyldigaste förströelser; spioneri, angifvelse och exkommunicering spela en viktig roll i denna idealstats kyrkotukt, som straffar svordomar, sabbatsbrott och bortovaro från gudstjänst på de eftertryckligaste. Men Bergeströms sympatier visa sig dock allt annat än högkyrkliga. Han skildrar prästerna i Philippinien såsom vidunder af ogudaktighet och sedeslöshet, de där hänsynslöst förfölja de fromma ''epimeniterna'', d. v. s. pietisterna[2]. Öfver hufvud berör sig Bergeströms skildring (t. ex. sid. 36—48) af prästerna i Philippinien — hvarmed ögonskenligen åsyftas samtida svenska förhållanden — på nästan alla punkter med Mörks ett par decennier äldre framställning i 'Thecla', såsom också tidigare anmärkts. — För öfrigt ifrar Bergeström mot det vid frihetstidens slut fallfärdiga partiväsendet; hans skildring af ''slaghökarna'' och ''rapphönsen'' i Philippinien är ingifven af en indignation, som verkligen ger flykt åt hans ord. (Se t. ex. den liffulla och drastiska beskrifningen sid. 179—185).

[1] På sid. 109 omtalar Bergeström den roll romanlitteraturen spelade i Dorimons uppfostran. Han läste »ej annat än lastbara Romaner. Dessa hade han i fickan merendels så ofta han med sin närvaro hedrade någon af de offenteliga föreläsningarne; Han skulle med något förnöta tiden. En af hans vänner kom en gång öfver honom, då han på en Theologisk Lection var fördjupad i orimmelig kärleks historia; En annan gång läste han under en prädikan något uti en bok, kallad, den lycklige spelaren, som kom honom at gifva upp ett ofantligt skratt; men han var rik; det kunde således ej förmenas honom skratta.»

[2] Jämför noten sid. 6, där »epimenit» säges »nyttjas i samma bemärkelse som Pietist uti vissa Europeiska orter». Sid. 15 heter det: »Det som borde vara hufvudlära har blifvit en Sect, och det som icke ens borde tålas som Sect, utgiör nu sielfva Religionen ock kallas med orätt Orthodoxie»

Bergeströms oförskräckta och hänsynslösa lynne röjer sig nästan öfverallt i 'Indianiske Bref'. Att han var en lidelsefull motståndare till adelskapet visar det patetiska och agitatoriska tal, som han meddelar sid. 162—171, och som i Petraea hållits för 90 år sedan vid riksmötet och förorsakat de viktigaste reformbeslut. I Petraea äro numera alla medborgare ''lika i anseende til härkomst, jord-ägendom, och rättighet til ämbeten efter hvar och ens skicklighet'' (sid. 161); jorden har delats mellan alla invånarna och det är stadgadt, att ingen får äga mera jord än som ger 50 tunnor säd — alltså en ganska radikal jordreform. Liksom Bergeström här visar sin känslighet för 1700-talets revolutionära politiska strömningar, så förråder han på andra ställen sin mottaglighet för det likaledes med Rousseau sammanhängande vänskaps- och natursvärmeriet. Bergeström är trots sin stränghet och härsklystnad anstucken af tidens sentimentalitet. Brefven till Aristippe öfverflöda af de känslosammaste vänskapsutgjutelser, och äfven naturen skildras på ett utprägladt rousseauanistiskt sätt. Hela tionde brefvet är ägnadt åt landtlifvets pris: ''Här i den liufva Landsbygdens sköte har jag nu öfver 14 dagar varit nersänkt uti de ädlaste nöjen; nöjen, som mäst passa för en människja, hvars hiärta lärt smaka naturen och vörda naturens Herre'' (sid. 145). Den därpå följande rousseauanskt färgade landskapsskildringen tillhör det bättre i 'Indianiske Bref'[1]. Alldeles i tidens sentimentala stil är det, när författaren och hans värd, den gudfruktige landtprästen, gå ut i naturen och stämmas till poetiska andaktsstunder: ''Ofta sätta vi oss på gröna vallen vid en susande bäck, betäckte af täta och skuggrika trän. Här upprepa vi

[1] »Än öfvervandra vi de glada slättmarker, där en frisk Boskap hämtar vällust af de otaliga rätter, som jorden tilredt; än träda vi emellan de höga sädesfälten...; än sitta vi i den skuggrika dalen, dit västanvädrets ynnest samlar mångblandade och upplifvande rökvärk från de otaliga liljor, som växa omkring oss...; nu gå vi til en stilla insiö, hvars blänkande yta blixtrar af den lekande fisken: Så uppväcker den lifgifvande naturen våra stelnade känslor.» Värdinnan har dukat bordet i en grotta: »renlighet och enfaldighet pryda ett naturens mästerstycke, och giöra den ojämna bärgsklyftan prägtigare, gladare, roligare än stadens förgylta boningar». »Ett flygtigt och fåfängt sällskap finner ingen ro i det okonstlade och oskyldiga.» (sid. 146).

för hvarannan vackra stycken, som vi minnas, och förnöjas äfven stundom af våra egna qväden'' (sid. 151).

För visso, hur mycket Bergeström än bekämpade Rousseaus uppfostringslära, af den från Rousseau utgående sentimentaliteten var han själfsmittad. Det är icke lätt att ge sig i strid med de stora andarna utan att få bära något märke däraf till minne. Det kan undslippa Bergeström en tanke sådan som denna: ''Det är bedröfveligit at den välvilliga naturen, som utgår af den nådiga allmacktens sköte, icke får ostörd för människo-vold, utgjuta sin ynnest'' (sid. 371). Det är det rena ekot af tidens nya naturevangelium om mänskans uselhet midt i en eljest förträfflig värld.

I sin helhet är Bergeströms 'Indianiske Bref' ett torrt och okonstnärligt arbete. Som personligt dokument och som vittnesbörd om tankar och strömningar vid frihetstidens slut har det ett visst intresse; som fantastisk reseroman är det däremot mer än torftigt. Språket är utan smidighet, men icke alltid utan must; Paludans beskyllning ('Holbergs Niels Klim', sid. 332) att stilen är ''affectert, opskruet'' är skäligen orättvis. I 'Lärda tidningar' 1771, n:r 58, 59 och 61, erhöll Bergeströms verk en vidlyftig och berömmande recension. Det heter: ''Detta arbete har blifvit styckevis utgifvit, som en veckoskrift, af en Auctor, hvilken tillförene meddelt allmänheten åtskilliga vackra skrifter, och är i det hänseende fördelaktigt känd.'' Slutorden, som lyda: ''Häraf synes, hvad ämnen häruti förekomma, och med hvad munterhet de äro föreställde'', tillerkänna boken just den egenskap, som den minst äger och bäst behöfde: munterhet och godt humör. Det är just den buttra och hårda förbittringen i den, som lamslår fantasien och gör den till ett klent diktverk.

Långt värdefullare som diktverk är *'Om Nahkhanahamahhem eller dumhetens och dårskapens land''*[1]. Här har författaren icke inskränkt sig till att predika moral, utan verkligen gifvit sina ideer objektivt gestaltad, om också starkt fantastisk form.

[1] »Tryckt uti Carlscrona åhr 1771». 28 sid. 8:o. Skriften medföljde 'Carlscronas Veckoblad' n:r 29—35 såsom ett slags följetong, afsedd att kunna bindas i bokform.

Liksom Swift använder Bergeström jagformen för sin berättelse. Författaren omtalar, att han af en storm drifvits till ett okändt land med det långa och besvärliga namnet, och att han kommit till detta lands stora och präktiga hufvudstad. Folket består af två olika kaster: hufvuden och magar. De förra äro långa och magra med jättestort hufvud, de senare äro väldiga, klotrunda bukar utan hufvud, men med en bred mun och ett par ögon på bröstet.

Magarna, som äro praktiska, dristiga och tilltagsna, starka och dumma, äro de regerande, och begagna de metafysiska, disputerande, skeptiska, lärda och trätlystna hufvudena till slafvar. Hufvudena ha gjort ritningarna till de präktiga palats, hvari magarna bo; själfva husera de i usla kojor. Hufvudena nyttjas "til Präster, Schol-Betjänter, Informatorer, och Secreterare vid deras Rätter och Domstolar". De största och viktigaste ämbetena tillsättas genom att mäta magarna; den som har den största buken får platsen, och hyllas af några fattiga hufvuden i vackra poemer, som han honorerar med dricksspenningar. Sedan berusa sig magarna vid en stor måltid, tills de "svalkas i ränstenen, under Pukors och Trumpeters klang".

Författaren bevistade bl. a. en disputationsakt, där ett mutadt hufvud försvarade tesen, att Adam varit mage och icke hufvud. "Men som hufvudet, hvilket denna gången skulle försvara Magmeningen, icke hade medhåll utan af dem, som ej kunde tänka, så blef han till slut bristande i bevis, och det hade så när blifvit af det lärda Rådet fastställt, at Adam haft hufvud; då i det samma Magistraten lät upläsa et påbud, som befalte en hvar at tro, det Adam ej hade hufvud, och framviste för hela allmänheten ett mål på Adams maga, hvilket tydeligen tilkänna gaf, at han hade varit i den delen bättre försedd, än den förnämsta Man i staden, och därmed blef ändteligen Disputen all och allmänheten öfvertygad." Författaren blef själf tillfrågad om sin mening i saken och svarade utan tvekan, att Adam haft mage och ej hufvud; han skulle eljest ha riskerat lifvet.

Vidare följer författarens beskrifning på magarnas och hufvudenas olika societeter och sällskapsnöjen. Han berättar

äfven, att det under hans vistelse i landet med laga dom fastställdes, att magarna finge använda hufvudena som ridhästar.

Till slut förklarar författaren uppkomsten af dessa båda afarter af mänskosläktet. De organ, som öfvas flitigt, dra bloden till sig och växa, medan de obegagnade förtorkas och försvinna. Han är af den meningen, att redan hos vanliga mänskor en liknande tudelning äger rum, fast differensen ännu icke hunnit så långt — och därmed anger han tendensen i sin i Swifts anda tecknade karrikatyr.

Något annat inflytande af vikt än det från Swift torde icke vara möjligt att uppvisa, ehuru möjligen idén med magarnas omfång som kompetensmätare kan härstamma mer eller mindre direkt från *Halls* 'Mundus alter et idem', såsom Paludan påpekar ('Holbergs Niels Klim', sid. 334). Eljest äro icke blott namngifningen och den yttre fabeln besläktade med Swifts verk, utan äfven tonen och uppfattningen väsentligen likartad. Det är samma bittra och hånfulla ironi, som endast ofullständigt döljer ett djupt och uppriktigt hat.

Det är detta hat, som ger färg och kraft åt skildringen af de fräcka och vidriga "magarna"; äfven om inget egentligt händelseförlopp utvecklar sig, så har dock författaren funnit slående och konkreta drag och förmår därför intressera. Tänker man sig Bergeströms egen ställning som lärd skolman i en småstad, så gissar man ovillkorligen att det är personligt patos som ligger bakom den indignerade tonen. En vitter och filosofiskt intresserad man som Bergeström kan ha känt sig både ensam och sedd öfver axeln i det goda Carlscrona, där de med Kungliga Amiralitetet sammanhängande intressena måhända dominerade rätt ensidigt. Det bör då ha beredt den flitige (måhända magerlagde?) litteratören en hemlig tillfredsställelse, när 'Carlscronas Veckoblad' från själfva Amiralitetstryckeriets pressar utsände dessa blodigt ironiska skildringar från dumhetens och dårskapens land, hvaröfver säkerligen många af tidningens stormagade läsare ha förundrats och häpnat . . .

Men frågar man sig, hvarför Bergeström i denna satir lyckats så oerhördt mycket bättre än i sina 'Indianiske Bref',

så kan själfva skriften kanhända ge svar därpå. Ty författaren är icke längre den ensidige tendensförfattaren, som ställer den mänskliga fullkomligheten som kontrast till den högsta uselheten, han skildrar icke filistrarna som onda andar och de lärda som änglar. Nej, magarna äro, med all sin dumhet, företagsamma och klipska — det är medgifvanden, som Bergeström gör dem trots det hat han ägnar dem — och hufvudena kan han trots den sympati, hvarmed han skildrar dem, icke frikänna från att vara skeptiska — ett svårt fel för den fromme prästmannen — tadel- och afundsjuka samt misantropiska.[1] I denna fördelning af skugga och dager ligger gryningen till en högre vishet, till *humor*, och det är icke utan, att man i denna ansats ser orsaken till satirens öfverlägsenhet öfver 'Indianiske Bref'.

I hvarje fall är Bergeströms 'Om Nahkhanahamahhem' den i stort sedt fantasifullaste och bäst lyckade af de fabulösa reseskildringar, som skrefvos i Sverige under 1700-talet.

8. Familjeromanen och den sentimentala berättelsen.

Familjeromanen, skapad af Marivaux, Richardson och Fielding, går vid mediet af 1700-talet segrande öfver hela Europa, öfverallt framkallande beundrare, öfversättare, efterbildare. Den satiriska samhällsromanen, den realistiska äfventyrsromanen, fesagan och alla andra företeelser på berättarkonstens område äro endast biströmningar af underordnad betydelse vid sidan af denna flodvåg. Intresset vänder sig allt afgjordare mot det hvardagliga lifvets strider och problem, uppfattade med djupt intresse för dygden och dess seger, skildrade med patos eller sentimentalitet, mera sällan med Fieldings gyllene humor.

Rousseau skrifver med *'Julie ou La nouvelle Héloise'*

[1] Bergeström betraktar alltså både »hufvuden» och »magar» som missbildningar. Jämför Warburg, 'Ill. svensk litteraturhistoria' sid. 81, där tendensen tyckes uppfattad som endast riktad mot magarna. — Icke heller kan Swifts Laputa betraktas som *förebild* till skildringen — där befinna sig de lärde tvärtom i högsta makt och anseende.

(1761), en af 1700-talets största romaner, ett af litteraturens odödligaste och inflytelserikaste verk. Påverkningen från Richardson[1] är därvid af största betydelse, men härtill komma andra viktiga faktorer. Dygdesvärmeriet, som Rousseau har gemensamt med Richardson, mister hos fransmannen sin triviala och nyktra platthet; passionen, den allhärskande, är med i spelet om Julies och Saint-Preux's lycka och dygd. Den glöd, som Rousseaus skildring af kärleken äger, är besläktad med Prévosts. Men därtill kommer den lyriska vältalighet, den berusande stämningsmakt i natur- och mänskoskildringen, som är Rousseaus faddergåfva och som gör honom till 1700-talets störste häxmästare och förtrollare, revolutionens frambesvärjare, sedernas förändrare, alla unga hjärtans hjälte och mästare, hvars graf under susande popplar på den ensamma ön är en vallfartsort för de nya idealens konvertiter. Naturförtjusningen, den nya, innerliga och dogmfria religiositeten, med ett ord: sentimentaliteten har en af sina grundpelare i 'Heloise'. — Men än mer. Rousseaus roman är icke blott en familjeroman och en sentimental roman, det är en social, en filosofisk roman. Voltaire, som kände mera för idéer än för mänskor, skref spefulla och gycklande filosofiska romaner, som ingenting annat voro än *contes*, sagor; Rousseau skref en mänskligt gripande roman ur verkligheten, där samtidigt moraliska och sociala ideal predikades med hans själs naivt flammande patos. Ståndsskillnaden, föräldrarnas oinskränkta rätt öfver barnens hjärtan, det var målen för hans angrepp. Ännu i 'Werther' — som står 'Heloise' så nära, enligt hvad Erich Schmidt i en af sina utomordentliga undersökningar visat[2] — ljuder ett eko af Saint-Preux's förtviflan öfver hans sociala undervärdighet.

Så förena sig i 'La nouvelle Héloise' århundradets hufvudströmningar. Den starka och personliga konstnärliga form som Rousseau gaf sin roman gjorde den till ett af de verk, som klarast belysa det dikteriska uttryckets makt.

[1] Se härom *J. Textes* ypperliga analys. (J. J. Rousseau et le cosmopolitisme littéraire, sid. 277—309).

[2] 'Richardson, Rousseau und Goethe', Jena 1875.

Under frihetstidens senare decennier nå dessa strömningar äfven till Sverige för att under den gustavianska tiden vinna ett ständigt ökadt inflytande i en allt mera utprägladt sentimental form. Vi skola här ta en öfverblick af hithörande företeelser, för så vidt de falla inom gränserna för frihetstidens epok.

*

Af *Marivaux* finnas icke alltför talrika spår. Att Tessin, som var personligen bekant med författaren, hade båda hans stora romaner i sitt bibliotek, är ju endast naturligt. Båda förekomma likaledes i bokhandlarnas annonser, t. ex. i Stockholms Veckoblad 1757 och Dagligt Allehanda 1770, men jämförelsevis sparsamt. Att ''Marianne'' likväl varit en vanlig lektyr för unga fröknar, synes framgå af ett ställe i Bergii 'Småsaker'[1].

Af *Crébillons* utaf Marivaux starkt påverkade 'Egarements du coeur et de l'esprit ou Mémoires du M. de Meilcour' (1736) utkom första delen 1749, tillägnad C. G. Tessin[2]. Detta allvarliga och sediga verk af den ryktbare pornografen är icke minst märkligt genom sitt företal, där författaren polemiserar mot äfventyrsromanen och med programmässig klarhet uttalar en realistisk trosbekännelse. Af denna Crébillons tankegång möter oss ett eko i en märklig och utförlig recension i ''Lärda tidningar'' 1749 (n:r 43), där troligen för första gången den psykologiskt-realistiska romanens talan föres inom den svenska litteraturen.

Inledningsvis betonas, att det nya smakidealet är *utile dulci;* sanningen förtjänar att prydas, ju täckare hon är, desto rördare åskådare får hon. ''Våra öron äro nu blefna så läckre, och våra ögon så blygsamme, att de förargas öfver en torr och naken sanning.'' Mästaren i att på en gång gagna och roa är just denne auktor. — Efter detta

[1] Sid. 108 heter det i ett samtal mellan tvenne fröknar, att förmiddagen räcker så föga till för allt som skall medhinnas; bl. a. behöfver hon »en timma till Marianne och en handvändning till morgonböner».

[2] »Sinnets och hjärtats villovägar, eller Meilcours äfventyrer, på fransyska skrefna af Crebillon Sonen, i tre delar försvenskade. Med Kongl. Maj:ts Allernådigste Privilegio». Lars Salvius 148 sid. Dedikationen är undertecknad *C. G. J.*

heter det: "Romaner, som af förnuftigt folk så högeligen och ofta med skäl föraktas, skulle tilläfventyrs ibland alla skrifveslag bli de nyttigaste, om de ej vore så mycket uppfyllte med mörka och tvungna äfventyrer, med slagskämpar, hvilkas dater ofta upphöjas öfver all sannolikhet, m. m., utan fast mera förestälte lika som i skådespelen rena bilder af människans vandring och uti dem straffade laster och dårskaper; händelsen skulle då visa sig i naturlig skepnad, så att Läsaren så oförmärkt finge se människan såsom hon verkligen är, ja fast det ock vore sin egen afmålning. — De bilder och föreställningar, som hämtas utur naturens sköte, äro säkert de lifligaste. Dessa äro just de samme, som auctoren följt i denna sin beskrifning. Läsaren lärer ej utan särdeles nöje sjelf finna, huru nätt och behageligt han föreställt en yngling, sådan, som han i sin första ungdom gemenligen är, okonstlad och enfaldig, så, att han ännu ej känner den verld, hvaruti han måste umgås. Den första och andra delen gå ut på denna hans okunnighet och första älskog[1] . . . Auctoren har i synnerhet vist sitt mästerstycke deruti, att han så lyckeligen utfört en kärlekshandel, som blifvit upptänd emellan en Yngling om 18 och ett fruntimmer om 40 års ålder, hvilket är en så ovanlig händelse, att den väl kan tjena till att underhålla hos läsaren en uppmärksamhet och längtan efter utgången." Till slut betonas, att syftet varit att skildra kärleken, icke lustarnas oordentligheter.

Med sitt betonande af romanens psykologiska sida — låt vara utan konsekvens — är denna recension, som är författad samma år som t. ex. 'Theclas' första del såg dagen, ett betydelsefullt tidstecken. Men trots det kungliga privilegiet och dedikationen till Tessin tyckes Crébillons roman icke lyckats vinna den ännu omogna allmänhetens intresse; åtminstone utkom aldrig mera än denna första del, ehuru det i recensionen hette, att andra delen redan var under pressen. Under den gustavianska tiden däremot vann det franska originalet en vidsträckt, af bokhandelsannonserna vitsordad spridning.

[1] Innehållsredogörelsen utelämnas.

Af Richardsons verk öfversattes intet under innevarande period, men de lästes så mycket mera, framför allt i fransk öfversättning; den af Prévost verkställda af 'Pamela' fanns som redan nämndt i Tessins bibliotekskatalog 1749.

Det äldsta spår jag funnit af Richardson i Sverige är, att 'Pamela' på tyska ingick i en bokauktionskatalog från 1743, som förvaras på K. B. Det är alltså endast ett par år efter originalets publicerande. 'Clarissa' omnämndes i Sverige samtidigt med att det höll på att utgifvas. I 'Lärda tidningar', 1748, n:r 75 meddelas från London: ''*Clarissa* är en roman, som vunnit stort bifall.'' Tredje och fjärde delen ha nyss utkommit. ''Auctoren förråder en stor kunskap om människans hjärta och ger en naturlig afmålning på dess mångfaldiga rörelser.'' Här följer en karaktärisering af romanens hufvudpersoner. Det anmärkes vidare, att personerna icke ''på något förblommeradt sätt varda afskildrade, som fast mera, såsom de till uppsåt och gerning verkligen pläga förhålla sig. Ändamålet tyckes gå deruppå ut, att föreställa de många svårigheter, som ett dygdigt fruntimmer måste utstå, och har Auctoren derutinnan varit ganska lyckelig''. Till slut meddelas, att romanen äfven fanns på tyska — säkerligen var engelska icke ett språk, som man kunde supponera begripligt ens för den bildade allmänheten.

Som synes, betonas här den psykologiska och realistiska sidan i den nya romanen med all tydlighet. Om ''Charles Grandinson'' förekommer den första notisen i 'Lärda tidningar', 1760, n:r 57, från Leipzig. Richardson omtalas här som 'Pamelas' och 'Clarissas' kände och berömde författare, och hans nya roman lofsjunges. Men det anmärkes från en klart konfessionell ståndpunkt, att Grandinson med en alltför kylig ifver docerar religionen inför Clementine, och det påpekas, att hans religion hvarken är protestantisk eller katolsk, utan ett mellanting. Richardson var också nu i själfva verket författaren med den europeiska publiken, som fick ta hänsyn till konfessionsolikheterna bland sina läsare.

Att Richardsons popularitet, som under den gustavi-

anska tiden antog kolossala proportioner, redan under frihetstiden var högst ansenlig, framgår på flera sätt, af bokhandelsannonser i stockholmska och göteborgska tidningar och af omnämnanden. I Bergii 'Småsaker' (1757) utbrister, i det förut omnämnda samtalet på sid. 108, en ung fröken: "När jag har min mops och Pamela, kan jag förgäta hela verlden." — I Berchs förträffliga 'Posten' (1768, n:r 38) skrifver Lisimon till sin Lysandra ett bref om läsning, där det bl. a. heter: "Kom ihog, huru ofta jag uppmuntrat Lysandra at välja goda böcker; med hvad glädje jag sett hennes unga hjerta upfylt af förskräckelse och hat för lasten, samt den renaste kärlek för dygden då hon läsit *Clarisse;* huru jag varit rörd, då jag sett henne le med Molière, och gråta med Racine."

Af Richardsons efterföljare öfversattes åtskilligt, troligen därför att flera af efterbildningarna voro af mindre omfång än de beundrade mönstren.

Af *Gellert* utkom sålunda 'Den svenska grefvinnan' i öfversättning af *B. Ågren*. Denna mycket misslyckade roman är ett omoget försök att imitera Richardson, till hvars mest entusiastiske lofsjungare Gellert hörde. Trots föresatsen att skrifva en psykologisk och moralisk roman har det föråldrade äfventyrsmaneret fullständigt behärskat författaren. Händelserna följa slag i slag, den ena underbarare och skräckfullare än den andra, utan verklig motivering eller psykologisk fördjupning, endast då och då afbrutna af torftiga moraliska betraktelser. Som exempel på hur Richardson kunde uppfattas där man icke hade sinne för det väsentliga hos honom, är 'Den svenska grefvinnan' ganska intressant; som jag senare skall visa finnes det ett ganska analogt svenskt fall.

I Sverige blef Gellerts roman mycket omtyckt. Gjörwell recenserar den berömmande ('Svenska Mercurius' 1757, oktober), och försäkrar: "Detta arbetet är värkeligen vackert och kan leda till mången dygdig eftertanka, såsom den ej är skrifven uti de vanliga romanernas smak, och Hr Prof. Gellert utomdes är älskare af Religion och goda seder." Till bokens spridning bidrog både Gellerts popularitet och själfva titeln — romanen spelar dock icke i Sverige — samt,

hvad den franska öfversättningen af år 1779 angår, att den var tillägnad konungen af Sverige[1].

En af Richardsons franska efterföljare var Madame *Riccoboni*[2], som dock äfven mottagit andra engelska intryck, från essayisterna och från Fielding. Af henne öfversattes ett af henes bästa arbeten 1761 under titeln 'Milady Juliette Catesbys bref, til sin vän, Lady Henriette Campley'' (Stockholm, Lars Salvius). Denna brefroman är verkligen ett för sjuttonhundratalsromanen representativt verk och tillhör dem, som på moderna läsare göra ett långt starkare intryck än Richardsons. Skildringen är aristokratiskt inriktad på det psykologiska skeendet. Karaktärsteckningen har en utomordentlig finhet och grace, och trots den veka sentimentaliteten finnes äfven ansats till en lätt humor (t. ex. i skildringen af sir Henry, lady Catesbys misslyckade friare). Uppfattningen af kärleken är alldeles okonventionell och ter sig för nutiden som moralisk i en långt djupare mening än Richardsons ogenerösa och beräknade dygdesamhet.

Till den framgång, som 'Juliette Catesbys bref' vann i Sverige bidrog säkerligen i hög grad den ypperliga öfversättningen, den ojämförligt bästa och smidigaste, som kommit någon roman till del under hela 1700-talet.[3] Recensionen

[1] I 'Götheborgske Spionen' 1767, n:r 5, meddelas ett bref, som berättar om ärebetygelser, som kommit Gellert till del i hans egenskap af 'Den svenska grefvinnans' författare. — Anekdoter om Gellert äro vanliga i pressen. — I 'Götheborgs Allehanda' 1774, n:r 25, 26, 27, meddelas en brefväxling mellan Gellert och en ung saxisk fröken, som vändt sig till honom för att få bot för sin melankoli; han råder henne att läsa mindre 'Clarissa' och 'Grandinson' och i stället vetenskapliga arbeten. — Den franska öfversättningen af Gellerts roman anvisas af Gjörwell såsom lämplig vid språkundervisningen, 'Dagligt Allehanda' 1780, n:r 232. — Ännu 1788 nämnes den i 'Dagligt Allehanda' (n:r 45) som en allmänt läst och värderad bok vid sidan af 'Werther'. — Af Gellert utkom 1767 'Fabler och berättelser'.

[2] Madame Riccoboni, numera så godt som glömd, var aktris vid Comédie Italienne i Paris (Se *Grimms* 'Corréspondance Littéraire', band 4, sid. 98) och svärdotter till den italienske dramatikern Lodovico Riccoboni. För att trösta sig öfver sitt olyckliga äktenskap ägnade hon sig åt romanförfattarskapet. Hennes romaner gjorde genast stor lycka (Se Grimm, anförda ställe), och man vågade till en början icke tro, att hon verkligen var författare till dem.

[3] Öfversättningen, som är anonym, är såsom en gärd af vänskap tillägnad en A. N. — Att öfversättningen också uppskattats till sitt värde, framgår af åtskilligt. *Gjörwell* klandrar i 'Svenska Magasinet' (1766 mars, sid. 178) en öfversättning af 'Tom Jones' och säger, att den som däremot »vil läsa en från Fransyskan väl öfversatt Roman», skall läsa 'Juliette Catesbys bref'. Han

i 'Lärda tidningar' (1761, n:r 13) betygar romanens illusionsgifvande makt på ett ganska virrigt sätt.[1] Gjörwell var en beundrare af romanen; i ett bref till sin vän Knut Leijonhufvud af den 23 sept. 1761[2] omtalar han en kvinnlig släkting, hvars vackra ögon gjort intryck på honom och om hvilken han säger: ''Hon läser gerna det, som är vackert. Jag har gifvit henne Milady Catesbys Bref och Atis, och jag har just råkat i hennes smak.'' Det är tydligen den svärmiska sentimentaliteten som gripit honom; 1766 skrifver han i 'Svenska Magazinet' (mars, sid. 178), att den, som vill ''blifva på det ömaste rörd, lärer finna et fulkomligt nöje af Juliette Catesbys bref''[3].

uppmanar den okände öfversättaren att fortsätta sin verksamhet. — I företalet till 1783 års öfversättning af 'Candide' förklaras likaledes, att Riccobonis roman är bättre öfversatt än någon annan.

[1] Då recensionen är betecknande för uppfattningen af den moderna engelska brefromanen som *verklighet* i motsats till den äldre heroiska romanen, kan ett utdrag förtjäna plats: »Ett arbete, som för sin behagelighet och sunda smak skall vunnit ett så allmänt tycke, att det blifvit öfversatt på flera europeiska språk, innan det nu jämväl utkommit på svenska. Om ej namnen och orterne, tillika med flere omständigheter, intygade, att hvad här berättas, verkeligen passerat i Ängelland; så kunde en läsare snart falla på den tankan, att detta vore en fingerad roman, som med sina artiga infällen och invefvade händelser, hvarigenom Läsaren uppehålles i längtan att få veta utgången, skulle endast vara skrifven till att roa och förnöja sina läsare. Det må nu vara härmed hur det vill, så lärer dock hvar och en förnuftig medge, att det är fullt af uppbyggeliga moraler, och att de ömmaste passioner här föreställas så lifligen, som de verkeligen förhålla sig, så att dess läsning ej mindre kan ske för ro och nöje, än nytta skull.»

[2] Aftryckt af *Sylvan*, Svenska pressens historia, sid. 196—97.

[3] »Juliette Catesbys bref» var länge en populär roman, högt skattad äfven på litterärt håll. När 'Stockholmsposten' 1781 (n:r 48) ger ett referat (efter 'Journal Encyclopedique') af Fredrik den stores bekanta verk om, eller rättare mot, den tyska litteraturen, försäkras det inledningsvis, att Tyskland intet äger som kan jämföras med 'Lettres de Milady Catesby'. — Under 1700-talets sista decennier är det franska originalet ännu en stående bokhandelsartikel, och ännu 1796 förekommer en kollisionsannons i 'Dagligt Allehanda' (n:r 29) om en beramad öfversättning, som dock icke synes ha blifvit af. — Äfven andra verk af Riccoboni ha varit kända. Den 1783 utgifna 'En flicka som knapt ges, en historia som föga fins' är identisk med en novell af R., 'Histoire d'Ernestine'. Det franska originalet annonseras rätt ofta till salu, liksom stundom andra romaner af R. (t. ex. 'Sophie de Vallière'). Hennes 'Oeuvres' förekomma ofta under 1780- och 90-talen, ja ända fram till 1809. — I 'Allmänna biblioteket' 1777 (stycke 19, 30 juli) meddelas en ur 'Esprit des journaux' öfversatt recension af R:s roman 'Lettres de Milord Rivers à Sir Charles Cardigan'. — I 'Stockholmsposten' 1778 (n:r 263) nämnes madame R. bland namnkunniga fruntimmer: »Fru R. har tilvunnit sig allmän aktning af det läsande Europa, som roar sig med välskrifna sedolärande romaner, en af de begärligaste och tillika mest undervisande sorter

Fieldings rykte och verk nådde äfven under frihetstiden till Sverige, ehuru det särskildt om honom gäller, att han uppskattades till sitt fulla värde först under den gustavianska tiden. Det tidigaste spår jag funnit af Fieldings romaner i Sverige är i C. G. Tessins år 1754 upprättade bibliotekskatalog[1], som upptar 'Joseph Andrews' i två franska upplagor, den tidigaste från 1744, och 'Tom Jones' i en fransk upplaga af 1750. Öfver hufvud har Fielding lika väl som hufvudmängden af engelsk litteratur endast varit känd i fransk öfversättning. 1756 annonseras 'Tom Jones' på franska till salu i 'Stockholms Veckoblad' (n:r 13) och 1765 utkommer 'Tom Jones eller Hittebarnet. Skrifvit på engelska af M. Fielding' i 4 tomer på sammanlagdt 750 täta sidor från Horms förlag i Västerås, öfversatt från franskan af *Mårten Ekelund*[2].

Denna öfversättning af 1700-talets konstnärligt mest betydande roman kan icke annat än betecknas som en högst förtjänstfull gärning, och Fieldings fria och harmoniska mänsklighet har säkerligen varit af en välgörande, om också nu nästan okontrollerbar inverkan. Öfversättningen kan i stort sedt betraktas som god; i fråga om ordval o. d. visar öfversättaren mycken eftertanke och stort nit.[3] Emellertid har han icke undgått en del äfven ganska grofva öfversättningsfel.

imaginationsfoster, som bilda ungdom under det de förnöja den. Hennes sinrika och intagande skrifter, ehuru til ett stort antal, äro dock allesammans tecknade med en prägel af äkta snille.»

[1] Katalogen uppgjordes i och för böckernas försäljning, som nödvändiggjordes af Tessins ekonomiska ställning. Emellertid inköptes biblioteket i sin helhet 1757 af kronprinsen för 60,000 D:r K:mt. Tessin fick behålla vissa delar däraf till bruk under sin lifstid.

[2] Öfversättningen tyckes ha verkställts långt tidigare, ty företalet är dateradt Livorno den 8 maj 1760. I detta, som har formen af ett bref till en fru, erinrar Ekelund, att han tidigare för henne öfversatt 'Tom Jones' muntligen och att den gjort ett djupt intryck på henne. Lärdomen af boken framställer han vara den, att »en renhjertad altid kan hoppas, och at han ofta från de svåraste omständigheter blifver satt i stånd, at visa sin oskuld och sin dygd».

[3] Han diskuterar ofta i noter ords och talesätts större eller mindre lämplighet eller användbarhet: om ordet fantasi säger han t. ex. att mången tysk adelsman skulle önska vara lika väl naturaliserad i Sverige som det ordet, om »supplicera» anmärker han, att det är brukligt t. o. m. bland bönder, o. s. v. Hans språkliga intresse har för sin tid varit ovanligt vaket.

Gjörwell riktar också en del befogade anmärkningar mot öfversättningen i sin recension i 'Svenska Magazinet' 1766 (mars, sid. 178). Om själfva boken yttrar han, att det är "en roman, som är en af de bästa, som någonstädes utkommit". I 'Lärda tidningar' ingick 1766 (n:r 23) en recension, som är af intresse, därför att den vitsordar den franska öfversättningens popularitet[1].

Redan nu börja verk af andra författare att tillskrifvas Fielding, troligen som ett ockrande på hans popularitet. I 'Lärda tidningar' 1760, n:r 57, omtalas en nyutkommen roman, 'Henriette' af Fielding, som f. ö. är till låns i Salvii boklåda.[2] — Under den gustavianska tiden skrefs, som vi senare skola se, Smollets produktion nästan undantagslöst under Fieldings namn.

En af Richardson och Fielding påverkad omfångsrik engelsk familjeroman, som var känd i Sverige i fransk öfversättning och vid periodens slut äfven öfversattes, är Mrs *Haywoods* 'The history of Miss Betsy Thoughtless', på svenska kallad 'Den obetänksamma själfkloka, eller Fröken Betsy Thoughtless historia'[3]. Romanen är stoffligt mycket intressant genom klara och sakliga skildringar af londonskt lif. Något af Fieldings satiriska lynne eller af hans humor söker man förgäfves, men den psykologiska skildringen har en realism, som erinrar om honom. Moralen är densamma som hos Richardson: den konventionella anständigheten är högsta norm. Den nyktra och kraftfulla engelska andan öfver hela berättelsen bör ha gjort ett starkt intryck på den svenska

[1] Det heter: »Denna moraliska dikt har i synnerhet för sina förträffeliga Caracterer skul vunnit ett stort tycke. Vid öfversättningen, gjord af Herr M. E. vore dock ett eller annat att påminna. Vi kunne däraf ej göra något utdrag, hälst den fransyska öfversättningen redan länge varit hos oss känd och läst. Det märkes allenast, att i Toms lefnadslopp med lifliga målningar, under allahanda skiften, föreställes, huru en lömsk i dygde-mantel, ofta går upp till äran, när en uppriktig måste strida med oblid lycka och vara ett mål för giftiga tungor.» O. s. v.

[2] I n:r 58 af årgången 1761 rättas dock misstaget och det riktiga författarnamnet, Ch. Lennox, meddelas.

[3] »Öfversätning från Fransöskan, Götheborg, Trykt och uplagd af Erik Stakberg.» Del 1—4, 1772—73. Den franska upplagan har vid öfversättningen något förkortats.

allmänheten[1]; också synes (enligt Lüdekes 'Gelehrsamkeits-archiv') en ny upplaga ha utkommit 1778.[2]

En af Richardsons mest själlösa franska efterhärmare, den platt sentimentala *Marie Le Prince du Beaumort*, omtalas med beröm 1766 i 'Lärda tidningar', n:r 82, och 1767 utkom första delen af hennes 'Bref-växling emellan fru Montier och hennes dotter markgrefvinnan af ***'.[3] Hennes halft pedagogiska romaner blefvo under den gustavianska tiden mycket lästa, liksom hennes 'contes moraux' och hennes 'Magazin des enfants'.[4]

Rousseaus 'Nouvelle Héloise' fann under perioden lika litet någon öfversättare som 'Emile' (det senare verket tillhör knappast romanen). Men hans verk trängde hit med ovanlig snabbhet och blefvo allmänt kända, ehuru de länge betraktades med en blandning af ovilja och beundran. Redan

[1] I en engelsk roman som denna går det helt annorlunda till än i de franska. De unga flickornas frihet är nästan obegränsad, nöjeslystnaden utomordentlig. Den förnäma världen har sina mötesplatser på komedien och — på auktioner. Hos badarna hyras enskilda rum, dit männen ta sin tillflykt med sina älskarinnor. Det hela är sinnligt, rått, men friskt och oförstördt. Våldtäktsförsök äro lika typiska för den engelska romanen som galanteriet för den franska. Men moralen — som för kvinnornas räkning framför allt består i Pamelas dygd, försiktigheten — segrar alltid på ett handgripligt och eftertryckligt sätt i den engelska romanen. — Från 'Fruntimmerstidningar' 1772 (n:r 12, sid. 95) kan anföras ett omdöme om den engelska och den franska romanlitteraturen: »De Ängelske Romanerne äro i allmänhet vida nyttigare för unga Fruntimmer att läsa, än de Fransyska. De förra blifva mera vid naturen och innehålla mera Caracterer; de senare sväfva gemenligan ut i flyktiga bilder, och äro uppfylte af äfventyr, mera tjenliga att förleda, än att förbättra det unga Snillet, färdigt att emottaga alla intryck.»

[2] En annons om den första upplagans försäljning i 'Dagligt Allehanda' 1773, n:r 208, kan förtjäna en plats som belysande för en boks distribuering vid denna tid, när förläggaren, såsom i detta fall, icke var en af Stockholms bokhandlare: »I Stadsens Polit. Coll. Bokhåll. Contoir, til höger på Rådhuset, säljes Landt-nöjet, bestående af 40 ark.... Därstädes finnes äfven en nyligen utkommen öfversättning, af en på engelska författad Roman, Den obetänksamma sjelfkloka kallad, 27 ark a 9 daler; hvilken, såsom fullkomlig i sitt slag, ganska rolig och sedolärande, med fullt skäl kan recommenderas. Den som, försedd med goda bevis, är hugad at antaga Fiskare-tjänst på Landet, kan sig på förenämnda ställe anmäla.» Läskretsen måste ha varit ansenlig, när bokförlag lönade sig äfven under så primitiva bokspridningsförhållanden.

[3] Öfversättaren var F. A. Falck. Del 2 utkom 1776.

[4] 1781—83 utkom 'Bref-växling mellan Emerance och Lucie' 1—4, öfversatt af M. Hambré, ny uppl. 1784; 1789 'Den nya Clarissas sannfärdiga historia' 1—2. — I 'Stockholmsposten' 1779, n:r 117, finner man henne jämnställd med Richardson.

1762 — 'Héloise' utkom 1761 — lästes i 'Lärda tidningar' (n:r 67) den första underrättelsen om Rousseaus stora roman. Från Hamburg meddelades nämligen, att en tysk bearbetning, delvis verkställd efter en professor Formeys 'Esprit de Julie', utkommit. Det heter där: ''Heloise, som Herr Rousseau utgifvit, är onekeligen et arbete, som i sitt slag, förtjänar et allmänt beröm. Det endaste, som kunnat göra något hinder däruti, har varit någon för stor vidlöftighet.'' Herr Formey har i sitt verk ''utsökt det goda och nyttiga, men förkastat alt sådant, som kunde vara anstöteligt för ungdomen''. ''Herr Formey har i sin Esprit gjort åtskilliga påminnelser emot Rousseau, som i detta tyska utdraget med mycken beskedlighet blifvit tilökte.'' Till slut anföras Rousseaus egna ord: ''Il faut des Romans à un peuple corrompu.''

Som man ser, göras här åtskilliga restriktioner i erkännandet af romanens förtjänster, och den välmenande ''beskedligheten'' stod genast färdig med sitt motgift. Mot 'Emile' — som är från 1762 — protesteras ännu mycket starkare i en i samma årgång (n:r 93) införd artikel om en i Genève utkommen 'Examen de deux ouvrages intitulés: Emile et Le Contrat Social'. Den stränga kritiken af Rousseau gillas alltigenom; det försäkras, att den ''innehåller en och annan anmärkning öfver några anstöteliga tankar, som finnas uti de anförda Rousseaus Skrifter. Auctoren har velat genom dem förekomma, at ovarsame Läsare icke måtte låta förföra sig af hans retande penna. Den, som vet huru lätt omogna sinnen kunna inledas i fördomar af den slags förkjusning, som ligger uti en Rousseaus qvicka och sinrika skrifart; lärer finna huru nödigt det blir, at de i tid förvaras mot elaka intryck''. Rousseau stämplas rent af som en usel sofist, och han klandras för sina yttranden, att lagarna skulle vara orättvisa och gynna den mäktige och rike. Till slut omtalas, att i Rousseaus verk finnas utlåtelser, ''som äro så förklenliga emot Regenter, deras författningar och högsta ämbetsmän: som förråda så stort förakt för en Christelig upfostran, och så utmärkt misstroende för Könets dygd, utan mindsta undantag'', att de ''behöfva ej mer än nämnas, för at upväcka hos förnuftiga en billig förtrytelse''.

Rousseaus politiska och moraliska revolutionism kunde helt naturligt icke annat än stöta på starkt motstånd; Gjörwell talar i ett bref till Warmholtz från 1762 om hans ''förföriska penna'', men finner personerna i romanen ''onaturliga och framförallt icke kristna''[1]. Kryger synes ha betraktat Rousseau som en läsning för tanklösa sprättar; han låter sin i 'Den förnuftige fritänkaren' (1768, n:r 5, sid. 42—46) skildrade petit-maitre läsa 'Emile' och utropa: ''quel divin Auteur'' om Rousseau.

Men hur den tidens unga, kanske delvis desamma, som den torre och allvarlige Kryger betraktade som sysslolösa dagdrifvare, läste 'La nouvelle Héloise', därom ha vi ett klassiskt vittnesbörd i *Johan Gabriel Oxenstiernas* 'Dagboksanteckningar'[2]. Han, som lämnade riddarhusets politiska diskussioner för att gå hem och spela luta, har hos Rousseau funnit en konstnärlig form för sitt eget vemodiga erotiska svärmeri. Den 14 augusti 1769 skrifver han: ''Jag läste uti La Nouvelle Heloise. Hon är af alt hvad jag läst i detta slag det vakraste, det ömaste och det som aldramäst röjer sanning af den som skrifvit henne, då så många skrifter i detta ämne äro skrifne utan några känslor eller utan att röra. Ack Gudar, hvar är den tid då jag sjelf kunde hafva varit ämne till denna bok. Jag har ock en gång i verlden kunnat säga: O! Mourons, ma douce amie, mourons, la bienaimée de mon coeur, que faire desormais d'une jeunesse insipide dont nous avons épuisé toutes les douceurs.''[3] Och den 30 oktober skrifver han ånyo: ''Jag läste i dag La Nouvelle Heloise. Huru rätt har ej Rousseau, då han säger, att han ej skulle kunna älska den menniskja, som kunde läsa utan rörelse denna bok. Jag har läst henne med ömhet, jag har tagit del i deras öden som där nämnas, och jag har storgrått vid Julies död. Jag skulle vara rädd att hafva att gjöra med en menniskja som jag såg läsa i denna brefsamling med köld.''

Förvisso, många ynglingar ha med Oxenstierna svärmiskt återupprepat de underbara ord, hvari Rousseau formar

[1] Citatet och uppgiften hämtade från Sylwan, Svenska pressens historia, sid. 306.

[2] Utgifven af G. Stjernström, Uppsala 1881, sid. 42 och 53.

[3] Det är Saint-Preux's ord till Julie efter deras fulla förening.

hjärtats strider, dess högsta lust och bittraste förtviflan, i sitt geniala verk. Det var en ny förmåga att lefva djupt och starkt, att berusa sig i lycka och kval, att älska, lida och lefva, det var ett nytt känslans evangelium, som Rousseau, seklets största andliga kraftkälla, lät flöda ut öfver Europa. Hur död och tom är icke upplysningens behärskade och logiska kultur mot denna nya kraft att naivt upplefva stora och bäfvande känslor. Hos Rousseau rör sig ånyo allt det oändliga och outsägbara, som icke kan fattas klart i förståndsmässiga satser; däraf hans religiösa oklarhet, hans obeskrifliga sensibilitet, hans sentimentala vemod. Rousseau, det är romantiken i full anmarsch, en romantik, som ännu icke är en världsåskådning, icke en mystisk filosofi, men som i känslans intuitiva och bottenlöst djupa form reagerar mot den nyktra och kalla världen, som likt en orolig magnetnål skälfver för underjordiska krafter af okänd styrka och utsträckning. Den yngling som drömmande återupprepar: "O! Mourons, ma douce amie, mourons, la bienaimée de mon coeur, que faire desormais d'une jeunesse insipide dont nous avons épuisé toutes les douceurs", hur långt borta är han icke redan från upplysningens kloka och epikureiska sensualism, hur romantisk är han icke i sin djupa vördnad för det kärlekens under som han upplefvat, och som likt en evighetssyn gjort världen tom för honom!

Den gustavianska tiden, som hos oss är upplysningskulturens epok — förut hade fäderneärfd religiositet och gammaldags stränghet hållit de nya strömningarna i jämnvikt — får hos oss så djupa inslag från den sentimentalitet, den förromantik, som utgår från Rousseau, att man hos oss knappast kan tala om någon härskande rationalism. 'Stockholmspostens' Voltaireförgudning mötes genast af Thorilds snillrika opposition, och slutet af 1700-talet är hos oss en utpräglad sentimental tidsålder. På intet område springer detta klarare i dagern än på romanlitteraturens. Och till Rousseau återgå mer eller mindre direkt största delen af dessa sentimentala strömningar, till hvilka jag framdeles skall återkomma.

Härmed är en öfversikt gifven af familjeromanen och den sentimentala berättelsen under frihetstiden. Endast några af Marmontels och d'Arnauds noveller, öfversatta under frihetstidens sista år, ha förbigåtts; de skola omnämnas i samband med de talrika verk af dessa båda författare, som spriddes i Sverige under den gustavianska tiden.

Något inhemskt alster af hithörande slag finnes knappast, utom *Jacob Gabriel Rothmans* ofullbordade 'Thor Frimans underliga lefnad och sällsamma tänkesätt'[1], hvilket arbete, för så vidt det skall klassificeras som roman, onekligen hör till familjeromanen i engelsk stil.

Eichhorn, som betraktade Säfström som originalförfattare, ansåg sig kunna konstatera, att 'Thor Friman' endast var ''en samling öfversatta bitar ur någon fransk roman, interfolierade med originalpoem och utsväfvande reflexioner i hvarjehanda ämnen'' ('Svenska studier', I, sid. 122), och denna uppgift får i Lundstedts 'Sveriges periodiska litteratur' (I, sid. 52) den formen, att 'Thor Friman' är en ''roman öfversatt från franskan''. — Emellertid är Eichhorns uppgift med all säkerhet oriktig. Själfva handlingen i 'Thor Friman' är så full med anspelningar på svenska förhållanden, att den absolut icke kan vara lånad ur någon utländsk roman, och har dessutom icke någon så stor märkvärdighet, att man behöfver frånkänna den trots sin virrighet icke talanglöse Rothman författarskapet. Hvad de inströdda reflexionerna angår, så äro de i väsentlig mån myntade på den svenska politiken och alldeles i samma stil som Rothmans beryktade 'Philolalus Parrhesiastes', för hvars skull författaren till slut måste rymma ur landet. Men en del af dem äro däremot filosofiska, och syssla med att utreda förhållandet mellan den lagbundna nödvändigheten och slumpen och med möjligheten af aningar; och om dessa reflexioner gäller det nog att de delvis äro öfversatta från franskan, hvilket Eichhorn tydligen gissat sig till däraf att den franska glosan stundom tillägges i parentes

[1] 'Thor Friman' utkom 1765 från Hesselbergs tryckeri i Stockholm som veckoskrift, men efter det sju ark (i 4:o) utkommit, afbröts utgifvandet, enligt Eichhorn dels på grund af censors ingripande, dels på grund af författarens insättande på gäldstugan.

efter den svenska[1], och sedan med orätt tillämpat på hela arbetet.

Då Rothmans romanförsök aldrig erhållit någon närmare behandling och trycket däraf är ytterst sällsynt, torde en kort innehållsredogörelse vara på sin plats.

"En innerlig längtan, en oöfvervinnelig trånsiuka tvingade til slut Thor Friman, at åter se sit Fädernesland. Han var uti Haag, då han fattade detta oryggeliga beslutet. Denna angenäma orten, som i fordna tider varit en snart sagt allmän Fristad för Philosopher, kunde likväl icke binda en hemsiuk Svensk, ehuru han dertil hade en fördubblad anledning, genom et ädelmodigt tilbud, som gjordes honom af en förnäm och rik Herre, den han redan haft den lyckan at vara känd af i sine yngre år i Upsala." — Med dessa ord börjar romanen, och den hemlighetsfullhet, som från början omger Frimans göranden och låtanden, försvinner icke under framställningens gång, liksom det mesta i boken är hållet i en viss klärobskyr. Något konstnärligt motiv torde dock icke ligga till grund för den sväfvande och mystiska ton, hvari alla uppgifter lämnas, utan snarare har denna sin orsak i ett tillgjordt och anspråksfullt viktigmakeri. — Friman tillbringar angenäma dagar samman med den nämnde förnäme herrn, som är en svensk baron, och en ung svensk löjtnant vid Nassauska regementet; under en landtlig utflykt till Alpfen anländer underrättelsen om att i Sverige riksdagskallelse

[1] Denna omständighet är dock icke bindande, ty när Rothman efter ordet »slump» tillägger »cas fortuit», så behöfver detta endast vara ett förtydligande tillägg af facktermen — franskan var ju i stort sedt språket för den filosofiska diskussionen vid 1700-talets midt. Bevisande är däremot, att dessa filosofiska spekulationer äro så oklara och orediga i stilen — som dock är ordrik och flytande — att man ser, att författaren icke själf begripit hvad han skrifvit; detta låter nämligen knappast förklara sig annorlunda än att han öfversatt ett original, som han fattat till hälften. Ett slående exempel bland många kan anföras. I ark 3 docerar R., att slumpen är den lag, som sätter skrankor för förnuftet, och »som genom skilda stycken uti den stora sammanhängande vishets kädjan, dem allvisheten förbehållit sig at sammanknyta, lämnat menniskjan den angenäma trösten at kunna öfvertygas om Alsmäktighetens varelse, sucka efter dess nådiga beskydd». Detta är ju rent sammelsurium, men blir förnuftigt och begripligt, om »genom skilda stycken» utbytes mot »genom att skilja styckena», hvilket originalet säkerligen innehållit. Utbytes så ordet »varelse» mot »tillvaro» — ett typiskt öfversättningsfel —, och besinnar man att »vishets kädjan» naturligtvis är ett missförstånd af ett ord, som betydt det rationella, logiskt fattbara orsakssammanhanget, så har man rent af originaltextens mening okorrumperad.

utfärdats, och denna nyhet gör Friman — som af baronen betraktas som snille — så glad, att han på rak arm författar ett hälsningsode till riksdagen öfver Sveriges frihet och dess industri.[1] Löjtnanten förråder sig för Frimans skarpblick vara en anhängare af utvidgad konungamakt, men Friman förstår ställa honom till freds med dikten, där raden "Ej envälds hot mig här förskräcker" strykes.

Efter långa filosofiska reflexioner och satiriska anspelningar på svensk politik berättas det, att Friman har en aning att något märkligt skall ske. Friman har nämligen haft aningar från barndomen, ehuru han gjort "sin olyckeliga Fritänkare-Campagne under General De la Mettrie"; aningars möjlighet undersökes nu i ett långt kunskapsteoretiskt resonemang och bestyrkes med det empiriska faktum, att alla mänskor, som Friman frågat om de bruka ha förkänningar, svarat ja, "undantagandes några Studenter, som sedan de läst Baumeisters Logica, svarade glatt nej". — Emellertid bekräftas Frimans aning genom att hans värdshusvärd anmäler, att ett engelskt fruntimmer, som kommit öfver med paketbåten, begär att få tala med honom. Friman blir förtviflad och anropar himmelen om nåd. Han väntar sig alla tänkbara olyckor genom ankomsten "af en svartsjuk och misstänksam hustru, som hade satt sig före, at förfölja honom på denna sidsta resan". (Den mystik, som ligger i dessa antydningar, blir aldrig uppklarad.) Men i stället finner han till sin glädje "den sköna, den älskansvärda" Mistress B***by.

Denna gåtfulla dam betraktas af omgifningen som Frimans hustru; när han frågar henne efter öfverste Manners, svimmar hon. Nu förstår Friman (men alls icke läsaren), hvarför hon kommer till honom att söka tröst.

Mistress B***by, som beskrifves som en engelsk skönhet i "Van Dyckes" smak, gör ett djupt intryck på baronen, som likaledes tror henne vara Frimans hustru. Emellertid gör Friman sitt bästa för att föra henne samman med baronen; denne förvånas däröfver och fattar det som ett hånande af

[1] Dikten är i Rothmans pompösa stil och ganska klen; den kan icke jämföras med hans 1766 utgifna 'Frihetens intåg, ode i anledning af Skrif- och Tryck-friheten', som är ett ståtligt poem och tillhör frihetstidens allra bästa politiska dikter.

honom såsom ofarlig; han beslutar att hämnas och visa motsatsen. Till slut blir han underrättad om sitt misstag, och Mistress B***by berättar för honom, som är betagen i hennes behagfulla och glänsande uppträdande, historien om sin olycka. Af denna får läsaren dock endast reda på att hon är ''hvarken gift eller ogift, ingens maitresse och ingens hustru, hvarken mö eller änka, hvarken Helgon eller odygdig, hvarken skyldig eller oskyldig''; men hon är moder till ett äkta barn, för hvars lycka hon uppoffrar sin ro och sällhet. Den närmare upplösningen af allt detta går förlorad, ty Friman lämnar dem ensamma för att ge baronen tillfälle att träffa det val, som skall afgöra hans lycka.

Friman förkläder sig till engelsk matros och beger sig på en s. k. treck-skuta till ett sillsalteri vid Maas. Ifrig kemist och nationalekonom, är han öfvertygad om att den holländska sillens allt öfverträffande förträfflighet beror på de använda salternas beskaffenhet, och denna omsorgsfullt förvarade hemlighet vill han af patriotiska skäl bli herre öfver: ''Han hade ej så förpudrat sina ögon, at han icke kunde se, huru oändeligen angelägnare den [=kemien] är uti alla slags näringsfång, än alla slags myndiga, storordiga och tomma Författningar, om de än heta våra.''[1] — På en krog i närheten af sillsalteriet slår han sig ned bland dricknde och rökande; den serverande pigan, Catje, tappar hvad hon har i händerna af sinnesrörelse, ty hon tycker sig i Friman igenkänna sin fästman, den engelske matrosen Jack. Friman begagnar sig af hennes misstag, kysser henne, regalerar henne med en näfve ''hvita gylden'', hvilket upphäfver hvarje tvifvel om hans identitet, och får med hennes hjälp tillträde till salteriet, där han tar reda på hemligheten. ''Han föresatte sig at vara den första som i Sverige

[1] Detta satiriska omnämnande af våra författningar kommer igen på flera ställen. I ark 6 omtalas, hur två svenskar, som göra en mycket slät figur, mottagas af Friman med nådig öfverlägsenhet. De reste båda på kronans bekostnad, »den ena på all slags Commerce; den andra på alla slags Manufacturer och Fabriker». När den ena af dem började att i hög ton tala om våra författningar, miste Friman tålamodet med deras inskränkthet och lämnade dem. Hvad denna ringaktning mot författningarna skall betyda hos den hetsige möss-skribenten Rothman är oklart; men omöjligt är icke, att det är dessa utlåtelser, som förorsakat det censorsingripande, hvarom Eichhorn talar.

skulle kunna dricka Landets skål öfver en Svensk Holländsk Sill med alla redliga vänner, som förakta klifs, tårtor och bakelse.''

Med detta typiska frihetstidspatos slutar det bisarra verket. Det är svårt att säga, hur det skulle tett sig som fullbordadt, och hur berättelsen om Mistress B***bys olyckor skulle ha utfallit. Det publicerade gör ett ganska planlöst intryck, och hufvudsaken tyckes nästan vara att betona Thor Frimans snillrikhet och öfverlägsenhet på alla områden. Han är allrigenom renomist, och han slår baronen, sin vän och beskyddare, med häpnad genom att uppträda som sträng och skoningslös konstkritiker inför ett par taflor, som utbjudas till salu, den ena såsom ''et historiskt stycke af Lemoine'', den andra som ''en Magdalena af Le Brun''.

Författaren själf söker också imponera genom vidsträckta kunskaper och kontinental uppfattning; hans filosofiska och religiösa resonemang — som alla äro religionsvänliga och mycket moraliska — ha tydligen inget annat syfte. Han visar sig ha en viss bildning, han känner de stora filosoferna och naturvetenskapsmännen, skildrar de engelska damernas skönhet med mondän sakkunskap och ordar om den Hogarthska skönhetslinjen. De talrika politiska allusionerna, som till största delen förbigåtts i innehållsredogörelsen, äro alla af det för Rothman utmärkande, tätt beslöjade slaget. I ark 6 omtalar t. ex. Friman sin magnifika sjöskumspipas underbara öden, hur den sålts från hand till hand för ständigt högre priser: det är uppenbart att det hela är en anspelning på stegringarna i växelkursen och därmed sammanhängande vinglerier — Rothman angriper i 'Philolalus Parrhesiastes' växelkursens ledare med yttersta häftighet —, men tillämpningen i detalj är åtmistone för mig en gåta. Ungefär lika obegripligt är det ställe i ark 3, där han apostroferar Candide och ger en ironisk, starkt förbittrad skildring af tillståndet i Sverige, särskildt ihågkommande växelkursen.[1] När man

[1] Friman önskar, att Candide kommit »til den stora Ordnings-Scholan Norden, för at der på en gång ibland Växel-Cours, Sedelmynt och fåfänga finna, hvad du så förgäfves sökt, den aldrabästa verlden.» F. påminner sig med nöje den tid, då han satt samman med honom på Siqwerts kaffehus

läser hans dunkla och långsökta insinuationer, instämmer man verkligen med hans fiende — och, såsom det uppgifvits, förre lärjunge — Berchs omdöme i 'Posten' (1768, n:r 17), där "Satyrophilus" i ett bref afsvär satiren och förklarar sig framdeles skola kalla Tartuffe "en helig, nitisk och välgörande Präst" och säga om Philolalus, "at han skrifver *begripligt* och patriotiskt".

Någon lycka gjorde Rothman säkerligen icke med sitt romanförsök. I 'Lärda tidningar' (1766, n:r 34) recenseras det, när sex ark utkommit, och det heter: "Det skall förmodeligen vara en moralisk roman. Qvickhet lyser därur; men berättelsen är oftast afbruten genom oförväntade afsprång och långa raisonnements i allehanda ämnen." Gjörwell tyckes till och med vilja frånkänna skriften romankaraktär; han kallar den ('Svenska Magazinet', 1766, sid. 869) "början til en mor. och pol. Veckoskrift".

Men att Rothman verkligen tänkt skrifva en roman är nog obestridligt. Den olyckliga Mistress B***by skulle tydligen ha varit den kvinnliga hufvudpersonen i densamma. Innan han börjar beskrifningen af sin hjältinna har han i ark 4 ett ställe, där han med sin vanliga öfverlägsenhet klandrar de moderna romanförfattarnas kvinnoporträtt, som äro

i Göttingen och rökte knaster. »Jag kan aldrig förlåta den berömda herr Voltaire som intet gaf dig resepengar, at frakta dig öfver Categat, landstiga i Götheborg och rida skjuts til den stora tummelplatsen i Norden. Såsom nitisk Atomist, Optimist och Ordningsman hade du där varit viss om et hederligit bröd, om du där annars fådt din lön ut efter Växel-Cours. Du hade straxt kunnat blifva föreståndare för den aldraförsta Ordnings-Flocken i Politiska Verlden, et hederligit samfund, som kan skryta af en samling af forntida skiönheter, som med blotta sysslosättjandet at bära kransar ikring staden, få dageligen tilfälle at påminna sig deras ungdoms kringspridda nöjen, dem de ännu veta at beskrifva med en vältalighet, som jäfvar det lärda Athen och det lysande Rom, äfven då Prinsessan Julia behagade orera pro Rostris. Här börjas den första ordnings-länken, som lik nyckel-stenen i et konstigt hvalf, lägger grunden och underhåller hela den förundransvärda Politiska kedjans sammanhang. Men huru glad skulle du icke blifvit at oaktadt 2 och en half million siälars elände och olyckeliga belägenhet, se länk vid länk hänga uti en makalös ordning tilsammans ända ifrån Lapska Fjällen ner til Öresund. Och om någon enda länk skulle tyckts dig hotas med sönderbrytande, må du vara förvissad om, at mängen redlig Medborgare gjerna upoffrat hundrade oxar, at du med starka seltyg och remmar kunnat hålla den tilsammans, til din egen, Panglosses, Baron von Leibnitzes, Baron von Wolffs och fleras odödeliga heder och Växel-Coursens eviga bestånd.» Satiren afser väl hattpartiet, men detaljerna fordrade för att förstås en nyckel af samma slag som den af Klemming funna och publicerade till 'Philolalus Parrhesiastes'.

''smickermålningar'' utan realism och som röja brist på världskännedom. Han mönstrar samtidens berömdaste familjeromaner i en passus (sid. 30—31), som genom sitt högkritiska konnässörskap är ganska lustig. Att den stackars Mörk icke kunde tillfredsställa Rothmans anspråk på verserad världserfarenhet är ju mindre underligt; så mycket märkligare äro de öfriga förkastelsedomarna: ''Hur vil en liten Präst, som aldrig sedt verlden eller kjönet längre än emillan Westerås och Upsala skrifva en vidlyftig Roman, utan at sammanflicka den samma af åtskilda stycken, som aldrig kunna hänga tilsammans.[1] Clarissa är jag vet intet antingen mer Gramatika än Metaphysika. Pamela är en liten fin Engelsk skrymterska, som, sen hon såg at ladugårdspigan i nästa Herrgården blef Milady, fick den ädla omtankan at sielf blifva Sqweirens Fru. Richardson som skref boken var Presbyterian och hela tilställningen är endast uträknad för at fånga deras krångliga smak, ty boken har ännu aldrig vunnit bifall hos de rätta Engelskorne. Banise är skrefven för tyska Studenter, Gesäller och Mamseller. Mariane är en skickelig Cammar-Jungfru. Thom Jones Sophia en Engelska uppfödd hos Madame Beaumont, eller någon annan Fransyska. Julie är en förbättrad Sophia och en bortblandad Eloisa. Men ingen ting kan mer roa mig, än at se den arma Rousseau så oändeligen svettas, för at tilskapa en värdig fästemö åt sin tilkommande Hjelte, sin Vän, sin Bror, sit halfva hjerta och sin lärjunge, den unge Emile, där likväl han kunnat få hundrade i stället för en från våra Landt-gårdar. Så rart är det at vara hushållerska i Frankrike! Uti en så stor brist af ljus, och under så falska och otilräckliga målningar är det ej under, at Fruntimbret är än i dag främmande och okänt både för sig sielft och hela Mankjönet.''

Den som affärdat Richardson, Marivaux och Rousseau med den bättre underrättades högdragna nedlåtenhet, den

[1] Detta är dock icke, som det kan se ut, en beskyllning mot Mörk för plagiat. Rothman har i det föregående karaktäriserat stymparen såsom den omdömeslöse sammanflickaren af hvar för sig riktiga detaljer, som tillsammans bilda en osann och förfelad helhet. Endast mästaren kan sammanställa på ett harmoniskt sätt, efter »naturens förborgade skjönhetslag». Härtill ansluter sig klandret mot Mörk.

som beskyllt Fielding för att ha imiterat madame Le Prince du Beaumont, han har onekligen väckt vissa förväntningar beträffande det kvinnoporträtt, som han går att skildra i sin roman. Kanske likväl Rothman borde vara censorn och kanslibetjänterna tacksam därför att de, genom att snabbt afklippa berättelsens tråd innan Mistress B***by hunnit afslöja sitt hjärtas upplefvelser inför den svenska baronen, befriat honom från inlösandet af sitt löfte att presentera kvinnokönet i sin sanning och verklighet ''både för sig sielft och hela Mankjönet''.

*

Romanen hade under den tidigare frihetstiden i allmänhet betraktats med ett visst misstroende. När Dalin i 'Argus' framställer den paradoxala satsen, att ungdomen borde ha rätt att tänka fritt t. o. m. i fråga om religionen, tills den blefve öfvertygad med goda skäl, så tillägger han, att vid en förnuftig uppfostran komedier och ''sunda romaner'' kunde vara lämpliga att använda. Hur vidsträckt innebörd detta hans yttrande kan ha haft — om han därmed afsett något mera än hvad hans lundensiske lärare Rydelius lärde om 'Télémaques' och 'Argenis' användbarhet vid uppfostringen — är dock icke lätt att gissa.

Men när romanerna allt mer ökade sitt inflytande, så berodde detta, som redan antydt, i väsentlig mån på romanlitteraturens förändrade karaktär. Genom att gripa sitt stoff ur den hvardagliga verkligheten kom den i starkare kontakt med lifvets mest centrala intressen och problem; genom att i familjeromanens form skildra dygdens strider och svårigheter, dess beklagansvärda nederlag eller hugnesamma seger vann den betydelse och värde som en sedelärande och förädlande makt. Framför allt betonas det, att dygden förmår röra och beveka i diktens form på ett helt annat sätt, än när den föredrages i form af ''torr och benig Moral'', som det hette i 'Lärda tidningars' recension af 'Banise'.[1] Det är ur

[1] I 'Carlscronas Vekoblad' 1754, n:r 10, skrifver en insändare, »Patriotes Philantus» att det är bekant, »at alfvarsamma saker ei äga den styrka at förnöya Läsare, som en artig Romane, en starck Satyre, eller en lustig Historia.»

denna synpunkt den oftast försvaras mot sina allt jämt talrika fiender.

J. F. Kryger, 'Den förnuftige fritänkarens' allvarlige författare, hörde till romanläsningens afgjordaste motståndare, det framlyser på talrika ställen i hans aktade tidskrift. Han låter sin petit-maitre läsa Rousseaus Emile med förtjusning (i den förut omtalade petit-maitrens dagbok) och så ofta det gäller att karaktärisera någon lättsinnig och oduglig person, skildrar han honom som ifrig romanläsare[1]. I sin uppsats om fruntimmersuppfostran (n:r 48 och 49) varnar han för franska ''Romaner, Comedier och Kärleksäfventyr''; de ''fylla hufvudet med tomma griller, och hjärtat med dåragtiga begärelser''.

Men trots dylika förkastelsedomar spelade romanerna en dominerande roll särskildt i de unga flickornas lif. I en uppsats 'Satyriska tankar om fruntimmers uppfostran', tryckt 1757 i Bergii 'Småsaker', intyga två unga fröknar, i ett redan citeradt samtal, hur nära 'Pamela' och 'Marianne' ligga dem om hjärtat, och i samma uppsats skildras, hur stor betydelse romanläsningen har för de unga damerna.[2]

Tillgången till romanlitteraturen underlättades i hög grad genom de starkt florerande lånebiblioteken. En stor del af Stockholms bokhandlare och bokförläggare inköpte de mest eftersökta utländska romanerna — så godt som undantagslöst i franska öfversättningar — och utlånade dem mot viss

[1] Sprätten Volage (n:r 23, sid. 191) »läser gärna Romaner och Comedier»; »endast för at lära känna människors dårskaper, och veta at agta sig för samma afvägar,» tillägger Kryger ironiskt. Herr Sorglös (n:r 30, n:r 246), som aflidit vid 50 års ålder, har sofvit 25 år, tillbragt 4 vid sin toalett, 5 i sällskap, på teatern och vid spelbordet, »tu år at läsa Romaner, Comedier m. m. vid smutsigt väder». I hans likkista skall bl. a. nedläggas »hans käraste Romaner».

[2] Sid. 99 (del 1) heter det: »När sanningen intet räcker til, roa de sig med Romaner. Däruti hafva de ock rätt. Ty förutan det de Franska Romanerna göra en stor del af den nya Historien, så äro de öfver alt upfylda med artiga Intriguer, som lära dem at finna sig vid alla tilfällen, och komma dem til nytta med tiden. Där lära de dessutom de Fransyska ord, som komma mäst före i dageligit tal; och om de intet vilja skämma ut sig... så böra de lära utan til vissa ord, som til exempel, Adorera, Resistera, Succombera, Foiblesse, Rendez-vous.» Sid. 101: »Men aldrig behagas några böcker allmännare, än Fransöska Sagor och Comoedier. Dem läna de hvarandra: och jag har sedt dem så utnötta, at när de gådt igenom tre eller fyra händer, har man måst lappa dem rundt omkring.»

afgift; förteckningen öfver den nyanlända romanlitteraturen infördes regelbundet som annons i stadens tidningar. Ofta erbjudas noviteter och äfven äldre, stående bokhandelsartiklar samtidigt till köps och låns. *Salvius* tycks ha föregått med exemplet till denna rörelse[1]; under frihetstidens senare år utmärker sig särskildt *Kongl. Tryckeriboden* genom talrika lånebiblioteksannonser, som innehålla ett utomordentligt rikt urval af romaner. *Holmbergs* och *Hesselbergs* och *Lochners* boklådor framstå vid sidan af Tryckeriboden som de förnämsta importörerna af utländska romaner. Gjörwell däremot för sällan skönlitteratur och nästan aldrig romaner — dock enstaka sådana under den gustavianska tiden —; hans särskilda fack var ju stora vetenskapliga arbeten och dyrbara samlingsverk.

[1] Från Salvius' lånbiblioteksrörelse får man en interiör genom ett meddelande i 'Lärda tidningar' 1769 (n:r 24). Han uppmanar där kunderna att återlämna en mängd böcker, som bortkommit genom slarf af låneröreIsens föreståndare, som aflidit. Särskildt angelägen är han, när genom en dels försvinnande ett stort verk blifvit förstördt. Bland dessa delvis bortkomna verk märkas 'Robinson Crusoe', 'Charles Grandison', 'Cleveland', 'La nouvelle Heloise'. Bland dem, som äro totalt försvunna, märkas 'Niels Klim', 'Lettres de Milady Catesby', Marmontels 'Oeuvres' m. fl. — För att få dessa tillbaka, förklarar sig Salvius villig att afstå från att utkräfva låneafgiften och från den förbrutna panten.

GUSTAVIANSKA TIDEN.

1. Öfversikt.

Den gustavianska tiden, en blomstringstid för den svenska vitterheten, erbjuder på romanens område icke någon rik anblick. Man söker till och med i den stora och sammanhängande skildringen af den svenska litteraturens öden, i Schück och Warburgs 'Illustrerad svensk litteraturhistoria', förgäfves ett kapitel om romanens historia under skedet. Detta faktum är i själfva verket mycket förklarligt. Icke som om vi icke skulle ha ägt romanförfattare och novellister under denna period; men hela denna litteratur, i öfversättning såväl som i original, ligger hos oss utanför den egentliga vitterhetens strömfåra, fick icke någon del af det intresse, som samtiden ägnade den erotiska lyriken eller odet, lärodikten eller tragedien. Det är ett undantag, när man i högt bildade litterära kretsar från denna tid finner allvarlig uppmärksamhet ägnad åt en roman. Oxenstjernas beundran för 'Julie' har redan omnämnts, den entusiasm, hvarmed Marmontels dåliga roman 'Bélisaire' omfattades vid hofvet och på annat höglitterärt håll skall beskrifvas i ett följande kapitel; frånser man dessa enstaka fenomen, torde det bli svårt att finna annat än tystnad och ringaktning gentemot den stora europeiska sjuttonhundratalsromanen, som dock tillhör seklets största och betydelsefullaste insatser, i stort sedt värdefullare än hvad som skapades på dramatikens och lyrikens områden. Ett undantag utgör, här som annars, Thorild, som i 'Julie', i 'Vicar of Wakefield' och i 'Werther' sugit näring för sin ande, och Lidner, hvars diktning utan tvifvel uppvisar spår både af 'Julie' och 'Werther'.

Detta den stora svenska vitterhetens negativa förhållande till sjuttonhundratalsromanen är något ganska enastående, som man förgäfves söker motstycke till i andra litteraturer. Richardsons, Fieldings, Rousseaus, Goldsmiths, Sternes romaner ha eljest öfverallt varit viktiga faktorer för de största författarnes bildningsprocesser och diktarverksamhet; hos oss icke. Frankrike, Tyskland och Danmark, för att taga de närmaste jämförelsepunkterna, ha hymner af sina stora författare till Richardsons ära: Diderot, Lessing, Goethe, Baggesen[1] hafva alla mottagit djupa intryck från hans romaner; i Sverige söker man förgäfves något spår af hans inflytande — om hyllningsdikter är icke ens tal — på våra vittra stormän. Vill man se Richardson bedömd i en kritisk tidskrift med anspråk på att företräda den högre litterära bildningens ståndpunkt, kan man i magister Pehr Rudins 'Vitterhets Journal för år 1777'[2] (sid. 453) läsa en passus i ett 'Satyriskt betänkande angående bokmängden'[3]. Det klagas där öfver sällsyntheten af verkligt välförsedda bibliotek; de gamla klassiska auktorerna läsas icke, och om de moderna heter det, att "släta Auctorers mängd skyler de verkeligen goda". "Deremot finner man Pamela, Clarisse och Grandisson i vacker form på alla boklådor, och i grant band på alla auctioner. Några dussin dylika, eller litet slätare Auctorers Verk

[1] Se hans dikt 'Til Richardsons Clarissa'.

[2] Ett annat exempel på svenska estetikers ringaktning för romanen är *Abraham Sahlstedts* uttalanden i sitt 1775 utgifna kritiska kåseri 'Vittert Snille'. Han yttrar sig sid. 20—21 om romanen såsom en låg och föraktlig gren af vitterheten. Icke blott Le Prince de Beamont, utan äfven en författare som Le Sage omnämnes ringaktande: »Vi hotades nyligen med öfversättning af le Diable boiteux, hvilket foster dock til lycka blef förqvafdt i sin linda.» Kärleksromaner synes Sahlstedt betrakta som en födkrok för »hungrige Belespriter i Frankrike» och att så få svenska romaner skrifvas räknar han som en vinst: »Det tyckes som kunde vi i detta afseende räkna för en förmån, at vårt språk icke är så gängse i verlden, at vi skulle kunna draga någon vinst igenom export af egne Romaner: Vi måste nöja oss med öfversättningar til inrikes behof.» 'Adalrik och Giöthilda' och 'En frimurares lefvernes beskrifning' — den senares rätta art har han sålunda icke uppfattat — räknar han dock bland »Svenske Originaler, som kunna läsas med nöje»; det synes vara som nöjesläsning han tolererar romanen i sin helhet. — *Marmontels* 'Contes moraux' räknar han däremot till sagorna och underkastar dem en skoningslös kritik (sid. 22—25), hvarvid han särskildt angriper 'Annette et Lubin': »hurn är det möjeligt, at Auctoren til *Belisaire* kunnat företaga at bruka sin penna til sammanskrifvande af slikt drafvel.» Statsromanen synes sålunda af honom ändock ha räknats till den högre litteraturen.

[3] Uppsatsen aftryckes i *Leopolds* 'Extraposten' 1793, n:r 85.

utgöra nu för tiden et det prägtigaste Bibliothek, hvarigenom Egaren aktar nogsamt tilkännagifva sin lärdom och smak för Vitterheten."

Utan tvifvel, den vittra kritikens och den stora allmänhetens omdömen om romaners värde gingo i alldeles motsatt riktning. Ty romanlitteraturen spreds i oerhörd omfattning och öfvade inflytande på sin publik. Men det var i ojämförligt större utsträckning den utländska romanlitteraturen, som förbrukades; den svenska novellistiken är både kvantitativt och kvalitativt för obetydlig för att kunna läggas i vågskålen. Ingen af våra författare af rang producerade något på berättarkonstens område. Man finner i intet annat lands litteratur någon motsvarighet till det faktum, att af den gustavianska tidens stora skribenter ingen mera än Leopold — i ett par conte-artade försök — berört prosaberättelsens område. Icke ens en andra-rangs-kraft, som Mörk under frihetstiden, ägnar sig åt diktarten; hvad som föreligger är mer eller mindre sporadiskt uppdykande försök af dilettanter med vittra intressen. E. E. Ullman är den ende, som kan berömma sig af en någorlunda rik alstring.

För visso är detta förhållande i flera afseenden mycket beklagligt. Det är icke nog med att vi sakna den kunskap om en svunnen tidsepoks tänkesätt, seder och lif, som ingen konstform skänker med samma fullständighet som romanen och novellen. Det är icke nog med att vi icke äga några svenska motsvarigheter till Fieldings romaner, där sjuttonhundratalets England lefver ett rikt pulserande lif, med sina fördomar, sina humoristiska mänskotyper och sin kraftfulla hälsa, eller till prästgårdsidyllen i Wakefield, hvars poesi Goethe aldrig kunde glömma, eller till familjescenerna ur Julies hem. Den direkta förlusten är icke allt. Ty det synes mig uppenbart, att den brist på verklighetsstudium, på psykologiskt erfarenhetsstoff, som romanens uteblifvande betyder, haft ett visst inflytande på hela den svenska litteraturen under detta skede, och därigenom äfven på den senare. Det förefaller som om den ensidigt lyriska, ensidigt retoriska prägel, som länge utmärker alla vitterhetsgrenar hos oss, sammanhängde med denna brist, naturligtvis i ett kompliceradt och

reciprokt förhållande af på en gång orsak och verkan. Man kan icke neka, att vår äldre litteratur har en onyanserad, färglös och konturlös mänskouppfattning, en detaljfattig verklighetssyn, och det ligger nära till hands att sammanställa detta med det faktum, att sjuttonhundratalet hos oss saknar den psykologiska skolning, den skärpning af intresset för mänskor, det rika tillflöde af nytt stoff, af mänsko- och landskapsmaterial, som romanen mera än någon annan diktart förmedlar. Hade det funnits en svensk prosaberättelse att räkna med, skulle icke då den gustavianska tidens diktning ha haft en mindre formalistisk prägel, skulle dess mänskouppfattning icke ha haft mera must och sanning, skulle icke senare romantiken hos oss fått en mognare och rikare karaktär, skulle icke mänskoskildringen både i 'Lycksalighetens ö' och 'Fritjofs saga' ha varit mångsidigare, konkretare, af djupare halt? Säkerligen. — Man kan häremot invända, att böjelsen för det lyriska är ett grunddrag i vårt lynne, och att detta lynnesdrag förorsakat, att vi icke på ett så tidigt skede kunde få någon prosaberättelse: den objektiva mänskoskildringen hade för oss ingenting lockande, poesin sökte vi på annat håll. Naturligtvis ligger häri en del sanning. Verner von Heidenstam gjorde i sin opposition mot 1880-talets naturalism med styrka gällande, att den fantasifulla, stora synen, den starka och dityrambiska stämningen hörde oskiljaktligt samman med vår karaktärs djupaste kraf, att Tegnérs flammande inbillningsdikt alltid måste stå vårt hjärta närmare än t. ex. Runebergs trygga och måttfulla realism. Det råder intet tvifvel om riktigheten af denna uppfattning. Men därmed är icke sagdt, att prosaberättelsen, mänskoskildringen, skulle vara ett för oss främmande område. Den skarpa verklighetsuppfattningen, den mogna psykologiska synen är icke oförenlig med inbillningens fordran på snabb förkortning eller känslans kraf på rågad stämningsmakt. En svensk prosaberättelse kan icke gärna få den konstruktiva romanens minutiösa fullständighet och kyliga, eller åtminstone behärskade, objektivitet, men den kan icke desto mindre få psykologiskt djup och lödig verklighetshalt. 1890-talets diktning visar detta på det önskvärdt tydligaste sätt.

Man kan sålunda knappast neka, att bristen på en svensk prosaberättelse under den gustavianska tiden hör till de ödesdigra luckorna i den svenska litteraturen. Den skulle hos oss säkerligen ha fått en friare och subjektivare hållning än hvad som i allmänhet utmärker sjuttonhundratalsromanen. Man kan senare hos Cederborgh finna de specifikt svenska lynnesdragen i en romanform, som eljest i sin helhet har sjuttonhundratalsromanens karaktär, äfven om hans författarskap har en personlig begränsning, som något förminskar exemplets beviskraft.

Hvad den gustavianska tiden har att bjuda af novellistik är alltså alltigenom af lägre rang, såsom den efterföljande undersökningen skall visa. Det bästa och konstnärligaste, som presterades i fråga om verklighetsskildring, tillhör icke romanformen.

Det som kommer denna form närmast, är *Wallenbergs* 'Min son på galejan'. Denna ypperliga reseskildring, som med rätta blifvit ett af den svenska litteraturens klassiska verk, besitter ju i själfva verket flera af romanens konstnärliga egenskaper: en djärf och kraftig verklighetsskildring, artistisk i all sin konstlöshet genom det säkra greppet af den liffulla, karaktäristiska detaljen, en klok och klar mänskouppfattning, utan djup visserligen, men med sinne för olika mänskotyper[1] och med verklig humor. Med all rätt jämför Levertin i sin essay om Wallenberg[2] dennes skildringar af lifvet om bord med Smollets i 'Roderick Random'. Det härskar i 'Min son på galejan' en så oförställd glädje att skildra och måla, att återge sjölifvets detaljer för deras egen skull, icke bara för deras sammanhang med den resande, att verket därigenom höjes från den skämtsamma reseskildringens nivå till den verkligt konstnärliga. En inhemsk form att ansluta sig till skulle af en så talangfull berättare som Wallenberg ha skapat en romanförfattare af rang. Det är intressant att se, hur Wallenberg hämtat den litterära formen för sitt verk från de enda svenska förebilder till en konstnärlig verklighetskild-

[1] Se t. ex. den s. k. naturaliesamlingen (andra »tåget», kap. 4 och 5), särskildt framhäfd af *Levertin* i essayn om Wallenberg.

[2] Intagen i hans 'Essayer', I Sid. 44—88.

rande prosa som funnos: från Dalin och Linné. Levertin har klart belyst, hur Wallenbergs verk vuxit upp ur Linnés resebeskrifningar och sugit näring ur Dalins beundrade 'Argus'.[1]

'Min son på galejan' har säkerligen i tidens litterära kretsar icke rönt någon uppmuntran, äfven om icke alla ställt sig på Gjörwells rigoristiska ståndpunkt. Men det var icke detta som man under den gustavianska tiden räknade som nationell litteratur. Däremot vann boken genast en vidsträckt spridning hos den stora publiken.[2]

Den andre af den gustavianska tidens stora verklighetsskildrare är *Bellman*. En väsentlig del af den lefvande kunskap vi ha om stockholmskt lif vid denna tid förskrifver sig från hans diktning, som går den rena ''opoetiska'' verkligheten inpå lifvet med en djärfhet och kraft som i lyrikens historia är enastående. Det finnes en bagatell af Bellmans hand, som närmar sig prosaberättelsen i så hög grad, att den ger oss ett tillfälle att bedöma, hvad han skulle ha förmått gifva som novellist. Det är första numret af skämttidningen 'Hvad Behagas?', sedan tryckt i början af 'Fredmans testamente'. Det beskrifver hur författaren vaknar en ovädersnatt klockan tolf och förskräckes vid synen af sin aflidna hustru. Skildringen af rumsinteriören, och framförallt af de olika ljud och oläten, som fylla ovädersnatten med sitt buller,

[1] Inflytandet från Holberg, som Levertin äfven framkastar, synes mig däremot föga sannolikt, och det från Scarron alls icke. Wallenbergs yttrande: »Jag härmar hellre en lustig Scarron än en djupsint Hobbesius,» hvarpå Levertin stöder sig, afser sannolikt icke någon litterär efterbildning, utan i stället de talrika, äfven i Sverige vanliga anekdoterna om Scarrons person, hvilka framställa honom som en oförbätterlig skämtare, ofta grof och cynisk, i alla lägen, äfven de bekymmersammaste.

[2] I 'Stockholmsposten', som utgafs af förläggaren till 'Min son på galejan', finner man, utom en berömmande och utförlig annons (t. ex. i n:r 52, 1781), ett slags liten artikel om boken (1783, n:r 230), där det heter, att auktor »var begåfvad med et eldigt snille, och hade berömlig insikt i flera vetenskaper. — — — Under ledigheten sysselsattes hans lefvande och lekande inbillningskraft med hvarjehanda föremål. — — — Öfver allt munter, tydelig och otvungen, förnöjer han läsaren med angenäma betraktelser, lustiga beskrifningar, tokroliga reflexioner och fintliga uttryck. Afsigten var att måla, ej försmäda. Hans goda, glada och alldeles svenska hjärta röjer sig allestädes.» Karaktäristiken är redan både riktig och jämförelsevis uttömmande. — I *Lüdekes* 'Gelehrsamkeits-Archiv' kallas boken en halfroman, dess popularitet vitsordas och en fri, tysk öfversättnings existens omnämnes (1780—83, sid. 248).

har en bredd och detaljrikedom, som versformen knappast, eller åtminstone endast undantagsvis tillåter, och samtidigt den ilande fart, den nervösa oro, som oftast utmärker Bellmans målningar, där den lyriska känslan är för stark för att tillåta lugn utpensling. De minuter, som förflyta sedan skepnaden uppenbarat sig, beskrifvas t. ex. på följande sätt: "Amman, som satt på en pall och nickade vid en grön tallrik med några skifvor stekt palt och en kruka färsk-öl, gaf till ett rop vid denna syn och trillade som en tjäderhöna för skottet. Det ena barnet kved i dunbädden, det andra fick hjertsprång i fållbänken. Vaggmeden knarkade. Hundarne bjebbade. Amman slog ihop båda händerna. Brandvakten ropade: 'Tolf slagen!' Upsala-posten rullade förbi och stötte i posthornet. Tornväktaren tutade. Luren vrålade från garfveriet. — — — Värdinnans hund var instängd i mangelboden, och (till öfverflöd) vid det smattrande urvädret om natten bultade vindsluckan med ett beständigt knirrknarr mot takfoten." Det är endast hörselsensationerna som återges, ty den berättande ligger med täcket öfver hufvudet. Denna nattstämning är ju verklig realistisk novellistik. Än mera fortsättningen, som berättar om hur författaren stiger upp och beger sig till källaren Lilla Victoria, där han träffar Christian Wingmark och andra umgängesvänner samlade till ett nattligt gille. Presentationen af sällskapet verkställes naturligtvis som alltid hos Bellman mera ur pittoreska än ur psykologiska synpunkter, men den har i sin klädedräktsbeskrifning och situationsmålning en utförlighet och rikhaltighet, som skiljer den från hans vers. På samma sätt förhåller det sig med skildringen af frukosten i den blå kammaren, som författaren och Christian Wingmark tillsammans inmundiga. Till slut läser Wingmark upp ett manuskript, en allegori, som skall tjäna som inledning till den skämttidning, som de båda ämna utgifva. Denna allegori skildrar Moralen, som en gång kläder sig som Flyktigheten, med bandrosor, smink, muscher och blonder. I en ljusgul fotsid pelis, som tillhör en operadansös, beger hon sig från sina rum i Storkyrkobrinken till en loge på second-troisième i Bollhuset. Här komma vid hennes ankomst alla lorgnetter

i rörelse, och baletten gör i distraktion oriktiga pas'n. Två kavaljerer uppvakta genast gudinnan, bjuda henne efter spektaklet på supé i gula kammaren hos Clas på Hörnet, där konversationen genast antar en friare ton: ''Ah ça, min raritet, jag må inte tro att hon vill göra sig till här på stället?''; ''Det är, ta mig tusan, ett godt barn i sin genre!'' — Men när den ene kavaljeren rycker slöjan från hennes ansikte, visa sig majestätiska och stränga anletsdrag, och ''de bägge förföriska gossarne, som blott tänkte på att roa sig, funno under denna behagsjuka flickans dräkt Moralen, som de alldeles inte sökte.''

''Denna allegori, som gubben Wingmark läst i någon tysk roman, kan tjäna som inledning till alla slags arbeten, hvars uppsåt är att roa — och det blir också vårt ändamål,'' utbrister till slut författaren med graciös spefullhet. Men detta slags allegorier torde ha varit svåra att finna i tyska romaner; under Bellmans hand blir det lilla skämtet en sedeskildrande stockholmsnovell, hvars artistiska hållning referatet här ofvan endast kunnat antyda. I hela detta nummer af 'Hvad Behagas?' skymtar man hela tiden en prosaberättelse, som i liffulla drag, i en stil, hvars konkreta sinnlighet är beundransvärd, målar stockholmskt lif med en detaljrikedom och en bredd, som versformen icke tillät.

Den siste af det gustavianska tidehvarfvets verklighetsskildrare af rang är *Anna Maria Lenngren*. En af vår vitterhets största artister, har hon gifvit ett verkligt mänskogalleri i sin diktning, typer uppfattade utan all lyrisk stämningsslöja, med ett sakligt psykologiskt intresse, som ger henne en unik plats i samtidens litteratur. Den syn, hvarmed hon betraktar sin omgifning, berör sig alltigenom med den novellistiska uppfattningen; hos henne finner man sinne för nyansen, för den psykologiska strukturen hos en figur. Visserligen dröjer det kvar hos henne en viss benägenhet för den formella kvickheten, för ordleken och det mer eller mindre kaustika skämtet, men eljest är det anmärkningsvärdt, hur fullständigt hon bryter genom den formalistiska, retoriska uppfattning af poesin, som i stort sedt behärskar hennes sekel. Hennes dikt är mättad med realiteter, det är poesi i sak, för att an-

vända Almqvists fras — hon är i detta afseende t. ex. Wessel långt öfverlägsen, större konstnär än han öfver hufvud —, och just genom denna sin nära beröring med verklighetsstoffet, genom sin frihet från hela retorikens och poetikens fraseologi betyder hennes dikt en förnyelse af samma slag som den realistiska sjuttonhundratalsromanen innebar. Hon förhåller sig till Kellgren och Leopold ungefär som Le Sage till Voltaire, och hennes dikters lifskraft har varit densamma i förhållande till 'Oden' och 'Gustaf Vasa' som 'Gil Blas's i förhållande till 'Tancrède' och 'Oedip'. Ingenting är därför naturligare, än att den svenska realistiska romanen med Cederborgh gått i skola hos fru Lenngren, såsom framdeles skall visas; ty hon är en af dennas förnämsta föregångare.

Hvad tidskedet eljest har att erbjuda af realistisk verklighetsskildring i andra konstnärliga former än prosaberättelsens, är icke mycket. Leopolds berättande dikter — 'Eglé och Annett' — innehåller onekligen något stoff, och likaså Franzéns genreartade dikter. Föga mera erbjuder tidens komiska skådespelsdiktning. Till slut skulle kunna anföras 'Stockholmspostens' tidigare årgångar, som i satirisk och ironisk form, genom kåserande och polemiska uppsatser, genom anekdoter, porträttskisser och andra skämtsamma fiktioner onekligen ge en samhällsbild, som genom uppfattningens skärpa och kvickhet närmar sig den konstnärliga formen.

Jag har här skisserat den verklighetsskildrande dikt, som tillhör epoken, därför att dessa ansatser äro faktorer, som icke få lämnas ur räkningen vid bedömandet af den realistiska romanens uppkomst hos oss, därför att dessa här nämnda författare a priori kunna antagas möjligen ha varit af inflytande på en diktart, som de närmat sig i inre afseende, äfven om de begagnat andra litterära former.

*

Om alltså de stora svenska författarna under epoken ha få beröringspunkter med den egentliga romanformen, så hindrar detta icke, att den stora allmänheten knappast någonsin omfattat romanlitteraturen med en sådan ifver som under

denna tid, både de stora och djupt betydelsefulla verken och otaliga andra af lägre och ända ned till lägsta värde. Det inflytande, som denna till ojämförligt största delen utländska romanlitteratur har utöfvat, har uppenbarligen varit mycket omfattande och ofta djupgående. Ett af de tydligaste vittnesbörden härom äro de i pressen vanliga klagomålen öfver romanernas olycksbringande verkningar, de bjärta svartmålningarna af det fördärf de medföra, samt, å andra sidan, lofsångerna öfver romanens nytta. Bättre än något annat visa dessa inlägg, hvilken viktig faktor i det andliga lifvet romanerna utgjorde.

För så vidt dessa uttalanden och diskussioner ansluta sig till särskilda romaner, får jag under framställningens gång tillfälle att omnämna dem; här skall jag ingå på några typiska inlägg i debatten om romanläsningen i allmänhet.

I första årgången af 'Götheborgs Allehanda' (1774) — hvilken tidning, redigerad af göteborgska skolmän, hade en mycket litterär prägel; den meddelar bl. a. fabler och anakreontiska dikter af Lessing, Hagedorn och Gleim i öfversättning — finnes införd en brefväxling mellan Gellert och en ung tysk dam (n:r 25—27). Som inledning till denna läsas några reflexioner, som på ett klart och psykologiskt moget sätt skildra romanläsningens skadliga inverkan på unga flickor:

"Det har länge varit tvifvelsmål underkastadt, om Romaner, äfven de nyare och moraliska, til alla delar, voro nyttiga at läsa för unga Fruntimmer. De lära dem väl at tänka, och at tänka redigt, de skapa smak hos dem och tycke för det sanna, ädla och höga, de förädla, kan hända, könets känslor; men de fördärfva tiläfventyrs i samma mohn hjertat, som de uplysa förståndet; åtminstone blir den ömhet, som är det vackra könet medfödd, och hvaraf det har så mycken heder, igenom romaners läsning sträckt utom sina naturliga gränser, och af en dygdig, tänkande, men för mycket öm och eldig flicka, tilskapas snart en liten enthusiast. Hon förföres småningom til et slag af svärmeri i dygdens utöfning, och då hon, missnöjd med andra, äfven med sig sjelf, finner allting ofullkomligt, blir efter handen alt, hvad hon tänker och gör,

öfverdrifvet, efter de i hennes romaner föreskrifna, ofta öfverdrefne reglor och lärdomar. Hon kan icke vara människjo-älskare, medlidande, en öm vän, och med et ord dygdig, så fullkomligt, som begrepen af dessa egenskaper synas fordra af henne. Hon sträfvar efter det stora, det utom-ordentliga, det omögeliga, och vill i denna vägen nödvändigt utmärka sig vara en hjelte, ja mer än en människja, och då man icke vinner ändamålet, faller man så småningom i en philosophisk svårmodighet. Sådan är ofta verkan af Romaner och de målningar, som där förekomma."

Denna skildring af det melankoliska världsförakt, det rotlösa svärmeri, som romanläsningen anses framkalla, är säkerligen sanningsenlig; själfva fenomenet är välkändt och bestyrkes genom flera andra vittnesbörd. I 'Stockholmsposten' 1787 (n:r 103) behandlar en uppsats med titeln 'Reflexioner öfver romanläsning' delvis samma tema. Det försäkras där, att den som insett grunderna af en sund filosofi lätt öfvertygas om romaners skadlighet. De uppdiktade och overkliga målningarna förstöra sinnet och intresset för verkligheten, hvilken förefaller endast ledsam. Kärleken framställes som det enda viktiga; "lydnad och vördnad emot föräldrar, höflighet och goda seder, blygsamhet och klokhet, allt uppoffras och försvinner för kärleken. Inbillningskraften endast är honom behagelig; hon skapar för denna ljufva herrskarens undersåtare en ny verld, en ny moral och nya lagar. Ögonen förblindas, förståndet qväfves. Dygd och last förblindas liksom i ett töcken, alt blir sig olikt." I fortsättningen betonas, att romanläsaren blir svårmodig och missnöjd med världen; den inbillade känslofullheten ersätter ett naturligt godt hjärta, och man lär sig gråta i stället för att vara verksam. I fråga om äktenskap gör romanläsningen sina offer mottagliga för hvar och en, som erbjuder böckernas känslofulla kärlek; häraf följa olyckliga äktenskap, ty goda och grundade principer äro lyckans säkraste grund.

I ett uttalande som detta kan man tydligt spåra det inflytande romanlitteraturen öfvat för brytandet af den äldre patriarkaliska uppfattningen af äktenskapet, där "lydnad och vördnad mot föräldrar", "blygsamhet och klokhet" samt

goda och grundade principer spelat hufvudrollen.[1] Sophies och Julies kärleksöden i Fieldings och Rousseaus mästerverk ha framkallat upproriska svärmerier om hjärtats och känslans rätt gentemot föräldramyndigheten. Melankolin födes af den bittra erfarenheten om idealens beklagliga maktlöshet i den verkliga världen.

Inlägg af detta slag visa alltså, att romanlitteraturen medförde en ny idealism, ansatser till en omvärdering af kärlekens olika värden, som f. ö. först långt senare skulle förmå göra sig fullt gällande. Att anhängare af en äldre uppfattning efter bästa förmåga angrepo de nya tankarna är ju helt naturligt, och säkerligen gaf öfvergångstiden talrika exempel på de svärmiska idéernas olyckliga verkan[2]. Mera kritiskt få däremot de starkt tendentiösa uttalanden upptagas, där romanlitteraturen framställes som upphof till oseder, ja svåra laster. I 'Stockholmsposten' 1782, n:r 294, läses en artikel "Om rika flickors uppfostran", som sätter tidens skämda seder i det närmaste sammanhang med romanläsningen.[3] Om den unga flickan heter det: "Granlåt, dans och lecture af Romaner taga bort hela hennes dag; tacka vil jag Romaner; om de ej vore til skulle en rik Flicka ej en gång bry sig om at lära läsa." När hon sedan blir gift, tar hon sig älskare, ty hon vet af romanerna, att älskare äro utan fel, och att "en skönhet ej kan neka något åt en Cavailler på knä."

Men det är icke nog härmed; en författare i 'Stockholmsposten' 1785 förstår att uppvisa ojämförligt skräckfullare följder af romanläsningen än äktenskapliga snedsprång. I

[1] Detta inflytande vitsordas direkt i en (väl fingerad?) fransk resebeskrifning öfver Sverige, hvarur ett stycke »om våra Svenska Fruentimmer» meddelades i 'Norrköpings veckotidningar' och därur aftrycktes i 'Stockholmsposten' (1779, n:r 144). Det heter där: »Kärleken manieras annorlunda i Sverige än hemma hos oss. Den nordiska imagination är för litet fladdrande at vara romanesque. De som intet äro mycket belefvade och förnäma tro, at kärleken altid syftar åt äktenskap; och därför vil en Svänsk Flicka ej gärna vara kär utan at blifva ordenteligen gift. *När Karlen lofvar detta och kan föda hustru, är processen kort. Våra Franska Romaners läsning börjar likväl at ändra denna upriktiga hastighet.*» (Kursiv. af mig.)

[2] Franzén ansåg t. ex., att hans yngre systers passionerade och nervösa lynne, som gjorde henne olycklig, förorsakats af romanläsning. Franzéns och det franzénska hemmets ovanligt nyktra uppfattning af kärleken är bekant. (Se G. Castrén, F. M. Franzén, sid. 6.)

[3] Uppsatsen aftryckes i 'Nytt och gammalt', 1783, n:r 2.

en artikel i n:r 70 med titeln 'Romaner' förklarar författaren, som utmärker sig mera genom långt gående konsekvensers dragande än genom följdriktighet, att romanen är den sista form för undervisning åt ett fördärfvadt folk — ett lån från det berömda företalet till 'Julie'. Endast ärbara och känslofulla författare borde därför skrifva romaner, sådana, ''som ej själfva voro öfver mänskliga svagheter, och ej satte dygden i Himmelen, och utom människors krets''. Efter denna tämligen fristående inledning öfvergår författaren till sitt egentliga ämne, romanernas verkan. De göra läsaren ''galen i hufvudet'', de måla behaget och nöjena i ett stånd, som ej är läsarens, de lära honom förakta sitt eget stånd, tala om skyldigheter, som han ej kan uppfylla. — Man läser mera romaner i provinserna än i Stockholm, mera på landet än i staden. De uppträdande i romanerna äro ''folk af värld, fruntimmer efter moden, de förnäma, militärer'', hvad som skildras är ''städernas raffinerade smak, hofvets maximer, yppighetens produkter och epikureiska moralen''. ''Goda seders enfaldighet kallas grofhet.'' Dylikt förstör den ärbare landtjunkaren, hans hustru och dotter; den senare tillbakavisar föraktfullt den hederlige sockneboen, som friar till henne. ''De sälja sin egendom och sitt gamla slott och hyra sig en våning i hufvudstaden, der fadren ifrån herre, som han var, blir dräng eller bedragare, modren inrättar spelhus och dottrens skönhet förskaffar kunder. Alla tre dö sluteligen i elände, vanhedrade.''

Den fantasifulle författaren ansluter sig mycket nära till Rousseau, och han skrifver af åtskilligt direkt ur det andra företalet till 'Julie', 'Entretien sur les romans'. Ur symptomatisk synpunkt förtjänar hans inlägg ett visst intresse, äfven om det i och för sig själf icke kan tas på allvar.

En särskild synpunkt, som gjorde romanen som konstform förhatlig på många håll, var den rent religiösa. Och förkastelsedomen ur denna synpunkt träffade med lika skärpa den moraliska, den sedolärande romanen, liksom öfver hufvud hvarje form af världsvishet, af rent human moral. Ty i romanerna handlade människorna ett helt lif igenom med konsekvent åsidosättande af religionen; de blefvo lyckliga

genom dygden och olyckliga genom lasten, utan att den strängt religiösa uppfattningen af synd och nåd någonsin fick komma till tals. Berättelserna voro visserligen sedolärande, men de lärde en världslig dygd, som var sig själf nog och förbisåg religionens grundsanningar. Romanen var ofta den humana etiken i praktisk form, helt omedvetet, endast genom att icke i dikten indraga de religiösa problemen, som ju skulle revolutionerat hela händelseutvecklingen och förvandlat verket till en religiös uppbyggelseroman. Med andra ord: genom att naivt återge det verkliga, lefvande lifvet, där den humana etiken, icke den speciellt religiösa, härskade i trots af all officiell kristendom, blef den stora realistiska romanen en polemisk bekämpare af den ortodoxt-religiösa lifsåskådningen. (Fielding torde dock vara bland dem, som varit medvetna om denna uppgift.) Ur denna synpunkt var romanen för ortodoxien en ogudaktig diktart på ett helt annat sätt än den öfriga vitterheten. En anonym författare uttalar med beaktansvärd skarpsinnighet denna rättrogna uppfattning i ett angrepp på Fieldings 'Josephs Andrews', och för med oneklig följdriktighet den teologiska, suprarationalistiska etikens talan gent emot den humana, som behärskar denna bok. Till den hithörande polemiken återkommer jag i den följande framställningen.

På samma ståndpunkt som denne anonyme stod säkerligen en af tidens vittra granskare, Gjörwell, som fann misshag i 'Julie', bl. a. därför att personerna voro ''framför allt icke kristna''. Ty Gjörwell var ju eljest fördomsfri i en utsträckning, som t. ex. nu för tiden skulle ställa hans moral i en tvetydig dager; han intog i 'Samlaren' Kellgrens 'Sinnenas förening', som de flesta nutida tidskriftsredaktörer skulle betacka sig för. Men dylikt var småvers, som ingenting betydde, och äfven i en religiös mänskas lif och lefverne hade köttet sin onekliga rätt, hvarmed den förnuftige öfverså̊g. Poesin var dessutom en hednisk prydnadssak, ett broderi på tillvaron som ingen tänkte på att göra till hufvudsak. Men romanen var bittert allvar, det var hela mänskolifvet i en stor aspekt, från hvilken den religiösa synpunkten var konsekvent utesluten, och därför förblef romanen, alla smärre synder oberäknade, ''framförallt icke kristen''. — Så synes

mig saken böra uppfattas för att förklara Gjörwells motvilja mot romanen.[1]

I ofvanstående ha romanens vedersakare kommit till ordet, dels därför att de som uttrycka sig generellt oftast äro de klandrande — beundrande röster om enskilda författare och romaner skola i det följande få göra sig hörda —, dels därför att angreppen klarast belysa romanlitteraturens banbrytande betydelse: motståndet visar bäst hvaråt udden är riktad. Men till slut må dock anföras ett ifrigt och samtidigt värdigt och klokt försvar för romanläsningen. Det gäller väl närmast kvinnornas romanläsning, men uppsatsen — som läses i 'Nytt och gammalt' 1799, 3:e april[2] — har dock en allmännare syftning. Först häfdas, att kvinnan icke behöfver äga lärdom, ty äfven utan den kan hon "svara mot hela sin bestämmelse, vara en förtjusande flicka och blifva en förträfflig maka och mor". Hon skall läsa, icke för att nå vetenskapens djup, men för att "öka sina begrep och framför alt för at fullkomliga sin caracter, sin smak, och sin urskilning". Hon bör nämligen ej blott bli älskad som "en oskyldig vacker varelse", utan äfven högaktad som "en tänkande, vettig och förädlad".

Läsning af romaner är den vanligaste för fruntimmer, är den också den tjänligaste? "I trots af Rousseau, som författade den känslofullaste roman, och nära början försäkrade: jamais fille chaste n'a lu de roman, i trots af den legio, som med honom tänker lika, vågar man svara med ja. Förträffliga romaner äro den förträffligaste läsning, och usla romaner den uslaste. Så sant detta är, plägar det städse motsägas. Tusen fördömma med et almänt magtspråk; och en Richardson lider samma öde som en Retif." Af hundra romaner duga nittionio icke, men den hundrade bör läsas med all uppmärksamhet. "Richardson förenade alla snillets och hjertats förträffliga egenskaper; han skref, för at förbättra andras hjärta och snille; och den, som ej studerar hans skrifter, handlar illa. 100 andra hafva hemsökt med de för viljan och förståndet förderfligaste dikter; men då föräldrar och

[1] Se därom *Sylvan*, 'Svenska pressens historia,' sid. 293.

[2] I denna litterära tidning hade romanen länge diskuterats; en artikel med samma titel, men i motsatt anda, hade varit införd 1797, 22 mars.

lärare visligen rycka dessa ur de ungas händer, måtte de lika visligen räcka dem Richardsons Clarissa, Marmontels contes moraux, Wielands Agathon o. d.!''

*

I efterföljande framställning af den utländska och inhemska romanens öden i Sverige under den gustavianska tiden kommer uppmärksamhet att ägnas åt flera verk och strömningar, som i rent konstnärligt afseende icke betyda en insats af rang. Det blir därför ofta icke det personliga elementet, icke det individuella, som i dem förtjänar att betonas, utan det allmänna och tidstypiska i både formen och innehållet. Särskildt gäller detta de svenska verken, hvaraf inget utmärker sig för konstnärlig prägling. I dem blir det för mig en hufvudsak att påvisa sambandet med de stora europeiska strömningarna, reflexen af tidens allmänna idélif.

I sin helhet står roman- och novell-litteraturen under skedet i sentimentalitetens tecken. I periodens början inskränkes sentimentaliteten genom en kvarlefvande, sakligare riktning inom romanlitteraturen, samt genom den licensiösa och filosofiska conten. Efter hand segrar dock i stort sedt känslosamheten, stegras, söker växlande former. Till slut anmäla den historiska romanen samt skräck- och spökromanen, att romantiken står för dörren.

Som representant för en äldre typ af romanen, som på svensk jord utvecklat sig med en viss självständighet, skall E. E. Ullman behandlas i ett särskildt kapitel. *(E. E. Ullman.)*

En af 1700-talets mest europeiskt berömda författare, Marmontel, den moraliska contens skapare och den politiska romanens förnyare, har i Sverige intagit en så central plats, att en undersökning skall ägnas hans verk och de svenska efterbildningar, som de framkallat. *(Marmontel och Sverige.)*

Därefter skall den licensiösa conten och den filosofiska berättelsen, hvars förnämste utländske representant är Voltaire, och hvars ende svenske odlare är Leopold, framställas. *(Den frivola skämtsagan; den filosofiska berättelsen.)*

Den dominerande riktningen förblir dock familjeromanen, som under inflytande från Rousseau antar en allt mer och

mer sentimental form. Härtill anknyta sig sekelslutets sentimentala strömningar, främst representerade af Sterne och 'Werther'. *(Familjeromanen; den sentimentala berättelsen.)*

Under påverkan af Gessners idyller antar sentimentaliteten hos Florian än en gång herderomanens form. *(Den nya herderomanen.)* På tysk mark uppstår samtidigt säregna former för familjeromanen af mer eller mindre känslosam läggning. *(Den tyska familjeromanen.)*

Till slut skola i ett särskildt kapitel sammanfattas de symptom inom romanlitteraturen, som häntyda på den gryende romantiken. *(Den förromantiska romanen.)*

2. E. E. Ullman.

Vid sidan af Mörk är *Erik Erland Ullman* 1700-talets flitigaste romanförfattare hos oss. Liksom Mörk var Ullman prästman, men i motsats till Mörk ägnade han endast några få år af sitt lif åt romanförfattarskapet. Det var endast under tiden 1780—82, då han som obefordrad präst vistades i Stockholm[1], som han sysslade med litteraturen genom öfversättningar, genom tidningsmannaverksamhet och genom nedskrifvandet af romaner. Hans fem romaner ha säkerligen framförallt tillkommit för att bereda sin upphofsman en inkomst; de ha också långtifrån en så litterär prägel som Mörks. Ära sökte Ullman i hvarje fall icke vinna med sina verk; hans anonymitet synes ha varit mycket sträng.

Af hans öfversättningar äro endast trenne kända — de anges i Hammarins herdaminne —, men det torde knappast vara tvifvel underkastadt, att han verkställt flera. Dessa

[1] Ullman, son af prosten i Torp Uddo U., var född 1749, blef student i Uppsala 1768, kallades till huspredikant hos landshöfdingen, baron Hamilton, 1777, hvarvid han prästvigdes i Stockholm; 1776 blef han e. o. bataljonspredikant vid lifregementet till häst. — Först 1782 undergick han sin pastoralexamen i Uppsala och nämndes samma år till kyrkoherde i Torp, hvilken befattning han tillträdde 1784. Han fick sedermera prosts värdighet (1808), blef 1809 kyrkoherde i Ed och 1811 prost i Västra Dals kontrakt. Han dog 1821, efter att ha varit gift tvenne gånger. Se *Hammarin*, 'Carlstads stifts herdaminne' del 3, sid. 147. Enligt samma källa skall Ullman hafva utgifvit 'Nattbladet', en veckoskrift, och med anledning däraf tillskrifver *Lundstedt* Ullman utgifvarskapet af diverse satiriska och delvis skabrösa skämttidningar, af samma art som Kexéls bekanta anekdotsamlingar. (Se Sveriges periodiska litteratur, del 1, n:r 236, 253, 254, 255 och 256.)

trenne öfversättningar återgå alla till original af madame *de Gomez*. 'Kärlek och ädelmod, eller Hortence och Melite'[1] är ett slags historisk anekdot — det är endast sällan Gomez låter händelsen spela i samtiden — men behandlar icke desto mindre ett borgerligt motiv: en dotter till förnäma föräldrar uppfostras på landsbygden, okunnig om sin börd, och ingår äktenskap med en herde; när hennes föräldrar vilja återföra henne till den stora världen — hvarifrån dittills en intrig hindrat dem — vägrar hon att skilja sig från landtlifvet och sin kärlekslycka. — 'Prinsessan af Ponthieus lefverne och kärlekshändelser'[2] är en äfventyrsnovell från korstågens tid, och upptar ett hos Gomez vanligt motiv om den ädle och ridderlige turken, hvilket plägar ge anledning till ett mer eller mindre direkt betonande af toleransen. — Den sista af Ullmans öfversättningar från Gomez, 'Ädelmod och belöning eller Jean de Calais' lefvernes beskrifning' behandlar de från den orientaliska sagolitteraturen utgående motiven och har därför omnämnts i detta sammanhang.

Något större inflytande kan madame de Gomez knappast ha haft på Ullmans eget författarskap. Dock torde något enstaka motiv i hans romaner återgå till henne, och själfva andan öfver hennes verk är ganska nära besläktad med den som möter oss i Ullmans arbeten. Äfven hon var en öfvergångsförfattare, hos hvilken skilda strömningar korsa sig.[3] Äfventyrsmotiv af spansk härkomst, inverkningar från den gamla heroiska romanen — hon hade bl. a. fortsatt Gombervilles 'Polexandre' — förenade sig hos henne med berättelsestoff ur det borgerliga lifvet, och hon gaf alltid sina verk en religiöst moraliserande tendens, ett drag, som också undantagslöst återkommer hos Ullman. Att hon vid sidan af sina sedolärande predikningar gärna sysslar med stoff af ganska pikant art, är onekligt, och gäller på alldeles samma sätt om Ullman, äfven om man frånser hans verksamhet som skämttidningsutgifvare. Däremot kan hos honom icke spåras in-

[1] Stockholm, tryckt hos A. J. Nordström 1780, ny uppl. 1795. Originalet återfinnes enligt *Bygdén* i 'Les journées amusantes', 4:me journée under titeln »Histoire de Mélente et Hortence».

[2] Stockholm, tryckt hos A. J. Nordström 1780.

[3] Se *Fürst*, 'Die Vorläufer der modernen Novelle', sid 107—108.

flytandet från fesagan eller den orientaliska sagan, som hos henne är ganska betydande.[1]

Den författare, som däremot kom att få ett afgörande inflytande på Ullmans romaner, var en svensk, nämligen Rålamb. Det var med en fortsättning på 'En svensk adelsmans äfventyr i utrikes orter', som Ullmans originala verksamhet på romanens område tog sin början[2], och i denna fortsättning bemödar han sig efter bästa förmåga att gå i den högadlige författarens fotspår. Och tvenne af hans senare romaner äro direkta efterbildningar af den genre, som Rålamb skapat med Prévost till mönster.

Ullmans fortsättning på Rålambs verk[3] tar upp händelse-

[1] Genom denna sin öfvergångsställning mellan äfventyrsberättelsen och den borgerligt moraliserande berättelsen och säkerligen också på grund af sina novellers korthet nådde madame de Gomez stor omtyckthet i Sverige. Hennes novellsamling 'Les journées amusantes' påträffas redan på 1740-talet i biblioteken, och annonseras ofta ännu på 1770- och 1780-talet i 'Dagligt Allehanda' och 'Stockholmsposten', likaså 'Histoire de Jean de Calais'. — Talrika noveller af henne utkommo i öfversättning. 1738 utkom 'Astrilds snillebragd', en ganska fin borgerlig intrignovell; ny upplaga utgafs 1758, och 1786 utkom den som »moralisk berättelse» (alltså = conte moral) under titeln 'De tvänne älskande, eller Alcipe och Caliste'. Den 1740 utgifna 'Utvalda nyheters samleplats' innehåller tre noveller af madame de Gomez. — 1773 utkom 'Historia om prins Udalric af Böhmen'. — I den 1775 utgifna 'Samling af förnöjande ämnen' ingår under titeln 'Naturens värkan i blodet' hennes novell 'La force du sang' i förkortad och försimplad form; i sin helhet trycktes den 1783 under titeln 'Den okända skyldskapens upptagande' och recenserades berömmande i 'Stockholmsposten' 1783, n:r 256. — 1781 trycktes 'Etelgive... eller konung Etelreds kärlekshandel', som i historisk dräkt behandlar Pamela-motivet. Denna novell gaf anledning till en polemik i 'Stockholmsposten' 1781 (n:r 186 och 188) mellan en dygdesam beundrare och en ironisk förhånare af densamma — ett led i den kamp om sedlighet i litteraturen, som utkämpades i 'Stockholmsposten'. En ny upplaga utkom 1785, och ännu 1794 finner man i 'Götheborgs Tidningar' (n:r 96) ett sammandrag under titeln 'Etelred och Etelvige' (sic !). — En fortsättning utkom 1782, 'Prins Edmunds... kärleks-äfventyr'; denna novell, behandlande historien om Etelgives son, tillhörde liksom den förra ett högst moraliskt romanbibliotek med öfvertiteln 'Anständigt tidsfördrif', som lancerades gent emot mera frivola romaner — se företalet till den förra — och mest innehöll berättelser à la Pamela. — 1783 utkom 'Den hieltemodiga kärleken', en välberättad historisk intrignovell, som äfvenledes upptar Pamela-motivet. — Närmare uppgifter om källorna till flera af dessa noveller återfinnas hos *Bygdén*. — Lägges härtill den populära 'Jean de Calais' och Ullmans öfversättningar, visar det sig att madame de Gomez varit en af 1700-talets mest lästa novellister hos oss.

[3] Ullmans fortsättning annonserades nämligen utkommen i 'Stockholmsposten' 1780, n:r 94 (27 april), och då 'Den svenska actricen' skrefs som pendant till Zaars 'En svensk acteur', som utkom likaledes 1780, är den med all sannolikhet senare.

[3] En svensk adelsmans äfventyr, i utrikes orter. Senare delen. Stockholm, 1780. Tryckt hos Peter Hesselberg. 136 sid.

utvecklingen på den mycket spännande punkt, där den afbrutits i slutet af första delen. Adolph, den svenske adelsmannen, hade stupat från hästen, träffad af en salfva från den kvinnoröfvande Justinianis betjäning — Justiniani hade han dock dessförinnan genomborrat — och donna Marca själf är sårad i armen. Lika väl hos Ullman som hos Rålamb läkas såren hos Adolph och donna Marca, men Ullman har dessutom låtit äfven Justiniani — som i Rålambs egen fortsättning är definitivt bragt ur världen genom Adolphs värjstöt — komma till lif och krafter igen; ja, hans förnyade bortröfvande af donna Marca bildar en hufvuddel af innehållet i Ullmans verk. Ullman låter vidare Adolph förenas med donna Marca i ett lyckligt giftermål; hon följer sin make till Sverige, sedan de missförstånd, som nödvändiggjort hans utomlandsvistelse, blifvit häfda. När hon efter sju års äktenskap aflidit, lefver Adolph först i den djupa melankoli, som hos Rålamb är ett från Prévost lånadt drag, men ingår till slut förening med jungfru Margaretha, riksrådets dotter. Hos Rålamb blir slutet i själfva verket detsamma; redan det sätt, hvarpå den unga Margaretha införes i första delen, låter läsaren på denna punkt gissa till författarens afsikt. — En mycket väsentlig del af utrymmet i Ullmans verk upptages af tvenne episoder. I den första (sid. 29—52) berättar en student vid namn Aspius sina skäligen äfventyrliga lefnadsöden. Aspius var en figur, som redan Rålamb infört i första delen (sid. 7) såsom en liderlig student i Uppsala, "den vidlyftigaste vid Acamedien"; Ullman skildrar honom som en karaktärslös, men visst icke fördärfvad äfventyrare, en något förfinad upplaga af Säfströms bankruttspelare, Stappelman. Berättelsen om Aspius' öden — hållen i jag-form — erbjuder flera likheter med Säfströms kompilation och är möjligen påverkad af densamma. — Omedelbart efter Aspius berättar en italienare sina öden (sid. 53—79), hvilka erbjuda en viss likhet med den bibliska berättelsen om Joseph och Potifars hustru. I slutet af sitt verk (sid. 100—08, 127—31) berättar Ullman afslutningen på de personers öden, som förekommit i den högst dygdige och respektable italienarens berättelse.

Ullmans fortsättning på Rålambs roman vittnar om en

viss, icke föraktlig fabuleringsgåfva, som röjer sig öfverallt i hans romaner. I stort sedt har han med en viss skicklighet efterbildat Rålambs maner, och därigenom öfvertagit flera element från Prévost (t. ex. aningarna och den djupa, aldrig helt försvinnande melankolien), om hvilken författare han icke synes ha haft någon direkt kännedom. Den ridderliga tonen öfver Rålambs verk är dock helt naturligt förgrofvad, och den psykologiska mognad, hvarpå Rålamb ger prof särskildt i den andra delen af sin roman, har ingen motsvarighet hos Ullman. Betecknande för den grofva och odelikata romantiken hos Ullman är ett drag som det, att Justiniani, som på det nedrigaste förbrutit sig mot donna Marca och tvenne gånger röfvat bort henne med svek och våld, likväl omfattas af Adolph med vänskap, när han icke längre behöfver frukta honom.[1]

I stilistiskt afseende står Ullmans fortsättning högre än Rålambs verk; Ullmans språk är ganska flytande, om också icke särdeles uttrycksfullt. Utmärkande för den romanskrifvande prästmannen äro de religiöst-moraliska betraktelser, som han inskjuter på lämpliga ställen. Slutet på romanen (sid. 133—36) är sålunda en hel liten predikan. Det var troligen på grund af dessa religiösa utgjutelser som den förut omtalade författaren i 'Stockholmsposten' fann sig berättigad att framställa Ullmans verk såsom på ett helt annat sätt uppbyggligt än Rålambs egen fortsättning, där mylord Kermalecks historia utgjorde en stötesten. Med all rätt satte Rålamb i sitt svar i fråga, om Aspius' historia präglades af någon högre moralitet än Kermalecks.

I slutet af år 1780 utkom *'Den svenska fröken'*[2]. Det är en historisk roman från Karl den niondes och Sigismunds tid, men det är samtidigt en Prévost-imitation i andra hand. Såsom framhäfdes på tal om Rålambs roman, hade den svenske ädlingen vid försöket att efterbilda den franske roman-

[1] En motsvarighet till detta osanna och i botten råa drag finnes i 'Det olyckliga fruntimret', där Lord Dertreys systerson, som på det nedrigaste sätt bortfört Mary, utan vidare erhåller förlåtelse (sid. 146).

[2] Stockholm, tryckt hos Holmberg och Wennberg; 115 sid. — Den annonseras i 'Stockholmsposten', nr 254 (6 nov.). I nr 258 finner man den annonserad som »original af en svensk prest, med kopparstycken». Illustrationerna har jag dock icke sett i något exemplar.

författaren icke vågat taga steget fullt ut och förlägga händelsen till samtiden, utan i stället låtit den försiggå hundra år tillbaka i tiden, troligen för att mildra anspråken på realism. Någon tidsfärg gaf han dock icke, trots inströdda historiska data, sin skildring; ja i lord Kermaleck tecknade han en typisk 1700-talsfilosof, otänkbar vid 1600-talets midt. Den historiska ramen hade äfven Ullman upptagit; han låter i sin fortsättning på Rålambs roman Adolph vara närvarande i Insbruck vid drottning Kristinas öfvergång till katolicismen. Båda sina Rålamb efterbildade romaner har han likaledes gjort till historiska; Prévosts romaner ha sålunda, egendomligt nog, i Sverige efterbildats i historiska noveller, som införa politiska händelser och politiska personer i berättelsen på ett sätt, som närmast erinrar om adertonhundratalets historiska roman- och novell-litteratur.

En innehållsredogörelse för 'Den svenska fröken' torde vara nödvändig, då denna roman förut behandlats lika litet som Ullmans öfriga verk.

Sophia, den svenska fröken, som själf berättar sina öden, är dotter till ett af Johan 3:es riksråd och på mödernet besläktad med Gunilla Bielke. Hon blef tidigt fader- och moderlös; hennes broder, som tillhörde Sigismunds parti, följde denne till Polen, när lyckan började luta till hertig Karl, och blef kapten i polsk tjänst. Sophia följde honom dit och bodde hos en annan svensk emigrant. En dag, då brodern var ute på resor som värfvare, kommer en budbärare med underrättelse till henne, att hon skall komma och säga sin broder farväl för evigt. Hon följer budbäraren och finner brodern på ett värdshus, halft förblödd af flera blessyrer; han har icke vågat hämta fältskär för att icke röja sig och sin duell; i denna hade han nämligen dödat högtstående personer. Sophia skickar dock efter en fältskär, såren befinnas icke dödliga, och brodern berättar sitt äfventyr. Han hade vistas hos vojvoden Paleschi, där den på grund af sjukdom osynliga dottern säges skola vigas vid vojvoden Zaroschi, en rå och brutal herre. Zaroschi försäkrar den svenske ädlingen, att han i hans fästmö "skulle få se et ansikte och en kropp, som lofvade en karl det fullkomligaste nöje, samt

at han mer än mycket längtade efter den stund, då Fröken skulle blifva nödgad lämna alla dessa behagligheter åt honom''. Zaroschis karaktär skildras till yttermera visso i följande ord: ''At om morgnarna jaga, om dagarna slå sina drängar och hvissla i sitt stall, at om aftnarna tömma en eller annan Bål och några bouteiller mat-vin, deruti bestod hela hans nöje och alt hans tidsfördrif.'' När fröken Paleschi visar sig, finner den svenske officern snart, att hon afskyr Zaroschi, med hvilken fadern vill tvinga henne att inom tre dagar vigas. Djupt rörd af hennes skönhet, föreställer han Zaroschi det orätta i att tvinga henne, men han svarar med ett ''flatt löje''. Emellertid lämnar fröken svensken en biljett, där hon ber honom frälsa sig. Han flyr natten därpå med henne, men upphinnes af Paleschi och Zaroschi. Med den senare duellerar han och fäller honom från hästen; Paleschi skjuter då på honom, och den unge svensken tvingas då att skjuta ned honom; själf såras han med skott och sting af sina motståndares betjäning; nu ligger han sårad och vet ej, hvart fröken Paleschi tagit vägen. — Sophia ilar till Sigismund, framställer saken för honom och lyckas utverka en antedaterad fullmakt för brodern som ambassadör i Turkiet, dit de, så snart den sårades hälsa tillåter, begifva sig. Här vårdas den sjuke af en polsk fältskär, som i sitt följe brukar ha en turkisk lärling, Ibrahim; denne visar stort intresse för fröken Sophia. På en af fältskärn anordnad utflykt lockas de att stanna kvar på en landtegendom, som till slut visar sig tillhöra Ibrahim; denne är nämligen en förnäm och rik turk, fältskärn hans slaf, och han har arrangerat allt för att få råka Sophia, som han beundrar. Brodern återföres till Konstantinopel, men fröken Sophia måste stanna kvar. Ibrahim uppträder med mycken vördnad och anständighet, han vill göra Sophia till sin gemål, menande att skillnaden religionerna emellan är obetydlig; han är europeiskt bildad och språkkunnig — han har varit fånge i Venedig och sedan berest Europa, i sitt stora bibliotek har han tyska, franska och italienska böcker — och hvad mer är, han är en ädel man, och verkligt förälskad i Sophia. Ingenting är honom mera fjärran än att vilja taga Sophia med våld. Genom stora

mutor har han lyckats försona hennes broders fiender i Polen och "skafat honom full säkerhet, at så snart han åstundar begifva sig dit". Brodern återvänder också dit, sedan Ibrahim öfvertygat honom, att Sophia skall frigifvas, om icke Ibrahim "inom trenne år kan genom sin dygd, sit upförande och ädelmod förmå Sophia at godvilligt och utan minsta tvång ge honom sit hjerta och öfverlämna sig i dess våld". Hos Ibrahim lefver nu Sophia i nära tre år, och hon är icke okänslig för Ibrahims dygd, snille och ädelmod. Men religionen står hindrande emellan dem; Ibrahim omfattar en förnuftsreligion, som han formulerar på följande sätt: "Våra Religioner stämma öfverens uti begreppet om godt och ondt. Den som gör det goda kalla vi dygdig, den andra lastfull. Den förra tildömmer vår Religion sällheten, och den andra frändömmes denna. Efter det begrepp jag fattat om Christna läran, är hon med oss häruti aldeles ense, hvaraf följer at både en Mahometan och en Christen, som lefva dygdigt, äro lyckliga, och hvad är det då som kan hindra vår förening. Vi lefva båda lyckliga, Sophia, Du uti din öfvertygelse och jag uti min, allenast vi båda äro dygdiga." Men dessa "lätta och flygtiga begrepp" vederlägger Sophia — man får dock icke veta hur —, Ibrahim vinnes efter hand för kristendomen, och han är villig att öfvergå, om Sophia blott vill äkta honom; han vill lämna sina ämbeten, och seraljen, som han aldrig brytt sig om, skall han alldeles afskaffa. Sophia, som gifvit honom ganska mycket hopp, är villrådig; hon känner viserligen mycket för honom, men förnuftshänsynen afhålla henne. Hvad skola vänner och landsmän säga, hvilken religion skola barnen få, hur skall det gå, om hon blir änka? Alla dessa betänkligheter förmå henne att säga nej. Ibrahim blir sjuk af sorg och lägges på dödsbädden. Nu ångrar hon sig — hon har i ett bref från brodern fått fritt val; denne befinner sig, tack vare Ibrahim, i lyckliga omständigheter och är gift med den lyckligen återfunna fröken Paleschi — och hon säger sig nu vilja tillhöra Ibrahim. Men han försäkrar henne vemodigt, att det är för sent. Hon vakar dag och natt vid hans bädd; till slut dör han, testamenterande henne ett juvelskrin och "en anvisning at på Venediger Bank

få lyfta 50,000 R:dal. specie''. — Sophia beger sig till Polen, där hon hos sin broder och hans älskvärda gemål råkar Zaroschi, som icke dödats i duellen, och som nu blifvit i alla afseenden angenämare. När Sophia beger sig till Venedig för att lyfta den stora anvisningen, erbjuder sig Zaroschi att ledsaga henne, men hon afslår. I Venedig, där hon lifligt deltar i karnevalen, råkar hon genom en tillbakavisad tillbedjares nedriga hämd i stor fara, ja, hon kastas i fängelse såsom misstänkt för stöld. I sin yttersta nöd räddas hon på flykten af sin trogne beundrare Zaroschi, som rest efter henne för att vaka öfver hennes säkerhet; hon får med hans hjälp upprättelse och sina konfiskerade ägodelar tillbaka. Zaroschi uppvaktar henne allt fortfarande, och hon ''hatade honom värkeligen icke'', ty resor och hoflif ha förändrat honom fördelaktigt. Dock har hon svårt att glömma Ibrahim. Men när Zaroschi vågat sitt lif i en duell för att värna hennes ära, röres hon och ger honom sin hand under hans svåra sjukdom. Han tillfrisknar, och de förenas i ett lyckligt äktenskap; det är på sin ålderdom hon nedskrifvit denna berättelse om sitt lif.

Referatet har gjorts så pass utförligt för att ge en föreställning om Ullmans gåfvor som berättare. Hela föreställningsvärlden är som synes öfvertagen från Rålambs: de ridderliga duellerna, enleveringarna, de turkiska äfventyren och upplefvelserna under den yra karnevalstiden i Venedig, alla dessa element återgå till Rålamb och därifrån delvis till Prévost. Men trots denna genomgående osjälfständighet har Ullmans ganska fruktbara fantasi likväl genomfört nya kombinationer, så att man svårligen kan tala om direkta lån. Ibrahim liknar visserligen Rålambs Mustapha, men hans dygdiga kärlek till en kristen fröken har ingen motsvarighet hos Rålamb. Däremot är hela denna skildring påverkad af Gomez' 'Prinsessan af Ponthieus lefverne och kärlekshändelser', som Ullman öfversatt. Prinsessan blir nämligen där fången hos sultanen af Almerien; den förälskade och ridderlige sultanen lofvar att aldrig bruka våld för att bringa henne till kärlek, och ett helt år förflyter utan afgörande. När han till slut af sina undersåtar tvingas att uppträda

myndigare, så gör han henne till drottning, och hon verkställer en låtsad öfvergång till moslim; i verkligheten tänker han lika tolerant i religionsfrågan som Ibrahim. Som man ser, har Ullman här fått uppslaget till hufvudhandlingen i sin roman, ehuru han behandlat det ganska fritt och stegrat turkens dygd till det sublima.

En viss fabuleringsgåfva kan man alltså icke frånkänna Ullman; i deta afseende står han väl så högt som Rålamb, för att icke tala om den absolut fantasilöse Säfström. Karaktärsteckningen är däremot hos Ullman föga utvecklad. Zaroschi är t. ex. skildrad synnerligen inkonsekvent: först som en ovanligt simpel och rå natur, och sedan som en helt älskvärd och förfinad ädling, som under resor och vid hofvet tillägnat sig ett nytt sinnelag alldeles så som man lär sig umgängesvett. Osannolikheter i händelsernas gång äro likaledes vanligare än hos Rålamb.

Att Ullman efter förmåga sökt närma sig samtidens sentimentala smak, som framför allt uppbyggdes af olyckor och älskade att fälla tårar, visar redan inledningen, där det heter: ''Skulle mina Händelsers genomläsande förordsaka mina Läsare så mycken ledsnad, som jag, under den tiden de mig händt, fådt vidkännas oro, bekymmer och oftast det mäst frätande qval, så vore vist den stunden förlorad, som användes at genomögna de samma; men, som jag genom långlig ärfarenhet blifvit öfvertygad, at vi icke allenast sjelfve, med något slags nöje, före oss til minnes våra egna mäst vidriga händelser, utan äfven älske aldrahälst sådan läsning, som väcker ömhet och medymkan, anseende all annan för torr och osmaklig; så har jag velat fullgöra några mina vänners begäran, jämte egen böjelse, at lämna et kort utkast af min nog besynnerliga Lefvernes-Beskrifning.'' Men trots denna proklamerade anslutning till den sentimentala estetiken intar det känslosamma en mer än blygsam plats i Ullmans berättelse; däremot vankas moraliska och religiösa betraktelser öfver lifvets gång både i början och slutet af boken.

Ullmans tvenne följande romaner tillhöra andra genrer än denna Prévost-Rålambska, men hans sista och utan tvifvel mest lyckade verk *'En svensk grefves besynnerliga händel-*

ser'[1] är återigen ett alster af den riktning, som 'En svensk adelsmans äfventyr' inledde, och skall därför behandlas i detta sammanhang.

Tidpunkten för berättelsen är Gustaf II Adolfs regering. Den berättande kan icke yppa sitt namn, därför att han varit "invecklad i betydeliga Stats saker". Tidigt faderlös, får han en samvetslös farbroder, som eftertraktar hans stora arf, till förmyndare. Genom dennes list blir han misstänkt för att ha författat en skrift mot Gustaf Adolf och för Sigismund, och han räddar sig ur landet genom flykt. I Greifswald upplefver han ett högst märkligt äfventyr, där hans heder sättes på ett prof, som den består trots nöd och fängelse. Ur detta lyckas han undkomma med hjälp af en ung och ädel tysk fröken, med hvilken han sedermera blir gift. I fyra år lefver han som godsägare i Mecklenburg, tills trettioåriga kriget utbryter, då han söker tjänst hos Gustaf Adolf. Denne mottar honom med nåd och godhet; det visar sig, att konungen visserligen trott honom skyldig till den handling, hvarför farbrodern anklagat honom, men aldrig tänkt straffa honom, enär "den ädelmodige Gustaf Adolph ansåg en sådan Grefvens gerning för et barnsligt fel och oförstånd"; för att bli af med brorsonen och kunna bemäktiga sig hans egendomar hade farbrodern då föregifvit öfverhängande fara och lockat honom att fly, hvarpå han lämnat den unge grefven utan understöd i hopp att han sålunda skulle omkomma. Grefvens syster, som blifvit hans arftagare, vill farbrodern förmäla med sin son Svante, hans studievän från Uppsala, för att samla hela förmögenheten hos denne. Konungen vredgas öfver farbroderns nedrighet och lofvar att undersöka saken och näpsa den skyldige; strax därefter stupar han dock vid Lützen och allt får bero. — Grefven blir tillfångatagen vid Lützen och förd till Wien, men när han skrifvit ett bref till Bernhard af Weimar och Axel Oxenstjerna för att röja en kejserlig stridsplan och brefvet uppsnappats, blir han förd till ett strängare fängelse i Neustadt, sju mil från Wien, där han lefver i mera än två år. Emellertid får han till kamrat i fängelset en vapenbroder och vän från studieåren i Uppsala

[1] Stockholm, tryckt i Kongl. Tryckeriet 1782, 146 sid. Annonseras till salu första gången i 'Stockholmsposten' 1782, n:r 105 (10 maj).

vid namn Crelius, och denne förslagne och lättsinnige krigare lyckas befria dem båda på ett mycket äfventyrligt sätt, sedan han beredt marken genom att anknyta en öm förbindelse med kommendantens dotter. Efter befrielsen beger sig Crelius till Banérs här, men grefven till sina gods. Här finner han till sin förfäran sin gemål omgift med en hertig af M**, som älskat henne före hennes giftermål och som förut spelat en viktig roll i grefvens historia. Man har nämligen i den svenska armén hållit grefven för död alltsedan slaget vid Lützen. Hans forna gemål är otröstlig och går i kloster för att öfverlämna sig åt evig glömska; där sjuknar hon och dör, och hertigen och grefven stå båda, tillintetgjorda af sorg, vid hennes dödsbädd. — Nu beger sig grefven hem till Sverige, och stannar på ett af sina gamla familjegods vid skånska gränsen. Här råkar han plötsligt farbrodern och dennes sköna dotter jämte hans son Svante, som just nu skall gifta sig med grefvens syster. "Det var ingen mer än min Syster, som med tårar i ögonen omfamnade mig. De andre visade väl glädje men den var blandad med fruktan." Men allt blir dock till slut glädje och försoning: farbrodern kommer en morgon in i hans kammare och ber honom om förlåtelse för det onda han gjort: "en otidig kärlek til min son har åstadkommit min blindhet och inledt mig uti så lastfulla afsigter", förklarar han. Som medlare dem emellan medför han sin dotter Christina — som grefven i själfva verket älskat från barndomen, och hvars bild aldrig öfvergifvit honom under hans äfventyrliga lif —; hon sluter grefven i sin famn och ber om tillgift för sin far. Berättelsen slutar med grefvens och systerns dubbelbröllop. "Jag hade således omsider ernått det, som jag ifrån mina barnaår så högeligen åstundat, och ägde nu skäl at glömma alla de vedervärdigheter jag utstått."

Denna Ullmans roman, som här refererats i största korthet, är verkligen väl berättad, och kan betecknas som sin upphofsmans mästerverk, äfven om därmed icke något alltför imponerande är sagdt. Händelserna skildras raskt och liffullt, de äro omväxlande, ja stundom spännande; särskildt begynnelsen är mycket bra, omsorgsfullt motiverad och i fråga om psykologisk skildring ungefär lika djupgående som Pré-

vost i de första delarna af sina 'Mémoires et aventures d'un homme de qualité'. Hvad som brister är mindre skicklighet och sannolikhet i intrigen — fast äfven däruti enstaka svagheter finnas — än konsekvens i karaktärsteckningen. Redan förut har denna brist omtalats som Ullmans hufvudfel, och äfven om den i denna hans sista roman är mindre framträdande, så kan man icke underlåta att förvånas öfver t. ex. hertigens af M** simpelhet att vilja förgifta grefven, som han förut duellerat med, när dock hertigen sedermera skildras som en ädel och rättänkande ädling.

Men hvad som särskildt är beaktansvärdt i denna Ullmans roman, som hämtar uppslag och ram från 'En svensk adelsmans äfventyr', är, att han gjort den till en historisk roman. Hos Rålamb bestod det historiska endast i tidsuppgiften, allt annat hade samtidens färg; i Ullmans föregående berättelser hade denna ansats vidare utvecklats, och här har han onekligen skrifvit en historisk berättelse, äfven om det icke kan bli tal om egentlig tidskolorit. Han har nämligen förknippat sin hjältes öden med händelser ur Sveriges historia på ett sätt, som onekligen ger berättelsen ökadt intresse, och han till och med inför en berömd historisk personlighet på ett vis, som i all sin blygsamhet afser att ge en karaktäristisk bild af den store konungen. Gustaf Adolfs öfverseende och godhet betonas lika väl som hans lättrörda vrede öfver en orättfärdig handling. Äfven hans skämtlynne gör sig gällande: när hertigen af M** förfäras öfver att återse den svenske grefven, som han tror sig ha förgiftat, lifslefvande, och i förskräckelsen utropar Ave Maria gång på gång, anmärker konungen, att jungfru Maria icke vågade komma hans protestantiska läger så nära, att hon kunde bispringa honom.

Utan tvifvel, Ullman var i detta verk på god väg mot den moderna historiska romanen, som eljest i sin helhet är en produkt af 1800-talet. Den realistiska äfventyrsromanen har för visso någon affinitet med genren; i 'Gil Blas' finnes det t. ex., såsom den franska litteraturkritiken påpekat, ansatser till en historisk roman om den mäktige spanske ministern Olivarez. Den historiska hofberättelsen — i Sverige representerad af berättelsen om Gustaf Adolf och Ebba Brahe

— har däremot knappast beröringspunkter med den moderna historiska romanen; dess anor gå tillbaka till den heroiska och galanta sextonhundratalsromanen och den behärskas af en ensidigt erotiskt intresserad idealism, som låter det stoffliga intresset träda tillbaka för kärlekspsykologien.

När man läser Ullmans berättelse om grefvens audiens i konungens tält eller om grefvens och Crelius' rymning från Neustadt, då de bäras från lasarettet till begrafningsplatsen i likkistor, medan kanonerna spela till heder för deras minne — en situation som hvarken saknar fantasi eller en smula humor — erinras man faktiskt om 'Fältskärns berättelser' eller åtminstone om J. O. Åbergs bekanta pojkböcker. 'En svensk grefves besynnerliga händelser' är säkerligen Ullmans originellaste roman; och den korrekta och flytande stilen, som vida öfverträffar den i hans tidigare verk, visar att hans författarskap var stadt i utveckling.

Ett af Ullmans mera ojämna verk är däremot den 1780 utgifna 'Den svenska actricens egen berättelse, om sina ungdomshändelser'[1]. Då denna roman skrefs som pendant till ett annat arbete, måste vi först med några ord beröra detta.

Den år 1780 publicerade 'En svensk acteurs egen berättelse, om dess ungdoms händelser'[2] har länge tillskrifvits Ullman, men är enligt ett bref till Hammel från Gjörwell af $^{10}/_{10}$ 1799 författad af en skådespelare och musiker vid namn *Johan Gottfried Zaar*. Någon roman i egentlig mening är hans verk säkerligen icke; alla inre kriterier häntyda på att det är sina verkliga öden han förtäljer. Händelserna hafva också föga märklighet. Glanspunkten i Zaars lif synes ha varit en episod under hans studietid i Uppsala, då man högtidligt mottog "en älskad och vördad konung", och han spelade med i orkestern vid festligheterna. Han blef då till och med presenterad för Gustaf III och fick spela violin och sjunga inför honom, erhöll respengar till Stockholm och löfte om engagemang vid operan; det var den lyckligaste dag han upplefvat. Hans memoarer berätta för öfrigt i en ganska vulgär ton om hans upplefvelser i Stockholm. Liksom så

[1] Stockholm, tryckt i för detta Holmeriska tryckeriet, 80 sidor.
[2] Stockholm, tryckt hos Carl Stolpe, 52 sid.

många af artisterna vid operan har han haft bekymmersamma affärer och för att undgå Gillboa — slangspråkets smekord på gäldstugan — måste han emellanåt företaga små resor till landsorten och till Kristiania, hvarunder han upplefver förvånande ting. Zaars äktenskapshistoria berättas också, liksom andra af hans många motigheter, utan att man kan fatta något medlidande för den af allt att döma ganska slyngelaktige violinvirtuosen. Men om detta tarfliga arbete i stort sedt verkligen är af biografisk karaktär, så har Zaar dock tydligen äfven inlagt episoder med hufvuduppgift att roa och af en art, att de knappast kunna antas vara annat än diktade. Hvilka mönster som därvid föresväfvat författaren framgår af företalet, där det heter: ''Svara de [= mina öden] ej i nöje och besynnerligheter mot en Frimurares Händelser, en Banquerout-Spelares Lefverne eller andra dylika Piècer, så kan Du deremot läsa dem med den fulla öfvertygelse, at de äro sanna, då de förre äro utan tvifvel idel dickter.'' Om Säfström erinra verkligen sådana episoder som det på sid. 10—13 berättade äfventyret på den småländska gästgifvargården. Den underbara händelse, som han påstår sig ha upplefvat i Kristiania (sid. 38—41) är af en liknande kaliber; den är för öfrigt utan tvifvel hämtad från robinsonaden 'Gustaf Landcrona', där den återfinnes i trettionde kapitlet.

Zaars verk kan således betecknas som en bastard mellan memoar och roman. Den självmedvetna och öfver sina olyckor klagorika känslosamheten har också inspirerat berättelsen; det heter i företalet: ''Mitt ändamål är vunnit, om någon häraf lärer at draga större fördel än jag af en öm själ, af et någorlunda eldigt snille, af stridande känslor och af et för vänskap benägit hierta.'' Hans hufvudändamål torde dock, trots denna försäkring, ha varit att förtjäna pengar; om detta lyckats, om boken vunnit någon uppmärksamhet, är svårt att säga.[1] Man finner den omnämnd i 'Mina tids-

[1] Zaar, som var född 1754 och alltså 26 år gammal vid bokens författande, synes hela sitt lif ha förblifvit i ekonomiskt trångmål. 1797, den 15 jan., uppförde hofkapellet under abbé Voglers anförande »en fullstämmig Vocal- och Instrumental-concert» till hans förmån, hvarvid fru Olin medverkade med två arior, och Zaar själf exekverade bl. a. en dubbel violinconcert af Viotti samman med konsertmästare Norman. Se 'Dagligt Allehanda' 1797, nr 6, 7 och 11.

fördrif', 1780, n:r 30, man finner den annonserad till salu någon enstaka gång, ännu så sent som i 'Dagligt Allehanda' för år 1803 (n:r 200), och att den uppnått något slags popularitet är ju troligt redan däraf, att Ullman ansett det lämpligt att författa en pendant till densamma.

I företalet till '*Den svenska actricens egen berättelse, om sina ungdomshändelser*' läses nämligen: "Så snart jag fick se en Svänsk Acteurs egen berättelse om dess ungdoms händelser, braktes jag genast på de tankar at låta en dylik Lefvernesbeskrifning se dags-ljuset, hvilken flere år varit i mina händer, mig anförtrodd af dess författare, som ännu lefver. Jag hoppas, att läsaren af den skall finna samma, om ej större nöje i anseende til de många besynnerligheter deri finnes, som i den Svänska Acteuren."

Det är endast själfva uppslaget, att skildra en svensk aktris' öden, som Ullman hämtat från Zaars verk; eljest finnas inga beröringspunkter, och Ullmans fantasi rör sig med vanlig frihet. Denna hans berättelse visar sig afgjordt påverkad af den sentimentala och moraliserande familjeromanen; och begynnelsen, där detta inflytande dominerar, tillhör det bästa i Ullmans författarskap. Jag skall därför referera denna del något utförligare än den senare.

Hjältinnans föräldrar ha inflyttat till Sverige från Marseille, eftersom de här hoppades vinna en lätt utkomst som köpmän då de "gjort landet den äran resa dit". Men "man lär nu för tiden curerat utlänningen för denna sjukliga tanka och visat, at man bör arbeta i Sverige om man där vil äga sin utkomst". På grund af sin lättja bli de också snart utarmade. Den blifvande aktrisen fick "temlig god upfostran på Fransyska viset; det är, jag blef klemmigt upfödd"; modern inpräglade hos henne "ambition och behagsjuka". Vid 10 års ålder blef hon, för att upphjälpa familjens fattigdom, engagerad "vid franska trouppen, som nu i Stockholm upoffrade sin tid til Hofvets nöje". Här blef hon snart uppvaktad och smickrad för sin barnsliga skönhets skull. Efter ett par år dog fadern, och till slut måste modern lämna landet, då hon här var utan uppehälle, under det att dottern, som

ingått kontrakt med Kungl. Operan på vissa år, måste stanna ensam kvar, hvilket beredde henne själf tillfredsställelse.

Den försvarslösa och farliga situation, hvari hon nu befinner sig utan att själf inse det, ger Ullman tillfälle till flera reflexioner om kvinnans ställning i samhället, hvarvid han med skärpa angriper det orättvisa bedömandet af den kvinnliga och den manliga dygden. Mannen kan strafflöst begå alla slags "oordentligheter", han förblir likväl "hederlig karl", får en framstående plats i samhället, "och en oskyldig flickas penningar får ock ofta ersätta dess ungdoms slöseri och liderligheter". Kvinnan däremot bedömes med den största stränghet, och hon kan icke "genom alla möjeliga dygder" försona ett fel, som hon en gång begått. "Jag vet ej om vana eller oförstånd åstadkommit detta ibland uplyste människor", afslutar Ullman sina välmenande betraktelser.

Bland den unga aktrisens uppvaktare fanns äfven en hederlig man, som förr varit bokhållare på hennes fars kontor. Han förehåller henne allvarligt och vänligt det riskabla i hennes belägenhet, och friar till henne. Hon begär några års anstånd — därtill har hon blifvit rådd af vänner, som menade, "at man genom et förtidigt giftermål afskär sig alla de nöjen ungdomstiden kan förskaffa" — men hennes beundrare invänder: "Just dessa års anstånd är det, under hvilket Mariana går förlorad." Hon ger, sålunda tvingad att afgöra sig, sitt samtycke, men förbehåller sig likväl ett halft års uppskof med giftermålet. Men under denna tid gör hon bekantskap med en ung, vacker och rik baron. Denne, som på besök hos henne sammanträffar med fästmannen, säger till henne, att hon bort kunna göra ett bättre val; han besöker henne dagligen och öfverhopar henne med presenter, till slut bekänner han sin kärlek och ber henne bryta sin förbindelse. Vid samma tid ber fästmannen henne afbryta bekantskapen med baronen, som är känd för sina galanta äfventyr, och hvars visiter skada hennes rykte. Hon svarar lättsinnigt, men fästmannen behandlar henne med faderlig och öfverseende mildhet. Emellertid spelar den smickrande och vältalige baronen sina kort så väl, att Mariana med lugn åser, hur fästmannen i hennes bostad förödmjukas och bort-

jagas af baronen. Knappt har baronen sålunda befriat sig från sin rival, förrän han — samma dag på aftonen — kommer till Mariana och berättar, att på hans rum ett uppträde ägt rum i hans frånvaro (hans kamrater ha spelat och slagits, hvarvid en ung officer dödats), som gör det farligt för honom att vistas där; för att icke bli inblandad i äfventyret, ber han att få stanna kvar hos henne. På Marianas begäran lofvar han med de heligaste eder att iakttaga all anständighet, och hon låter bädda till honom i sitt yttre rum. Men denna natt blir hon trots allt hans älskarinna: "Jag vaknade om morgonen med Baronen vid min sida, och hade förlorat min oskuld. Svidande förebråelser påminte mig väl hvad jag gjordt, men vanan att fortfara i det onda och tiden utplånade innan kort all känsla af heder och dygd." Medan hon och baronen kläda sig, inträder plötsligt hennes förorättade fästman för att en sista gång göra henne föreställningar; när han får se den halfklädda, betraktar han henne stum, vänder och går. "Vid åsynen af detta upväcktes på en gång all den kärlek jag burit för min gamle upriktige älskare och tillika en billig fasa för den otrohet jag mot honom begått. Jag föll uti en ganska djup gråt, och Baronen var sysselsatt at tvenne hela timmar aftorka mina tårar och trösta mig." När baronen gått, vill hon drifven af samvetsförebråelser skynda sig att kasta sig för sin fästmans fötter, då hon från honom mottar ett bref, där han ber henne söka rädda sig ur nätet i tid, men samtidigt säger henne farväl. Hela dagen tillbringar hon nu i förtviflan, men om kvällen kommer baronen och lyckas något trösta henne. "Min sorg och minnet af min gamle älskare vek sedan så småningom ifrån mig och jag fästade mig helt och hållet vid min nya amant." Han lofvar att ta henne till hustru, så snart han utfått ett arf efter en gammal faster, som vill gifta bort honom med en besläktad fröken, men som snart väntas skola dö.

Men efterhand blir baronen allt mindre svartsjuk om Mariana; efter ett år för han henne samman med sina vänner, när han själf har förhinder, hvilket blir allt vanligare. Hon hör rykten om hans tillämnade giftermål med den förut

omtalade unga damen, men han lugnar henne alltid. Så en dag, då hon äter middag på ett värdshus samman med sitt värdfolk, får hon till sin bestörtning höra, att rummen där äro beställda samma eftermiddag för baronens bröllop. Hon skaffar sig ett rum, hvarifrån hon kan betrakta de anländande. När Mariana får se brudgummen, svimmar hon; när hon vaknar, vill hon i yrseln gå in i salen, där bröllopet äger rum, men hindras. Från baronen erhåller hon en biljett med undskyllningar och kärleksförsäkringar; i sin förbittring skickar hon denna till hans fru. Baronen kommer till henne och gör henne förbittrade förebråelser härför; deras skilsmässa äger rum under ömsesidiga beskyllningar.

Därmed äro Marianas egentliga kärleksöden afslutade; hon befinner sig i djup melankoli, ty hon har verkligen älskat baronen. När kontraktet med operan löper ut, beger hon sig till Paris, och där börjar hon ett gladt lif, som operaartist — ehuru hon till en början ej gjorde "samma figure som på Bollhuset" — och som mätress till grefvar och markiser. Nu är hon icke längre, såsom förr i Stockholm, så hjärtnupen att hon bekymrar sig om huruvida hennes älskare äro gifta eller ej.

Berättelsen om hennes äfventyr i Paris, hennes allt djupare sjunkande, hennes giftermål med en sjökapten, som snart upptäcker hvad slags fru han fått, hennes öden i London, hvilket allt fyller hufvuddelen af boken — det förut refererade har upptagit något mera än trettio sidor — har alls icke samma intresse som begynnelsen. Så länge berättelsen rör sig på svensk botten har den en moraliserande och ganska tragisk karaktär, och skildringen af hennes brytning med den förste fästmannen och af hennes olyckliga kärlek till baronen är alldeles utmärkt. Allting är där väl genomtänkt och motiveradt, och flera scener äro verkligt uttrycksfulla och gripande, såsom väl framgått af referatet. Men när Ullman skall skildra hennes förnedrade och sedeslösa lif i Paris och London, räcka hans psykologiska resurser icke längre till, och äfven värdigheten försvinner: berättelsen öfvergår efter hand till en ganska konstlös samling af anekdoter, berättade i en ton, som ofta blir direkt skabrös. Någon

innehållsredogörelse för denna del af berättelsen torde därför icke behöfvas.

Till slut återkommer Mariana till Sverige, där hon bl. a. råkar sin forne fästman, hvars fru hon ber att få besöka. Detta beviljas, och hon ser till sin grämelse de välmående och lyckliga förhållanden, hvari denna lefver. Själf fortsätter Mariana sitt sedeslösa lif, både som skådespelerska vid ''Franska trouppen'' i Stockholm, och, sedan hennes gracer vissnat, som ''Fransyska'' i ''ett ganska förnämt hus några mil ifrån Stockholm''. Men till sin lycka har hon haft en bror, hvilken nu är en förmögen fabrikör i Köpenhamn; när han blifvit änkling, tar han sig an henne och hon kommer till honom för att föreslå hans hus. Här blir hon en annan mänska, anständig och dygdig, och sålunda exemplifierande Ullmans åsikter i bokens början, att äfven kvinnorna kunna förbättras, fast de begått svåra felsteg. Under ett besök i Stockholm har hon erinrat sig sin ungdom särskildt lifligt och nedskrifvit sin historia för att påminna om ''den urgamla sanningen, at lasten är vår olycka och dygden vår sällhet''.

'Den svenska actrisen' är sålunda ett allt annat än helgjutet verk. Men bortser man från den senare, äfventyrliga och skabrösa delen, så är begynnelsen en väl berättad moraliserande novell, som genom sin sakliga realism och sin åskådlighet står ganska högt bland den samtida novellistiken, och som företer verkligt lefvande drag. Med sina förtjänster och fel uppnådde boken också en viss omtyckthet, kanske delvis beroende på att själfva ämnet ansågs intressant.[1] 1796 kunde en ny upplaga utges, och ännu i början af 1800-talet utbjudes boken i 'Dagligt Allehanda'.

Det utan jämförelse tidsenligaste af alla Ullmans verk var *'Det olyckeliga fruntimret:* en historisk och moralisk lefvernesbeskrifning af författaren til Svenska Fröken'[2]. I

[1] Man finner i *Stjerncrantz*' ovanligt tidstypiska tidskrift 'Mina tidsfördrif' en från franskan öfversatt »Lefvernesbeskrifning öfver en Actrice, som tagit afsked ifrån Theatern, upsatt af henne sjelf». Den trycktes samtidigt med Ullmans bok ungefär (1780, flock 2, n:r 36—41, slutet af nov.).

[2] »Finnes hos J. C. Holmberg. Sthlm, tryckt dels hos Wennberg och Comp., dels hos Carl Stolpe, 1781.» 158 sid. Arbetet annonseras som nyss utkommet i 'Stockholmsposten', 1781, n:r 248 (22 okt.); i en annons i n:r 269 betonas, att det är 'svenskt original'.

detta har författaren velat skrifva en verklig sentimental familjeroman, och till yttermera visso har han förlagt handlingen till England, alldeles som så många franska författare af en "roman anglais" eller "lettres anglaises" gjorde. Genom Richardson hade England blifvit den ideala orten för de djupa lidelserna, de stora familjetragedierna. Ullmans försök att i 'Det olyckliga fruntimret' skrifva en familjeroman i engelsk stil är utan motsvarighet under hela det svenska sjuttonhundratalet, och ur denna synpunkt har hans berättelse ett särskildt intresse.

Någon fullständig innehållsredogörelse skall icke här lämnas, då densamma på grund af den ganska invecklade intrigen måste bli tämligen vidlyftig, utan jag skall inskränka mig till några antydningar.

Miss Mary Gully är bokens hufvudperson — 'Det olyckliga fruntimret' är icke någon jag-roman — och hon är ett mönster af kroppens och själens fullkomligheter. Föräldralös och fattig, vistas hon hos sin faster, lady Dalley, en hård och girig mänska.

Här möter hon sitt öde i lady Dalleys ende son Edouard, som snart upptändes af en häftig böjelse för sin vackra kusin. Miss Mary är dock icke den, som utan vidare kastar sig i armarna på den tjugufyraårige lorden, hur mycket hon än älskar honom; utan med en dygd, som borde kunna imponera på Pamela själf, vill hon afstå från honom för att icke åstadkomma split och sorg i en familj, där man räddat henne ur hennes fattigdom. Ty lady Dalley ser i miss Marys medellöshet ett oöfverstigligt hinder för deras äktenskap, och hon vill förmäla sin son med den rika Elisabeth Dovern. Men lord Edouards eldiga kärlek segrar till slut öfver Marys betänksamhet; de lofva hvarandra orygglig trohet, och efter detta slår inbördeskriget mellan lady Dalley och hennes son ut i full låga.

Den gamla damen använder alla medel för att skilja de älskande och genomdrifva sin vilja: befallningar, förnuftsskäl, våld och list, de mest utstuderade intriger. Tvenne gamla adelsmän eftersträfva den sköna Marys hand, naturligtvis utan framgång, och dessa använder lady Dalley som

brickor i spelet. Edouard aflägsnas för att tjänstgöra som ämbetsman i London, och lady Dalley hjälper den ena af Marys beundrare att anordna ett öfverfall och enlevera henne. Hon föres till London, hon utsättes för våldtäktsförsök — ett för de engelska romanerna typiskt drag — hon viges till slut, halft döende, vid sin nedrige tillbedjare; när lord Edouard, som till slut tvingats att spärra in sin hjärtlösa moder, kan komma till hennes hjälp, faller hon i händerna på en annan samvetslös beundrare, och först genom att med vapen i hand uppbringa ett skepp i Engelska kanalen lyckas lord Edouard återeröfra sin älskade. Den olagliga vigseln upphäfves, de förenas i det lyckligaste af äktenskap, som dock får en bråd ända genom att den ene af lord Edouards rivaler dödar honom. Miss Mary går i kloster med den bittra visdomen, "at ingen jordisk lycka är varaktig". Efter två år dör hon och begrafves vid sin makes sida. "Lyckan, som under hela hennes lefnad förföljt henne, måste ändteligen förunna henne den efterlängtade sällheten, at i döden förenas med den, hon i lifvet så ömt älskat."

Som man ser, har det varit Ullmans afsikt att ge sin roman något af den tragik, som Richardsons 'Clarissa' gaf hemortsrätt i sjuttonhundratalsromanen. Allting hänvisar på den engelska familjeromanen som mönster, ehuru det icke torde vara möjligt att afgöra, i hvilken form Ullman gjort bekantskap med genren. I begynnelsen är också tonen ganska väl vidmakthållen; intrigen behandlas med skicklighet och skildringen af de olika personernas ställning till hvarandra är väl afvägd. Det, som Ullman minst lyckades efterhärma, var naturligtvis den psykologiska analysen hos Richardson; hans raskt framskridande handling har hvarken tid eller intresse för dylika subtiliteter. *Erich Schmidt* påpekar efter analysen af Gellerts 'Leben der schwedischen Gräfin' (Richardson, Rousseau und Goethe, sid. 29), att Gellerts lilla tunna roman behöfver flera sidor för att refereras, medan innehållet i Richardsons mångbandiga verk kan återges på några rader, och visar, hvilken psykologisk omogenhet, hvilket naivt fasthängande vid det rent stoffliga detta förhållande återspeglar hos den tyske efterbildaren. Alldeles

samma reflexion tvingar sig på en vid läsningen af Ullmans 'Det olyckliga fruntimret', där äfventyren och farorna hopas i allt raskare fart, där de yttre olyckorna stegras för att bilda ett slags tragik, och allt detta i en imitation af Richardson, hvars storhet just var att han förmådde afvinna det alldagliga djupt intresse och gripande tragik! Ullmans och Gellerts romaner erinra verkligen mycket om hvarandra, och deras konstnärliga nivå är ungefär densamma. Hos Ullman är det dock att märka, att detta fel gör sig mindre märkbart i början af berättelsen, för att sedan stegras oafbrutet ända till afslutningen.

Man finner sålunda i 'Det olyckliga fruntimret' en svag och undervärdig representant för en af århundradets starkaste kulturströmningar, den moraliserande sentimentaliteten. Jämlikhetsidealet och idén om den absoluta föräldramaktens orättvisa, dessa båda hufvudteser i Rousseaus förkunnelse, möta oss likaledes i Ullmans verk. Miss Mary är visserligen af börd, men hon är fattig, och den hjärtlösa lady Dalley tror sig därför ha rätt att behandla henne efter godtycke och bestämma om hennes giftermål utan hennes hörande: hon har endast att vara tacksam för att hennes framtid blir betryggad. Men däremot opponerar lord Edouard, djärft förebrående sin moder det förakt hon visar Mary för hennes fattigdoms skull; han förnekar, att nödställdheten förringar en mänskas värde: ''Om miss Mary vore född uti den lägsta koja, och af ringaste härkomst, ägde hon dock min kärlek och högaktning och hon skall alltid äga den samma'', utbrister den högättade lorden. — Lady Dalley föreställer honom då, att barn äro skyldiga sina föräldrar blind lydnad, och att ''et olyckligt äktenskap vore ingen ting at räkna emot det oförlåteliga fel, at gifta sig emot Föräldrars vilja'', åsikter, hvarom Ullman försiktigt yttrar: ''Läsaren må sjelf döma, huruvida de voro grundade eller ej.'' Men lord Edouard fastslår, att miss Mary icke gifvit sitt samtycke till det giftermål, som lady Dalley bestämt för henne, och han frågar indigneradt, om den fattiges välfärd är värd mindre än den rikes, om icke ömhet för det vi älska

och kallsinnighet för det som icke är enligt vårt tycke äro medfödda egenskaper för alla mänskor.

Utan tvifvel, äfven i den svenske prästmannens ungdomsverk kan man höra ut ekot af sjuttonhundratalets stora kungstankar, förkunnade än med ironi och vrede och än i vek känslosamhet.

Huruvida 'Det svenska fruntimret' gjort någon större lycka, är svårt att afgöra. I 'Stockholmsposten' (1781, n:r 250) läses en berömmande recension, men den är som oftast tidens recensioner inspirerad från ett förläggaren eller författaren närstående håll.[1] I Lüdekes 'Gelehrsamkeits-Archiv' omnämnes verket utan något omdöme[2]. Otroligt är icke, att under 1780-talet en ny upplaga utkommit, ty man finner i lundatidningen 'Nytt och Gammalt' för år 1787 omfattande utdrag ur romanen under titeln 'Moraliska Reflexioner, extraherade ur en pièce kallad det Olyckliga Fruntimret[3].

Snart nog föllo dock Ullmans romaner i fullständig glömska; och äfven för litteraturhistorien har han blifvit en okänd storhet, medan t. ex. den honom så oändligt underlägsne Säfström ihågkommits. Utan att på något sätt vara märkliga förtjäna Ullmans romaner likväl något intresse ur historisk synpunkt; de återge strömningarna inom den europeiska romanen, och de vittna om en fantasi och en fabuleringslust, som hos oss äro ganska sällsynta. Beklagligt är endast, att de till största delen spela på utländsk mark, röra sig med idel främmande stoff; och dock har författaren känt behofvet att anknyta vid svenska förhållanden, hvarigenom han drifvits

[1] Den lyder: »Omdöme öfver den nyss utkomna Romanen kallad det Olyckeliga Fruntimret. Jag har genomläst denna Romanen, och finner Auctors afsigt berömvärd, som bemödar sig at visa, huru en dygdig människa oaktat den tryckes af beständiga motgångar likväl kan finna sällhet i sit samvetes vitnesbörd om sin oskuld, och i följe deraf sit hjertas tilfredsställelse. Man finner här exempel af et Fruntimmer, som under alla öden och vedervärdigheter bibehåller sit hjertas renhet, som understödjer sit lidande med betraktelser, och som knapt får smaka den belöning hennes dygd förtjenar, innan hon åter försättes i den mäst ömkansvärda belägenhet. Denna boken kan således med både nöje och nytta läsas af våra Fruntimmer.»

[2] »Das unglückliche Frauenzimmer soll eine historische moralische Lebensbeschreibung darbieten; und ist ein schwedisches Original» (1780—83, sid. 250).

[3] Utdragen ingå i n:r 31, 35, 39, 66 och 84 af årgången.

till den historiska berättelsen. På den vägen kunde dock ingen självständig svensk roman skapas; första villkoret var, att den måste gripa sig an med att skildra svenskt lif och svenska förhållanden.

3. Marmontel och Sverige.

Marmontel erbjuder ett slående exempel på hur en författare ofta bedömes af eftervärlden på ett helt annat sätt än af samtiden. Akademiens sekreterare, Pompadours skyddsling, Voltaires vän, 'Mercure de Frances' välsituerade och inflytelserike redaktör, var för samtiden en af Frankrikes stora, representativa författare, som ofta nämndes vid beskyddaren Voltaires och dödsfienden Rousseaus sida, och som af Europas fördomsfria monarker behandlades som ett af de ljus, som upplysa världen. För eftervärlden är det nästan en gåta, hur den förslagne och sträfsamme skräddarsonen kunnat ockra med sitt pund med så stor framgång: i hans skrifter söker man förgäfves en ny idé eller ett drag af en självständig artist. Det enda, som ännu synes ha något objektivt värde, är hans litteraturartiklar i den stora encyklopedien, där han visar sig som en klok och insiktsfull kritiker: klokheten var ju också hufvuddraget i hans karaktär.

Marmontels inflytande var emellertid omätligt, och sträckte sig öfver hela Europa. Det finnes knappast något europeiskt land, om än så aflägset, som icke genom öfversättningar och efterbildningar tillägnat sig någon större eller mindre del af Marmontels litterära produktion. Ensamt hans "contes moraux" ha framkallat en hel litteratur. I en tysk afhandling[1] upptagas tjuguett sidor med titlarna på upplagor, öfversättningar och dramatiseringar af Marmontels conter, och likväl förtecknas icke de tyska berättelser, som äro fria bearbetningar efter Marmontel eller starkt påverkade af honom. Dessutom är denna bibliografi långt ifrån fullständig — den hvilar för de särskilda ländernas vidkommande på specialundersökningar af andra forskare, och där sådana fattas, vet den ingenting —; den känner danska, serbiska,

[1] *M. Freund*: Die moralischen Erzählungen Marmontels. Halle 1904.

portugisiska och nygrekiska öfversättningar, men t. ex. ingen enda svensk.

Och dock torde det vara få länder, där Marmontel spelat en så betydande roll som i Sverige, ett faktum, som beror på olika förhållanden af delvis personlig art. Innan jag öfvergår till att skildra Marmontels inflytande i Sverige och de verk, som härstamma ur detta inflytande, skall jag i korthet karaktärisera hans vittra produktion.

Jean François Marmontel var 22 år gammal, när han, följande en lakonisk kallelse i en biljett från Voltaire, begaf sig till Paris för att ägna sig åt litteraturen. Han började som tragediförfattare och skördade en stor succès med 'Denys le Tyran' (1748) och flera onekliga fiaskon med sina följande tragedier. Sina relationer af erotisk och annan art utnyttjade han emellertid med den skickliga kallblodighet, som tarfvades för hvarje fransk litterat som ville göra lycka. Han blef journalist, kritiker, sällskapsmänska och hofman, fick berömda aktriser till mätresser och kunde ännu i sina memoarer, nedskrifna för sina barns räkning, briljera med att ha lyckats anektera Moritz' af Saxen och den engelske ambassadörens älskarinnor. Huruvida han var en stor amatör af "jeunes filles ingénues et bien élevées", som skandalkrönikan 'Mémoires secrets' (1767, 17 november) gör troligt, men Marmontels mycket optimistiske biograf, S. Lenel[1], betviflar, kan lämnas därhän: hvad som i hvarje fall är af intresse att fastställa är, att denne öfvertygade moralist och af Sainte-Beuve[2] prisade hedersman — "le bon Marmontel" — i intet afseende skilde sig från 1700-talets litterära och förnäma värld i fråga om sina seder, som för det naiva germanska gemytet närmast erinra om soutenörens hedersamma, fast något oroliga och prekära kall.

Så stora förtjänster kunde icke bli obelönade, och Marmontel erhöll snart en säkrare ställning än den han intog i den till och med på sin tid mycket omtalade mademoiselle Clairons hus eller på de, olika väninnor tillhöriga, landtgårdar och hotell, mellan hvilka han for omkring med sina half-

[1] *S. Lenel*: 'Marmontel', sid 96.

[2] 'Causeries du lundi', tom 4, 392—410.

färdiga tragedimanuskript om stolta och oböjliga män och stränga och kyska kvinnor. Madame Pompadour, som förut skaffat den äfven som hofpoet verksamme författaren en plats som sekreterare vid byggnaderna i Versailles, utbad sig 1758 hos konungen för hans räkning den lönande sysslan som utgifvare af 'Mercure de France'. Redan förut hade han understödt tidskriften med åtskilliga af sina "contes moraux", och under sin redaktörstid publicerade han ännu flera: man ansåg rent af, att tidskriftens stora framgång till väsentlig del hvilade på dessa Marmontels bidrag. 1761 utgåfvos alla dessa berättelser i bokform, i två band, och sedermera utkom den ena upplagan efter den andra, stundom med tillägg af nyskrifna conter. Den definitiva upplagan utkom 1765 som ett enastående praktverk med författarporträtt och kopparstick, som ännu äro berömda och eftersökta. Marmontels vittra meriter voro nu sådana, att han, stödd på sin 1763 utgifna 'Poetique françoise', tagit säte i franska akademien samma år.

Hvad som förskaffade Marmontels berättelser deras oerhörda popularitet, var naturligtvis att de motsvarade en af tidens starkaste strömningar: det nya svärmeriet för dygden och oskulden. En sentimental dygdesamhet präglar alla Marmontels conter, och det var just den krydda, som för närvarande mest retade äfven mycket blaserade finsmakare. Det var icke blott medelklassen, som svärmade för Richardsons och Rousseaus borgerliga dygd, äfven kretsar, som i det längsta hållit fast vid Crébillons 'Sopha' och besläktade vitterhetsgrenar, grepos till slut af de nya idealen. Och så mycket hellre, som de, tolkade af Marmontel, icke voro lika nedtryckande och tyngande genom sitt allvar, som när de framställdes af predikanter af Richardsons och Rousseaus patos. Voltaire, som fann engelsmannens romaner odrägliga (insupportables) och ansåg att man skulle vara galen och ha godt om tid för att läsa 'Clarissa', han mötte Marmontels berättelser med ett helt annat intresse. Hos honom predikas också dygden, men med måttan och förståndet hos en man, som hatade Rousseau just för hans lidelsefulla öfverdrifter. Och redan den korthet, som Marmontel gaf sina berättelser, upp-

tagande den franska contens gamla traditioner, skaffade honom otaliga läsare. Mer än en hade för visso i hemlighet vridit händerna med Voltaire öfver 'Clarissas' sex volymer; här får man de borgerliga tragedierna i sammandrag, på tjugu eller trettio små sidor. Att hos Marmontel stoffet tunnats ut och mist de illusionsgifvande detaljerna, förvandlats till ett abstrakt räkneexempel, att dygden är fraser, de känslosamma utropen frostig retorik, det hela en maskerad af förklädda libertiner och galanta damer, som tröttnat på cynismen och perversiteten och valt Richardsons Lucretia-tragik eller Rousseaus landtliga oskuld till ett slags sommarnöje för själen — det undgick däremot Marmontels gripna och gråtande läsarskaror öfver hela Europa. Richardson och Rousseau voro den nya moralitetens stora profeter, och deras digra verk dygdesvärmeriets förråds- och nederlagsplatser, hvarur hela seklet hämtade näring; men Marmontel var den trägne detaljhandlaren, som utminuterade varan i smärre poster, i otaliga små conter, i tidningar och tidskrifter.

Han gaf den nya andan — den hvars uppkomst och utveckling *J. Texte* studerar i sitt stora verk 'J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire' — den franska contens lätta och eleganta form. *Conte moral*, det var den titel han präglade för dem, och redan i denna kan man, om man vill, se art- och släktnamnet på en litterär organism, som är en bastard mellan den licensiösa conten och den engelska moraliska novellen, en korsning mellan den berömda *esprit gaulois*, som ingenstädes huserat friare än i conten, och den dystra kväkarandan hos en Richardson eller den i botten protestantiska individualismen hos en Rousseau. Det finnes conter, som bräs uteslutande på den ena af föräldrarna: 'Alcibiade', historien om den atenske ynglingens erotiska odyssé, är en ganska typisk 'conte philosophique' och är som sådan komponerad *à tiroir;* 'Les deux infortunés' eller 'Les solitaires de Murcie' äro däremot hållna i en patetisk och sentimental ton, som förråder engelskt inflytande[1]. Öfver hufvud torde Marmontel ha gjort mest lycka, just när han med taskspelarskicklighet intimt förenar de båda ele-

[1] Dödsscenen i den förra är influerad af Richardson.

menten eld och vatten. 'Heureusement' är en god representant för denna riskabla genre: en för alla parter tillfredsställande blandning af skabrös anekdot och litterärt förhärligande af den obesegrade kvinnliga dygden. Lasten triumferar icke, men den drifves icke heller på flykten förrän den hunnit bli porträtterad med alla sina intressanta detaljer. *Lenel*, Marmontels biograf, betraktar också denna berättelse om en åldrad Pamela, som njuter af att berätta sina frestelser för en gammal abbé, hvilken till slut befinnes själf ha varit agnet på djäfvulens krok, som sin upphofsmans bästa verk, ''une oeuvre fine, délicate''.[1]

Marmontels berömdaste verk, vid sidan af 'Contes moraux', var romanen 'Bélisaire' (1767). Denna politiska roman, skrifven med Fénélons 'Télémaque' som aflägsnare och Ramsays 'Cyrus' och Terrassons 'Séthos' som närmare mönster, skulle man svårligen kunna föreställa sig som ett verk, som gör succès i hela Europa och i Frankrike framkallar strid och meningsbrytning öfver hela linjen. Man kan knappast söka upp något ledsammare än denna roman, där så godt som hela inventionen består i att den blinde gamle Bélisaire håller föreläsningar för den uppmärksamt och stumt lyssnande kejsar Justinianus om suveränens rätt, om lyxen, om militärväsendet o. d. Det finnes absolut ingenting annat än upplysningens loci communes i hela Bélisaire. Men det som skaffade boken dess stora berömmelse var teologiska fakultetens angrepp på bokens femtonde kapitel, där toleransens läror predikades på ett sätt som icke föll Sorbonne i smaken, och därtill Marmontels skickliga manipulationer för att undgå det ecklesiastiska raseriets dråpslag.

Det fatala femtonde kapitlet innehåller dock icke några hänsynslösa och djärfva utfall. Bélisaire lär, att Gud icke är någon vred tyrann, som de dystra prästerna förkunna, utan mild och öfverseende. Bélisaire tror, att han inför den eviges tron skall återfinna äfven de dygdiga hedningarna; ja själfva de ondas eviga förtappelse synes han betvifla, och han påräknar i något dunkla ordalag Guds barmhärtighet för dem. Till slut varnar han suveränerna från att gå den

[1] *S. Lenel*, 'Marmontel' sid. 238.

religiösa fanatismens ärenden: Guds sak behöfver icke lagens svärd. Det var mot dessa skäligen ofarliga satser som det teologiska hatet vände sig, sedan försöket att göra romanens politiska åsikter misstänkta slagit fel. Man ville på Marmontel, Voltaires lydaktige och trofaste lärjunge, statuera ett exempel, och trätan var snart i full gång med skrifter och motskrifter. Men Marmontel hade en omsorgsfullt förberedd trumf på hand. Med klokt förutseende hade han skickat sin bok till flera af Europas krönta hufvuden, och från åtskilliga af dem mottagit de mest smickrande svar. Dessa publicerade han som motdrag mot Sorbonnes fördömande 'Censure' under titeln 'Lettres relatives à Bélisaire'; men då han gärna ville rädda skenet och icke synas själf ha utgifvit denna bok, full af hans eget beröm, tillgrep han en för hans list och förslagenhet betecknande utväg: han annonserade i Paris' 'Dagligt Allehanda' efter sin stora läderportfölj, som han föregaf sig ha glömt i en droska, och som han anhåller få återlämnad på 'Mercures' redaktion. Den supponeras ha innehållit papperen i fråga, och Marmontel tvår sina händer beträffande utgifvandet! Säkert är att dessa lofordande skrifvelser från ryska kejsarinnan — som bl. a. själf arbetat på den ryska öfversättningen samman med sina gunstlingar — från polske kungen och svenske kronprinsen m. fl. inverkade högst fördelaktigt på Marmontels sak. Sorbonne hade endast lyckats att ge Marmontel ett rum bland upplysningsfilosoferna såsom toleransens store förfäktare, hvilket det femtonde kapitlet i 'Bélisaire' i sig själf knappast berättigat honom till.

'Bélisaire' var dock Marmontels sista stora framgång. 'Les Incas' (1777), som likaledes, men i långt konkretare och liffullare form, predikar toleransens lära, lyckades icke göra tillnärmelsevis samma uppseende som 'Bélisaire', kanske först och främst därför att den teologiska reklamen fattades. I själfva verket är denna roman sin föregångare långt öfverlägsen och tillhör Marmontels bästa, ännu läsbara verk. Marmontel, som 1777 gift sig med en ung flicka och 1783 blifvit akademiens sekreterare, upplefde äfven revolutionstidens olika skiften, blef deputerad, anklagades af Marat för

mot jakobin-klubben fientlig journalistik, miste sin förmögenhet och fick fly, men utsågs under direktoriet till medlem af de gamles råd; han afled 1799. Hans senare vittra arbeten äro af skiftande art: operor, uppsatser i musikaliska och vetenskapliga ämnen, samt framför allt en ny serie berättelser, som 1790—93 inflöto i 'Mercure', hans gamla tidskrift, och som senare samlades till ett band 'Nouveaux Contes moraux'.

Hans litterära inflytande beror, såsom väl redan framgått, på hans smärre berättelser; 'Bélisaire' tillhörde, trots all berömmelse, en alltför steril genre för att få verklig betydelse. Om hans 'conte moraux' kan man i hvarje fall säga det goda, att de i moralitet och konstvärde öfverträffade de äldre riktningar inom conten, som de undanträngde. Observation af mänskornas och samhällets lif, klarhet och smakfullhet, det är egenskaper, som man icke kan frånkänna Marmontel som författare. Många af dem skulle vara förträffliga, om man endast kände en verklig diktares lefvande puls bakom de vårdade fraserna, om man i hela den effektfulla iscensättningen kunde spåra en skalds fantasi. Men allt är liflös regissörskonst, och aldrig hör man slaget af ett hjärta hos denne ''honnête homme et homme d'esprit'', som *Gaston Boissier* kallade honom vid akademiens hyllningsfest 1899, hos denna ''bon naturel'', som Sainte-Beuve i sin något stereotypt sympatiska essay nämner honom. Hans intressanta 'Mémoires' ge därvid utslaget: allt är hos honom beräkning och självbelåtenhet, och en man med hans fiskblod inbillar sig förgäfves ha varit poet. Den af honom föraktade Rousseau, uppkomling liksom han, af Marmontel sedd öfver axeln för sina ''vilaines moeurs'', är den mest utpräglade motsatsen: med något af det lidelsens och känslans öfverflöd, som brusar och sjuder i hans 'Confessions', kunde äfven 'Contes moraux's måttfulle och smidige författare ha blifvit konstnär.

*

Det första spåret af Marmontel i Sverige[1] är en 1765 utgifven samling med titeln 'Några sedolärande historier af Herr Marmontell'[2]. Den omfattar ett urval af de intill år 1761 publicerade berättelserna, och betecknande nog är det uteslutande de i borgerliga kretsar spelande, i moraliskt afseende oantastliga berättelserna som medtagits, medan de mera frivola och om den äldre conten erinrande utelämnats.[3] Att Marmontel dock redan förut varit känd, framgår af de starka loforden i recensionerna.[4]

[1] Lustigt nog synes Marmontel redan som helt ung och relativt okänd författare ha haft en brefväxling med en svensk om Sverige. I sina 'Reflexions sur la tragédie', som trycktes som bihang till 'Aristomène' hade han fällt ett yttrande, att det som sätter en italienares inbillning i full låga, knappast förmår inverka på en svensk hjärna. På ett annat ställe yttrar han, att sinnen, som kastas hit och dit af politikens oroligheter, bli mottagligare än de, som slumra i lugn under en enväldig monark. En svensk vände sig i ett fint ironiskt bref till honom, och bad honom jämföra dessa båda satser, upplysande att få nationer hade så stor del i regeringen som den svenska. Marmontel svarade i ett långt och elegant bref. Någon svensk synes han icke ha personligen känt. Han vet att Sverige frambringat stora snillen i matematiken och de djupsinniga vetenskaperna, men däremot få förträffliga målare, poeter och musici. Det kalla klimatet och den götiska härstamningen anser han vara orsakerna. Det lugn och den behärskning, hvarmed Sverige sköter sina allmänna värf, anser han likaledes tala för sin åsikt. — Brefven publicerades i 'Lärda tidningar' 1750, n:r 11. Marmontels senare bekantskap med den lättrörde Creutz — »jamais homme n'est né poete si celui-là ne l'étoit pas» — bör ha förändrat hans uppfattning.

[2] »På fransöska språket författade. Stockholm, tryckt uti Joh. G. Langes boktryckeri.» 132 sid.

[3] Innehållet är: 'Den med sig sielf missnögda kärleken' = 'Le scrupule'; 'De tvänne olyckelige' = 'Les deux infortunés'; 'Fader-skolan' = 'L'Ecole des pères'; 'Den lyckelige Giftermåls-skilnaden' = 'L'heureux divorce'; 'Den elacka modren' = 'La mauvaise mère'.

[4] I 'Lärda tidningar 1766, n:r 14, heter det bl. a.: »Hr Marmontels vackra och lärorika skrifart är tillförene så bekant, att inget tvifvel är, det ju öfversättningen också vinner deras tycke, som älska sedoläror, framställde på behageligt sätt.» — *Gjörwell* skrifver ('Den svänska Mercurius' 1765, febr., sid. 184): »Framför många böcker förtjena visserligen Herr Marmontels Sagor at klädas i svensk drägt.» Efter att ha omnämnt den nya praktupplagan och de 5 nya berättelserna där, fortsätter han: »Dygden ligger allestädes i dem til grund och är här så mycket mera intagande, som den blifvit af en Marmontels penna så älskvärd, at man måste äga et aldeles förvänt eller lågt hjerta, för at ej, vid läsandet af dessa behageliga Sedoläror känna hos sig det ljufligaste begär, och ej njuta den lyksalighet, som redan åtföljer högagtningen för det goda, och än mera smakas vid des utöfning.» (En för den sentimentala estetiken betecknande beskrifning på konstnjutningen.) — Gjörwell tillerkänner öfversättningen »en viss lätthet, ja en viss häftighet, både uti målning och meningars sammanbindande, som så ganska väl passar til en Marmontels eldfulla skrifsätt», men klandrar flera oriktigheter, bl. a. det på titelbladet felstafvade författarnamnet. Att den sentimentala terminologien ännu var outvecklad framgår af att »coeur sensible» öfversatts med »känbart hjerta». — Till slut anmärker Gjörwell, att utstyrseln är för dålig för en bok som bör »ligga på hvar Frökens nattduks bord».

Det första verk af Marmontel, som i sin helhet öfverflyttades till svenska, var 'Bélisaire', som redan 1768, ett år efter sin publicering, förelåg i öfversättning. 'Bélisaires' stora popularitet i Sverige berodde säkerligen på författarens ganska intima förbindelser med svenska hofvet. Den ursprunglige förmedlaren härvidlag var *Creutz*. Under sin vistelse som svenskt sändebud i Paris hade Marmontel och Creutz blifvit bekanta; båda umgingos nämligen flitigt i madame Geoffrins salong, till hvars spetsar bl. a. d'Alembert, Marivaux, Helvétius och abbé Galiani hörde. Creutz synes ha förtrollat Marmontel på ett alldeles särskildt sätt; den teckning han ger af honom i sina 'Mémoires' (II, 125—26, III, 102—03)[1] vittnar om den beundran han hyst för den svärmiske, sentimentale och lätt entusiasmerade svenske diplomaten. Det var Creutz, som i ett bref af den 31 januari 1767 till kronprins Gustaf introducerade 'Bélisaire', och finge man tro den alltid extatiske poeten, så skulle Marmontel ha skrifvit sin roman med Gustaf i tankarna eller rent af med honom som förebild till sin hjälte.[2] Marmontels egen, samma dag daterade skrifvelse är vida nyktrare: "V. A. R., dans le petit ouvrage, que j'ai l'honneur de Lui offrir, ne trouvera, que des choses simples et assés sensibles, pour être populaires. Si j'en avois dit de sublimes, elles seroient encore familières à V. A. R. Je sais, combien l'activité de son esprit, et l'elevation de son ame Lui ont fait devancer son age et son siecle, dans la carriere de la Philosophie. Rien, de ce qui interesse l'humanité, ne Lui est étranger, ni nouveau. — — — J'ai pensé, que le caractère de mon Héros pourroit toucher une belle ame. Tout ce que la renommée publie de Vos lumières et de Vos vertus, m'a persuadé que les maximes de Beli-

[1] Dessa båda ställen ligga till grund för Warburgs citat i Ill. svensk litteraturhistoria, II, 1, sid. 111, i fri öfversättning af Franzén (i minnesteckningen öfver Creutz).

[2] Det heter: »Elle (= Votre Altesse Royale) lira surement avec volupté un Ouvrage, où ses propres sentimens sont peints partout. J'ai été temoin, que l'Auteur, en le composant, n'a jamais perdu un instant de vue, que V. A. R. seroit son juge.» Marmontel försäkras ha studerat Marcus Aurelius, och där trott sig finna vägen till prinsens hjärta, prinsen, hvars »belle ame» är känd af hela Europa. »J'ai été doublement heureux, en voyant peindre, par un Philosophe, que j'aime, un Prince, que j'idolatre, qui fait la gloire et l'espérance de ma Patrie, comme il est l'honneur de l'Humanité.»

saire seroient avoués d'un Prince, qu'aucun préjugé n'a seduit, qu'aucun flateur n'a osé tromper. C'est dans Votre Coeur, Monseigneur, qu'il devroit naître un Bélisaire; et si je vous fais desirer, de trouver un pareil ami, mon succès est complet, et mon ambition remplie''.[1]

Gustafs svar på Marmontels bref, dateradt Karlberg den 19 juni 1767, är det tänkbarast älskvärda.[2] Han fastslår, att ''les suffrages de toutes les nations ont déjà fixé la valeur de Bélisaire'', och att han därför icke behöfver yttra sig därom. ''Seulement je ne veux pas me taire sur ma reconnoisance particulière, d'autant plus grande, que ma situation et mon âge me mettent plus à portée de profiter des grandes leçons que vous donnez aux Rois, et à ceux qui sont destinés à l'être.'' I fortsättningen, som stympas genom Marmontels utelämningar, synes Gustaf ha vändt sig polemiskt mot intoleransens teologiska förfäktare i Paris; han försäkrar, att 'Bélisaires' nytta skall bli beståndande, och att dessa stora sanningar aldrig blifvit sagda ''avec plus de force, ni d'une manière plus convaincante'' och uppmanar honom att fortfara i sitt kall.

Marmontels svar härpå öfverflödar af beundran och hänförelse, och det är verkligen af nöden, att han tar Gud till vittne på att han icke smickrar. Han antyder, att han skulle vilja hedra prinsen med något värdigare arbete öfver ''quelque sujet sublime''. När han skref detta bref — den 3 oktober 1767 — hade han redan påbörjat 'Les Incas', som dock först långt senare blef färdigt.

Utan att tillskrifva artighetsfraserna i denna brefväxling någon öfverdrifven betydelse, kan man icke värja sig för den tanken, att 'Bélisaire' synes ha gjort verkligt intryck på Gustaf; han var ju, såsom han själf betonar, ännu i den mottagliga och bildbara tiden. Det är visst icke otänkbart, att Marmontels förkunnelse af toleransens evangelium i 'Béli-

[1] Dessa skrifvelser publicerades af Gjörwell, 'Bibliotheks tidningar om Lärda saker' 1768, 1, sid. 17, hvarifrån de här hämtats.

[2] Det ingår liksom Marmontels svarsskrifvelse i 'Lettres relatives à Bélisaire' och återfinnes i 1787 års upplaga af Marmontels 'Oeuvres complettes' i del 4, sid. 297—301. — De i Gustaf III:s 'Skrifter' (del 4, Stockholm 1808) meddelade brefven till Marmontel återgå icke till några originalkoncept, utan äro godtyckligt retoucherade aftryck ur Marmontels verk.

saire' verkligen stärkt Gustafs uppfattning på denna hufvudpunkt i upplysningens trosbekännelse; i hvarje fall är det betecknande, att den unge furstesonen tar bestämdt parti mot försöken att undertrycka dessa filosofiens nya sanningar. Att både Marmontels och Gustaf III:s ifver för den andliga friheten var äkta, det visade de båda hvar för sig genom att obrottsligt fasthålla Bélisaires grundsatser äfven när det icke var upplysningsfilosofiens frihet det gällde. Gustaf III vägrade såsom konung ståndaktigt att ge sitt samtycke till tvångsåtgärder mot de religiösa sekteristerna, och Marmontel, hvars egen tankefrihet angripits af den katolska kyrkan, vågade 1797 i de gamles råd tala till förmån för den nu i sin ordning förföljda katolska religionens gudstjänstfrihet. En sådan konsekvens inger respekt.

Förbindelserna mellan Marmontel och Gustaf III voro icke slut med denna brefväxling. Under sin vistelse i Paris på den stora utomlandsresan före tronbestigningen mottog Gustaf ofta den franske "filosofen". Marmontel ger själf en beskrifning af detta sammanträffande i sina 'Mémoires', del 3, sid. 119—21. Detta, så vidt jag vet icke uppmärksammade ställe, har ett särskildt intresse, därför att Marmontel var närvarande i det ögonblick, när budskapet om Adolf Fredriks död nått tronföljaren. Marmontel säger sig ofta ha blifvit hedrad med enskilda samtal, och, "lorsqu'il apprit la mort du roi son père, je fus le seul étranger qu'il reçut dans les premiers momens de sa douleur. Je puis dire avoir vu en lui l'exemple rare d'un jeune homme assez sage pour s'affliger sincèrement et profondément d'être roi. Quel malheur, me dit-il, de me voir à mon âge chargé d'une couronne et d'un devoir immense, que je me sens hors d'état de remplir! Je voyageois pour acquérir les connoisances dont j'avois besoin, et me voilà interrompu dans mes voyages, obligé de m'en retourner sans avoir eu le temps de m'instruire, de voir, de connoître les hommes; et avec eux, tout commerce intime, toute relation fidèle et sûre m'est interdite désormais. Il faut que je dise un adieu éternel à l'amitié et à la verité. — Non, sire, lui dis-je, la vérité ne fuit que les rois qui la rebutent et qui ne veulent point l'entendre. Vous l'aimez, elle

vous suivra; la sensibilité de votre coeur, la franchise de votre caractère, vous rend digne d'avoir des amis; vous en aurez. — Les hommes n'en ont guère; les rois n'en ont jamais, répliqua-t-il. — En voici un, lui dis-je (en lui montrant le comte de Creutz, qui, dans un coin, lisoit une dépêche), en voici un qui ne vous manquera jamais. — Oui, c'en est un, me dit-il, et j'y compte; mais il ne sera point avec moi; mes affaires m'obligent de le laisser ici.''

Marmontels memoarer betraktas såsom mycket tillförlitliga[1]; tar man ofvanstående framställning för god, måste man beundra smidigheten i Gustafs temperament. Det sätt, hvarpå han i Marmontels närvaro yttrar sig om sitt regentkall, var nämligen just det som hans ställning som upplysningsfilosof kräfde. Det var föga flera än Rousseau, som voro konsekventa demokrater; för öfrigt voro de flesta af upplysningens män inga motståndare till monarkien, men regentskapet uppfattades som en tung och mödosam plikt, som vederbörande med en suck och en axelryckning åtog sig för det goda folkets, det oupplysta och omogna folkets skull. Det är denna attityd Gustaf anlagt för Marmontel, som låtit sin Bélisaire predika just en sådan uppfattning — och dock ha säkerligen verksamhetslusten och maktglädjen rört sig i den unge furstens bröst. Och hur mycket han än beklagade sig öfver regentskapets börda, i hemlighet umgicks han nog redan med planer om lämpligaste sättet att fördubbla bördan!

Från tiden efter Gustafs tronbestigning förskrifver sig ett kort bref till Marmontel[2], hvari han tackar honom för ett mottaget bref, hvilket han förklarar sig betrakta som en sporre på sin väg som konung. Han uttalar där sin önskan, att hans regering skall blifva värdig den sanna filosofien, den välgörande och hälsosamma, som, ''en respectant ce qui est vraiment sacré, n'attaque que les préjugés qui font les malheurs des peuples''. Det är ett bref, som belyser de ljusa förhoppningar, hvarmed Gustaf gick till sitt lifsverk.

Det sista bevarade aktstycket om förbindelserna mellan Marmontel och Gustaf III är dedikationen till 'Les Incas'

[1] Se *Lenel*, 'Marmontel', sid. 1—18.

[2] Tryckt i 'Oeuvres complettes', del 4, sid. 318—19.

från 1777. Detta verk, som Marmontel delvis uppläst för honom under deras sammanträffande i Paris och hvaraf Gustaf då begärt en afskrift, tillägnas honom i ett ståtligt företal, där han bl. a. försäkrar, att konungens beröm icke tillkommer honom, utan det frälsta Sverige, där nu lugnet, endräkten och lagarnas milda välde regerar i stället för anarkiens partitvister. Han förhärligar Gustafs revolution, utan våld och utan motstånd, och han lägger honom än en gång fördragsamhetens heliga sak på hjärtat.

Men det var icke blott till den dåvarande kronprinsen Marmontel 1767 hade vändt sig för att finna stöd för sin sak; äfven den åldrade konungamodern, systern till Fredrik den store, upplysningsfilosofiens och toleransens krönte förfäktare, hade mottagit 'Bélisaire'. Hon visade sin tacksamhet genom att till författaren öfversända ett bref af den 14 aug. 1767, å hennes vägnar affattadt af Gyldenstolpe, hennes kammarherre, i hvilket hon med egen hand tillagt en apostille, hvari hon försäkrar honom om sin aktning. Till yttermera visso begåfvade hon honom med en gulddosa, besatt med diamanter — om man får tro Gjörwell[1] — och prydd med scener ur 'Bélisaire' i emalj.[2] — Äfven till Carl Fredrik Scheffer, med hvilken han förut sammanträffat, hade Marmontel sändt sitt verk, och hans svarsskrifvelse[3] af den 9 juli 1767 innehåller en utförlig värdesättning af 'Bélisaire'. Scheffer icke blott uppskattar det rörande i bokens berättande parti, utan förklarar sig äfven beundra de politiska reflexionerna; särskildt har framställningen af lyxens betydelse för samhället tilltalat honom. Han ägnar dock äfven kritik åt arbetet. — Creutz, som öfversände både kronprinsens och Scheffers bref till Marmontel, försäkrar i sin egen skrifvelse, att 'Belisaire' har gjort sensation vid hofvet, att kronprinsen slukat den med en förtjusning, som skaffat honom feber, att den öfverallt betraktas som ett odödligt verk.

Äfven om Creutz med vanlig älskvärdhet något öfverdrifver, så är det utom tvifvel att 'Bélisaire' vid svenska hofvet blef en utomordentligt läst och mycket inflytelserik

[1] Se 'Bibliotheks tidningar om Lärda saker', 1767, del 2. sid, 394.
[2] 'Oeuvres complettes', del. 4, sid. 293.
[3] 'Oeuvres complettes', del 4, sid. 302—06.

bok. Och naturligt är, att den snart måste vinna popularitet äfven i vidare kretsar. Gjörwell, som förut ('Bibliotheks tidningar om Lärda saker', 1767, del 1, sid. 188) omtalat bokens beslagtagande[1], rapporterade som redan nämndt de utmärkelser, som kommo författaren till del. Och redan 1768 kunde han meddela, att en öfversättning utkommit, som t. o. m. kunde karaktäriseras som "et Mäster-Stycke af en Öfvers. på obunden svenska", och att öfversättaren var lagmannen *J. W. Liliestråle*.

Liliestråles öfversättning är verkligen utmärkt[2]; språket har renhet och klang, och man märker på de talrika gamla orden ur lagspråket och fornsvenskan, att öfversättaren var en kännare af den äldre nordiska litteraturen, hvars ordskatt riktats ur sagorna och konungastyrelsen. Det mångomtalade femtonde kapitlet har i öfversättningen erhållit en lätt retouchering.[3] Originalets fråga: "Qui de nous est juste", med Bélisaires svar: "Celui qui fait de son mieux pour l'être", vågar Liliestråle endast återge i en mera teologisk form.[4] Icke heller återges Marmontels förhoppning att äfven hedningarna skola bli saliga, utan Liliestråle nöjer sig med att låta Belisar afsäga sig domsrätten i denna fråga (sid. 239). Marmontels sats: "La révélation n'est que le supplément de la conscience" får likaledes i öfversättningen väsentliga inskränkningar[5].

[1] Notiser härom inflöto äfven i 'Lärda tidningar', 1768, n:r 15 och 95.

[2] Simming skrifver också ('Samlingar af vitterhets-arbeten,' 1771, sid. 33), att »den förtjänta hand, som gjort en Belisar känd i Sverige, kunde föröka Nationens nöje och tacksamhet, medelst flera tidsfördrif af lika halt och lika märkeligt gagn.»

[3] Det heter i en not bl. a.: »Som uti detta capitel åtskillige utlåtelser förekommit, deraf man skäligen fruktat, enfaldiga christna kunna stötas och oroas, serdeles i vårt land, der et sådant skrifsätt i religions-ärender, som egenteligen smakar af stoiska principier, är mindre vanligt och tilåteligt; altså har man vid öfversättningen trott sig pliktig at något förmildra och ändra vissa ställen, dock utan at kränka författarens i öfrigt vackra och behaglige stil.» Det säges vidare att Marmontels framställning egentligen vänder sig mot »det samvetstvång och förföljelse-anda, som varit rådande uti Romerska Catholska Kyrkan» (sid. 231).

[4] »Ack! hvilken af oss är from? sade kejsaren. Den som med full hog gör sit bästa at känna Gud, älska honom, och lyda hans vilja, svarade Belisar; ty på hjertats upsåt ankommer alt.» (Sid. 236; citaten ur 3:dje uppl., 1799.)

[5] »Uppenbarelsen är egenteligen en förhögning och tilökning af det ljus och kunskap, som vi, ehuru til en mindre del, inom oss sjelfva af naturen kunnat fatta.» (Sid. 240.)

Men äfven i denna mildrade form hade 'Belisar' säkerligen mycket nytt att säga den svenska allmänheten; den blef också en spridd bok, och Liliestråles öfversättning utgafs i nya upplagor 1778 och 1799.[1] Om bokens popularitet vittnar t. ex., att man i den samtida pressen kan finna Belisarius använd som synonym för gammal, förtjänt man.[2] I 'Stockholmspostens' första årgång (1778, n:r 12) talas det med förtrytelse om förklenande yttranden, som fällts om Marmontel, ehuru Europas största monarker, Josef II, Gustaf III, Katharina II, "med lifligaste rörelser af agtning och vänskap för nämnde auctor läsit, betragtat, admirerat och utöfvat de vigtiga och för människoslägtet högst dyrbara sanningar, som med snillets styrka blifvit framstälde i bemälte politiska roman eller rättare sagdt Regentelära".

I Sverige tillhörde Marmontel för det allmänna medvetandet Frankrikes stora upplysningsförfattare, säkerligen först och främst på grund af sin 'Bélisaire', det framgår tydligt ur omnämnandena i pressen, där han jämställes med Diderot och d'Alembert.[3]

Men hans 'Contes moraux' vunno efter hand en popularitet, som kanske till och med öfverträffade 'Bélisaires'. Få böcker annonseras så flitigt till salu på 1770- och 80-talen som 'Contes moraux', i olika franska upplagor. Talrika öfversättningar af enstaka berättelser utkommo äfven. Af de 23 berättelserna utkommo 15 i svensk öfversättning, däraf någon i dubbel öfversättning.[4] Till slut blef det uppenbart, att 'Contes moraux' var en så god bokhandelsvara, att det var

[1] Det franska originalet tillhörde naturligtvis likväl de stående bokhandelsartiklarna.

[2] Se 'Svenska Masquen' 1774, n:r 9.

[3] Se 'Posten', 1768, n:r 23, 'Sanning och rättvisa' 1773, n:r 2.

[4] I J. A. Schmidts 'Sommar-nöjen' (1766) ingår 'Den förbättrade verldsföraktaren' (= 'Le misanthrope corrigé'); i samme utgifvares 'Vinter-nöjen' (1766) förekomma 'Vänskapen på prof' (= 'L'amitie à l'épreuve') och 'Den pröfvade dygden' (= 'Laurette'). 1769 utkom 'Annette och Lubin'; 1772 'Den alpiska herdinnan' (= 'La bergère des Alpes'); 1785 'Skrupeln' (= 'Le scrupule'), förut tryckt i 'Några sedolärande historier' och 1802 utgifven såsom 'Den unga änckan' i ny titelupplaga; 1786 'Den så kallade philosophen' (= 'Le philosophe soi-disant'); s. å. 'De fyra flaskorna' (= 'Les quatres Flacons'); 1792 'Connoisseuren' (= 'Le connoisseur'); 1798 'Alcibiades'. — Dessutom finner man i 'Stockholmsposten' för år 1785 (n:r 227—29) 'Den elaka modren' (= 'La mauvaise mère').

öfverflödigt att år efter år rekvirera denna stående artikel från de franska bokhandlarna, och J. C. Holmberg, 'Stockholmspostens' företagsamme förläggare, utgaf därför 1786—87 en upplaga däraf i tre band, i typografiskt afseende ganska vårdade, men i språkligt något oexakta. Utan tvifvel stod detta utgifvande i samband med den användning, som 'Contes moraux' funno vid språkundervisningen[1], något som också synes framgå af Holmbergs subskriptionsinbjudan.[2]

En af öfversättningarna af Marmontels berättelser har för öfrigt ett visst intresse genom tillägg af den okände öfversättaren, nämligen den i Göteborg 1792 utgifna 'Connoisseuren eller Dårskapen at vilja förstå sig på all ting'. Denna berättelse, som tillhör Marmontels kvickaste och bästa icke minst genom sin frihet från sentimental dygdesamhet, skildrar en typ af inbilsk konnässör och spelar i en mycket litterär miljö. Öfversättaren har i denna novell inlagt en ovanligt hatfull karrikatyr af *Thorild*, utan att dock nämna honom; adressen understrykes genom en dedikation till Th — — — och flera gallsprängda noter. Det vill synas som om öfversättaren varit en personlig fiende, som Thorild förskaffat sig under sin vistelse i Göteborg 1788, på hvilken anspelas.[3]

[1] Se härom t. ex. Gjörwells förut citerade kungörelse å Uppfostringssällskapets vägnar, 'Dagligt Allehanda' 1780, n:r 232.

[2] I 'Stockholmsposten' 1785, n:r 256. Det betonas där, att denna »ypperliga bok» icke finnes tillgänglig i behöfligt antal eller till drägligt pris. (Den har kostat 1 Riksdaler och fyra skillingar eller något mera, »en betydande utgift för en lärgirig, men mindre bemedlad ungdom»). Hans upplaga, som skall kosta 32 skilling specie, blir ett aftryck af en 1783 i Mastricht utgifven edition.

[3] Den inlagda karaktäristiken (sid. 18) har följande lydelse: »Men Ni kan aldrig tro hvad det är stor synd om den der Man, den der torre och magre, som går för sig sjelf der borta; han har den mäst utstuderade och toma hjerna som jag vet: under högfärdens och mjältsjukans paroxysmer inbillar han sig vara en Engelsk Philosophe, och kallar derföre England sin själs Fädernesland. Han for til Calais för några år sedan, der förbluffade han några goda och fromma Köpmän med stora ord, som hvarken han eller de förstodo: derifrån begaf han sig til hufvudstaden i själens Fädernesland; lemnade henne qvar på dårhuset derstädes, och kom igen med Sqveletten, som Ni ser här. Denne figuren har, efter hemkomsten, utspytt mycken stinkande galla öfver hederligt och klokt folk, at dermed hämnas, som jag hört sägas, öfver några dugtiga slängar, som blifvit honom tildelte för flere år sedan, och som ännu lära svida i skinnet. Han har skrifvit mycket miskmask, bestående af gåtor och en hop sammanrafsade ord, som til mening och sammanhang i det närmaste likna samljudet, som man kan föreställa sig af en

Marmontels 'Incas' hade i Sverige följts med mycket intresse; Gjörwell omtalade det redan när det var under arbete och när det upplästes i utdrag i franska akademien.[1] När det år 1777 utkom, befanns det i Sverige lika väl som i Frankrike mindre framstående än hvad man väntat, framför allt underlägset 'Bélisaire' — som eftervärlden sätter så oändligt mycket lägre. I A. F. Ristells 'Vitterhets- och Granskningss-Journal' lästes i januari 1778 (sid. 27—32) en recension af romanen. Recensenten finner den mindre anlagd på att vinna kännares bifall än på att upplysa allmänheten, och han härleder därur, att stilen icke har samma grad af ädel enfaldighet och styrka, som i 'Bélisaire'; den, som vill bli läst, måste sträfva efter "sådan prydlighet i sin skrifart, som kunde reta flere Läsares nyfikenhet". Marmontels hufvudafsikt finner han vara att "förlika Mänskligheten och Christendomens Grundlagar". Gentemot den ganska omilda franska kritiken häfdas, att 'Incas', äfven om den icke når upp till 'Bélisaire', öfverträffar alla andra föregångare och endast kan jämföras med 'Télémaque', som före 'Bélisaire' var det högsta mönstret. "Det är således ingen annan än Hr Marmontel sjelf, som gjort vår smak så granlaga. Vi nöje oss ej med det sämre af samma hand, som vi förut fått det bättre. Men är det icke at vara otacksamme? Om Hr M. i 'Bélisaire' rör och öfvertygar, så behagar och förtjusar han i 'Les Incas': den förre röjer et stort snille i sin fulla styrka, den senare, samma stora snille, fastän kanske något aftagande." Till slut uppehåller sig recensenten utförligt vid episoden om 'Cora och Alonzo', som

Fleût-traver och en Ko-bjälra.» — De goda och fromma köpmän, som här nämnas, äro väl identiska med de gynnare, som möjliggjorde Thorilds engelska resa (se Warburg, Ill. svensk litteraturhistoria, II, 1, sid. 412). — Dedikationen till »den Store och Märkvärdige Författaren Th — — — —» är en icke olycklig parodi på Thorilds nervösa och abrupta stil. — Sid. 8 omnämner öfversättaren i en not på tal om en uppslagen Tacitus, som Marmontel låter ligga på konnässörens bord, att »en af våra inhämska Connoisseurer gifvit oss en ganska Laconisk Öfversättning af samma Auctor; ty hon består blott af en Praenumerations Sedel.» Sid. 10 och 11 förekomma ironiska anspelningar på 'Passionerna' och 'Critik öfver critiker'. — Öfversättaren annonserar boken i 'Götheborgska Nyheter' (1792, n:r 31) på ett sätt, som visar, att det polemiska syftet var hufvudsaken: »En aldeles ny Piece, öfversättning af Marmontels Connoisseur, dedicerad till Th — — — och med små Anmärkningar försedd af Öfversättaren.»

[1] 'Allmänna tidningar', 1770, n:r 30, 151.

förekommer i romanen, och som *Adlerbeth* senare begagnade till sin kända opera.

Just det häfte af journalen, där denna recension förekom, blef föremål för en utomordentligt skarp kritik i 'Dagligt Allehanda' (1778, n:r 84—85), hvari äfven recensionen, som synes vara författad af *Ristell*, hänsynslöst förlöjligades. Den stränge kritikern var *Kellgren*, som här gjorde ett af sina lärospån. Hans kritik är affattad i den öfversittaraktiga och retfulla ton, som länge utmärkte all hans verksamhet som litteraturdomare; hans egna åsikter komma mycket litet fram, hufvudsaken är, att Ristells recension är usel och att äfven 'Les Incas' är dålig. Det är egentligen mot den något bristfälliga logiken i formuleringen af Ristells omdöme, som han vänder sig; angreppet är typiskt för hans formella, alltigenom klara natur och dess kraf. — I 'Stockholmsposten', som började utkomma samma höst, inflöt ett epigram mot 'Incas' (n:r 16), som man skulle gissa vara af Kellgren, om det icke varit undertecknadt S. Det säges där, att författaren rättat stilen efter ämnet,

"ty likså uselt Peru var
så uselt är det ock beskrifvet".

Men fastän alltså den svenska kritiken följde den franska ganske troget i spåren i förkastelsedomarna, blef 'Les Incas' en mycket läst bok, som från år 1778 ständigt figurerar på bokhandlarnas listor. 1794 publicerades ett utdrag därur i 'Stockholmsposten' (n:r 210), och 1795—96 utkom till slut den svenska öfversättning, som redan Ristell påyrkat, under titeln 'Incas eller kejsardömet Perus förstöring'.

Vid denna tid hade Marmontel redan börjat publicera sin nya serie af 'Contes moraux', och äfven dessa funno öfversättare. 1792 utkom 'Il le falloit' i fri öfversättning under titeln 'Han borde så göra', lokaliserad från Normandie till Skåne. 1796 påbörjade den bekante *Carl Lybecker* en öfversättning af 'Marmontels nyare skrifter', som dock endast kom att omfatta 'Les déjeuners du village'. 1799 utkom 'Eremiterna i Murcia'[1] ('Les solitaires de Murcie') i öfversätt-

[1] Denna känslofulla novell med sin spanska äfventyrskaraktär uppger sig Marmontel ha hört berättas af Creutz, som äfven införes som handlande i novellen med sin vanliga generositet och hjälpsamhet. Den bild, som Mar-

ning af S. M.[almgren][1], och 1799—1800 utgaf J. C. Holmberg i tre delar Marmontels 'Nouveaux contes moraux'[2], innan ännu någon auktoriserad fransk upplaga utkommit. 1802 utkom 'Le franc Breton' i lokaliserad öfversättning af den kände öfversättaren *J. S. Ekmansson* under titeln 'Utan krus'.[3]

Hvad som gjorde, att äfven Marmontels nya berättelser vunno publik, var att de följt med sin tid. Frivoliteten är nu nästan alldeles borta; revolutionen har rensat luften, det märker man på allt. Skildringen af samhällsförhållandena har ett demokratiskt patos (t. ex. i 'Le franc Breton'), som förut var Marmontel främmande, och sentimentaliteten har förstärkts oerhördt. Allvaret har smittat äfven de gamla veteranerna från l'ancien regimes små supéer; den tiden är ohjälpligt svunnen, när en novellist kunde börja en berättelsesamling med att förklara: ''Aucun peuple, dans aucun siècle, n'a su réunir aussi-bien que nous l'amour de la morale et de la frivolité.''[4]

Sålunda bibehöll sig Marmontels popularitet ända fram till det nya århundradet; ännu 1799 kan man ('Nytt och gammalt', 3 april) finna Marmontel nämnd med Richardson och Wieland bland de bästa författare. Och i *Silfver-*

montel här tecknar af sin svenske vän, är liksom den i 'Mémoires' åldringens förskönade minnesbild; genom sin intima karaktär och sitt fina betonande af den sentimentala *melankolien* hos en så utpräglad känslomänniska som Creutz kompletterar den karaktäristiken i 'Mémoires' och förtjänar ett beaktande, som alls icke kommit den till del vid teckningen af Creutz' psykologi. — Om den skildring af Sverige, som Marmontel låter Creutz ge i novellen, verkligen återgår till en muntlig berättelse af Creutz — hvilket väl är troligt — är den ett nytt bevis på den älskvärda fantastik, som hos denna lätt exalterade stämningsmänniska präglade yttranden och uppgifter, och utgör ett motstycke till den underrättelse om en högst underbar, i Stockholm tryckt katekes, hvilken han gifvit Voltaire, enligt hvad denne berättar i ett bref till Damilaville. (Se härom Franzéns minnestal öfver Creutz, Svenska akademiens handlingar, 1836.)

[1] Redan 1797 finnes i 'Dagligt Allehanda' (n:r 16) en kollisionsannons om 'Les solitaries de Murcie' och 'L'erreur d'un bon père', som båda förklaras vara färdiga till tryckning.

[2] I 'Dagligt Allehanda' 1800, n:r 187 kollisionsannonseras de flesta återstående berättelserna i den nya samlingen, men de synas icke ha utkommit.

[3] Redan 1799 (n:r 233) hade i 'Dagligt Allehanda' en C. F. M. kollisionsannonserat en öfversättning af 'Le franc Breton'.

[4] Se B. Imbert, 'Rêveries philosophiques', Haag 1788, Préface.

stolpes och Höijers högkritiska 'Journal för svensk litteratur' prisas 1798 (sid. 284) på tal om öfversättningen af 'Alcibiade' Marmontels ''lätta men alldeles icke vårdslösa ton, hans städade och correkta stil, hans finhet och sorgfällighet i val af uttryck'' och hans berättelser förklaras vara så allmänt kända, att deras värde icke behöfver omskrifvas.

En fullständig öfversikt af Marmontels inflytande i Sverige skulle äfven få syssla med andra grenar af hans verksamhet, som icke här kunna behandlas.[1] Säkert är, att få af 1700-talets franska författare ha intagit en så dominerande plats i den svenska litteraturen som Marmontel. Jag skall nu öfvergå till de försök till svenska efterbildningar af Marmontels noveller och romaner, som föreligga från den gustavianska tiden.

*

Den redan förut omtalade *J. M. Zetherström*, författare till politiskt-allegoriska sagor i Dalins stil, försökte sig äfven

[1] Hans poetik har här utan tvifvel varit känd; man finner i 'Stockholmsposten' 1780 (n:r 51) ett uttalande af Voltaire, enligt hvilket den var värdefullare än hans poemer; det heter, att Marmontel var den Moses, som kunde föra andra till det förlofvade landet, men själf ej fick komma dit. 1798 innehåller 'Stockholmsposten' hans för encyklopedien författade definitioner af snille och talang (n:r 22). — I början af 1800-talet citerar *Anders Lidbeck* ofta Marmontels 'Poétique françoise' i de under hans praesidium utgifna disputationerna. — Efter hans död innehöll 'Stockholmsposten' (1802, n:r 146) en biografi öfver honom, där hans berättelser framställas som hans hufvudverk. — Hans 'Mémoires' öfversattes — dock endast första hälften — 1807–08 af *P. A. Stenkula*. I en recension i 'Stockholmsposten' 1808, n:r 80, heter det, betecknande för den höga uppskattningen af M., att redan hans »lefverne» af främmande hand skulle vara välkommet. »Men för fattadt af honom själf och egnadt åt hans barns upplysning, blir det af ett lifligt intresse för philosophen, menniskokännaren, statsmannen och snillets vän. Omgifven af skiftande, mera glada än sorgliga minnen, satt han, denne Vise, i lugnets fristad, vid sin lefnadsqväll, och målade, till arfskänk åt sina barn, en stor och rik tafla, taflan af sina egna öden.» Man ser i honom »snillets och det ädla hjärtats ömsesidiga förbindelse.» — I recensionen af andra delen (1808, n:r 226) gillas särskildt, att öfversättaren intagit Leopolds försvar för Rousseau som komplement till Marmontels angrepp på honom. — En sida af Marmontels författarskap, som här alls icke berörts, är hans dramatiska. Fru *Lenngren* öfversatte hans 'Lucile', opera comique, tryckt 1776 och 1778, 'Zemire och Azor', com. ball. (1778), 'Silvain', opera comique; *Adlerbeth* 'Procris och Céphal', opera (1778); *Envallsson* 'Den falska svartkonsten' (1792); af dessa voro flera framstående repertoarstycken. Härtill skulle kunna läggas flera af Marmontels bearbetningar af Quinaults operor, samt bearbetningar af Marmontels conter till operor och skådespel, såsom Favarts 'Soliman II', öfversatt af Oxenstjerna, och 'Annette och Lubin.' Härom se Dahlgrens 'Anteckningar om Stockholms teatrar'. Om Gustaf III:s bearbetning af marmontelska stoff, se Levertin 'Gustaf III' sid. 13, 230, 233.

som efterbildare af Marmontels 'contes moraux'. I ett slags romantidskrift, som 1772 utkom i två häften under titeln 'Omväxlande nöjen'[1], och som f. ö. innehåller öfversättningar, bl. a. ur Merciers 'L'an 2440', förekommer nämligen en med hans initialer undertecknad berättelse, *'Den ädelmodige älskaren. Försök i Marmontels smak'* (häfte 2, sid. 66—74). Detta oerhördt svaga verk handlar om en mycket sedig, väl uppfostrad och förmögen ung baron, om hans olyckliga giftermål med en rik och förnäm mans dotter och om hans hustrus lättsinne och slösaktighet. Lyckligtvis aflider hon, och baronen, varnad af exemplet, förmäler sig nu med hennes dygdiga och anspråkslösa kammarjungfru, trots den ovilja som släkt och vänner visa honom på grund af detta hans beslut. Hans unga hustru förstår också att genom sitt ädelmodiga och kärleksfulla uppförande vinna till och med baronens syster, som varit mycket hård och elak mot henne, men på sistone råkat i olycka.

Den lilla berättelsen vittnar om en sorglig brist på fantasi; hvarje egentligt händelseinnehåll saknas, och de långtrådiga moralerna bli hufvudsaken. Man måste förvåna sig öfver att den mångskrifvande och vittre arklimästaren Zetherström icke förmått prestera något som kommer förebilden närmare, och man förstår, att den vittra publik, som tidskriften hade[2], icke kunde ha mycket intresse för en svensk novellistik, som gjorde dylika lärospån.[3]

I samma häfte finnes en annan efterbildning af Marmontel 'Sedo-lära för kärleks-tokar. Försök i Marmontels smak', och ehuru den icke är signerad, är man benägen att på inre kriterier tillskrifva Zetherström äfven denna berättelse. Den förra var ett försök i Marmontels mera allvarliga och strängt moraliserande genre, denna senare är

[1] Utgifvaren — icke känd af *Lundstedt* — var enligt 'Lärda tidningar', 1772, n:o 33, Zetherström själf.

[2] Bland subskribenterna märkas t. ex. mademoiselle Anna Maria Malmstedt, major Tham, kommerserådet Nordencrantz och en kornett Armfelt, säkerligen Gustaf Mauritz.

[3] Icke desto mindre förklaras i 'Lärda tidningar' (1772, n:r 66), att de äro »med behagelig skrif-art utförde» och ägnade »at både gagna och förnöja».

afsedd att härma hans lekfulla och mindre högtidliga berättarton, och man kan sätta i fråga, om icke bakom all den klumpiga tråkigheten slumrar en misskänd och beklagansvärd afsikt att vara pikant. Berättelsen skildrar en viss Vivax' erotiska historia, hvilken genom flera förälskelser och några ''oordentligheter'' leder till ett lyckligt äktenskap.

Ojämförligt mera betydande än dessa omogna försök var den verksamhet, som bokhållaren i Stockholms stads politie-kollegium[1], sedermera rådmannen i Stockholm *Johan Albrecht Schmidt* utvecklade som berättare i Marmontels anda och stil.

Redan 1766 hade han utgifvit tvenne samlingar berättelser 'Vinter-nöjen' och 'Sommar-nöjen', hvilka bestå af öfversättningar från Marmontel, madame Uncy[2] och andra conte-författare, dels i Marmontels och dels i en ännu mera direkt engelsk stil. Dessa samlingar erhöllo i 'Lärda tidningar' (1766, n:r 36) ett fördelaktigt omnämnande såsom ''i anseende till smak, tankar och sedolära utsökte'', och åtminstone 'Sommar-nöjen' vann äfven Gjörwells gillande ('Svenska Magazinet', 1766, sid. 885)

Uppmuntrad af dessa framgångar, försökte sig Schmidt äfven som originalförfattare, och 1772—73 utgaf han i fyra delar *'Landt-nöjet'*[3], där han i ganska stor utsträckning meddelade självständiga försök i Marmontels genre. Dessutom diktade han en sorts ramberättelse, som förenar alla de kortare conterna, både de öfversatta och originalen. 'Landtnöjet' är sålunda en slags Decamerone, den första i Sverige och en föregångare till 'Törnrosens bok'. På ett landtligt gods, hvars lycka och trefnad beskrifves med det naturssvärmeri, som utmärker tiden, sammanträffar ett stort sällskap af herrar och damer, som underhålla hvarandra med berättelser af olika slag; fabler, österländska berättelser, och framför allt sedolärande conter i Marmontels stil äro de genrer, som odlas. En del äro öfversättningar och anges

[1] Se 'Lärda tidningar', 1772, n:r 84.

[2] Madame Uncys 'Contes moraux' voro ganska vanliga i Sverige på 1780-talet.

[3] Stockholm, Andreas Holmerus, 8:o, 160 + 160 + 160 + 156 sid.

då som sådana i noter, men flera äro Schmidts egna skapelser.[1]

Dessa svenska original, som förekomma spridda i de fyra styckena, äro till antalet sju — de obetydliga fablerna kunna här förbises — och skulle sammanförda utgöra en hel liten volym på ungefär 250 sidor. Det är Marmontels contes moraux, som utgjort förebilden för dem alla. På ett ställe säger Schmidt det själf. Hans landtliga sällskap blir nämligen en dag öfverraskadt af regnväder, och efter middagen är man villrådig om hvilken förströelse som skall tillgripas. Man beger sig in i biblioteksrummet, som är beklädt med böcker, bland hvilka hvar och en får välja efter sin smak. Den vittra och förståndiga Sophia påträffar genast Marmontels 'Contes moraux' och utbrister: "Jag är redan färdig med mit val, Marmontels arbeten äro så mycket i mit tycke, at jag är redan färdig til at läsa det för andra gången. Det förtryter mig, at mina Landsmän ej kunna gifva oss något dylikt på Modersmålet, utan at låna tankar af Utlänningen, altid ser jag öfversättningar, aldrig originaler. Det är ju en vanheder för Nation, och jag kan ej begripa orsaken dertil; ty vi sakne ju ej lycklige snillen ibland oss." Lisimon, värden på stället, upplyser henne om orsakerna härtill: "Ni har rätt, min Cousine, at öfversättningar mindre hedra, än egna tankefoster; men vi få ej undra derpå, at ingen vil taga sig den mödan, at göra något nytt, då vi vete huru litet vi upmuntre våre Auctorer, hvilka, långt ifrån at vinna beröm i flere Länder, såsom en Marmontel och hans likar, knappast torde vinna bifall inom vår trånga krets, af de få Läsare vi äge, så snart de fingo spörja, at deras arbeten voro alstrade under vårt Climat, hvartil en gammal fördom är orsaken. Jag vil icke tala om, at deras möda svårligen skulle blifva betalt, ty det står fast; men jag vill tro, at icke alla skulle räkna derpå, allenast de kunde vinna någon upmuntran genom sine Landsmäns bifall. At vi äge skicklige ämnen

[1] Hur noggrann Schmidt var med angifvandet häraf visar det lilla företalet till tredje stycket, där det heter: »Af förseende vid Trykningen, af Andra Stycket, har en not, pag. 8, blifvit utesluten, som bort utmärka, at stycket: Partie Aggets Följder, var öfversättning, hvilket jag så mycket hälldre bör tilkänna gifva, som jag, i annor händelse, med skäl kunde beskyllas för at vara Plagiarius.»

dertil, är jag så mycket mer öfvertygad om, som jag sjelf gjort några försök i denna vägen, af hvilka, änskönt en Marmontels eld deruti saknas, jag likväl gör mig det hopp, at skickligare hand, än min, skulle täfla med honom om företrädet. Alla blefvo nyfikne at höra Lisimons försök, och han var ej obenägen at göra dem til viljes med efterföljande berättelse, som han upläste ur sit manuscript'' (st. 1, sid. 35—36). Härpå följer den första af Schmidts berättelser.

Hvad Lisimon här uttalar, är uppenbart författarens egna åsikter; enligt företalet till tredje stycket har utgifvandet varit förenad med kännbar kostnad[1], och man skulle då ha skäl att tillerkänna Schmidt ett oegennyttigt intresse för den svenska novellistiken.

Den första berättelsen, *'Den sällsynte dygden'* (sid. 36—78) bygger på det välkända motivet om de förbytta barnen. Sonen till en fransk president har som helt liten genom en elak kammarjungfrus list blifvit förväxlad med ammans egen jämnårige son, och de komma därigenom att byta stånd och villkor med hvarandra. I öfverensstämmelse med tidens nya demokratiska stämning låter Schmidt den lågättade växa upp till en sedig och rättänkande yngling, den högättade däremot till en hjärtlös och lastbar sälle. Den förmente presidentsonen älskar svärmiskt en ung och ljuf flicka vid namn Amalia, och deras förening är redan beslutad, då med ens den legitime ättlingen dyker upp och bevisar sin rätt. Presidenten, först bestört, omfattar snart sin verklige son med kärlek, och den understuckne förskjutes; han fogar sig utan klagan och öfvertar sin lycklige medtäflares simpla soldatyrke. Men presidenten begär ännu mera af honom: han vill, att han skall medverka till att låta den verklige sonen träda i sitt ställe i förbindelsen med Amalia, utan att denna skall få reda på ombytet; med blödande hjärta ger han sitt bifall och tar afsked från den intet anande Amalia för att bege sig bort på en långvarig resa, efter hvilken den honom snarlike rivalen skall oförmärkt öfverta hans plats. Med stoiskt hjältemod bemödar sig nu den ädle unge

[1] Enligt förteckningen i andra stycket skulle dock antalet af prenumererade exemplar ha öfverstigit tvåhundra.

mannen att uppfostra och bilda den egenkäre och simple ädlingen, för att i någon mån göra honom värdig den stora lycka, som förmenats vanbördingen. Amalia märker dock genast sveket, men hon tvingas af sin hårdhjärtade omgifning att likväl ingå det förhatliga äktenskapet, hvari hon blir djupt olycklig. Under tiden förvärfvar sig den förskjutne sonen genom sitt mod ära och rang som soldat, och när han hemkommer från ett krig som öfverste, ångrar presidenten på det bittraste sitt handlingssätt. Presidentens nedrige son upptändes nu af svartsjuka och raseri, utmanar öfversten på duell, söker därvid fegt lönnmörda honom, men nedstötes själf i tumultet. Till slut återförenas de båda hårdt pröfvade älskande.

Som man ser är fabeln mycket äfventyrlig och präglas af en osannolikhet, som för moderna läsare är svår att smälta: presidentens hårda och svekfulla uppförande är knappast rimligt och hans plan att substituera den rätte sonen för den falske är ju i sig själf alldeles ogenomförbar. Men till Schmidts ursäkt måste anföras, att samma fel utmärka genrens store mästare. Intrigen t. ex. i 'Le mari sylphe' är otänkbar och 'L'Ecole des pères's handling hvilar på ett konstgrepp, som är föga rimligare än presidentens försök — som ju också misslyckas — i 'Den sällsynta dygden'.[1] Fordringarna i detta afseende voro icke så uppdrifna, och man sökte nog äfven det underbara i och för sig själf i romanerna och novellerna.

Frånser man detta, så kan Schmidts berättelse betraktas som mycket välskrifven. Något originellt och personligt söker man visserligen förgäfves där: stoff, föreställningar och ideal äro desamma, som fylla tidens roman- och novellitteratur. Tendensen är som så ofta, både före och särskildt efter Rousseau, riktad mot börds begreppet och ståndsfördomen: presidenten, som till en början är fången under dessa föråldrade föreställningar, måste till slut säga sig själf, ''at den förskutne Neuville kunnat göra Amalia lycklig, ehuru ringa hans härkomst var'' (sid. 66).

[1] *Fréron*, 'Année littéraire's kritiker och Voltaires bekante dödsfiende påpekade också alltid osannolikheten i Marmontels conter, men utan egentlig effekt.

I stort sedt dominerar naturligtvis det rent stoffliga, rent äfventyrsartade, men icke desto mindre är författarens sträfvan att nå fram till själslig skildring omisskännlig. Till de mera uttrycksfulla situationer, som författarens fantasi frambringat, hör den, när den förskjutne i sin medtäflares namn affattar bref till sin älskade Amalia eller från henne mottar de ömmaste skrifvelser, ägnade honom, som nödgas besvara dem för en annans räkning (sid. 55). Likaså, när han efter fredens afslutande inmarscherar i Paris i spetsen för samma regemente, där han för några år sedan gått i ledet som musketerare, och han måste passera den gata, vid hvilken presidentens hus ligger. ''Han nalkades detta huset med en innerlig rörelse, och kunde icke hindra sina ögon, at fästa sig dervid. Fönsterna voro fulla med folk, hvaribland han fant en, som väl liknade Amalia; Men ack! huru skulle han kunna tro, at det var hon? den friskaste hy, de lifligaste blommor, de qvickaste ögon, altsammans var borta, och det syntes som döden i stället ditsatt sin kalla stämpel.'' Han hälsar, mot sin vilja; i samma ögonblick hör han en stämma: ''Ack, han lefver!'' och när han ånyo ser dit, ser han Amalia falla afsvimmad i moderns armar. Utan vidare upplysning förstår han då hennes historia (sid. 68—69).

Om ett onekligt psykologiskt intresse vittnar den diskussion, som föres i sällskapet, sedan Lisimon afslutat läsningen af sin berättelse. En af de närvarande — den kloke och muntre Geron — finner, att hufvudpersonen gått för långt i eftergifter, och klandrar, att han utan vidare afstått ifrån Amalia, sin ungdoms älskade, i stället för att värja henne mot medtäflaren. Men den dygdiga och känsliga Sophia, som af författaren framställes som särskildt älskande de moraliska romanerna, formulerar sin egen härifrån afvikande mening, som af allt att döma äfven är författarens, på följande karaktäristiska sätt: ''Just det bevisar Neuvilles goda hjertelag, mer än något annat, och hans kärlek til Amalia skönjes deraf aldramäst: Huru skulle han, i sit då varande tilstånd kunna blifva hennes man, utan at tillika göra henne olycklig? han åsido sätter fördenskull all sin

egen sällhet, han gör våld på sig sjelf, han underkufvar mänskligheten, som vid dylika fall gärna gör sig uprorisk, och arbetar endast derpå, huru han skulle kunna lindra den sorg, som nödvändigt borde intaga Amalias hjerta, då hon en gång blef varse ombytet, i det at han på alt möjeligit sätt, sökte göra den til människja, som skulle blifva hennes man, hvilken han ännu fant vara henne så litet värdig. Ack ädelmodige Neuville! huru värd var icke du den lycka, som sluteligen var dig förbehållen, sedan du så hjeltemodigt stridt, och manligt segrat'' (sid. 80—81).

Jag har anfört tiraden i sin helhet, därför att den är så typisk för det senare sjuttonhundratalets uppfattning af den mänskliga dygden, ja af mänskan i dess helhet. Det som mest slår en nutida läsare vid studerandet af denna tids dygdeideal, är dess kraftlösa och undergifna, i sitt känslofrårsseri handlingsodugliga karaktär. Mannen som bjuder ödet spetsen, oförskräckt och djärft kämpande för sig själf och sin sak — man söker honom förgäfves i denna tids diktning, hvars högsta patos är ungefär girondisternas modiga och för antika ståndaktighetsideal svärmande underkastelse. Men verkligheten skulle snart komma att behärskas af revolutionens mera energiska mänskotyper, samtidigt med att i Tyskland Sturm und Drang, i riddardramerna och i 'Die Räuber', i hela den därmed sammanhängande litteraturen, skulle förkunna den starka individens och den djärfva handlingens rätt.

Frågar man sig, hur sjuttonhundratalet kom till detta effeminerade och svaga dygdeideal, så blir nog svaret, att det sammanhängde med tidens rationalistiska och förallmänligande karaktär. En riktning, som öfverallt vill ge den generella normen, och som tror sig kunna fatta alla lifsproblem i klara, logiska och småförnuftiga resonemang, måste ovillkorligen sakna sinne för det djupast personliga, som ger alla bestämningar en obegränsad relativitet och stundom undandrar sig logiken. Historiskt sinne och sinne för personligheter höra samman, och där de saknas, måste moralen bli flack, slapp och utan lyftning, sentimental i svag och dålig mening.

Det är denna sjuttonhundratalets sentimentala mänsko-

uppfattning som präglar Schmidts verk, både hans egna noveller och de talrika samtal, som ramberättelsens personer föra om de diktade figurerna och deras öden. Just därför att det personliga momentet, en självständig konstnärsindividualitet, icke gör sig gällande i Schmidts verk, ger det oss tidens typiska mänskouppfattning i klar och renodlad form, sådan som den brukade komma till synes i mänskoskildringen, i romanen och novellen, och det får däraf ett särskildt intresse.

Den andra originalberättelsen i 'Landt-nöjet' heter *'Kärlekens mästerstycke'* (sid. 120—153) och förhärligar ett exempel på den ståndaktiga, allt uppoffrande äktenskapliga kärleken. En holländsk styrman vid namn Klein blir tillfångatagen af kapare och såld till slaf i Turkiet — ett motiv som redan tillhörde sextonhundratalsromanen — och hans hustru uppoffrar sin egen frihet för att lösa honom ur slafveriet. När Klein får reda på hvad hans lösgifvande betingat för ett pris, blir han förtviflad och försöker befria sin hustru; inför Ibrahim, den mäktige turkiske slafägaren, täfla de båda makarna om rätten att få bära hans bojor för att därigenom lösköpa den andra. Naturligtvis griper deras självuppoffrande dygd Ibrahim till den grad, att han ger dem fria båda.

Till denna af Lisimon berättade historia anknyter sällskapet betraktelser öfver den sanna, den äktenskapliga kärlekens natur. Den rätta kärleken ''älskar den älskade för dess, och ej för sin egen skull''. Den falska kärleken däremot är egoistisk. ''Då man ser något vackert, något behagligt, straxt upväckes en böjelse, den man behagar kalla kärlek; men låtom oss undersöka denna böjelsens natur: man ser det vackra: man vill blifva ägare däraf: hvarföre? jo för at sjelf hafva nöjet af dess besittning. Vidare, man älskar det vackra just för fägringens skull, hvaraf följer, at man än högre skulle älska något än vackrare, hvilket åter öfverflödigt bevisar, at man ej älskar sjelfva person, utan endast bilden.'' Den äkta kärleken har därför en enda fast grund: ''en fullkomlig öfverensstämmelse i sinnelag''.

Berättelsen ger alltså ett starkt uttryck för den idealistiska uppfattning af äktenskapet, som Richardson och hans franska

efterföljare, bland dem Marmontel, gjort gällande, i strid med den vanliga, mindre högtidliga syn som eljest utmärkte den tidigare sjuttonhundratalslitteraturen. Dygden sättes här medvetet i motsats till den ovaraktiga böjelsen. — I konstnärligt afseende är denna berättelse föga betydande, den tillgriper äldre, romantiska motiv i stället för att teckna den mera hvardagliga miljö, hvari den borgerliga dygdeläran rätteligen hör hemma.

Den tredje berättelsen har den betecknande titeln *'Gör hvar man rätt, och dina ovänner godt'* (del 2, sid. 62—124). Den ganska omfattande novellen spelar i England; "histoire anglaise" var en särskild genre, som flitigt odlades framför allt i Frankrike. Den handlar om ett kärlekspars olyckliga öden. Viljam och Betti äro barn till Vindham och Sirvich, två i vänskap nära förenade köpmän. Deras giftermål är redan bestämdt, när Vindham genom inträffade olyckor ruineras. Sirvich bryter då vänskapen och förlofningen häfves. Sedan far och son öfverbjudit hvarandra i ädelmodig uppoffring i fråga om ansvaret för betalningsinställningen, bli de båda fängslade för skuld, men till slut frigifna. Viljam är utom sig af sorg öfver att ha blifvit skild från Betti; hon är lika förtviflad, men lockas och tvingas af sin fader att ingå äktenskap med den elake och lastbare Padrigue. Viljam och hans fader lefva i Holland och råka ut för nya olyckor; för att kunna tillfredsställa sina borgenärer säljer sig Viljam till plantagearbetare i de holländska kolonierna och fadern, eldad af dygdig ifver att dela hans lott, underkastar sig trots sina svaga krafter samma hårda öde. Men plantageägarinnan i Surinam, madame Zvinder, får reda på deras sorgliga lott, fattas af medlidande och räddar dem från slafveriet; ja, hon gripes af kärlek till Viljam, och denne, som vet sig för evigt skild från Betti, blir till slut hennes make. Nu lefver Viljam lycklig och rik i Surinam tillsammans med sin far och sin hustru. Men en dag upptäcker han bland sina plantagearbetare en person, som söker undfly hans åsyn: det är Padrigue, som efter att ha gjort Betti olycklig och ruinerat Sirvich, hamnat på hans plantage. I stället för att hämnas på den brottslige, som med svek och bedrägeri satt sig i

besittning af hans älskade Betti, besluter Viljam att upprätta honom ur hans fördärf; och sedan detta skett, komma Viljam och hans maka öfverens om att återförena Betti med den nu förbättrade Padrigue. Denna plan sättes äfven i verket; Betti ankommer till Surinam och Viljam gläder sig åt att se sin forna älskade bli lycklig samman med den för dygden vunne Padrigue. ''Himlen har en gång förenat våra hjertan, hans vilja har likväl varit at åter skilja dem,'' säger Viljam undergifvet till Betti. Efter många lyckliga år förenas Viljams och Bettis son och dotter i äktenskap; ja, när Bettis make och Viljams hustru aflidit, förenas till slut de båda älskande i äktenskap, i ''den sällhet, som en mogen kärlek medförer'' (sid. 153—54).

Dygderiet är i denna berättelse drifvet till sin spets; det är ett allmänt öfverbjudande i ädelhet. Utan ringaste svartsjuka skyndar sig Viljams hustru att erbjuda sin förmögenhet för att rädda Betti, hennes mans ungdomsälskade, och Bettis fader från ekonomisk ruin; och Viljam tvekar icke att arbeta på den skurkaktige Padrigues bättring och återförening med Betti, och det fastän hans känslor för henne visst icke svalnat. Man tycker sig finna en reminiscens från Julie — den vackra scen i fjärde delen, när Saint-Preux träffar Julie som Wollmars maka — på det ställe (sid. 120), där Bettis och Viljams möte beskrifves: ''Så efterlängtad Betti var, så kär var hennes ankomst; men glädjen var blandad med en besynnerlig sinnes rörelse, vid denna sammankomsten: den ömma kärleken, det gamla förtroendet, gjorde häftiga välfningar i Viljams och Bettis hjertan; men dygden och nödvändigheten hulpos åt at dämpa dessa uproriska böjelser.''

Påverkningen från Marmontel är knappast det viktigaste i denna novell; utan tvifvel har *d'Arnaud* eller någon honom närstående bearbetare af Richardsons och Rousseaus ådra varit en af förebilderna till denna öfver alla gränser moraliska historia[1]: d'Arnaud skref talrika ''histoires anglaises'', och ingen tillfredsställde så frikostigt som han den önskan, hvari Schmidt låter Sophia utbrista efter åhörandet af no-

[1] En typisk »histoire anglaise» i d'Arnauds stil ungefär finnes öfversatt i 'Landt-nöjet', del. 2, sid. 8—52.

vellen: ''Ack! att jag kunde få lefva uti en verld, upfyld af så välgörande och så dygdige människor, som Ni afmålat Eder Viljam, Min Cousin!''

Schmidts novell är ledigt och flytande skrifven, och situationerna äro ju uttänkta med en viss skicklighet i att ge personerna tillfälle att utveckla sina dygder med all glans. När man likväl icke kan ställa den högt, så ligger orsaken därtill i själfva den flacka, abstrakta, kraft- och blodlösa mänskouppfattning, som förut karaktäriserats, och som alltigenom präglar berättelsen. Man kan icke på allvar intressera sig för människor, som utan egentlig ansträngning handla efter tidehvarfvets normerade dygdeskema, som utan verklig kamp uppge sitt individuella lyckokraf. Det enda ställe, där den ädle och erbarmligt tråkige Viljam åtminstone känner en konflikt, är vid återseendet med Betti, men dygden segrar smärtfritt innan man hinner intressera sig för honom. Lika själffallet falla de älskande i hvarandras armar, när de hvar för sig inträdt i änkeståndet. Af Rousseaus djupa, oförnuftiga och öfverlogiska personliga lidelse — som är nyckeln till hans storhet och betydelse, och som på alla punkter förmår honom att genombryta den flacka sjuttonhundratalsuppfattningen — finner man icke ens ett spår.

Helt i Marmontels stil är den berättelse författad, som fått den något oformliga titeln *'Lyckan låter ej altid finna sig der hon sökes'* (del 3, sid. 34—84). Det är en borgerlig karaktärsskildring af det slag, som Marmontel gifvit i berättelserna 'La mauvaise mère', 'L'Ecole des Pères' och flera andra, i hvilka han framställer ett visst karaktärslyte, dess betydelse för familjen och sammanlefnaden samt oftast — med den för honom utmärkande optimismen — dess slutliga botande. Schmidts berättelse skildrar en egenkär, njutningslysten och slösaktig hustru, som ruinerar sin man och genom sin sjukliga nyckfullhet och sin i fullt raseri utmynnande vrede gör honom djupt olycklig. Denna skildring slår öfver i det fullständigt groteska — något som är otänkbart hos Marmontel — och hennes fruktansvärda vredesutbrott tecknas med simpla och brutala, men onekligen åskådliga och träffande detaljer. Hennes ondska är för öfrigt nästan

bottenlös, och har sjukligt nervösa drag — fast författaren säkerligen själf uppfattar henne helt opatologiskt. Hon försöker med svek stifta fiendskap mellan sin man och dennes bäste vän, endast af skadelust. Hon förgiftar sin makes älsklingshund, och när han med sitt vanliga tålamod låtsar sig ingenting veta om hennes nedrighet, blir hon förbittrad häröfver och talar själf om det för att njuta af hans vrede; men då han undergifvet förklarar sig nöjd med hennes åtgörande, får hon en vredesparoxysm: "hon kunde omöjligen tåla, at blifva handterad med så mycket ädelmod, ty hon ville hafva motsägelser, för at så mycket lättare kunna utösa sin galla" (sid. 43). I sitt raseri kastar hon en blomkruka efter mannen, som fredligt aflägsnar sig.

Mannen, grefve Bellefleur, är tecknad som ett mönster af dygd och ädelmod; han har tvingats till äktenskapet af sin fader, och han fogar sig i det längsta i hennes kapriser, för att söka vinna henne med godo. Först sedan han blifvit fullständigt ruinerad, skaffar han henne plats i ett kloster, sörjande öfver "at han ej kunnat skaffa henne et blidare öde för framtiden"; själf går han ovissa öden till mötes. Men i sin nöd räddas han af en rik, hittills okänd anförvant, hvars historia meddelas: den utgör ett exempel på den välgörande dygden, som för sitt goda hjärtas skull råkar i olycka, men hvars barmhärtighet efter svåra motgångar rikt belönas af försynen. Denne dygdige anförvant gör grefve Bellefleur ånyo till en rik man; och till råga på hans lycka har hans hustru i klostret fått sina ögon öppnade och blifvit en annan mänska; grefven, underrättad härom, besöker henne och återföreningsscenen skildras på följande larmoyanta sätt: "Grefvinnan tycktes smälta i tårar öfver detta förnyade vedermäle af sin mans goda hjerta, hon betygade en upriktig ånger öfver all den oro, hon förorsakat honom, och afbad sina dårskaper på det ömmaste. Et obevekligare hjerta, än Bellefleurs, hade kunnat röras, och hans blef aldeles förkrossadt." De båda makarna lefde sedermera i ett äktenskap af ogrumlad lycka.

Denna Schmidts berättelse var säkerligen en ur den sentimentala estetikens synpunkt högst rörande och uppbygglig

'conte moral'. Den är också ganska väl berättad, och fabeln har genom införandet af episoden om grefvens anförvants historia en obestridlig rikhaltighet. Motivet till denna episod är ett för den senare, fullt utvecklade sentimentaliteten högst typiskt: den unge mannen som blir brottsling för sitt goda hjärtas skull. Ännu *Carl Johan Lindegren* skulle i 'Lycksökaren' (1800) spela på denna sträng.

Någon djupare psykologi får man icke vänta: grefvens oändliga tålamod och hans makas slutliga omvändelse äro båda ungefär lika oförklarliga. Själfva den dygdige grefve Bellefleur är ett utmärkt exempel på den undergifna och kraftlösa passivitet, som förut visats vara det stora tidsidealet. Då en af sällskapet anmärker på hans öfverdrifna tålamod, svarar Lisimon, berättelsens författare och Schmidts språkrör bl. a., att man icke kan göra dygden nog behaglig. ''Dock medgifver jag gärna, at Bellefleur varit nog flat, och at han med en tidigare stränghet förr kunnat vinna, hvad han slutteligen vant; men et godt och fredligt hjerta låter icke gärna beqväma sig til våldsamheter, det försöker åtminstone först det yttersta'' (sid. 85). Med en så gränslöst oindividualistisk moral, som föreskrifver ''et godt hjärta'' att hellre låta hela sin existens gå under än att ''beqväma sig til våldsamheter'', kan man helt enkelt icke på allvar bli mänskoskildrare.

'Obeständighetens belöning' (del 4, sid. 5—24) är likaledes ett försök att direkt efterbilda Marmontels karaktärsberättelser. Mariana är skön, men flyktig och obeständig, och sedan hon obetänksamt anknutit med flera män på en gång, blir följden att alla öfverge henne; ''ingen ville mer bemöda sig at vinna et hjerta, hvilket var lika så lätt, att förlora, som att vinna'' (sid. 24). Berättelsen tillhör Schmidts minst lyckade; lätthet och grace saknas alldeles, och karaktärsteckningen, som här icke har tillfälle att tillgripa sentimentaliteten, är följaktligen af tunnaste slag.

En mera sentimental prägel har *'Sylvanders Lefvernes beskrifning'*, som han själf berättar för sällskapet (del 4, sid. 73—117). Sylvander har nämligen, enligt egen försäkran, af naturen ett ömt och kärleksfullt hjärta, och detta har satts på hårda prof. Som officer har han blifvit tvingad att duel-

lera, och, då han nedlagt sin motståndare, måst fly till utlandet. Men där blir han för andra gången nödgad att utgjuta blod i en duell. Efter skiftande äfventyr blir han gift med dottern till en man, som han räddat från döden, men äfven nu faller han offer för mänskors ondska: hans svåger, som genom giftermålet beröfvats en stor del af sitt arf, förgiftar hans hustru och son. Efter detta har han återvändt till Sverige, och lefver nu i en frätande sorg, som hvarken omväxling eller resor helt kunnat häfva.

Denna föga märkliga berättelse har få beröringspunkter med Marmontel, utan tyckes närmast hänvisa på Prévost: blandningen af sentimentalitet, krigsäfventyr och hemska familjetragedier erinrar rätt mycket om hans 'Mémoires'.

Den sista af berättelserna är helt kort och för titeln *'Det är vackert at låta rätta sig'* (del 4, sid. 143—52). Den handlar om en rik ung man, som tror sig kunna vinna en fattig och dygdig flicka med sina pengar, men som stöter på ett motstånd, som ingenting, icke ens den yttersta nöd, kan besegra. Rörd häraf, anhåller Alcidon till slut om hennes hand, men hon beviljar icke hans bön förr än hon under en pröfvotid förvissat sig om hans allvarliga bättring.

Det är som man ser en af de otaliga variationerna på Pamela-motivet, som behärskade tidens novell-litteratur i hög grad. Den lilla berättelsen är allt annat än märkvärdig. Öfver hufvud visar den fjärde delen, att Schmidts förråd af moraliska berättelser nu var sämre sorteradt: de tre sist meddelade äro i de flesta afseenden underlägsna de tidigare meddelade. Det är också icke Lisimon, som föredrager dem; 'Obeständighetens belöning' berättas — såsom ämnets natur gör förklarligt — af den muntre hofmannen Geron, och den sista berättelsen har mindre anspråk redan därigenom att den framställes som ett prof på yrhättan Josephas vaknande böjelse för allvar och dygd.

Hvad som naturligtvis i hög grad minskar värdet af alla Schmidts berättelser, är att de undantagslöst spela i utlandet; ingen af dem berör ett inhemskt motiv. Detta drag präglar ju största delen af sjuttonhundratalets novellistik hos

oss, och är f. ö. äfven på annat håll ett vanligt fenomen.[1] Ur denna synpunkt har ramberättelsen till 'Landt-nöjet' ett särskildt intresse; ehuru den har mycket litet att erbjuda i fråga om händelser, rör den sig dock på svensk mark, skildrar svensk natur och svenska förhållanden.

"Med friska Hästar, i fullt traf, skyndade sig et utsökt Sällskap, undan Stadsbullret, för at tilbringa den vackraste årstiden, hos en munter Värd och Skön Värdinna i Landsbygdens enfaldiga men angenäma sköte", så lyder den lofvande inledningen till 'Landt-nöjet'. Den därpå följande presentationen af personerna i det utsökta sällskapet är klar och redig, men ger just ingen djupare psykologisk inblick. Hvarken den filosofiske, för det vackra könet okänslige Lisidor eller den bildsköna och blygsamma Leonora eller den yra och pratsamma Josepha tecknas med konkreta och lefvande drag. Under berättelsens gång fullständigas visserligen karaktäristiken med ett eller annat drag, men ingen verklig händelseutveckling äger rum och personerna få därför aldrig fullt lif. Det enda som egentligen sker, är att den flyktiga och gentemot den sentimentala dygden ganska platoniska Josepha till slut låter påverka sig af de idkeliga föreställningar, hvarmed hon och hennes medbroder i lättsinnet, den unge och öfvermodige officern Arist, förföljas. Vid diskussionen af de föredragna berättelserna och äfven eljest är det alltid dessa två som företräda de världsliga och omoraliska synpunkterna, för att regelbundet öfverröstas och stundom kännbart nedstukas (t. ex. del 1, sid. 20 eller del 2, sid. 128—31, där Arist för deismens talan utan framgång).

Sällskapets hufvudsysselsättning, utom att åhöra de moraliska berättelserna, är att anställa filosofiska betraktelser och utbyta åsikter i allmänna ämnen. Rousseauanismen ligger som allmän stämning öfver hela boken. Bönderna på Lisimons, troligen sörmländska, herregods betraktas med lika förskönande idealism som bönderna i Schweiz i Rousseaus 'Julie'. Lisimon behandlar dem också som jämlikar och

[1] Äfven i Danmark, där den moraliska berättelsen under upplysningstiden vann en ojämförligt rikare blomstring än hos oss, möter man detta yttre tecken på osjälfständigheten. *Rahbeks* 'Bomhuset' spelar t. ex. i tysk miljö, *Todes* 'Den tillidsfulle' i engelsk.

ägnar dem samma uppmärksamhet som sitt stadsfrämmande. När Arist knotar häröfver, förklarar en af personerna i sällskapet: ''Det är just desse Gubbar, som han har at tacka för sin välmåga.'' Hans välstånd hvilar icke på lyxen, på taflorna, som pryda väggarna, på den vackra trädgården; nej, ute på de fruktbara fälten, ''der grönskar hans välmåga under den flitige arbetarens händer, befrugtade med dess svett; har han då icke skäl at bemöta dem med vänlighet?'' (del 1, sid. 13). Bondgubbarna och gummorna äta också i samma rum som hans andra gäster, vid sitt eget bord, som ''serverades med lika omsorg'' (del 1, sid. 15). ''Sedan måltiden änteligen var slutad, det godhjertade Bonde-folket tagit sit husbondfolk i hand, och tackat för god välplägnad, blefvo våra Stadsboer ensamme med sit värdfolk,'' heter det på sid. 16. Arist finner tillställningen besynnerlig, men den sentimentale Sylvander är gripen af scenen. ''Tårarna stodo redan i ögonen på den gode Sylvander; han fikte efter, at få omfamna sin Kära Lisimon, hvilken han fant vara en så värdig människovän och god hushållare. Han trängde sig änteligen till honom, inneslöt honom i sina armar, och sökte förgäfves efter ord, hvarmed han kunde betyga sin fägnad.''

Äfven om denna scen just icke har något konstnärligt värde, så har den ett obestridligt tidstypiskt intresse: herremännen, som fälla tårar öfver sin ädelhet att behandla bönderna som jämlikar. Det är, i litteraturens oskadliga form, ett motstycke till den tidiga revolutionens sentimentala förbrödringsstämning: af dessa dunkla och öfversvallande känslor näres dock ett stort och skönt ideal, som växer upp till mognad. Man förvånar sig icke, när man (sid. 16—19) får reda på att Lisimon genomfört en hel jordreform på sitt gods. Han har bortarrenderat all sin jord, på hvilken hans underlydande förut gjorde tunga dagsverken, under det att deras egna hemman vanhäfdades; bönderna fingo först billiga arrenden, blefvo välmående och betalade sedan ökade arrenden, efter hand som jorden steg i kultur. Hushållningsangelägenheterna afgöras af godsherren samman med

ett ''hushållsråd'', bestående af de erfarnaste bönderna. Lisimons hustru deltar på ett liknande sätt i bondgummornas göromål. När Josepha hör detta, förklarar hon, att hon aldrig skulle stå ut med en timma i bondgummornas sällskap: ''Ack! det måtte vara et straff, at höra dem jolra om sina Oxar — — sina Gäss, sina Höns, sin Ost, Smör, Mjölk, Ägg, och jag vet icke alt hvad lappri dervid måtte förefalla.'' Men Lisimon infaller här med rousseanskt patos: ''Mycket angelägnare, mycket nöjsammare samtal, min Cousine, än at höra Er prata om Era baler, Era Picknicker, Era visiter, Era Coëffurer, Era parfumer, Era rober, Era garnaturer, Era små krämpor, Era pigors slurf, om vackert väder, då landet försmäcktar i torka, och jag vet icke alt hvad'' (sid. 20).

Det skulle bli för utförligt att gå in på de mer eller mindre avancerade åsikter, som uttalas i olika ämnen: ståndsskillnadens teoretiska berättigande diskuteras lika väl som försynens ingripande, och vegetarianismen har en anhängare i den djurvänliga Sophia (vegetarianismen hör samman med sentimentaliteten; man återfinner den i Gyldenstolpes Rousseaupåverkade roman här nedan). Mer än en gång frestas man, när man läser referaten af de filosofiska och moraliska meningsutbytena, att instämma med den kätterske Arist, som utbrister (del 2, sid. 61): ''Det är ock et evigt Filosoferande, vi hafva ju gådt ut på gröngräset, för at roa oss, men hvaruti stadna våra nöjen.''

Eljest kan man dock icke säga, att gröngräset, det vill säga naturen, försummas, utan bokens förtjänst ligger till stor del uti, att den verkligen ger oss en smula naturskildring, en skymt af den svenska landsbygden. Man får verkligen en skildring af herrgårdens belägenhet, och denna skildring har åtminstone känsla för sommarkvällens poesi, äfven om den icke förfogar öfver några starka konstnärliga uttrycksmedel: ''Solen var redan i sin bärgning, och aftonsvalkan angenäm, då våra resande ankommo till Lisimons gård. De sågo redan detta oskuldens och nöjets hemvist på långt håll. En vacker insjö, som på flera sidor omgaf gården, syntes vilja bestrida dem ditkomsten, det präktiga huset, omgifvet af Alléer, och lummoga träd, såg ut, som det flutit på sjelfva vatnet. Solens

matta strålar speglade sig långt ut på den hala ytan, löfrika uddar, som allestädes utsköto sina vassa hörn, voro lifligt afmålade i böljan, som med sit stillestånd, syntes vörda naturens vackra bilder. Här och där såg man likväl Fiskar spratla, hvaraf ringliga vågor utbredde sig til stranden" (del 1, sid. 9). Hvad som hör till landtlifvet beskrifves ofta med en viss saklighet och detaljrikedom, som är välgörande; så t. ex. de fångade fiskarna i skildringen af fiskafänget (del 1, sid. 9—10). Man kan t. o. m. påträffa en så realistisk uppgift som att bönderna "sneda sina trädesåkrar" (del 1, sid. 14), och författaren ger i en not en strängt exakt förklaring på denna åkerbruksterms betydelse. Det är således icke någon rent litterär naturförtjusning, som råder i 'Landt-nöjet', utan den synes ställvis äkta och inspirerad af verklig kännedom om landtlifvet. Man kan påträffa stämningsfulla skildringar, såsom den af sommarängen i del 2, sid. 55—56: "Fälten voro öfvertäckte af tusendetals blommor. Man såg de välluktande topparne skiftevis nedböja sig för Millioner surrande skridfä, hvilka sväfvade öfver hela fältet. Det snabba biet, den brummande humlan, täflade med hvarannan i flit och idoghet, at samla sin vinterföda; den spelande Sirssan skuttade ifrån den ena stjelken til den andra: den mångfärgade Fjärilen vickade hit och dit på blomster-fältet, lika som han haft mycket at beställa; och skocktals småfoglar jagade flitigt efter sina rof. Än såg man en frodig humla, än en vingdryg Fjäril hemföras til Jägarens bo." Här är verkligen det surrande djurlifvet i en rik och frodig äng återgifvet, och författaren inför i fortsättningen med verklig smakfullhet en staffagefigur på taflan: Josepha, som förföljer en fjäril för att fånga den med sin solfjäder och sitt flor, men till sin förtret ser en snabb svala gripa den nästan framför sina fötter.

Till det bättre hör också skildringen af sommarnatten med näktergalssång, lyst af månsken och af eldarna från böndernas kräftfångst vid stranden (del 3, sid. 149—51). Ett liknande ställe är skildringen af den vackra kvällen efter ovädret, då ängarna dofta och ett västanväder "sorlade imellan de darrande löfven" (del 3, sid. 136). Sällskapet vandrar genom en sädesåker till en bondgård och deras ankomst dit

skildras på följande sätt: ''God afton, Käre granne, sade Lisimon, i qväll får Ni mycket Främmande. Herrskapet äro välkomne, svarade Gubben. Derpå införde han dem uti en ganska snygg stuga. Golfvet var öfver alt, beströdt med et välluktande Elggräs, Bord och Bänkar voro hvite som snö, öfverhölgde til en del med brokige täcken, väggarne voro beprydde med Helgedags-kläder och målade taflor, taket var utsirat med löf, på Bordet låg en Bibel, och deröfver hängde en halmkrona, prydd med guldpapper och målade ägg.''

Detta *är* verkligen en svensk bondstuga, troligen för första gången skildrad med exakta och realistiska detaljer i den svenska vitterheten. Att det är Rousseaus skildring af Saint-Preux's vistelse i den schweiziska bergshyddan och hans deltagande i det landtliga arbetet där, som gifvit Schmidt modet till denna bild ur verkligheten är ett intressant exempel på hur de litterära förebilderna kunna vidga motivkretsen, öppna ögonen.

Tyvärr förmår Schmidt icke vidare utveckla ett dylikt uppslag; han inskränker sig till att beskrifva måltiden, som sällskapet intar i bondgården, och som består af groft bröd, färskt smör, ägg och mjölk. Han låter visserligen bonden berätta sin egen historia (del 3, sid. 139—42), men denna har, utom namngifningen, just inga karaktäristiska detaljer. En verklig liten bynovell inflätar Schmidt i ramberättelsen (del 1, sid. 123—28 och del 2, sid. 3—7). Det är Sylvander, som, när han en kväll lyssnar till näktergalens sång, råkar åhöra bondgossen Carls och hans älskade Marias trohetseder, som de utbyta till trots af att Carls girige fader vill bryta deras förbindelse för att gifta bort sin son med en rikare flicka. Naturligtvis tar sig Sylvander an deras sak, och genom godsherrens, Lisimons, ingripande och föreställningar förmås fadern att ge efter, och allt slutar lyckligt. Lika naturligt är, att sällskapet med anledning häraf kommer in på tankeutbyten om föräldrars rätt att bestämma öfver sina barns kärlek. — Den lilla berättelsen är mindre märklig genom utförandet än genom sitt dock inhemska stoff.

'Landt-nöjet' erhöll på sin tid ett visst erkännande. I 'Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv' (1772,

sid. 198) betonades, att en del af berättelserna voro original, och omtalades att författaren var ''kamrer'' Schmidt. I 'Lärda tidningar' erhöll första delen af arbetet en mycket fördelaktig recension (1772, n:r 84 och 86). Det heter bl. a. där: ''Denna Skrift tyckes vara et hedrande bevis på Svenska snillets täflan med andra folkslags, uti en vitterhets-gren, som hos oss föga annorledes än genom öfversättningar varit vidrörd och handhafd. Utlänningars *Contes moraux, Bibliotheques* och *Amusemens de Campagne*[1], jämte flera andra, hafva i längre tid tjänt til oskyldigt tids-fördrif och sinnes upmuntran; således blir det för Fäderneslandet hedrande, at jämväl i den smaken kunna upvisa några Svenska Originaler. Til et dylikt ändamål är detta et Försök, som länder dess Författare, Bokhållaren i Stockholms Stads Politie-Collegio, Herr Joh. Albr. Schmidt, til mycket beröm och heder, i anseende til ordentelig sammansättning, behageligt föreställnings-sätt, liflig teckning, och sinrika uttryck.'' En lång innehållsredogörelse följer. Om 'Den sällsynta dygden' heter det, att den är ''et ganska lyckligt försök'', och att den innehåller ''de lifligaste teckningar af lastens verkningar och straff''. Till slut förklaras: ''Altsammans är så väl utfördt, at det icke annat kan än behaga hvar och en, som älskar den sanna dygden och dess med mänskors lycksalighet på det närmaste förenade utöfning.''

Schmidt återupptog dock icke sin verksamhet som författare af svenska originalberättelser. Visserligen utgaf han 1775 'Stads-nöjet', i två delar[2], men innehållet utgöres här endast af öfversättningar. Däremot har han fortsatt ramberättelsen: sällskapet samlas dock nu i staden för att underhålla hvarandra med berättelser, och afbrotten markeras icke längre med promenader, utan med operabesök. Schmidt inför till och med två nya personer, ett gammaldags par, som prisar den svunna tiden, då fruntimren hvilade sig från

[1] Från dylika, mycket vanliga franska novellsamlingar med en enkel ramberättelse har Schmidt hämtat uppslaget till sin skildring af sällskapets landtvistelse. Idén är naturligtvis ytterst lånad från 'Decamerone'.

[2] Den var afsedd att fortsättas, men i slutet af andra delen meddelar han, att fortsättningen inställes »i anseende til en emot kostnaden ganska otilräckelig afsättning».

spinnrocken med att läsa Qvinnospegeln och Guds värk och hvila. Till slut låter författaren nästan alla de närvarande eklatera sina förlofningar: Arist och Josepha, sällskapets enfants perdus, finna hvarandra lika väl som den förut okänslige Lisidor och den sköna och blyga Leonora. Berättelsen mynnar alltså ut i ett perspektiv mot "en hel hop Bröllop", som det heter på sista sidan.

Sista gången Schmidt framträdde för offentligheten var med sina 1780 utgifna 'Ungdoms nöjen'. Denna samling af fabler, anekdoter och berättelser är tillägnad hans barn, som enligt företalet nyligen blifvit moderlösa. Han säger sig till deras uppbyggelse ha verkställt sin samling "dels af andras, dels af egit förråd". Men då han icke uppger, hvad som är öfversättning och hvad som är original, kan man anta, att hans eget författarskap varit föga betydande. Troligen äro de få längre berättelserna öfversatta, och hvad han själf skrifvit är väl närmast de långa pedagogiska och moraliska förmaningarna samt en del af de sedolärande anekdoterna på en eller annan sida, om konung Darius, om Porsenna eller om sotargossen Fritz.

Schmidts författarskap i sin helhet erbjuder just icke något konstnärligt värdefullt; dess betydelse ligger i att han hos oss är Marmontels ende efterföljare i större stil som författare af moraliska berättelser. Såsom visadt, gör sig hos honom inflytandet från Rousseau märkbart på ett mycket tydligare sätt än hos förebilden; ett liknande är förhållandet med Marmontels svenske efterbildare på statsromanens område, till hvilken vi nu öfvergå.

*

Äfven 'Bélisaire' framkallade en svensk efterbildning i *Edvard Gyldenstolpes* 'Östgötha Förstens Harald Ulfsons händelser' (1782).[1] Författaren till denna "moraliska dikt", som det heter på titelbladet, var en af den gustavianska tidens vittra officerare.[2]

[1] Stockholm, tryckt i Kongl. Tryckeriet. 155 sid.

[2] Enligt Anreps 'Svenska adelns ättartaflor' var Gyldenstolpe född 1726, hade tjänstgjort som fransk officer 1748—60 och bl. a. sårats i bataljen vid Bergen op Zoom; han blef efter hemkomsten major vid Dal-regementet och

I företalet förklarar han: ''Mit föremål har öfver alt varit, at afskildra medborgerliga dygder; Regenters, såsom de hvilka mäst verka i samhällen, hafva varit et hufvudsakeligt ögnamål.'' Det är alltså liksom 'Bélisaire' en rent politisk roman; ja, i 'Harald Ulfson' förekommer icke ens någon som helst kärlekshandel, och författaren gör också i företalet en chevaleresk ursäkt härför: ''Den skönaste, ömaste, och ädelsinta delen af människo slägtet, utom hvilken vår lefnad vore et sammanhang af elände, hvars känslor lisa vår vedermöda, och äro driffiädrar til de största företaganden, det vackra Könet, är jag den ursäkt skyldig, at des influence i samhällen ej blifvit af annan orsak utesluten, än at öfvertyga någon theologisk Rigorist, det Romaner kunna vara utan kärleks handel; oaktadt de derigenom förlora deras största prydnad.''

Som sina förebilder uppger han ''Sethos af Herr Abboten Terrasson[1], Arginis af Barclaius, med många flera, utan at nämna den mängd af episka poëmer, der vanliga händelser äro inympade på öfvernaturliga.'' Marmontel förbigår han, som synes, med den karaktäristiska skygghet, som så ofta låter en författare påpeka sina aflägsnare förebilder för att förtiga den hufvudsakliga och afgörande. Ty det är alldeles

afled ogift 1789 i Åbo. Han vann det 1770 utfästa priset för ett äreminne öfver öfverståthållaren Lantingshausen. Som handledare för grefve Magnus Fredrik Brahe och sedan för en rysk grefve Narischkin gjorde han vidsträckta resor i Europa. — Enligt Gjörwells 'Nya lärda tidningar' 1774, n:r 8, var det föregående år, 1773, som Brahe samman med »2:ne vittre Officerare», Gyldenstolpe och en fortifikationsadjutant S. Wetterquist, afreste till Italien öfver Göttingen. — Notiser om honom förekomma i 'Uppfostrings-sällskapets tidningar' 1784, n:r 71, samt i 'Allmänna tidningar' 1789, 24 och 31 april. I 'Åbo nya tidningar' 1789, n:r 27, ingår ett sorgekväde öfver honom, undertecknadt A — — t, där han prisas som lärd och filosof. — Bland hans vittra förtjänster märkas en nyårsönskan till Gustaf III i 'Allmänna tidningar' 1772, hvarom se Sylwan, 'Svenska pressens historia', sid. 473, och en 1783 utgifven öfversättning af Leonards 'La nouvelle Clementine' med titeln 'Henriette de Berville. Bref', en sentimental, af Rousseau påverkad brefroman utaf en författare, hvars pastorala diktning äfven var känd i Sverige (se 'Dagligt Allehanda' 1787, n:r 144).

[1] *Terrasson* har icke varit alldeles okänd i Sverige. 'Sethos' annonseras stundom till salu i 'Dagligt Allehanda', likaså något historiskt arbete af honom. Notiser om honom — af anekdotisk färg — förekomma i 'Stockholmsposten' 1793, n:r 199, och 'Dagligt Allehanda' 1806, n:r 97. — Terrassons händelserika och vidlyftiga, både politiska och arkäologiska roman, har icke någon annan beröringspunkt med Gyldenstolpes, än att en ung regent mottager rådslag af en vis man, liksom Harald Ulfson af Sigge.

uppenbart att det är 'Bélisaire', som föresväfvat Gyldenstolpe för kompositionen af 'Harald Ulfson'. En så ytterst enkel, för att icke säga naken händelsestomme, hvartill de politiska reflexionerna anknytas, finner man eljest endast hos Marmontel. Lustigt nog är romanen tillägnad grefvarna C. F. Scheffer och N. Ph. Gyldenstolpe — den senare författarens kusin — som båda tillhörde 'Bélisaires' beundrare, å egna och å änkedrottningens vägnar, i de förut berörda brefven till Marmontel.

Romanen tilldrager sig på en tid "inemot slutet af det första hundratalet efter Östgötharnes utflyttning från deras urminnes hemvist", och Harald Ulfson är härskaren öfver det halft öde Östergötland och dess få kvarstannade innebyggare. Handlingen består i att Harald åter bringar sitt rike till välstånd och blomstring, och sin kunskap om de därtill nödiga åtgärderna förvärfvar han framför allt under sina besök i det uråldriga Tors-templet, beläget i en tjock eklund i närheten af hans residens Vikingsbo, hvarest han samtalar med den vise och vördnadsvärde öfversteprästen Sigge. Denne, som är hans ungdoms lärare, har inhämtat sin visdom på långa resor, hos pytagoréerna, i Egypten och i Indien. Konungen och hans kloke rådgifvare fördjupa sig i långa samtal — motsvarande 'Bélisaires' samtal med Justinianus — hvilka beröra flera af samhällslifvets största och viktigaste problem, och Harald rättar sig till slut trots alla invändningar alltid efter Sigges rådslag. Haralds regeringshandlingar berättas naturligtvis också, och romanen slutar med skildringen af det stora krig, hvarigenom rikets maktställning och säkerhet befästes. Under detta krig uppoffrar Harald själf sitt lif för sitt lands räddning, sedan han först på gudarnas tillskyndelse — gudarna ingripa i händelserna på alldeles samma sätt som i tidens episka poem — utsett sin tronföljare, den tappre och kloke Sigur. Efter krigets slut begrafves Harald Ulfson i Tors-templet hos sina förfäder, där också hans ärestod reses.

Händelserna spela naturligtvis den minsta rollen i denna roman; tyngdpunkten ligger lika väl som i 'Bélisaire' i de samtalsvis framförda politiska reflexionerna. Dessa röja en

ganska mogen uppfattning hos sin författare och förutsätta en ingående kännedom om tidens ekonomiska och statsfilosofiska debattämnen. Harald spelar genomgående oppositionsmannens roll — hans åsikter bli därför mindre konsekventa — medan Sigge företräder den allsidigare och mera fördjupade uppfattningen.

Harald är sålunda till en början hufvudsakligen beundrare af krigiska bedrifter; Sigge gör gentemot honom gällande, att det fredliga arbetet i stort sedt är mera berömvärdt. ''Krigshielten simmar i blod och tårar, det sträfva frögdeliud, honom närmast omger, besvaras längre ifrån med gråt och suckar, hans ära är förstörda städer, upbrända byar, förödda skördar, och ofta, emot hans upsåt, den af öfverdådet våldförda och blodstänkta oskulden, han ville skydda — — — Fredshielten hör när och fierran om sig glädjerop, mindre häftiga, men mera sanna, hvart han sig vänder följer trefnaden i hans fiät, och hans ära är menniskoslägtets väl'' (sid. 26).

Äganderätten är särskildt ett föremål för Haralds och Sigges meningsutbyte, och Harald gör sig härvidlag till tolk för den pessimistiska kritik af samhällsförhållandena, som fått sin första kodex i Rousseaus 'Discours sur l'inégalité'. Harald menar sålunda, att äganderätten ''föröder samhällen, ger ämnen till egennytta, och förstör ouphörligen det borgerliga lugnet'' (sid. 30), han anser, att i alla borgerliga samfund har ''äganderätten varit beledsagad af den gäsning, som ofta ej slutats utan i sjelfva samfundets undergång''; alla lagar angående den ha haft ''brister dem egennyttan uptäkt''; de som tillsatts att bevaka den ha ''utöfvat egen vinning och godtycko''; allmänna företag lida af den oenighet och strid, som är en följd af äganderätten och hela samhället skakas (sid. 32—34). — Sigge anför häremot, att äganderätten ej har att göra med det brottsliga öfverdådet. Den binder alla lemmar till samhället, ''i hvars välmakt dessa äga sin'', den framkallar arbete och flit. Utan den skulle våldsverkan äga rum och den starke fördrifva den svage från torfvan. Rättvisans ohederliga handhafvare böra näpsas af regenten. — Men Harald finner, att både brottet och rättvisan ha sitt ur-

sprung ur äganderätten, som i sitt följe icke har annat än ''blod och tårar''; ''den minst ägandes rätt och säkerhet äro altid mest utställda för våldsverkan'', och han får dessutom mest bidraga till rättvisans underhåll. ''Den mägtige försvarar sin förmögenhet med sin förmögenhet''; ''äganderätten är säkert et af de förmögne upfunnit uptog, hvarmed de under lagens namn förtrycka den fattige. Samhället borde äga allt, dess lemmar intet; då lefde alla för det allmänna bästa i jämlikhet och fosterlandskärlek, ogrumlad af egennytta'' (sid. 34 --47). — Sigge uppvisar häremot jämnlikhetens omöjlighet; ämbetsmännen, särskildt de högre, kunna ju aldrig undvaras. — Harald påstår då (sid. 48), att ämbetsförvaltningen blefve enklare, då egennyttan icke längre invecklade och fördunklade den allmänna viljan. — Men Sigge invänder, att historien redan visat det ogenomförbara i upphäfvandet af äganderätten. Sparta under Lykurgi lagar är ett exempel härpå, ty ''lagen kunde hindra at äga, ej at förvärfva'' (sid. 49).

Af ofvanstående någorlunda fylliga referat kan man bilda sig en föreställning om de undersökningar, som utgöra hufvudinnehållet i Gyldenstolpes politiska roman. När man kommer till 'Harald Ulfson' från de tidigare statsromanerna, från 'Argenis' eller från 'Séthos', ja äfven från 'Bélisaire', som i statsrättsligt afseende icke står på någon avancerad ståndpunkt, slår det en genast, hur oändligt mycket modernare resonemangen klinga i Gyldenstolpes som konstverk föga betydande roman, hur mycket aktuellare för moderna öron än Barclays skarpsinniga argumentationer om invånares upprorsrätt o. d. Det är Rousseau, som kommit emellan, det är han som så oerhördt fördjupat problemen. För honom äro alla de formella politiska principerna, konstitutionsfrågorna, hvari man förut fördjupade sig, endast yttringar af det fundamentala problemet, det sociala rikedoms- och jämnlikhetsproblemet, som han går in på lifvet i 'Discours sur l'inégalité' och 'Contrat social'. Äfven på detta område är Rousseau genialt klarsynt, djupsinnigare än sina samtida bland upplysningsfilosoferna — han var ju också i själfva verket hufvudet högre än dem alla.

Det är icke svårt att i Gyldenstolpes verk finna ekot af

Rousseaus röst. Haralds betonande af brottets härstamning ur äganderätten återgår direkt till det berömda ställe, hvarmed Rousseau inleder andra delen af sin 'Discours', där det förklaras, att morden och olyckorna ha sitt ursprung från det ögonblick, då den första ägendomen togs i besittning. Och när Harald menar, att äganderätten är ett påfund för att förtrycka den svage, så är det alldeles samma tankegång som den, hvarmed Rousseau förklarar lagarnas uppkomst.[1] Men äfven de motskäl, som Sigge anför gentemot denna mörka uppfattning af statsbildningen, ha tidigare formulerats af Rousseau, hvilken i 'Contrat social' medvetet gick ut öfver den ståndpunkt han intagit i 'Discours sur l'inégalité'.[2] När Sigge t. ex. häfdar, att utan äganderätten den starke skulle drifva bort den svage från den jord han med möda odlat (sid. 34), så är detta ett direkt upprepande af den mognare öfvertygelse som Rousseau uttalar som slutord till första boken af 'Contrat social': ''C'est qu'au lieu de détruire l'égalité naturelle, le pacte fondamental substitue au contraire une égalité morale et légitime à ce que la nature avoit pu mettre l'inégalité physique entre les hommes, et que, pouvant être inégaux en force ou en génie, ils deviennent tous égaux par convention et de droit.''[3]

Huruvida Gyldenstolpe känt Rousseau direkt — hvilket väl är troligt — eller icke, kan ej med bestämdhet afgöras, men uppenbart är att han var inne i tidens diskussion öfver de problem, som denne framkastat. Haralds och Sigges samtal behandla en mängd liknande ämnen. Påverkan från Rousseau spårar man äfven, när Sigge afråder Harald från att anlägga en stad, hvars handel och industri skall öka välståndet; han häfdar nämligen, att i städerna ärelystnaden och yppigheten, sjukdomen och nöden födas, och han prisar

[1] Telle fut ou dut être l'origine de la société et des lois, qui donnèrent de nouvelles entraves au foible et de nouvelles forces au riche, détruisirent sans retour la liberté naturelle, fixèrent pour jamais la loi de la propriété et de l'inégalité, d'une adroite usurpation firent un droit irrévocable, et pour le profit de quelques ambitieux, asujettirent désormais tout le genre humain au travail, à la servitude et à la misère.» ('Oeuvres complètes', Paris 1898, del 1, sid. 115.)

[2] Se härom Höffding, 'Den nyere filosofie historie' I, sid. 504—05.

[3] 'Oeuvres complètes', del 3, sid. 318.

varmt landtbornas lycka, hälsa och naturliga medborgarsinne.[1] Harald följer också Sigges råd och anlägger i stället byar (sid. 120). — Andra frågor som undersökas äro om lagarnas beskaffenhet, om icke lagarna, genom att i detalj statuera om alla tänkbara brott, själfva framlocka dem, o. s. v. Historiens rättvisa vid bedömandet af konungar och statsmän diskuteras också, hvarvid Harald gör sig till tolk för det radikala tviflet och häfdar, att endast framgången ger utslaget, och att samma handling berömmes eller lastas allt efter som den lyckas; Sigge däremot försvarar en mera optimistisk uppfattning, anförande bl. a. Graccherna som exempel därpå.

Det skulle bli för vidlyftigt att gå in på alla frågor som vidröras mer eller mindre utförligt. — Till och med vegetarianismen har en ifrig förkämpe i Haralds tjänare Signil (sid. 107—08). Som totalomdöme kan man göra gällande, att Gyldenstolpe, utan att ha några originella idéer och utan att förmå ge sina tankar någon märklig form, visar sig mycket verserad i sin tids politiska och ekonomiska teorier. Från Marmontel har han ingenting öfvertagit af tankeinnehållet — det är endast romanformen han lånat af honom — och det kan sättas i fråga om icke den svenske officern trots sin brist på formell talang visar sig ha en mognare uppfattning af samhällsproblemen än den franske litteratören. Upplysningstidens speciella frihetspatos mot förtrycket återfinner man knappast i 'Harald Ulfson', men däremot en åskådning, som absorberat den djupgående kritik af samhällets uppkomst och väsen, hvilken Rousseau inledt, och som efter förmåga sträfvar att vederlägga och bringa till ro dessa tvifvelsmål. Man kan knappast värja sig för den uppfattningen, att Gyldenstolpe genom Harald skaffar sig aflopp för en kritik, som han sedan knappast förmår låta Sigge till fullo gendrifva. Sigges ståndpunkt är ofta endast ett häfdande af den praktiska erfarenhet gentemot doktrinen, för hvars ensidigheter han varnar. Så till exempel vill Harald införa frihet att

[3] Detta är en tankegång, som äfven erinrar om de fysiokratiska lärorna, hvilka i Sverige företräddes bl. a. af Scheffer, Gyldenstolpes beskyddare, till hvilken romanen är ägnad. Se härom dennes 'Tankar om sedernas värkan på folkmängden'.

stycka jorden i så små lotter som helst, och denna folkliga reforms berättigande stöder han ''på en oryggelig grundsats'': ''at en liten jord kan bättre häfdas än en stor, och den som är trångt omskuren nödgas, sedan häfden nått sin högd, söka utrymme i upodlingar''. Men gent emot denna princip gör Sigge gällande de faktiska olägenheterna: genom för långt drifven ägostyckning får besittaren hvarken ''styrka eller förlag til häfd och upodling'' och bristen på förlagskapital kan leda till vanhäfd; äfven familjernas enhet — och i dessa ser Sigge i rousseanskt färgade satser ursprunget till samhällslifvets hälsa — inskränkes genom obegränsade utbrytningar och ägodelningar.

Om alltså Gyldenstolpes roman i teoretiskt afseende icke är ointressant, särskildt därför att den visar förtrogenhet med Rousseaus tankevärld, så står den däremot lågt i konstnärligt afseende. Med ett sådant mönster som den öfver hela Europa beundrade 'Bélisaire' kan man icke heller vänta något annat, ty äfven i denna är mänskoskildringen så godt som ingen. Det som visar mest fantasi är i 'Harald Ulfson' landskapsskildringarna, som förråda inflytandet från det af Rousseau pånyttfödda natursvärmeriet. Som ett prof på Gyldenstolpes naturskildring och samtidigt på hans stil kan anföras följande om utsikten från Vikingsbo, Haralds på en kulle belägna residens. Man såg därifrån ''en jämt sluttande slätt, hvars vackra grönska, isprängd med vårens mångfärgade håfvor, slöts vid stränderna af en vidsträkt siö, den östanvädret sällan oroat, och som för nordan fått försvar af högder, de der mottogo des häftigaste anfall; sunnan och västan lekte då och då der med hvarandra, och tyktes skynda sig öfver detta fält til Vikingsbo, för at ditbära blomstrens offer.

Den mägtige Thors hand, hade på den tid, då han tildelte det ofatta ämnet des första skapnad, kringstrött holmar på denna siö, dem ögat i et behagligt afstånd mötte; reslige aspar, som prydde dessa deras uprinnelse orter, spelte med sina flygtiga blads skugga, i den af deras skygd cristallen liknande böljan, hvars jämna yta en af vällust sprittande fisk stundom störde; det alla diur medfödda begäret, at öka

sit slägte, förde under morgonstundens svalka dit de mångfaldiga läten, i hvilka så väl foglar, som fägnas i vatnet, som de hvilka ha sit nöje i mörka skogar, yttra en brinnande åtrå.

På en sida blef man varse en å, hvilken, sedan den störtat sig utför en hög brant fallit uppå klippor, och genom sin af fallet förorsakade ånga, upfylde luften med dunster, i hvilka den nerom stående åskådaren kunde, emot solens strålar se regnbogen med des lifliga färgor, flöt sedermera uti en jämn och i flera bugter krökt gång nära intil detta hus, för at aflemna sina skatter til den stilla siön; åns flytande undföll nästan ögat, om ej den höga hvassen, som prydde des stränder, genom sin trägna bögning gifvit den tilkänna.

På en annan sida sågs en af tiocka ekar tilskapad uråldrig lund: de tyktes likasom sielfmante, af vördnad för det gudahus de omringade, hafva i något afstånd, i en cirkelboge skilt sig derifrån . . .

Åt norden hade Haralds hemvist en diup däld, som skilde det från höga berg, hvilka, såväl som dälden, voro betäkte af uråldrige furur, denna trakts första alster; deras högsta toppar, som beklädde dälden, såg Harald under sina fötter, och röttorne af dem, som inkräktade bergen, voro högt öfver hans hufvud; den tystnad, som der herskade, afbröts genom bruset af undangömda vattenfall, hvilka nerdrefvos från de höga bergsryggar; i tysta nätter blandade ofta ufven i detta sorl sit döfva läte, det alla klyftor besvarade, och ökte nattens fasa."

Man kan icke neka, att denna skildring, trots sin stundom för omskrifningar böjda retorik, utmärkes både genom välgörande detaljrikedom och genom en viss obeskriflig stämning. Ån, hvars lopp endast skönjes af den höga vassens lutning, och den furuklädda bergåsen, från hvilken de osynliga vattenfallens brus blandas med ufvens skri, ha en viss romantisk prägel, som Rousseau hade lärt sin tid att ha sinne för. Liknande skildringar återkomma på andra ställen i 'Harald Ulfson'. Öfver hufvud röjer Gyldenstolpe förkärlek för stora rundmålningar, sådana som man finner redan i 'Adalrik och Giöthilda'; han skildrar på sid. 109 det flitiga

landtarbetet i öfverblick från Vikingsbos kulle, en utsikt, som upprepas i förstärkt form sid. 121—22; på sid. 132 beskrifver han den rörelse, som krigsutbrottet förorsakade i Östergötland, och på sid. 151—52 ger han en ståtlig batalj-skildring, hvars utomordentliga realism nogsamt vittnar om att Gyldenstolpe själf varit med i verkliga slaktningar.[1]

Om Gyldenstolpes språk gäller att det har en oneklig hårdhet och brister i korrekthet, men samtidigt icke saknar en viss uttrycksfullhet.

Något uppseende gjorde icke 'Harald Ulfson' vid sitt utgifvande. Lüdekes 'Gelehrsamkeits-archiv' gör som vanligt endast ett kort omnämnande[2], och den beskedlige Gjörwell, som eljest är blidheten själf mot alla öfversatta machverk från Gellerts 'Svenska grefvinna' till d'Arnauds erbarmliga anekdoter, hvilka röra honom till tårar, Gjörwell, som sällan har något att invända, när bara icke religionen eller moralen uttryckligen angripas, omnämner i 'Uppfostrings-sällskapets tidningar' (1783, n:r 79) romanen med uppenbar ironi. Orsaken härtill synes ha varit ett något obetänksamt ställe i företalet, där författaren försäkrar: ''öfver all critique, grundad eller ogrundad, håller jag hand från pennan, och med Harpocrates fingret på mun''. Detta tyckes Gjörwell ha uppfattat som ett uttryck af öfverlägsenhet gentemot kritiken — något sådant behöfver dock ingalunda ligga däri — och han måtte ha känt sig sårad i sin kritikervärdighet, ty i sin recension påstår Gjörwell, sedan han betonat att författaren är major och riddare af Svärdsorden: ''För öfrigt anser sig Hr F. öfver all Critik, grundad eller ogrundad, m. m.'' — en afgjord förvanskning af Gyldenstolpes yttrande. Gjörwell fortsätter sedan onådigt: ''Hvad sjelfva Dikten vidkommer, äro Händelserna däruti få, men Moralen så mycket tilräckligare.'' Efter innehållsredogörelsen heter det: ''Dessa samtal komma beständigt åter, afdelade med målningar af Solens up- och nedergång'', hvarpå gifves

[1] Det röjes bl. a. af att han låter solen förmörkas af röken och jorden darra på ett sätt, som är helt naturligt när det gäller moderna slag, där krutröken och artillerielden äro faktorer att räkna med, men hvilket är mindre sannolikt i en fornnordisk drabbning.

[2] 1780—83, sid. 152.

prof. — Den gode Gjörwell hade kunnat ironisera den mångberömda 'Bélisaire' lika befogadt. — Emellertid ser det verkligen ut, som om Gjörwell ångrat sig, ty i sina 'Allmänna tidningar'[1] förklarar han vid Gyldenstolpes död, utom andra loford, att han ''äfven som Författare utmärkt sig bland våre skrifvande Officerare''.

Hvad kritiken angår, så har verkligen författaren till vår enda politiska roman efter Mörk blifvit förskonad från alla omdömen, både gunstiga och ogunstiga; den ende litteraturhistoriker, som ens nämnt hans roman är Hammarsköld.

4. Den frivola skämtsagan och den filosofiska berättelsen.

Fesagan och den orientaliska berättelsen, hvarmed vi i ett föregående kapitel sysselsatt oss, öfvergingo efter hand till en genre, hvars något skiftande karaktär kan angifvas med bestämningarna: frivol skämtsaga, filosofisk berättelse. Hos Crebillon har det direkt pornografiska öfverhanden, hos Voltaire däremot det filosofiska elementet, ehuru det frivola skämtet hos honom är en konstitutiv beståndsdel; hos andra lägges däremot hufvudvikten på det moraliserande, och all slags frivolitet är bannlyst — det är i denna form vi möta genren t. ex. hos *Leopold*.

Att förteckna de otaliga utlöpare af den orientaliska sagan och fesagan, som fylla tidningar och tidskrifter under 1700-talets senare decennier, skall här icke ens försökas. Utmärkande för dem alla är den starkt allegoriska och moraliserande prägeln; ja, tendensen, som afser att inskärpa någon sats ur upplysningstidens mer eller mindre filiströsa dygdelära, behärskar dem ända därhän, att det berättande elementet nästan försvinner. Redan deras ringa omfång är betecknande därför. Det var ofta ur 'Mercure de France', den tongifvande litterära tidskriften, som dessa sagor öfversattes. Såsom typisk för arten kan betraktas en i 'Stockholmsposten' 1778, n:r 9, påbörjad österländsk fesaga med titeln 'Balkin',

[1] 1789, 24 april.

som fortsättes i n:r 10 och 15 af denna årgång och i n:r 5, 6, 13 af den följande. Af den fantastiska dräkten är föga bibehållet; moralen är den, att den "ordentliga kärleken" icke är galanteri, utan en trofast och icke alltför häftig böjelse. — Dylika österländska sagor äro t. ex. vidare: 'Obidah', införd i 'Stockholmsposten' (1781, n:r 250) och i 'Dagligt Allehanda' (1778, n:r 247); 'Taflorna', införd i 'Stockholmsposten' (1781, n:r 138); 'Almamolin' införd i 'Landtbibliotek' (1771, del 2, sid. 225—232) och ännu år 1808 i 'Stockholmsposten' (n:r 85) o. s. v. Äfven i bokform hopfördes dylika kortare österländska berättelser; 'Samling af förnöjande ämnen' (1775), 'Blandade nöjen', utgifven 1785 af *Tilas*, 'Omväxlande nöjen' (1772) innehålla talrika sådana. — En afgjordt obscen prägel får den orientaliska berättelsen i ett sådant alster som det i 'Mina tidsfördrif'[1] (1780, första flocken, n:r 36—39) införda, hvilket kan karaktäriseras endast genom att i förkortning anföra titeln — tydligen författad af den svenske öfversättaren —: "Med Wettenskaps-Academiernes tilstånd i Nyköping, Calmar och Carlscrona. Orientalisk berättelse, innehållande bevis på möjeligheten för Ny-gifta Fruar, at ganska oskyldigt falla i Barnsäng sjelfva Bröllops-natten, utan at förut veta af någon man — — — samt här och där några små saker, som icke bör kunna förarga Prästerskapet på Landet."

Det var först under den gustavianska tiden, som det fanns publik i Sverige för detta slags litteratur. När Kryger på 1760-talet ironiserade petit-maitren, lät han honom spilla sin tid på att läsa Rousseaus 'Emile'; den gustavianska tidens petit-maitrar — unga utsväfvande tjänstemän, officerare och litteratörer, deltagare i Bellmans nöjeslif och aktörer i Kexéls ordenstillställningar, öfver hvilka man har en revy i Kexéls lista på besökande vänner under hans bysättning 1781[2] — dessa unga snobbar läste långt ogudaktigare saker än Rousseau, böcker, som skulle kommit Kryger att för-

[1] Utgifvaren af denna tidskrift, *A. A. Stjerncrantz*, var en af Kexéls nära vänner och en af representanterna för den ytliga franska frivoliteten under gustavianska tiden.

[2] Ett utdrag däraf är publiceradt i P. A. Sondéns inledning till upplagan af Kexéls skrifter, sid. 26—27.

skräckas, från Voltaires 'Pucelle', som citeras i inledningen till den obscena berättelsen i 'Mina tidsfördrif', och Crébillons romaner till franska samlingar af galanta och skabrösa anekdoter eller historiska urkundsskrifter af det populära slaget: 'Les amours de Henri IV', 'Les amourettes de Francois I'.

Crébillons verk äro sålunda mycket vanliga, ehuru intet af dem öfversattes. Redan 1768 omnämner Berch i 'Posten' (n:r 24) Crébillons verk som pikant lektyr, och under hela den gustavianska tiden utgöra de stående bokhandelsartiklar. De vanligaste synas 'Le Sopha', 'Ah! quel conte' och 'L'Ecumoire' ha varit, men äfven hans samlade 'Oeuvres' utbjudas ofta. Bland hans imitatorer synes *La Morlière* med sin 'Angola' ha varit tämligen populär.

Voltaires hithörande verk — hvaraf 'Zadig' och 'Den babyloniska prinsessan' ha beröringspunkter med den orientaliska berättelsen, medan 'Candide' och 'L'ingénu' äro de inflytelserika mönstren för den filosofiska conten — blefvo delvis kända i Sverige redan under frihetstiden, ehuru deras frivola ton och skeptiska anda knappast kan ha funnit någon allmännare resonnans ännu. Säkerligen stod Gjörwell på fast mark, stödd af sin tids allmänna opinion, när han 1755 i företalet till 'Den svänska Mercurius' formulerar förkastelsedomen öfver Voltaire och hans romaner gentemot vaknande, ''naturalistiska'' strömningar.[1] Till fördömandet af Voltaires romaner återkommer Gjörwell ofta. 'Candide', som utkom 1758, recenseras utförligt i 'Svänska Mercurius' (1760, mars) i en från Genève dagtecknad uppsats, som dock röjer Gjörwells egen penna: ''Det skall vara en roman och bevisa att världen är ond''; ''den granskar på ett löjeligt sätt Leibnitz, Popes och Mallebranches mening om världens godhet'', och

[1] Det efter mättet af Gjörwells krafter högpatetiska stället lyder så: »Andra misstycka, att jag ej nog berömmer en *Voltaire, Holberg* och andra dylika, utan gärna mäter mina omdömen i lärda saker om Skribenter efter deras Religion och ej med stillatigande går förbi deras naturalistiska tänkesätt. Svar: Jag har uttryckligen tilstådt, att de bägge nyssnämde Skribenter haft stora förtjenster om Historien, Språket och Poesien, men jag bekänner än en gång, att de aldrig varit, och genom Guds bevarande Nåd, aldrig skola blifva mina Helgon eller Favoriter, utan att deras besmittade Moral, Comedier och Romaner gjort oändelig skada i vår Tid och vår Församling, så i anseende til tänkesätt som seder.»

den visar, hurudan Voltaires styrka är i den filosofiska satyren. Härpå följer en utförlig innehållsredogörelse. Efter denna objektiva och delvis erkännande framställning — som Gjörwell tydligen öfvertagit från en korrespondent eller en utländsk källa — följer så en mera resolut och subjektiv värdering, hvars stil förråder Gjörwells egen hand: ''Hvilket ovärdigt vedermäle af ett stort snille! Ingen journalist har kunnat berömma detta arbete.'' Fréron har sålunda gjort ned det i 'Année littéraire'', Voltaire förnekat sitt auktorskap och Gottsched förklarat, att 'Candide' vore ett plagiat af en af hans handskrifter, där han förlöjligade myndiga filosofer, men icke religionen och sederna — en beskyllning som eftervärlden onekligen är benägen att utan undersökning tillbakavisa. I arbetet råder vidare, enligt Gjörwell, oordning och osannolikhet; flera anakronismer påpekas. ''Det fina salt som bör krydda en satyre och den sunda sedolära som bör förbättra i en Roman, sökas här fåfängt.'' Man lär, trots författarens framlysande snille, endast saker, som vanhedra Gud och mänskligheten: att allt beror på slumpen, att försynen icke finnes, och att det onda segrar öfver det goda. 'La Pucelle' har fått en värdig broder i 'Candide', ''bägge ovärdiga sin författares snille''. — Samma år gör Gjörwell ett utfall mot Voltaire och 'Candide' i ett helt annat sammanhang, i sin öfversättning af Arckenholtz' biografi öfver drottning Kristina[2]; man märker att ämnet legat honom mycket om hjärtat.

Af Voltaires romaner finnes alltså endast 'Zadig' öfversatt under frihetstiden.[3] Under den gustavianska tiden utkommo däremot: 'Zadig eller ödet'[4] (1780); 'Candidus

[1] Man kan här osökt fråga, om den gode Gjörwell skrifver alldeles *bona fide*, ty han kan knappast ha varit okunnig om att Fréron var Voltaires dödsfiende, som konsekvent klandrade *alla* Voltaires verk.

[2] Det heter där i en not på sid. 160, på tal om Voltaire, helt apropos: »Han sätter lika värde på, at hafva varit Årans och Dygdens oförliknelige Tolk i Henriaden, som at nu vara Gudlöshetens oskrymtade lärare och lastens farliga ombud i sina begge sista arbeten La Pucelle och Optimisme.»

[3] »Österländske prinsens Zadigs historia, sammanfattad af herr Voltaire, och från fransöskan öfversatt. Tryckt i Upsala 1760. På David Segerdahls förlag.»

[4] I 'Stockholmsposten' 1785, n:r 156, finnes en notis eller annons om denna öfversättning, där ett utdrag anföres ur romanen, om hvilken det heter, att den »måtte helt visst vara skrifven, då denne auctor varit vid synnerligen godt lynne.»

eller Alt til det bästa'[1] (1783); 'Den babyloniska prinsessan'[2] (1786); 'L'ingenu eller Naturens son' (1798). Naturligtvis lästes de i stor utsträckning på franska; utom de talrika upplagorna af Voltaires 'oeuvres' utbjudas mycket ofta dessa fyra romaner till salu i separata upplagor. Man finner ofta i pressen vittnesbörd om deras popularitet. Thorild kallar i sin recension af Kellgrens 'Handelsbibliotek' (i 'Den nye granskaren', 1784, n:r 5—6) 'Candide' ''det odödeliga Narrenpossen''. Samma beskyllningar, som Gjörwell på sin tid framställde ganska oemotsagd, tillbakavisas bestämdt 1798 i en recension i 'Journal för svensk litteratur' af öfversättningen af 'L'ingénu' (sid. 467—73). Voltaire ses här redan ur historisk synpunkt, med rättvis afvägning af hans snille och hans begränsning.

Utom Voltaires filosofiska romaner fanns det ett annat berömdt verk af besläktadt slag, som redan under den senare frihetstiden, men framförallt under den gustavianska tiden åtnjöt stor popularitet, nämligen Montesquieus 'Lettres persanes'.[3] Man finner bl. a. utdrag ur romanen i en mängd tidskrifter och tidningar. Den kända episoden om Trogloditernas historia förekommer t. ex. redan i 'Den nya svenska Argus' 1768 (n:r 9); senare i 'Landt-Bibliotek' 1771 (del 3, sid. 123—34) och äfven som broschyr.

En imitation af Voltaires filosofiska conte är 'Chinki', som i en från 'Zadig' lånad form riktar sig mot handels- och näringstvånget.[4] Boken, som 1768 utkom i London på franska, ansågs länge vara författad af Linguet; den verklige upphofsmannen lär dock abbé *G. F. Coyer* vara. Redan när den utkom, omtalades den utförligt i 'Lärda Tidningar' (1768, n:r 95—96) och 1772 utkom den i en svensk öfversättning, som särskildt lofordades i Lüdekes 'Gelehrsamkeits-Archiv' (1772, sid. 196).

En annan efterbildare af 'Zadigs' och 'Candides' genre

[1] Öfversättningen synes vara verkställd från engelskan.

[2] I 'Stockholmsposten' 1785, n:r 127, erbjudes subskription både på detta arbete och på 'L'ingénu'. De kallas där »tvänne af Voltaires mäst lekande och till äfventyrs minst farliga arbeten».

[3] Jämför sid. 263.

[4] Se härom Grimms 'Correspondance littéraire', tom 8, sid. 160.

var *Barthélémy Imbert*, som äfven uppträdt på andra områden af berättarkonsten. Imbert är författare till den frivola skämtsaga, som 1781 utkom under titeln 'Zamaleski. Historisk berättelse. Dedicerad til Sällskapet Par Bricole af Olof Kexél; Secreterare i Kongl. Opera Directionen. Öfversättning från flere Språk', och som länge gällt för ett originalarbete af Kexél.[1] Eichhorn har i en artikel i 'Nordisk familjebok' meddelat, att dess verklige författare är Imbert; den återfinnes i själfva verket i Imberts 1778 utgifna 'Rêveries philosophiques' (sid. 77—160).

Kexéls afsikt var utan tvifvel att framstå som författare till den onekligen kvicka och ganska skabrösa berättelsen, det framgår både af titelbladet och af samtida annonser[2], så mycket hellre som han, enligt hvad hans vän Cederstedt om honom meddelat[3], aldrig var nogräknad med plagiat, dem han dock vid anfordran öppenhjärtigt bekände. Hans öfversättning af 'Zamaleski' är språkligt fri och flyter lika lätt som ett original; han har i berättelsen inlagt små allusioner på Par Bricoles ordenslif och en och annan anspelning på svenska förhållanden.

Kexél utvecklade en ganska flitig verksamhet som berättare af anekdoter och småberättelser. Det är två grunddrag, som utmärka hans arbeten af detta slag: slippriheten och hånet mot prästerna. I allmänhet äro Kexéls anekdoter och berättelser endast bearbetningar af franskt stoff, men enstaka af dem röja dock en inhemsk författare.

Hans första arbete af detta slag torde vara det 1776 utgifna 'Originalerne. Öfversättning ifrån Platt-Tyskan, af en rådman i Telje'. Det lilla häftet utgör ett satiriskt och tokroligt kåseri, späckadt med anekdoter, infall och münchhausiader; någon sammanhängande plan finnes icke däri.

Kexéls mest bekanta verk af detta slag var *'Mina tidsfördrif på gäldstufvan'*, som utgafs i tre delar 1776—77, och 1798 utkom i en ny upplaga. Förordet, som är under-

[1] Den är intagen i Sondéns upplaga af Kexéls skrifter.

[2] 'Zamaleski, en ny Pièce af Secreteraren Kexell' läses det i 'Dagligt Allehanda' 1781, n:r 143, och i 'Dagbladet': 'Välsignade tryckfriheten' 1781, n:r 31.

[3] Se Sondéns företal till Kexéls skrifter, sid. 32.

tecknadt "Bysatt", beskrifver vältaligt och verkningsfullt "Creditens ohyggliga Hämde-Arrest, där *Ängslan* på ena sidan sitter i svart robe-kofta och sjunger Fång-Visor, och *Bedröfvelsen* på den andra i en gammal utsliten Nattråck och förklarar Utsöknings-Balken", och där tidsfördrifvet eljest utgöres af "nerrökta murar, råstiga galler, dånet af reglar och lås, åsynen af svarta Peruquer och långa Mässingsvärjor".[1]

Innehållet utgöres af anekdoter, prästhistorier samt notiser och smådrag ur skådespelares och författares lif, t. ex. om Gottsched, Piron, Le Sage och Baron, den kände franske aktören. Anekdoter, som belysa engelska förhållanden — hvilka alltid ingåfvo förvåning eller beundran, allt från Montesquieus och Voltaires dagar — äro mycket vanliga; de stamma, liksom hufvudmassan af stoffet, ur franska källor. Några historier och anekdoter har Kexél dock gifvit svensk lokalfärg, och flera äro af otvetydig svensk härkomst. Verkliga berättelser, som äro fullt svenska i tonen, finnas icke många. Dock märkes (sid. 108—24) en berättelse med titeln *'Calle och Måns, en Söder-Telje Historia'*, hvilken, äfven om den möjligen återgår till någon fransk conte, likväl i omarbetningen fått en otvetydigt inhemsk karaktär. Tonen har en spiritualitet och en satirisk lekfullhet, som visar att det icke varit "conte moral", utan den skämtsamma berättelse, hvari Voltaire var mästaren, som utgjort förebilden.

Redan begynnelsen förråder detta: "Trovärdigt folk har värkligen för flera år sedan kändt Calle och Måns, som Skole-Gåssar i Södertelje, en Stad i Södermanland, namnkunnig öfver hela verlden för sin Gästgifvaregård och sina Rådmän. Calles Far var Kryddkrämare och Skjutsrättare i Staden, och Måns var ifrån Landet, der hans Far var en hederlig Skatte-Bonde, hvilken dock, sedan han betalt sina Mantals-Penningar, sin Afrad, Bröllops- och Begrafningshjelpen, Slottsbyggnads-medlen, Hospitals-afgiften, Tings-Gästnings-penningar, Tionde til Prästen, Klåckaren, Kronofogden och Länsmannen, icke fann sig så särdeles rik vid årets slut." — Calle och Måns voro mycket goda vänner

[1] Citat och hänvisningar efter 1798 års upplaga.

som barn, men Calles far begaf sig till Stockholm och blef "genom loflig industrie och sin vackra Hustrus åtgärd" en rik och betydande man i både affärer och politik. Calle hämtas då från Södertelje till Stockholm och säger ett högmodigt farväl till Måns. I Stockholm skall Calle ha en informator, men på en förnäm herres inrådan skall han hvarken bry sig om att studera det pedantiska och onyttiga latinet, ej heller matematik, astronomi och dylikt, men väl fransyskan. Icke ens historiska kunskaper äro behöfliga. "När han vet hvad som dageligen passerar, så är det ju nog; Gamla Historien är uppfylld med fabler, och den nyare så litet utredd, at det lönar icke mödan at lägga sig ombord dermed." Unga herrn har intet gagn af hvad han vet om Ansgarius eller Magnus Ladulås; "det är just at qväfva et Barns qvickhet, at bråka minnet med en hop onyttiga kunskaper". Calles mor har hört omtalas en för en ung herre mycket nyttig vetenskap, som hon glömt namnet på; det börjar på H och slutar på diqve. Det är heraldiken, upplyser informatorn, men nu behöfs den inte mera, "sedan man icke brukar mera at låta måla sina vapen på vagnsdörrarna".

Unga herrns uppfostran lyckades utmärkt; hans stora talang var att sjunga visor och operastycken. Han gjorde visor själf "till sina gudinnors ära". Men versifikationen brydde han sig föga om, "så att den ena versen var längre än den andra, jämte dylika små fel. För at hjelpa detta, så lät han altid förbättra dem af en annan Poet, som för en soupee på Beckens och några Plåtars lån utan Förskrifning, altid stod honom til tjänst. Emellertid blefvo visorna vackra, och brillerade med mycken framgång i Svenska Mercurius, Götheborgska Magasinet och andra den tidens Journaler."

Modern trodde honom vara en ny Dalin, och fadern, som hörde hans vältalighet, hvilken bestod i att "han talte utan at veta hvad han talte", ångrade, "at han ej låtit engagera honom i Cancellie-Collegio, ty han hade med tiden blifvit Envojee och Ledamot i Secrete-Utskåttet vid någon Riksdag."

En ung förnäm änka, föga rik, men mycket vacker, fångar honom i sina garn; hon vill gifta sig med honom för att få del af faderns förmögenhet; de förlofvas. Allt är klart,

och endast bröllopet fattas. En dag, när Calle hos sin fästmö utstakar planer för supéer och vagnspromenader under deras blifvande äktenskap, ankommer en betjänt hemifrån, som omtalar, att slottskanslibetjänterna hålla på att ta i beslag allt som finns i huset och hota att arrestera hans far. Han skyndar hem: fadern är redan på gäldstugan, och modern badar i tårar. Han gråter själf också, men vill trösta modern med att hämta sin ädla fästmö. Men när han kommer till henne, finner han henne ''allena med en ung officer''. Hon råder honom att gå hem och trösta sin gamla mor, och försäkrar, att när hon behöfver en kammarjungfru, skall hon komma ihåg den ''fattiga gumman''. Officeren erbjuder sig lika vänligt att värfva honom som underofficer.

Calle går förtviflad till sin förre informator, men denne kan inte anvisa honom någon hjälp: Calle har ju ingenting lärt. En auktor råder honom att öfversätta romaner eller skrifva en opera; pastorn i församlingen frågar, hur ''hans kära fru Mor, Hennes Nåd'', mår, men när Calle berättar deras öde, säger pastorn att det var försynens beslut, att Herrans vägar äro underliga och att han har brådt till Consistorium.

Full af förtviflan går han öfver Söder-sluss, då han möter en gammal postvagn och fyra ansenliga lastvagnar. Ur vagnen hoppar en simpelt klädd, men munter ung man; ''bevara mej, jag tror det är Calle,'' ropar han. Det är Måns med hustru och bohag; han är järnkrämare, gift med en bergsmansdotter från Värmland, lycklig, arbetsam och glad, och skall nu bosätta sig i Stockholm. Calle faller i gråt och berättar sin olycka. Den beskedlige Måns tröstar honom, skaffar hans far fri från gäldstugan och gör Calle för den gamla barndomsvänskapens skull till sin kompanjon.

När man känner Kexéls benägenhet för lån, blir det ganska sannolikt, att stommen till denna skämtsamma berättelse är hämtad från något utländskt verk. Dess originalitet är troligen af samma slag som i hans skådespel, hvilka ju samt och synnerligen äro lokaliseringar af franska eller engelska pjäser. Men den färg, som Kexél gifvit berättelsen, är liksom i skådespelen, omisskännligt svensk.

Rådde det i denna väl berättade conte en spefull skepticism, en cynisk och illusionslös uppfattning af den mänskliga sammanlefnadens villkor, som erinrar om Voltaire och säkerligen mer eller mindre direkt återgår till honom, så möter oss i ett par andra berättelser Voltaires persifflerande hån af de bibliska berättelserna, hvilket framlyser öfverallt i hans skrifter och särskildt koncentrerat sig i 'Diner du comte Boulainvillier' och 'Questions de Zapata'. Den första af dessa berättelser (sid. 124—31) heter *'Baldur den Vise.* Historiette, funnen i et Sterbhus i Sigtuna'. Det är i fornnordisk kostym en travestering af Salomos historia i gamla testamentet, och syftet är, liksom alltid hos Voltaire, att visa hur profana, ja rent af oanständiga bibelns berättelser i verkligheten äro; Voltaire, som bekant eljest föga pryd, brukade gripas af dygdig fasa inför Hesekiel och Höga visan, hvilken han fann osedlig, men alls icke poetisk.

Mycket möjligt är, att Kexél äfven för denna travesti och en följande af samma slag haft utländska, närmast franska förebilder, men att de, såsom Eichhorn i 'Nordisk familjebok' uppgifver, skulle vara öfversättningar, är i sig själf orimligt, då inklädnaden är fornnordisk och allusioner på svenska förhållanden vimla.[1] 'Baldur den Vise' skildras mycket kvickt som borgmästare i Sigtuna: ''han förstod sig på Oxlägge-Vin, Morötter, Isop, Ogräs och Fruntimmer'', ''hade en särdeles talent för Gåtor och Rimfyllningar, som han lät föra in i den tidens Dagligt Allehanda''. — Maja Thorborg — alias drottningen af Saba — var en fröken på Skokloster, som ''kunde läsa och knöppla som en Ängel: Upsala-boarna ansågo henne som et Orakel, och hon hade läst Baldurs Gåtor i Upsala Tidningarne''. Hon besökte honom i Sigtuna för att visa honom sin gåta. — Baldur hade intet annat att göra än ''at skrifva vers och klappa Fruntimmer''. Han tog sig ''200 Hustrur och 500 Maitresser, utom de Flickor, som par hazarde kunde tilfalla honom ifrån Upsala, Trosa, Björkö och andra

[1] Eichhorns med vanlig hemlighetsfullhet framförda påstående är troligen endast en omklädnad af Cederstedts urskuldande försäkran (se P. A. Sondéns företal till Kexéls skrifter, sid. 32), att hans religionsförhånande skrifter endast vore öfversättningar, ett yttrande som dock icke kan gälla dessa travestier.

kringliggande Länder.'' En af sina mätresser firade han i en stor dikt. Alla antikvarier i världen täfla med allvarsam min att förklara de djupa hemligheterna i denna dikt, som lika väl kunde tillämpas på ''Ulla Vinblad, som på sin tid hade en man i hvart gathörn''. Härpå följer en parodi på Höga visan och en förlöjligande berättelse af Salomos domar. Till slut omtalas, att Baldur ''dog som en vis Man i sina Maitressers armar''.

Af alldeles samma beskaffenhet är den bearbetning af Simsons historia (sid. 163—74), som Kexél kallat 'Sagobrott om Pater Gispogapius', och hvari det obscena kommer ännu mera till sin rätt. Berättelsen är lokaliserad till Helsingborg och spelar under medeltiden; den följer ganska nära bibelns framställning af Simsons öden, men betonar ironiskt det omöjliga i de bedrifter, som tilläggas honom, t. ex. fångandet af tre hundra räfvar.

Det var på dessa båda bibeltravestier, som Stockholms konsistorium särskildt stödde sig, mera än på prästhistorierna, när det 1777 anmälde Kexél till laga straff för missbruk af Guds ord och för gudsförsmädelse. Anklagelseskriften — som finnes tryckt i 'Hvad nytt? Hvad nytt?' 1777, n:r 93—96 — erbjuder ur litteraturhistorisk synpunkt ingenting af betydelse utom en mycket intressant passus, där konsistoriet med god litterär blick uppvisar sambandet mellan Kexéls ogudaktiga skrift och Voltaires verksamhet i samma riktning. Visserligen nämnes Voltaire icke direkt, men att den omtalade religionsförsmädarens ''fristad'' är Ferney, lider intet tvifvel. Det heter nämligen:

''Til dessa och dylika förgripelser emot den Heliga Skrift, hafver, i synerhet i dessa tider, en dristig den Christna Lärans Försmädare gifvit beklagelig anledning, hvilken uti et visst land valdt sig en fristad, hvarigenom han kan med beqvämelighet utså sit fördärfveliga frö för irreligion och lösaktighet; sedan han förut med andra berömliga skrifter förskaffat sig et ryktbart anseende öfver hela Europa. Denne Scribent, hvars penna är i dessa ämnen ganska fruktsam, tyckes vilja uphöga sig til en Reformator i verlden, af hvilken man skal lära, at hela Christenheten är vorden bedragen;

at Evangelium ej annat är än en fördom, som ifrån barna-åren inplantas, och hela Religions-verket blott en födkrok för vissa människjor.

Man igenkänner i denna Boken samma principier och lögliga tänkesätt, äfven rörande här ofvan anförde Skriftenes ställen; och röner deri et prof af den stora skada, som dylika skrifters läsning, i synnerhet i en ostadgad ungdoms sinnen åstadkommer.''

Kexél ingick i ett mycket kvickt svaromål, som han äfven utgaf i tryck.[1] För nutida läsare synes det ganska uppenbart att konsistorium — frånsedt en onödig och småaktig snarstuckenhet, som kommer till synes på flera ställen i anklagelsen — egentligen bedömde Voltaires religionspolemik och dess eftersägare i Sverige på ett ganska riktigt sätt. Hela Voltaires kritik af religionen och hela hans syn på religiösa spörsmål var ju utomordentligt flack och ytlig, och i den form den får hos upplysningsandar af Kexéls slag är den endast okynne.

I Kexéls 1781 utgifna 'Mina Tids-Fördrif på Hög-Vakten' förekommer endast en originalberättelse, nämligen *'En löjelig Rese-Beskrifning*, ifrån Stockholm til Arboga, upsatt af en Yngling' (sid. 168—188).[2] Denna fingerade reseberättelse skildrar på ett stillsamt och tokroligt sätt en mycket snäll och oerfaren ung mans äfventyr på en resa sjöledes mellan nämnda städer. Han har aldrig förr lämnat sitt älskade Stockholm, där hans mor och hans moster, en hund, en svart katt och en papegoja hålla honom kvar. Men han följer till slut en inbjudan af en af sina vänner, som har en landtegendom i närheten af Arboga, framför allt för att få råka denne väns syster, ''den sköna Henriette, för hvilken jag hyser de ömmaste böjelser, och hvars befallningar altid äro mit rättesnöre.'' Sedan han, öfvervägande sjöresans farligheter, gjort sitt testamente, gick han ner till Kornhamn, där Arboga-jakterna plägade ankra, och träffade öfverenskommelse med en skeppare. Den sista natten hålles han vaken

[1] Härom och om målets utgång se P. A. Sondéns företal till Kexéls skrifter, sid. 18.

[2] Den har äfven utkommit i separatupplaga, till ett pris af 10 skilling, enligt en annons i 'Stockholmsposten' 1781, nr 146.

af förberedelserna; när den stora dagen bryter in, beger han sig tillika med moder och moster till Kornhamn i tvenne hyrvagnar. ''Hästars, kärrors och vagnars gny, samt Matrosernas sorl ifrån de näst omkring belägna krogar, upfylde vid vår ankomst hela stranden.'' I afskedsögonblickets rörelse stoppa modern och mostern hvar sin pepparkaka i hans ficka; skilsmässan äger rum under tårar, och, om man får tro resenärens egen uppgift, var den så gripande, ''at de bägge Kuskarne, som kört oss dit, och hvilka utaf naturen ej pläga vara mycket blödiga, ej kunde afhålla sig från tårar''. — Själfva resan blef rik på sinnesrörelser af olika slag för den unge mannen. Kringdrifvande plankor i sjön inge honom den förlamande tanken på skeppsbrott, en obebodd ö väcker hans nyfikenhet, och till hans harm mötas hans förfrågningar och orienteringsförsök af skrattsalfvor från besättning och medpassagerare — talrika smärre missöden att förtiga. När han får se Strängnäs, gör han följande reflexion: ''Jag påminte mig härvid, at jag på Comedien uti Hummelgården hört Jockum Destillator säga, det han slagit en hel skutlast med Djäknar från Strengnäs, och gladde mig däröfver, at få se en så namnkunnig Stad.'' Sedan han på flera sätt blottställt sig ''för alla Passagerarnes grofva och osmakeliga skämt'', tog han till slut sitt parti och begaf sig från Kungsörs gästgifvargård landvägen till sitt mål, den ljufliga landtegendomen, där han berättar sina äfventyr och upplefver fjorton lyckliga dagar. En kväll råkar han t. o. m. i en jasminberså i en mycket öm situation samman med Henriette. ''Kärleken hade redan spänt sin båga, des pil var färdig at aflossas, och jag vet ej hvad som kunnat hända, om ej Sällskapet i detsamma ankommit.'' Till slut beger han sig på hemvägen, undgår endast genom goda ord och dricksspengar att få stryk på Kumla gästgifvargård, och återkommer lyckligt till Stockholm, till sin mor, sin moster och sina husdjur.

Hela skämtet är hållet i en smårolig ton och målar ganska lyckadt, om också med stor öfverdrift, det typiska stadsbarnet, som i det längsta trott, att ''säden växte på särskildt därtil planterade trän''. Situationerna återgifvas ganska

verkningsfullt med en fullständighet i detaljen, som eljest knappast tillhörde tidens berättarkonst.

I den 1784—85 utgifna 'Bacchi Hand-Bibliotheque, eller Nya tidsfördrif på gäldstufvan', där Bellmans bidrag inta hufvudplatsen, finner man icke någon originalberättelse af Kexél, endast ett par anekdoter och andra prosauppsatser: 'Salig Simons enka' (del 2, sid. 24—26), en variant af den gamla berättelsen om den efesiska matronan; 'Försök til min egen Kärleks-Krönika', 'Försvar för min Morbror' m. fl.

Kexéls berättarverksamhet är alltså i stort sedt föga betydande. Liksom i sina dramer är han synnerligen osjälfständig; 'Zamaleski' är endast lätt bearbetad, en mängd anekdoter och småberättelser af samma slag som 'Salig Simons enka' äro lokaliseringar eller omformningar af äldre stoff. Äfven en så pass starkt lokalfärgad berättelse som den om 'Calle och Måns' torde ha ett utländskt underlag, och det är i sig själf sannolikt, att förebilder finnas äfven till hans bibelparodier. Men lika väl som i dramerna röjer sig i Kexéls berättelser en viss fyndig anpassningsförmåga och en oneklig komisk fantasi. Det psykologiska intresset hör icke till författarens driffjädrar; hvad han åsyftar är endast en befängd situation eller löjlig sammanställning. Någon egentlig verklighetsskildring ger han lika litet i sina berättelser som i sina dramer: några flyktigt skisserade stockholmska lokaliteter, något enstaka drag ur nöjes- och hvardagslifvet i Stockholm är egentligen allt hvad man finner. Det är denna brist på verklighetssinne och verklighetsintresse, som gör Kexéls komik så tunn: det är icke komisk mänskoskildring, utan den rena anekdotens ytliga lustighet, som han eftersträfvar. Bellman, som han, enligt hvad det berättas, såg upp till som till sin stora förebild, hade ojämförligt mera sinne både för mänskor och för den yttre realiteten: hans komik har också en helt annan märg i all sin vårdslösa ofullständighet, och i sin lyrik ger han en helt annorlunda rik verklighetsbild än Kexél i sina skådespel och berättelser, trots det att dessa senare diktarter i sig själfva ligga en sådan uppgift närmare.

Ett annat ställe, där den frivola och skämtsamma conten

af det slag, hvarmed Kexél sysslade, fann öfversättare och efterbildare, var i *Stjerncrantz'* tidning 'Mina tidsfördrif'. Af de mer eller mindre skabrösa berättelser, som den innehåller, har redan en "orientalisk berättelse" omnämnts.[1] Man finner för öfrigt en öfversättning af Boufflers berömda 'La reine de Golconde' samt äfven alster af vida äldre licensiösa berättarriktningar. Sålunda är ett bidrag i n:r 39 (första flocken), som för titeln: 'Sagu-brott utur Propagationsordens äldre Handlingar. Öfversatt ifrån Danskan af min Faster i Upsala', identiskt med begynnelsen af madame de *Villedieus* 'Histoire de Nogaret et de Mariane' ur hennes 1670 utgifna 'Annales galantes'.[2] — Af Voltaires romaner synes 'Mina tidsfördrifs' utgifvare ha varit liflig beundrare. Man finner anspelningar på dem (t. ex. i andra flocken, n:r 24) och i n:r 46 (första flocken) ett lifligt försvar för Voltaire, riktadt mot angreppen i 'Dagligt Allehanda' och med titeln 'Om de Voltaires Svenska Antagonister'; en i n:r 30—33 (första flocken) införd originalberättelse är en imitation af Voltaires romaner, och samtidigt en parodi på de äldre äfventyrsromanerna. Dess titel lyder: *'De in i bleka döden beständige Älskare.* Roman som icke bör blandas bort med den Asiatiske Banise, en Svensk Acteurs lefverne, den Durchleuchtichste Zingis, Robinson Cruse m. fl.'

I en not meddelas om tillkomsten af berättelsen: "Denna Bagatelle, som til någon del liknar Pater Gispogapii äfventyr, är skrifvit för at roa et Sällskap på landet. Ämnet blef proponerat af et Fruntimmer, och man ville at Hjelten i piècen skulle brännas, komma i Sjö-nöd, och sedan bli hängd, innan han fick gifta sig; å andra sidan borde Hjeltinnan bli Hundebiten, få ris, dömmas til Spinhuset, och sluteligen kasta sig ut genom fenstret." Någon undermening af samma slag som i 'Pater Gispogapii äfventyr' finnes dock alls icke i

[1] Se sid. 385.

[2] Denna författarinna af ofta tvetydiga noveller, i hvilka stundom fin psykologisk iakttagelse röjer sig, — så t. ex. i den ofvan nämnda — har varit känd i Sverige under hela 1700-talet. I en bokauktionskatalog i K. B. från 1726 upptages hennes 'Les amours des grands hommes'; i Tessins bibliotekskatalog från 1754 samma arbete jämte 'Annales galantes'. — 'Histoire de Nogaret et de Mariane' finnes öfversatt 1779 under titeln 'Den politiska och behageliga Giftermålshandeln; eller Konung Dulcini historia'.

historien. Den handlar om en barberaryngling i Stockholm vid namn Casper och om hans älskade Petronella, och de båda älskande få verkligen undergå alla de oerhörda lidanden, som omtalas i noten, innan de få äga hvarandra. Den invecklade intrigen blefve för utförlig att referera. Det är alldeles tydligt, att det är Candides och Cunigundas kärleksöden, som varit förebilden till berättelsen; den utomordentligt raska och ganska fyndigt uppfunna händelseutvecklingen erinrar om Voltaire lika väl som frivoliteten i ton och framställning. Lokalfärgen öfver en mängd af scenerna är verkligt stockholmsk.

Öfver hufvud gör sig vid denna tid — under de första decennierna af Gustaf III:s regering — en frivol strömning gällande i berättelselitteraturen, alldeles analog med den strömning som 'Stockholmsposten' företrädde i pressen.[1] Men den träder snart tillbaka för den efter hand fullständigt segrande sentimentaliteten. I själfva verket mötes den också öfverallt med kritik och opposition, lika väl som Voltaireanismen och den frivola sensualismen i 'Stockholmsposten'. I denna tidning förekommer 1781 en ganska betecknande presskampanj om de frivola franska romanerna, som i detta sammanhang kan förtjäna att anföras, ehuru det verk, som gaf anledning till diskussionen, egentligen knappast tillhör den genre, som här är i fråga.

Det omstridda verket var en roman af den förut nämnde Imbert. Denne tillhörde Voltaires efterföljare som författare af frivola skämt-conter[2]; i sin 1776 utgifna 'Les égarements de l'amour' hade han däremot försökt skrifva en sentimental

[1] Äldre verk af frivol och osentimental natur utgifvas nu i öfversättning. Utom Villedieu märkes t. ex. *Scarron*. Hans 'Oeuvres' och 'Roman comique' förekommo redan 1716 i en bokauktionskatalog i K. B., i De la Gardieska biblioteket på Sjö och i Tessins bibliotek; 1737 utkom en spansk novell af honom, 'En domare uti sin egen sak'. 1780 utgafs 'Hanrejen eller Den onyttiga försiktigheten. Dedicerad til alla gifta männer, och äfven dem som tänka at gifta sig'; 1787 'Comisk Roman', i öfversättning från tyskan. Hans 'Ouevres och Roman comique' förekomma vid denna tid ofta i bokhandeln. — En äldre riktning tillhör säkerligen också den 1767 utgifna skeptiska och frivola 'Den rara diamant-skålens underbara verkan på ön Atlantis'.

[2] Flera conter af Imbert ingingo i den samtida pressen, t. ex.: 'De tre blinde' ('Stockholmsposten' 1779, n:r 129); 'Kyssen' ('Stockholmsposten' 1779, n:r 130); 'Den pedantiska upfostran' ('Stockholmsposten' 1780, n:r 23); den senare ingår i utförligare form i Leopolds 'Extra-Posten' 1795 (n:r 23, 26, 29) under titeln 'Lenidor'.

engelsk brefroman i den af Richardson skapade stilen. Det är icke något särskildt framstående verk — i Grimms 'Correspondance littéraire', tom 11, sid. 266, finner man det också starkt kritiseradt — och de patetiska och sentimentala utropen klinga endast som retoriska stilöfningar. Emellertid inkommer i romanen ett ganska frivolt element genom en af personerna, den skeptiske och cyniske Curland, som doce-rar den äktenskapliga otrohetens och den oinskränkta, men klokt behärskade sensualismens mode-läror för sin olycklige och passionerade vän Milfort, hvars grymt hänsynslösa och äktenskapsbrytande kärlek är bokens tema. Härigenom får hela boken en viss anstrykning af världsmannalik epikurism, som dock egentligen är stoffet och genren främmande; och det var mot denna egenskap kritiken särskildt riktade sig i Sverige.

Redan 1777 inflöt i 'Allmänna biblioteket' (stycke 14) en berömmande och utförlig recension af detta Imberts verk, hvilken dock är öfversatt ur 'Esprit des journaux' (dec. 1776). 1781 utkom den under titeln '*Kärlekens Vilfarelser*' i svensk öfversättning af --c---l-n, som är signatur för den bekante skådespelaren, författaren och boktryckaren *Didric Gabriel Björn*.[1] Denne, som själf var förläggaren, synes ha varit mycket intresserad för bokens framgång. Den versifie-rade dedikation ''Til min älskarinna'' och det motto från Kellgren[2], som pryder första bladet, synas egentligen till-komna för att väcka uppmärksamhet och ge romanen prägeln af erotiskt pikanteri. Till yttermera visso infördes i 'Stock-holmsposten', säkerligen på Björns eget föranstaltande, mycket lofordande recensioner af båda delarna, hvarjämte äfven dedikationen där aftrycktes. Dessa recensioner — som förekomma, den första i n:r 150—52, den andra i n:r 193 — äro undertecknade 'Roman-Älskare', och häfda med

[1] Öfversättningen förebådas i 'Stockholmsposten' 1781, n:r 74; i n:r 149 annonseras första delen utkommen och den kallas »en roman, som för sina väl träffade Ängelska karaktärer, sin mycknа variation i öden, och vackra brefstyl, lärer interessera alla slags Läsare, men i synnerhet det täcka Könet och deras Tillbedjare.» Andra delen annonseras utkommen i n:r 183.

[2] I Philosopher, I, som skriken
mot Verldens villor alla dar!
Mån då den lära, I prediken,
med mera ljus, mer sälhet har?

ifver romanlitteraturens värde i allmänhet. ''Läsningen af goda Romaner, har i alla tider, och hos alla poliserade folkslag, varit af all lecture den behageligaste; och då man medger, at människo-hjertats kännedom är den yppersta af alla kunskaper, vågar jag tillägga äfven den nyttigaste.'' Af alla romaner synes recensenten böjd att föredraga ifrågavarande verk af Imbert. Denne författare ''förnöjer, förtjusar och söndersliter sina läsares hjärta''. Efter att ha omtalat öfversättarens ''artiga Dedication til den sköna Älskarinnan, hvilken sannerligen innefattar mer, än alla de Dedications-vers som födas vid våra Lärosäten'' — en för Kellgrens universitets- och disputationsfientliga tidning typisk vändning — och ''den vackra Epigraphen af vår lycklige Skald Hr. Kongl. Bibliot. Kellgren'', öfvergår författaren till en utförlig recension af romanen, späckad med talrika citat. Redogörelsen dröjer hufvudsakligen vid det sentimentala elementet, och recensionen af andra delen slutar med hänförda utrop: ''Huru fullkomligt äro icke passionerna der målade! — — — Hvad olyckor, hvad grufligheter, til hvad grad af ytterligheter, förer icke Kärleken den häftige, den ömme och jag vågar tillägga den dygdige Milfort! aldrig har åtminstone vårt Språk haft en roman som är mera interessant och nyttig för alla Läsare än Kärlekens Villfarelser.''

Mot denna lofsång riktade sig i n:r 196 en författare, som kallar sig *Alfvarsam*. Han klandrar icke öfversättningen, men originalet. Hvarför skall denna roman kallas förträfflig? ''För det han är sinlig, frivol och i högsta grad skadlig för ungdom?'' Den sedolära man kan inhämta genom Milfort är ''at vara ytterlig, grym, och låta Kärleken föra sig ända til raseri''. Moralen af Curlands bref är äktenskapsbrott och libertinage, ''at icke bestrida sina vänners passioner, at bistå dem uti deras brottsliga förslag; at föra dem uti Kärlekens sinliga armar då de kunna njuta vällusten i Hymens rena sköte''. Till slut uppmanas öfversättaren — som i 'Stockholmsposten' plägade införa erotiska poem — att både i poesi och prosa ''framdeles vara dygdigare'' i sina ämnen; han har eljest ''varit nog lycklig at ikläda vårt manbara Språk det Franskas veklighet och lätthet''.

Gentemot denne gammaldags moraliserande angripare ansåg sig Björn tydligen ha lätt spel; hans svar i n:r 200 — som är undertecknadt med hans vanliga signatur — är mycket öfverlägset och öfvermodigt och ger i sin naiva självbelåtenhet obetalbara uttryck för den stämning af fördomsfri, franskt skolad sensualism, som omsväfvade tidens unga eleganter, och för hvilken Kellgren gifvit konstnärligt uttryck. Redan från början anslår han en ironisk ton: ''Min Herre och jag äro af så olika tänkesätt, och hafva så olika principer, at jag förespår et evigt krig imellan oss, N. B. om vi uti envishet vore lika; skulle nu Roman-Älskaren äfven infinna sig med någon vederlägning, så fruktar jag at Ni behöfver bemanna Er med alla edra principes de vertu, på det tvänne så profana pennor ej måtte förföra Eder fromma själ.'' Af aktning för Imbert besvarar han anmärkningarna; hvad hans egen öfversättning angår, så har han för den redan ''skördat den ljufvaste belöning, ty den läses af Bättre folk, och torde äfven bivista våra Skönheters Toilette, der han förmodeligen vinner tårar — — — en lycksalighet som den Alfvarsammes Skrifter ännu aldrig ernått''. A. hade funnit romanen ''*öfverdrifven, frivol, sinlig* och i högsta grad *skadelig för ungdom*. Hvarföre är han då öfverdrifven? — För det at händelserna ej gå efter gamla tablaturen, derföre at en Alfvarsam, eller en Torquemada'' [märk det för upplysningens toleranspolemik typiska exemplet![1]] ''ej finner honom författad i samma smak med Zions Sånger . . . Men, vidare: Kan ej en roman vara förträfflig, för det han är *sinlig och frivol?* Likasom en predikan ej skulle vara god för det at den vore upbyggelig? Vet Ni, min dygdige Herre, at sinliga och frivola målningar, då de äro qvicka och vackra, samt skylas med Blygsamhetens Slöja, äro och förblifva den angenämaste läsning för Läsare, som hafva smak; och det är endast för dem som Imbert skrifvit och jag öfversatt.'' Långt ifrån att vara skadelig är ''den högst nyttig både för Ungdom och Ålderdom''. Den ger exempel på både kärlek, dygd och vänskap, ''ehuru sättet at föreställa dessa Mänskligheten

[1] Kellgren talar likaledes i ett af sina kritiska lärospån (Dagligt Allehanda 1778, n:r 84—85) om kritikens »Pater Torquemada».

yppersta egenskaper ej är Philosophiskt, det vil säga trögt, utan naturligt, och derföre rörande''. Vidare tillbakavisar Björn de slutsatser, som dragits af Curlands bref; det är icke ur dem, som äktenskapets helighet läres, men af ''Milforts sönderslitande och dödande ånger'': så skyddas äktenskapet starkare af hjärtat än af de ''svaga lagarna''. Öfversättningen var sålunda ''högst nödvändig i vårt känslolösa Fosterland''. — Svaromålet afslutas med några libertinistiska fraser om att intet af hans hand skall komma att läsas vare sig ''i den långa Prof Psalmboken, eller de upbyggliga Dag-Betraktelserna, ty min penna är helgad åt Kärleken, äfven som mit hjerta, och jag skal aldrig förgäta denna Skaldernes vackra devis:

»Le Poëte doit être sage:
pour ses vers, il importe peu:
il n'aurait ni grace ni jeu
sans un air de libertinage.»

Mot denna en rococo-poets bekännelse uppträder eftertryckligt i n:r 210 en anhängare af mera patetisk och sentimental vitterhet; betecknande nog spelar han ut den dygdesvärmande Richardsonbeundraren d'Arnaud gentemot den frivola litteraturen; han förklarar sig dock ej ha läst Imberts roman, utan dömer endast det ovärdiga försvaret af densamma. Han angriper påståendet att en frivol roman skulle kunna vara förträfflig och leda till dygden — Björns inkonsekvens på denna punkt var ju också uppenbar — och förklarar: ''Efter min Herres moral lärer man böra vägvisas til dygd af Pucelle d'Orleans och til nedrigheter af Addisons Cato, ty det frivola och sinliga leder ju til dygden? — -- — Om man endast skyler öfver med blygsamhetens slöja, lika mycket om man förgiftar hjertat. Så är ju er sedolära.'' Om öfversättaren menar, att en allvarsam skrift ej kan få tårar lika väl som den af honom öfversatta romanen, så måste man beklaga ''den stackars Arnaud och den stackars Voltaire''. ''Tancrede, Merope och Zayre duga icke mer! Anna Bell, Comte des Comminges, Euphemie m. fl. få inga tårar.'' ''Frivola målningar, skylda under den vekliga qvickhetens

slöja, leda en ungdom småningom til lasten; de vänja sinnet vid at fatta intryck af vällusten och at helt och hållet öfverlämna sig den. De göra människo-hjertat otilgängeligt för det starka, det högre, som uphöjer vår tanke och förädlar den.'' På dygdens väg behöfva vi andra ledare ''än Charlataner, Sprättar och Älskare af sinlige romaner''. Öfversättaren hade icke bort tala illa om ''det känslolösa fosterlandet'', utan förskona det från ''det sinliga och hjertans frivola, som Ni predikar''. Till slut förklarar den vredgade författaren, att öfversättaren bedrar sig, om han tror sig vara poet i sina i 'Stockholmsposten' införda dikter; han hade ännu mycket att lära. ''Detta är alt hvad jag kan hafva den äran at säga Er, och hvarpå Ni antingen i sinlig vers eller frivole prose kan svara, om Ni behagar.''

Författaren till detta genmäle hade gentemot Björn anslagit en mycket hög och dessutom starkt personlig ton. Det mycket utförliga svar, som, undertecknadt med Björns signatur, inflöt i n:r 213 under titeln *'Något litet sinlig prosa, til min magister i Stockholmsposten n:o 210'*, är hållet i samma personliga ton, men är utmärkt af en logisk klarhet, en kvickhet och en flytande stil, som man knappast vill tilltro Björn själf, så mycket mindre, som det förråder ganska vidsträckta litterära kunskaper. Det framgår af detta svar, att angriparen i n:r 210 ansågs vara bibliotekarien på Drottningholms slott *A. F. Ristell*[1]. När man känner den fiendskap, som rådde melan Ristell och Kellgren[2], har man svårt att undertrycka den gissningen, att denne senare åtagit sig att understödja Björn gentemot sin gamle antagonist.[3] Detta

[1] På någon annan kan omöjligen detta ställe syfta: »Ni förtror mig för öfrigt, min Herre, at jag ännu icke är Poet. Det är icke någon nyhet för mig, men, min Herre, eder upriktighet förbinder mig åtminstone til någon erkänsla. Jag förtror Er då tilbaka, at Ni icke är någon Domare i Vitterheten, oaktadt de pretentioner Ni fordom månatligen kan hafva gjordt Er derpå.» — Ristell hade 1778 utgifvit månadsskriften 'Viterhets- och Granskнings-Journal'.

[2] Hvarom se Sylwans utredning 'J. H. Kellgrens lärospån som kritiker', 'Samlaren' 1896.

[3] Det är egentligen inre kriterier, som synas mig tala härför; att Björn utan hjälp skulle kunnat skrifva tvenne så utmärkta polemiska artiklar som de i n:r 213 och 226 är alldeles otroligt. Stilen och kvickheten äro Kellgrenska, och ingen kan gärna ha varit villigare att tukta Ristell — eller den som troddes vara Ristell — än Kellgren; den försoning, som Kellgren om-

inlägg är hållet i en väl genomförd ironisk stil; begynnelsen lyder: ''Nej, Min Herre, nej vår sak kan ännu ej vara slutad; nej, det återstår för mig, at betyga för Er min djupa vördnad, och min djupa erkänsla. Och hvem skulle väl kraftigare än Ni kunna återföra en pudrad och parfumerad yngling til Dygden, til Ädelmodet, til Förnuftet? Ni, som sjelf synes vara så dygdig, så ädelmodig, så förnuftig; Ni, som långt ifrån at förnedra eder penna med Imberts frivola stil, så visligen bemannar Er med de väldigaste utrop utur Adalriks och Giöthildas äfventyr — — —'' Efter denna inledning, som verkningsfullt upprepar fraser ur motståndarens artikel, förklarar författaren, att han blifvit till fullo öfvertygad af ''alt hvad Ni raisonnerar om min bok som Ni tilstår at Ni icke läst, och om min person som Ni tilstår at Ni icke känner — — — Kort sagt, Min Herre, Ni har omvändt mig; se här et litet *Pater peccavi*, som skal göra Er all rättvisa i verlden''. Därpå bemötas, i form af skenbara medgifvanden, alla anklagelserna: författaren erkänner sig ha vågat, då världen är full af kärlekshistorier, kärleksbref och kärleksvers, utge en lastbar bok, som visar följderna af en otyglad böjelse; han har, sedan alla didaktiska afhandlingar och system visat sig vanmäktiga mot lasten, dristat sig att öfversätta en bok, som genom att verka på vår känsla vill göra oss dygdiga; han har slutligen vågat underrätta ''Alfvarsam'', som på ett löjligt och svagt sätt angripit Imbert, att

talar i bref till Clewberg (d. $^2/_3$ 1781) synes ha varit rent yttre. Härtill kommer att Ristell insinuerar, att Björn själf icke skrifvit artikeln, på sätt som för tanken till Kellgren. Det heter nämligen i n:r 224, att öfversättaren svarat »med ovanlig styrka», att försvarsskriften ägde »fullkomlighet i sit slag»; samt vidare: »Hvad Ni hade varit välgörande om Ni lika nitiskt behagat emplojera Ert hjerta, hufvud, och framför alt Er outtrötteliga penna, at svara Herr Alfvarsam ur samma Ton. Jag torde då hafva lemnat Er det nöjet, at ostörd under protection af blygsamhetens slöjor tåga fram på frivolité, sinlighet och amourer, i det stället jag nu finner mig nog tenterad at hoppas det Fäderneslandet har at fägna sig af 2:ne —c—l—n; ibland hvilka den ena versifierade, öfversatte och skref dålig prosa, den andra åter försvarade och satyriserade, och at således detta vördnadsvärda couple kunde ungefär svara emot F--rimmare och F--granskare; eller ock kunde man tro at den enda existerande, rimmande och öfversättande —c—l—n, hindrad förmodeligen af Qväden och Translationer, ibland visligen nyttjar den försigtigheten at låta hjelpa sig af något modernt snille för at med all möjelig bitterhet förkrossa den Uslingen — — — som vågar kriticera honom.» Anspelningen på Kellgrens polemik 1780 mot Flintberg förfaller mig böra tolkas som en fingervisning att i Kellgren söka författaren.

i romanen intet öfverdrifvet eller skadligt funnes. — Sedan författaren nu gjort sin syndabekännelse, vill han bemöda sig att utöfva dygden i sin biktfaders fotspår. Ty denne utgör ett vackert mönster af förnuft, dygd och ädelmod. ''Jag har sagt at man icke bör fördömma en Roman derför at han är sinlig; (i synnerhet då man icke läst den samma)''. Däraf hade angriparen dragit slutsatsen, att Voltaires otuktiga 'Pucelle' gör läsaren dygdig; och af denna slutsats förklarar sig författaren lära förnuft. På samma sätt säger han sig lära ädelmod af det milda allvar, hvarmed angriparen ''reducerar til et intet hela det lysande skalet som omgifver min varelse'' och misstänker öfversättaren af Imberts roman och författaren till några erotiska poemer för lastbarhet. — I fortsättningen lämnar författaren ironien och går på allvar till rätta med Ristells litteraturkritik. Några reflexioner, som Ristell fällt om användningen af prickar (. . . . .) förklarar författaren vara ett lån från Diderot; med skärpa tillbakavisas Ristells jämförelse mellan Voltaires och d'Arnauds tragedier. ''Menar Ni att dödskallar, grafvar, likkistor och grift-ringningar äro de förträffeligaste sourcer för det rörande och förskräckande i en Tragedi?'' I dessa sorgespel finner man ''det faseliga i ställe för det höga och förskräckande, det melankoliska i ställe för det ädla och rörande''; ett klandrande omdöme om d'Arnaud af Pallisot citeras för att visa hur han bedömes i Frankrike.[1] — I slutorden försäkrar författaren, på tal om Gyllenborgs ode öfver människans elände — som Ristell berömt — att ''ibland alt det mänskliga elände som Gref Gyllenborg icke beskrifver, är det visserligen icke det minsta, at man så ofta finner uslingar, som smäda andra för at sjelfva vara något''. För egen del har öfversättaren inga anspråk: ''det tillhör medelmåttan, at högakta verkeliga Snillen.''

[1] Uppfattningen af d'Arnauds sentimentala melankoli var till en början i upplysningskretsarna mycket afvisande. (Se t. ex. Grimms 'Correspondance littéraire' del 6, sid. 133, dec. 1774, och del 7, sid. 323, maj 1767). Men tidsandan gynnade denna riktning, och man finner t. o. m. Grimm nödsakad att ge »le genre sombre» ett visst erkännande. I juni 1790 (se del 16, sid. 27) berömmer Grimm samma tragedi, Comte de Comminges, som han nedgjort 1764; den gjorde nämligen 1790 lycka på teatern.

Härpå följde ett svar från den angripne ''magistern'' i n:r 224, där denne förnekar sig ha sysslat med kritik månatligen (d. v. s. han förnekar sin identitet med Ristell); han insinuerar, såsom redan anförts, att inlägget författats af någon annan än -c-l-n. Romanen hade han nu läst och funnit den rätt vacker; hvad han velat kritisera, var den lättsinniga och frivola tonen i öfversättarens artikel mot ''Alfvarsam''. D'Arnauds tragedi, 'Comte de Comminges', ville han icke försvara; han hade afsett hans prosaberättelse med samma ämne och titel.[1] — Hela detta svar är ganska matt; och om Ristell — såsom mycket möjligt är — var författaren, har han genom denna artikel endast velat göra sig fri från misstanken att ha författat det angrepp som Björn, eventuellt med Kellgrens hjälp, så segerrikt tillbakaslagit.

Motparten var genast färdig till strid, och i n:r 226 öfvergår den till agressiven i en artikel ''Til min Antagonist i Stockholms Posten''. Denna uppsats, som är skrifven i en elegant och triumferande ton, och som man likaledes gärna vill hålla Kellgren räkning för, har formen af ett samtal mellan en yngling, som vill bli kritiker, och hans i kritikens kall förfarne Mentor. Denne lärare uppmanar ynglingen att vid kritik hålla sig till auktorns person, yttra misstankar om hans osedliga lefnadssätt och i värsta fall låta förstå, att han icke själf skrifver sina polemiska svaromål.

I n:r 232 uppträder så Ristell med öppet visir, förnekande författarskapet till de tidigare artiklarna, men beredd att ta position i striden. Hans omdöme om Imberts roman är motiveradt med estetiska, icke med moraliska skäl. Den är ett första försök af sin författare och ett ganska dåligt sådant. Karaktärerna äro ointressanta och triviala och en stor del af händelserna orimliga; därtill är öfversättningen slarfvig och dålig, hvilket visas med exempel. — Genom detta inlägg hade Ristell återfört diskussionen till saken; har han varit upphofsmannen äfven till de föregående artiklarna, så betecknar denna en skicklig och högst nödvändig frontförändring.

[1] Den roman med denna titel, hvarur d'Arnaud hämtat ämnet till sitt drama, är dock författad af den bekanta M:me *de Tencin* (d'Alemberts mor, regentens älskarinna). Enligt *Quérard* utgaf äfven d'Arnaud en roman öfver ämnet, men först 1793.

Men öfversättaren, som tydligen hade goda förbindelser med 'Stockholmspostens' redaktion, fick i n:r 236—37 ett långt genmäle infördt. Han låter i detta förstå, att han fortfarande håller Ristell för auktor till alla inläggen; han skämtar med Ristells påstående, att han aldrig läst dåliga eller mediokra arbeten till slut: har han då icke läst 'Vitterhets- och Granskningsjournalen'? Anmärkningarna mot karaktärerna i Imberts roman gendrifvas ganska lyckligt; invändningarna mot de af Ristell påpekade öfversättningsfelen äro däremot mindre lyckade.

Därmed var polemiken om Imberts roman slut.[1] Den frivolitet, hvarmed öfversättaren till en början tillbakavisade moralifrarens angrepp, fick efter hand vika för en mindre lättsinnig ton, hvilken bättre lämpade sig för den svenska allmänhetens öron, något som också konstaterades af motståndaren i n:r 224. Genom denna anpassning — som sannolikt stod i samband med att någon annan än Björn öfvertog försvaret — lyckades beundrarna af Imberts roman behålla fältet; otvifvelaktigt är däremot, att den ''pudrade och parfumerade'' osedlighet, som på så många ställen lanceras i ''Stockholmspostens' första årgångar, äfven under denna polemik stötte på ett så starkt motstånd, att den föll undan.

'Kärlekens Villfarelser' torde ha blifvit en ganska mycket läst bok, både i öfversättning och i sin franska dräkt.[2]

*

I Voltaires conter, som ju utgingo från den orientaliska berättelsen, kunde ännu både det äfventyrliga och det frivola elementet urskiljas, ehuru han gaf sina berättelser en filo-

[1] Efter flera år finner man en sista dyning däraf i 'Dagligt Allehanda' 1785, n:r 23. Den ursprunglige angriparen, 'Alfvarsam', tackar där Björn för hans öfversättning af 'Barberaren i Sevilla'; han anser detta arbete lika förtjänstfullt, som han på sin tid fann öfversättningen af Imberts roman klandervärd.

[2] Den annonseras ofta till salu på franska. Den svenska upplagan försäkras i 'Stockholmsposten' 1781, n:r 205, ha fått »en oförmodad afsättning»; öfversättaren förklarar sig däraf uppmuntrad att påbörja en öfversättning af d'Arnaud, som dock synes ha uteblifvit. Denna omständighet bestyrker, att en annan än Björn författat de polemiska inläggen, ty i n:r 213 fördömes just d'Arnaud kraftigt ur en höglitterär synpunkt, hvilket knappast den kunnat göra, som utlofvat en öfversättning från samme författare.

sofisk innebörd, som helt och hållet blef hufvudsaken. Vissa af hans efterföljare betonade hufvudsakligen det skämtsamma och licensiösa — så t. ex. Imbert i 'Zamaleski' — men hos andra contörer, bl. a. hos den mångskiftande Imbert i andra af hans verk, utvecklades det filosofiska elementet till ojämförlig öfvervikt.[1] I Sverige representerar Leopold denna riktning med sina först i 'Extra-Posten' publicerade conter: *'Kräket'* och *'Den vise Coglus äfventyr'*.[2]

'Kräket' är en hel liten roman, som spelar i det gamla Atén. Ljunggren, som i 'Svenska vitterhetens häfder' (del 2, sid. 333) ger en innehållsredogörelse för densamma, anser den vara skrifven i ''i Voltaires stil''. Detta omdöme tål dock afsevärd inskränkning. Stilen är abstraktare än hos Voltaire, händelserna sakna den brokiga äfventyrlighet, som utmärker alla hans conter, och den allegoriskt-moraliserande tonen är icke Voltairesk. Man skulle snarare kunna säga, att 'Kräket' erinrar om en sådan conte som Imberts till det gamla Troja förlagda 'Lenidor', intagen i 'Extra-Posten' 1795.[3] Dock har den intet af den lystenhet och religionsfientlighet, som framlyser ur Imberts berättelse. Den är moralisk icke blott till tendensen — det är ju hela den franska pornografien — utan äfven till tonen och andan.

Om den filosofiska contens uppkomst ur fesagan vittna ännu enstaka motiv i 'Kräket'. När Mercurius låter de fyra atenska systrarna välja gåfvor af honom: skönhet, rikedom, förstånd och godhet, så är detta endast en omklädnad af det gamla motivet med fen, som utdelar sina faddergåfvor. Äfven en sådan detalj som den förtrollade spegeln, hvari hustrun kan se sin bild sådan den i hvarje ögonblick ter sig för mannen, tillhör fesagornas värld. De i ''Kräkets'' dröm uppträdande änglarna — Leopold kallar dem genier — ha släktskap med den orientaliska sagans peris.

Berättelsens tendens är att uppvisa skönhetens, rike-

[1] Till detta slags filosofiska berättelser hör, t. ex. en af C. B. L(ybecker) 1787 från franskan öfversatt conte 'Det sanna sköna'.

[2] 'Kräket' ingår i Leopolds 'Samlade skrifter', del 3, sid. 464—502; likaså, under titeln 'Fragment af Koglus krönika', första delen af den senare berättelsen, som i 'Extra-Posten' kallas 'Berget'. Den senare delen, med titeln 'Ängen — Färgorna', läses i 'Extra-Posten' 1793, n:r 13.

[3] Se not sid. 390.

domens och förståndets ringa värde som medel till lyckan, samt godhetens och förnöjsamhetens förmånsrätt därtill. Den form, hvari detta sker, är både spirituell och graciös. Skildringen af det sätt, hvarpå de tre äkta männen motta underrättelsen om sina hustrurs olycka, är utomordentligt kvick och förråder en skarp och cynisk observatör, och berättelsen om hur ''kräkets'' svärmor faller i vredesparoxysmer trots sina goda föresatser har en slående realism och närmar sig verklig humor. Det är en bild ur hvardagslifvet, återgifven med lätt och smakfull hand, och intagande genom det kloka och fina leende, som hela tiden sväfvar på berättarens läppar utan att någonsin släppas helt fram.

'Kräket' är i sin helhet ett mycket vällyckadt verk, som med heder kan jämföras med hvilken representant som helst för den franska conten under 1700-talet.

'Den vise Coglus äfventyr' består af trenne fristående scener ur det äktenskapliga lifvet, omgifna af en gemensam ram, som består i att de alla åskådas af den kringvandrande persiske filosofen och undergöraren Coglu. Denne ingriper, åtminstone i den första berättelsen, 'Berget', i händelserna på samma sätt som fesagans och den orientaliska sagans trollkarlar.

I 'Berget' skildras den tyranniska behandling som en ung och vacker fru låter sin man undergå. Med Coglus tillhjälp lyckas han visserligen uppfylla alla hennes kapriciösa önskningar, men då det så visar sig, att hennes önskningar varit dåraktiga, öfverger hon i vredesmod sin olycklige och trofast förälskade man.

'Ängen' handlar om ett äktenskap mellan en ung och undergifven man och en bedagad, rik och trätgirig änka. Af ren motsägelselusta förstör hon sin förmögenhet, och mannen står förtviflad med sin skam och skada. 'Färgorna' berättar om ett olyckligt gift par, hvars oenighet yttrar sig i att den ene endast tål hvit färg i sin omgifning, den andre endast svart. Den vise Coglu lyckas dock stifta enighet genom att beveka båda till att finna behag i en askgrå färg.

Dessa tre korta äktenskapsscener äro skildrade med stor kvickhet och en klarsynt och bitter mänskokännedom. Rea-

lismen i teknik — både situationsskildringen och det rent språkliga — öfverträffar afgjordt 'Kräket', där det mera filosofiska innehållet gaf stilen en mera abstrakt värdighet. Berättelserna röja till och med en mycket 'iflig fantasi, om också en fantasi af ett torrt, spetsfyndigt slag.

Öfver hufvud gäller om Leopolds conter, att de stå högt genom sin mogna psykologiska uppfattning. Man finner öfverallt i dem träffande iakttagelser, fina och ingående drag, goda allmänna reflexioner. Och dock har man samma intryck som alla sjuttonhundratalets conter ge, äfven de yppersta och mest berömda, att allt försvinner i sanden, utan resultat.

Analysen kan uppvisa orsaken till denna tomhetskänsla lika väl i Leopolds berättarverksamhet med dess mindre dimensioner som i Voltaires mera imponerande oeuvre som berättare. Grundorsaken är, att där i denna berättarkonst icke finnes något organiskt, icke något af den gamla epikens trofasta anslutning till objektivt existerande mänskor och ting. Den bjuder på mera cynism än realism; där finnes ingen mänskoskildring som är inspirerad af vördnad och respekt för lifvets olika former och fenomen. Skildringen är gjord med alltför klara ögon; allt är logiskt, vattenklart, skematiskt inkonstrueradt i en handling, som regelrätt löper ut i en slutsats eller en maxim. Konstnären behandlar sitt material med skickligt godtycke, och utan att ana, hvilka under och gåtor hvart stycke lif innehåller, som han elegant formar till byggstenar i sitt teorem om världens uselhet eller kvinnonaturens nyckfullhet. Candides hetsjakt genom världen för att söka lifvets mening är mera symbolisk för sjuttonhundratalets flacka, ytligt kunskapstörstiga mänskouppfattning än den skämtsamme författaren troligen själf anade: på hvilken punkt af jordklotet han hade velat slå sig ner och börja en reell tillvaro, där skulle lifvets — och alltså äfven konstens — verkliga problem ha börjat för honom, mindre kvantitativt imponerande än jordbäfningen i Lissabon, men mycket mera betydelsefulla. När Voltaire låter Candide börja att odla sin trädgård, då upphör romanen, då vet han intet af egentligt intresse att berätta mera. Låt vara att 'Candide' är en skämtsaga och af sin författare aldrig ämnad som en verklig

roman, förhållandet är likväl ett typiskt uttryck för det filosofiska århundradets brist på sant och innerligt intresse för — mänskan. Idéerna betydde för mycket för dem, mänskan för litet.

Därför blefvo dessa kloka och klara mänskokännare aldrig konstnärliga mänskoskildrare, hvarken i berättelsens eller dramats form. Verkligheten anammas med känslan och icke endast med förståndet, och på recipieringens ensidighet beror tomheten och saftlösheten i den världsbild, som de stora upplysningsförfattarnas litterära skapelser ge. Det gäller i stort sedt Leopold lika väl som Voltaire. Hans kvicka och eleganta berättelser visa mänskokännedom och verklighetsblick, men de röja nästan ingenting af konstnärens osjälfviska intresse för det konkreta lifvet i dess yttre former eller inre uppenbarelser. De äro verk af en resonnör, som argumenterar med novellistiska exempel, med mänskor och förhållanden, som han aldrig brytt sig om för deras egen skull. När de publicerades, tillhörde de redan en försvinnande tidsålder.

5. Familjeromanen och den sentimentala berättelsen.

Under 1700-talets sista decennier intar familjeromanen en ännu mera dominerande ställning än någonsin förr. Det har förut visats, hvilken vidsträckt popularitet den vann redan under den senare frihetstiden, men under denna tid förmådde likväl andra strömningar göra sig gällande vid sidan af familjeromanen. Under den gustavianska tiden blir däremot riktningen nästan enväldigt härskande. Det är egentligen endast den ofvan behandlade licensiösa strömningen, — hvilken dock snart viker för sentimentaliteten — som gör familjeromanen platsen stridig. Den af Marmontel förnyade statsromanen gör visserligen med 'Bélisaire' en stor succès, men genren är dock icke mäktig någon verklig utveckling.[1]

[1] En af fortsättarna af Fénélons tradition var den antiksvärmande *J. J. Barthélémy*, hvars 'Voyage du jeune Anacharsis' dock snarare är en antikvarisk roman än en historisk och politisk. Den lästes ganska mycket i

De verk af äldre typ än familjeromanen, hvilka öfversättas under den gustavianska tiden, äro icke många.[1]

Familjeromanens stora grundläggare från seklets början och midt åtnjuta fortfarande en välförtjänt och ständigt växande popularitet. Minst gäller detta kanske *Marivaux*, hvars romaner icke heller under denna period förekomma i någon större ymnighet. Så mycket mera läst är *Richardson*, hvars trenne romaner i franska öfversättningar tillhöra bokhandelns hufvudartiklar, och som ännu så sent som 1799 (i en förut citerad uppsats i 'Nytt och gammalt'[2]) prisas såsom den störste romanförfattaren. 1779 utkommer den första svenska öfversättningen från Richardson, nämligen första delen af 'Den engelske baroneten Charles Grandisons historia', i öfversättning af den bekante *C. Nyrén*.[3] 1783 utkom 'Pamela eller den belönte dygden', i en förkortad öfversättning. 'Clarissa Harlove' däremot, som utan tvifvel är Richardsons bästa verk och som var lika väl kändt i Sverige som de öfriga[4], blef däremot aldrig tryckt på svenska; bland *Clas Livijns*

Sverige; i Gjörwells brefväxling nämnes den ett par gånger som en af Gjörwells älsklingsböcker. I 'Allmänna Tidningar' 1789 (8 april) finner man ett loftal öfver romanen; i Silfverstolpes 'Litteraturtidning' för år 1796 (sid. 245) en uppsats om författaren, där bl. a. hans lilla antika novell 'Carite et Polydor' högt berömmes. Denna hade redan 1766 utkommit i svensk öfversättning under titeln 'Ståndagtighetens seger' och prisats i recensioner i 'Lärda tidningar' (1766, n:r 98) och 'Svenska magazinet' (1766, sid. 383); 1800 utkom den i ny öfversättning. Af 'Anacharsis' påbörjades en öfversättning 1791, men först 1825 utkom en fullständig, fast förkortad upplaga.

[1] De viktigaste förut icke nämnda torde vara följande: 1774 'Kärlekens och dygdens seger uti slafveri och på tronen', en rätt vidlyftig äfventyrsroman; s. å. 'Gref Adenors och prinsessan Tendelinds nöjsamma kärlekshändelser', en galant novell; 1775 'Eridon och Felinas kärlekshändelser', en galant novell med inlagda verser; s. å. 'Kort berättelse om Aretophili resa till lycksalighetens ö', en allegerisk reseroman af D. Omeisius; 1777 'Den hjeltemodiga skönheten', en galant novell från Englands kolonialkrig på Cromwells tid, ny upplaga 1780; 1779 'Medfriaren äfven efter döden', en intrignovell i äldre stil; 1780 'Grefvinnan af Marignan', brottstycke ur en roman om den franska provinsadelns lif, af en ålderdomligt vild och kärft brutal, alldeles osentimental karaktär; 1787 'Den olyckliga kärleken', en delvis heroisk, delvis lågkomisk berättelse; 1791 'Solimans och Eronimes vidriga kärleksöden', en äfventyrlig turkisk berättelse om janitscharuppror och seraljintriger; 1793 'Donna Clara', en galant sjöröfvarnovell.

[2] Se sid. 308.

[3] Först 1800 blef denna öfversättning fullföljd. 1793 utkom ett utdrag ur 'Grandison' under titeln 'Kärlekens strid dels med religionen, dels med förnuftet.

[4] Man finner det exempelvis högt prisadt i 'Läsning för fruntimmer' 1800, sid. 25.

ungdomsförsök föreligger dock manuskriptet till en påbörjad öfversättning.

Ännu större än Richardsons har under denna period *Fieldings* popularitet varit. År 1779 utkom 'Joseph Andrews och hans vän Abraham Adams händelser, författade af Herr Fjelding' i två delar, prydda med 12 kopparstick. Öfversättningen, som förlades af Holmberg, 'Stockholmspostens' förläggare, är icke särskildt vårdad i språkligt afseende, men synes likväl ha vunnit stor spridning[1], kanske icke minst genom den ifriga reklamen i 'Stockholmsposten'.[2] 1785 utkom ett af Fieldings mera obetydliga verk, en satirisk och fantastisk reseskildring, på svenska kallad 'Julianus affälling eller en resa uti den andra verlden'.[3] Däremot utkom icke Fieldings tredje familjeroman, 'Amelia', i svensk öfversättning, ehuru den ett par gånger kollisionsannonseras.[4]

De svenska öfversättningarna ha dock säkerligen icke varit hufvudkällan för kunskapen om Fieldings romaner, utan dessa ha studerats både i franska öfversättningar och ganska ofta äfven i sina engelska original, ett för sin tid

[1] Man finner den t. ex. citerad ännu i en akademisk afhandling af *A. Lidbeck*, 'Anmärkningar hörande till läran om det löjliga', del 1, sid. 5. (Lund 1808).

[2] År 1779, n:r 248, läses bland notifikationer ett meddelande, där det bl. a. heter: »Författaren är tillförene känd för sin Tom Jones eller Hittebarnet, hvilken bok vunnit allmänt bifall och med mycken begärlighet varit efterfrågad» 1780, n:r 35, heter det i en annons, att boken innehåller »djupsinniga omdömen, som man vil slå vad icke finnes i franska romaner.» 1781, n:r 230, kallas den »Joseph Andrews och mademoiselle Slipslops händelser», troligen därför att i n:r 215 varit införd en skämtsam dikt till ett kärlekslystet fruntimmer med titeln »Till Mamsell Slipslop». Denna figur ur romanen synes alltså ha varit särskildt välbekant. — Enligt annons i 'Dagligt Allehanda' 1778, n:r 179, hade redan då prenumeration upptagits på romanen; äfven andra verk af »den berömde engelske författaren» ställas där i utsikt.

[3] Om Fieldings stora anseende vittnar annonsen i 'Stockholmsposten' 1786, n:r 120: »Ibland den namnkunnige Fieldings arbeten, som öfver hela Europa läsas med så mycken begärlighet, har nyligen i öfversättning utkommit: Julianus eller en resa i andra verlden. Det vore visserligen öfverflödigt att hos allmänheten recommendera en pièce, hvars författare redan tilvunnit sig så förtjänt tycke och bifall.» Som prof på bokens »satiriska beskaffenhet» aftryckes företalet, och i n:r 124 dessutom kap. 22.

[4] I 'Stockholmsposten' 1781, n:r 43, och i 'Dagligt Allehanda' 1795, n:r 278. 1803 planerades likaledes en ny upplaga af »den så mycket efterfrågade engelske romanen Tom Jones» från Kongl. Tryckeriboden, men någon sådan synes dock icke ha utkommit. Se 'Dagligt Allehanda' 1803, n:r 1.

ganska sällsynt fenomen.[1] Hur allmänt läst ett verk som 'Tom Jones' var, framgår af teaterrecensionen i 'Stockholmsposten' (1790, n:r 261) öfver den komiska operan af Poinsinet, som hämtat stoff och titel från romanen[2], det heter där: ''Ibland dem som bivista spectaklet lär näppeligen någon finnas, som ej läst Fjeldings förträffeliga roman af lika namn.''

Fieldings inflytande torde sålunda ha varit mycket betydligt i vidsträckta kretsar, äfven om man i den högre vitterheten förgäfves söker något spår efter 1700-talets störste romanförfattare med det klara hufvudet och varma hjärtat. Hvad han kan ha inverkat som uppfostrare genom sin fördomsfria mänskouppfattning är nu svårt att uppvisa; säkerligen har han här lika väl som i Frankrike uppfattats som ''esprit fort'' i motsats till den mera konventionellt religiöse Richardson. I 'Upsala Vecko-Tidningar' för år 1772 (21 november) talas det om den ''den djupsinnige mr Fielding'' såsom på en gång roande och uppbygglig i jämnbredd med ''den Engelska Spectator''. I 'Dagligt Allehanda' 1783, n:r 198, betraktas 'Amelia' och 'Tom Jones' mindre högtidligt såsom ''de förnämsta af comisk prosa''.[3] I en utförlig artikel: 'Om engelska romanen Tom Jones af Fjelding' i 'Mina tidsfördrif' (1780, 2:a flocken, n:r 57) — en af de ytterst få ingående värderingarna af en utländsk roman i sjuttonhundratalets svenska press — betraktas Fielding hufvudsakligen som moralist, som förfäktare af den sanna dygdens sak gentemot den yttre anständigheten. Utan tvifvel är detta en riktig synpunkt; hatet mot den konventionella moralen var en viktig

[1] Så finner man t. ex. 'Tom Jones' annonserad till salu på engelska i 'Stockholmsposten' 1784, n:r 230, och 'Dagligt Allehanda' 1782, n:r 192, 'Joseph Andrews' i 'Dagligt Allehanda' 1782, n:r 192; ja, i 'Dagligt Allehanda' 1778, n:r 192, finner man Fieldings Works i 12 volymer. Engelska böcker förekomma eljest sällan bland bokhandelsannonserna.

[2] Ytterligare ett par dramatiseringar af 'Tom Jones' uppfördes i Stockholm, hvaraf t. ex. 'Tom Jones i London' af Desforges spelades mer än 50 gånger. Se härom Dahlgren, 'Anteckningar om Stockholms teatrar'. Vid uppförandet af 'Tom Jones i London' lästes i 'Stockholmsposten' 1791, n:r 247: »Det bästa bevis på Historiska Digters godhet är att de läna sig åt teatern. Af sådan egenskap äro i synnerhet Marmontels Conter och Fieldings romaner.»

[3] I anslutning till en på 1700-talet icke ovanlig teori räknas den komiska romanen i denna uppsats som en gren af komedien.

faktor i Fieldings verk. När han i Tom Jones skildrar den lättsinnige, men trots sina fel hjärtegode och ömsinte unge mannen i motsats till den korrekte och snålt beräknande Blifil, så vidrörde han ett tema, som under sentimentalitetens tidsålder skulle bli ytterst populärt. Uppsatsen i 'Mina tidsfördrif' röjer en så god uppfattning af 'Tom Jones' olika förtjänster och så mycket sinne för Fieldings utomordentliga mänskoskildrande förmåga, att jag här skall anföra den i sammandrag för att ge exempel på uppskattningen af Fielding i Sverige.

"Af flere tusende romaner", heter det, "ända ifrån Calprenèdes och Scuderis tunga Chevalleri Böcker til vår tids omogna Brochurer, lärer knapt någon vara bättre skrifven än Tom Jones af Fjelding. Sjelfva den första idéen, som lägger grunden til hela arbetet, är i moralisk måtto lysande och röjer et stort snille. Af bägge de förnämste Acteurerne, som syslosättas på Scenen, synes den ene altid ha orätt, och den andre altid rätt: vid slutet finner man först, at den förre är en hederlig karl och den sednare en bedragare; men den ene, ung, uprigtig och eftertänksam, begår alla de fel som kunna prevenera sjelfva dygden emot honom: den andre altid mästare öfver sig sjelf, betjänar sig med så mycken skickelighet af sina laster, at han på en gång är i stånd at svärta oskulden och imponera på dygden. Den ene har bara fel; han visar dem och ger derigenom prise på sig: den andre är full af laster, han döljer dem och utöfvar det onda med så mycket större säkerhet. Denna contraste är en liflig målning af den enskilte sammanlefnaden, och man har aldrig uti et updicktat värk kunnat framställa en mera vacker och moralisk grund, eller gifvit en vigtigare lärdom. För öfrigt, hvilken samling af förändrade, af samma och intagande Caracterer!" Härpå följer en skildring af mänskogalleriet i 'Tom Jones', hvilken ändas med dessa ord: "sluteligen ända til Honora och de bägge Pedanterne Tuakum och Square, så äro de förträffeligen väl liknade Originaler, som man känner igen, likasom man skulle lefvat ihop med dem, som man finner alla dagar i sällskaperne, och som Författaren afmålar, icke med öfverflödiga ord, utan med rätta

och sanskyldiga drag.'' Efter att sålunda med rätta ha framhäft hans absoluta realism och plastiken i hans mänskoskildring, företar den okände författaren i omedelbar fortsättning en jämförelse med Richardson, som, verkställd af en modern läsare, icke skulle utfallit på alldeles samma sätt: ''Tom Jones är ofelbart en af de bästa böcker, som blifvit författade i England. Man förlorar aldrig Hufvudpersonerne eller intriguen af Piecen ur ögnasigtet. Man känner väl icke samma rörelse därstädes, som på vissa ställen i Grandisson och Clarisse, men hvem tar icke den ömmaste del uti Tom Jones och Sophies kärlek? Hvem önskar icke deras sällhet? Dessutom hvilken mängd af comiska målningar, som roa Läsaren utan at förtreta honom, och leda hans upmärksamhet på den stora verldstaflan, utan at han glömmer de Personer, hvars öden här egenteligen finnas upteknade.'' Med de komiska målningar, som leda läsarens intresse till den stora världstaflan, åsyftas Fieldings satiriska och ofta indignerade skildringar af samhällstillstånd och samhällsorättvisor, hans än humoristiska, än bittra betraktelser öfver världens gång. — I några slutord klandras den svenska öfversättningen, som förklaras vara verkställd ''med föga granskning och medelmåttig smak'', och det häfdas, att endast få lyckliga öfversättningar finnas på svenska utom den ständigt prisade af 'Milady Catesbys bref'.

Hur den realistiska romanen i sin helhet kom att verka som en kritik af den teologiska etiken och lifsuppfattningen öfver hufvud, har redan förut vidrörts.[1] Om få romanförfattare gäller det så mycket som om Fielding, som utan tvifvel medvetet häfdade rent humana synpunkter i motsats till de ortodoxt religiösa. I detta hänseende är 'Joseph Andrews' hans hufvudverk — liksom det öfver hufvud genom sin muntert parodiska och satiriska ton och sin mindre invecklade intrighärfva än den i 'Tom Jones' berör en modern läsare lika starkt som det senare, mera konstfulla verket[2] —;

[1] Se sid. 306.

[2] Blott i förbigående må anmärkas, att uppgiften i Nordisk familjeboks af J. Mortensen författade Fielding-artikel, att Tom Jones var den första roman, »i hvilken man gjort ett försök att skildra lifvet i hela dess fyllighet, utan att lägga an på någon äfventyrlig intrig», är fullständigt vilseledande.

en figur sådan som prästen Abraham Adams har en filosofisk och tidshistorisk innebörd, som endast kan jämföras med Don Quijotes.[1] I själfva verket är Adams den hyperidealistiska kristna sedelärans Don Quijote, och konflikterna, när han upptäcker sina ideals absoluta oöfverensstämmelse med verkligheten, äro af alldeles analog art, humorn lika djup. Det finnes ett utomordentligt och mycket typiskt ställe (bok 3, kap. 11), då Adams och hans unge vän Joseph sitta orörligt fastbundna vid hvar sin sängstolpe af banditer, som bortröfvat Josephs älskade Fanny, för att skända den ljufva och dygdiga unga flickan. Joseph, som träffats af denna olycka just när han hoppats att få förenas med Fanny för lifvet, utbrister i hjärtslitande jämmer. Den gode Adams tröstar honom då i ett långt förmaningstal, hvari han för honom skildrar försynens visa styrelse och den kristnes skyldighet att underordna sig dess okända rådslag. Men den arme Joseph, som med rysning föreställer sig Fannys öde, har svårt att anamma tröstegrunderna . . .

Det finnes dock i denna scen absolut ingenting af Voltaires cyniska och hjärtlösa hån. Den ädle och renhjärtade prästmannen är så varmt genomträngd af sin förkunnelses sanning, att man alls icke känner något af Voltaires intellektuella öfvermod inför hans välmenta betraktelser. Fielding har icke betraktat honom med polemikerns egoistiska förtjusning öfver att ha genomskådat en medmänskas illusioner, utan med en viss humor, som kanske rymmer ett stänk vemod. Mera satirisk är skildringen af den religiösa idealismen i en annan scen (bok 4, kap. 8). Adams demonstrerar inför det nu lyckligt förenade paret Joseph och Fanny, hvars giftermål står för dörren, att mänskan icke bör fästa sig för djupt vid någon jordisk lycka, utan när som helst vara beredd att offra sitt käraste för Herrens skull, liksom fordom Abraham sin Isak. Medan den vördnadsvärde gudsmannen

Marivaux, Richardson och flera mindre författare med dessa som förebilder ha före 'Tom Jones' skrifvit realistiska romaner, och den som har läst 'Tom Jones' vet, att intrighärfvan är mera komplicerad än i Fieldings, Marivaux' och Richardsons tidigare romaner.

[1] Fielding var tidigt Cervantes' beundrare, han skref 1627 en pjäs 'Don Quixote in England' och om 'Joseph Andrews' hette det på titelbladet: »written in imitation of the manner of Cervantes, author of Don Quixote».

inskärper denna lära för det hett och trofast förälskade unga blodet, kommer en granne springande för att berätta, att Adams' mest älskade son har fallit i sjön och drunknat. Adams utbrister ögonblickligen i ett skrik af smärta, och den bestörte Joseph vet ingen bättre råd än att upprepa hans nyss uttalade förmaningar och trösta honom med återseendet i himlen. Men Adams tillbakavisar förtvifladt alla hans tröstegrunder, till dess hans mot förmodan räddade son kommer springande genomvåt. Då griper han barnet, hoppar och dansar kring rummet, yr af glädje, för att, sedan han något lugnat sig, fortsätta sitt förmaningstal om den kristnes skyldighet att bära alla skickelser med jämnmod. — Det är Don Quijote, som aldrig fattar väderkvarnarnas hårdhändta visdom.

Jag har närmare ingått på denna viktiga sida af 'Joseph Andrews' — så vidt jag vet icke konsekvent framhäfd af den engelska litteraturhistorien — därför att romanens karaktär att betona den rent mänskliga uppfattningen af lifvet verkligen uppfattats och markerats i Sverige. I 'Stockholmsposten' 1780, n:r 77, finner man denna synpunkt framställd i en artikel med titeln 'Utdrag af et bref rörande romanen Joseph Andrews'[1], hvilken artikel från teologisk sida framkallade ett intressant svaromål.

Den fiktion, som ligger till grund för detta bref, är att en vän till författaren skrifvit och begärt få sig tillsändt några goda böcker till nytta och nöje för sina barn, men inga romaner, ty sådana anser han ''dels onyttige, dels skadelige''. Författaren häfdar nu, att detta omdöme visserligen gäller om en mängd dåliga romaner, men att icke desto mindre ''en välskrifven roman är ofta så upbyggelig som den vackraste predikan''. Hvad han menar med detta yttrande utvecklar han i ett resonnemang, som här i sammandrag skall återges.

Han menar, att prästen utmålar mänskorna värre än de äro och beröfvar dem hoppet om bättring, begär en fullkomlighet, som är omöjlig, förnekar dygdens värde, då den icke är förenad med tron, och visar oss straff och lön i det hinsides. Filosofen däremot ger en ''målning af människan,

[1] Säkerligen är den inspirerad af 'Joseph Andrews' förläggare, som ju äfven var 'Stockholmsspostens'.

sådan som hon är, böjd af naturen til det goda, men förvillad af okunnighet eller tvungen af passionerna at utvälja det onda''; han begär endast hvad hon förmår uppfylla; han lockar henne till dygden och från lasten genom att visa den tillfredsställelse, som följer den förra, och det samvetskval som följer den senare. Den bästa formen för sedoläran är den dramatiska och dit räknar författaren romanen, som endast skiljer sig från dramat genom friheten från den ''teatraliska enhetens'' tvång. Af alla romanskrifvare är ingen mera rörande och gagnande än herr Fielding, ''hvars arbeten ock därföre med begärlighet läsas i hela Europa''. Det vore önskligt, att alla hans verk öfversattes till svenska; så mycket hellre som ''allmänheten redan fattat så mycken smak för den länge tilbaka försvänskade Tom Jones eller Hittebarnet''. Lika förträfflig är 'Joseph Andrews', hvaraf författaren vill gifva någon försmak genom korta utdrag. — De utdrag som meddelas äro i själfva verket ganska representativa för Fielding och andan i hans roman; tvenne af dem vända sig i satirisk form mot ståndsskillnaden, och det ena utgöres af det berömda ställe, då Joseph ligger naken och rånad vid vägkanten och passagerarna i diligensen på olika sätt visa sin hårdhjärtenhet. I samma utdrag skildras med fin ironi den tillkallade prästens uppträdande vid Josephs sjukbädd — en scen, som är analog till de här ofvan vidrörda ställena i 'Joseph Andrews'. — Det fingerade brefvet slutar på följande sätt: ''Jag har här allenast anfört några få moraliska och philosophiska ställen. Et brefs knappa utrymme hindrar mig at omröra sjelfva planen och händelsernas art, hvilka förmå at tvinga den trumpnaste läsare til löje. Du skall själf få försöka det, och få tacka mig för det jag, utan afseende på dit förbud, lika fult jämte de andre begärte böckerne öfversänder dig denna qvicka, roliga och gagnande roman med första bud som går til Vestervik.''

Utan tvifvel hade Fieldings romaner en stor mission att fylla både i Västervik och på andra orter. Men hur starkt det motstånd var, som den teologiska ortodoxien gjorde på denna punkt, kan man gissa sig till af det inlägg, som en författare gjorde i samma årgång af 'Stockholmsposten' (n:r

113) och som han gifvit formen af ett svar på ofvanstående bref. Hans tankegång är följande:

Han vill ej förneka, att romaner finnas, som i sitt slag äro "ganska förnuftige, fast dock icke felfrie", men hvarför skulle han låta sina barn hämta lust till dygden ur rännilar, där den gudomliga nektarn "uppblandas och får smak af allehanda människjo-digter, felaktigheter och orenhet" i st. f. "ur sjelfva dygdekällan, Guds heliga Ord"? Gud, som är all dygds källa och upphof, "rekommenderar" den själf bäst; att gå till romaner är öfverflödigt. Romanen förmår endast lära dygden för folkets, den allmänna säkerhetens, den borgerliga sammanlefnadens, d. v. s. egennyttans skull, men religionen lär att dygden skall utöfvas därför, att den är grundad i Gud och för till Gud. Moralisten är enögd; hans motiver för dygden äro svaga och matta, ty de yttre tingen, som kunna fattas med förståndet, gå ej till hjärterötterna, böja ej viljorna; "ty om själen skal låta obligera sig och röras til något godt, så fordras, efter *hon är oändelig*, äfven sådana motiver dertil som lofva oändeliga fördelar". Religionen lägger kärleken till Gud som grund, och bygger därpå både den timliga och eviga välfärden; moralisten tar endast hänsyn till den timliga. Kan författaren få uppgifven en roman, hvilken liksom skriften innefattar vår skyldighets alla hufvudstycken utan en blandning af något oförnuftigt och lastbart, som gör mänskorna gudfruktigare, heligare, allvarsammare, rättrådigare och redligare och som ger de kraftigaste skäl och motiv till allt detta, så "skall jag försöka förmå mina barn at interfoliera med denna, som du [= beprisaren af Fieldings romaner] uptäkt och den H. Bibelns läsning och betraktande. Då, men annars ej, skall jag vara din vän och denna boks Nyfikne Läsare".

Författaren till ofvanstående deducerar som synes romanens förkastlighet icke blott ur det oförnuftiga och lastbara, som däri kunde vara inblandadt, utan ur själfva den i romanen tillämpade humana etikens principiella otillräcklighet. Och denna i sin ordning bevisar han, i de af mig kursiverade orden, ur själfva själens natur med en för den teologiska skolfilosofien typisk tankegång. Ett så konsekvent motstånd

kunde helt naturligt icke brytas i brådrasket, och den förste författaren i ämnet synes ha insett detta, eftersom han underlåtit att replikera. Just genom sin hårda ortodoxi och sitt obetingade fördömande af all annan dygd än den speciellt religiöst färgade visar ett sådant uttalande bäst, hvilken uppgift romanen — framför allt en så storslaget human som Fieldings — hade att fylla genom tillämpandet och häfdandet af rent mänskliga synpunkter på de moraliska problemen. Ingen annan vitterhetsgren hade denna uppgift i samma grad.

Ett indirekt bevis på Fieldings popularitet var den omständigheten, att *Smollets* romaner i allmänhet tillskrefvos honom, troligen för att göra dem mera begärliga. Att döma af bokannonserna synes Fieldings författarnamn ha stått på de franska upplagorna af Smollets arbeten.[1]

Beröringspunkter mellan Fielding och Smollet finnas ju i humorn och i personskildringens komiska kraft, men i sin helhet stå dock Smollets sjöromaner på en mycket lägre nivå än Fieldings. De båda mest lästa i Sverige voro 'Peregrine Pickle'[2] och 'Roderick Random'. I svensk öfversättning utkom ingen af dem, ehuru planer därtill varit å bane.[3]

En roman, som troligen öfversatts till svenska därför att Fieldings namn förekom på titelbladet, är det klena opuset 'Herr Vilhelm von H*** och fröken Sophia von B*** händelser. Efter Herr Fjeldings method, beskrefne i fyra böcker' (1778).[4]

Rousseaus 'Julie ou La novelle Héloise' tillhör skedets mest lästa romaner och är naturligtvis en af den sentimentala tidsålderns mest betydelsefulla hufvudverk. Inflytandet från Rousseau möter oss under denna period på hvarje punkt af litteraturen; i de svenska originalberättelserna från tiden omkring sekelskiftet — hvartill jag senare återkommer — är

[1] Se t. ex. 'Dagligt Allehanda' 1784, n:r 285; 1787, n:r 196; 1793, n:r 162.

[2] Den franska upplagan hade den afvikande titeln 'Histoire et aventures de Sir William Pickle'. Någon gång annonseras också engelska upplagor, såsom t. ex. 'Dagligt Allehanda' 1801, n:r 133.

[3] 'Humphrey Clinker' kollisionsannonseras i 'Dagligt Allehanda' 1796, n:r 241, 'Roderick Random' i samma tidning 1797, n:r 261. Ur 'Peregrine Pickle' förekommer ett litet ställe öfversatt i 'Dagligt Allehanda' 1789, n:r 248, samt i bättre öfversättning 1795, n:r 216.

[4] Det tyska originalet återfinnes i Goedekes 'Grundriss' IV, 1, sid. 210.

påverkningen från Rousseau en grundläggande faktor. Ingen annan författare torde ha haft ett sådant inflytande på hela den andliga atmosfären som han.[1]

Hans stora kärleksroman liksom hans öfriga verk lästes nästan uteslutande på franska och hans 'Oeuvres' samt 'Julie' annonseras ständigt till salu; under hela sjuttonhundratalet var det endast ett par småskrifter af honom — en nationalekonomisk och hans bref om dueller — som öfversattes till svenska. En öfversättning af 'Julie' synes däremot flera gånger ha förberedts.[2] I Wallmarks 'Läsning för Fruntimmer' (första bandets häfte 1, sid. 86—111) inflöt 1800 en öfversättning af ett par af brefven ur 'Julies' andra bok, och 1803 utgafs en proföfversättning ur 'Julie' af *A. A. Edman*, be-

[1] Som ett exempel på detta inflytande och på romanläsningens återverkan på verkligheten kan anföras en episod ur pressen. I 'Stockholmsposten' 1787, n:r 31 och 39, hade ett par af brefven i 'Julie' varit införda i öfversättning. I 'Dagligt Allehanda' s. å., n:r 48, ingår en insänd uppsats med titeln 'Något i anledning af et nyligen tryckt bref från en flicka till sin Älskare'. Den börjar: »Hvem känner icke i detta bref igen den odödlige Jean Jaques Julie?» Därpå betonas, att denna den bästa af romaner innehåller mycket annat, som visar mänskohjärtat »på den ömmaste sidan», och i anslutning härtill följa reflexioner öfver äktenskapet i Rousseus anda: »Hjertat skall tystas för anhöriges egennytta, för en inbillad heder, ofta för de mäst otyglade kapricer.» Föräldrar böra vara rådgifvare, icke härskare, ty myndigheten kan ha de farligaste följder. »Hvilken lag ger Er myndighet att tyrannisera et hjerta, som är skapadt för helt annat än Edre infall. Det är ju icke svårt att tvinga et barn, som ej ännu är vandt vid annat än lyda, men bereden I icke den olyckligaste framtid för äkta sammanlefnaden? Hvad pretensioner kan en man äga til et hjerta, som aldrig sympatiserat med hans, och hvad blir slutet af en sådan förening? Jo ofta en ny obillighet. Kunnen I befalla kärleken? Tron I att den följer med ceremonien af brölloppet?» Som stöd för sin åsikt citerar författaren Rousseaus ord: »Är icke ägtenskapet den friaste, den heligaste af alla förbindelser? Jo, alla lagar, som tillåta något tvång däruti, äro orättvisa. Föräldrar som göra eller bryta et sådant, äro tyranner. Detta naturens band kan aldrig underkastas en regents, en faders myndighet, det hör endast under vår gemensamme faders lag, som kan befalla hjertat, och som då han befaller vår förening, äfven är i stånd att befalla öfver kärleken.» Till slut vänder sig författaren mot släktingar och förmyndare, som äga föräldrars rättigheter, men sakna deras naturliga ömhet. — Den som känner tidens benägenhet att behandla personliga kontroverser i form af små principiella inlägg i pressen med lönlig adress till bestämda personer, betviflar icke att bakom detta aktstycke ligger en kanske nog så bitter verklighet. Intressant är alltså, att det är ur Rousseaus 'Julie' som älskaren hämtar mod — och äfven argument — till sin opposition mot sin älskades hårdhjärtade förmyndare.

[2] Kollisionsannons i 'Dagligt Allehanda' 1796, n:r 95; i samma tidning 1798, n:r 96, meddelas, att första delen af 'Julie' är tryckt och att 'Confessions' förberedes. I 'Dagligt Allehanda' 1802, n:r 103, förekommer likaledes en kollisionsannons om 'Julie'.

stående af första delen, under titeln 'Julies bref'. — Ett par kortare imitationer af Rousseau utkommo däremot fullständigt 1800 och 1801.[1]

*

Under inflytande från sjuttonhundratalsromanens stora grundläggare i England och Frankrike växer under århundradets senare del upp en europeisk romanlitteratur, som i kvantitativ rikedom öfverträffar de flesta företeelser på vitterhetens område. Romanen är det tredje ståndets, det vaknande borgardömets demokratiska konstform, den tränger ut i kretsar, som förut icke berörts af diktningen; däraf den oöfverskådliga mängden af romaner, däraf den borgerliga andan, som behärskar romanlitteraturen. Med otaliga nationella och individuella skiftningar återger romanen detsamma som familjeromanens stora skapare först dragit in under diktens domvärjo. Det är i stort sedt Richardsons, Fieldings och Rousseaus anda, som behärskar romanlitteraturen. Endast enstaka fenomen förebåda nya uppslag och nya stämningar.

Det är framför allt de tre kulturländerna England, Frankrike och Tyskland, som ge bidrag till familjeromanernas och de sentimentala berättelsernas världshaf. Till Sverige nå under sjuttonhundratalet hufvudsakligen de engelska och franska verken, de tyska mera sällan; Tysklands traditioner på romanens fält voro svagare och de tyska verken betecknade länge icke några viktiga insatser i den europeiska rörelsen. Först 'Werther' blef ett af de stora betydelsefulla verk, som förmå trycka sin prägel på hela samtiden. Medan den engelska och franska romanliteraturen vid sekelskiftet mattas och upprepar sig i allt sterilare former, tilltar den tyska och ger nya uppslag, som få betydelse, äfven om det konstnärliga uttrycket icke är stort.

Den svenska romanlitteraturen, som under denna tid till största delen består af öfversättningar, befinner sig i jämn

[1] 'Den sista Heloisa', 1—2, 1800; 'Lord Edvard Bomstons kärlekshändelser af J. J. Rousseau eller fortsättningen af hans Nouvelle Heloise', 1801. Den senare, som förekommer som tillägg till vissa franska upplagor af 'Julie', är författad af en tysk, *F. A. C. Werthes*, och sedan öfversatt till franskan.

tillväxt för att strax före och strax efter 1800-talets inbrott uppnå sin kulmen. Att ge en fullständig bibliografisk förteckning öfver alla öfversatta romaner och berättelser — af hvilka många sakna konstvärde och en del intresse öfver hufvud — kan icke vara af nöden i detta arbete. I det följande skall en öfversikt ges af alla betydelsefulla och typiska företeelser på området, en öfversikt, som, utan att göra anspråk på bibliografiens absoluta frihet från luckor, skall bli uttömmande.

Redan under frihetstidens senare år hade *F. Baculard d'Arnaud* blifvit känd i Sverige. I anslutning till Marmontel, men med ojämförligt starkare sentimentalitet, skref han korta berättelser, conter, som alla hade den mest utpräglade moraliska tendens. Richardson var hans stora ideal, och en stor del af hans berättelser betecknas också som 'histoires anglaises'. Som berättare lika väl som dramatiker uppehöll han sig helst vid de mest hjärtslitande och jämmerfulla situationer, och den uppgift han ställde för sig — och på sin tid också löste — var att röra sina läsare till ymniga tårar och därigenom beveka deras hjärtan till dygd och barmhärtighet. Hans hufvudgrepp är därför att framställa den af alla mänskor pinade och förföljda oskulden; fattigdomen och nöden höra hos honom alltid samman med det goda hjärtat, rikedomen med lasten och hårdhjärtenheten. Vare sig d'Arnaud låter himmelen inskrida till dygdens hjälp eller han föredrager att afsluta handlingen rent tragiskt, så begagnar han sig af romanintriger, som i osannolikhet och bristande realism äro ganska enastående. Hans stil är alltigenom retorisk och saknar fullständigt sanning och konkretion; de känslofulla utrop, hvari hans hjältar och hjältinnor utbryta, äro alldeles stereotypa.

Trots alla dessa fel, som göra hans arbeten odrägliga för nutida läsare, var han på sin tid oerhördt läst och högt beundrad. Första gången han nämnes i Sverige synes vara i 'Lärda tidningar' 1766 (n:r 81), då hans nyutkomna ''histoire anglaise'', 'Sidney et Silly' omnämnes från Paris och försäkras ''hedra författares sinnelag''. 1768 utkom 'Sidney och Silli' på svenska, och det hette i 'Lärda tidningar' (1768, n:r 32) att ''målningarne af dygden äro här öfverallt vackre

och intagande''. Därmed är den långa raden af d'Arnaud-öfversättningar inledd.[1] Man måste förvåna sig öfver den begärlighet hvarmed alla dessa känslofulla berättelser mottogos af den svenska allmänheten. De flesta af dessa noveller och romaner lofordades varmt i samtida recensioner. Gjörwell skrifver t. ex. om 'Adelson och Salvini' (i 'Nya Almänna tidningar' 1773, 28 april), att d'Arnaud ''med en egen både styrka och finhet uptäcker Menniskohjertats doldaste känslor och häftigaste begär. Våra begge hufvudböjelser, Vänskapen och Kärleken, äro i denna Saga afskildrade med en Kännares granskning och en Mästares Penna''; och om en i 'Svenska Parnassen' införd anekdot, hämtad ur kapten Cooks resebeskrifning, försäkrar han (Upfostrings-sälskapets tidningar' 1785, n:r 32), att ''hr d'Arnauds bevekliga föreställningssätt gifver densamma ett fördubbladt värde, och lärer intet känslofullt hjerta utan tårar kunna läsa denna anecdot''. Beundrarne af d'Arnaud gjorde sig särskildt stora tankar om den moraliska nytta, som hans skrifter kunde medföra. Om hans samlingar af historiska anekdoter heter det i 'Dagligt Allehanda' (1790,

[1] 1771 utkom 'Anna Bell'; s. å. 'Batilde' (i *J. Simmings* 'Samlingar af Vitterhets-arbeten' del 1, sid. 33—64); 1772 'Selicourt' (i *Gjörwells* Fruntimmers-Tidningar', n:r 28, till 1773, n:r 3); s. å. 'Morton och Susanna' (i 'Fruntimmers-Nöjen', n:r 1—5); 1773 'Adelson och Salvini', öfversatt af *D. Tilas*, nya uppl. 1779 och 1784; 1776 'Suzette'; 1785 'Clary' (i Tilas' 'Blandade nöjen', sid. 105—53), ny uppl. (i bokform) 1787; s. å. 'De verkeliga nöjen' (i 'Svenska Parnassen', andra kvartalet, sid 138—162), omtryckt i utvidgad form 1787; 1786 'Rosalie', öfversatt af D. Tilas; 1795 'Fanny' (förut tryckt i 'Landt-Bibliotek' 1771, del 3, sid. 13—79). — Utom dessa noveller kompilerade d'Arnaud en oerhörd mängd historiska anekdoter om ädla handlingar och rörande händelser, hvilka han utgaf i mångbandiga jätteverk med titlar sådana som 'Epreuves du sentiment', 'Les loisires utiles', 'Les Délassements de l'homme sensible'. Af det senare utkom 1786—87 en svensk öfversättning (6 delar i 3 band) under titeln 'Vederqveckelsestunder för den ömsinte, den känslofulle'. Ur 'Epreuves du sentiment' inflöto en stor mängd anekdoter i *Ristells* 'Vitterhets- och Granskning-Journal' 1778; dylika anekdoter äfven i 'Svenska Parnassen' 1784—86. Denna d'Arnauds metod att bearbeta historien till moraliserande anekdoter finnes framställd som teori i en uppsats af honom, tryckt i 'Linköpings Allehanda' 1797, 22 nov.; enligt denna är hvarje annan form af historiskt studium omoralisk. I 'Svenska Parnassen' 1784 (stycke 3, sid. 95) förklaras, att en dylik anekdotsamling »lämpar sig att hos ungdomen utså från till goda gärningar.... Men icke blott ungdomen, utan ock känslofulla menniskor af alla åldrar och stånd böra läsa och betrakta dessa Anekdoter, som med Historiens intresse förbinda nyttan af den vigtigaste moral och behaget af en naturlig vältalighet.» — Ännu 1802 kollisionsannonseras i 'Dagligt Allehanda' (n:r 39) 'Les loisirs utiles'. — På franska utbjudas alla d'Arnauds arbeten ständigt till salu.

n:r 225), att genom deras läsning skulle ''läsarnes hjertan småningom beredas till dygd, och framdeles af historien, liksom biet af blomstren, hämta sig de grundsatser och öfvertygelser, hvarmedelst de kunde blifva gagnelige för det allmänna och nyttige för sig sjelfve''.

Emellertid hade d'Arnauds berättelser äfven motståndare. Tidskriften 'Fruntimmers-Nöjen' (1772), i hvars program (se n:r 1) det ingick att publicera d'Arnauds berättelser, meddelade i n:r 5, att flera vittra läsarinnor klagat och funnit d'Arnauds 'Morton och Susanna' ''nog tragique och bedröflig''; redaktionen utlofvar också glädtigare ämnen. — I 'Stockholmsposten' 1785, n:r 274, klagas i en välskrifven kritik af 'Svenska Parnassen' öfver att d'Arnauds berättelser där fått inflyta.[1] Och i den polemik, som utspann sig 1794 i 'Stockholmsposten' mellan tidningens teaterrecensent, Thure Wennberg, å ena sidan och Carl Stenborg och D. G. Björn på den andra om en dramatisering af d'Arnauds 'Adelson och Salvini', häfdas äfven d'Arnauds undervärdighet som skribent, bl. a. med stöd af La Harpes auktoritet (n:r 224). Dock kunde ännu så sent som 1813 en af d'Arnauds noveller, 'Batilde' — hvilken öfversatts redan 1771 — utgifvas i en ny upplaga; i romantikens hufvudorgan, 'Svensk Literatur-Tidning' (1813, n:r 29) talades det då om d'Arnauds ''bekanta, matt sentimentala, med tankstreck rikligen försedda manér''.

På den svenska litteraturen har d'Arnaud knappast haft något större inflytande, ehuru hans popularitet är starkt symptomatisk för *Lidners* samtid. Lidners metod att besjunga sorgliga händelser och hopa rörande effekter erinrar mycket om d'Arnaud; i hans 'Yttersta Domen' finner man också bland de uppståndna olyckligt älskande, vid sidan af Goethes 'Werther' och Rousseaus 'Julie', två tragedifigurer från d'Arnaud, grefve de Comminges och Adelaide. Ett vittnesbörd om dessa båda författares beröringspunkter är, att äfven d'Arnaud förhärligat grefvinnan Spadaras (eller Spastaras) offerdöd

[1] Alldeles samtidigt läses i 'Dagligt Allehanda' (1785, n:r 273), att 'Svenska Parnassen' innehåller tvenne »högst intressanta och äfven helt nya anecdoter af den för sin passionerade skrifart bekante Hr D'Arnaud.»

i en berättelse, som förekommer i hans 'Anecdotes diverses'.[1] Den stora skillnaden är dock, att Lidner var en gestaltande konstnär af rang och som sådan öfverlägsen en författare af d'Arnauds kraftlösa typ.

Ett par svenska efterbildningar af d'Arnaud sågo äfven dagen. I 'Dagbladet: Välsignade Tryckfriheten' (1781, n:r 95—98) förekomer en ''ängelsk historia'', 'Oskulden', som visserligen insändts af ett fruntimmer såsom öfversättning från engelskan, men enligt den i n:r 93 publicerade korrespondensen med utgifvaren, major Lund, med all sannolikhet är ett svenskt original. Berättelsen imiterar d'Arnauds stil ganska illusoriskt, och har ingen större märkvärdighet. En 1786 utkommen anekdot om en ädel handling, som en svensk officer utfört under trettioåriga kriget och hvarför han skördat himmelens lön[2], är också troligen en inhemsk motsvarighet till d'Arnauds historiska anekdoter. — Vida betydligare är *G. A. Sederholms* försök att träda i d'Arnauds fotspår. Den 1785 i 'Svenska Parnassen' tryckta berättelsen 'De verkliga nöjen' utgaf nämligen Sederholm 1787 i omarbetad och väsentligt tillökad form.[3] Han hade nämligen funnit den i d'Arnauds novell förekommande olyckliga och dygdiga unga flickan alltför klent belönad, då berättelsens hjälte nämligen öfverger henne för att enligt sin moders vilja gifta sig med en annan; i sin fortsättning låter han henne därför efter flera märkliga kompliceringar förenas med hjälten, sedan denne blifvit änkling i sitt första äktenskap. Sederholms fortsättning når fullständigt upp till originalet i förtjänster och företer flera situationer, där personernas ömhet, dygd och känslofullhet framstå i klar dager. Den allt uppoffrande kärleken och den innerliga vänskapen utöfva båda sin makt öfver de handlandes hjärtan med en suveränitet, som af sentimentala sinnen uppfattades som den sublima dygden själf. I stilen förenar sig inflytandet från d'Arnaud med det från Lidners upprördt afbrutna och fantastiskt impressionistiska retorik. Alldeles tydligt märkbar är påverkningen från Lidner i det

[1] Denna öfverensstämmelse påpekas i 'Tryckfriheten Den Välsignade' 1783, 10 nov.

[2] Titeln är: 'Den lycklige officeren', Götheborg, Lars Wahlström.

[3] Af de 54 sidorna i Sederholms opus äro endast de 25 första af d'Arnaud.

utbrott af stridiga känslor, hvari hjältens maka ger sin häpnad och förskräckelse luft, när hon får höra talas om den unga, dygdiga flicka, som gått i kloster för att icke stå i vägen för hennes lycka.[1] En särskild fråga blir dock sedan, i hvilken mån denna Lidners stil beror på inflytande från d'Arnaud, hvars drama 'Comte de Comminges' han, såsom redan nämnts, satte vid 'Werthers' och 'Julies' sida. Undersökningen af Lidners ställning till d'Arnaud liksom af hans litterära förebilder är ju ännu alldeles ogjord, och det är därför svårt att afgöra hvad som är utifrån tillägnadt och hvad som är det djupt personliga i hans utomordentliga och geniala skaldskap.

En annan fransk författare till starkt moraliserande familjeromaner i engelsk stil var den sedermera som bisarr mångskrifvare och äfven som pornografisk författare ryktbare *N.-E. Restif de la Brétonne*, hvars excentriska produktion på sin tid intresserade Schiller och Goethe och ännu i dag har beundrare. I Sverige var Restif ganska känd, och man finner redan på 1770-talet flera af hans böcker annonserade till salu: 'La famille vertueuse', 'Lucile', 'Le pied de Fanchette', 'Le paysan perverti', 'Les Gynographes', under 1780-talet äfven 'La Mimographe', 'La femme dans les trois états', 'L'Ecole des pères', m. fl. I svenska öfversättningar utkommo tvenne romaner af honom. 'Den dygdiga slägten', Restifs debutarbete, en engelsk brefroman, utgafs i tre delar 1780—83 i öfversättning af *J. S. Ekmanson*.[2] Den arkvis utgifna romanen[3] förklaras i anmälningen ('Dagligt Allehanda' 1780, n:r 38) vara tjänlig "til dygdig eftersyn för det täcka könet", och i en recension i 'Stockholmsposten' (1782, n:r 149) heter det, att den "med säkerhet kan lämnas et ungt fruntimmer i händer". — 1785 utkom 'Lucile eller Dygdens framsteg' i öfversättning af *D. Tilas;* denna novell behandlar en variant af Pamelas historia med ovanlig realism. — Restifs senare produktion torde dock ha öfver-

[1] Sederholms skrift har f. ö. hämtat motto och ett par citat i texten från Lidners 'Året 1783'.

[2] 1784 utkom en ny upplaga åtminstone af första delen.

[3] Se 'Dagligt Allehanda' 1780, n:r 61.

tygat hans svenska beundrare om att han icke var någon lämplig författare för unga flickor; i 'Stockholmsposten' 1797, n:r 93, finner man såsom 'Litteraire nyhet' några notiser om honom, hvari han framställes som ett genialt original och hans nyss påbörjade 'Le coeur humain dévoilé' omtalas som ett motstycke till Rousseaus 'Confessions'; i en tidigare citerad uppsats om romanläsning i 'Nytt och gammalt' (1799, 3 april) nämnes han som Richardsons och dygdens mest extrema motsats.[1]

Öfriga franska familjeromaner, som under 1700-talets sista decennier, utkommo i svenska öfversättningar, äro samtliga obetydliga och obskyra verk.[2] Mera betydelsefulla voro de engelska verk, som i allt större utsträckning funno väg till Sverige. Öfver hufvud mister det franska språket vid sekelslutet sin absolut dominerande ställning; engelska böcker lika väl som tyska börja dyka upp i bokhandelsannonserna, och år 1797 kan man t. ex. i magister Silfverstolpes boklåda finna en stor kollektion engelska romaner på originalspråket. (Se 'Dagligt Allehanda', n:r 271; vidare samma tidnng 1801, n:r 133, där nästan alla Englands klassiska verk på romanens område utbjudas.)

Bland de engelska förvaltarna af Richardsons och Fieldings traditioner hade Mrs Haywood redan under frihets-

[1] Troligen på grund af ett i 'Nytt och gammalt' 1798, 12 december, förekommande meddelande om hans 'Monsieur Nicolas ou Le coeur humain dévoilé', samma arbete, som Schiller omtalar i ett bref till Goethe såsom högst intressant.

[2] I kronologisk följd: 1772—73 'Det olyckliga fruntimret, eller Elisabeth Windhams bedröfveliga öden' (utgör hufvudinnehållet i tidskriften 'Brefväxling emellan tvänne fruntimmer'), en sentimental 'histoire anglaise', hvars original för titeln 'La femme malheureuse'; 1776 'La nouvelle femme eller Det förförda men förbättrade fruntimret', en engelsk brefroman; 1785 'Carolina och Julia', en »conte moral»; 1787 'Sophia de Francourts historia', öfversatt af *C. L. Stålhammar*, en moralisk sällskapsroman, hvars original af Grimm ('Correspondance', del 8, sid. 17) tillskrifves markis *La Salle*, af Quérard akademisten *B. J. Saurin*; s. å. 'Allenhouse eller Lady Kilmars historia', en kortfattad »histoire anglaise»; s. å. 'Hertiginnan af C**', en »conte moral» ur madame *de Genlis*' 'Adèle et Théodore' (Madame de Genlis, som i anslutning till Marmontel skref en otalig mängd berättelser för ungdom med direkt pädagogiskt syfte, blef i Sverige mycket känd; detta 1787 utkomna utdrag ur hennes hufvudverk är den första svalan, och åren 1802—23 utkommo i Sverige ett trettiotal Genlis-öfversättningar och Genlisupplagor); 1793 'Margaretha, grefvinna af Rainsford', en sentimental 'histoire anglaise'; 1794 'Carolina von Lichtfeld', af *Elisabeth Montolieu*, öfversatt af *C. L. Stålhammar*.

tidens sista år nått till Sverige. 1776—77 utkom *H. Brookes* 'Menniskohjertats eller Juliette Grenvilles historia'; 1797 trycktes denna roman i ny öfversättning af *L. J. Chenon*.[1] Icke mera betydande som författare var den ifrigt moraliserande Mrs *Charlotte Lennox*, hvars 'Henriette', såsom tidigare nämnts, rönte den äran att tillskrifvas Fielding i 'Lärda tidningar' (1760, n:r 57). 'Henriette' utkom i svensk öfversättning 1781—82, och en annan af hennes romaner trycktes 1785 med den kostliga titeln 'Sophia, eller dygdens och behagens seger öfver skönheten; sedolärande, dock ej torr roman'. Om denna skref Gjörwell i 'Upfostrings-sälskapets tidningar' (1786, n:r 17): ''En stor del af händelserna passera på Landet, och des enfald ger et landtlikt behag åt hela sammansättningen, som därigenom hos hvarje känslofull Läsare bör gjöra et så mycket angenämare intryck.'' Gjörwell representerade som man ser den lätt tillfredsställda delen af publiken, när endast romanens moralitet var obestridlig.

Men en helt annan betydelse hade en annan engelsk romanförfattare, *Oliver Goldsmith*. Hans 'Vicar of Wakefield' är en af 1700-talets förnämsta romaner och en förelöpare till 1800-talets mest klassiska byberättelser. Ämnet hade en särskild tjuskraft för den sentimentala tidsåldern, och en del af bokens popularitet torde bero på det stoffliga — en familjekrets på landet, fattig och svårt pröfvad, samlad kring härden, och så den hårda och hjärtlösa stora världen som mörk bakgrund till denna tafla af huslig lycka och inbördes kärlek — men härtill kommer en konstnärlig form, som höjer 'Vicar of Wakefield' till de stora diktverkens nivå. Den humor och lätta ironi, hvarmed Goldsmith som den öfverlägsne psykolog han är betraktar sina figurer, den fina artistiska blick hvarmed han uppfattar situationerna, ge romanen en konstnärlig halt, som den osannolika och allt annat än oklanderliga intrigen icke kan i nämnvärd mån förstöra. Goethe har i 'Wahrheit und Dichtung' gifvit en oöfverträffad karaktäristik af Goldsmiths verk, och hans egen

[1] En ganska afböjande rencension af romanen inflöt i 'Journal för svensk litteratur', 1797, sid. 342.

skildring af Sesenheim-idyllen i självbiografien har, såsom Max Koch anmärkt[1], lånat drag från den beundrade romanen.

Till Sverige nådde 'Vicar of Wakefield' troligen ganska tidigt; redan i början af 1770-talet — originalet var af 1766 — påträffar man den som bokhandelsartikel både i Stockholms- och Göteborgstidningar, på engelska och någon gång äfven på tyska eller franska. 1782 utkom den i öfversättning af den som Werther-öfversättare bekante *Weste* under titeln 'Land-Prästens i Wakefield lefverne; skrifvit förmodeligen af Honom sjelf'. Vittnesbörden om hur Goldsmiths mästerverk mottagits hos oss äro icke många. En recension öfver boken infördes i 'Dagligt Allehanda' (1783, n:r 93) och 'Upfostrings-sälskapets tidningar' (1783, n:r 10). I denna heter det, att bland den mängd af dåliga romaner, som läsas och skrifvas öfverallt, och hvaröfver man klagar, finnas äfven sådana, som icke blott roa, utan äfven ''bibringa en sund moral, föreställd genom Caracterer, tagne utur Naturen''. En bok af detta slag är den föreliggande. ''Inga chimeriqua Caracterer, inga marionetter, inga Kärleks-narrar, som aldrig existera utan i Författares hjernor förekomma här''; händelserna äro på en gång hvardagliga och intresserande, utförda i en munter, otvungen och manlig stil, så att en läsare, som har känslor, försättes in i personernas egen ställning. — Efter en kort karaktäristik af hufvudpersonerna omtalas, att arbetet gjort lycka i andra länder, ''där den gode Smaken är införd'', och att dess författare är ''Hr Goldsmith, en af Englands goda Poeter''.

Denna föga märkliga recension, aftryckt i två tidningar, är, så vidt jag har mig bekant, allt hvad den svenska kritiken och litteraturen hade att förmäla om ett verk af denna rang. Den ende af tidens store författare, om hvilken man vet att han betraktat 'Vicar of Wakefield' med den beundran, som verket förtjänar, är Thorild, som i några hänförda rader om 'Werther' jämställer dessa båda romaner.[2] Med all önskvärd klarhet belyser detta faktum den negativa hållning, som

[1] 'Über die Beziehungen der englischen Literatur zur deutschen im achtzehnten Jahrhundert', sid. 26.

[2] Franzén hade dock, enligt Castréns biografi, sid. 154, läst Fieldings och Goldsmiths romaner vid sin ankomst till England.

den gustavianska tidens vitterhet intar till romanen; naturligtvis måste denna ensidighet ha ett mycket fördärfligt inflytande.

Den högre vitterhetens brist på intresse springer så mycket mera i ögonen vid sidan af den ifver, hvarmed den stora allmänheten tillägnade sig Goldsmiths roman. Af densamma utkommo nämligen nya upplagor 1788 och 1795, och 1798 trycktes en engelsk upplaga i Uppsala. — Öfver hufvud synes Goldsmith ha varit ganska väl känd i Sverige.[1]

Ännu större popularitet än Goldsmith fick en annan engelsk författare, *Sterne*. I fråga om själfva romanformen intar Sterne en ganska isolerad plats i den engelska litteraturhistorien. Hos honom upplöser sig den fasta och enhetliga form, som Richardson och Fielding gifvit romanen; subjektiviteten, godtyckligheten upphöjes till princip, utvikningar, reflexioner, idéassociationer bryta berättelsens kedja: det stoffliga har för honom mindre intresse än det personliga — ett förhållande, hvarur man skulle kunna abstrahera en definition på den Sterneska sentimentaliteten så god som de flesta. Men om han i sin teknik bygger på äldre författare, på Rabelais och Cervantes, så var den anda, som sväfvade öfver hans båda ofullbordade arbeten, för sin tid ett non plus ultra af pikant tidsmässighet — man skulle kunna jämföra det intryck den gjorde med effekten af Heines revolutionärt-romantiska resebilder. Och ännu i dag berör oss Sterne som en af 1700-talets modernaste författare.

Känslosamheten, den svärmiska beundringen af oskulden och dygden, förhärligandet af barmhärtigheten — allt detta fanns i litteraturen före Sterne, och så till vida har han endast skapat ordet "sentimental" och icke begreppet. Men om man i begreppet sentimentalitet inlägger en bibetydelse af själfiaktttagelse, af själfbespegling, af en känsla, som icke naivt värderar objektet, utan samtidigt värderar objektets förmåga att

[1] Ur hans 'Citizen of the World', ett slags engelskt motstycke till 'Lettres persanes', trycktes utdrag i 'Hvad nytt? Hvad nytt?' 1783 (n:r 173—74, 181—82), och i bokform såsom 'Brefväxling emellan en Chines i London och dess vänner i Östern'. (Göteborg 1786, 211 sid.). — I pressen trycktes ofta smärre berättelser o. d. af honom; i 'Stockholmsposten' 1794 (n:r 157) t. ex. en orientalisk saga 'Asem', i samma tidning under 1800-talets första år flera stycken af honom (t. ex. 1807, n:r 46).

framkalla sensationer hos det egna subjektet, så är Sterne sentimentalitetens store lärofader. Tåreflödenas rikedom sammanhänger på det intimaste med denna sinnesstämning; de sentimentala tårarna stiga som bekant lättare i ögonen än alla andra, men de rinna icke blott af medlidande öfver en annans olycka, utan också af ofrivillig rörelse öfver den egna ädelheten, de rinna icke blott af sorg öfver den egna olyckan eller smärtan, utan af innerligt medlidande med — en själf! I detta slags sentimentalitet ligger en personlighetsklyfning, alstrad af reflexionen; den är en följd af den tidigare känslofullhetens ständiga predikande af dygd och barmhärtighet, hvilken förorsakat att dessa egenskaper mist sin naivitet, sin oafsiktliga omedelbarhet. Sterne gaf denna stämning klassisk form i 'Tristram Shandy' (1759—67) och framförallt i sin 'Sentimental Journey' (1768), och därifrån influerade denna sentimentalitet i fullt utvecklad form hela den europeiska litteraturen.

I sentimentaliteten låg en själslig rikedom, som hos Sterne är imponerande. Han säger på ett ställe i sin känslosamma resa, att han beklagar en man, som kan resa från Dan till Berseba och säga: allt är tomt och öde. I själfva verket var det stora hos honom den själfullhet, hvarmed han betraktade sin omgifning och som gaf äfven det ringaste och hvardagligaste djup betydelse. Förmågan att upplefva, det är den poetiska grundkraften hos honom. Ingenting är likgiltigt, alla ting och mänskor tala till hans hjärta. Om Yorick köper en resvagn eller frågar en kramhandlerska om vägen till teatern, så gestalta sig dessa enkla händelser till verkliga upplefvelser, till själsliga dramer eller komedier; för att nu icke tala om ett sådant äfventyr, som att en tiggare förgäfves ber honom om en slant: det är mänskans hybris, syndafall, ånger och ruelse samt hennes upprättelse, allt sammanträngdt i en ram af en värdshusgård i Frankrike och en paus i resan. — Men å andra sidan låg något upplösande och försvagande i den själsliga själfobservation, hvars mästare Sterne var, ja något direkt sjukligt. För en mindre kraftfull natur än Sternes kunde verkligheten lätt upplösas i subjektiva stämningar, märglösa och stereotypt egoistiska genom det ständiga

sysslandet med det egna jagets alla underverk. Sternes mänskokännedom och verklighetssinne, hans utomordentliga humor och hans rörliga kvickhet voro egenskaper, som efterföljarna hade svårare att tillägna sig än hans sentimentala maner; och det är dessa brister, som skapa en klyfta mellan honom och t. ex. hans svenska imitatörer. Humorn och satiren var hos Sterne en reaktion mot den tidigare, naiva och seriösa sentimentaliteten, men denna sida hos honom undgick alldeles en mängd af hans beundrare.

De första underrättelserna om Sterne, som anlände till Sverige, voro troligen de notiser om honom, som lästes i Gjörwells 'Svenska Mercurius' 1764 och 1765. En 1764 införd notis (sid. 480) omtalar klandrande hans satiriska predikningar; 1765 (febr.) aftrycker Gjörwell däremot ett berömmande uttalande om hans 'Sermons' ur 'Göttinger Anzeigen', och sluter däraf: ''Således måste Hr Sterne ej vara en så aldeles fördömelig Man, som han af många utgifves före.'' Om hans 'Tristram Shandy' heter det på samma ställe att det är ''en bok, uti hvilken en ganska besynnerlig Ande är rådande''. I maj inflyta nya uppgifter om denna märkliga roman, och nu är Gjörwell hågad att ånyo byta mening; han säger: ''Hr. Lor. Sterne . . . måste dock vara en besynnerlig Präst, efter han är en så underlig Autor. Af sin fast obegripliga, men likafult narragtiga Roman, kallad: The Life and Opinions of Tristram Shandy har han i år utgifvit Dell 7 o. 8. Fåfängt letar man i densamma ordning och följder, det ena utur och efter det andra. Ingalunda.'' Med indignation citerar Gjörwell därpå Sternes skämtsamma förklaring, att han börjat sitt arbete utan plan och sätter sin lit uteslutande till försynen.

Man kan sålunda antaga, att Sternes maner till en början mest förbryllat och förvånat läsarna. Under 1760-talet och början af 1770-talet synas hans verk också icke ha varit kända i någon större utsträckning.[1] På slutet af 1770-talet börjar däremot hans popularitet; både 'Tristram Shandy' och 'Sentimental Journey' bli vanliga i bokhandelsannonserna i

[1] 1772 förekommer 'Sentimental Journey' på tyska annonserad i 'Almänna Tidningar' (n:r 153), men detta förefaller ganska enastående.

franska och stundom i engelska upplagor. 1777 förekommer i 'Tidningar utgifne i Uppsala' (aug., sid. 244) en mycket berömmande uppsats om honom med anledning af hans 1775 i London utgifna 'Letters' — han hade aflidit 1768 —; ett utdrag ur densamma torde vara på sin plats. Om brefven heter det: ''Ehuru sent de äro komne till vår kunskap tro vi oss dock böra annoncera dem i anseende till auctorn, som är en af Ängelands namnkunnigaste författare i dessa sednare tider . . . Åtskillige af våra läsare torde redan känna Sternes arbeten. Hans Tristram Shandy är en roman den narraktigaste af alla, som skaffat auctorn namnet af den ängelska Rabelais. Den fransyska hade åtminstone icke mera qvickhet och burlesque, och mycket mera grofheter. Skada att sederne och blygsamheten så mycket deruti äro stötta. Voyage sentimental . . . är ett annat arbete, icke mindre läst och älskadt. En särdeles kännedom af menniskohjertat och dess passioner, ömhet om menskligheten och den förtryckta dygden, en qvick och lekande imagination, men så flygtig, att läsaren genom underliga afbrott förlorar ofta sammanhanget af berättelsen, och ändteligen en glad skrifart göra denna Voyage sentimental till ett värk af ett besynnerligt utseende. Åtskilliga hafva sökt imitera Sternes skrifart, hr Wieland torde dock vara ibland de få, som gjordt det med framgång.'' Efter denna karaktäristik meddelas till slut biografiska data.

Under århundradets två sista decennier och strax efter sekelskiftet har Sterne tillhört de mest lästa och beundrade författarna; man finner i pressen öfverallt öfversatta utdrag ur hans arbeten.[1] 1790—91 utkom 'Yoricks känslosamma resa igenom Frankrike och Italien' i två små band, öfversatt från

[1] I 'Nytt och gammalt' (1783, n:r 36, 1786, n:r 78) förekomma utdrag ur 'Resan' och andra skrifter; i 'Afton-Bladet' (1784, n:r 23 och 28 och flera följande nummer) meddelas talrika och vidlyftiga utdrag; i 'Götheborgs Tidningar' (1784, n:r 36) tryckes Sternes 'Utkast til sin egen Lefvernesbeskrifning', i samma tidning (1795, n:r 127, 134, 145, 151 och 1796, n:r 24) en samling 'Memorabilia ur Sterne'; 'Samlingar för hjertat och snillet' (1789, stycke 4, sid. 94—104) innehåller ett utdrag ur 'Yoricks och Elizas brefväxling', som aftrycktes i 'Nytt och gammalt' (1795, flock 12, sid. 260 och 285); i 'Verldsborgaren' (1792, sid. 287 och 316) trycktes 'Reflectioner af Sterne'. — 'Stockholsposten' (1791, n:r 214) innehåller en 'Berättelse i Sternes smak'.

engelskan af kamrer *J. S. Ekmanson*[1]. Öfversättningen blef föremål för en recension i 'Stockholmsposten' (1791, n:r 169 och 171) af Kellgren, hvari öfversättaren klandras för flera oriktiga och osvenska ställen i sitt arbete.[2] För Sterne synes Kellgren ha varit föga entusiastisk, ehuru han yttrar sig ganska försiktigt: ''Sternes auctorliga gåfvor, sådane som de i detta arbete framlysa, vilje vi icke bestrida, ehuru det kunde lämpas på dem, hvad Sallustius säger om Athiensernes bedrifter: aliquanto minores tamen, quam fama feruntur.''

Ekmanson införde i 'Dagligt Allehanda' (1791, n:r 178) ett svar, där han försöker bemöta de språkliga anmärkningarna, och indigneradt anför Kellgrens här ofvan citerade omdöme om Sterne: ''Hvilket fint försök att undergräfva den odödlige Sternes allt hitintill oklandrade anseende!'' — Äfven Thorild vände sig mot Kellgrens recension i sin 'Critik öfver Critiker' (del 3, sid. 22—23); han skrifver: ''En annan vitter medborgare gaf oss derpå et snilles-verk af *Sterne*, hvilken Engländarne kalla the Inimitable, och af hvars Sentimental Jorney [sic!] jag anser en öfversättning för det finaste konststycke. *Ni*, fejade strax ihop ur denna täcka boning en liten sophög af fel; och såg ej en skymt af alt det vackra och underbara som blänkte omkring er, då ni fejade!'' Thorild klandrar alltså hos Kellgren icke blott att han i en retsam och öfversittaraktig ton förlöjligat de fel, han funnit i öfversättningen, ehuru denna enligt Thorilds mening, lät sig ''rätt väl läsas'', utan han ställer honom först och främst

[1] På första delen är öfversättarens namn icke uppgifvet, och förordet undertecknadt 'Sat!', men på den andra delen läses öfversättarens både namn och titel. — Ordet »känslosam» bildades af Ekmansson som öfversättning för »sentimental».

[2] Kellgrens klandrande stränghet mot öfversättningen, som, utan att vara mönstergill, är vårdad och vittnar om aktningsvärda försök att återge Sternes nervösa och uttrycksfulla stil, har säkerligen berott på ett ställe i företalet, där öfversättaren i Thorilds anda yttrar sig om recensionsväsendet. Stället lyder: »Men — vare det sagdt utan anstötlighet — ensidiga stympade recensioner, myndiga obeskedliga omdömen, förtjäna väl intet annat svar, än ett stillatigande förakt. Ett bitterfint smidigt recensent-väsende, som döljer sina klor uti en sammetslen kattfot, är ett lika så föraktligt ting, som en diger kritikakler, hvilken med myndig ton utropar sitt vanliga magtspråk: 'det duger ej — det är dumt — har man intet bättre att säga, så gjorde man bättre att tiga' — och just där en känslofull, öm ock god själ finner skönhet, tillfredsställelse och nöje.»

till ansvar därför, att han, som kritiker, uteslutande uppehållit sig vid bristerna i öfversättningen, i stället för att för sina landsmän påpeka "alt det vackra och underbara som blänkte" i Sternes mästerverk. Det är därpå han syftar när han fortsätter: "Huru skall det som är godt, det som är ädelt i Nationen, någonsin upstiga, om vi så läte oss evigt irras af desse från all gudomlig Rättvisa förkastade små andar, som kunna se en fläck i solen, men aldrig solen." Det synes mig uppenbart, att han här med solen icke menar öfversättarens förtjänster, som han väl icke fann så öfverväldigande, utan Sternes.[1]

Betecknande nog har Kellgren indirekt gifvit Thorild rätt, ty när andra delen af öfversättningen utkom, recenserades den på ett något annorlunda sätt[2] (1792, n:r 108 och 112). Det förklaras, att öfversättningen af denna del är mera vårdad; enstaka anmärkningar framställas, men i en mycket hofsam form, och utförliga utdrag göras, i anslutning hvartill recensenten yttrar sig mycket erkännande om Sternes kvickhet och öfriga förtjänster.[3]

Sternes andra hufvudverk 'Tristram Shandy' blef icke

[1] *Ljunggren* tyckes mig i sin framställning ('Svenska vitterhetens häfder', I, sid. 520) ta parti för Kellgren på ett alldes oberättigadt sätt. Han skrifver, vid citerandet af ofvanstående Thorilds yttrande: »Eljest anser man, att en kritik af en öfversättning just har att säga huruvida denna är god eller icke, och ju mästerligare originalet är, ju mindre öfverseende är man mot fel i öfversättningen.» Tvärt om är öppendagligt, att en kritiker vid bedömandet af ett betydelsefullt och snillrikt arbete i svensk öfversättning kunde sätta sitt kall högre än att förhåna en del öfversättningsfel, som icke ha alltför mycket att betyda (i synnerhet som flera af dessa anmärkningar voro mycket omstridliga, t. ex. när Kellgren utdömer ordet »seglats», som han vill byta ut mot »segling» eller »sjöresa»). Det är att märka, att både Ekmanson och Thorild hyste verkligt lefvande intresse för Sterne — Thorild har känt honom redan under sin studenttid; en af de till 'Lunds Veckoblad' insända aforismerna (1780 $^{6}/_{12}$) är öfversatt ur Sterne — medan Kellgren trodde sig böra anse honom öfverskattad. — Detta är ett af de många fall, där Thorild visar sig ha en djupare uppfattning än Kellgrens småaktigt formalistiska; en ny undersökning af striden mellan Thorild och hans motståndare skulle fördela ljus och skugga på ett sätt, som betydligt afveke från den af Ljunggren gifna skildringen. — Det skulle för öfrigt kunna åtminstone ifrågasättas, om icke Thorilds stil påverkats från Sterne; af litterära mönster ligger det i hvarje fall närmast att tänka på *engelska* författares stil.

[2] Möjligen stod förändringen i ton i samband med att öfversättaren bortlagt anonymiteten

[3] I recensionen af första delen hade också ett stycke ur boken aftryckts, såsom f. ö. det allmänna bruket var, men utan alla reflexioner.

öfversatt, ehuru det tvenne gånger kollisionsannonseras ('Dagligt Allehanda' 1797, n:r 289, 1805, n:r 78). Clas Livijn — på hvars 'Lifbergs lefverne' Sterne öfvat inflytande — hade i sin ungdom påbörjat en öfversättning af denna roman, hvaraf de tjugu första kapitlen föreligga bland hans bevarade manuskript.

Däremot utkom 1797 ett urval ur Sternes bref under titeln 'Yoricks och Elizas brefvexling', och i 'Journal för svensk litteratur' (1797, sid. 347) skrefs med anledning däraf: ''Sternes värde såsom författare är längesedan afgjordt, och förmodeligen äfven af den Svenska Allmänheten för mycket kändt, för at icke gifva ett fördelaktigt begrep om allt som bär hans namn.'' I recensionen relateras Sternes bekanta förhållande till Elisabeth Draper, och om brefven heter det: ''Man finner der icke dessa vildare utflygter af en nyckfull phantasi, som så ofta träffas i en del af hans öfriga arbeten; det är blott utgjutningar af et känslofullt hjerta.'' — Vidare utgafs 1800 från Lund den 'Känslosamma resan', både på engelska och i fransk öfversättning; 1802 utgafs ett urval 'Betracktelser öfver åtskilliga ämnen' af *P. A. Granberg* och 1807 en samling 'Känslosamma bref' i två band, öfversatta af *J. Rundahl*. — Dessutom öfversattes flera af de direkta imitationer, som Sternes hufvudverk framkallade.[1]

Dylika ohöljda imitationer förekommo äfven i Sverige. I den af *Carl Lindegren* utgifna och af J. S. Ekmanson förlagda tidskriften 'Colportören' (1798) förekomma tvenne sådana. I n:r 4 och 5 läses 'Fragment af en resebeskrifning', hvari författaren alltigenom söker efterbilda Sternes maner. Mest sinne visar sig författaren ha för den sensualism, som gör sig märkbar hos Sterne, men på ett helt annorlunda fint

[1] 1797 utkom en 'Känslosam resa genom Italien, Schweiz och Frankrike'; 1801 'Fragment i Sternes smak', öfversatt från franskan (en starkt klandrande recension läses i 'Journal för svensk litteratur', 1801, sid. 150); 1802 den franske författaren *C. Hvass*' 'Känslosam resa i Schweiz', öfversatt af C. Weltzin; 1803 'Den savoyardska familjen', öfversatt af A. Gadelius, en fransk familjeroman från revolutionsåret 1793, i stilen ren imitation af Sterne. — En af Sternes engelska imitatörer var *Henry Mackenzie*, författaren till den nästan parodiska 'The man of feeling'. Ett utdrag ur denna bok trycktes 1786 i 'Nytt och gammalt' (n:r 1—2); i sin helhet utgafs den s. å. under titeln 'Den känslofulle'.

sätt än hos hans imitatör. Med det för Sterne typiska välbehaget dröjer författaren vid skildringen af de frestelser han mött i form af en vacker skjutsflicka och af dygdens slutliga seger. Alldeles samma ton råder i en berättelse 'Fragment af en Resa genom B**L*' (n:r 17, 23, 28).[1] Författaren bröstar sig där öfver sin dygd, som består i att han mött en vacker uppasserska i ett värdshus utan att ha reglat dörren till kammaren och begagnat tillfället att förföra henne. — Den kända Sterneska lystenheten, som hos honom själf alltid bibehåller en viss älskvärd grace, ter sig som simpel karrikatyr hos dessa efterbildare.

Sterne är den siste af Englands stora romanförfattare, som i Sverige uppnår en verkligt dominerande ställning. De enda som efter honom utöfva något större inflytande äro ett par författare af romantiska romaner — till hvilka jag återkomer i ett senare kapitel — samt möjligen miss *Burney*. Af henne utkommo 'Evelina' 1789 (öfversatt från franskan af *C. L. Stålhammar*)[2], 'Cecilia' 1795—97 (öfversatt från franskan af *S. D. Lundmark*) och 'Camilla' 1801 (öfversatt af *S. Malmgren*). Miss Burney, som i sina romaner följer Richardson och Fielding i spåret, synes i Sverige som i England ha skattats mycket högt. I 'Stockholmsposten' 1796, n:r 43, skrifves om 'Cecilia': ''Denna roman är olik mängden deruti, att den mera utmärker sig genom caracterer, än genom händelser, och deruti att caractererne utvecklas mera genom samtal än genom berättelser.'' 'Journal för svensk litteratur' (1798, sid. 154) berömmer samma roman för ''en djup kännedom af det menskliga hjertat, en fin caracteristik, interessanta situationer med sanning och liflighet målade och en ren sedolära''. Till bristerna hör enligt samme kritiker ''någon öfverdrifning uti målningen af comiska caracterer, brist på individualitet i de alfvarsamma''. 'Camilla' recenserades berömmande i 'Stockholmsposten' 1801, n:r 240, och i 'Dagligt Allehanda' 1803, n:r 77.

De öfriga engelska familjeromaner, som öfversattes vid

[1] Bidraget förklaras vara »insändt från Göteborg».

[2] Hennes böcker annonseras ofta till salu i franska öfversättningar under 1790-talet och i början af 1800-talet.

tiden omkring sekelskiftet, äro föga märkliga[1]; i fråga om antal träda de alldeles tillbaka för den ständigt svällande tyska romanlitteraturen.

I ett följande kapitel skall jag närmare behandla den tyska familjeromanen, som trots sin okonstnärlighet har en viss nationell karaktär; i detta sammanhang skall jag endast uppehålla mig vid en tysk roman, som intar en unik plats i den tyska romanlitteraturen genom sitt stora konstnärliga värde och sin för hela Europa ingripande betydelse: Goethes *'Werther'*.

Såsom *Erich Schmidt* i sin undersökning 'Richardson, Rousseau und Goethe' visat, är det Rousseaus stora kärleksroman, som är den viktigaste litterära faktorn för 'Werthers' uppkomst. Båda hufvudmotiven, den olyckliga kärleken och ståndsskillnaden, äro gemensamma för Rousseaus och Goethes verk. Men icke desto mindre är 'Werther' gentemot 'Julie' en nyskapelse af banbrytande art. Visserligen är 'Julie' en passionerad kärleksroman, hvari Rousseau skildrat sin egen stora kärlek, den till grefvinnan d'Houdetot, men denna skildring är dock icke tyngdpunkten i boken: 'Julie' är framförallt en moraliserande roman, en tendensskrift med uppgift att predika sin upphofsmans åsikter. 'Werther' bryter för första gången med romantraditionen i detta afseende: det är en psykologisk roman, den har ingen moral och ingen tendens. Just på grund af denna sin ställning *öfver* allt hvad moraliska föreskrifter och maximer heter framkallade den en så utomordentlig sedlig indignation: man fann icke självmordet fördömdt och ogilladt i romanen, och drog däraf den slutsatsen att det förhärligades. Goethe författade under trycket af opinionen det motto, som trycktes på 1775 års upplagas titelblad: ''Sey ein Mann und folge mir nicht nach''

[1] Den mest betydande torde vara 'Berget Henneth' af den konsekvente Richardson-efterbildaren *R. Bage*, öfversatt af L. J. Chenon 1796; de öfriga äro: 1790 'Det goda hjertats seger eller Francisci Wills historia', en af Goldsmith påverkad roman, som 1799 trycktes på engelska i Uppsala ('The triumph of benevolence'); 1795 *E. Griffiths* 'Lady Julie Harleys historia'; s. å. *E. Inchbalds* 'Presten Dorriforths historia'; 1797 *F. Coventrys:* 'Lilla Pompe eller en knähunds lefnadslopp'; 1798 'Den vänkära Don Quixote'; 1800 *E. Rowes* 'Dygdens seger öfver frestelsen'; 1801—02 *A. M. Bennets* 'Rosa eller Tiggarflickan och hennes välgörare'.

— en eftergift åt den omogna allmänheten, som verkar som en anakronism.

'Werther' är den första psykologiska romanen i modern mening. Den är upplefd, icke iakttagen och konstruerad, den är lyrisk, ty den ger själsstämningar, som endast den lyriske skalden förmår gripa i deras ilande flykt. Alla mänskoöden, som sjuttonhundratalsromanen för fram för våra ögon i brokig mängd, äro skildrade utifrån, om än så trovärdigt, de äro sedda med klara ögon och med rationell romanteknik inpassade i ett stort sammanhang; 'Werthers' öde är dels upplefvadt af författaren, dels uppfattadt med vännens bäfvande medkänsla, skådadt med smärtsam rysning i en intuitionens stund. Lifvets omedvetna djup nås icke af hvardagslogiken; ett mänskoöde som Werthers kan poetiskt tolkas, men icke fattas i klara formler. Ur denna synpunkt är 'Werther' den första verkligt *realistiska* romanen: den klarhet och logik, som rådde i sjuttonhundratalsromanens mänskouppfattning och mänskoskildring, var ju vunnen genom att konsekvent se bort från allt det dunkla, omedvetna, nervösa i mänskonaturen, hela denna aldrig klart belysta värld af stämningar och känslor, hvarur det medvetna lifvets tinnar höja sig i solljuset. I 'Werther' var för första gången en mänskas hela existens gifven, stämningslifvet, dagern öfver världen, icke blott sinnenas och förståndets upplefvelser, utan nervernas, lynnets, känslans. Naturens lif är därför med i romanen, i sin dunkla samhörighet med mänskans. — Kunskapsprincipen för denna mänskoskildring är följaktligen en annan än förut; den är icke rationell, utan intuitiv. Med germansk innerlighet är lifvets under speglad i en själ, som biktar sig i bref till en bestämd mottagare; den äldre brefromanen med olika brefskrifvare och olika mottagare är i jämförelse därmed en tom, utvärtes apparat, där alla det individuella lifvets lönligheter förflyktigas. Dess motivering, dess händelseutveckling kan icke bli annat än ytlig, groft skematisk; den når aldrig ner till de djup, där vårt verkliga öde bestämmes; existensens rötter, de lifsprocesser, hvarpå själens hälsa och sjukdom beror, de höra mörkret och tystnaden till. Konsten kan, trofast lyssnande, återge dessa

själsliga dramer, men den kan icke nyktert analyserande framställa dem i verklighetens klara och kalla ljus. 'Werther' är för första gågen i romanens historia intim konst; människoskildringen har det rembrandtska ljusdunkel, som för det germanska gemytet uppenbarar mera af verkligheten än det klara solskenet.

Napoleon anmärkte som bekant i ett samtal med Goethe, att Werthers självmord onödigtvis var motiveradt med två olika skäl: den olyckliga kärleken och den kränkta stolthet. Bättre än genom detta yttrande af den kloke och klare fransmannen kan icke det nya och revolutionerande i 'Werther' belysas. I 'Werther' är det i själfva verket icke fråga om att visa motiv, tillräckliga orsaker till självmordet; en sådan konstruktion hade mycket riktigt icke behöft mer än ett af motiven, men den hade också icke visat något annat än den rationella mekaniken i författarens resonnemang om självmordet. Goethes Werther handlar icke på grund af klart angifna motiv — det göra endast de litterära och teatraliska självmördarna — hans självmord är den oundvikliga katastrofen i en själslig kris, som angripit det innersta i hans tillvaro, han drifves räddningslöst mot sin undergång, därför att den kraft, som låter mänskan öfvervinna lifvets nederlag och förödmjukelser, hos honom är bruten. Orsakerna till hans självmord — hvem kan ange dem? Det är hans sjuka känslolif, hans i världen hemlösa inbillning, oförmågan att finna en uppgift i verkligheten, ynglingaårens melankoli och erotiska vemod, det är allt det som lefver och rör sig och stiger som berusande stämning af svärmeri och smärta ur 'Werthers' odödliga sidor. Den fåvitske tror sig kunna gripa ut ett par trådar ur denna väfnad, där allt hänger samman som världsväfven själf; Napoleons rent litterära, ingenjörsmässigt argumenterande synpunkt — största möjliga verkan med minsta medel — är en rest af en formalistisk schackspelspsykologi, hvars skematism till slut dödade intresset för den af honom älskade stora tragedi, där den härskade.

Det demoniska intryck som 'Werther' gjorde på sin samtid — utom på den äldre generation, hvars själslif förstelnats i sjuttonhundratalets maximer och allmänna idéer —

berodde naturligtvis på den gripande sanning, hvarmed instinkts- och stämningslifvet här återgifves i dikt. Tragediernas klart motiverade självmord hade aldrig satt pistolen eller dolken i handen på någon, lika litet som försvaren för självmordets berättigande. Men här fick själfva det känslolif, som ledde till självmord, en konstnärligt förtätad, dikteriskt suggererande form, och alla besläktade strängar hos läsaren klingade med. De självmord, som romanen förorsakade, betydde en hemsk triumf för dess konstnärliga makt: så djupt ned hade dikten icke gripit förr. Ur psykologisk synpunkt är själfva ämnets art, självmordsmotivet, icke väsentligt; det kunde lika väl ha varit ett annat sinnestillstånd, en annan själsutveckling, som med hela sin vegetation af dunkla känslor, af stämningar och handlingar fått konstnärligt uttryck. Men att det blef Werthers öde, som först fick poetisk tolkning, är dock icke öfverraskande; det beror på samma orsaker som att det är de patologiska fallen, som för den medicinska vetenskapen äro de lärorikaste. I denna extrema gestalt uppenbarade sig tydligast vårt lifs och vårt ödes beroende af faktorer, som tillhöra själslifvets dunkla och stämningsfödande omedvetenhet.

Till Sverige nådde 'Werther' snabbt liksom till de flesta europeiska länder. Lika litet här som någon annorstädes stod verkets enastående betydelse klar för samtiden, men det utomordentliga intresse, som ägnades detsamma, visar dock att denna roman gripit sinnena på ett djupare sätt än någon annan. Och fortfarande skall man finna bekräftadt, att den svenska vitterhetens stora representanter — likaledes med undantag af Thorild och Lidner — knappast ägnat en roman som 'Werther' någon beundran eller ens större uppmärksamhet; det är den stora publiken och en del vitterlekare af lägre rang, som visade sig ha mera sinne för Goethes snillrika ungdomsverk.

Det första meddelande om Goethe, som trängde till Sverige, förskrifver sig från år 1776, förekommer i Gjörwells 'Stockholms Lärda Tidningar', n:r 27, och uppehåller sig bl. a. vid den två år tidigare utkomna 'Werther'. Ehuru förut

citeradt[1] skall det här anföras i utdrag såsom ett kostligt vittnesbörd om den kritik, blandad med häpnad och beundran, som den äldre generationen ägnade Goethe i hans Sturm- und Drang-tid.

"*Berlin.* Hr *Joh. Wolfgang Göthe*, Jur. Doctor, är en af Tysklands originale pennor. Hans Skrifter äga en eld och en våldsamhet, som ingen ting kan emotstå. Han bevisar, han intygar åtminstone hvad han vil; men han skrifver utan reglor. Hans *Schriften* utkommo härst. förl. år, uti 2 delar i 8. De bestå af 1) Die Leiden Werthers; en roman som gjort ett ovanligt upseende så väl för sammansättningen som för Innehållet. Händelsen är sann, och under Werther ligger en högst respectable Theologs, en J— — Son, som af ärelystnad och kärlek tog i de bästa åren lifvet af sig." Om den i 'Schriften' ingående farsen 'Götter, Helden und Wieland', hvars angrepp på Wieland naturligtvis i de äldres ögon var ett helgerån, meddelas det: "Borde ej stå ibland Hr G. Arbeten." Till slut försäkras: "Hr G. har dock svåra Paradoxer, och låter Naturen öfverträffa sig i alla utbrott. Man läser honom därföre ej utan rysning och han bör läsas med varsamhet." Strax efter denna notis kunde stockholmarna själfva få tillfälle att med nödig varsamhet studera 'Werther', ty i n:r 72 annonserar Gjörwell till salu den omnämnda upplagan af "D. Göthens Schriften".

Öfver hufvud synes Goethe, framförallt genom sin 'Werther', ha ådragit sig uppmärksamheten, ty i Gjörwells tidskrifter förekomma sedermera ständigt notiser om honom.[2]

[1] Af O. Sylwan i 'Samlaren' 1900, sid. 70.

[2] I 'Stockholms Lärda Tidningar', n:r 57, läses under rubriken Weimar, att hofvet drager dit »det ena tyska snillet efter det andra», Wieland, Herder, Bertuch, »och hr Göthe, den förstes så väldige Antagonist på Parnassen, som Hof-skald el. något dylikt.» I n:r 97 meddelas från samma ort: »Hr D. Göthe, känd för sina Snille-verk, af en egen, dristig och oregelbunden art, har blifvit härstädes Geh. Legationsråd, med säte och stämma i Geh. Rådet.» År 1779, n:r 85, omtalas hans utnämning till verkligt geheimeråd och hans resa till Schweiz i hertigens sällskap. 1787 har tonens värme stigit i proportion till Goethes imponerande sociala position; i 'Uppfostringssällskapets Tidningar' för detta år, 2 nov., läses: »Rom. Hr Joh. Wolfg. von Göthe, Geh. Råd och Kammar-President hos Hertigen af Saxen-Weimar, detta så lysande Tyska snillet, gjör nu en Resa genom Italien, för at där studera Naturen och Antiquerne, har uppehållit sig här uti flera månader, och sedermera anträdt Resan til Neapel och Sicilien. Han har en Ritare med sig. Hvad hafve vi icke således af hans Hand at vänta?»

De självmord, som i Tyskland sattes i samband med 'Werther', relaterade Gjörwell ganska samvetsgrant, ifrigt varnande för den farliga lektyren.[1]

Men när dessa varningar läto höra sig, var 'Werther' redan en spridd bok i Sverige. Från och med år 1781 annonseras den ofta till salu i fransk öfversättning[2], och äfven i sin tyska dräkt importerades den säkerligen ofta.[3] År 1783 — icke 1786, som Ljunggren uppger[4] — utkom den på svenska i öfversättning af *E. W. Weste* under titeln 'Werthers Lidande'. Thorild, som redan under sin studenttid i Lund läst den med förtjusning[5], är utan ringaste tvifvel författaren till den entusiastiska rekommendation af boken som lästes i 'Stockholmsposten' 1783, n:r 278. Kellgrens i 'Nytt försök till orimmad vers' förekommande klander af Goethes konvulsioner, hvilket säkerligen var riktadt mot 'Werther', då intet annat af Goethes verk vid denna tid synes ha varit kändt, tillbakavisar han föraktligt, och med verklig skarpblick sätter han 'Werthers' germanska stämningskonst i motsats till den franska mondäna konsten. Den lilla uppsatsen lyder:

''Ach läs det — alt hvad själ och en bättre känsla har! det *lilla* snillet finner convulsioner der: det *ädlare* rörelse — stark, sann, gifvande tårar och lycksalighet. Jag vet ej: det har kanske förlorat i öfversättningen. Men ändå — om

[1] I 'Uppfostrings-sällskapets Tidningar' 1783, n:r 2, berättas om en kapten von Ahrenswalds självmord: »hans käraste Lecture var den så farligt skrifne Romanen: Werthers Leiden, och de Tragedier uti hvilka Sjelfmord förefalla..... Detta är Händelsen. Betraktelsen gör sig sjelf.» — I n:r 15 meddelas ett nytt fall, hvartill »Läsningen af den skadliga Romanen... af Hr Göthe» bär skulden. »Man kan således icke nog varna unga och i Religionen obefästade Sinnen ifrån en Läsning, som redan medfört så vådliga, mot Förnuft och Christendom lika stridande Följder.» — Nya reflexioner öfver ämnet förekomma i n:r 91 och 92 samt ett nytt självmordsfall 1785, n:r 19. — Ännu i 'Stockholmsposten' 1787, n:r 247, meddelas om samma självmord som det 1785 af Gjörwell relaterade under titeln 'Verkan af så kallade känslofulla romaner'. Man frestas ställa införandet i samband med 'Pro sensu communi's straxt förut publicerade poem och satser, jämte polemiken därom. I anmärkningarna till 'Man äger ej snille för det man är galen' hade Kellgrens yttrande om Goethes konvulsioner, afseende just Werther, upprepats.

[2] Se t. ex. 'Stockholmsposten' 1781, n:r 156, 1782, n:r 168.

[3] Se t. ex. 'Nytt och gammalt' 1787, n:r 46, där professor Lundblad utbjuder 180 volymer af Tysklands yppersta auktorer, däribland Goethes skrifter i fyra band.

[4] 'Svenska vitterhetens häfder', del 2, sid. 497.

[5] Se L. Weibull, Thomas Thorild, sid. 26.

Ni läser det utan förömmande, utan en enda af dessa själens tårar — tro Er aldrig född för den starka och högre känslan, gå och lef bland Fransosernas evigt artiga spel-scener.

Det är en förtjänst — det är et drag af känsla, smak och snille, at hafva gifvit oss Landpresten i Wakefield och Verther: det är at hafva mycket deltagit i den Gudomeliga bördan at röra och behaga, at uplyfta hjertat och tankan.''

Här som på flera andra ställen finner man Thorild medveten om rasmotsatsen på ett sätt, som gör honom till en bärare af den nationella traditionen gentemot den gustavianska tidens franska kultur, liksom han var det i rent stilistiskt afseende.[1] Att han vid denna sin opposition stödde sig på den rasbesläktade tyska och engelska litteraturen är alldeles naturligt. Det enda franska verk, som han omfattat med lika värme, är Rousseaus 'Julie' som han i anmärkningen till 'Passionerna' (1782) kallade ''en Bok utan jämförelse, för Hjertat, för hela mänskliga Lifvet, skrifven af en Vis, af en engel'', och som han likaledes ställde i motsats till den franska espriten genom tillägget ''Han [= Rousseau] gäckades mycket af Satan-Voltaire. Han gäckades evigt af Qvickhetens kalla, toma, artigt föraktliga slägte''.

För Thorild hörde 'Julie' och 'Werther' nära samman; Goethe kallade han i 'Passionerna' ''rousseauisk'' och i sitt 'Ode öfver skaldekonsten' tilltalar han skalden, 'hjertats konung', med orden:

''I Julia du himmelskt rörer,
i Werther segrande du går.''

Hos Lidner sammansmälta på samma sätt intrycken från 'Julie' och 'Werther'; dessa båda figurer låter han uppträda tillsammans i 'Yttersta domen'. Till hvilken grad 'Werther' påverkat hans fantasilif visar ett bref sådant som det han den 19 juli 1785 skref från Margretelund; öfver detta ligger en alldeles omisskännlig Werther-stämning.[2] På alldeles samma sätt identifierar han sig i inbillningen med Saint-Preux,

[1] Jämför Schücks framställning, 'Sveriges Nationallitteratur', del 6, sid. 14.

[2] Påpekadt af Warburg, 'Lidner', sid. 153.

när han 1789 i ett bref till Rosenstein, skrifvet från Finland, förklarar sig skola bege sig till Ryssland för att där med egna händers arbete förtjäna bröd till sig och hustrun, ''likasom Julias älskare hos Rousseau ville förlora sitt fosterland och uppodla en främmande jord för sin nya Heloisa''.[1]

Så intimt lefde Thorild och Lidner sig in i den beundrade 'Werther'. Kellgrens afböjande yttrande om Goethes konvulsioner har redan nämnts. Hvad Leopold angår, så känner jag intet direkt uttalande af honom om 'Werther', men hans ståndpunkt karaktäriseras af den artikel om 'Werther', som han aftryckte i sin tidning 'Extra-Posten' (1793, n:r 111). Den består af en af den danska författarinnan Charlotte Dorothea Biehl skrifven 'Brefväxling emellan förtrolige Vänner angående Werthers lidande'; ursprungligen hade den varit öfversatt i 'Upsala Academie och Stadstidning' (n:r 30—35), hvarifrån Leopold hämtade de utdrag, som han publicerade. I det i 'Extra-Posten' tryckta utdraget häfdar författaren, att ''intet utan en uppenbar partiskhet kunde beveka en man af Författarens [= Goethes] insigt at kalla en oanständig böjelse och et skamligt trotsande emot den högstes bud och vilja, lidande''. En författares afsikt måste alltid vara ''at upmuntra til efterfölgd eller afskräcka'', och boken borde ha hetat ''Die Thorheiten oder Verirrungen des jungen Werthers'. Boken vore ett uttryck för den skadliga svärmiska rörelsen i Tyskland; denna riktning brukade leda till religionsförföljelse och asketism. Sanningen är den, att ''dygden består deruti, at hålla medelvägen''; Werther är en svärmare, ''samt tillika den nedrigaste slaf af egenkärlek och stolthet''.

Denna bornerade enfaldighet tryckte Leopold af! Ja, han t. o. m. hänvisade läsarna till att läsa ''recensionen'' i sin helhet i Uppsalatidningen, ''hvilket väl lönar mödan''.

Så mottogs 'Werther' af de olika riktningarna på den svenska parnassen; den stora allmänheten inskränkte sig till att läsa och röras. Säkerligen har romanen i vida kretsar gällt som relation af verkliga förhållanden; det framgår redan

[1] Citat ur Warburgs 'Lidner', sid. 195.

af förläggarannonsens affattning.[1] Dess popularitet var så stor, att 1796 den fjärde upplagan af Westes öfversättning utkom.

Vittnesbörden om den förtjusning, som 'Werther' framkallade, äro talrika; en del af dem har sammanförts af Ljunggren i 'Svenska vitterhetens häfder' (del 2, sid. 497—505). Bland de sentimentala skalder, som i mer eller mindre tåresaliga vers besjöngo Werthers öde, voro E. P. Älf, L. P. Bagge och Georg Adlersparre. *J. Lundblad* utgaf från Lund ett häfte dikter med titeln 'Werthers första och sista stunder för Lotta'.[2] 1786 utgafs från Göteborg en liten pjäs 'Lotta, då hon en afton besökte Werthers urna'. I 'Stockholmsposten' 1784, n:r 102, lästes ett med P. P. E. undertecknadt poem 'Vid läsningen af Werthers lidande', som sedan aftrycktes i Lundblads samling af Werther-dikter. Ur den synnerligen karaktäristiska dikten må här följande vers anföras:

»Werther! Werther! dina öden
störa lugnet i mitt bröst;
du var utan hopp och tröst,
älskansvärd i sjelfva döden.
Du var häftig. — Du var kär —
din förtviflan jag förlåter —
jag beklagar dig — jag gråter —
kärlek hvad du farlig är.

Ingen konst at kallt predika
om förnuft och skyldighet —
lif och död och evighet
är ju för en usling lika.»

[1] »Det på flere utländske språk öfversatte och med begärlighet lästa *Werthers lidande* är nyss ifrån Kumblinska tryckeriet utkommit, i 2:ne delar, och har den skickeliga öfversättaren följt tyska uplagan, såsom den tilförlåteligaste, medan händelsen sig i Tyskland tildragit.» ('Dagligt Allehanda' 1783, n:r 275.)

[2] Utgifningsåret var 1786, men redan 1783 har skriften varit planerad; nämnda år förekommer nämligen ett utdrag ur skriften ('Werther till Lotta. Elegie') i 'Hvad nytt? Hvad nytt?' (n:r 15—16). En ny upplaga utkom 1791.

Denne lofsjungare af 'Werther' rör sig dock i den häfdvunna poetiska formen, då däremot en annan skald i 'Dagligt Allehanda' 1786, (n:r 173) förråder stark påverkan från Thorilds och Lidners poesi och deras engelska och tyska förebilder. Formellt är dikten icke ointressant genom den fria rytmen — uppenbart influerad af Klopstocks antika oden — som dock förbindes med rim. Titeln är endast 'Werther'.

»Fåfängt, Horatz den gyldene lyrans toner höjer,
fåfängt, hans sång trotsar äoner af år:
hvar ton et gudalikt snille röjer,
men ack! — än aldrig offrade hjertat en tår.
Dig — Werther, blott tillhör den dyrkan at njuta
som man en gråtande skönhet, och hänryckt den alt uplifvande ger.
Förbannad! den som dig, dig Helige, olycklig ser —
och med en tigersjäl, ej mägtar tårar, tårar gjuta.
Dig, — Lotta, — han odödligheten skänkt —
hans kärlek och din dygd, skall verldens gudar lära,
at man kan trotsa Cæsars ära
emot ett myrtenblad — med känslans tårar stänkt.»

Flera af 'Werthers' följdskrifter utkommo på svenska. *Reinwalds* 'Lottas bref til en vän under sin bekantskap med Werther' utkommo 1794 i två små band.[1] *P. Perrins* 'Wertherie' utgafs 1798; i en recension i 'Journal för svensk litteratur' (1798, sid. 491) förklaras romanen, trots ''många drag af snille'', vara ''snarare en matt härmning af Werther, än en pendant åt honom''. Recensenten anser boken vara skadlig, icke därför att den vore omoralisk, men därför att den innehåller ''så mycket åt inbildningen och så litet åt förståndet''; den säges ''för unga, oerfarna, veka Läsare visserligen innehålla et gift, som, för at vara doldt eller angenämt, icke är mindre farligt''. Om Goethe talas däremot i en helt annan tonart såsom ''det af ingen imitatör ännu upnådda Snille, som gifvit anledning til dess författande''. 1799 utgafs en långt betydligare Werther-imitation, *Lenz'*

[1] I 'Stockholmsposten' 1794, n:r 294, recenseras den; den säges vara »författad i en dyster och känslofull ton», och komma att tilltala dem, »som med nöje läst den bekanta romanen Werthers lidande».

'Der Waldbruder', som efter författarens död publicerades af Goethe själf i Schillers 'Horen'. Den något förkortade svenska öfversättningen har titeln 'Eremiten. Et bihang til Werthers lidande'. Den 1800 från tyskan öfversatta 'Villners lidelser, eller den andra Werther' karaktäriseras i Silfverstolpes 'Journal' (1800, sid. 628) helt kort som ''et känslosamt joller''.

Men äfven ett verk af en af Goethes tyska antagonister, den förbittrade Werther-fienden *Nicolai*, blef öfverflyttadt till svenska; 1798 utkom nämligen hans lilla enfaldiga berättelse, 'Werthers nöjen som yngling. Werthers lidande och nöjen som man'. I 'Journal för svensk litteratur', Silfverstolpes ansedda tidskrift, inflöt en utförlig recension (1798, sid. 482—91), som tar position i själfva stridsfrågan, och som nog kan betraktas som representativ för de litterärt bildades opinion. 'Werther' erkännes vara ''et mästerverk af et ibland Tysklands största snillen''. De som, erkännande bokens estetiska förtjänster, velat fördöma den af moraliska grunder, ha ''ifrån en oriktig synpunkt betraktat hans arbete''. Ty ''då han i den unga Werthers person föreställde en yngling af de ädlaste anlag, men hos hvilken, genom hans gränslösa öfverlemnande åt yran af en svärmande passion, dessa anlag blefvo utan nytta; då han lät honom i förvillelsen af sit förnuft, och i en ytterlighet af förtviflan, hvari han sjelf sig störtat, sophisticera emot Religionens, Sedolärans och Samhällsordningens bud, och sluteligen med egen hand ända et lif, som för samhället och menskligheten hade kunnat blifva så nyttigt: ville han utan tvifvel, på et kraftigt sätt, varna emot faran af passionernas välde''. Dock medgifves, att 'Werther' på unga läsare kunde göra skadliga intryck, och författaren instämmer i Lessings bekanta fromma önskan, att Goethe ''visat huru Werther kommit til en så öfverspänd caracter, och huru en annan yngling med samma naturliga anlag som han, borde förvara sig ifrån samma öde''.

Silfverstolpes — eller den honom närstående författarens — uppfattning är alltså en helt annan än den i den franska vitterheten skolade äldre generationens, men till en uppskattning af 'Werthers' betydelse som konstverk, af dess stora

mission att befria romanformen från det filiströsa moraliserandets bojor förmådde han likväl icke höja sig. Tidskriftens allmänna ståndpunkt är ju också i sin helhet den fördomsfria och grundliga tyska upplysningstidens; för den romantiska andan i 'Werther' kunde den icke gärna ha något djupare förstående.[1]

*

Inflytandet från Rousseau, Sterne och 'Werther' behärskar en liten grupp af författare till prosaberättelser vid slutet af 1700-talet: Lybecker, Granberg och Wahlström.

Carl Bleckert Lybecker är väl den afgjordt obetydligaste af dem.[2] Han har, utom en liten diktsamling och ett par öfversättningar[3], utgifvit tvenne prosaiska arbeten af berättande innehåll. Det första, skrifvet 1793 och utgifvet anonymt 1795, har till titel *'Den ensamme eller Hjertats philosophe'*.[4] *Ljunggren* har (i 'Svenska vitterhetens häfder' del 2, sid. 505—07) lämnat en framställning däraf, hvartill dock något återstår att tillägga. Han anser, att Lybecker varit påverkad ''mindre af Goethe, än af Lidner, Young och Sternes känslosamma resa''. Dock är Goethes inflytande på 'Den ensamme' fullt påvisbart, och äfven det från Rousseau och från franska novellister torde böra tas med i räkningen.

Det afgörande inflytandet är emellertid från Sterne; själfva berättelseformen är lånad från honom: löst sammanhängande berättelser om enkla och ganska triviala händelser, som författaren efter förmåga försöker ge djupare halt och innebörd. Redan kapitelöfverskrifterna visa, att det är en imitation af den Känslosamma resan, som Lybecker försökt åstadkomma: ''Vindskammaren'', ''Plogen'', ''Smedsgossen'' skildra hvar sin lilla upplefvelse på det för Sterne typiska

[1] En på flera punkter fylligare framställning af 'Werther' i Sverige har *E. Wrangel* gifvit i föredraget 'Goethe och Sverige' (1907).

[2] Biografiska data hos Ljunggren, 'Svenska vitterhetens häfder', del 2, sid. 505.

[3] Ljunggren omnämner en öfversättning från Young (1795); härtill kan läggas: 'Det sanna sköna' 1787 (se noten sid. 409); 'Herdinnan af Aranville' af Liomin, 1795; 'Marmontels nyare skrifter' 1796 (se sid. 351); 'Religionens seger öfver kärleken' af Young 1796.

[4] Enligt titelbladet endast första delen, men mer har ej utkommit; 125 sid., Upsala, tryckt hos J. F. Edman.

maneret. Redan i inledningen betonar författaren, att ''de minst betydelige händelser'' för den känslofulle kunna bli viktiga och stora; det kommer an på att ''se och undersöka, dock förnämligast *känna* alt''. Redan i det första kapitlet söker Lybecker realisera denna konstnärliga princip, i det att han på en hel sida skildrar de känslor och tankar, som trappan till hans vindskammare inger honom, medan han stiger uppför den. Och redan här kan man konstatera, att den förmåga af sinnrika idéassociationer och konkret framställda tankar, som i så hög grad utmärker Sterne, fullkomligt saknas hos Lybecker; hans reflexioner äro helt snusförnuftiga och hvardagliga. Direkt Sterne-imitation är likaledes kapitlet om 'Smedsgossen' (sid. 70—81), där Lybecker in i minsta detalj sökt efterbilda Sternes impressionistiska och något abrupta skildringsmetod. Men den mänskokaraktäriserande förmåga, som präglar alla Sternes presentationer af uppträdande personer, brister honom alldeles. Lika förgäfves söker han (sid. 74—75) efterlikna Sternes humoristiskt sentimentala samtal med sig själf, eller rättare mellan hans sämre och bättre jag; hans kvickhet och humor har Lybecker ingen motsvarighet till.

Från Young och Lidner har Lybecker öfvertagit de dystra natt- och landskapsstämningar, som han inflätar i sin bok (se t. ex. sid. 14—16), samt de utbrott af religiös förkrosselse och religiös extas, som han öfverallt inströr. Efter Rousseau imiterar han de kvasi-filosofiska betraktelserna öfver samhällets väsen, ja, t. o. m. öfver dess historia; typisk är den stora skildring, som han på sid 41—53 ger af den betydelse, som ''begäret att behaga'' haft för mänskligheten historia och utveckling — ett vanmäktigt försök att imitera Rousseaus ofta godtyckliga och paradoxala, men nästan alltid skarpsinniga och snillrika aperçuer öfver de sociala förhållandena och deras uppkomst. Äfven från Goethes 'Werther' har han tillägnat sig åtskilligt. När ''den ensamme'' älskar att sysselsätta sig med barn och upprepade gånger inför dem i berättelsen (''af alt är ingen ting mitt hjerta närmare än barn'', sid. 38), så är detta drag lånadt från 'Werther'; liksom den unge Goethe själf intresserar sig Werther särskildt

för barnen, deras lif och deras lekar, och detta motiv återkommer gång på gång i 'Werther'. Och det af Ljunggren från Lybecker citerade stället: ''Hvad jag vet, kan någor hvar veta, men et sådant hjerta som mit har ingen'', är helt enkelt en fri öfversättning af Werthers: ''Ach, was ich weiss kann jeder wissen, mein Herz habe ich allein.'' — Till detta skall till slut läggas inflytandet från franska novellförfattare af sentimental läggning sådana som Marmontel och d'Arnaud. De små fristående berättelser Lybecker inlägger om de personers öden, hvarmed han sammanträffar, ha nämligen ingen motsvarighet hos Sterne, men erinra i ton och uppfattning slående om de för dygd och barmhärtighet svärmande 'contes moraux', hvars egentliga blomstringstid i Sverige inföll före 'Werthers' och Sternes tid. Det sjunde kapitlet ''Grafven'' (sid. 61—70) är en dyster berättelse i d'Arnauds stil, det nionde, ''Svartsjukan'' (sid. 81—93) erinrar om Marmontels ett visst karaktärslyte behandlande noveller.

Af dessa element är 'Den ensamme' sammansatt; nästan alla tidens sentimentala författare ha, som synes, gifvit sin skärf, utan att resultatet likväl kan sägas ha blifvit imponerande! Utomordentlig osjälfständighet och fullkomlig brist på gestaltande förmåga äro hufvudegenskaperna hos Lybeckers känslosaliga lilla bok. Man skulle knappast kunna tro det möjligt, att denna bok i 'Stockholmsposten' 1796 (n:r 12) erhöll en ganska berömmande recension. Det heter där: ''Denna skrift är af besynnerlig art, och skulle redan därför vara värd uppmärksamhet. Men denna förtjenst, om man så får kalla det besynnerliga, är ej ensam. Författaren är en af de känslofulla varelser, som röras af alla, äfven de vanligaste händelser, liksom en nervsjuk vid alla omskiften i vädret — — — Atmospheren af vår tids belefvade verld skulle vara dödande för ett sådant sinne.'' Han har därför valt sina scener ur de lägre klassernas lif, och hans betraktelser förråda ett ädelt hjärta, fast ej så utan like, som han själf i sitt känslosvall tror, och ett uppodladt förstånd. Mången läsare skulle dock önska, att han ''offrade något mera åt gratierne, som icke äro fiender till ömheten. Han

kunde då, hvartill redan tyckes vara någon liknelse, med tiden blifva en svensk *Sterne*''.

Det var möligen den uppmuntran, som här bestods honom, som förmådde Lybecker att 1796 med utsatt författarnamn publicera ett arbete af liknande art *'Den känslofulles lidelser'*[1], en liten vacker volym, prydd med ett stålstick, föreställande ett skogs- och berglandskap i oväders-natt med storm och blixt. Det öfverträffar icke sin föregångare i något annat afseende än det rent språkliga. En kortfattad innehållsredogörelse finnes i Ljunggrens 'Svenska vitterhetens häfder', del 2, sid. 507. En utförlig analys torde icke vara behöflig; verket ansluter sig nära till 'Den ensamme', hvarifrån det skiljer sig genom den mera utprägladt lyriska tonen och genom en mera afgjordt *melankolisk* sentimentalitet. Berättelsen är delad i fyra dagar; de tre första upplefver den känslofulle idel tragiska och hjärtslitande scener för att så den sista dagen ändtligen bli vittne till en fattig och förnöjsam familjs lycka. Hopningen af jämmerfulla betraktelser är eljest så monoton, att man af fullt hjärta instämmer i den klassiska sentensen på sid. 36: ''Sällan felas den känslofulle ämnen för sina lidelser. Han har ej så snart hunnit återställa den af medlidandet utmattade känslan, tillfredsställa det hjertat som blödt för en bedröfvad, och torka det ögat som flutit med en olycklig like, förrän honom möter et annat föremål värdigt hans uppmärksamhet — förtjent til hans ömhet.'' — Naturskildringarna intaga en mera dominerande plats i denna bok, och förråda stundom inflytande från den pastorala landskapsidyllen.

'Den känslofulles lidelser' recenserades i 'Stockholmsposten' 1796, n:r 132, på ett välvilligt, men dock ganska reserveradt sätt. Utförliga prof gåfvos så väl på hans naturskildring och hans berättarmaner.

Någon svensk Sterne hade tyvärr Lybecker icke blifvit, äfven om icke hans sentimentala berättarverksamhet så hastigt afbrutits genom hans drunkning i augusti 1796. Troligen har hans privata existens varit alldeles nedbruten genom den klemiga och hållningslösa sentimentalitet, hvari han fråssade.

[1] Stockholm, tryckt hos Nordström; 104 sid.

Om en fullständig karaktärslöshet vittnar åtminstone följande dokument, som jag påträffat som annons i 'Dagligt Allehanda' 1795, n:r 243, och som uppenbart har Lybecker till upphofsman. "Till mina vänner. Tillåten I, som flera år igenom hafven sökt att lätta en trogen arbetares tryckande börda, tillåten under mitt afskedstagande ifrån Eder, att tacksamhetens röst på denna väg hinner edra hjertan. Minnet af edra namn skall alltid bevaras heligt. — Men I däremot, som nu tröttnat i medlidande med mig, emottagen likväl dessa tårar, tacksamhetens — och tillika den suckande mänsklighetens enda offer. Gud låte Eder aldrig sakna en vän i nödens tid. Stockholm den 22 Oktober 1795. *Den känslofulle.*" Det är som man ser ett försök att taga en ädel hämnd på dem som "tröttnat i medlidande"; attityden är icke sympatisk och förutsätter fullständig brist på stolthet. Men manliga egenskaper saknade hela sentimentalitetens tidsålder i hög grad.

Hur ofullkomliga Lybeckers prosaberättelser än voro, så framkallade de dock en svensk efterbildning, nämligen *P. A. Granbergs* 1798 utgifna *'Den känslofulla vandringen'*.[1] Liksom i 'Den känslofulles lidelser' består själfva ramen i denna bok endast däri, att författaren på sina vandringar blir vittne till åtskilliga scener och får höra flera berättelser, hvilka han återger; men i 'Den känslofulla vandringen' sluta sig dessa episoder genom ganska underbara sammanträffanden samman till två större, inbördes förknippade berättelser, under det att de hos Lybecker äro alldeles disparata.

Granbergs verk öfverträffar Lybeckers både i självständighet och smakfullhet; dessutom besatt den blifvande akademipristagaren en ganska afsevärd formell talang, som bl. a. visar sig i en inledningsdikt, kallad 'Saga, i brist af Företal'. Denna dikt inskärper i vackra, klingande vers — något påverkade af Kellgrens 'Nya skapelse' — att det är känslan, som ger den mänskliga tillvaron dess värde.

Det novellistiska innehållet i Granbergs verk, som liksom Lybeckers är deladt i dagar, trenne till antalet, utgöres af tvenne byberättelser. Den mera omfattande af dessa

[1] Götheborg, tryckt hos Samuel Norberg; 108 sid.

handlar om Eriks, en ung bondes, kärlek till en bondflicka vid namn Lovisa. En utsväfvande herreman försöker förföra flickan, och när detta misslyckas skryter han af hämnd med att ha vunnit hennes gunst; Lovisa, som bär en frukt af sin kärlek till Erik under hjärtat, kan icke tillbakavisa beskyllningen. Förbittrad öfver den skam, som därigenom öfvergått hans fästmö, bär Erik hand på herremannen, när denne befinner sig i ett muntert drickande sällskap; han öfvermannas och gripes samt föres i fängelset, där den känslofulle författaren råkar se honom och hör hans historia berättas. — Lovisa, förvirrad af skam och sorg öfver alla dessa olyckor, beger sig i ödemarken för att döda sig och sitt barn; just när hon vill störta sig i floden, hindras hon af den känslofulle författaren, som meddelar henne, att hennes Erik nu är fri. Den elake herremannen har nämligen kommit på bättre tankar, och, slagen af sitt samvete, befriat Erik ur fängelset. — Den andra berättelse, som delvis är sammanväfd med denna, är vida obetydligare.

Det finnes hvarken någon mänskoskildring eller naturskildring af värde i denna berättelse; sentimentaliteten är icke förmögen att aflocka hvardagliga företeelser någon själslig innebörd, utan tillgriper öfverallt osannolika och romantiska händelser för att röra. Påverkningen från Rousseau röjer sig i försöket att skildra en öde bergstrakt som plats för Lovisas självmordsförsök — ehuru skildringen blir föga konkret —; vid detta tillfälle apostroferar författaren direkt Rousseau som mönster: ''O Rousseau! det var ditt hjerta som lärde dig at känna bergsbygdens behag, det var enfalden som förskönade den; dig följer min tanke på Juras majestätiska spets: med dig ser jag molnen sväfva under mina fötter, med dig lyfter sig min själ emot de aetheriske rymderne och mine sinlige begär försvinna med det låga jag lämnat: Känslornas Filosof! skänk mig en gnista af den låga som eldade dig och jag vil helga min första sång åt din skugga!'' På ett annat ställe sjunger han Rousseaus ära i en dikt (sid. 56—58). Skildringen af Lovisas tillstånd, då hon vill mörda sitt barn och sig själf, för genom sina patetiska monologer tanken till Schillers ungdomliga kraft-

tirad 'Die Kindesmörderin'; att denna dikt — hvars hjältinna har samma namn — verkligen föresväfvat Granberg är så mycket troligare, som han i sina dikter ofta efterbildar Schiller och som i 'Läsning för fruntimmer', bland hvars utgifvare Granberg var, nämnda dikt finnes öfversatt.

Afsevärdt bättre än 'Den känslofulla vandringen' är Granbergs två år senare utgifna *'Enslighetsälskaren* eller Bref från en ung man på Landet till dess vän i Staden'[1]. Detta arbete är en novell i brefform, där det reflekterande och naturbeskrifvande elementet är starkt utveckladt.

Enligt företalet (ställdt till Fru F***), stöder sig emellertid arbetet på en engelsk förebild, kallad 'The Shrubury'. Det heter nämligen där: ''En blott öfversättning af The Shrubury — om den af Er blifvit företagen — skulle onekligen öfverträffat detta stycke, som endast i planen har någon likhet dermed.'' Då jag icke kunnat utleta hvad 'The Shrubury' är och alltså icke kunnat kontrollera uppgiften, måste författarens egen försäkran, att endast planen har någon likhet därmed, äga vitsord, i synnerhet som berättelsen har en fullt svensk karaktär.

Fabeln är synnerligen enkel. I tillsammans sjutton bref skildrar bokens hjälte för en vän sin landtvistelse, och den korta hjärtesaga han under densamma upplefver. I de första brefven berättar han om sin lyckliga ensamhet på ett landtgods, som han ärft efter sin faster. Han visar sig i brefven vara en hjärtegod och finkänslig natur, utan ärelystnad, men också utan egentlig verksamhetslust — en typisk representant för det sentimentala mänsklighetsidealet. Hans själslif utmärkes i hög grad af den Sterneska irritabiliteten och sensibiliteten; han säger själf (sid. 11—12): ''Jag tilstår, att jag sällan kan hindra, icke en gång obetydliga föremål, att vinna mitt deltagande; och hvarföre skulle jag hindra dem? Är det icke dessa rörelser som utgöra hvad man kallar lifvets vällust?'' Liksom Sterne försäkrar han sig i själfva ödemarken skola finna något rörande — ett för sin tid betydelsefullt häfdande af det inre lifvets rikedom.

[1] »Af Författaren till Den känslofulla vandringen. — Götheborg, tryckt hos Lars Wahlström 1800, på bokbindaren Kullbergs förlag.» 91 sid.

Denne ''lättrörde filosof'' beskrifver i brefven sina själstillstånd med den böjelse för psykologisk anatomi, för idkeliga undersökningar, som utmärker riktningen.[1] Vid ett besök på ett granngods förälskar han sig i godsägaren Hallers dotter, hvilken, som rimligt är, heter Lotta. Uppkomsten af deras kärlek skildras omsorgsfullt. Den börjar, enligt den sentimentala ritualen, med vänskap — häri låg ett erkännande af den själiska kärlekens företräde framför den sinnliga —, den underhålles af svärmeri för Young, Rousseau och naturen; musiken har också sin roll och framkallar tårar af salighet. Öfver hufvud har älskaren lätt att gråta. En gång kommer han in i Lottas lusthus, där i en alabasterurna förvaras en öfversättning ur Rousseau, skrifven af fru Haller, som under sin lifstid hade lusthuset till sin älsklingsplats; han röres af denna älskvärda skugga ända till tårar. Lotta inkommer och yttrar endast ''med ett skönt melankoliskt leende'': ''Detta är mitt ställe''; de förbli sedan i tyst andakt.[2]

Deras kärlek slår fullt ut i ''en lugn och ljuf känsla''; den stora kärleksscenen, som skildras på sid. 56, äger rum, när han skall bege sig till Svenska Pommern för att hjälpa en sjuk och olycklig präst därstädes, som varit hans ungdoms lärare. Vid afskedsvisiten ligger han på knä för henne, med hufvudet i hennes sköte, i en oändligt sentimental och ett stänk sensuell stämning; dock växlas inga afgörande ord mellan dem. Han vistas i Pommern två månader, frälsar sin gamle vän, men får icke någon underrättelse om Lotta. Vid hemkomsten får han veta, att hon sjuknat och dött, efterlämnande ett bref, där hon oförbehållsamt uttalar sin kärlek. Hans sorg är alltomfattande och djup, men stilla och mild likt allt annat i hans lif. Han beslutar att offra sin återstående lifstid åt att vara ett stöd för Lottas af sorg nedböjde fader.

Berättelsen är som man ser mycket konstlös, nästan trivial, och dock måste man erkänna, att det ligger något förfinadt och själiskt öfver denna sentimentalitet. Kärleken har ett fullt romantiskt drag; det heter också på sid. 60:

[1] Granberg hade 1798 publicerat en liten afhandling 'Om medlidande'.

[2] Hur ypperligt tidstypisk är icke denna Rousseau-svärmande döda moder; det är en samtida till Almqvists mor, hvilken sonen kallar: »en svärmande sonderling i alla tysta skogar, ensam eller med sin Rousseau.»

"Alt hvad som väcker själens förkjusning, utan sinlighetens grofva njutning, kallas af hopen för romantiskt." Omfamningen mellan de älskande (sid. 56) är idel svärmisk känsla; men halft förstulet heter det dock: "jag hörde hennes hjerta klappa, jag kände hennes bröst häfvas, *alla andra sinnen, all annan känsla voro uplösta i dessa.*" Det är redan romantikens besjälade sinnlighet, där alla sensationer, ända till de religiösa, smälta samman med erotiken. Alla mänskorna i berättelsen äro ädla och finkänsliga varelser, som öfverbjuda hvarandra i uppoffring. Lottas far är en Rousseauan af renaste vatten: hans goda hjärta och ömtåliga samvete ha nödgat honom ta afsked från sin ämbetsmannabana; han har "den alpiske filosofen" till sitt mönster: ingenting skulle vara honom mera främmande än att vilja ingripa i sin dotters kärleksval; enligt hans — och Rousseaus — tänkesätt är det hennes egen sak. Bilden af den ömma och svärmiska Lotta, hvars själs förfining och ömtålighet får ett symboliskt uttryck i att hon dör midt i blomman af sin kärlekslycka, är oerhördt betecknande för den sentimentala stämning, som älskade att försmälta dödstanken och kärleken. Man återfinner den t. ex. hos de Rousseau-svärmande tyska poeterna Matthisson och Salis-Seewis, som älskade att besjunga "die Gräber früh verbstorbner Bräute".

Emellertid är Granberg på sin vakt mot den falska, rent sterila sentimentaliteten -- som Lybecker så utmärkt exemplifierar — och han säger sig (sid. 60) icke vilja försvara "det öfverdrifna, känslosamma, som så ofta retat satirens löje och Filosofens harm"; det är en dårskap som fostras "af förvirrad inbillning, icke af sann ömhet, och dess bedröfligaste följd är att den förvandlar vår verksamhet i det goda till några flyktiga tårar, som lika lätt utprässas af veklingen och den dygdige". Han formulerar t. o. m. ett så träffande omdöme som det, att våra känslor äro föraktliga, då de icke ha inflytande på våra handlingar. "Freigeisterei der Leidenschaft" ligger Granberg fjärran; han spelar icke ut känslan mot förnuftet, och i företalet heter det: "Kanske är det likväl min enda förtjenst att hafva förenat det känslofulla med den strängaste Moralitet."

Mänskoskildringen är naturligtvis föga konkret i 'Enslighetsälskaren'; däremot är naturskildringen någon gång ganska exakt, i motsats till hvad förhållandet var i 'Den känslofulla vandringen'. Strax i början af boken skildrar brefskrifvaren en skogsridt, och ger följande bild af djurlifvet: ''Än hördes en enslig dufva, som kurrade i en åldrig stam, än lyssnade jag till orrens afton-musik, som öfverröstade en flock af starar och förenade sina toner med den gälle bofinken, stundom sysslosatt att betrakta en vig Ickorn som hoppade emellan Tallarne, eller att följa med ögat den lätta Haren, som, skrämd af min ankomst, skyndade att söka de gömslor stöfvaren ännu aldrig hunnit.'' Stundom kan man påträffa en landskapstafla sådan som denna: ''Vid foten af klippan stimmade löjan mellan de breda sjöbladen. Berget, dystert och brant, kastade öfver viken en djup skugga, som aftog emot stranden, där, i en långsam sluttning, åkerfälten höjde sig, utmärkte af sin olika grönska, icke vågade af den minsta fläkt. Omgifven af frucktträn och humlegårdar upsteg bakom åkrarne en täck by, där arbetet redan lämnat sitt välde åt hvilan, och lugnet endast var afbrutit af några yra flickor, som skämtade med nejdens echo och lockade det att uprepa sina namn. En mörk skog utgjorde fonden af landskapet, öpnad för horizonten af en genombrytande dal hvaruti en liten å tagit sitt läge, och sorlet öktes genom bullret af de qvarnar hon blifvit ledd att drifva.''

I sin helhet är detta Granbergs verk, om också föga betydande, så likväl ganska älskvärdt och långt ifrån smaklöst. Författarens litterära bildning röjer sig genom välvalda citat från Milton, Young, Lavater, Rousseau och Lidner.

En mellanställning mellan den Sterneska novellistiska reseskildringen och den verkliga novellen intar *'Bref till en vän under en resa i landsorterne'*[1], hvilket arbete enligt *Ljunggren* ('Svenska vitterhetens häfder', del 3, sid. 334) sannolikt är författad af *Per Wahlström*, sedermera kansliråd, vid denna tid en ung man på 24 år. Ljunggren har behandlat boken, men uteslutande som reseskildring; hans mycket starkt kritiserande framställning af bokens reseskildrande och re-

[1] Stockholm 1800, tryckt hos C. F. Marquard, 151 sid.

sonnerande partier är nog berättigad, men däremot förbiser han, att Wahlströms verk har en viss novellistisk enhet, ehuru denna bortskymmes af de öfverflödande naturskildringarna, af oväsentliga scener från resan och af allmänna reflexioner.

Ramen till berättelsen — som alltigenom är hållen i form af bref — utgöres alltså af en reseskildring, hvari man tydligt urskiljer sträfvandet att imitera Sterne, bl. a. genom att göra någonting märkligt utaf hvarje liten reseepisod. Författaren röjer politiskt avancerade åsikter; han svärmar för friheten och Napoleon, behandlar en stolt officer med kolossal öfverlägsenhet och uttalar (sid. 95) sympatier för konstitutionellt styrelsesätt. Hans gamle far däremot, med hvilken han samtalar (sid. 137—38), fördömer lifligt "fransoser och konungamördare". Rousseaus uppfostringslära har i honom en anhängare (sid. 115); öfver hufvud röjer han vidsträckt beläsenhet, och citerar icke blott Rousseau, utan Schiller, Wieland, Shakespeare och Saint-Lambert, hvarjämte han äfven talar om Racines "försmältande känsla".

Hufvudintresset i dessa resebref knyter sig emellertid till författarens erotiska upplefvelser. Han träffar nämligen på resan sin ungdomsälskade, som han kallar U—, numera gift och bosatt i staden K—. I det nionde brefvet (sid. 65—86) skildrar han för vännen sin ungdomskärlek till U—. Hans förälskelse förskrifver sig redan från skoltiden, och den har haft hela den blyghet, den öfversvinnelighet, den overklighet, som är så typisk för gosseåren. Emellertid ha de unga tu vid något mognare år dock förenats, men efter hand har missförstånd och till slut brytning inträdt. Under de år som gått har hans känsla för henne kväfts och den melankoli, som skilsmässan först vållade, skingrats.

Detta är förhistorien, och den berättas af brefskrifvaren på ett rätt tillgjordt sätt; särskildt är skildringen af hans första kärleksbekännelse mycket löjlig i all sin poetiska känslosalighet. I tionde brefvet börjar så berättelsen om hans sammanträffande med U—. Redan på vägen till staden K— vaknade det förflutna hos honom och han "bäfvade för en ny svaghet". Vid mötet med U— kom hon mot honom med

en systers glädje, han tryckte henne ömt i sina armar — det är vänskapssvärmeriets förtroliga tid — och hennes man är höflig och förekommande. U—s ansikte är sig likt, men har fått ett nytt uttryck af godhet. Han kysser rörd hennes tvåårige sons kind, "och skulle med lika ren känsla hafva kysst moderns".

Det är lätt att se, att hvad som föresväfvat Wahlström vid denna skildring är Saint-Preux's sammanträffande med Julie såsom Wolmars maka i Rousseaus stora roman. Denna situation med älskaren, som söker kväfva sin vaknande passion för vännens hustru, är det som sedan ständigt återvänder hos Wahlström i nya variationer; det var ju också för den sentimentala tidsåldern den tacksammaste af alla situationer, ty den gaf tillfälle att förena tre särskilda egenskaper af högsta värde: sensibilitet, kärlekspassion och svärmeri för dygden. Hos 'Werther' var temat ju delvis detsamma, men egentligen är det nog Rousseaus roman — där hustrun liksom hos Wahlström är hjältens forna älskade — som varit förebilden. För öfrigt röjer sig äfven i dessa scener påverkningen från Sterne, som ju ofta utmärkte sig genom skildringar af det kvinnliga behagets tjuskraft i strid med ett dygdigt motstånd. Ett ställe, där högmodet och hjärtat hålla en dialog om huruvida författaren skall vredgas på sin forna älskade eller ej för den trolöshet, hon en gång visat honom, är direkt imiterad efter dylika scener hos Sterne.

Dessa skildringar af hjältens dagliga samvaro med U— stegra sig aldrig till verklig lidelse, och något afgörande sker icke. Men genom sin diskreta framställning af den ständigt bekämpade kärleken få de ett onekligt intresse, och vissa scener ha en obestridlig sanning och charme. Delvis beror det starka intrycket därpå, att brefskrifvaren själf knappast medger sin känslas existens; mot sin vilja röjer han den genom att berätta dessa händelser, som helt och hållet behärska hans fantasi. — På ett ställe beskrifver han, hur han sitter i en vrå af rummet, medan de öfriga dröja vid spelborden; då kommer U— bort till honom och sätter sig bredvid honom. "Hvarföre så tyst? sade hon, och räckte mig handen. Jag grep efter densamma, och blef dervid varse en ring, som jag

i den lyckliga epoken af min kärlek gifvit U— till julklapp. Öfvervältigad af sönderslitande påminnelser vid denna syn, steg jag hastigt upp utan att svara, vände mig om, och skyndade ut, för att ej gifva mina tårar till skådespel åt dem som omgåfvo mig.'' Men deras samvaro kan också ha en angenämare och mera behärskad karaktär. En gång råkas de på en middag på ett ställe, där de ofta vistats på sin ungdomskärleks tid. Detta sammanträffande skildras på följande sätt (sid. 107): ''Jag satt nu bredvid henne på samma soffa, der jag förklarat henne min kärlek, under samma lindar, i hvilkas bark hennes och mitt namn stodo inskurna; jag var i den kammare hon fordom bebott, och såg utanför dess fönster samma lilla trägård af körsbärsträn, som varit skådeplats för mången skön scen i vår lyckliga ålder. Vi gjorde en promenad genom en annan trägård framåt kyrkan, och öfverallt stod det förflutna för mig.'' U— börjar tala: ''Mins du'', men han afbryter henne med en handtryckning; han vågar icke höra talas därom.

Dessa situationer återkomma ofta, och de skildras på ett så enkelt och trovärdigt sätt, att de verkligen göra ett fullt äkta intryck. Man kan icke värja sig för den tanken, att något själfupplefvadt ligger till grund för berättelsen; det är en nordisk kärlekssagas final, som utspelas i dessa brefskildringar, en kärlek utan passion, utan spänning, utan romantiska händelser, men vacker i sitt stilla vemod och trots sin matta puls. Visserligen är mänskoskildringen grund — af henne ser man nästan ingenting — men det ligger en ljust melankolisk stämning öfver det hela, som är vackert återgifven. Höjdpunkten af berättelsen är följande skildring (sid. 124), där dock det litterärt sentimentala gör sig långt mera märkbart än i de föregående episoderna: ''Gud ske låf, min vän! jag känner nu så visst, så öfvertygande, att jag icke kan begå en nedrig gerning. Icke en gång kärleken, som dock så lätt förvillar, skall kunna komma mig att glömma, hvad jag är skyldig dygden. Säker på min styrka, bad jag en afton U—, att hon ville låta mig se de bref, jag i de gyldene dagarne af min kärlek skrifvit henne till; hon tillfredsställde min önskan, och jag lade mig på en säng att genomläsa dem.

Detta sysselsatte mig en hel afton; ty du kan föreställa dig, att de hvarken äro få eller korta. Emot kvällen kom U-- in till mig, och satte sig på sängen. Jag pekade på ett ställe i brefvet, som jag hade i handen, och hon lutade sig ned för att läsa med mig. Då och då föll en tår från hennes öga ned på det föråldrade bladet. Och jag slöt henne i mina armar och tryckte en kyss på hennes kind; och jag frågar dig, min vän, bör väl denna kyss någonsin bränna på mitt samvete."

Ett oblandadt intryck ger dock icke denna scen; en del känslokoketteri och något sofistik influera olyckligt. Men icke desto mindre är skildringen ända till slutet mänskligt gripande; först på den näst sista sidan brytes stämningen genom den barnsligt sentimentala afslutningen, då författaren gömmer sig för att slippa säga farväl till U—.

Wahlströms naturskildringar äro föga märkliga; de sakna icke detaljer, men äro mödosamt utarbetade och ha icke någon verklig stämning. Det som ger hans bok dess värde är uteslutande den genom sin enkelhet och personliga stämning verkningsfulla skildringen af en blek kärlekshistoria från det sentimentala svärmeriets glansdagar.

6. Den nya herderomanen.

Den äldre herderomanen, som under sextonhundratalet intog en dominerande ställning, hade fullständigt utträngts af sjuttonhundratalets realistiska strömningar på romanens område. Men det poetiska förhärligandet af ett idealt herdelif var därmed icke definitivt bragt ur världen. I herdediktens mera enbart lyriska form lefde Arkadien ännu kvar och fortfor att vara den ideala orten för hofpoesiens galanta kärlek. På svensk mark fick denna herdedikt en lysande representant i Creutz' 'Atis och Camilla'.

Men äfven de borgerliga klasserna tillägnade sig herdeidyllens poesi; det var den tyske skalden *Gessner*, som omdiktade Arkadien till borgerlig rococo. De bredare samhällslagrens lifsuppfattning var icke lika sublimt och ensidigt

erotisk, och herdelifvet fick därför i Gessners prosapoem en delvis annan karaktär. I en af de första notiserna om Gessner i Sverige ('Lärda tidningar' 1763, n:r 55) angifves förändringen ganska lakoniskt i följande ord: "Han rör väl vid den kärlek, som bägge könen hysa till hvarandra; men förgäter dock icke den kärliga böjelse, som är imellan föräldar och barn." Det äldre, galanta Arkadien erinrade om paradiset: det var en kärleksduett, jublande och klagande i en extas, som icke kände till det verkliga lifvets hårda villkor; Gessners Arkadien var en småborgerlig idyll med arbete och aftonhvila framför kojan, med barn och blomma och familjelif och andra konsekvenser af syndafallet. Den moraliska andan i Gessners diktvärld är besläktad med och påverkad af den engelska, sentimentala och dygdesvärmande strömning, som från och med Richardson behärskade romanen och som äfven fick representanter inom dramatiken.

Gessners vittra anseende och inflytande blef mycket stort; det sträckte sig öfver hela Europa och nådde Sverige, såsom det synes, först med Frankrike som mellanhand, men sedan äfven direkt i stor utsträckning. Hans prosaidyller och prosaberättelser — ty hans skildringar af familjescenerna i Arkadien kunde växa ut till små romaner — blefvo öfversatta och efterbildade i stor utsträckning i Sverige; i de inhemska försöken är dock händelseförloppet så outveckladt, att det icke lönar sig att på dem anlägga någon novellistisk synpunkt. Jag skall icke närmare ingå på arten och omfånget af Gessners inflytande, då detta redan blifvit föremål för en utmärkt undersökning af *Hilma Borelius*.[1]

Redan Gessner hade kommit romanformen ganska nära. Det som skilde honom från densamma var den omständigheten, att landskaps- och situationsskildringen för honom helt och hållet var hufvudsaken vid sidan af de lyriska känsloutbrotten, medan karaktärs- och mänskoskildringen och händelseutvecklingen var något helt och hållet bisakligt. På fransk mark fick han däremot en beundrare, som under intrycket af detta förnyade intresse för poetisk skildring af herdelifvet skapade en verklig ny herderoman, medvetet

[1] 'Gessners inflytande på svenska litteraturen' i 'Samlaren' 1901.

gripande tillbaka till renässansens klassiska verk som mönster. Det var *J. C. de Florian*, en af det senare sjuttonhundratalets smakfullaste och älskvärdaste författare i Frankrike.

Florians beroende af Gessner framgår af en berättelse med titeln 'Peter', som inledes med en lofsång till Gessners ära och som författaren föregifver sig ha hört af en schweizisk gosse, som vaktat Gessners kor. Den första af sina verkliga herderomaner skref han dock som en bearbetning af Cervantes' 'Galatea' (1783). Men i sitt egentliga hufvudverk, den 1788 utgifna 'Estelle', rör han sig med långt större självständighet, ehuru ämnet är det urgamla, som möter oss redan i Montemayors 'Diana': herden, som af grymma makter blir skild från sin herdinna men till slut återförenas med henne. Liksom hos Gessner är lydnaden mot föräldrarna starkare än kärleken; Estelle, som älskar Nemorin, gifter sig likväl med den sedige Meril för att göra sin vördnadsvärde fader till viljes.

Men hvad som utmärker Florian framför både den äldre herderomanen och Gessners pastorala prosapoem, hvad som ger hans roman en charm, som ännu i dag bibehållit något af sin friskhet, det är verklighetsdagern öfver hans landskap och hans herdevärld. Det rena arkadiska herdelifvet kunde ännu fånga fantasien för en stund, i poemets eller den korta Gessnerska berättelsens form, men detta intresse skulle säkerligen ha varit för flyktigt för att bära upp en hel roman och skaffa den popularitet öfver hela Europa. Hos Florian, sydfransmannen, är det Provence, som blir Arkadien, det är de provençalska hjordarnas öden, som han berättar om, le Midis gyllene solsken glänser öfver hans landskapstaflor. 'Estelle' är en pastoral roman, men det är också en byberättelse om provençalskt bondelif. När man läser de utsökta skildringarna af hur fåren klippas eller hur hjordarna bege sig af till fjällen för sommaren, erinras man faktiskt om Florians moderna landsmän, om Daudet och Mistral.

Det var dessa verklighetselement, som gåfvo den pastorala romanen ny lifskraft, och sålunda vittnar till och med den förnyade formen för den mest idealistiska af alla roman-

arter om den realistiska sjuttonhundratalsromanens outplånliga insats i genrens historia.

Till Sverige nådde Florians herderomaner ganska snabbt; marken var helt naturligt förberedd genom Gessners idylldiktning. Redan på 1780-talet är 'Galathée' en vanlig bokhandelsartikel, och på 1790-talet äfven 'Estelle'. Det första som öfversattes till svenska af Florian var den förut omnämnda lilla pastorala berättelsen 'Peter', som 1789 trycktes i friherre Silfverhjelms 'Samlingar för hjertat och snillet'. 1795 utkom 'Galathée' i öfversättning och 1800 'Estelle', den senare öfversatt af *G. von Knorring*.[1]

Öfversättarens önskan i företalet till 'Estelle', att ''något känslofullt hjärta måtte finna lika nöje af Estelle som öfversättaren'', blef säkerligen uppfylld. I ett bref från Gjörwell till dottern, fru Lindahl[2], kan man se, med hvilken njutning den gamle läst och återläst denna pastorala roman och hur han för tredje gången vill ''smaka sällheten af denna en den oskyldigaste njutning''. Få torde ha haft större förutsättningar att njuta af Florians graciösa och fridfulla diktvärld än Gjörwell, ty för honom var, såsom Borelius formulerat det, ''idyllen verklighet och verkligheten idyll, och själf måste han med sin fromma, blida glädtighet på ålderdomen hafva blifvit ganska lik en idyllens Menalkas och Palemon.''

I själfva verket är det ett egendomligt faktum, att herderomanens sista blomstring infaller under den dystra och jäsande tid som föregick revolutionen och under de oroliga och skräckfyllda år, som följde den.[3] Från verklighetens hemska och skrämmande scener, från den osäkra nutiden och den ovissa framtiden flyktade inbillningen till en diktad värld, där alla ädla känslor ostördt frodades hos ett oskyldigt herdefolk, där solen gick upp och ner öfver herdelyckans daggiga ängar och fält, som ingen stormflod härjat, där horisonten var klar och blå och aldrig mörknat till oväder och åska. En bok som 'Estelle' var målet för de många, som

[1] Enligt företalet ha enstaka delar af 'Estelle' tidigare tryckts i svensk öfversättning.

[2] Se Levertins upplaga af Gjörwells familjebref, sid. 244.

[3] Jämför sid. 14, om 'Astrées' uppkomst.

flydde verkligheten. Man finner just denna synpunkt framhäfd i en recension af den svenska öfversättningen, införd i Lunda-tidningen 'Nytt och gammalt' 1800 (n:r 19). Det är ingen vanlig recension, den förklaras vara ''insänd til tryckning'', alltså af en tidningen fjärrstående person, och de anmärkningar, som framställas mot öfversättningen, röja en ingående förtrogenhet med originalet. Det är en beundrare af Florians dikt, som inbjuder sina samtida att lustvandra i hans arkadiskt-provençalska ängder. Några utdrag kunna förtjäna plats.

''Med en penna, som förmår teckna alla känslor, människo-caracterer och öden, framställer Florian i denna bok en händelse ur den lyckliga herdalefnaden.'' — — ''De ädlaste tänkesätt, de oskuldsfullaste hjertan . . . gifva läsaren en ljuf påminnelse om den sällhet människan kunde äga om hon följde den röst i hennes hjerta, som manar henne til dygd'' . . . ''Åt Recensenten har läsningen af Estelle skänkt en angenäm hvilostund efter en tröttande och bedröfvande erfarenhet af hvad människorna verkeligen äro. Ännu glad efter bekantskapen med de goda själar, som Recens. träffade i denna Florians lilla verld, inbjuder han flere af allmänheten i denna vänkrets, under försäkran, at ingen skal sakna de människor, han öfvergifver, för at några stunder lefva med Estelle, Nemorin, Rose.'' Därpå skildras de ideala känslor af kärlek och sann vänskap som frodas i romanens värld, hur allt där slutar lyckligt, troheten belönas och dygden aldrig med ett uttryck såras: alla dessa företeelser göra den känslofulle läsaren så mycket större nöje, ju sällsyntare de i själfva verket äro.

Florians popularitet i Sverige var så pass varaktig, att ännu 1816 en fransk upplaga af 'Galathée' kunde tryckas i Stockholm. Flera af hans öfriga berättelser af olika slag ha likaledes varit lästa och öfversatta i Sverige.[1]

[1] Florians statsroman 'Numa Pompilius', som anknyter till den Marmontel-Fénélonska traditionen, omtalades redan vid första utgifvandet i 'Upsala-Sällskapets Tidningar' (1786, n:r 35) såsom ett mästerverk, hvilket öfverträffade 'Bélisaire'. På svenska utkom denna roman 1795 i öfversättning af *C. L. Stålhammar*. Franska upplagor trycktes i Uppsala 1800 och Stockholm 1812; äfven skolupplagor och en ny svensk upplaga ha senare utgifvits. — 1798 utkommo Florians 'Smärre samlade skrifter', en novell-

Det enda försök att skrifva en svensk pastoral roman i Florians anda, som mig veterligt föreligger, är *C. A. Gyllenrams 'Timur och Zophry'*, Pastoral.[1] Någon verklighetsfärg af samma slag som i Florians 'Estelle' kan helt naturligt en svensk herdedikt aldrig få. Uppenbart är emellertid, att Gyllenram i sin lilla berättelse skildrat svensk natur, befolkad af herdar och herdinnor, och på ett sätt som icke blott förråder natursvärmeri, utan också natursinne.[2]

Timur och Zophry äro tvenne herdar, som hvar för sig sökt ensamheten i ödemarken för att grubbla öfver sin olyckliga kärlek. Emellertid sammanträffa de och besluta att berätta hvarandra sina öden, sittande på en vacker, trädbevuxen kulle. Det visar sig nu, att de äro förälskade i tvenne systrar, hvilkas kärlek de vunnit under ganska invecklade omständigheter, som delvis förorsakats af de sköna systrarnas förvillande likhet — ett drag, som återgår till Florians och Cervantes' 'Galathée', där intrigen likaledes uppstår genom den utomordentliga likheten mellan Teolinde och hennes syster. Tragiken i herdarnas kärleksöden har egentligen uppstått genom att Zeide, Timurs älskade, af sin vördnadsvärde fader bestämts till hustru åt den unge herden Zaradis, hvilken räddat faderns hjordar från fördärfvet. (Det är alldeles på samma sätt Raimond i 'Estelle' lofvat bort sin dotter åt Meril, som frälsat hans lif.) Zeide har i förtviflan flytt för att undgå detta äktenskap, och sedan man förgäfves sökt henne, har familjen hänsjunkit i djup sorg och Timur flytt till ensamheten. Men Zophry, som nu sammanträffat med honom, är ingen annan än Zaradis själf, och han är förälskad icke i Zeide, utan i systern Zulma, men har af henne

samling, där bl. a. 'Peter' förekommer. Enstaka af dessa noveller utkommo separat så sent som 1828 ('Selico', 'Waleria') — 1801 utkom hans spanska anekdot 'Leocadie', imiterad efter Cervantes. Hans historiska roman 'Gonsalo af Cordova' trycktes i en fransk upplaga 1812 och i svensk öfversättning 1816. Hans 'Bliomberis', hvari han med talang återupplifvat riddarromanen liksom i 'Galathée' och 'Estelle' herderomannen, utgafs 1823 af *Palmblad* i Uppsala. *Stjernstolpe* öfversatte 1825 hans berömda fabler. — Flera teaterpjäser af honom spelades 1785—1818, hvarom se Dahlgrens 'Anteckningar'.

[1] Stockholm, A. Zetterberg 1792; 43 sid.

[2] En omständighet som den att en tiger berättas ha angripit hjordarna strider dock onekligen mot den svenska landskapsstilen!

bortvisats, därför att hon icke velat ge sin kärlek åt den, som förorsakat hennes systers förmodade död. — Emellertid räcker Timurs och Zophrys gemensamma, känslofullt natursvärmande eremitlif icke länge, ty en tidig sommarmorgon, då "lugnet andades öfver parken", då "et sken kastade sig från öster likt en glänsande purpur och glesa skyar simmade öfver topparna", påträffa de den sköna Zeide, som hänryckt faller i Timurs armar. Nu bege de sig alla på väg till Zeides och Zulmas fädernehydda, dit vägen tydligen icke är lång, eftersom de nå fram till den mossiga kojan just då gryningen upplyser bergstopparna och fåglarna börja sjunga. De båda kärleksparen välsignas af den rörde gubben, och medan de fem goda mänskorna hänge sig åt sin lycka, går solen upp öfver kullen och belyser taflan. "Med henne upgick sällheten öfver dessa tjusande bygder."

Gyllenrams pastoral är naturligtvis som berättelse mycket obetydlig, men denna anmärkning träffar onekligen genren i sin helhet. Hvad som utgjorde förtjänsten var väl i allmänhet de lyriska utbrotten och naturskildringarna. I detta afseende har 'Timur och Zophry' också åtskilligt att erbjuda. Åtminstone råder ett visst sinne för naturstämningar. När de sökande förlorat hoppet att återfinna Zeide, stå de tillsammans i en sörjande grupp i månskensnatten, och författaren utropar: "Se den tindrande nattens stjerna, huru dess darrande strålar frambryta genom almarnas löfrika grenar." På ett annat ställe skildras morgonen på följande sätt: "Jag stadnade på en högd, betäckt med ekar, hvilkas toppar skimrade af solstrålarne. Lysande daggdroppar betäckte fälten och den täcka fjärilen kröp ännu darrande på de lutande bladen, ty dess vingar voro stela af nattkylan." En dylik detalj visar dock att naturförtjusningen hos Gyllenram icke endast är en litterär modesak, utan hvilar på iakttagelse af ett mindre pastoralt landskap, där själfva sommarnätterna ha en kyla, som Arkadiens i evig vår blommande betesängar aldrig känt.

7. Den tyska familjeromanen.

Den tyska romanen hade under den senare delen af 1700-talet icke spelat någon betydande roll, om man bortser från 'Werther'. På 1770- och 1780-talen är det endast få tyska romaner, som öfversättas till svenska: *J. P. Millers* 'Samuel Lanwills märkvärdiga händelser' (1773), *F. Nicolais* 'Herr Magisterns Sebaldi Nothankers lefverne och tänkesätt' (1788), *Wielands* 'Den nye Don Quichotte'[1] (1773) och den af honom utgifna brefromanen 'Henriette Gerstenfeldt' (1786) samt den parodiska fesagan 'Biribinker' (1787); vidare några obetydliga verk af okända författare. På nittiotalet sväller däremot strömmen af tyska romaner allt högre och högre för att kulminera vid tiden omkring sekelskiftet. Ett år sådant som 1799 utkommo t. ex. något mera än tjugu tyska romaner och noveller (eller novellsamlingar), svarande mot ett par engelska och ungefär ett halft dussin franska. År 1800 är antalet tyska romaner ungefär lika stort, de franska något färre och de engelska något flera.

Denna mängd af tyska romaner — produktionen af romanöfversättningar hade aldrig förut varit så stor som vid denna tid — fördelar sig på tvenne kategorier, familjeromanen och den förromantiska romanen; till den senare kategorien räknar jag de olika arterna af riddar- och röfvarromanerna och af de oftast historiska spök- och skräckromanerna.

Den tyska familjeromanen ansluter sig till den sentimentala eller humoristiska romanriktning, som utgått från Richardson, Fielding och Rousseau. Marmontel har t. ex. varit förebilden för flera af de tyska novellister, som vid denna tid öfversattes til svenska, för *Sophie La Roche*, *W. G. Becker*, *A. v. Kotzebue* och *A. Lafontaine*. Andra sökte att med Fielding som mönster skrifva en mindre sentimental roman, med sinne för komik och med satirisk belysning af mänskliga förhållanden, såsom *J. G. Müller*, *F. Schultz* och *A. v. Knigge*.

[1] Öfversättningen är dock verkställd efter en fransk bearbetning.

Öfver hufvud är det konstnärliga värdet i denna kvantitativt öfvervåldigande romandiktning mycket ringa. Flera af dessa författare hade icke ställt något högre mål för sig än att tillfredsställa den stora publikens omättliga läshunger; de drefvo sitt författarskap som en ofta ganska lönande industri, och de svenska öfversättarna stodo till största delen på samma nivå, ehuru yrket knappast torde ha varit lönande, enligt hvad de drastiska interiörer, som Ljunggren upprullar ('Svenska vitterhetens häfder', del 3, sid. 386—90), kunna intyga.

I det följande skall jag därför alldeles afstå från att ge en uttömmande framställning af denna romanlitteratur — den skulle nödvändigtsvis växa ut till en omfattning, som icke stode i förhållande till det litterära intresset —, så mycket mera som Ljunggren i sitt stora arbete gifvit en om också ofullständig öfversikt af densamma (del 3, sid. 384—392) och äfven Malmström behandlat ämnet ('Svenska vitterhetens historia' del 4, sid. 177—183). Jag skall inskränka mig till att ange några för denna litteratur typiska drag.

Ett verk sådant som *Kotzebues* 'Orthenbergska familjens lidande', som utkom 1793—94 i en god öfversättning af *Gabriel Eurén*, är ganska representativt för den tyska romanen. Det är en sentimental familjeroman som tusen andra, och själfva ämnet kunde mycket väl ha varit hämtadt från en af d'Arnauds noveller: en fattig och olycklig familj, där dotterns dygd utsättes för försåt af en vällustig förnäm herre. Men i själfva skildringen är det likväl icke svårt att upptäcka det specifikt tyska draget, som gjorde att en roman som denna likväl hade något alldeles nytt att bjuda allmänheten. Det råder i densamma en trivial behaglighet, en idyllisk småborgerlighet, som tenderar mot ''kleinmalerei'' och ett slags platt realism. Den svenska publiken måste ovillkorligen känna sig förtrolig och hemvan i denna sentimentalt och religiöst dygdesamma kälkborgarmiljö på ett helt annat sätt än i de långt elegantare franska romanerna eller i de engelska, där så mycket större och för oss främmande förhållanden rådde. I 'Orthenbergska familjens lidande' utgöres en af hufvudpersonerna af en gammal kapten, som är den trofaste vännen i huset, och som hvarje kväll sitter i familjens sköte, dricker

öl, pratar om sina fältslag och ritar opp arméernas positioner på bordet med krita. En sådan figur skulle den svenska allmänheten förgäfves ha sökt i en annan romanlitteratur än den tyska. Om detta är ett exempel på den fridfulla skildringen af tyska borgarhem, där sedernas enkelhet tillåter kritstreck på bordet, så kan man å andra sidan äfven påvisa ett speciellt tyskt inslag i sentimentaliteten. Samme gamle kapten har, lifvad af sitt moraliska patos, tvingat den nedrige guvernören, som med list och våld förföljt Caroline Orthenbergs dygd och till slut förorsakat hennes död, att duellera med sig. Emellertid har guvernören i duellen besegrat kaptenen och slagit vapnet ur hans hand; den gamle väntar nu hans hämnd i form af häktning och dom. För att undgå detta tänker han först på att skjuta sig, men vill icke begå denna synd, utan hoppas i stället på att Gud i sin nåd skall låta honom dö. Han stapplar upp på sin kammare, försänkt i förtviflan, men där får han syn på en stickad mössa för vinterbruk, som den döda Carolina förfärdigat och skänkt honom på hans födelsedag; han griper denna relik och tårarna börja strömma utför hans kinder. På morgonen finnes han liggande död, med händerna knäppta om den stickade mössan . . . En scen som denna kunde man säkerligen endast få njuta af i en tysk roman; i den franska blef sentimentaliteten alltid sublimt patetisk, men här håller sig känslan vid rumsvärmen, och bör ha retat tårkörtlarna på ett alldeles enastående sätt.

Man kan alltså förstå, att 'Orthenbergska familjens lidande' och dess många syskon och anförvanter hade en stor framgång i Sverige. Småborgerligheten håller i dessa romaner sitt intåg i romanen på allvar, på ett helt annat sätt än i den engelska och franska familjeromanen. I själfva 'Stockholmsposten' kan man under Kellgrens lifstid (1793, n:r 112 och 114) läsa en utomordentligt berömmande recension af 'Orthenbergska familjens lidande'. Om Kotzebue talas där den oförställda beundringens språk: ''Kotzebues förtjänst tarfvar ej vårt bevittnande. Hans förträffliga drame, kallad Verldsförakt och ånger . . . har ej kunnat undgå att gifva ett stort begrepp om denne auctors snille.'' De långa

utdrag, som därpå göras ur romanen, bestå just af de scener, som här ofvan refererats, och som alltså slagit an. I en recension i 'Stockholmsposten' 1806 (n:r 43) af en reseskildring af honom finner man hans stil karaktäriserad mycket träffande: "det höga och sentimentala, blandadt med det lustiga och löjliga och familjert naiva: en smak som man förebrått honom, men som ej underlåter att skaffa honom läsare."

Hos *Lafontaine*, som uppnådde en ännu större popularitet än Kotzebue — det öfversattes ungefär ett halft hundratal Lafontaineska romaner — möta oss andra sidor. Hans hufvudpatos var förhärligandet af den husliga sällheten, af de små villkorens lyckliga obemärkthet, af den naturliga, alldeles omedvetna oskulden. Den senare egenskapen sysselsatte honom så ytterst intensivt, att man knappast kan kalla hans intresse alldeles sundt. Han excellerade i att skildra ynglingens och flickans barnsliga intimitet i situationer, om hvilkas karaktär de själfva voro okunniga, och den oskuld, hvarom denna ogrumlade naturlighet vittnade, betraktade han och hans läsare som exempel på en sublim och rörande dygd. Det är uppenbart att det i Lafontaines romaner ständigt återvändande utmålandet af dylika scener helt enkelt är ett utslag af lystenhet. Det var denna egenskap hos Lafontaines romaner, som *Almqvist* afsåg, när han kallade 'Parjumouf', sin 1817 utgifna skildring af ett dylikt erotiskt oskyldighetstillstånd i Nya Holland, för "ett försök att lafontainisera". — Betydelsefull för Lafontaines borgerliga popularitet var en annan egenskap, som Fürst träffande framhäfver i sitt arbete 'Die Vorläufer der modernen Novelle' (sid. 139—42). Under inflytande från den franska revolutionen och därmed sammanhängande strömningar sträfvar han att ge sina berättelser ett socialt patos, som den tidigare familjeromanen icke kände. Allt sedan 'Pamela' hade romanerna visserligen skildrat dygden i fattigdom och lasten i ära och härlighet, men både Richardson och de franska berättarna skildra icke desto mindre adelsmannen "som ett högre väsen, som lycksaliggör eller förkastar", de "underordna begreppen om plikt och trohet under föreställningen om ett ståndsenligt

och förmöget giftermål''.[1] Hos Lafontaine häfdas däremot jämlikhetens princip på det moraliska området. Betecknande är att han, såsom Fürst visar (sid. 140), tar upp Pamela-motivet, men ger problemet en helt annan lösning: den rike unge mannen söker först förföra den fattiga flickan och har sedan för afsikt att hedra henne med sin hand, men hon vänder honom föraktfullt ryggen och förenar sig med en enkel man ur sin egen samhällsklass.

Trots sin stereotypa enformighet, sin missnaivitet och sin alldeles kraftlösa, ytligt sentimentala mänskoskildring vunno sålunda Lafontaines familjeromaner och familjenoveller en utomordentlig omtyckthet i Sverige likaväl som i Tyskland. Och icke blott den stora allmänheten, utan äfven den litterära kritiken ägnade den fadde mångskrifvaren sin beundran. Silfverstolpes 'Journal för svensk litteratur' recenserar en mängd af hans böcker på det fördelaktigaste sätt. Om en 1798 öfversatt novell, hämtad ur samlingen 'Die Gewalt der Liebe' och på svenska kallad 'Skämta icke med kärleken', skrifves det (1799, sid. 27): ''August La Fontaine är för det närvarande en af Tysklande mest älskade och flitigast lästa Romanförfattare, och han förtjenar at vara det. Den djupa menniskokännedom, som röjer sig i hans arbeten, den enkelhet, den känsla, den milda värme som råder i hans målningar, måste i kännares ögon gifva honom et högt värde; de rena förträffliga grundsattser, så tydligt och så jämnt uppenbarade i hans skrifter, den stämpel af en äkta människokärlek, som de alla bära, måste tilvinna honom hvarje ädlare Läsares kärlek och högaktning.''

Mot denna oerhörda öfverskattning torde först romantikens kritici ha uppträdt. I 'Polyfem' 1811 (fjärde samlingen, n:r 9) förekommer en formlig stridsartikel, 'Om August Lafontaine', som fullständigt nedgör honom såväl ur moraliska som estetiska synpunkter. Artikeln förklarar sig själf bestå af ''reflexioner, till större delen hämtade från hans egna inhemska Domare''; i själfva verket går den tillbaka till bl. a. A. W. Schlegels skarpa kritik i 'Athenaeum' 1798. — I 'Svensk Literatur-Tidning' fortsattes sedermera

[1] Citaten ur Fürsts arbete, sid. 140.

utrotningskriget mot Lafontaine och de öfriga tyska moderomanerna.

Om Kotzebue och Lafontaine utgjorde de populäraste representanterna för den sentimentala familjeromanen i Tyskland, så var *J. G. Müller* den högst skattade af författarna till komiskt-satiriska romaner. Han var vida mindre produktiv än de förut nämnde, och nådde icke heller alldeles samma popularitet. Till svenska öfversattes hans fyra förnämsta romaner.[1] De utmärka sig genom nyktert förståndig uppfattning och bred och mångordig omständlighet. Komiken är ganska tunn, och satiren, som riktar sig än mot ''geniväsendet'' (=Sturm und Drang) och än mot adelsinskränktheten, är föga träffande i all sin borgerliga hederlighet. Karaktärsskildringen är oftast konsekvent och öfverträffar med afseende på realism afgordt Lafontaines, men den saknar dock konstnärlig plastik. I 'Journal för svensk Litteratur' var Müller föremål för mycket starka loford; om 'Herrarne på Waldheim' läses t. ex. (1797, sid. 7): ''Ibland den snart oräkneliga mängd af Romaner, som Tyskland i de sednare åren frambragt . . . finnas få af den icke blott oskadlighet, utan verkliga förtjänst, som utmärker Müllers Comiska Romaner. Det är icke Phantasiens rikedom eller vildhet, ej det ovanliga i Caracterer, icke det oväntade och förvånande i händelser, hvarigenom denne författare vet at vinna och fästa sina Läsares upmärksamhet. Caractererne äro alle lånte ur den verkliga verlden, händelserna sådana, som dagligen förefalla, men teknade med en Mästares hand, som förstått den visst icke lätta konsten, at äfven åt det mäst vanliga gifva lif, interesse och originalitet. Äfven *die Herren von Waldheim* . . . vitnar om Författarens djupa kännedom af människor, dess synnerliga skicklighet at skildra och underhållla sina Personers caracterer och otvunget nyttja alla tillfällen för at ömsom stark, rörande och leende beifra laster, dårskaper och fördomar.''

* * *

[1] 1796 'Herrarne på Waldheim'; 1798 'Emmerich', 1802 'Sigfrid von Lindenberg'; 1804 'Herr Thomas'.

De svenska verk, som uppkommit under inverkan af den tyska familjeromanen, äro hvarken talrika eller i konstnärligt afseende betydande. Det bästa af dem är en 1798 utgifven novell af okänd författare med titeln *'Den faderlöse'*.[1]

''Den faderlöse'' är en son till en fattig änka, och han hämtas vid sex års ålder af den beskedlige pastor Trälman från sin moders dödsbädd till en anspråkslös prästgård, där han åtnjuter uppfostran och vård. Pastorn är godheten själf, hans hustru däremot är föga mild och behandlar till en början den lille David som ett onyttigt påhäng. När han blir yngling, vill pastorn låta honom studera, men hans fru motsätter sig detta, och på inrådan af en gammal sjökapten besluter man att sända honom till sjöss. Strax innan han skall lämna sitt barndomshem, gör han bekantskap med en ung kvinnlig släkting till pastorskan, Lotta, en intagande flicka, som kommer för att lära sig hushållet i prästgården. De båda unga hinna icke tala många ord med hvarandra, förrän uppbrottets timma slår för David; redan på bortvägen syssla hans tankar med Lotta, och under hela hans sjömanstid sväfvar hennes bild för hans ögon. — Efter två års resor återkommer han till prästgården och råkar ånyo Lotta. Pastorskans bevågenhet söker han vinna genom att skänka henne kaffe från Väst-Indien och en stor holländsk pepparkaka samt genom att berömma hennes go-rån. Med Lotta sammanträffar han mellan trädgårdens krusbärsbuskar och gurksängar, och han förstår, att hans blyga kärlek är besvarad. — Emellertid måste han göra ännu en resa, innan han blir styrman och kan våga tänka på att förenas med Lotta. Under denna lider han skeppsbrott i engelska Kanalen och förlorar alla sina sparpengar. I sin förtviflan vill han gå i engelsk tjänst, men hindras genom ett bref från pastor Trälman, som meddelar, att viktiga händelser timat i hans frånvaro. Han skyndar hem till Sverige och finner sig ha blifvit arfvinge till en ganska stor förmögenhet; på pastorns inrådan beslutar han sig för att slå sig ner i ro som landtbrukare. Lottas far har aflidit och endast efterlämnat skulder, och Lotta själf har blifvit upptagen af en släkting, en änka efter en jägmästare. Till henne beger sig nu David

[1] Jönköping, J. P. Marquardt. 56 sid.

för att fria. Jägmästaränkan Sippenfelt befinnes vara en mycket vitter dam, svärmande för franska språket och genomträngd af självmedvetande å kvinnokönets vägnar. Hon har tänkt gifta bort Lotta med en af sina manliga vänner af lika vitter läggning, men när hon finner, att Lotta varit så oförstående gentemot hennes litterära sträfvanden, att hon tillåtit hushållerskan att nyttja tvenne tomer af hennes handskrifna öfversättning utaf mademoiselle Scudérys 'Clélie' till bakelsepapper, tar hon sin hand från henne och samtycker till giftermålet med David. ''Om några månader hade den trägne älskaren vunnit sin önskan och vigslen slutar Romanen.''

''Den faderlöse'' är icke mycket konstfull i kompositionen, karaktärsskildringen är föga djupgående och satiren ganska trubbig, men alla dessa anmärkningar träffa ungefär lika hårdt de på sin tid beundrade tyska förebilderna. Att det är Kotzebue och Lafontaine, som varit mönstren, är alldeles tydligt. Blandningen af sentimentalitet och komiska hvardagsskildringar har just den specifikt tyska prägeln. På titelbladet förekommer följande upplysning: ''Författad öfver orden: Godhet, Önskan, Trägen''; i själfva verket bära de tre kapitlen hvar sitt af dessa ord till öfverskrift. Denna tvifvelaktiga idé föreskrifver sig från Kotzebue, som öfver tolf uppgifna ord författat en liten komisk roman i tolf kapitel, som 1795 öfversattes på svenska under titeln ''Det farliga vadet''. Till Lafontaine återgår en scen i andra kapitlet, som skildrar hur David tidigt på morgonen råkar inkomma i det rum, där Lotta ännu hvilar i sin bädd. Hennes barnsliga skönhet beskrifves utförligt: kinderna ha små gropar, ''hennes castanjbruna hår var framskjutit undan den skira natthufvan och låckade sig på den hvita halsen'', och ''en väl bildad arm låg blottad under hufvudet''. Den oskyldige David blir så förbryllad, att han glömmer besvara den fråga, som i samma ögonblick riktas till honom.

Men hvad som gör, att man utan tvekan ställer ''Den faderlöse'' högst af inhemska novellistiska försök i den tyska genren, är att den i alla fall återger svensk natur och en skymt af svenskt hvardagslif. Den känslofulle och godhjärtade prä-

sten, som står under toffeln, den ekonomiska och hufvudsakligen för sina "sköna ostkakor" intresserade prästfrun, den gamle soldaten, som blesserats vid Svensksund och nu försörjer sig med att tröska och skrifva bref för bönderna, den för franska glosor och franska romaner entusiastiska jägmästaränkan, dessa typer äro visserligen uppfattade på ett sätt, som genast för tanken till de tyska romanerna, men de äro likväl samhöriga med den svenska miljön och ha rötter i verkligheten, icke blott i litteraturen. Lotta, som sitter i trädgården och knyter samman grässtrån till ett kärleksorakel eller plockar bladen af prästkragar, är den rätta staffagefiguren i en svensk prästgårdsidyll. Stundom möta oss landskapsskildringar, som äro verkligt sedda, små akvareller af svensk natur, som förebåda Cederborghs mästerliga taflor. Jag tar som exempel följande berättelse om hur David beger sig från det ställe, där han varit informator, till prästgården för att säga farväl till sin beskyddare, pastor Trälman, innan han beger sig till sjöss (sid. 15): "Med en liten kappsäck på ryggen, som innehöll större delen af hans Garderobe, skyndade nu David att taga afsked af sin välgörare. Solen var nyss uppgången, ännu hade icke morgonflägten hunnit skaka dropparne af de nyspruckne löfven, ännu spelade Orren på bergklinten. Vägen låg igenom en björklund hvars täta stammar likasom flätade sig tillhopa, och lämnade en smal gång, som vidgades i sluttningen af en backe, straxt ofvanför den lilla insjön vid hvars strand Prästgården låg. På denna höjd satte sig David, alla de förflutna dagarna sväfvade drömlikt omkring honom, alla hans barndoms känslor lifvades på nytt. Under det röda tegeltaket som framlyste emellan oxeltopparne, hade han, oagtat Liborias bannor, haft många glada stunder; på den lugna böljan, som speglade Cyrenhäcken hade han ofta rodt sin Fosterfar; Den lilla kåltäppan hade de flästa åren varit sådd af hans hand, de fläste Aplarne i trädskolan voro ympade af honom. Där låg den slätten där byens ungdom tillbringade Söndags eftermiddagarne, stången som restes förleden Midsommar syntes grant öfver klockar-stugan; där framslingrade en bäck, som fordom drifvit hans små Qvarnar, där såg han en skymt af Rud-dammen hvaruti han en gång

så när hade drunknat. — Fördjupad i desse tankar hade han lutat sig emot en Rönn, i hvars stam Trälman en gång skurit sit namn; han betraktade med ny rörelse dessa drag af en älskad hand, bortkyste de tårar hvarmed han fugtade dem, och lättad genom detta utflöde af sina känslor, fortsatte sin gång.''

Under det att alltså 'Den faderlöse' har verkligt svensk karaktär — icke minst i en skildring sådan som den ofvan citerade — ha däremot de af *S. Malmgren* 1800 i 'Läsning för fruntimmer' publicerade tvenne novellerna en oblandadt tysk prägel.[1] Den första af dem, 'En ägtenskaps-scene'[2], tilldrar sig delvis i Sverige och föregifver sig vara byggd på en verklig händelse. Den saknar hvarje konstnärlig halt, är en vanlig anekdot, utstofferad med sentimentala, psykologiska och moraliska reflexioner i tysk smak. Den andra har titeln 'Den förvånande uptäckten'[3] och spelar i Tyskland. Den är helt och hållet en frukt af studier i Kotzebues och Lafontaines romaner och har inget annat intresse än det symptomatiska.

Ungefär detsamma är förhållandet med *J. M. Stjernstolpes* 'Wilhelm'[4]. Den flitige skribentens och öfversättarens ungdomsförsök på romanens område är en alldeles själlös härmning af de tyska romanfabrikaten, närmast Lafontaines och J. G. Müllers. Romanen tilldrar sig också från början till slut i Tyskland. Om orsakerna härtill yttrar sig författaren i företalet på följande naiva sätt: ''Händelsen är väl plaserad i Tyskland — men hvarföre? jo, först och främst tycks vårt kära Fädernesland vara föga bördigt på Romantiska äfventyr — sedermera sparas därvid vissa Läsares besvär med gissningar och tillämpningar på vissa personer; och sist, får man nämna hvad hvar och en känner, at Sverige och

[1] Om utgifvarskapet till denna tidning och författarskapet af novellerna se *Ljunggren*, 'Svenska Vitterhetens häfder', del 3, sid. 486. Ljunggren nämner endast, att den ena af novellerna i fråga är af Malmgren, men då båda undertecknats —*n*, ha de säkerligen samma författare.

[2] Häfte 1, sid. 36—67.

[3] Häfte 2, sid. 54—87 och häfte 3, sid. 66—113.

[4] 'Wilhelm, Comisk roman, Svenskt original. Örebro, tryckt hos N. M. Lindh, 1801', 218 sid.

Tyskland ej äro så främmande för hvarandra.'' Af de trenne skälen vitsordar det första författarens omogenhet, det andra publikens, under det att det tredje icke är något skäl alls.

'Wilhelm' har af Ljunggren behandlats och refererats i 'Svenska vitterhetens häfder' (del 3, sid. 391—92), och det återstår intet att tillägga. Hela romanen hvilar från första raden till den sista på romanlektyr; af verklighetsstudium eller af personlig känsla söker man förgäfves ett spår. Vid sidan af förut omtalade verk på novellistikens område af lika utpräglad litterär osjälfständighet utmärker sig 'Wilhelm' genom sin absoluta liflöshet; t. o. m. i Lybeckers små försök kunde man skönja något kändt och upplefvadt, under det att Stjernstolpes roman är en ren pappersprodukt.

Så är i något mindre mån fallet med den af Stjernstolpe författade afslutningen på J. G. Müllers roman 'Herr Thomas'. Denna hade vid Müllers död förelegat i ofullbordad form och Stjernstolpe förde därför i den af honom verkställda öfversättningen (1804) handlingen till slut. Af den svenska upplagans nio delar äro de två sista författade af Stjernstolpe, enligt hvad en notis i bokens slut meddelar. Den åttonde delen sluter sig så nära till förebildens stil, att man knappast märker ombytet; här har det troligen endast gällt att spinna vidare på en redan påbörjad intrig. I den nionde delen röjer sig snarare den nya handen: kapitlen bli kortare, händelserikare och mera realistiska, en stor del af den lärda apparaten och de långa resonnemangen faller bort; på samma gång röjer sig en viss planlöshet i händelsernas gång. Den värld, hvari Stjernstolpe inför hjälten, är afgjordt lägre än den Müller plägar röra sig i: han låter honom delta i baler, assembléer, lustfärder o. d., låter honom spela och ha fruntimmersäfventyr. Man erinras mer än en gång om den stoffkrets, hvarur Cederborgh några år senare hämtade sina romanmotiv, och orsaken till öfverensstämmelsen är ganska uppenbar: Stjernstolpe och Cederborgh, personligen goda vänner, lefde med i samma kretsar af Stockholmslifvet, och det var helt naturligt ungefär samma erfaren-

heter som stodo dem till buds, när det gällde att skildra en ung mans upplefvelser. Kontrasten mellan deras verk ger en god föreställning om den djupa skillnaden mellan ett godt hufvud, en bildad litteratör och en formell talang som Stjernstolpe och ett artistiskt temperament som Cederborgh. Ty Stjernstolpes skildringar i 'Herr Thomas' båda sista delar sakna all konstnärlig prägling, all verklighetsfärg och verklighetsdoft, äfven om de i självständighet stå högre än 'Wilhelm'.

Det skulle säkerligen icke vara omöjligt att i den svenska pressen under 1800-talets första år framleta novellistiska försök i den tyska smaken, som öfverträffade Stjernstolpes, framförallt därigenom, att de behandlade svenska ämnen. Som ett exempel kan tagas en liten berättelse, som förekommer i 'Stockholmsposten' 1807 (n:r 97 och 100) och för titeln 'Lisa, en händelse i Småland'. Den skildrar, hur landtflickan Lisa af sin fåfänga moder skickas till Stockholm trots den filosofiske och beskedlige faderns protester, för att få edukation, lära sig dansa, sjunga och tala franska. Hon återkommer som en liten graciös kokett och tillbakavisar sin förre tillbedjare, en ung rusthållare, som förbryllas af Stockholmsflärden i hennes uppträdande. Hon förblir sedan ogift; fadern dör och Lisa blir kammarjungfru hos en förnäm dam i Stockholm för att likväl få återse stora världen. Här råkar hon dock på äfventyrliga vägar och slutar ändtligen i fattigdom. Det ser ut som om en verklig händelse legat till grund för berättelsen; emellertid tyder berättelsemaneret på tyska förebilder, särskildt en skildring sådan som den af faderns och moderns samtal om lämpligheten af Lisas Stockholmsresa. Det är typiskt tyskt ''kleinmalerei'': fadern sitter vid en butelj gammalt vin, som skall mjuka upp honom, och samtalet, särskildt moderns ologiska störtfloder af argument, återgifves med realism och en viss bred komik.

Under inflytande från den tyska romanlitteraturen, särskildt från den Lafontaineska känslofullt vidlyftiga berättarstilen, står den lilla novell, som *P. A. Wallmark* publicerade 1808 under titeln 'Amalia eller De finska flygtingarne'. Sin stora framgång hade den väl framför allt den uppflammande

patriotismen och det välgörande syftet att tacka för[1], ty som berättelse är den alldeles ovanligt misslyckad genom sin anspråksfulla, snusförnuftiga omständlighet och sin märglösa sentimentalitet. Samtiden var emellertid djupt rörd af det gripande ämnet, och Leopold och Hammarsköld erbjödo det genom sin sällsynthet uppbyggliga skådespelet af fullständig enighet om 'Amalias' förtjänster.

8. Den förromantiska romanen.

Den realistiska romanen, familjeromanen hade behärskat hela sjuttonhundratalet så fullständigt, att de fantastiska riktningarna under århundradets förra del — fesagan, den fantastiska reseberättelsen o. d. — i jämförelse därmed betydt föga eller intet. Vid sjuttonhundratalets slut hade romanen i eminent grad blifvit form för verklighetsstudiet och verklighetsintresset, från att ursprungligen i herderomanen och riddarromanen ha varit form för fantasien och verklighetsflykten. Men vid denna tid började också reaktionen göra sig gällande; den förut behandlade, af Florian förnyade herderomanen var en af formerna för denna reaktion.

I själfva verket är det tydligt, att romanen icke i längden kunde begränsa sitt arbetsfält till samtiden, till hemmets och familjens klart upplysta värld med dess borgerliga tragedier och komedier. Vidsträckta områden lockade fantasien utanför familjeromanens gränspålar. Men detta var icke hufvudsaken. Sjuttonhundratalsromanens nyktra, resonnerande och diskuterande ton sammanhängde med århundradets klara och grunda rationalism, och det fanns djupa flöden af mänskligt lif, som undandrogo sig en verklighetsuppfattning så ofrom och småklokt förståndsmässig som upplysningstidens. Vid slutet af århundradet rör sig också oppositionen på otaliga punkter, och romantikens rötter sträcka sig i själfva verket

[1] Den såldes till förmån för de finska flyktingarna och utkom på ett par månader i tre upplagor om tillsammans mer än 2,500 exemplar. Se Ljunggrens framställning i 'Svenska vitterhetens häfder', del 3, sid. 484—85.

långt tillbaka i sjuttonhundratalet, till Sturm und Drang och Ossian och Rousseau. Den vid slutet af 1700-talet med förnyad kraft uppdykande spöktron, tron på andar och öfvernaturliga händelser sammanhängde för visso med oppositionen mot upplysningens alltför enkla världsförklaring, som med tviflets och förnekelsens skarpa knif skar bort problemen utan att lösa dem. En charlatan som Cagliostro betjänade sig dock utan tvifvel af fenomen, som Katarina II, upplysningsfilosofen på tronen och Cagliostros förlöjligare, trots sitt spe icke kunde förklara och därför helt enkelt bestred. Kellgren och Leopold, våra svenska upplysningsfilosofer, gjorde sig mycken möda att bekämpa spöktron och vidskepelsen, som det filosofiska århundradet till sin gränslösa förvåning icke förmått utrota; den förre skref anmärkningarna till 'Man äger ej snille för det man är galen', hvari han som den bottenlösaste dumhet och det samvetslösaste bedrägeri förhånar hvad modern empirisk vetenskap erkänner som obestridliga fakta, och den senare ifrade mot spökballaderna, mot all poetisk behandling af det öfvernaturliga, såsom mot ett djupt fördärf. Men i alla dessa strömningar, i mesmerism och svedenborgianism, rörde sig element, som i romantikens form skulle förtätas, förädlas och bearbetas till en ny lifsåskådning.

Alla dessa strömningar, som förebåda den inbrytande romantiken, ha som gemensamt drag fasthängandet vid det rent stoffliga. Det är mindre romantikens anda, som möter oss hos dem, än romantikens motiv och stoff. Men själfva det intresse, som ägnas t. ex. åt medeltiden och riddarväsendet, åt det öfvernaturliga och skrockfulla, åt det mystiska och oförklarliga, förråder en romantisk tendens, låt vara att denna tendens var föga mer än en psykologiskt lätt förklarlig trötthetsreaktion mot det klara och lättfattliga, ett naturligt behof af omväxling.

I detta sammanhang är endast fråga om en del af dessa för-romantiska symptom, nämligen de som falla inom romanens område.

Redan 1764 hade förromantiken fått romanens form i

Horace Walpoles 'The Castle of Otranto'. Walpole var i England, enligt Leslie Stephen, den förste moderne beundraren af de gotiska katedralerna[1] och spelade alltså samma roll som den unge Goethe i Tyskland. Walpole ville, såsom Walter Scott uttryckt det,[2] i sin roman förena riddarromanens blinda slump med modern mänskokännedom och själsskildring. Det låg i detta program ett häfdande af att den rationella kunskapen icke räckte till för att förklara lifvet och att mystiken och det gåtfulla ödet voro viktiga faktorer för dikten att räkna med. Walpole förmådde dock endast ge mystiken en utvärtes form, mera besynnerlig än egentligen underbar, och han förmådde framför allt icke fördjupa den psykologiska skildringen. Men hans rysliga skildringar af förfallna medeltidsslott med spökeri och förtrollningar gjorde dock ett djupt intryck och påverkade icke blott den tyska riddarromanen, utan äfven Walter Scott, romantikens store författare af historiska romaner. — Till Sverige nådde Walpole först vid tiden omkring sekelskiftet; han öfversattes icke, men 'The castle of Otranto' figurerar däremot ofta i bokhandeln.[3]

Af hans engelska efterföljare blef miss Reeve icke känd i Sverige, under det att den mera betydande *Anne Radcliff* nådde stor popularitet. I hennes romaner vimlar det af gotiska ruiner, falldörrar och lönngångar, obeskrifliga hemligheter och oförklarliga ljud, och det romantiska, som hon ständigt söker, är för henne det som framkallar rysningar. Dessutom har hon natursinne och ger scenerierna den mystiska stämning, som så ofta utmärker romantikens naturuppfattning. — Till svenska öfversattes 1800—1806 fem romaner af henne, och äfven på franska och engelska voro hennes arbeten kända.

M. G. Lewis stegrade i sin 'The Monk' (1795) den romantiska rysningen till fullständig skräck. Han inför i romanen det fasansfullt dämoniska — munken, som af djäfvulen

[1] Se H. Beers, 'History of english romanticism in the eigtheenth century', sid. 234.

[2] Se Fürst, 'Die Vorläufer der modernen Novelle', sid. 98.

[3] Se t. ex. 'Dagligt Allehanda' 1797, n:r 41 och 271 samt 1801, n:r 133.

förföres till synd, förskrifver sin själ och störtas ned i Sierra Morenas afgrunder — och hans inflytande blef af betydelse ännu för E. T. A. Hoffmann, hvars 'Die Elixiere des Teufels' hämtat sitt uppslag från Lewis' roman. — Till svenska öfversattes 'The Monk' 1800.

Litterärt värdelösare former antog denna förromantiska roman i Tyskland. Inflytandet från de engelska romanförfattarna var en viktig faktor för denna litteraturgrens uppkomst, men därtill kommo andra viktiga inflytanden: från Goethes 'Götz von Berlichingen' och från Schillers 'Die Räuber'. Från dessa klassikernas båda geniala ungdomsromaner utgingo två besläktade genrar, riddarromanen och röfvarromanen, hvilka omhändertogos af driftiga och af konstnärligt samvete obesvärade dussinskribenter. Omfånget af hithörande litteratur visar, hvilken jättelik popularitet dessa usla banaliseringar af i sig själf originella motiv åtnjutit hos den stora romanpubliken.

Till riktningens andliga fäder hörde den jämförelsevis aktningsvärde *Veit Weber* (Leonhard Wächter), som för visso var genomträngd af det riddarideal, som Goethe gifvit form i 'Götz'. Han kom dock att i Sverige spela en ganska obetydlig roll.[1] Långt större inflytande fingo *C. H. Spiess* och *C. G. Cramer*, hvilka, såsom en tysk forskare formulerar det, genomförde en innerlig sammansmältning af riddaridealet och röfvaridealet.[2] Af dem öfversattes åren 1798—1809 ett dussintal romaner. Bland alla röfvarromanerna nådde ingen i popularitet den om 'Rinaldo Rinaldini', författad af Goethes svåger, *C. A. Vulpius*. Den framkallade en hel litteratur af härmningar; både urskriften och en mängd af imitationerna öfversattes till svenska.

Det skulle vara föga lönande att ge en öfversikt af den till denna barnsligt romantiska riktning hörande romanlitteraturen. Författarnamnen: E. A. T. Klingemann, C. F. Benkowitz, G. Bertrand, F. A. Schulze, J. K. C. Fischer, m. fl., tillhöra äfven i Tyskland de fullständigt glömda. Mera

[1] Endast 'Harpspelaren' utkom 1803 på svenska.

[2] Se C. Müller-Fraureuth, 'Die Ritter- und Räuberromane', sid. 35.

lärorika äro titlarna: 'De outgrundlige', 'Grafvården', 'Hemligheten', 'Banditanföraren Golisano', 'Trollkarlen Angelion i Elis', 'Det hemliga domsförbundet', 'Ruinerna i svarta skogen'. Öppnar man dessa gamla volymer, så förvånar man sig öfver att en hel generation i denna stereotypa och själlösa lek med spöken, mordbrand, ädla röfvare och dämoniska munkar, grymma eder och hemliga sammansvärjningar kunnat finna en källa till förtjusning, häpnad och rysning. För att förstå det skall man betänka, att denna romanlitteratur dock bjöd, låt vara i den naivaste och okonstnärligaste form, stoff för inbillningen, att den öppnade portarna till det gåtfullas och sällsammas land, dessa portar, som upplysningsfilosofien murat igen med förståndsskäl, att den historiska miljön i all sin otymplighet och torftighet ägde den obeskrifliga stämning, som det förflutna ensamt har, den berusande doft af svunnen tid, som upplysningens filosofiska århundrade haft mindre sinne för än något annat sekel. Besinnar man detta, är det icke längre oförklarligt, hur riddar- och röfvarromanerna, skräck- och spökromanerna kunde öfva en tjuskraft utan like.

I Sverige hörde säkerligen flera af den blifvande romantikens förkämpar till dem, som djupt grepos af riddar- och röfvarromanernas poesi. *Hammarsköld*s och *Livijns* ungdomsbrefväxling bär tydliga spår af det barnsliga svärmeri, som närts af denna litteratur; från och med 1804 identifiera sig brefskrifvarna ofta med hufvudpersonerna i en roman af detta slag med titeln 'Frantz von Hill eller Det hemliga förbundet'.[1] Och när man läser *Almqvists* berättelse 'Urnan', slår det en genast, att den hos oss är en senfödd representant för ridarromanernas genre och ett vittnesbörd, att äfven Almqvist en gång med förtjusning dvalts i den medeltida värld af skräck och fasa, som under 1800-talets första år förtrollade de sinnen, hvilka tröttnat på familjeromanens klara och borgerliga trygghet.

[1] Utkommen i svensk öfversättning 1798. Författaren är enligt Bygdén en K. A. Ragotsky.

Register.

Abendstunden 248
Achates och Sostratus 262
Addison, Joseph 45, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 94, 403
Adlerbeth, Gudmund Jöran 351, 353
Adlersparre, Georg 449
Aftonbladet [1784] 436
Afton-tidsfördrif i pig-kammaren 243
Aleman, Mateo 11
d'Alembert, Jean le Rond 126, 342, 348
Alidasco och Felinde 31
Allenhouse eller Lady Kilmars historia 430
Allmänna biblioteket 277, 400
Allmänna Tidningar 138, 350, 375, 384, 413, 435
Almamolin 385
Almqvist, C. J. L. 54, 62, 302, 475, 488
Amadis 10, 11, 14, 15
Amandus och Amoena 34
Amor och Psyke 7
Amourettes [Les] de François I 386
Amours [Les] de Henri IV 386
Amurath och Selima 245
Amyot, Jaques 13
Andreas Johannis Arosiandrinus 5
Année littéraire 387
Anständigt tidsfördrif 312
Apelblad, Jonas 243, 245
Apollonius af Tyro 5
Appelbom, Harald 29, 243
Apulejus 7—8, 102
Arabiske [Den] printsen Dyris märkvärdiga händelser 54
d'Arblay *se* Burney, Frances
Arckenholtz, Johan 17, 387
Aretino, Lionardo 22
Aretino, Pietro 10
d'Argences 65
Ariosto, Lodovico 257, 261
d'Arnaud, François Thomas Marie de Baculard 208, 284, 363, 383, 402, 406, 407, 408, 425—429, 454
Assarino, Luca 22
Atterbom, P. D. A. 55, 62, 65, 100, 108, 134, 135, 139, 162, 165, 182, 187, 252
Aubin, Penelope 64
d'Audiguier, Vital 11, 30, 63
d'Au[l]noy; Marie Catherine Jumelle de Berneville 64, 65, 241, 243, 252

Bage, Robert 441
Bagge, L. P. 449
Baggesen, Jens 295
Balkin 384
Bandello, Matteo 194
Barck, C. G. 235
Barclay, John 12, 29, 50—53, 60, 136, 137, 140, 143, 261, 375, 378
Barclay W. 52
Baron, Michel 390
Barr, Knut 36
Barthélémy, Jean Jacques 137, 162, 412—413
Becker Ph. A. 52
Becker W. G. 472
Beijersten, E. 259
Bellegarde 161
Bellman, Carl Mikael 103, 112, 205, 299—301, 385, 397
Benkowitz, C. F. 487
Bennet, A. M. 441
Benzelstjerna, Gustaf 139, 142, 158, 160, 186, 238, 258
Berch, Anders 119—127, 275, 289, 386
Berger, C. F. 259
de Bergerac, Cyrano 257, 261
Bergeström, Hans 183, 184, 260, 262—270

Bertrand, G. 487
Biehl, Charlotte Dorothea 448
Biondi, G. Fr. 11
Björn, Didric Gabriel 400—408, 427
Björner, Erik Julius 139
Blandade nöjen 385, 426
Bobertag, Felix 33, 34
Boccaccio, Giovanni 5, 10, 13, 39, 40, 41
Bohse, August 31
Boileau Despréaux, Nicolas 262
Boissier, Gaston 340
Boucher, François 247
de Boufflers, Stanislas 398
de Boves, Jean 39
Brandes, Georg 2
Brefväxling emellan tvänne fruntimmer 430
Brenner, Sofia Elisabet 18, 19
Brooke, H. 431
Broomé, C. F. 262
Broman, I. C. 30, 31
Broman, Olof 36—38
Brunetière, Ferdinand 63, 222
Brunt, S. 259
Burney, Frances 440
Bång, m:lle 64

Cæsar 166
Campe, J. H. 238
Carleson, Edward 243
Carlscronas Tidningar 239
Carlscronas Veckoblad 61, 205, 239, 262, 267, 269, 291
Carolina och Julia 430
Castrén, Gunnar 22, 23
Caylus, Anne Claude Philippe 242
Cederborgh, Fredrik 69, 111, 112, 125, 189, 210, 213, 298, 302, 480, 482, 483
Celander 31
Celsius, Olof 158
Cento-novelle [Le] 10, 22
de Cérizier, René 162
Cervantes-Saavedra, Miguel de 44, 47, 418, 433, 467, 470
Champion [The] 70
Chaucer, Geoffroy 39
Chenon, L. J. 431, 441
Chevreau, Urbain 18
Claus 10
Colportören 439
Cousin, Victor 15
Coventry, F. 441
Coyer, Gabriel François 388
Cramer, C. G. 487
Crébillon, Claude Prosper Jolyat 98, 99, 124, 242, 246, 272, 273, 336, 384, 386
Creutz, Gustaf Philip 341, 342, 345, 346, 351—352, 465
Curtius 15, 167

Dagbladet: Välsignade tryckfriheten 389, 428
Dagligt Allehanda 50, 62, 63, 138, 236, 238, 240, 259, 272, 276, 277, 280, 312, 324, 325, 329, 349, 351, 352, 375, 385, 389, 398, 402, 408, 414, 415, 422, 423, 426, 427, 429, 430, 432, 437, 439, 440, 449, 450, 456, 486
Dahlgren, Fredrik August 353
Dalin, Olof von 2, 48, 49, 50, 51, 55, 68—113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 127—128, 133, 134, 138, 142, 150, 155, 176—177, 183—184, 190, 191, 210, 230, 235, 246, 260, 291, 299, 391
Daniel, père Gabriel 261
Daudet, Alphonse 467
Defoe, Daniel 70, 237—240, 257
Desforges, Pierre Jean Baptiste Choudard 415
Diderot, Denis 126, 295, 348, 406
Dippel, Johann Konrad 175
Doctoris [Een] Dotter 6
Donna Clara 413
Duclos, Charles Pineau 247
Dygdens seger eller Repsymas händelser 244

Echtenskaps Kärleeks Ähre-Crona 6
Eckleff, C. F. af 244
Edman, A. A. 423
Eftertänklig [En] och märkvärdig historia om Parizade 244
Ehrenadler, Daniel 137
Ehrenström, J. 52
Eichhorn, Chr. 56, 61, 66, 83, 97, 99, 115, 117, 189, 196, 206, 213, 234, 252, 261, 263, 284, 287, 389, 393
Ekelund, Mårten 278
Ekmansson, J. S. 352, 429, 437, 438, 439
Envallsson, Karl 353
Eridon och Felinas Kärlekshändelser 413
Esberg, Johan 18
Esprit des journaux 277, 400

Eurén, Gabriel 473
Examen de deux ouvrages intitulés: Emile et Le contrat social 281
Extraposten 295, 399, 409, 448

Faderlöse (Den) 478—81
Falck, F. A. 280
Faustsagan 6
Favart, Charles-Simon 353
Fehr, I. 238
Fénélon, François de Salignac de la Motte 48, 50, 51, 53, 57, 59, 82, 83, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 166, 261, 338, 412, 469
Fielding, Henry 2, 47, 70, 112, 196, 270, 276, 278—279, 291, 295, 296, 305, 307, 414—422, 424, 430, 431, 432, 433, 440, 472
Finck Riddare 10
Fischer, J. K C. 487
Flintberg, Jakob Albrecht 405
de Florian, Jean-Pierre Claris 310, 467—470
Folengo, Teofilo 10
Fontenelle, Bernard le Bouvier de 258, 261
Formey, Johann Heinrich Samuel 281
Fortunatus 6
Fox, Georg 94
Fragment af en resa genom B** L* 440
Franzén, F. M. 302, 305, 342, 432
Fredrik II 277
Fréron, Elie Catherine 358, 387
Frese, Jacob 159
Freund, M. 334
Frunck, Gudmund 249, 250
Fruntimmers-Nöjen 426, 427
Fruntimmers-Tidningar 62, 189, 280, 426
Fulgentius, Fabius Planciades 7
Fürst, Rudolf 247, 248, 475, 476

Gadelius, A. 439
Galiani, abbé Fernando 342
Galland, Antoine 242, 244, 245
Gelehrsamkeitsarchiv (Lüdekes) 233, 259, 280, 299, 333, 372, 383, 388.
Gellert, Christian Fürchtegott 196, 275, 276, 303, 331, 332, 383
Genlis, madame Stéphanie Félicité de 430
Genoveva 156
Gessner, Salomon 310, 465—466, 467, 468
Geoffrin, madame Marie Thérèse 342
Gezelius, Georg 244
Gjöding, O. J. 244
Gjörwell, C. C. 60, 138, 159, 184, 188—189, 190, 196, 210, 231, 236, 275, 276, 277, 279, 282, 289, 293, 299, 307, 308, 323, 341, 343, 346, 347, 349, 350, 355, 383, 384, 386, 387, 388, 413, 426, 431, 435, 444, 445, 446, 468
Gleim, J. W. L. 303
Goda (Det) hjertats seger eller Francisci Wills historia 441
Godwin, Francis 257, 261
Goldsmith, Oliver 295, 431—433, 441
Gombauld, Jean Ogier de 12
Gomberville, Martin Leroy de 12, 14, 15, 50, 311
Gomez, Madeleine Angélique Poisson madame de 239, 245, 311, 312, 318
Gottsched, Johann Christoph 387, 390
Granatenflycht, Didrik 137, 138
Granberg, Per Adolf 439, 456—461
Gref Adenor och prinsessan Tendelind nöjsamma kärlekshändelser 413
Grefvinnan af Marignan 413
Griffith, Elizabeth 441
Grimmelshausen, Hans Jacob Christoffel von 32, 56
Grisilla 5
Guardian 70
Gueulette, Thomas Simon 242, 244, 245
Guntlack, Jakob 240
Gustaf III 342—346, 353
Gustaf Landcrona 238, 324
Gyldenstolpe, Edvard 159, 370, 374—384
Gyldenstolpe, Nils Philip 346, 376
Gyllenborg, Gustaf Fredrik 406
Gyllengrip, Eric 244
Gyllenram, C. A. 470—471
Goedeke, Karl 29
Götheborgs Allehanda 64, 276, 303
Götheborgska Nyheter 129, 131, 239, 259, 350
Göteborgska Spionen 128, 276
Götheborgs Tidningar 312, 436
Goethe, Johann Wolfgang von 103, 150, 271, 295, 296, 427, 429, 430, 431, 441—452, 453, 486, 487
Göttinger Anzeigen 435

Hagedorn, Friedrich von 303
Hall, Joseph 269
Hallström, Per 22

Hamann, J. G. 55, 139
Hambré, Mich. 280
Hamilton, Antoine 242, 245
Hammarsköld, Lorenzo 139, 384, 484, 488
Hammel 323
Haywood, mrs Eliza 279, 430
Hedengrahn, Petrus 19
Heiberg, Peter Andreas 98
Heidenstam, Verner von 102, 297
Heine, Heinrich 433
Heliodoros 11, 30
Helt (Ett) dygn. Barbariska sagor 244
Helvetius, Claude Adrian 126, 342
Herr Vilhelm von H*** och fröken Sophia von B*** händelser 422
Hettner, Herman Theodor 239
Heyse, Paul 2
Hirt Filamon 33
Historia om prints Cheri och Princessan Belle Etoile 244
Hiärne, Thomas 21
Hiärne, Urban 19—24, 34
Hjeltemodiga (Den) skönheten 413
Hoffmann, E. T. A. 487
Holberg, Ludvig 60, 90, 92, 126, 258, 259, 260, 299, 386
Holmberg, J. C. 349, 352
Holmén, Bengt 114
Homeros 46
Horrn, J. L. 52
Huet, Pierre Daniel 18, 51
Humbla, Eric 238
Hurtigt (Et) persianiskt fruntimmer 244
Huygens, Constantijn 261
Hvad Nytt? Hvad Nytt? 131, 394, 433, 449
Hvass, C. 439
Höijer, Benjamin 353

Imbert, Barthélémy 352, 389, 399—408, 409
Immermann, Karl 107
Inchbald, Elizabeth 441
Ingers, Enoch 245
Irenii af Cypern och Asteries många kärlekshändelser 29—30

Johansson, Lars (Lucidor) 102
Johnstone, Charles 98
Josephus 22
Journal för svensk litteratur 353, 388, 431, 439, 440, 450, 451, 476, 477
Journal, hållen af en köpmans Fru 131—134
Jungfrun, som såg på sin käresta vid ljus 8
Justinus 22, 167

Kejsar Octavian 10
Kellgren, Johan Henrik 62, 103, 236, 302, 307, 351, 388, 400, 401, 402, 404—408, 437, 438, 446, 448, 456, 474, 485
Kexél, Olof 3, 94, 102, 310, 385, 389—397, 398
Kircher, Athanasius 261
Klemming, G. E. 32, 289
Klingemann, E. T. A. 487
Klopstock, Friedrich Gottleib 450
Knigge, A. von 472
Knorring, G. von 468
Koerting, Heinrich 167
Kolmodin, Ol. 29
Konung Gustaf Adolphs och fröken Ebba Brahes kärlekshandel 65—67
Kotzebue, A. von 472, 473—475, 477, 479, 481
Krook, Johan 260—262
Kruse, John 138, 251, 252, 254, 255
Kryger, Johan Fredrik 119, 122, 126, 282, 292, 385
Kysk Amaranth 10
Känslosam resa genom Italien, Schweiz, och Frankrike 439
Kärlekens och dygdens seger uti slafveri och på tronen 413
Kärleksguden Cupidos och ... Psyches historia 7—8

La Bruyère, Jean de 87, 161, 260
La Calprenède, Gauthier de Costes de 15, 22, 30, 32, 46, 50, 58, 167, 416
La Fayette, Marie Madeleine Pioche de Lavergne de 30, 63, 65
Lafontaine, August 472, 475—477, 479, 481
La Fontaine, Jean de 39, 40, 102, 200, 201, 203
de la Force, Charlotte Rose de Caumont 31, 65
Lagerberg, J. 54
Lagerlöf, Selma 107
La Harpe, Jean François 427
Lallerstedt, A. 35
Lamm, Martin 155
La Morlière, Jacques Rochette de 386
Landtbibliotek 385, 388, 426
Landtnöjet [J. A. Schmidts] 355—373

de la Porte, Joseph 236
La Roche, Sophie 472
La Roche-Guilhem, mlle de 53, 54
La Salle, Adrien Nicolas de 430
Lavater, Johann Caspar 461
Lefvernesbeskrifning öfver en Actrice, som tagit afsked ifrån theatern 329
Leibniz, Gottfried Wilhelm 60
Leijell, Adam 31
Leijonhufvud, Knut 277
Leijonstedt, Olof 243
Lemvig, Olof Svensson 161
Lenel, S. 335, 338, 345
Lenngren, Anna Maria 102, 301—302, 353, 354
Lennox, Charlotte 279, 431
Le Noble, Eustache 31, 64
Lenz, Jacob Michael Reinhold 450
Leonard, Nicolas Germain 375
Leopold, Karl Gustaf af 68, 69, 296, 302, 309, 353, 384, 409—412, 448, 484, 485
Le Prince de Beaumont, Marie 280, 291, 295
Le Ramels Lefvernes historia 38—41
Le Sage, Alain René 43—44, 63, 192, 193, 194, 199, 202, 235—236, 237, 295, 302, 390
Lessing, Gotthold Ephraim 295, 303
Levertin, Oscar Ivar 27, 68, 298, 299. 353
Lewis, Matthew Gregory 486—487
Leyoncrona, Kristoffer 19, 24—27
L'heritier de Villandon, Marie Jeanne 241, 243
Lidbeck, Anders 353, 414
Lidner, Benkt 294, 427—428, 429, 444, 447, 448, 450, 452, 453, 461
Liliestråle, J. W. 347—348
Lilla Pompe eller en knähunds lefnadslopp 441
Lilljebjörn, Knut 54, 56
Lindegren, Carl Johan 366, 439
Linguet, Simon Nicolas Henri 388
Linköpings Allehanda 426
Linné, Carl von 299
Liomin, Louis Aug. 452
Lipsius, Richard Adelbert 163, 170
Lisa, en händelse i Småland 483
Litteraturtidning [Silfverstolpes] 413
Livijn, Clas Johan 413, 439, 488
Livius 166, 167
Ljunggren, Gustaf H. J. 409, 438, 446, 461, 473, 481, 482
Locke, John 52
Lohenstein, Daniel Caspar von 18, 56
Longus 13
Lotta, då hon en afton besökte Werthers urna 449
Lovisa Ulrika 346
Lukianos 257, 258
Lund, Per af 428
Lundmark, S. D. 440
Lunds Veckoblad 438
Lundstedt, Bernhard 284, 310, 354
Lybecker, Carl Bleckert 351, 409, 452—456, 460, 482
Lycklige [Den] officern 428
Lärda tidningar [Salvius] 55, 56, 62, 64, 67, 160, 188, 195, 205, 258, 259, 260, 267, 272, 274, 277, 279, 280, 281, 289, 291, 293, 341, 347, 354, 355, 373, 388, 413, 425, 431, 466
Läsning för fruntimmer 413, 423, 458, 481

Mackenzie, Henry 439
Magelona 10
Malmborg, Jonas 51. 52 53
Malmgren, Simon 352, 440, 481
Malmström, Bernhard Elis 158, 161, 473
Marat, Jean Paul 339
Marcolphus 5, 10
Margaretha, grefvinna af Rainsford 430
Marini, Giambattista 27, 54
Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de 45, 196, 270, 272, 290, 342, 413, 418
Marmontel, Jean François 123, 126, 127, 137, 264, 284, 294, 295, 309, 334—384, 412, 415, 430, 452, 454, 469, 472
Matthisson, Friedrich von 460
Mauvillon, Eleazar 197, 206, 207
Medfriaren äfven efter döden 413
Melusina 10
Ménage, Gilles 18
Menalippe och Alidasco Formoso 31
Mercier, Louis Sebastien 354
Mercure de France 334, 336, 339, 340, 384
Meyer, Joachim 30
Miller, J. P. 472
Milton, John 461
Mina tidsfördrif [Stjerncrantz] 385, 386, 398, 415, 416
Mistral, Frédéric 467

Molière, Jean Baptiste Pocquelin 92, 126, 262, 275
Momma, P. 240
Montemayor, Jorge de 10, 13, 26, 33, 49, 467
Montesquieu, Charles de Secondat 44, 68, 126, 162, 255, 262, 263, 358, 390
Montolieu, Elisabeth 430
Mortensen, Johan 10, 11, 417—418
Morus, Thomas 258
Müller, Johann Gottw. 472, 477, 481, 482—483
Münchhausen 10
de Murat, Henriette Julie de Castelneau 241
Mörk, Jakob Henrik 48, 53, 55, 57, 59, 60, 83, 134—191, 255, 256, 265, 290, 296, 310, 384

Nattbladet 310
Nicander, Anders 64
Nicolai, F. 472
Nordenflycht, Hedvig Charlotta 2, 68, 138, 251—256
Norrköpings Veckotidningar 305
Nouvelle (La) femme 430
Ny (En) Robinson 239
Nya handelsbiblioteket 388
Nya (Den) svenska Argus 388
Nye (Den) granskaren 388
Nyman, M. 7, 8
Nyrén, Carl 413
Nytt och gammalt 54, 305, 308, 333, 352, 413, 430, 436, 439, 446, 469

Obidah 385
Odel, Anders 115, 117, 118
Oelreich, Nils von 156
Olyckliga (Det) fruntimret 430
Olyckliga (Den) kärleken 413
Olyckelige (Then) Sylvani och Doris Historia 34—35, 49
Omeisius, Magnus Daniel 413
Omväxlande nöjen 354, 385
Opitz, Martin 26, 33, 34
Orrelius, Magnus 56
Ossian 485
Ovidius 10, 155
Oxenstierna, Johan Gabriel 282, 294, 353

Pallavicino, Ferrante 10, 12
Palmblad, Vilhelm Fredrik 470
Palmfeldt, G. 28, 244
Paludan, J. 261, 267, 269
Patriot (Der) 73
Pepys, Samuel 94
Perez, Andrea 11
Perrault, Charles 241, 243
Perrin, P. 450
Petronius 102
Pettersson, Daniel 117
Philolalus, Parrhesiastes 284, 288, 289
Pilgård, Jonas 236
Pilpay 242, 243
Piron, Alexis 390
Plantin, Esaias Zach:son 118
Plato 258, 265
Plutarkus 15, 22
Poinsinet, A. A. H. 415
Polack, Camille 247, 248
Polyfem 476
Pompadour, madame de 334, 336
Pona, Francesco 10
Pontoppidan, Erik 162
Pope, Alexander 262
Posten 348, 386
Prael, Petrus 243
Prechac, de 31, 63
Prevost d'Exiles, Antoine François 44—45, 49, 192—193, 194, 195, 196, 197, 199, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 229, 234, 235, 236, 240, 271, 274, 312, 313, 314, 318, 321, 327, 367

Quarles, Francis 161
Quinault, Philippe 353

Rabelais, François 11, 224, 433
Rabener, G. W. 117, 122, 130, 245
Racine, J. B. 68, 275
Radcliff, Anne, 486
Ragotsky, K A. 488
Rahbek, K. L. 368
Ramsay, Andrew Michael 338
Raynal, G. Th. Fr. 210
Reenhorn, Olof Bidenius 258
Reeve, Clara 486
Reinwald, W. Fr. H. 450
Re[s]tif de la Brétonne, Nicolas Edme 308, 429—430
Reüterström 238
Riccoboni, madame Marie Jeanne 276, 277
Riccoboni, Lodovico 276

Richardson, Samuel 2, 46—47, 70, 196, 225, 226, 270, 271, 274, 275, 276, 279, 280, 290, 295, 308, 309, 330, 331, 332, 336, 337, 352, 361, 363, 400, 413—414, 415, 417, 418, 424, 425, 430, 433, 440, 472, 475
Ristell, Adolf Fredrik 350, 351, 404—408
Rodhe, Erwin 5, 22
Roman, C. G. 54, 64, 259, 260
Rosén, Johan 128
Rosenadler, Johan 51, 55, 137
Rost, J. L. 31
Roswall, Alexander 55—56
Rothman, Göran 245
Rothman, Johan Gabriel 284—291
Rousseau, Jean Jacques 45, 47, 123, 215, 221, 234, 262, 266, 267, 270—271, 280—283, 290, 292, 295, 305, 306, 308, 309, 332, 334, 336, 337, 340, 345, 353, 358, 363, 364, 368, 372, 374, 375, 377, 378—379, 380, 381, 382, 385, 422—424, 427, 430, 441, 447, 448, 452, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 472, 485
Rowe, E. 441
Rubens, Peter 243
Rudéen, Thorsten 159
Rudin, Pehr 295
Rundahl, J. 439
Runeberg, Johan Ludvig 297
Runius, Johan 31, 63, 74
Rydelius, Andreas 51, 137, 291
Rålamb, Hans Gustaf 211—235, 239, 240, 312—315, 318, 319, 322

Sack, Gottfried 65—67
Sagan om Ask-f-s 243
Sagan om Blåskägg 243
Sagan om den sköna Prinsessan i sofvande skogen 243
Sagan om prinsessan Fortuné 243
Sahlstedt, Abraham 65, 116—117, 159, 194, 295
Sainte-Beuve, Charles-Augustin 335, 340
Saint-Lambert, Jean François de 462
Salis-Seewis, Johann Gaudenz 460
Salvius, Lars 55, 139, 188, 231, 259, 293
Samlaren (Gjörwells) 307
Samling af förnöjande ämnen 312, 385
Samlingar för hjertat och snillet 436, 468
Sanna (Det) sköna 409
Sannazaro, Giacomo Azio Sincero 13, 26
Sanning och rättvisa 348
Saurin, Bernard Joseph 430
Savoyardska (Den) familjen 439
Scarron, Paul 39, 299, 399
Schantz, C. L. von 49
Scheffer, Carl Fredrik 346, 376, 380
Schiller, Friedrich von 429, 430, 457, 458, 462, 487
Schlegel, August Wilhelm von 476
Schmidt, Erich 271, 331, 441
Schmidt, Johan Albrecht 348, 355—374
Schnabel, Johann Gottfried 238—239
Schück, Henrik, 6, 9, 19, 23, 24, 26, 35, 36, 40
Schultz, F. 472
Schultze, F. A. 487
Schütz, Philipp. Balth. 259, 264
Schwan, Olof 54
Schäfer, Amandus 10
Schönberg, Anders 127
Schönheit, Johan Henrik 32
Scott, Walter 486
Scudéry, George de 17, 18, 19
Scudéry, Madeleine de 12, 15—19, 22, 30, 32, 46, 50, 251, 252, 261, 416, 479
Sederholm, G. A. 428
Sévigné, madame Marie de 18
Shakespeare, William 5—6, 462
Sheridan, Frances 245
Sidney, Philip 29, 49
Silfverstolpe, Gustaf Abraham 352, 451
Silvio, Enea (Pius II) 11
Simming[sköld], Johan 347, 426
Sju (De) wijse Mästare 6
Skogekär Bärgbo 23
Smollett, Tobias George 279, 298, 422
Småsaker til nöje och tidsfördrif (Bergii) 205, 272, 275, 292
Solimans och Eronimes vidriga kärleksöden 413
Sommarnöjen (J. A. Schmidts) 348, 355
Sommelius, M. J. 259
Sondén, Per Adolf 389, 393, 395
Sorel, Charles 40
Spectator 45, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 84, 86, 94, 95, 96, 97, 119, 150, 415
Spiess, C. H. 487
Stadsnöjet (J. A. Schmidts) 373

Steele, Richard 45, 69, 70, 71, 72, 74
Stenborg, Carl 427
Stenkula, P. A. 353
Stephen, Leslie 486
Sterne, Lawrence 295, 310, 433—440, 452, 453, 454, 455, 458, 462, 463
Stiernhielm, Georg 8—13, 33
Stjerncrantz, Arvid Adrian 329, 385, 398
Stjernstolpe, Johan Magnus 470, 481—483
Stockholms lärda Tidningar 444, 445
Stockholmsposten 50, 62, 232, 236, 246, 277, 283, 299, 302, 304, 305, 306, 307, 312, 314, 320, 329, 333, 348, 349, 351, 353, 384, 385, 387, 388, 395, 399, 400, 404, 408, 414, 415, 419, 420, 423, 427, 429, 430, 433, 436, 437, 440, 446, 449, 450, 454, 455, 474, 475, 483
Stockholms Veckoblad 61, 210, 272, 278
Strindberg, August 227
Stundom Herre, stundom värre 115
Stålhammar, Carl Leonard 430, 440, 469
Suidas 22
Svedenborg, Emanuel 175
Svenska magazinet 413
Svenska Masquen 348
Svenska Mercurius 386, 435
Svenska Parnassen 426, 427, 428
Swift, Jonathan 68, 70, 80, 81, 82, 104, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 268, 269, 270
Sylwan, Otto 73, 111, 112, 119, 240
Säfström, Anders 196—211, 234, 284, 313, 319, 324, 333

Tacitus 166
Taflorna 385
Taine, Hippolyte Adolphe 70
Tallemant, Paul 259
Tankar om Vecko-Skrifter 205, 210
Tartariske (Den) keijsaren Themirs eller Tamerlans lefvernesbeskrifning 54
Tatler 45, 70, 71
Tegnér, Esaias 138, 139, 297
Tencin, madame Claudine Alexandrine Guérin de 407
Terrasson, Jean 137, 338, 375
Tessin, Carl Gustaf 50, 193, 194, 230, 243, 245, 246—251, 272, 273, 274, 278, 398
Texte, Joseph 337
Theokritos 13
Theophrastus 161
Thomson, James 262
Thorild, Thomas 283, 294, 349, 388, 432, 437, 438, 444, 446, 447, 448, 450
Tidningar (Kongl. Bibliotekets) om Lärda saker 343, 346, 347
Tidningar utgifne i Uppsala 436
Tieck, Johann Ludwig 62, 238
Tilas, Daniel Axel 385, 426, 429
Tode, Johann Clemens 368
Triewald, Samuel von 102
Tryckfriheten Den Välsignade 428
Tuckerman, Bayard 70
Tusen och en dag 241, 244
Tusen och en natt 28, 242, 244, 245
Tusende och en aftonstund 244
Törngren, Anders 56, 139, 147

Ullman, Erik Erland 211, 212, 232, 233, 245, 296, 309, 310—334
Ullman, Uddo 310
Uirich, prins Anton 56
Ulspegel 5, 10
Uncy, madame 355
Ungdomsnöjen [J. A. Schmidts] 374
Uppfostringssällskapets Tidningar 375, 383, 431, 432, 445, 446, 469
Upsala Academie och Stadstidning 448
Upsala Vecko-tidningar 415
d'Urfé, Honoré 12—14, 21, 26, 27, 29, 30, 49, 59, 101
Utvalda nyheters samleplats 312

Wahlström, Per 461—465
Waldberg, Max von 30, 54, 65
Valerius, Maximus 22
Wallenberg, Jakob 2, 298—299
Wallmark, Per Adam 483—484
Walpole, Horace 486
Warburg, Karl 60, 73, 74, 76, 79, 81, 82, 83, 87, 97, 98, 99, 104, 139, 152, 157, 162, 196, 234, 263, 270, 342
Warmholtz, Karl Gustaf 282
Vasenius, Valfrid 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 177, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187
Weber, Veit 487
Veckoblad för Gefleborgs län 128, 131
Veckoblad för svenska ungdomen 238
Weise, Christian 32, 33

Weltzin, C. 439
Wennberg, Thure 427
Werder, Diedrich von dem 31
Verelius, Olaus 260
Vergilius 13, 60, 82, 151, 155, 156
Verldsborgaren 436
Werthes, Friedrich August Clemens 424
Verwüstete (Die) und verödete Schäfery 33, 34
Wessel, Johan Herman 302
Weste, E. W. 432, 446
Wettersten, Bengt 118
Wexell, Sven Didrik 56—62, 159
Wieland, Christoph Martin 126, 309, 352, 436, 445, 462, 472
Wilcke, Joh. Carl 139, 187
Wilde, Jakob 243
Vilkinasagan 5
Villars, N. de Montfaucon de 65
Villedieu, Marie Catherine Hortense Desjardins de 391, 398
Villners lidelser, eller den andre Werther 451
Vinternöjen (J. A. Schmidts) 348, 355
Wintertags Schäffery von der schönen Coelinden 33
Vitterhetsjournal för år 1777 295
Vitterhets- och granskningsjournal 350, 404, 408, 426
Voiture, Vincent 30
Voltaire, François Marie Aronet de 44, 68, 126, 210, 222, 224, 228, 229, 231, 242, 245, 246, 258, 259, 260, 262, 271, 289, 302, 309, 334, 335, 336, 339, 352, 353, 384, 386—388, 390, 393, 394, 395, 398, 399, 403, 406, 409, 411, 412, 418
Voyages imaginaires 257
Wrangel, Evert 16, 18, 24, 29, 34, 39
Vulpius, C. A. 487
Våghalsen eller den olycklige slösaren etc. 245
Wächter, Leonard, se Weber, Veit
Vänkära (Den) Don Quixote 441

Xenophon 15

Yfwerborne (Den) Herculis saga 36
Young, Edward 452, 453, 459, 461

Zaar, Johan Gottfrid 2, 312, 323—325
Zesen, Philipp von 18, 32, 34
Zetherström, Johan Niclas 113, 114, 353—355
Ziegler und Kliphausen, Heinrich Anselm von 55, 57

Åberg, Johan Olof 323
Åbo nya tidningar 375
Ågren, Bengt 275

Älf, Erik Peter 449
Älskares skådeplats (Nyligt anrättat Herderij) 34

Oehlenschläger, Adam Gottlob 239
Österländska sedosamlingar 244

Tryckfel.

På grund af knapp tid vid korrekturläsningen ha en del tryckfel kommit att kvarstå, hvilka här nedan rättas.

Sid.					står	läs
»	30	»	4	»	D'Augidier	D'Audiguier
»	30	»	7	»	D'Audigier	D'Audiguier
»	31	»	22	»	Prinsessin	Prinzessin
»	34	»	15	»	elemenet	elementet
»	36	»	1	»	Stilpo	Stilpho
»	38	»	12	»	Nordiska	Nordinska
»	43	»	17	»	kosymer	kostymer
»	44	»	8	n.	Montesqieus	Montesquieus
»	46	»	8	u.	Grandinson	Grandison
»	63	»	18	»	d'Augidier	d'Audiguier
»	71	»	21	»	svenska	svenskt
»	71	»	24	»	myckt	mycket
»	74	»	5	»	Ehrenmüet	Ehrenmenüet
»	77	»	12	n.	tillerkänas	tillerkännas
»	81	»	10	u.	dera	deras
»	93	»	6	»	del'artetypen	dell'artetypen
»	104	»	15	n.	afgordt	afgjordt
»	107	»	16	»	Immermans	Immermanns
»	122	»	2	»	1802	1902.
»	133	»	15	u.	karäkteriserad	karaktäriserade
»	152	»	12	n.	magna	magra
»	159	»	2	u.	och	om
»	171	»	14	»	motståndlsöshet	motståndslöshet.
»	173	»	17	n.	påträfa	påträffa
»	186	»	13	u.	Oelrichs	Oelreichs
»	192	»	12	n.	trovée	trouvée
»	204	»	4	u.	ågon	någon
»	218	»	6	n.	Jenela	Je ne la
»	218	»	5	»	embrasseé	embrassée
»	221	»	18	u.	oförklarlag	oförklarlig
»	222	»	8	»	engesk	engelsk
»	229	»	8	»	smakar	smakat.
»	236	»	19	»	förekomer	förekommer.

TRYCKFEL

Sid.	238	r.	1	n.	står manuskrift	läs manuskript
»	240	»	17	u.	» levernesbeskrifningen	» lefvernesbeskrifningen
»	243	»	11	n.	» manuskrift	» manuskript
»	248	»	9	u.	» förekomer	» förekommer
»	250	»	5	»	» d'un nos	» d'un de nos
»	256	»	1	»	» konkretition	» konkretion
»	263	»	10	n.	» synerligen	» synnerligen
»	265	»	14	u.	» de	» det
»	267	»	5	»	» självsmittad	» själf smittad
»	274	»	12o.8	n.	» Grandinson	» Grandisön
»	276	»	6	u.	» henes	» hennes
»	276	»	17	n.	» Grandinson	» Grandison
»	278	»	14	u.	» Horms	» Horrns
»	280	»	4	»	» du Beaumort	» de Beaumont
»	280	»	20	n.	» gemenligan	» gemenligen
»	291	»	1	u.	» du	» de
»	295	»	18	n.	» Beamont	» Beaumont
»	295	»	4	»	» hurn	» huru
»	301	»	5	»	» kaustika	» akustiska
»	313	»	12	»	» Acamedien	» Academien
»	315	»	9	u.	» Insbruck	» Innsbruck
»	317	»	12	n.	» viserligen	» visserligen
»	340	»	12	u.	» conte	» contes
»	353	»	15	»	» J. M. Zetherström	» J. N. Zetherström
»	357	»	1	n.	» prenuemrerade	» prenumererade
»	370	»	8	u.	» rousseanskt	» rousseauanskt
»	379	»	2	n.	» filosofie	» filosofis
»	381	»	10	u.	» rousseanskt	» rousseauanskt
»	404	»	9	n.	» Viterhets	» Vitterhets
»	413	»	18	u.	» blef däremot	» blef
»	413	»	15	n.	» allegerisk	» allegorisk
»	416	»	8	»	» samma	» sanna
»	422	»	16	»	» novelle	» nouvelle
»	423	»	22	u.	» Rousseus	» Rousseaus
»	425	»	3	n.	» författares	» författarens
»	428	»	7	u.	» förekomer	» förekommer
»	430	»	19	»	» tidnng	» tidning
»	436	»	2	n.	» Stockholsposten	» Stockholmsposten
»	438	»	22	u.	» alldes	» alldeles

276731
LSwed
B6716r
Author Böök, Fredrick
Title Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809.
NAME OF BORROWER.
DATE.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU